СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

18

Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича

Словник української мови
XVI – першої половини XVII ст.

Світлій пам’яті Романа Осташа

Випуск 18
МОВА – МАТКА

Львів 2022

УДК (038)=161.2"15/16"
С 48

Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. М. Чікало; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Львів, 2022. **Вип. 18 (мова – мѧтка).** 278 с.

У вісімнадцятому випуску «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» подано інформацію про книжну та народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 640 слів на літеру М (мова – мѧтка), їх семантичну, граматичну й стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал із пам'яток різних жанрів дібрано за хронологічним і територіальним критеріями.

Укладачі словникових статей:

Наталія Багнюк	моргъ – мосіондзовий; мысль; мѣра – мѣсто
Ганна Войтів	моцне – мочен ѧ
Ганна Дидик-Меуш	молъ – моргунъ; мы
Ольга Заневич	молити – молчачий; москаликъ – моцаръ; мочи; мывальницѧ – мысливство
Ольга Кровицька	мойскій – молитель; мочити – мудрѧйший; мыслѧчый – мытний
Юрій Осінчук	моцне – моченѧ, муж – музыцкий; мыто – мыша; мѣвати – мѣнѧющий
Ірина Черевко	мова – мой; муй – муръ; мыслити; мѣстоименіє – мѧтка

Затвердила до друку Вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 3 від 24.05.2022 р.)

Редакційна колегія складає щиру подяку консультантам, рецензентам і всім,
хто сприяє створенню словника

ISBN 966-02-2705-1 (серія)
ISBN 978-966-02-9515-5 (вип. 18)

МОВА *ж.* **1.** (*здатність людини говорити, висловлювати думки*) мова: И пóки ми єдно в пáмѧти рóдитсѧ мóва, чéсныи бꙋдꙋтъ ѡ(т) мéнє зáвжды ѡ(т) тєбѣ слóва (Львів, 1591 *Просф.* 66); Дх҃ с҃(т) на(д)ходи(т) и тоє справꙋєтъ, штó вшéлкїй спóсобъ мóвы и рóзꙋмꙋ понѧ́тїє прєвышшáє(т) (Київ, 1619 *Аз.В.* 192); Хтó бы вѣдалъ ꙗ́къ звáно Ки́ты вѡ́дъ глꙋбóкихъ, На повѣтрꙋ и зємлѣ мєшкáнцѡвъ широ́кихъ. Єщє лю́дємъ и на(д) ты́хъ потрéбна éстъ мóва, Хто нє глꙋпый зáжъ нє тóтъ що нє мóви(т) слóва (Київ, 1632 *Євх.* 294); **мову стратити, утратити мову** – (*утратити здатність говорити*) утратити мову: Левкови, слузе Святогоровичовому, ранъ две в тыл головы тятых шкодливых задали,… по хрибъте побили…, котрий южъ и мову стратилъ (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 702); чємоу… захарїа… нє вѣры(л), и áгг҃лоу ѡ рождєствѣ єго ѡзнаймꙋю // чємоу нє да(л) вѣры внє(т) оутрáти(л) мóвоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 250 зв.–251).

2. (*сукупність загальноприйнятих у суспільстві звукових, словесних і граматичних засобів формування думки*) мова: Тєды тєжъ ѡ(т)то(л) за спо(л)но(с)тю, и звичає(м) ро(з)маиты(х) ꙗзыко(в) мовꙋ свою змєнили, бо швєдовє и дꙋ(н)щики вла(с)ныє иначє(и) мовꙗ(т) нижъ нє(м)ци (1582 *Кр.Стр.* 47); Кто жъ кгды єдною тылко мовою постронныхъ наций приꙗ́зни доступилъ? (к. XVI ст. *Розм.* 3); так иж Русь, пополитовавшися з ними, позавидѣли их обычаєм, их мовѣ и наукам (Львів, 1605–1606 *Перест.* 26); то єс(т) мóва и вымова францꙋзˢскаѧ: то цвѣтъ і ѡздóба шла(х)ты // и дворѧ́новъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 24 зв.–25); Дѣткамъ оучи́тисѧ починáючимъ Бꙋквáрь звы́клє рéкши Алфавитáрь з тои Ґра(м)мáтїки вы́чєрпнєный абы́ склонéнїѧмъ Ґра(м)мáтичнымъ зˢ лѣтъ дєти́нныхъ зˢ мóвою заразъ привыкáли, до выꙋчéнˢѧ подáванъ нєхáй бꙋдєтъ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 3 зв.); До тогѡ́ чáсꙋ ѡ(т) створéньѧ свѣта бы́лъ нарóдъ лю́дскїй одногѡ́ ꙗзы́ка и однóй мóвы (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); **простая мова** – староукраїнська писемна мова: Єсли́мъ тєжъ в пєрєкладáнью на прóстоую мóвоу нєвлáснє положи́лъ, áльбо в чóмъ нє догоди́лъ, ты ꙗ́ко моýдрый попрáвъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 182 зв.); **простая руская мова** – те саме, що **простая мова**: Мáєтє и тєпє(р) кни́жицꙋ вєли́кого и чюдóвного ста(р)ца Макáрїа, зˢ грéцкогѡ на прóстꙋю рꙋскꙋю мóвꙋ,… прєлóжєныи бéсѣды, áлбо кáза(н)ѧ (Вільна, 1627 *Дух.б. передм.* 8);

(*спосіб висловлювання думок, якому властиві певні ознаки*) мова: Зоставивши риторѡ(м) широкии мовы, ѡповѣдаемо короткими словы (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 108); А того досвѣтчить кождый во всѣхъ книгахъ его, тилько ихъ читаючи: бо тежъ ся простоты мовы хлюбылъ, якъ венцъ и Павелъ апостолъ, а снадъ и въ разумѣ, якъ оный (Єгипет, 1602 *Діал.* 50); Áлє ѧ лю́дˢскости твоéє прошоý, абы́сь широ́костю мóвы нє погорˢдѣлъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 17 зв.); Хв҃о нарожéнїє тєпéрєшнєє то єсть по(д) лѣты бꙋдꙋчєє, и пéршєє то єстъ прє(д)вѣчноє мóлчанємъ чти́ти и ѡбходи́ти мáємъ. Алє тóє такъ и до тóлѧ, бо корóткаѧ мóва всю́ды потрéбна и пригóжа єстъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 186); Подобеньство будованя або метафорич-

ная мова тая въ томъ самомъ залежить, же якъ на фундаментѣ держится иное каменье (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 378); Извѝтїє словéсъ: штꙋчноє мовѐньє, хѝтрость вˁ мóвѣ (1627 *ЛБ* 45); Словопрѣнїє: Выстáвнаѧ мóва, вывóднаѧ мóва (Там само, 116); То мѧ́ до тои трꙋдной прáци побꙋдѝло вˁ стáрости лѣтˁ мои(х), абы́ чл҃вкъ ѡхо(т)нѣйшїй былˁ до читáнѧ рéчїй бо(з)ки(х); и таємни(ц) збавѐны(х), котóры(и) сꙋть поча(с)ти ѡписаны сла(д)кою мóвою по(д) мéтри (Чернігів, 1646 *Перло* 7 зв.).

3. (*мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити*) мова: ꙋ чловѣка воидє(т) стра(х) вєлики(и), ізмѣнисѧ тва(р) єго ї мова, ї ꙋзрѣ прєдъ собою грѣхи свои (XVI ст. *Сл. о см.* 335); И выступилъ вилебный Геръмогенъ, аръхиепископъ Полоцъкий, маючы листъ…, чыталъ голосною и значною мовою въ тые слова (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 220); боу́дь дóлˁго тєрˁплѝвы(м) на(д) вѝнˁными а лáскавымъ в нарѣкáнью. оучтѝвы(м) в ѡбычáєхъ. кро(т)кимъ в мóвѣ, тѝхїй, и ѡхо(т)-ного ѡбы́чаю до розмóвы (Острог, 1614 *Тест.* 153); шꙋкáти… мáємо пожи(т)кꙋ в писмѣ, нѣ(ж)ли сꙋптє(л)ности мóвы. Та(к) рáди набо(ж)ныє а прóстыє кнѝги читáти. ꙗко высóкїє и глꙋпы́є (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 14 зв.); В Трéтей, оумилéннаѧ и плачлѝваа мóва, и всѣхъ до пожєгнáнˁѧ сѧ зˁ Прєставлéннымъ зˁ оупомнéнˁємъ до готóвности на см҃рть бꙋдє(т) (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 6);

(*спосіб вимовляння слів*) вимова: г҃ь слѣпцá оумꙋдрѧ́єтъ,… гꙋгнѝвого мѡѵсéа вˁ мóвѣ оукрашáєтъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 2 зв.); Онъ шаблю маетъ козацкую, масязомъ оправную; самъ особою такий: зъросту среднего, невеликъ, усъ чорный малый, мовы шепетливый (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 273); Мѡѵсєа сла(л) б҃ъ до фараѡна. абы пꙋстилъ з нєволѣ лю(ди) жидóвскїи. ѡ(н) сѧ вымовлѧ́лъ гоу́гнивˁство(м) и на мóвꙋ затинаючисѧ, нє пръж(д)кїи ꙗзы(к) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 117).

4. (*чиї-небудь слова, вислови*) мова: На то пан воєвода… ѡт кнєгини Илиноє мовил, жє мова нєслꙋшнаѧ приймована быти нє маєт в правє (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); Але вже теперъ выкиньте и вы тые вси речы: гневъ, нехуть, злость, блюзнеръство, плюгавую мову зъ устъ вашихъ (Вільна, 1599 *Ант.* 947); ѡ(т)ступє(т) нѣкоторыи ѡ(т) вѣры по(с)луха(в)ши духо(в) зра(д)ливы(х) и наꙋ(к) бєсо(в)ски(х). чєрє(з) ѡблу(д)ную лживы(х) мову ѡни (ж) спалєны су(т) свои(м) су(м)-нє(н)є(м) (II пол. XVI ст. *КА* 510); Не моя то мова, але самого патриярхи Костентинопольского (Вільна, 1608 *Гарм.* 188); áлє éсли протѝвноє своéй мóвѣ чинѝти боу́дєшъ, боу́дєшъ мѣти ѡскаржѝтєлѧ своє́ соумнѣньє (Острог, 1614 *Тест.* 149); Станетъ за чары их хитрая и превратная, смачная, ѡблудная мова (поч. XVII ст. *Вол.В.* 77); Мы́таръ… єгó мóвꙋ слышачи: жалоснѣ зотхнꙋлъ до Г҃да Б҃га (поч. XVII ст. *Пчела* 17 зв.); [грѣшать] Котóрыє вˁ кꙋпова(н)ю… рéчє(и) фа(л)шѝвє сѧ обходать, и мóвы порóжнєи ꙋживáю(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 107); мѡва ѡ Б҃зѣ тєлéснаѧ. Б҃гъ мáєтъ чéрєво, рꙋцѣ, нѡ́зѣ,… всє то мóва тєлéсного чл҃ка (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв.); Вы́тагнꙋвши тéды сынóвє Ізрáилєви з пꙋщи Сінъ, вóдлꙋгъ мóвы г(с)днєй положѝлисѧ обóзомъ вˁ Рафідѣ (серед. XVII ст.

Хрон. 94 зв.); **замыкати (замкнути) мову** – замовкати (замовкнути): положи́листє вы ча(с) змилова́нѧсѧ панского и вєдлоу́гъ во́лѣ своєи поста́вили єстє ємоу дн҃ь и мно́гыми сло́вы строфꙋючи и(х) маловѣ́рїє и замыка́ючи мо́воу мови(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 158 зв.); Хочєтє ли бо́лшъ свѣдо́цства? нєха(й) даниилъ замкнє(т) мо́воу ѡ то(м), которїи ви́дѧчи ижъ смꙋтнаѧ а длъгаѧ нєво́лѧ вавило́нˁскаѧ… нє маєтъ своєго ко(н)ца про(д)ковъ сво́и(х) грѣхо(м) то́є приписова́лъ (Там само 193 зв.); **мови не мыслити** (о чім) – не може бути (й) мови (про що): мови о томъ не мышлю, абымъ мелъ уступовати того двора, слободы и местечъка отъцу Рутьскому и его капитуле (Київ, 1633 *КМПМ* I (*дод.*) 545); **мову обертати** (до кого) – звертатися, говорити до кого-небудь: Ѡни Ѡйчи́знѣ на́шой сꙋть ѡборо́ною, Ѡ(т) тата(р) Пога́ныхъ и тꙋ́рковъ: засло́ною Алє южъ до ва́съ мо́вꙋ мою ѡбє(р)та́ю Зацноє рыцєрство: всѣхъ ва(с) напомина́ю (Київ, 1622 *Сак.В.* 39); **отмѣнѧти мову** – відмовлятися від сказаного: А Павєлъ грозбы готоуючїй и оубїєнїє на оучєники г(с)днѧ. Пристоупи до старши(х) ієрєѡ(в) и за́ра(з) ѡ(т)мѣнѧ́єтъ мо́воу мо́вѧчи, зна(ц)ка ѡсвѣти́ла єго свѣ́тло(ст) зˁ нб҃а (поч. XVII ст. *Проп.р.* 179 зв.);

розповідь, розмови; пересуди: и ре́кли архїєрєи… за́бїймо єго алє нє оу цр҃кви… ижє бы нє бы́ла мо́ва и кра́мола въ лю́дє(х) (Смотрич, ІІ пол. XVI ст. *Проп.Д.* 3); Ово дроу́гїй вˁ кро́тцє за мє́нє то ѡ(т)пра́витъ, И васъ нє до́лго мо́вою ѡ томъ заба́витъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 77); Іисусъ Христосъ частую о той паствѣ поединковую зъ однымъ Петромъ мову мѣвалъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 421); Прєрѣка́нїє: Сва́ръ вˁ мо́вѣ (1627 *ЛБ* 95);

(*звучання розмови*) гомін, гамір: и въшˁли в до(м) арˁхисинагогѡ(в). оувидѣль мовоу и плачь, и крычанѧ много (1556–1561 *ПЄ* 146); што то за мовы соу(т). которыи идоучи мєжи собою мовитє (Там само, 331 зв.); мо́лˁва, го́монъ, гꙋ(к) ѡ(т) мо́вы лю(д)скои (1596 *ЛЗ* 56); Ро́зрꙋхъ, го́монъ, гꙋ́къ ѡ(т) мо́вы лю́дзкои (1627 *ЛБ* 65).

5. (*за біблійними переказами, першооснова всього сущого*) Слово: На поча(т)ку была мова, а мова была ꙋ бо(г)… всє сꙗ чєрєзъ нєє стало, в нє(и) живо(т) былъ. а живо(т) былъ свє(т)ло(ст)ю лю(д)скою. А свє(т)лость в тємностѧ(х) свєти(т) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 88).

Див. ще **МОЛВА.**

МОВЕНЄ, МОВЕНЪЄ, МОВЕНЬЄ *с.* (*стп.* mówienie) **1.** (*здатність використовувати мову*) мовлення: Повѣмъ еще о досконалости человѣченъства нашего: ижъ каждый человѣкъ въ тѣле маєтъ первие старшие члонки, то естъ: зрение, слухъ, обоняние, мовене, осезане (1582 *Посл. до лат.* 1139); Анѣ тако́вый є́стъ Дх҃ъ Бж҃їй, ꙗко вˁ на́съ є́стъ дх҃ъ ѡ(т) на́шєго прирожє́нѧ… вдыха́ємо и ѡ(т)дыха́ємо, кото́ры(м) ча́сꙋ мовє́нѧ кгды што мо́вимъ и го́лосъ сло́ва оучинѧ́є(т)сѧ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 57); Ꙗко (ж) анѣ тєлє́сноє мовє(н)є… Дх҃а мнима́ти ма́ємъ, кро́мѣ Бг҃а излїа́нного (Там само, 59).

2. (*усне висловлювання думок*) мовлення, говоріння: восто́чныє ѡ(т)цєвє ѡ(т)повѣдили… // оу вєли́комъ мовє́нью нѣ ма(ш) збавє́ньѧ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.*

40–41 зв.); Вѣда́єтє абовѣ́мъ кото́рыи стєса Гре́цкои лю́бъ Латі́нскои Гра(м)ма́тіки хꙋдо́зствꙋ оучи́ли што ѡна́ е́сть кꙋ пона́тѕю ꙗ́кѕ ꙗзы́ка чи́стости та́къ и пра́вогѡ а сочи́нногѡ ве́длꙋгъ вла́сности діа́лєктѡвъ и мове́нѕѧ и писа́нѕѧ, и пи́смъ вырозꙋме́нѕѧ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 2); жа́лꙋи жє(с) єщє… //… та(к) дво(р)ный кꙋ слꙋха́ню нови(н) а смотре́нѧ на чꙋ(д)нїи ре́чи, а нє(д)балый до пріймованѧ по(д)лы(х) и взга(р)жоны(х). та(к) хти́вый кꙋ имѣню многи(х). а та(к) скꙋпы(и) кꙋ дава́ню, та(к) стислы(и) кꙋ затриманю, та(к) нєѡпа́трный в мове́ню… тоты… нєдоста(т)-ки твои //… вы(з)навши… постанови… полѣпша́ти живота́ твоєго (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 52–53); вѣдаю жє то́є дєрєво тисѧчоу бы на(м) мо́гло конце́птовъ до мове́нє соґорова́ти, и показа́ти, и было бы прє(з) цѣлый ро́къ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295 зв.); Вѣща́нїє, повѣда́ньє, мове́ньє, голоше́ньє (1627 *ЛБ* 24); Изви́тїє слове́съ: штꙋчноє мове́ньє, хи́трость вѕ мо́вѣ (Там само, 45); Па́мать, Мꙋзо, приво́дишъ на пла́цъ залєце́нѕѧ, Па́мать, ска́рбъ нєпрєбра́ный сли́чногѡ мовє(н)ѧ (Київ, 1632 *Євх.* 302); **мовенє мети** – вести мову: Мы угленувши у статут, у котором пишет у розделе четвертом в артикуле шестдесят шостом: "хто бы о имене лежачое давность земскую десеть лет у молчаню был а ни листов упоминалных не бралъ, таковый вже кождый вечне о том молчати // и мовеня о то мети не мает (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 261–262);

(*чиї-небудь слова, вислови*) мова: На которое мовенъє наше тивонь поведилъ: иж дей мы зо всѣмъ селомъ заразъ на копу выйдемъ (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 281); Писа(н)є… было… ѡ(т)дано, при которомъ и ꙋстноє мовє(н)є злицє(н)ноє ѡ(т) вм҃ ꙗко и прє(з) пн҃а ꙋрꙗкого дво(р)ника стороны роботы цр҃ковной ꙗко и ѡ и(н)шихъ рєча(х) слышали єсмо (Устя, 1612 *ЛСБ* 437); **до мовенѧ позволеньє брати –** просити слова: А та́мъ ви́дєлъ бє(з)похи́бнє, ꙗ́ко оу того лѧйка, до мовє(н)ѧ // позволе́ньє бра́но, а онъ дава(л) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 54–54 зв.);

проповідування: бꙋдь прє(д)води́тєлє(м) и справи́тєлє(м), и ты ѡ прч(с)таѧ бц҃є свои(м) ратꙋ(н)ко(м) и по́мочоу мнѣ слабомоу в мове́ню (поч. XVII ст. *Проп.р.* 39); Кгды хочоу бы́ти коро́ткы(м), и нєдлъгы(м) в мове́ню, тє́мный и трꙋдный здаюсѧ бы́ти до вырозꙋмѣнѧ (Там само, 267); Тєбє Хе҃ Сп(с)тлю мо́й прошꙋ, помози всѣмѕ на́мъ, и вѕ мое́мѕ мове́ню, и вѕ слꙋха́ню прє(д)стоѧщимъ, длѧ сла́вы Имєнє твоє́го ст҃гѡ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 6);

твердження, запевнення: Глаголють Лютори… ижъ бы Костянтинъ царъ зъ матерію своею Ириною иконъ много вымыслили,… и зъ царства своего прогнани: то не есть такъ по ихъ мовеню (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 57).

3. (*давання показів під час судового розгляду в ролі сторони або свідка*) свідчення: и просилъ єси нас, абыхмо на ѡчивистоє мовєньє з вижомъ єго, Матфєємъ… тобє дали и тꙋю рєчъ на розсꙋдокъ пановъ рад наших Их Милости ѡтослали (Краків, 1538 *AS* IV, 135); А такъ мы жалобы ихъ и отпору твоего з очевистого мовенья вашого выслухавши и с паны радами нашими обмовивши, з выроку нашого на томъ тую речь зоставили

(Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 41); Которое мовене слугъ небожчиковскихъ и того енерала пана Бранского мною вознымъ… панъ писаръ земский… Данилей Хребтовичъ, осветчилъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 357); **на голоє мовенє (мовеньє) слова** – необґрунтоване безпідставне свідчення: а заплати(в)ши и выпо(л)ни(в)ши тыє заруки шкоды и наклады на голоє мовє(н)є // слова кро(м) права присєги и доводу нагороди(в)ши прє(д)сѧ (ж) сєє постановє(н)є и вгода нш҃а доброво(л)нє а вдѧ(ч)нє ѡ(т) на(с) з обусторо(н) принѧтаѧ твє(р)до а нє ѡ(т)мє(н)но вє(ч)но и на вєки нєпорушно водлє сєго листу запису моєго доброво(л)ного з обу сторо(н) дє(р)жано быти має(т) (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 25 зв.–26); а ѧ… на пн҃а кропи(в)ни(ц)кого дрꙋгою таковою (ж) сумою пнзє(и)… и по(д) заплачє(н)ємъ вси(х) шко(д) и накладовъ пн҃а писаровы(х) бє(з) жа(д)ного доводꙋ на голоє мовєньє слова єго м(л)сти (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75).

4. Судовий розгляд: Якожъ и положилъ передъ Господаремъ на правѣ выписъ того мовенья своего съ книгъ замку Берестейского (Вільна, 1546 *РЕА* I, 319); И просилъ его милость пан Остафей Горностай,… абы такъ листъ заручный, яко и листъ записный пана Василя Петровича Загоровского, для часу пришълого мовеня о то з нимъ у права, записано до книгъ (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/III, 208).

Див. ще **МОВЛЕНЄ.**

МОВЕНЪЄ *див.* **МОВЕНЄ.**

МОВЕНЬЄ *див.* **МОВЕНЄ.**

МОВЕТИ *див.* **МОВИТИ.**

МОВИТИ, МОВЕТИ, МОВИТЬ, МОВІТИ, МОВЇТИ *дієсл. недок. і док.* **1.** (до кого, от кого кому, к кому, що і без додатка) (*усно висловлювати думки; розповідати про кого-, що-небудь*) мовити, казати, сказати (до кого, від кого кому, до кого, що і без додатка): хотѧ ѡни мовили. нѣхто вѣрова(л) в нєго. ѡбличаєть и(х) прєстоупники законѫ (1489 *Чет.* 216 зв.); а и словом ѡ том казали єсмо тобѣ ѡт нас мовити томꙋ нашомꙋ дворѧнинꙋ Ивашкꙋ (Мельник, 1501 *AS* I, 146); душа моя расплылася есть, коли мовилъ къ мнѣ милый мои (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); И почалі́… мовіти радуйс цр҃ю жидѡ́вскій (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 67); а шьто єстє мовілї во оуші. вь хоромїнах. Тоє проповѣданно боудєт на домох (Там само, 74); мови(л) к нєму бо(г) будє(т) сѣмѧ твоє мє(ш)кати в зє(м)ли чужо(и) (II пол. XVI ст. *КА* 31); Кто тѣ возбраняет правду мовити (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 160); Хто, мовлю, естесте, которыи въ суды Божіи глубокіи и непонятіи втручаетеся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 806); ґдыж и таѧ цнота до Бг҃а сѧ стагáє(т) мóвѧчогѡ: Штó стє оучини́ли єдномꙋ зˢ мéншыхˢ ты́х брáтїй, мнѣ стє оучини́ли (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 3 ненум.); Прéто рáдꙋйтєсѧ Тєѡлїоґѡвє ст҃ыи, што Бж҃їй гласъ, Мóвитъ до васъ (Чернігів, 1646 *Перло* 53); онъ… росказáлъ шáфарови дóмꙋ своєгѡ́ мóвєчи: // Впровáдь мꙋжи вˢ дóмъ а набій скотóвъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 69 зв.–70); *Образно*: ащє жє бы диѧволъ… нападалъ на тѧ и до ѡ(т)чаѧнїѧ приводилъ, єсли ꙋжє нє возможєшъ ꙋсти, мовъ жє сє(р)дцємъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 280); Огєнь и вода нє мóвѧтъ

до́сытъ, и ла́комый нѣ́ґды нє рєчє́тъ до́сытъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68); **жадного слова не мовити** *див.* **СЛОВО; коротко (коротъ-ко) мовечи (мовѧчи)** *див.* **КОРОТКО; ни словъка не мовити** *див.* **СЛОВЪКО; собе и слова мовити не дати** *див.* **СЛОВО**;

перен. (що і без додатка) (*викладати думки, погляди на письмі*) говорити: Арістóтє(л) мóви(т) в книга(х) гдє ѡ живó(т)ны(х) пишє(т), трóй рѡ(д) пєлєка́н^ѕскїй, єдины(и) высóкѡ, дрꙋгіи сєрє(д)нє, Трє́тїи ни(з)кѡ лѣта́ютъ (1596 *ЛЗ* 61); ꙋзритє з овдєшнєй любви тꙋю любо(в) пога(н)скꙋю, которꙋю би́скꙋпи залєцаю(т), в началѣ зго(д)ноє кни(ж)ки мовѧчи (1598 *Виш.Кн.* 304 зв.); *Образно*: сама кривда божия мовила тое в той книжицѣ, в которой Скарга Русь // потупил и яко отступников от костела латынского во муку осудил (1608–1609 *Виш.Зач.* 230–231);

(*висловлюватися якою-небудь мовою*) говорити, розмовляти: и напо(л)нили сѧ вси духа ст҇ого и почали мовити ѡбчими ѧзыки ꙗ(к) и(м) ду(х) дава(л) вымовлѧти (II пол. XVI ст. *КА* 6); нє ꙋмѣю доскональє по францꙋскꙋ мовити (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); Мыта́рства и Чисцóвый огóнь нє сꙋть тóє жъ и єдно: бовѣ(м) Мыта(р)ства сѧ розꙋмѣютъ дрꙋгимъ спóсобомъ по Славє́нскꙋ мóвѧчи, Истѧза́нїѧ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 157).

2. (о чім і без додатка) Указувати, учити, повчати (про що і без додатка): Якъ мовитъ псаломъ ов҇ чомъ "котрыи ся выддаляютъ вудъ тебе", якъ тотъ сынъ, розумомъ своимъ не могутъ ся обернути ико отцу своему, доку не пуслалъ Бг҇ъ голодъ у тоту сторону (XVI ст. *НЄ* 6); бо мóвитъ пи(с)мо абы кóждого бра́та нєрѧ(д)нє сѧ справꙋючого спосро(д)кꙋ сєбє прє(ч) вы́лꙋчити (1623 *ПВКРДА* I-1, 41); Алє дóбрє при́повѣсть óнаѧ мóвит^ѕ; Нє строфꙋй злы(х), абы́ тѧ нє знєнави́дѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 333).

3. (з ким, з ким о чім і без додатка) Вести бесіду, розмовляти (із ким, із ким про що і без додатка): Ино мы ѡ том с королєм… мовили и Єго Милости видело сѧ, иж маєтє Ваша Милость ис кнѧзєм Илєю, восполок из Волыньцы єхати кꙋ Браславлю и кꙋ Вєници и там сѧ положити (Краків, 1538 *AS* IV, 164); ѡ бєзꙋмни(и) чловєчє, єщє с тобою бꙋдꙋ троха мовити (XVI ст. *Сл. о см.* 334); нижли дє(и) за зби(т)ємь ѡ(т) вашоє мл҇(с)ти позву таꙗ справа ску(т)ку нє взꙗла и нє ско(н)чила сє: ѡ чомъ и тєпє(р) кн҇зи бурємскиє з вш҇єю мл҇(с)-тю ꙋ права ѡчєвисто мовити хочу(т) (Луцьк, 1585 *ЛНБ* 5, II 4043, 118); З^ѕ глꙋхи(м) что мовити, алъбо с камєнємъ сварити(с) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 267);

(*говорити у якийсь спосіб*) вимовляти: Нємовꙋ́ющі(и): шєпє́чꙋчі(и), гꙋгни́вы(и), прє(з) нóсъ мóвѧчїй (1627 *ЛБ* 74).

Див. ще **МОВЛЕВАТИ, МОВЛОВАТИ, МОВЛЯТИ, МУВИТИ.**

МОВИТИСЕ *див.* **МОВИТИСЯ.**

МОВИТИСЯ, МОВИТИСЕ, МОВИТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (що кому, що до кого) Говоритися, мовитися: Третяя причина, для которой ся то одному Петрови мовитъ "паси овцы мои", естъ запрѣняся Петрово (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 427); тóє сѧ слóво тóлко до осóбы мóвитъ, а хорóба нє є́стъ осóбою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 145);

(що о кім, о чім і без додатка) Ідеться (про кого, про що і без додатка), стосується (чого): моєму мл҃(с)тивому пну такъ // поведаємъ, заховуючи собє вси ѡбороны правныє, вцалє ѡ то нє вдаючисє в жа(д)ную ко(н)тровєръсию правную ѡ то, што кольвєкъ будєть сє мовитъ (1599 *ККПС* 113–114); А тая рѣчь, о котрой ся мовитъ, теды якобы свѣтло неякое впередъ идучи, впередъ освитити тые темности огорненные на умѣетности, // того діалога впередъ посылаемъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 50–51); понєва(ж) ѡ хт҃ѣ мóвитсѧ,… нєхай ло(д)ка таѧ б҃оу милаѧ ѡпочинє(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 146); Срамóтнаѧ заправды рéчⷭ є(ст), ѡ Возлюблéннє, томꙋ кто Прáво даéтъ и́нымъ, свою нєдолꙋжность прєкладáти: а то сѧ мóви(т) стрóны малы́хъ тóлко и ѡ(т) чáсти бывáючихⷭ рáдѡвъ и приказáнїй (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 194); гды ѡ дáрахъ д҃ха ст҃óгѡ мóвилосѧ, наꙋка была (Львів, 1646 *Зобр.* 71).

2. Трактуватися, розцінюватися: Єсли бы ѡ(т҃)ць ѡбєцовалⷭ за сыны албо дочки свои дорослыє, а они бы нє были томꙋ проти́вныє, зарꙋчины бꙋдꙋть вáжныє, инáчєй мóвитисѧ мáєть, єсли бы ѡ(т҃)ць вⷭ нєбы́тьности и(х) тꙋю ѡбє(т)ницꙋ оучини́лъ а(л)бо єсли́ бы // с примꙋшєньѧ… зарꙋчины сѧ стали, тогды нє бꙋдꙋтⷭ вáжныє (Львів, 1645 *О тайн.* 150–151).

МОВИТИСѦ *див.* **МОВИТИСЯ.**

МОВИТЬ *див.* **МОВИТИ.**

МОВІТИ *див.* **МОВИТИ.**

МОВЇТИ *див.* **МОВИТИ.**

МОВЛЕВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **мовити** у 1 знач.: и кг(д)ы то мóвлєвано, и вєлі́кїй вⷭсты(д) с того ємоу бывáлъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 81).

Див. ще **МОВЛОВАТИ, МОВЛЯТИ.**

МОВЛЕНЄ, МОВЛЕНЬЄ *с.* **1.** (*здатність використовувати мову*) мовлення: глаголáнїє, мовлєньє (1596 *ЛЗ* 40); Гл҃анїє: мовлéньє (1627 *ЛБ* 27).

2. Мова, вислови: вєлєрѣчїє, бє(з)мѣ(р)ноє // блєкотáньє, и ты(ж) ѡ вєли́ки(х) рéча(х) мовлéньє (1596 *ЛЗ* 36–37); изви́тїє слѡвє(с), штꙋ(ч)ноє мовлé(н)є, хитрость в мóвѣ (Там само 50); Сисáроу нєвѣстїою роукóю ꙗгєли(с) заби́ла, тоє забитѧ Сисáры свои́хъ нóвый звы́чай воє(н)ный называ́єтъ нєзвыча(и)ный и нєслыхáнный то(т) мовлéнѧ спóсобъ, прє(д)сѧвзѧтю нáшємоу бáрзо сли́чнє слоу́жи(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 302); Рєчéнїє: Мовлє(н)є, слóвко, або діспꙋтáцїѧ (1627 *ЛБ* 109); **плюгавоє мовленє** – лайка: блѧдéнїє, плюгáвоє мовлéнⷭє (1596 *ЛЗ* 29); Блѧдéнїє:… вєлємóвство, плюгáвоє мовлéнⷭє, щєбєтли́во(ст) (1627 *ЛБ* 11).

Див. ще **МОВЕНЄ.**

МОВЛЕНОЄ *дієприкм. у ролі ім., с.* Сказане, -ого: И шꙋкáвши бóвѣмъ нє нáйдєшъ, лєжáчого áлбо мóвлєного оу ꙗкóго зⷭ стары́хъ Б҃гословцѡвъ и дóкторѡвъ, котóр(ы)х слáва гóлосна éсть ѡ(т) ко(н)ца н҃ба до концá єгѡ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 236).

МОВЛЕНЬЄ *див.* **МОВЛЕНЄ.**

МОВЛОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **мовити** у 1 знач.: пытайсѧ ты(х) который мєнє слоуховали. то ты(и) вѣдаю(т) што єсми имь мовлова(л) (1556–1561 *ПЄ* 426 зв.).

Див. ще **МОВЛЕВАТИ, МОВЛЯТИ.**

МОВЛЯТИ, МОВЛѦТИ *дієсл. недок.* **1.** Те саме, що **мовити** у 1 знач.: або́вѣ(м) памѧта́ю и́жєсь то частокро́ть мовлѧ́лъ, кг(д)ы́мъ тѧ напоми́нова(л) абы́сь до шко́лы ходи(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 109); ꙗмъ ти… въ скры́тости нѣчо́го(м) нє мовлѧ́лъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 94); Ст҃мꙋ ѡ(т)цꙋ, єди́нъ мовлꙗлъ, З дх҃о́вны(х), же бы в тако́й че́сти смєрть памꙗта(л) (Київ, 1622 *Сак.В.* 43).

2. (що) (*про молитву*) мовити, проказувати: мл҃твы дарє(м)нє мовлꙗю(т) Бо тѣла лю(д)скиє покою в гробѣхъ нє маю(т) (1636 *Лям. о пр.* 5 зв.).

Див. ще **МОВЛЕВАТИ, МОВЛОВАТИ.**

МОВЛѦТИ *див.* **МОВЛЯТИ.**

МОВНЯ[1] *ж.* Багатослівність, велемовність: а ѡ(т)ць твой видєчі тєбє вь тайності. въздас тобѣ ꙗвьнѡ. а молєчісꙗ нє мног говорѣтє. ꙗк поганові. сподєвают бо сꙗ ѡні иж моугом своєм мовнєю выслухані боудут (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 47).

МОВНЯ[2] *ж.* Те саме, що **молонья**: Видѣвъ емъ сатану, якъ мовню, изпавъ изъ неба (XVI ст. *НЄ* 105).

Див. ще **МОЛНИЯ**.

МОВЦА *ч.* (*стп.* mówca) **1.** Речник, виразник: То правый и старый правды мовца Ляхъ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 606).

2. Оратор, промовець: Найдовалися на дворѣ его [Острожского] и мовцы оному Димосѳенесови ровныи, и… докторове славныи, въ… языкахъ выцвѣчоныи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1136).

МОВЧАНЄ, МОВЧѢНЬЄ, МОВЧѢНѦ, МОЛЧАНЄ, МОЛЧАНЬЄ, МОЛЧАНЯ, МОЛЧЕНЪЄ, МОЛЧѢНЯ, МОЛЪЧАНЬЄ *с.* **1.** Мовчання, мовчанка: или нє вѣ́даєши єсли бы нє вмѣ(л) и́нокˢ с тобо́ю говорити; бо(л)шеє Єго нєвˢмѣлоє мо(л)ча(н)є, нєжє(л)и твоѧ изоу́чє(н)наа философі́ѧ (п. 1596 *Виш.Кн.* 247 зв.); ѧ́ той ап(с)льскій барˢзо пра́вый вырокъ, нѣшто ма́ло кꙋ оузна́нью ины(х) тобѣ звѣри(л). абы… нє была злꙋчона твоє́го молˢча́ньѧ пора́да (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 8 зв.); ѡ мовє́нью и молча́нью, ро(з)дѣлъ лд҃ (Острог, 1614 *Тест.* 157); Ча́съ тыжъ ю́жъ и ѡ(т) поєди́нкꙋ ѡпочи́нꙋти томꙋ, кото́рый вˢ молча́ню коха́єтсѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 305); Вздыха(и) и жа́лꙋи жє(с) єщє та(к) тєлєсны(и) и свѣ(ц)кїй,… //… та(к) нєгамованыи кꙋ мо(л)чаню, та(к) нєꙋкла(д)ны(и) в ѡбычаѧ(х) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52–53); о́нъ… до // пєвного ча́сꙋ молча́ти постанови́лъ,… розꙋмѣючи и́жъ… пре́зˢ молча́ньє ба́рзѣй пожитє́чнымъ мѣлъ бы́ти, анижє́ли нєвдѧ́чныи о́ныи сꙋдьє́вє (Київ, 1627 *Тр.* 558); Сѣтноє молча́нїє: На́вышшєє молча(н)є (1627 *ЛБ* 131); Артаѯє́рѯ: Свѣ(т)лости а́бо ѕлорєчє(н)ѧ, мо́вчѣньє (Там само, 180); Артаѯе́рѯєсъ: Свѣ́тлость, а́бо прокла́тство. або ѕлорєчє(н)є… Мо́вчѣнѧ а́бо ква(п)ли́во(ст) покладаю́чїй (Там само).

2. (*оминання мовчанкою, приховування чого-небудь з певною метою*) замовчування: Ꙗ҆ко жъ ты́хъ нови(н) ачъ нєпра(в)ди́выхъ алє шкодли́выхъ. о ва(с) тєпєръ по(л)ны оуши всю́ды. // Годи(т) ли сѧ ва́мъ тоє на собѣ та(к) до́лго за мо(л)ча́ньємъ носити, бачє(н)ю вш҃є мꙋ порꙋча́єтсѧ (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв.–5);

ты(х) всѣхъ свѣдє́цствъ и пѡ́вѣстєй з҄ гєна́дїа приточѡ́ныхъ ꙗко нєпє́вныхъ и оповєда́ньѧ нєгѡ́дныхъ, молча́ньємъ самы́мъ збыва́ти боу́дємо (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 107); За чимъ постерегаючи я того всего, абы то у вушахъ неприятелскихъ и невѣдомыхъ людей почтивыхъ не брьмяло и до уверенья жадного, яко речи несправедливые, не приходили и въ книгахъ въ молчанью тые его помовы змышленые неправдивые абы не зоставали (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 273); И такъ одъ оного часу было въ мольчанью ажъ до року 1595, же отецъ владыка Володимерский о томъ зъ жадънымъ чоловекомъ (ни словъка) не мовилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 591).

3. (*цілковита тиша*) мовчання: Бєзмо́лвїє: ти́хост҄, молча́ньє, нєгꙋчє(н)є, тишина, зати́шїє (1627 *ЛБ* 6).

4. *Перен.* (*покірність, смиренність*) мовчання: нє допущаю нєвѣ(с)ти ꙋчити ани ста(р)шє(н)ства мѣти на(д) мужє(м) алє быти в мо(л)ча(н)и (II пол. XVI ст. *КА* 507); такъ и тєпєръ нєдовѣръками и ѡ(т)щєпєнцами насъ жє вєнєрꙋютъ, и многїє досады задаютъ. што всѣ зъ стороны свѣта, зєшло бы сѧ з мольчаньємъ скро(м)нє тръпєти. Кгдыжъ сп҃съ нашъ блажєнъствомъ тыхъ почтїлъ, которыє… розныє доса́ды и ꙋкорїзны тръпѧтъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 17); Пови́нна на ѡста́токъ малжо́нка до́браѧ… при пoслꙋшє́нствѣ и тєрпє́нїю, молча́н҄є до мꙋжа своє́гѡ захова́ти (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 934).

5. *Перен.* (*забуття, непам'ять*) мовчання: Нє зайдєшъ в҄ глꙋбо́коє нѣкгды запомнѣнꙗ, Анѣ тѧ лѣта пꙋстꙗтъ в҄ до́лгоє молчѣнꙗ (Київ, 1622 *Сак.В.* 48); Нєсмєртє́лнои сла́вы досто́йный Гєтманє, Твоꙗ сла́ва в҄ молча́ню нѣкгды нє зоста́нє (Там само).

◊ **в (въ, у) мовчаню (молчаню, молчанью, молченъю) быти** – не виявляти матеріальних претензій: большє(и) ѡ(т) ста лє(т) ты(х) кгру(н)товъ нши(х) вла(ст)ныхъ дє(р)жачимъ, николи сє нє упоминали, ажь и до того часу в мо(в)ча(н)ю были (Київщина, 1600 *ККПС* 151); хто бы о имене лежачое давность земскую десет лет у молчаню был а ни листов упоминалныхъ не брал, таковый вже кождый вечне о том молчати // и мовеня о то мети не мает (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 261–262); Маєт… кнѧзь… тꙋю трєтюю часть имѣньѧ моєго дєржати и вживати на вѣчныи часы и к своємꙋ… пожиточномꙋ ѡборочати…, а мнѣ вжо… нєнадобє… вътꙋпати сѧ… и маєм того в молчанью быти (Острог, 1537 *AS* IV, 73); теды яко мя и передъ тымъ частокротъ ведомость доходила, чогомъ въ молченъю былъ, же тотъ безбожникъ промышливаетъ вже и о здоровью моемъ, хотячи мя его позбавити (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 273); **молчанє вѣчноє, вѣчноє молчаня** – відмова від будь-яких претензій: Кгды жемъ я пану Ярошу жадной маетности… до схованя не давалъ, и я то имъ зъ обу сторонъ самымъ и потомкомъ ихъ молчане вѣчное зоставую, и симъ теперешнимъ тестаментомъ остатный воли моее зоставилъ есми (Краків, 1595 *АСД* I, 198); которы(и) то арсєни(и) болоба(н) записа(л)сꙗ самъ в гро(д) и въ зємъствє на сєбє и на потомьки свои по(д) тисꙗчєю гривєнъ вѣчноє мо(л)чанꙗ и поко(и) манасты(р)цєви шпиталєви нашєму дати (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31).

Див. ще **МОЛЧАНИЄ.**

Пор. **МОВЧАТИ.**

МОВЧАТИ *дієсл. недок.* **1.** (*нічого не говорити*) мовчати: Чинил пытане его милость пан Станиславъ Кавезский панны Настаси… “если хочеш, панно Настасе, за мене?” – повторе и потрете. Панна мовчала (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 431); Стра́нностра́ждѹ, ре́чѹ нѣѧкою ново́ю и ꙗко́бы посторо́нною быва́ю тѹрбо́ваный, а́бо оутрапле́нный, мовчоу (1627 *ЛБ* 122); А такъ, отче, мовчы и занимей! (1649 *ШКН* 180).

2. (*не видавати звуків, не порушувати тиші*) мовчати: пта́шки нб҃(с)нїи мовча́ли (XVI ст. *УЄ* № 29519, 160).

3. (о чім) (*обминати мовчанкою*) замовчувати (що): хотѧ́ лю́дє о то́мъ мовча́тъ, бг҃ъ ча́сѹ своє́го сѹди́ти боу́дєтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 151);

(*не висловлювати претензій, не втручатися у що-небудь*) мовчати: Отож, въ тотъ часъ, коли ся крывда и вере и церъквамъ и духовенству вашому таковая деяла, мовчали есте, панове адъверъсары (Вільна, 1599 *Ант.* 679); Нє вєдаю, што бы того за причина была, жє ѡ то здавна // мовчали про(д)комъ нашимъ и намъ самымъ вжє ѡ(т) ко(л)кодєся(т) го(д), а с про(д)ковъ нашихъ, болъшє(и) ѡ(т) ста лє(т) ты(х) кгру(н)товъ нши(х) вла(ст)ныхъ дє(р)жачимъ, николи сє нє упоминали, ажъ и до того часу в мо(в)ча(н)ю были (Київщина, 1600 *ККПС* 150–151); **вечне мовчати** – відмовлятися від будь-яких претензій: и ѡ то вє(ч)нє мо(в)чати ѡбєцѹю и шлюбѹю и жа(д)ны(х) похвало(к) погрозокъ пєрє(ш)ко(д) на жа(д)но(м) мє(с)цѹ жа(д)ного часѹ за то чинити нє могѹ и мочи нє бѹдѹ алє тѹю всю нє(з)годѹ… внивє(ч) ѡборочаю (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 43 зв.).

Див. ще **МОЛЧАТИ.**

Пор. **МОВЧАНЄ.**

МОВЧКИ, МОВЧКЫ, МОЛЧКИ *присл.* **1.** (*не говорячи ні слова; без слів*) мовчки: бо(з)скы(и) ро́зѹмъ нѣѧ́кїй ꙗко́бы мо́вч҄кы ѡб҄ѧснѧ́ютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 137); А звла́ща и(ж) Ѳєо́дѡра в҄ правосла́вїи сла́вного, и вєли́ки(м) зайстє ро́зѹмомъ ѡздо́блєного, слы́шалє(м) жє тою (ж) сте́жкою ходилъ. И томѹ прислѹхатисѧ и присмотри́тисѧ хотѣлємъ, а нє и оучи́тисѧ, або мо́лчки хвали́ти, ѧ́ко и́ныи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 186); Назнамєно́вѹю: Мо́вчки значѹ, та́йно значѹ, зага́дѹю (1627 *ЛБ* 68).

2. (*не привертаючи уваги*) тихо, потай: Алє По жидовъску, Или По Сарацє(н)скѹ Намъ хри(с)тиꙗно(м) мовчки Скритє То ѡ(т)правовати Насъ ѹбѣжаютъ, И Примѹшаютъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421).

Див. ще **МОВЧКОМЪ.**

МОВЧКОМЪ, МОЛЧКОМЪ, МОЛЧКОМЬ *присл.* 1. Те саме, що **мовчки** у 1 знач.: Чого могли бы стены церкви… посветчити, коли… патриаръха тамъ былъ, и коли презвитеръ… слово Божие проповедати хотелъ… мусялъ мовчкомъ съ катедры злезти (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1023); по(м)сты своє́го порѹше́нѧ нє жада́ютъ… на свою вєли́кѹю згѹбѹ ꙗ́дъ гнѣвли́вости хова́ю(т), ва́рѧчи єго в ср(д)цѹ своє(м) мо́л҄чко(м), и мол҄чачи са́ми єго в собѣ тра́вѧ(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 122); Бєзмо́лвнѡ: Мо́лчкомъ (1627 *ЛБ* 6).

2. Те саме, що **мовчки** у 2 знач.: филистíновє… обточи́ли єгѡ поста́вивши сторо́жꙋ вˢ бра́мѣ мѣ́ской и та́мъ ца́лꙋю но́чь мо́лчкомь ждꙋчи, а́бы ско́ро дн҃ь выхода́чо(го) заби́ли (серед. XVII ст. *Хрон*. 186).

3. (*покірно, смиренно*) мовчки: Вса́ки(м) тє́ды стара́нїємъ сво́єго збавє́нѧ шꙋка́ти, // а мо́лчко(м) Бо(з)скїи рє́чи прїймова́ти, и заховыва́ти и́хъ цѣ́ло (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 281–282).

МОВЧКЫ *див.* **МОВЧКИ.**

МОВЧѢНЬЄ *див.* **МОВЧАНЄ.**

МОВЧѢНѦ *див.* **МОВЧАНЄ.**

МОВѦЧЇЙ *дієприкм. у ролі ім.* Той, хто мовить, говорить: а оумира́єтˢ собѣ, то єстъ, тѣлу и свѣту, ста́вшисѧ ємꙋ слѣпы́мъ, глꙋхи́мˢ, нѣмымъ, хро́мымъ, и про(ч): оуста ма́ючимъ, а нє мо́вѧчимъ, очи ма́ючимъ, а нєви́дѧчимъ... (Вільна, 1620 *См.Каз*. 11 зв. –12); прѣвѣй положи рꙋко́ю твоє́ю зна(к) Кр(с)та и ѡнѣмѣєтъ противꙋ мо́вѧчїй... (Київ, 1622 *МІКСВ* 280); Съглаго́лникъ: Поспо́лꙋ мовѧчїй з оукрывжє́ннымъ, прокꙋра́торъ, рѣчникъ, спра́вцѧ (1627 *ЛБ* 126).

МОГИЛА *ж.* **1.** (*місце поховання померлого*) могила: єсть бо могила єго и до сєго дн҃є. ѡ(т) нєє жє исходить смра(д) зо(л). на ꙗвлѣниє чл҃вко(м) (1489 *Чет.* 248 зв.); вспанꙗлаѧ то є(ст) могила коштовны(и) и пєнкны(и) нагробъ (к. XVI ст. *Розм.* 49); tumul(us), гро(м), могила, хо(л)мъ (1642 *ЛС* 405); сє а́зъ ѡтворꙋ моги́лы ва́шѣ; и извєдꙋ васъ ѡ(т) грѡ́бъ ва́шихъ; и да(м) дх҃ъ въ васъ; и бꙋдєтє жи́ви въ вѣки (Чернігів, 1646 *Перло* 146 зв.); тамъ же видилъ могилу при гробъли усыпаную, где тело лежитъ зошълое помененое панее Зофии Яблонъское (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 435).

2. Могила, копець: А ѡт тых пол дєсѧтинных… по горꙋ, а горою тою по долинꙋ вєликꙋю то єсть Ѡхматовскаѧ граница з нами… а ѡт могилы по рꙋспꙋтє Торговицкоє (Торговиця, 1527 *AS* III, 305); от тое могилы повел насъ через поля просто (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 29); Види(ш) ли ꙗ(к) єси ро(з)бить ѡ(т) того ра(з)бо(и)ника, которїй в дꙋбровѣ сѧ крыєтъ, и на могилꙋ часто вˢзбѣгає(т) выглѧдуючи (п. 1596 *Виш. Кн.* 237); пово(д),… провадилъ просто ажъ до могилы, которую… называютъ Малюжє(н) кою, ѡ(т) тоє рєчки (Київщина, 1600 *ККПС* 139); слꙋги и по(д)даныє позвани(х) за вла(с)ны(м) и ꙋмислны(м) ро(с)каза(н)є(м) и по(с)ла(н)є(м) кн҃жа(т) и(х) м(л) зо(ш)лы(х)… могилꙋ и(х) вла(с)нꙋю в то(м) кгрꙋ(н)тє и(х) лєжачꙋю названꙋю Скоробо(р) ѡсєли и на сєлєтрꙋ… робили (Київ, 1624 *ЦНБ* II 23267, 1); И тоє и(х) м(л). видєли тую могилу, жє в сєрєдинє кгрунъту єє вла(с)тно(г)[о]… лєжи(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 209);

у складі вл. н.: **бугаєва могила**: панъ Андрє(и)… вєлъ насъ… // до… могилы которꙋю зовꙋть бꙋгаєва могила (1546 *ОГ* 77 зв.–78); **копана (копанна) могила, могила копана**: ѡттолѣ прости к сєлꙋ на єднꙋ грꙋшꙋ знамєнанꙋ що єст ѡколо нєи могила, та чєрєс потока Котовца над Крьиницꙋ на копанꙋ могилоу (1517 *DBB* I, 8); А хотар вышєписанным сєлам,… с вєрха почънши… до копаннои могили, та на връх долини… на двѣ старїи могили (Сучава, 1501 *BD* II, 184);

а хотаръ тому вышшєписанномꙋ монастирꙋ и сєлам. шо къ монастиръ прислꙋхають, ѡт промєжи калꙋгєрєш… почьнши, ѡт дꙋброви с краи лѣса, ѡт липꙋ знамєнанꙋ и могила копана (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); а хотарь сєлоу… прости чєрєс пола на дрꙋгꙋ могилꙋ копанꙋ, оттолѣ на ꙋголь царини на копанꙋ могилꙋ, та прости на вєрхъ дила на знамєнаніи доуб, ѡттолѣ прости оу Боуковинꙋ на потокъ Дєрєхлꙋѧ (Ясси, 1508 *ДВВ* I, 3); **Костеная могила**: панъ Кгєсинский… показал курганъ великий, который назвал Костеная могила (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 29); **Медвежъя могила**: тая нивка лежитъ межи Протасовым горбомъ а Медвежъею могилою (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 368); **могила бабья**: вєлъ насъ панъ ѡстровски(и)… ѡ(т) тоє могилы бабьи до долины чє(р)нца (1546 *ОГ* 67); **сторожовая могила**: Во(и)тъ кꙋзминъски(и) максимъ з богары вєли… //… ажъ до дорогъ которыє… розышлисѧ ѡдна пошла к басарабовꙋ бродꙋ а дрꙋгаꙗ к гꙋбинꙋ и тою… дорогою ажъ до сторожовоє могилы (1546 *ОГ* 91–91 зв.).

3. Вл. н., *ч.*: вашєи мл(с)ти зи(ч)ливи прїатєлє лꙋка(ш) с(т)рои(ч) ло(г)фє(т) рꙋка вла(с)на и сємєѡ(н) могила гє(т)ма(н) и пръкала сꙋча(в)скии (Сучавиця, 1598 *ЛСБ* 321, 1); Єрємє(и) Могила Воєвода… зємъ (!) мо(л)дав(с)ки(х) Господаръ Брацтвъ ꙋспєнія прчтыѧ бца въ Львовє здоровіа ѡ(т) бога (Устя, 1600 *ЛСБ* 299, 1); Ꙗ Пєтръ Могила… за поводомъ власной воли моєй // хотѧчи забѣчи такъ вєликой оутраты, и хотѧчи отъ православїѧ заблꙋдшихъ позыскать, оумыслилємъ фꙋндовать школы (Львів, 1631 *ПВКРДА* II-1, 93–94); В то(м) гробѣ тѣло своє вєликіи и сла(в)ны(и) з ꙋрожєнѧ мꙋ(ж). Пєтръ Могила сынъ вєликодєржавнаго Го(с)подара Мо(л)довлахичїйского Симєѡна Могилы (Київ, 1647 *Еп.Мог.* 154).

Див. ще **МОГИЛИЦА, МОГИЛКА.**

МОГИЛЕВЕЦЬ *див.* **МОГИЛЕВЕЦЪ.**

МОГИЛЕВЕЦЪ, МОГИЛЕВЕЦЬ *ч.* **1.** (*житель Могилів-Подільського або Могильова*) могилевець: ꙋхо(д)ники мозырцы могилєвъцы,… и и(н)шиє // чꙋжоволостъцы которыє рыбꙋ ловѧть нижє(и) києва тыє вси идꙋчи наза(д) дають ꙋ києвє воєводє мыта дєсѧтꙋю рыбꙋ (1552 *ОКЗ* 38–38 зв.); Фєдо(р) пошинъ могилєвєцъ мєлъ… Ладану камєнє(и)… за ко(п) ѕ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 26); А(н)дрѣ (!) Бабъка, могилєвє(ц) (Луцьк, 1592 *ТУ* 226).

2. Вл. н.: Матвѣй Могилевець (1649 *РЗВ* 441 зв.).

МОГИЛИЦА *ж.* Те саме, що **могилка** у 1 знач.: А потом ꙗ повєл [врѧдника з людми] по граници ѡт Покорска… чєрєз тꙋю дорогꙋ… к могилицам, ѡт могилиц к сєножатєм (Пісочне, 1541 *AS* IV, 282).

Див. ще **МОГИЛА.**

МОГИЛКА, МОГИЛЪКА *ж.* **1.** Пагорбок, могилка: А потом єсми повєл ѡт того ж бродꙋ… на ѡстров, чєрєз болото рꙋбаными гранми на могилки, ѡт тых могилок на дрꙋгиє могилки и ѡт тых дрꙋгих могилок рꙋбаными гранми к трєтим могилкам (Пісочне, 1541 *AS* IV, 282); остров земли… одным боком лежит от листа подле пола Поєзницкого, а по до-

рожку малую, што идет з могилокъ до роспутя Оваденского (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 252); Потомъ полємъ просто ро(в)нино ю до могилъки на(д) дорогою (Київ, 1639 *ККПС* 272); сторона…, ты(л)ко ѡдє(н) пакгурокъ албо могилку пока(з)уε(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 207).

2. *мн.* У складі вл.н.: **Ѿстрыє Могилки**: [По]томъ стамъто(л) полємъ, ѡпусти(в)ши [то]тъ ставокъ вправε,… шли ε(с)мо до Ѿ(с)тры(х) Могилокъ полємъ (Київщина, 1639 *ККПС* 273).

Див. ще **МОГИЛА, МОГИЛИЦА.**

МОГИЛНИКЪ *ч.* Могильник, гробар. Вл. н.: Игна(т) Моги(л)ни(к) (1649 *РЗВ* 402 зв.).

МОГИЛЪКА *див.* **МОГИЛКА.**

МОГОРИЧНИКЪ *ч.* (*свідок угоди, який отримує частування від обох сторін*) могоричник: Протож Иосиф… и Овдотя… сами от сєбє и потомков наших имєнєм при могоричникох людєх зацных,… друкару, помєнєный двор наш… //… пану Тимофєєви… уступили (Київ, 1625 *ПІФ* 147–148).

МОГОРИЧЪ, МОГОРИЧЬ, МОГОРЇЧЪ *ч.* (*ар.* mahāridž) **1.** (*частування з приводу завершення якоїсь справи*) могорич: юрко из братом своим… сторговалисѧ ѡ отчиз҄ну свою за л. гривен при добрых людях дал емоу при могоричи єі. гривен (1570 *Свєнц.* 71).

2. Плата за послугу: хто нєвстыдли́вость достато́чнє вы́разитъ; но́выхъ што ра(з) могоричѡ́в шꙋка́ючи в но́выє сѧ што ро́къ к҄шта́лты пєрємєнєва́ючи (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 171); ꙋмовивши чєлѧ(д) мꙋра(р)скую ты(х) имєна в и(н)тє(р)цызє на рѡбо(тꙋ) могорїча да(но) гро(ш) 10 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 4).

МОГОРИЧЬ *див.* **МОГОРИЧЪ.**

МОГОРЇЧЪ *див.* **МОГОРИЧЪ.**

МОГУТСТВО, МОГУТЬСТВО *с.* (*цсл.* могѫтьство) (*велика влада, сила, великий вплив*) могутність: а ско́ро тєпє(р) з ними до зго́ды… пристꙋпи́шъ… и вве́сь цвѣтъ, всю ѡ(з)до́боу, всю сла́воу наро́ду на́шого пога́сиш… па́нства могоу(т)ства кото́ры(х) набыли про(д)ковє на́ши (Острог, 1598 *Ист. фл.син.* 48); Ты же, костеле латынский,… пожер щастье, земного могутьства ухватив и от души возлюбив (1608–1609 *Виш.Зач.* 230); Ви́дѧчи злость нєпра́вдꙋ, в҄ Сєр(д)ци твоє́мъ та́йнє. Што бысь пєвнє в҄ могꙋтствѣ мо́гъ вы́полнить ѩвнє… зноси́ кре́ст сво́й скромнє (Вільна, 1620 *Лям.К.* 21); Оповѣдено, ижъ звѣзди зъ неба спадутъ; тыи разумѣются – такъ свѣтныи, въ славѣ, въ могутствѣ велможи, яко тыжъ и знаменытіи духовныи въ Церкви, которая естъ небомъ земнымъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 321); На то́тъ ча́съ жа́дєнъ ѡ(т) прє(д)стоѧ́щихъ, нє вы́рвєтъ ѡ(т) мꙋче́нїѧ,… ни бога́тства доста́тки ни могꙋтства пыхоты: алє то́є всє́ ѩ́къ по́рохъ и по́пѣл҄ ѡ(т)гна́но бꙋдєт҄ (Львів, 1642 *Час.Слово* 266 зв.).

Див. ще **МОГУЩЕСТВО.**

МОГУТЬСТВО *див.* **МОГУТСТВО.**

МОГУЩЕСТВО *с.* (*цсл.* могѫщьство) те саме, що **могутство**: Видиш ли, яко тот след правдивой церкви христовой смирение и нищету духовную латинники еси утратили, радость, властолюбие, могущество и

славу мирскую ухваляючи (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 180).

МОГЫЛНЫЙ *прикм. у ролі ім.* Могильний, -ого. Вл.н.: Па(р)хомъ Могылны(и) (1649 *РВЗ* 335).

МОДЕЛЮШЪ *ч.* (*стп.* modelusz) міра, ступінь: Лєчъ Гды Шáтꙋ влáснꙋю кохáного сына Конспéктови Прєзáцномꙋ Вáшєи Кнѧжóи мл͠(с)ти прєзєнтꙋ́ю: ѡ слꙋ́шны(м) модєлю́шꙋ, так҄ тѧ́жкого бóлю сєрдéчного Вáшєй Кнѧжóи мл(с)ти нáмнѣй нє вóнтплю (Київ, 1641 *МІКСВ* 363).

МОДЕРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* moderować, *лат.* moderare) (що) **1.** Визначати, встановлювати: судъ однакъ головный модеруючи тую вину и склоняючисе зъ клеменцией своей до мнейшихъ винъ на укаране такового въ позванемъ поступъку… наказуетъ, абы тотъ же позваный пань Ерий Чапличъ вину пинежную… плебанови Володимерскому за працу и кошъты его… сто червоныхъ золотыхъ уделитъ и дефакъто датъ маютъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 795).

2. Керувати, верховодити (чим): Ю́жъ нє Крóль Маврита(н)скїи Сфéры модєрꙋ́єт҄, Лéчъ найвышшїй Монáрха сáмъ нéбомъ кєрꙋ́єтъ (Київ, 1632 *Євх.* 301).

3. Ладнати, творити: Хóчъ то нéгдысь строфовáлъ Философъ оубóгїй Дїѡгéнєсъ Мꙋзыкѡвъ, гды цнóты дорóги Занєдбáвши, на Лю́тнѧхъ Кáнтъ модєровáли, И стрóйнє в҄ ѡбычáѧхъ нєстрóйныхъ спѣвáли (Київ, 1632 *Євх.* 296).

МОДЕРОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (чим) (*пристосовуватися до чого-небудь*) прилаштовуватися: Ѡ Бж͠є… Котрóго то сѧ всѣ рéчи Слóвомъ справоу́ютъ. И вéдлꙋгъ чáсꙋ и потрéбы модєроу́ютъ. Прїйми тóє ны́нѣ Брáта нáшєго зєстѧ́ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 6 зв.).

МОДЛА *ж.* (*стп.* modła) (*звернення до Бога з молінням*) молитва: и тáкъ трóхы ѡ(т) сн͠а ѡ(т)стоупивши г(с)да горѧ́чи(м) ср(д)цє(м) и мóдлами взывáє(т) жє бы сѧ зми́ловалъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 297).

МОДЛІТИСЕ *дієсл. недок.* (*стп.* modlić się) (*звертатися до Бога, до святих із молитвою*) молитися: A ty se teper poydy modlity A my póydemo Juhy iskáty (поч. XVII ст. *Траг. фотокоп.* 4 зв.).

Див. ще **МОЛИТИСЯ, МОЛИТСТВОВАТИ.**

МОДЛОТОКЪ *див.* **МОЛОТОКЪ**.

МОДРЕВО *с.* (Larix) (*стп.* modrzew) модрина: larix, модрєво (1642 *ЛС* 250).

МОДРЫЙ *прикм.* (*стп.* modry) синій: Синєтá: Гѵаци́нтъ, тó є(ст), з҄ мóдрогѡ єдвáбꙋ, си́нїй єдвáб҄ (1627 *ЛБ* 113).

МОЖА *ж.* Міць, сила: без можи, не сълни – impotentia (I пол. XVII ст. *Своб.* 15).

МОЖДЕРЪ, МОЖДЖЪРЪ, МОЖДЧЕРЪ, МОЖЧЕРЪ, МОЖЧИРЪ, МОЖЪДЕРЪ, МОЗДЕР, МОЗДЖИРЪ, МОЗДЗЫРЪ *ч.* (*стп.* możdżerz, *свн.* morsaere, *нвн.* Mörser, *лат.* mortārium) **1.** Мущир, ступа: Въ томъ же дворе, въ коморе, маетности речей рухомыхъ… то есть… цыны:… келепъ две, рожновъ два, можчеръ, котелъ броварный, ланцухъ железный (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 54); и́готь, мо(ж)джъръ (1596 *ЛЗ*

52); Иготь: Можджѣръ (1627 *ЛБ* 44); Реестръ забраня речій церковныхъ… //… Зыкгаръ мосяжовый; мозджировъ 2; лихтаровъ мосяжовыхъ десятъ (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 23–24); ксендзъ Анътоний Янишевъский… противко… Адамови ткачови, Матъфееви шевъцови, Остапови Молявъце… и инъшим подданым ихъ. што за ведомостю их… кола кованые, … моздзыръ спижовый, котловъ кухенъных два, обложынъ железъных две и сила речей,… побрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 154).

2. (*короткоствольна гармата*) моздір, мортира: Жєлєзо… мо(ж)дєри спижаныхъ д҃ толъкачи до нихъ жєлєзныє г҃ (1552 *ОКЗ* 32); А порожнєго жєлєза шынъ двєстє сорокъ и сємъ можъдєрєвъ спижныхъ два нємалы (1552 *ОЧерк.З.* 3 зв.); Кнегиня Буремъская поведила… ижъ дей вся стрельба: гаковницы, ручницы и мождчеръ у мене есть въ добромъ // схованью (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 7/I, 240–241); Дєло спижьноє тымъ ѡбычаємъ ꙗко мо(ж)чи(р) в ложи стары(и) ѡбрꙋчи д҃ с нєго знати ѡдно ѡ(д)нымъ сѧ ѡбрꙋчємъ дє(р)жить в ложи а ложє згнило (1552 *ОЛЗ* 157); моздер – mortarium (I пол. XVII ст. *Своб.* 34).

МОЖДЖѢРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖДЧЕРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖНА *присудк. сл.* **1.** (*є можливості для здійснення чого-небудь*) можна; можливо: А ꙗко́вы(м) спо́собомъ сꙋтъ,… зрозꙋмѣти нє мо́жна… Кото́рыми то слѡ́вы само́мꙋ, то́лко Ѡ(т)цє́ви жро́дло, и поча́токъ припи́сꙋєтсѧ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 94); Не можна, ст҃лю, тое мнѣ вчинити (I пол. XVII ст. *Рєз.* 178); на высоце уважный розсудокъ его милости господина отца архимандриты (если можна тому дѣлу досыть учинити) пущаю (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408).

2. (*дозволено*) можна: Прє(д)мова ко(ж)домꙋ чл҃кꙋ хр҃тіа(н)скомꙋ, моужє(м) и жєна(м), то є прєдословіє по вс҆ѧ нє(д)ли мо(ж)на прє(д) єѵ҃(г)ліи (Мановиця, 1600 *ЗНТШ* CLI, 191).

Див. ще **МОЖНО².**

МОЖНЕ *присл.* Хоробро, відважно; мужньо: ѡ́нъ… //… жєбы в҆ ѡстры(х), твръды(х) и проти́вны(х) ре́чахъ мо́жнє става(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 220 зв.–221).

Див. ще **МЕНЖНЕ, МУЖНЕ, МУЖНО.**

МОЖНЕЙШИЙ, МОЖНЕЙШЫЙ, МОЖНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** (*який має більшу владу, силу, більший вплив*) могутніший: тєбє ꙗко чл҃вка во(л)ного и ни(ж)ли ѡни сами мо(ж)нє(и)шого и в ни(х) нєприпоручоно(г) … николи в моцы своє(и) нє мєли и ꙗко росказовати єму ничого нє могъли такъ дє(и) тєпєръ ставити нє могуть (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80); Кгды(ж) ка́жды(и) з нихъ можнє(и)шимъ, мꙋдрєйшим҆, и зацнє(и)шимъ єди(н) на дрꙋгого хо́чєтъ бы́ти на свѣтє (Острог, 1587 *См.Кл.* 12); бо пану владыце о все дей нетрудно, и все ему снадне приходить, яко можнейшому одъ мене, але дей тая справа мнѣ належить на шкрутьнѣй, кгжыжъ такие кгвалты посполите справують тихо, скрыте и потаемне сталсе тотъ кгвалтъ у имению владычомъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 422); Абовѣмъ до тоее церкви, для можнѣйшого продкованя, потреба всякой церкви,

то естъ тымъ, которые суть повсюду вѣрные, сходитисе (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 134); Того дѣля Сатана и сего остатнего вѣку, кончачи власть свою, през старших, найвышших, можнейших и мудрѣших преложоных церков пустошит внутрним непріятелем (Львів, 1605–1606 *Перест.* 48).

2. *У ролі ім.* Можновладець, вельможа: Алє пото(м) ры(х)ло коли сє ѡбычає // лю(д)скиє мєнити и пого(р)шивати поча(ли) длꙗ прє(с)тꙋпства и зꙋфа(л)ства лю(д)ского, внєтъ тєжъ ста(р)ши(и) и мо(ж)нє(и)ши(и), мо(ц)ю, во(и)ною, и кгва(л)то(м) королє(в)ства и прєложє(н)ства вшєлꙗкиє станови(т) почали (1582 *Кр.Стр.* 25–25 зв.); Полно нашихъ Россовъ и теперъ за вѣру свою православную… въ темницахъ. Въ вежахъ, въ вязеняхъ и на выгнаню! А можнѣйшихъ позвами, декретами, выроками и винами турбуете! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 931); ты́и, кото́рыи пла́чꙋтъ,… //… кри́вды поно́сѧт҄ ѡ(т) мо(ж)нѣйши(х) (Львів, 1646 *Зобр.* 67–67 зв.).

Пор. **МОЖНЫЙ.**

МОЖНЕЙШЫЙ *див.* **МОЖНЕЙШИЙ.**

МОЖНО[1] *присл.* (*великими силами*) сильно, могутньо, потужно: па(н) иванъ романови(ч) сєнюта… // наєха(л) можно кгва(л)то(м) на (и)мѣнъꙗ мои присєлъки люховєцкиє (Дедеркали, 1570 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 37–37 зв.).

МОЖНО[2] *присудк. сл.* (*стп.* można) **1.** Те саме, що **можна** у 1 знач.: Ꙗ҆къ а́лбо ѡ(т)ко́лѧ мо́жно е́стъ, а й ѡ҆́вшємъ ꙗ҆́къ нє шалє́нство є́стъ, ѡ(т) стра́шныхъ, и самы́мъ А҆г҃глѡмъ нєрозꙋмѣны(х) та́ємницахъ Бо(з)ского нєдостигнє́нѧ и скры́тости ва́житисѧ довѣдовати (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 292); вє́нцъ, и найзвѧзнѣйшєє сло́жноє Грє́цкоє сло́во, подо́бнымъ та́къжє звѧ́знымъ, и сло́жнымъ по славє́нскꙋ вы́ложити є(ст) мо́жно (Київ, 1623 *МІКСВ* 74); Посла́ніє бовѣ(м) ѡноє нє жадный пєрєхо(д) з мѣсца на мѣсцє з҄ собо́ю приноситъ, алє з бо(з)ского ѡного єстєства, кото́рого ви́дѣти и ѡгладати нє можно єго ви́димоє при́стѧ и притомно(ст) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 137 зв.); Стєрпи́мо, оудобоно́сно,… що мо́жнѡ стєрпѣти зноси(ти) (1627 *ЛБ* 121); ѡсѧжи́мый: Кото́рого мо́жнѡ дотыка́тисѧ (Там само, 154); А при то́мъ со́вѣсть; ꙗкѡ ꙗдови́тїй роба́къ: начнє́тъ гри́зти дꙋшꙋ; и да́рмо приводи́ти мимошє(д)шїи; рєчи: мо́жно тєбѣ было́ пока́ѧтисѧ грѣхѡ(в), но нє слꙋхалистє ра́ди мои́ (Чернігів, 1646 *Перло* 157 зв.).

2. Те саме, що **можна** у 2 знач.: В чомъ и на(м) во(н)т҃пити нє потрє́ба кгды(ж) оу б҃га лѣтъ тысєча ꙗкъ єди́нъ, и нє є(ст) ємꙋ нико́ли нє мо́жно ничо́го (Острог, 1587 *См.Кл.* 12); нѣкомꙋ не можно, толко единомꙋ христу богу безгрѣшному грѣхи ѡтпꙋщати людем (поч. XVII ст. *Вол.В.* 84); А что ты пишешъ, чтобы я съ пана Сливницкого управу учинилъ, и то мнѣ не можно учинить, потому что мнѣ онъ шляхтичъ ровной (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98).

МОЖНОСТЬ, МОЖЪНОСТЬ, МОЖЬНОСТЬ *ж.* (*стп.* możność) **1.** (*велика влада, сила, великий вплив*) можність, могутність: И съ тоежъ пакъ можности великое и помпы папезское, цесари потомъ, ради и неради, мусили папежу, // яко Богу, услуговати, и правое

стрымя коли папежъ на конь уседаетъ держати, и въ давность то цесаромъ почитати (1582 *Посл. до лат.* 1130–1131); колѝ хр(с)тїа́нє за и́хъ подощва́н҄ємъ… єдны дрꙋги(х) топи́ли, онѝ ты́мъ ча́сомъ мо́жность и панова(н)є своє́ на(д) ними, а мєнови́тє на(д) цє́сарми и короля́ми // ростага́ли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 180–180 зв.);

держава, влада: Дръжа́ва:… моц҄, си́ла,… вєлмо́жность, мо́жность, а́лбо звє́рхность (1627 *ЛБ* 29); Могꙋтство: Па́нство, мо́жно(ст) (Там само, 65);

всесильність, всемогутність: ѡба́чъ и пилно оуважа(и) // братє, жє ѡнъ всѣ повин҄ности лю(д)ского прирожѣнꙗ выполнꙗєтъ и бо(з)скои можности достойно(ст) ѡхоронꙗєтъ, и свꙗщє́нства а ѡфѣро́вни(ц)ства своє́го выѡбражє́нꙗ тыми словами прєкладає́тъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 138 зв. –139); Ꙗ҆кѡ ма́лый Дв҃дъ Хс҃… вє́длꙋг҄ смотрє́нїа плѣ́ти з҄ то́рбицы милосє́рдїа и чл҃вколю́бїа своє́гѡ, Пꙗ́ть Ка́мєнїй прєнайдоро́жшы(х) Ра́нъ свои́х҄, доброво́лнє вы́нꙗвши, з҄ Про́цы мо́жносты Бо́зства своє́гѡ, мы́слєнного Голїа́ѳа порази́вши, єго́ жъ… Крєсто́мъ,… оумори́лъ и го́ловꙋ ємꙋ ѡ(т)тꙗ́лъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 274); нє то(л)ко и(ж) бы єго [Христа] вызнава́ти ꙗзы́ко(м), алє вызнава́ти и мо(ж)ность єго… и ты(ж) оучи(н)ками до́брыми (1645 *УЄ* № 32, 70 зв.).

2. Можність, заможність: а што сꙗ ткнєтъ о свободѣ ро́скоши мо́жности богатьствє и сла́вє свѣта того, тоє всє ꙗкъ за старых҄ да(в)ны(х) вѣковъ та(к) и тєпєръ бо́лшє мєжы пога́ны бывало, ни(ж)ли мєжи вѣрными (Острог, 1587 *См.Кл.* 12 зв.); Вспомни євгє́нїй… ꙗ́ко про(д)ковє твои… би́скꙋповє… забобо́ны и(х) с костє́ла бж҃ого вы́провадили, ꙗ́ко нєма(л) оувє́сь свѣтъ собѣ́ и костє́лови ри(м)скомꙋ зго(л)дова́ли, ꙗ́ко до́мъ бж҃їй всє́мꙋ свѣтꙋ вы́ставили, ꙗ́ко па́нства мона(р)хїє бога(т)ства, мо(ж)ности костє́лови подбили (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48);

можність, майно: проси(м) жє бы… кн҃зь воєвода часть на києвє мєшкати рачи(л)… а бы(л) тє(ж) такъ ѡпатро(н) живно(ст)ю и можно(ст)ю ꙗко то и пє(р)вє(и) з҄ ска(р)бу єго к(р) м… было давано (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 7); ѡ можъностєхъ и ѡ пожиткахъ довєда(т)сꙗ было нє въ кого (1552 *ООвр.З.* 114 зв.); Я Анъдрей Ивановичъ… млынарство у млыне Голешовскомъ… держал и вживал есми… со всим тым, якося одно колвекъ в собе маетъ, тоестъ меновите с частю рыбъ ловенъя у ставу Голешовском, з людми и землями и всякими можностями (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 270); маетъ архимандритъ теперешній и вси потомъ будучіе архимандриты Печерскіе… имѣнье Вишенки зо всими людми, кгрунты, землями, польми… и зъ вшелякими можностями и належностями… держати и вживати (Варшава, 1571 *АЮЗР* I, 184).

3. Спроможність, можливості; сила: Якь жє бо и чл҃кь нѣкоторый ѡ(т)ходꙗчи. п҄рочь. п҄риз҄ва(л) с҄вои слоугы. и роз(д)аль и(м) имѣнїє своє. даль єдино(м҄ꙋ) пꙗть // талан҄ть. а дроугомоу два. а трєтємоу єдинь. кож҄домоу вєд҄лоугь мож҄нос҄ти єго (1556–1561 *ПЄ* 105 зв.–106); А к(д)ыжь ѡбачили сѫсѣдє ѡно(г) слѣпого и оуклꙗ(к)ли(с) и пыталисꙗ ꙗ(к) сꙗ ти ѡчи ѡтворили. абовѣмь нє хотѣли вѣрити чоудамь божи(м). а слѣпый ты(ж)

нє хотѣ(л) таити мо(ж)ности и силы бж҃ей (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 73); Где бымъ и я… не занехалъ… // такового чинити, якое бы можность и годность моя зносити могла, ижъ бы се до якое слушъное згоды и зъедноченья схилити могло (Вільна, 1599 *Ант.* 579–581); А ꙗкі́и(ж) то́ да́ры єго́; Ꙗ҆́кѡ Дх҃ъ свѧ́тости, вѣ́ры, // ѡбѣ́тници, мꙋ́дрости, ми́лости, мо́ци, ти́хости, сыно́вства, ѡ(т)крытѧ́, ра́ды, мо́ж алє кг(д)ы бы была́ лю́бо(в). ю(ж) бы мо́цъ тоу́рєцкаа. ани са́блѧ тата́рскаа мо́жности нє ма́ла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 158 зв.); чл҃вкъ образъ бж҃їи на сєбѣ вложе́ный ма́єтъ. и́жь нико́ли оумрєти нє ма́єтъ. А з҆вла́ща над҆ вси звѣрѧ́та чєловѣкъ за́цностью и мо́жностью прєхо́дитъ. ма́єтъ ро́зꙋмъ, сло́во, и па́мѧть (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.); **ведле (ведлугъ, водле, водлугъ) можности (можъности, можностей)** – у міру сил, заскільки сили: Ро(з)бира(и) пилно сꙋмлєнѧ твоє, а вє(д)лє мо(ж)ности твоє(и) правдивою скрꙋхою и поко(р)ною сповѣдю, ѡчисти… жєбы(с) нѣчого тѧ(ж)кого нє ма(л) або нє вѣда(л) що бы сѧ гри(з)ло (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52); а послали єсмо и(з) симъ листо(м) ншмъ мєща(н) здєшни(х) лво(в)ски(х) свщ҃єника миха(и)ла ꙗкова и па(в)ла вш҃а мл(с)ть ра(ч)тє имъ вєровати и спомогати вє(д)лугъ мо(ж)ностє(и) вш҃є(и) мл(с)ти (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); В ты(х) тєды рєча(х) єсли до того цѣлю мѣритє, ꙗко бы(с)тє(сѧ) во всю(м) та(к) заховали, пишѣтє (ж) до насъ ꙗко нарыхлѣ, а мы // вєдлꙋ(г) мо(ж)ности нашєи, в то(м) ва(с) ратовати, єстє(с)мы готовы (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2–2 зв.); во(л)но єму тую зємлю похати вживати, и пожитко(в) собє привлащати во(д)лє мо(ж)ности єго (Київ, 1581 *ЛСБ* 62, 2); а ветжо (sic!) завъжды и съ того, водлугъ можъности своее, служъбу земскую намъ служатъ (Вільна, 1541 *АрхЮЗР* 3/I, 316); **надъ можность –** понад силу: ѡ(т) да́вны(х) лѣтъ ѡбтѧжєни сꙋ(т) затѧгали нємáлы(х) пра(в)… Длѧ ꙋтиско(в) вшєлѧки(х)… Котрими… то Пановє Лвовꙗнє Стиснєни сꙋ(т), и на(д) можно(ст) и(х) ꙗко бачи(м) А правє всѣ(х) вм҃ На собѣ ꙋти(с)ки носѧчи (Львів, 1609 *ЛСБ* 422 (2));

численність: Тоґды приш҆ли к҆ нємоу м҃ти и братїа єго. и нє моґли к҆ нємоу пристоупити длѧ можьности людє(и) и повидѣно ємоу рєкоучи // м҃ти твоѧ и братїа твоѧ з҆вноутрь стоять и хотѧть абы сѧ с тобою видѣли (1556–1561 *ПЄ* 247 зв.–248).

4. Кількість, чисельність: а Твоѧ Милост за всє ѡтмєнꙋ, тажкє добрꙋю и с такими ж кгрꙋнты и можностю людє́й и пожитками, ꙗко их част тамъ ꙋ Чєтвєртни выносит… єси им ѡтдати въ имєнѧх и сєлєх (Дубно, 1559 *AS* VI, 43).

МОЖНЫЙ *прикм.* **1.** (*родовитий, знатний, який має значну владу*) вельможний: тот(ъ) жє квє́стъ або зы́скъ за товáры и крáмы дх҃ѡ́вныхъ рѣчєй ри́мови прихо́дѧчїй пєрє(д) о́чи кладє(т) само́є оуважє(н)є того ꙗко до шапѡ(к) чирвѡ́ны(х), лю́дє ба(р)зо мѡ́жныє с кроле́вскихъ, с кнѧжа́цки(х) рожа́євъ… прихѡ́дѧ(т) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 172); яко панъ можный и светило веры нашое, нех ся о то у его королевъское // милости стараетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 589–591); И царєй нєзличонихъ И рицєровъ барзо мощнихъ Назбиралємъ ѡ(т) всєго свѣта Нє мало ажъ до сєго лѣта Самсона барзо дужаго И цр҃а Алєксандра всєго свѣта можнаго (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.*

16); мало пра́цѣ мои, кото́рꙋю ꙗ ꙗкѡ пода́рокъ го(д)ный приношꙋ годно(м): кото́рый ти(л)ко Крꙋлю(м) мѡ(ж)ны(м)… принале́жи(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 6 ненум.);

(*який має велику силу, великий вплив*) можний: Можни есте, але в землю и персть; мы же вмѣщаем божество всесовершенное и богатѣйшее (бл. 1610 *Виш.Посл.Лв.бр.* 233); Много людей слабы(х) и (м)длы(х) в розꙋмѣ мо́ви(т). ѡто ꙗко до́брый живо(т) ѡ(н) чл҃къ мае(т) ꙗ(къ) бога́ты(и) є(ст), ꙗко сла́вный вели́кій ꙗко мо(ж)ный, и вы́неслый (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 23 зв.); Си́лный: Мо́жный, си́лникъ, велмо́жа, искꙋсны(и) (1627 *ЛБ* 113);

всесильний, всемогутній: Єсли цр҃ъ мо́жный або кро(л) до мѣста ꙗко́го сла́вного вхо́ди(т), ско́ро бы з во́за з̾сѣлъ до мещани́на бы ꙗкого встоупи́лъ, а за(с) бы то ꙗкого встоупи́лъ, а за(с) бы то невели́кой мл(с)ти знакъ бы(л)? (поч. XVII ст. *Проп.р.* 258 зв.); Тому жъ можному Монарсѣ честь хвалу даймо (Львів, 1630 *Траг.п.* 174);

(*значний силою, ступенем вияву*) могутній: про што на пре(д)ки свой не памета́єте, ѡ кото́рых̾ по(л)нъ оуве́сь по(д)нб(с)ны(и) свѣтъ вели́коє сла́вы и ди́вноє спра́вы же и нбс҃а проника́ла, и пре(д) престолъ божи(и) ставала, та(к) оу вѣре и́сти(н)но(и) цѣлоє а крѣпкоє ста́лости, ꙗко и в рыце(р)скихъ спра́вахъ мо́жноє а потꙋжноє дѣлности (Острог, 1587 *См.Кл.* 5).

2. Заможний, багатий: Ажъ есь можный, тай есь богатъ, не будь мерявый (XVI ст. *НЄ* 18); Ꙗ анъдре(и) и ꙗ миха(и)ло… не будучи есмо можны в гроши за ꙋставичными воинами… позычили и възꙗли… на тую потребу земскую пинезе(и) детꙗти сына пана гневанова (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); подданых еси килка можных з волми, с конми и зо всимъ статком прочъ розогнала (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 313); Кгды́ж̾ ко́ждый чловѣкъ ма́рности є(ст) подо́бный, Бы те(ж) и ꙗкъ мо́жный и на(д)деръ бы(л) оздо́бный (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 2 зв.).

3. (*надійний, сильний*) міцний: А ю(ж) сѧ ю тро́ха писа(н) ва́жимо тѹѧ вш҃ей кнѧ(ж) мл(с)ти пн҃ꙋ своемꙋ мл(с)тивомꙋ приписа́ти и по(д) можнꙋю оборо́нꙋ по(д)да́ти (Острог, 1587 *См.Кл.* 2 зв.).

4. (*який може, має можливості здійснити що-небудь*) спроможний: Бг҃ъ… // мо́жны(и) єсть всѐ то́є захова́ти што дарꙋєтъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 13–13 зв.); Чи васъ Парки (єсли́сте у Бг҃а таки́ми, Въ живо́тъ и смр҃тъ мо́жными з̾ си́лами свои́ми) обра́зилъ чимъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 5).

5. (*імовірний, правдоподібний*) можливий: ваша… милость, … можная ли речь, прошу: рачъ ме… до особное розмовы зъ собою ласкаве прыпустити (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1029); безъ вѣри не есть речь можнаа, же бы мѣлъ кто Богу ся прислужити (Єгипет, 1602 *Діал.* 56); а ча́сомъ и лѣкара слыха́емо мо́вѧчого, ижъ тоу́ю хоро́боу злѣчи́ти лѣка́р̾ствомъ не есть ре́чъ мо́жнаѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 68); Не пыта́юсѧ гереті́цкимъ се́рдцем̾, ꙗкѡ то е́стъ речь мо́жнаѧ Тѣлꙋ Хв҃ꙋ и Кро́ви ѡбж҃енной, бы́ти ѡ́разъ и в̾ нб҃ѣ…, и на Пр(с)тлѣ по(д) ѡсо́бами Хлѣба и Вина (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 912).

6. Визначний, вагомий: Ба́рзо в҃ кѹнштах Марсо́выхъ, мо́жнє сѹтъ клєйно́ты Котры(х) собѣ набыли Про́дкωвъ твои́хъ цно́ты (Львів, 1642 *Бут.* 2).

7. *У ролі ім., ж.* Можливість, імовірність: и єсли́ бы была мо(ж)наѧ тєлє́сными ωчи́ма дш҃євноую цоу(д)ность ви́дѣти, конє́чнє смѣ́ати би сѧ пришло́ с ты́хъ на́ши(х) гроу́быхъ прикла́довъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 64); Ли́жъ нє є(ст) мо(ж)наа ихъ пра́(з)новати спо́собо(м) нєдви́жимыхъ, длѧ то(г) и(ж) бѣ(г) крѹгω(в) нб(с)ны(х) є(ст) нєро́вє(н) (Острог, 1612 *Час.Туп.* 308).

Пор. **МОЖНЕЙШИЙ**

МОЖНѢЙШИЙ *див.* **МОЖНЕЙШИЙ.**

МОЖЧЕРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖЧИРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖЪДЕРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖЪНОСТЬ *див.* **МОЖНОСТЬ.**

МОЖЬНОСТЬ *див.* **МОЖНОСТЬ.**

МОЗГЪ, МОЗҐЪ, МОЗК, МОЗКГЪ, МОЗКЪ, МОЗЪКЪ *ч.* (*цсл.* мозгъ) **1.** Те саме, що **мозокъ** у 1 знач.: У шляхє(т)ного Яна Камє(н)ского, товариша єго, в головє, рогу чола, на право(и) сторонє рана шкодливаѧ, смєртє(л)ная, до мозкгу кость вытята на три па(л)ци (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118); Ты [Божє] са́мъ Ср(д)ца скритости чловѣчїи знає́шъ Члє́ны, мо́зги, внѹтрности, ко́сти проника́єшъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 12); Буршти(н) прирожоны(х) рє́чїй пи́сари свѣ(д)чать, ижъ всѣ коло(с)ко(в) рожа́й до сєбє тѧ́гнє(т), ωпро(ч) василω(к) зѣлѧ: котороє сѧ зовє(т) головно́є, бо головѹ и мо́зкъ, дымны(м) дыха́нїємъ звыкло наполнѧ́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 58 зв.); meninges, кожици, мозгъ покривающий (1642 *ЛС* 267); мозъкъ з головы добыватысь и иты почалъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600);

(*орган мислення у людини*) мозок: рєпєиновоє сѣмѧ варєно во ѹ҆ѯ҆ѹсє и тѣ(м) ро(т) полощє(м) тогда ω(т) то(г) болєсть зѹбнаꙗ прєстанє(т) и ро(т) вычисти(т) слюна(ми) кои ω(т) мозгу тєкѹ(т) (XVI ст. *Травн.* 428); А зъ стороны послушенства, теды на тотъ часъ ма быть послушенство отдавано духовнымъ, кгды не речи и науки, воли Божой противные, не мозгу своего плохого вынайденя, але Волю Божію овцамъ приносятъ и оной подлегати росказуютъ (1603 *Пит.* 102).

2. *Перен*. Розуміння, уявлення: тая унѣя – церографъ на тое, абы выполняти, што имъ старшие кажутъ, вымысливши ведле своихъ мозговъ, а не волею Божею (бл. 1626 *Кир.Н.* 14).

3. *(тканина, якою заповнені порожнини кісток)* мозок: сло(н) кости имѣє(т)… бє(з) мозгу (XVI ст. *Травн.* 425); **мозк у кости** – те саме, що **мозокъ в костехъ**: medulla мозк у кости (І пол. XVII ст. *Своб.* 34).

МОЗҐОВИЙ *прикм.* Мозковий: parancephalis, ми(р) мозґови(й) (1642 *ЛС* 300).

МОЗҐЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗДЕР *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЗДЖИРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЗДЗЫРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЗЖЕЄЛОВЫЙ *прикм.* (*який стосуєтьсяялівця, яловця*) ялівцевий. **мозжеєловоє древо** *див.* **ДРЕВО.**

МОЗКЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗКГЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗКЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗОВШАНЫ *мн.* (*стп.* mazowszanie) (*населення Мазовії – історичної області на сході Польщі*) мазовшани: в коро(т)ко(м) часє в такую вєлико(ст) пр ꙋ(д)ко ꙋро(с)ли, ижъ всѣ прилєглыє народы, мозо(в)шаны поляки, и нє(м)цо(в) прєвишали (1582 *Кр.Стр.* 53 зв.).

МОЗОКЪ *ч.* (*речовина, що заповнює череп людини*) мозок: бєзаконыи ц҃рь дадьꙗнъ. повєлѣлъ єго бити боулавами (по) главѣ. доколѣ изыити мозку. из главы єго (1489 *Чет.* 178);

(*орган мислення у людини*) мозок: то є(ст) ѡблу(д)ны(м) дана є(ст) мы(с)ль пєрєворо(т)наа поганьскаа котораа походи(т) з мо(з)ку лю(д)ского (XVI ст. *КАЗ* 624, на полях); з(г)нївaє(т) мозо(к) или оутроба. або иныє чло(н)кы ѡ(т) тѣла члч(с)ка(г) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152); прóто(ж) тáѧ монáрхіѧ и єдїновла(д)ство кєстéлноє (!) о котóро(м) бáєть, нє в҆ єва(н)гéлїи, ани в҆ дѡ́кторєхъ с҃ты(х), алє в҆ плóхимъ мóзкꙋ єго оуфꙋндовáноє єстъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 107 зв.); И овшемъ не зычимо собѣ таковыхъ казнодѣевъ, которіе бы, мимо науку апостолскую и отцевъ святыхъ, выдворными якими або полными философіи своее думами и марными мозку своего снами людъ Божій… мѣли заражати (1603 *Пит.* 83); Hlan, obernisia, stan, zadiwisia, kotory wysoko Umom litaiesz, mudrosti znaiesz szeroko, hłuboko Ne popsuy mozku, mudruy potroszku (1648 *П. про Пот.* 200); Мозокъ сотворенъ на трое роздѣле(н)ний естъ, една частка же вла(д)не(т) мꙋдро(с)тю. вторая разꙋмомъ. третая поцтиво(с)тю (серед. XVII ст. *Луц.* 544).

◊ **мозокъ в костехъ** – кістковий мозок: Бл҃гота: Прáвє самóє добро, щó сѧ по грéцкꙋ называ́єтъ мóзокъ в҆ кóстехъ, шпи́къ, стрыжѣ́нъ в҆ дéревѣ (1627 *ЛБ* 9).

Див. ще **МОЗГЪ.**

МОЗОЛЬ, МОЗУЛЬ *ч.* Мозоля, мозоль. Вл. н.: У Мозоля взели клячу (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 87); Стєцько Мозꙋль (1649 *РЗВ* 118 зв.); Рома(н) Мозꙋ(л) (Там само, 318 зв.).

МОЗУЛЬ *див.* **МОЗОЛЬ.**

МОЗЪКЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗЫРАНЕ *мн.* (*мешканці міста Мозира*) мозиряни: мозыранє… нигъдє нє мєли дороги на Ратєнъ ани на Хо(л)мъ (Берестя, 1526 *ТУ* 52).

Див. ще **МОЗЫРЦЫ.**

МОЗЫРЦЫ *мн.* Те саме, що **мозыране**: Мыто рыбноє. ꙋхо(д)ники мозы(р)цы могилєвъцы… и и(н)шиє // чꙋжоволостъцы которыє рыбꙋ ловать нижє(и) києва тыє вси идꙋчи наза(д) дають в҆ києвє воєвода мыта дєсѧтꙋю рыбꙋ (1552 *ОКЗ* 34–34 зв.).

МОЙ *займ.* **1.** (*який стосується мене*) мій: Ино котораѧ зємлѧ ѡт Тꙋрийска, ѡт Ѡбынєжа, ѡт Болбол идєт бєрєг Сєрєбрєницы, таѧ зємлѧ маєт быти в мою сторонꙋ, к Тꙋрийскꙋ

(Турійськ, 1540 *AS* IV, 241); и ꙗкожъ ѡныє вси имє(н)ꙗ которыє сꙗ бы(ли)… ѡ(т)цу моєму на ча(ст) его ѡ(т)… дꙗ(д)ка моєго зоста(ли) во(д)лє права прирожоно(г) ꙋв опеку и в оборону до лє(т) *моихъ*… дꙗ(д)ку моєму при(ш)ли (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 23 зв.); по выеханю моем четвертого дня в неделю… ее мл. пани Свинуская… кони дворные, свини, гуси, куры побрати казала (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 94); то(л)ко ащє го(с)подь бо(г) восхощєть што вашє бл҃говєриє ра(ч)тє вєдать приє(з)дъ мо(и) в сꙋботꙋ зо (л)вова (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); о то(ж) ꙗ(м) є(ст) в҆ пóсрє(д)коу мéжи вáми… абы єстє ́или и пи́ли на пр(с)тлѣ моє(м) (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 25); áщє па(д)ши поклоните ми сѧ, знайдꙋ ѧ по ваше(и) мѣрѣ и простотѣ чи(м) ва(с) ѡбогáчꙋ, и в҆ прéлє(ст) моєгó вѣка оуплꙋтаю (1599–1600 *Виш.Кн.* 47); нє подопрє(т) спрáвы моéє нѣ в чо(м) рóскошъ моѧ вѣчнаѧ. анѣ мѧ в҆спомóжє(т) злóто (Острог, 1607 *Лѣк.* 122).

2. (*притаманний, властивий мені*) мій: Абы ѡбы́чаєвъ мои́хъ в собѣ выѡбражáти нє мѣли, а хоть бы тыжъ сáми тогó // нє хотѣли албо нє оумѣли (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 8–9); тꙋю Ст҃ꙋю Кни́гꙋ… ꙗ в҆ чáсти мóєй в҆ даровáнном҆ ми ѡ(т) Б҃а дáрѣ Коррєктóрства в҆ прєсладчáйшє(м) и добрєзнамєни́то(м) широкогл҃ьном҆ ѧзы́кꙋ славéнско(м) послꙋжи́лєм҆ любóвнє офѣрꙋю (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); Ꙗкож то маеть быти, ꙗ мꙋжа не знаю, И знати его – волѣ на тое не маю. Ч(с)тост мого понꙗнства (!) Б҃гꙋ ѡфѣрꙋю И ꙗк клейнот дорогий на вѣки дарꙋю (І пол. XVII ст. *Рєз.* 179); Ѡ смꙋткꙋ, ѡ бóлєзни, ахъ ню мóви(т) мáю. Южъ в(ъ) словá(х), ю(ж) и в(ъ) си́лахъ мои́хъ оуставáю (Львів, 1631 *Волк.* 13 зв.); Єднáкъ вє(д)лꙋгъ си́лъ мои(х), (моцнѣйшихъ до того в҆збꙋжáючи) ꙗки́мъ кóлвєкъ прóмєнємъ, в҆ томъ діалéктѣ рꙋскомъ; свѣтꙋ ѡбѧснѧ́ю (Львів, 1642 *Бут.* 3).

3. (*належний мені як фізичній і духовній особі; який є частиною мене*) мій: Горє тобѣ д҃шо моѧ. вѣдающи сє согрєшила єси (1489 *Чет.* 369 зв.); Найпєрвєй дꙋшꙋ мою // и тєло моє грєшноє полєцаю милостивомꙋ Богꙋ и прєчистой Єго Матєри и всим свѧтымъ его (Володимир, 1547 *AS* IV, 562–563); "Колѣна мои изнедужали выдъ посту" (XVI ст. *НЄ* 16); З бóлємъ сéрца мóго заж҆ нє мꙋшꙋ стогнáти: Бо мѧ фрасꙋнокъ тѧ́жкїй прєтѧ́жко здєймꙋєтъ, всѣ мой смы́слы, срóдзє, всѣ в҆нꙋтрности псꙋєт҆ (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 2); Постáвлю тварь мою́ проти́вко вамъ и оупадéтє прєд҆ нєпрїѧтєльми вáшими (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.); **моєю рукою, рукою моєю** *див.* **РУКА; рука моя** *див.* **РУКА.**

4. (*який є моєю власністю*) мій: поиди к моємоу свєщєномоу входу (1489 *Чет.* 159); Жаловалъ Намъ войтъ Берестейскій… на Данка и на Песаха… штожъ дей они домъ мой властный держатъ безвинно (Берестя, 1507 *РЕА* I, 71); а за тоє малоє почєканѧ дамъ тобѣ всю маєтность мою (XVI ст. *Сл. о см.* 335); Ꙗ проко(п) миха(и)лови(ч) хрє(н)ницки(и)… прода(л) єсми… плѧц мои (Толпижин, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 3); и рєкꙋ жáтєлє(м) събєрѣтє прѣшє плѣвéлы и свѧжи́тє и(х) въ снóпы на спалéнїє. пшєни́цꙋ жє збєрѣтє въ жи(т)ницꙋ моꙗ́ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 194 зв.);

(*призначений для мене*) мій: кꙋфель твой нє бы(л) по(л)ный былъ нє былъ правда лєчъ

мо(и) кꙋбокъ пога(р) далєко єсть вєнкши(и) нижєли тво(и) (XVI ст. *Розм.* 20); възмѣтє иго моє на сєбє, и наоучитєсѧ ѡ(т) мє́нє (1556–1561 *ПЄ* 54 зв.); А нинѣ гробъ мой тотъ Небомъ ся найдуетъ: Кгдыжъ тя неогорненого подыймуетъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 169); И той *мой* Клє́йнот(ъ), тꙋю оутѣхꙋ прїймꙋю, Стою и до гро́бꙋ сѧ моє́го готꙋю (Львів, 1631 *Волк.* 2 зв.); Пꙋсти́лємсѧ, мо́влю, на Визитова́нїє и споражє́нїє, во всѣхъ Повѣтахъ, Мѣстахъ и сє́лах, знайдꙋючєѣсѧ єп(с)ко́пїѣ мо́єѣ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 1 зв.).

5. (*який виходить від мене; який я зробив, створив, сказав*) мій: А на то дал єсми кназю Андрѣю сєй мой листъ за пєчатю своєю (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); И (которого) колвєк часꙋ волѧ… господарьскаѧ бꙋдєт того тєпєр (єшнєго листꙋ) и записꙋ моєго почати вживати и тꙋю половицꙋ м(ыта вы)шє мєнєного к рꙋкам своим казати взѧти, ѡт ѡн(ого часꙋ бꙋдєт) лист мой тꙋю ж зꙋполнꙋю, тєпєрєшнюю моц и твєрдость в собѣ мєти и замыкати (Краків, 1539 *AS* IV, 231); Слышишъ вєрнисѧ, ѡзми нє могꙋ ѡ(т)мєнити моєи цѣны барзо подлаѧ кꙋплꙗ єсть (XVI ст. *Розм.* 30); Всѧкый который слыши(т) слова мои, и нє дѣлає(т) ихь. подобєнь є(ст) мѫжєви глоупомоу. которыи поставиль є(ст) домь свои на пѣскоу. и зышо(л) дож(д)ь… на то(т) до(м)… и было падєнїє єго вєлико (1556–1561 *ПЄ* 41); Здра́въ бꙋди с҃тлю, тєбє́ ѧ сла́дкими нє забꙋдꙋ нѣгды стишка́ми моими (Львів, 1591 *Просф.* 66); и сєбє з нєго(д)ными м҃лтвами моими в ласку братолюбїѧ в҃шого пилно ѡ(т)даю (Київ, 1627 *ЛСБ* 496).

6. (*який перебуває у певних стосунках зі мною, чимось пов'язаний зі мною*) мій: а што сѧ дотычєт збожа, ꙗ ѡ том нє вѣдаю; што бꙋдєт врѧдник *мой* того збожа на мєнє вжал (Берестя, 1512 *AS* III, 98); при томъ ласки твоєи прошꙋ абы(с) мꙗ залєци(л) всѣмъ приꙗтєлє(м) мои(м) (XVI ст. *Розм.* 63); панъ Михайло Мышка ѡномꙋ зрадцы моємꙋ въ дворє скрити сѧ казалъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 238); Нє шꙋка́ли Па́стырєвє моѣ овє́цъ мои(х), и нє па́сли и́хъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 88); Іѡвъ слꙋга́ мой бꙋдєтъ сє за васъ моли́ть (серед. XVII ст. *Хрон.* 58);

(*який перебуває у родинних, близьких стосунках зі мною*) мій: с҃нє б҃жии помилоуи мѧ… дочька моꙗ злѣ бєсноуєть (1489 *Чет.* 321); Потол моѧ шꙋрьѧ, кнѧзи Ѡстрозкиє дєржали и на тоє полє выєздили єздоки (Острог, 1506 *AS* III, 38); Нє маю ꙗ, ани потомки мои тоє мєны зрꙋшивати на вєчныи часы (Володимир, 1521 *AS* III, 211); ино своꙗки мои пє(р)вопомєнєныє з ма(л)жо(н)ками своими тую ча(ст)на ма(л)жо(н)ку приходѧчую промє(ж)ку сєбє выдєлили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 34); А вы мои дѣти или внукы или мои братя, нє дайтє на чужих(х) людїи тоту зє(м)лю (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XVI, 223); Я, ѳеодора Яновна Андреевна, жителка чигиринская, даю писаніе мое его милости… отъ себе, яко и отъ покревнихъ *моихъ* (Чигирин 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 17); А ꙗ сѧ зстарѣлъ и осивѣлъ єсмь: а сыно́вє мои́ сꙋть з ва́ми (серед. XVII ст. *Хрон.* 210);

(*про Бога*) (*якому беззастережно відданий*) мій: Сє азъ рабь вл(д)ки моєго і҃ѵ х҃а іѡ стєфа(н) воєвода (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); а ѡна пла́кала, грько и мовила. живь г҃ь мой (XVI ст. *УЄ* № 29519, 159); мо(и) є(ст) да́ска(л) проста(к). алє ѡ(т) всѣ(х) моудрѣиш-

їй: который бєзкнижных упрємоудрдє(т) (1599–1600 *Виш.Кн.* 203); Про́жнось сѧ те́ды ѡ(т)чє мой пла́чүчи надо мно́ю строуди́лъ, а вша́кєсь мѧ тотъ свѣт҃ нєбєз҃смє́рт҃ного породи́лъ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 20); Котры́мъ сѧ чищє́ньємъ, Ї҆исүсъ мо́й очища́є(т): И в҃ позна́ньє Тр(о)ци, вѣрны(х) всѣхъ освѣча́є(т) (Львів, 1616 *Бер.В.* 92); ми… слєза́ми гора́чими ѡмыва́й; и рєци́, ѡ сла(д)кїй мой Ї҆исє (Чернігів, 1646 *Перло* 54).

7. (у *приязному звертанні*) мій: Ешьте, пріетели *мои*, а оупиваитеся, намилейшіи мои (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); пановє мои добрє бүдү васъ честовати (!) (XVI ст. *Розм.* 39 зв.); Гость. Якожъ ся маешъ, мой сыну? Спудей. О витай же, мой добродѣю (Єгипет, 1602 *Діал.* 51); Схили пре́то Го́ловү, ср(д)цємъ оумили́сѧ, Ї҆с҃є мо́й прєсла́дкїй, вола́й, прослєзи́сѧ (1625 *МІКСВ* 133); Ѡтвори мнѣ сєстро *моѧ*, голоуби́цє *моѧ* (поч. XVII ст. *Проп.р.* 160); Єг(д)а рєчє́тъ цр҃ъ; прї́йди́ бл҃гословєннаѧ ѡблюбє́ницо *моѧ́*, кра́снаѧ в҃ щєрє(х) сио́нских҃, бли́жнаѧ *моѧ́*;… люби́маѧ Голүби́цє *моѧ́* (Чернігів, 1646 *Перло* 159).

8. *У ролі ім., мн.* **мои** (*люди однакових поглядів, переконань*) однодумці: Мовитъ бовѣмъ такъ: "азъ есмъ пастыръ добрый, и знаю моихъ, и знаютъ мя мои…" (1603 *Пит.* 36).

Див. ще **МОЙСКЇЙ, МУЙ.**

МОЙСКЇЙ *займ.* (*стп.* mojski) мій: мойскїй guasi meanus (*Уж.* 1645, 37 зв.).

Див. ще **МОЙ, МУЙ.**

МОКНУТИ *дієсл. недок.* (*робитися мокрим, вологим*) мокнути: Ѡмака́ю,… Ѡмо́чүю, мо́кнү (1627 *ЛБ* 152).

МОКРИЙ *див.* **МОКРЫЙ.**

МОКРИЦА *ж.* (*Stellaria L.*) мокрець, зірочник: морѡ(с)гали́нє по ла(т). мє́ррє по нємєцки а по роу(с)ски мокрица… птица и күры люба(т) єѣ ꙗсти (XVI ст. *Травн.* 304).

МОКРОСТЬ *ж.* (*стп.* mokrość) **1.** Те саме, що **мокрота** у 1 знач: ѡра́чъ кды сѣѧлъ єдинъ, иншєє па́ло насѣнѧ при доро́зѣ: що позоба́ли пти́цы нб҃(с)нїє. иншоє на камєни, и на мѣсца(х) нєпло́дны(х), гдє длѧ нєдоста́ткоу вилго́тности и мо́крости зосхло (поч. XVII ст. *Проп.р.* 22 зв.); Вла́га: Вѣлго́тность, мо́крост҃ (1627 *ЛБ* 16); як же ся повѣтра влагү то естъ мокрос(т) и мглү. исто(р)гнетъ, то ся в немъ изме(р)знетъ и үчинитъся с того градъ, и крүпи (серед. XVII ст. *Луц.* 542).

2. Те саме, що **мокрота** у 2 знач.: к(д)ы чл҃кь гнѣває(т)сѧ на кого тєды вла(с)нє ꙗко оу вогнѣ ꙗково(м) є(ст) и палитьсѧ вши(ст)ко в ноу(т)рности ср(д)ца єго… нѣкоторїи мовѧ(т) абы сѧ таѧ нємо(ч) прїгожаѧ ѡ(т) таковы(х) рѣчїй в которо(м) чл҃цѣ. мо(к)рости тєлє(с)ныє. а(з) (!) з(г)нїває(т) мозо(к) или оутроба. або иныє чло(н)кы ѡ(т) тѣла члч(с)ка(г) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152); И хоро́ба кото́раѧ з҃ загни́лости Тємпєрамє́нтѡвъ, а́бѡ постановлє́ных҃ в҃ чоловѣчом҃ прирожє́(н)ю вла́снѡстїй: то́ єсть з҃ запсова́н҃ѧ (!) которого ко́лвєкъ в҃ насъ з҃ чотырѡ́хъ Стї́хїй, а́бѡ Єлємє́нтѡвъ става́єт҃ сѧ, мо́крости, мо́влю а́бѡ сүхости, тєпла а́бѡ зи́мна,… тако́ваѧ хоро́ба нє выхо́дитъ, а́лє пєрєстава́єтъ: ґды́жъ хоро́ба… є́стъ зєпсова́ньє // запомєнє́ными причи́нами,… здоро́в҃ѧ и́сности (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 145–146).

3. Мокрота, мокротиння; слиз: дєвасилово корєнїє… выгони(т) из нѹтри гѹстѹю врє(ди)тє(л)нѹю мокрость (XVI ст. *Травн.* 187 зв.); гума смѣшєна съ ѡмиломъ да с сахаро(м)… прикладываємъ къ ѡчємъ, тогда… (пошкодж. – *Прим. ред.*) // и(з) ѡчєи всѧкои гнои и мокрость пачє ини(х) зєлєи (XVI ст. *Травн.* 421 зв.–422).

МОКРОТА *ж.* **1.** Вогкість; волога, вологість: Ле́чь бг҃ъ, длѧ того́ положи́въ вѡ́ды, наврьхѹ нб҃а, абы нє згорѣла тврьдость нб(с)наѧ, ѡ(т) огнѧ єфѵ́рско(г) и ѡ(т) сл҃нца,… жєбы сл҃нцє, свои свѣтлости прѡ́мєнѣ и тєплотоу, нє взгороу, алє на подо́лъ зє́мный обрати́ло,… а тєплото́ю вы́сѹшило мокротоу зє́мнѹю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15); Ꙗ́ко слн҃цє ꙗ́сноє… мокро́тѹ высоуша́єтъ. са́ды и всє́ насѣ́нѧ пло́ди(т): Єжєли та(к) вєли́кїи добра́ подає́тъ ѡ(т) бг҃а види́моє сл҃нцє (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 302 зв.); mador, oris, влага, мокрота (1642 *ЛС* 260).

2. (*один зі складників організму людини*) рідина: помазати ст҃оє тѣло є(г). абы в чистомъ было. а пахоу нє гнило. сѹхоую бо нѣкакѹю силоу имає(т) миро. мокротѹ тѣльноую выпиває(т). соблюдаєть и чинить нє гниючи (1489 *Чет.* 328); А и́жъ сѧ оучини́ла на пєрє́дѣ змѣнка ѡ Люна́тика(х) а́бѡ ѡ хоро́бѣ мѣ́сѧчной, ѡ той розѹмѣ́ютъ нѣ́которыѣ, и́жъ быва́єтъ з загнило́ѣ мокроты а́бо вѣлґ́отности, кото́рѹю Лати́нницы Гѹмо́рами называ́ютъ. Лѹна… а́лбѡ мѣ́сѧцъ, ґды́ сѧ ꙗ́сности́ю выполнѧ́єтъ, про́мєнѣ своѣ з сє́бє выпѹска́єтъ, кото́рыѣ… вѣлґ́отнѡсти в тѣлѣ замотыва́ютъ и мѣша́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 144).

Див. ще **МОКРОСТЬ.**

МОКРОТИНЫ *мн.* Те саме, що **мокрость** у 3 знач.: diarrhiton, мокротины (1642 *ЛС* 163).

МОКРОТНЫЙ *прикм.* Воложистий: Тогда зємлѧ, ꙗви́ласѧ ꙗ́ко сѹха́ѧ рє́чь; чє́рьна, шпє́тна, ꙗко нѣ́ѧкоє багни́ско. мокро́тна, на́га, и нєоукрашє́нна. а́жъ ю сл҃нцє про́мєнами своє́го свѣта освѣти́ло: осѹши́ло, и загрѣло (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15).

МОКРОТНЯ *ж.* Те саме, що **мокрота** у 1 знач.: солнцє въ единомъ кождомъ знаменю особливую моцъ съдѣлываетъ…: в единомъ плоды прозябаетъ, въ другомъ раститъ…, въ другомъ жатку творитъ…, въ другыхъ теплоту велію, въ другыхъ мокротню збытнюю (1588 *РИБ* VII, 892).

МОКРЪ *див.* **МОКРЫЙ.**

МОКРЫЙ, МОКРИЙ, МОКЪРЫЙ, МОКРЪ *прикм.* **1.** (*просякнутий водою*) мокрий: жито пото(м) па(н) Ягоди(н)ски(и)… на двє гу(р)бє зсыпа(л), ѡсобливє сухоє, а ѡсо(б)ливє мокроє (Володимир, 1566 *ТУ* 116); потомъ дѣвчина Каска послала Ганнуску до скрыни по рантухъ; коли ранътуха не нашъла, два фарътухи принесла, один фартух обедъве дивки змачивши у ваненьце на кганьку, поведаючи пани сама, же отъ мокърое хусты не будетъ знати (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 504); такъ тоую мл҃(с)ть горѧ́чоую прєназначи(л)… ѡнъ ѡблюбєнє(ц) в пѣснє(х), котороє лю́бви своє́и… жадаючи цѣлоую ночъ шѹкаючи стратилъ, такъ ижъ го́ловѹ свою росо́ю ра́нною, и во́лосы кро́плами ѡ(т) дрєвъ мо́крыми бы́ти повѣдаєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 156 зв.); Ѿтвори

ми люби́маꙗ а ѡба́чъ ꙗ҆́къ голова моꙗ мо́краꙗ, ѡба́чъ ꙗкъ волоса моєи головы росо́ю нб(с)ною ра́нною соу(т) покропле́ны (Там само, 184); humect(us), humid(us), влажни(й), мокри(й) (1642 *ЛС* 220);

(*який містить у собі вологу*) воложистий: трава растє(т) на волглы(х) мѣстє(х)… по болота(м) и по лꙋго(м) мокры(м)… собою (ж) она бл҃гово(н)на (XVI ст. *Травн.* 133 зв.); выходи́ло се́мь коро́въ вєлми ѡздо́бныхъ и то́лстогѡ тѣла, и пасли́сꙗ на мѣстахъ мо́кры(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 66); **земля мокрая** – джерела: она ѡ(т)повѣдала: да(и) мнѣ блг(с)ве́нство зе́млю… сꙋхꙋю да́лєсъ мнѣ прида́й и мо́крꙋю. И да́лъ е́й халє́въ мо́крꙋю зе́млю вы́жшꙋю и ни́жшꙋю (серед. XVII ст. *Хрон.* 168).

2. (*який перебуває в стані рідини*) рідкий: Тре́тꙗа стихи́ꙗ вода; е́стєство(м) мо́кра, тꙗ́жка, ла́цно порꙋши́ма; и го́рѣ възноси́ма (Почаїв, 1618 *Зерц.* 12); Възлїа́нїꙗ: Мо́крыи офѣры, ꙗ҆́къ вино Оли́ва (1627 *ЛБ* 19); Нѣкотории звѣзди́ су(ть) студенаго прироженя а инші горачого. а и́нші мокраго, а инші сухого (серед. XVII ст. *Луц.* 541).

3. (*про погоду*) сирий, дощовий: ҂аха Кнꙗ(з) васи́лїи оув остропо́лю бы́лъ. Ѡсѣнь была́ мокраꙗ. Два м(с)ца до́ждь нєпрєста́нно ишо́лъ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 128); Ащє прилоучитсꙗ Ро<ждєство> Хв҃о в соубот<ꙋ>, <боудєтъ> зима вѣтрєна и пролѣтїє и лѣто мокро, плодом скоудость (XVI – поч. XVII ст. *Яв.Рук.* 113).

4. *У ролі ім.* Мокрий, -ого. Вл.н., *ч.*: У Мокрого: сермягъ две, косъ две, коштовали золотыхъ чотыри (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 219); Ва(с)ко Мокрый (1649 *РЗВ* 133 зв.).

5. У складі вл.н.: **врочыще (урочисче) мокроє (мокре)** *див.* **УРОЧИЩЕ**; **лѣсъ Мокрый** *див.* **ЛѢСЪ**; **мокра речька** *див.* **РЕЧКА.**

МОКЪРЫЙ *див.* **МОКРЫЙ.**

МОКРѢТИ *дієсл. недок.* Мокріти: madesco, is, мокрѣю (1642 *ЛС* 260).

МОЛБА *див.* **МОЛЬБА.**

МОЛБЕНЪ *див.* **МОЛЕБЕНЪ**[1]**.**

МОЛВА *ж.* (*цсл.* млъва) **1.** Поголос: Вто́роє събо́рно създва(в)ши бра(т)ю правъславны(х) в школꙋ рано по проспа́нїи нощно(м) доко́лꙗ єщє мо(л)ва ми́ркаꙗ (!) смꙋщє́нїє и попєчє́нїє на мы́сль бо(д)рꙋю и з(д)равꙋю нє възы(и)дє(т)…, тогда да сꙗ читає(т) (1599–1600 *Виш. Кн.* 201 зв.).

2. Нарікання, ремствування: в о́нъ жє дн҃ь слꙋжи́ти ти бꙋдєт, тогда́ // мо́лвы нє твори́, ни прєпира́йсꙗ, ни ста́ни вра́ждꙋ имѣꙗ на кого́: да нє прожєнє́ши оутѣши́тєлꙗ (Львів, 1642 *Жел.П.* 3 зв.–4); побо́жныє ѡблюбє́нци… на то(м) ст҃о́мъ мѣстцꙋ становитє́сꙗ… абы́стє ты(м) сна́днѣй повѣрє́ный ва(м) ѡ(т) Бг҃а живо(т) до ча́су слꙋшногѡ бє(з) мо́лвы и кло́потꙋ могли прова́дити (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916).

3. Заворушення, колотнеча: Тоґды зобралисꙗ арх̑їєрєє и оучитєлїє,… и оучинили радоу, абы ї҃са лєстивє яли, и оубили. алє мовили нє в̑ дн҃ь сточ̑ныи. абы мол̑ва нє была в̑ людє(х) (1556–1561 *ПЄ* 109 зв.); Пли́щъ,… мо́лва,… мꙗ́тєжъ,… Ро́стыркъ (1627 *ЛБ* 164).

4. (*здатність людини говорити, висловлювати свої думки*) мова: Сати́ри лю(дє) лѣсныи въ го́ра(х), албо в҆ вєли́ки(х) лѣсѣ(х) бы́ваю(т). та(к) бы́стры и(ж) єго ни єди́на рє(ч) нє до́гони(т)… наго хо́дѧ(т). звѣрми сѧ жи́вѧтъ. косма́ти. молвы ни єді́ной нє има́ю(т), то(л)ко ꙗко ма(л)пы крыка́ю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

◊ **простая молва** – староукраїнська писемна мова: Помы́слилъ жє былъ єсми и се́, и жєбы сїю́ кни́гꙋ выразꙋмѣнїѧ ра́ди просты(х) людє́и прєложити на про́стꙋю мо́лвꙋ (Заблудів, 1568 *УЄ* № 569, 3 зв.).

Див. ще **МОВА.**

МОЛВИТИ, МОЛЪВИТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* млъвити) **1.** (кому, що, о чім і без додатка) (*усно висловлювати думки*) мовити, казати (кому, що, про що і без додатка): и въспытали быхо(м) жидовъ. родила ль дв҃ца. аль нѣ(т). и коли бы рєкли родила. чомоу (ж) нє вѣрѧ(т). а молъвили бы нє родила (1489 *Чет.* 112 зв.); старци жидо(в)скии… молвѧть пила(т)у. коли бы то нє былъ злодѣи. и мы быхомъ єго тобѣ нє выдавали (Там само, 323 зв.); Тут стань, судия прочитателный посредѣ между нами и зри оком чистое мысли и разсуждай, если правду молвити буду (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 171); А яко там дѣялося, всѣ причины, способы и поступки собрания того собора не споминаю, ибо бы надобно о том широко молвити, а не о том речь зачалася (1608–1609 *Виш.Зач.* 215).

2. *Перен.* (що і без додатка) (*викладати думки, погляди на письмі*) говорити: свєршаи мл҃твꙋ свою таино. про то ст҃оє єва҃нглиє молви(т) (1489 *Чет.* 347); тот же собор чего сам Скарга в своем писании свидѣтельствует, молвячи, иж мудре тот костел латынский учинил, иж до вѣры, выображенное на сборѣ Никѣйском, духу святому и "от сына" исходити приложил (1608–1609 *Виш.Зач.* 216); Никейский посполу с папою рымским тот вырок учинил и тѣм познание, изображение вѣры напечатовал, молвячи: "Хто бы пункт един в последнем родѣ до вѣры или приложил, или отнял, или отменил, да будет проклят" (Там само); Сего ради тебѣ и стих самого Семиона Новаго Богослова о том выписую, который так ся в себѣ имѣет: "Три суть, – молвитъ, – в них же согрѣшают человѣцы: мысль, глаголание и дѣло" (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 246).

3. Приказувати, примовляти: г(с҃)жа на́ша прч(с҃)таа пла́кала… мо(л)вѧчи та(к). ѡ нами(л)ши(и) сн҃оу и бѣ҃ мои… те́пєрь нє́вымовьноую моукоу трѣплѧ. и ср(д)цє моє сѣдаєтсѧ въ мнѣ (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10 зв.).

Див. ще **МОВИТИ.**

МОЛДАВОВЕ *мн.* (*жителі Молдавської землі*) молдавани: Приправꙋютъ тєжъ и оздоблѧ́ютъ ты́и ко́лива розмаи́тыхъ ви́дѡвъ матє́рїами и присма́ками, ꙗ́ко то оу прєм(д)рыхъ грє́кѡвъ и оу молда́вѡвъ ви́димѡ, то значи́тъ, жє мно́гими оздо́бами и сли́чною красото́ю тѣ́ла правовѣ́рныхъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 162).

МОЛЕБЕНЪ[1], МОЛБЕНЪ, МОЛЬБЕНЪ *ч.* (*цсл.* молебенъ) (*подячне чи благальне богослужіння*) молебень: творѧшє памѧть агрикъ по всѧ лѣта. к вєликомꙋ николє. каноуны и

свѣчи посылаꙗ. къ ст҃ои цр҃кви єго. и мольбєны твор҃ на вс҃ празники єго (1489 *Чет.* 95 зв.); єп(с)кпъ… дєржачи ѡбразъ бжє(с)твєноє иконы на роукахъ свои(х). поча(л) м(о)лбєнъ творїти (Там само, 269); бискупъ Луцкий въ костеле Римскомъ спевалъ те Деумъ лявдамусъ, по нашему молебенъ, фалечи Господа Бога (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 480); Цр҃ковныи Приходы: ꙗко то свѣчи про(с)фѹры, маслосщ҃єниꙗ, з ѹмє(р)лыхъ поло(т)на, сѹкна, Сорокоѹсты, и Молєбны, всє тоє на ѡбщєжитиє ити маєтъ (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 75); братство церковное,… в мѣсти Немировѣ, молитвы и набоженство звыклое и ведле потребы ухваленое, то ест, молебенъ за ясне освецоныхъ кн. ихъ мил. Збаразских и державцовъ и за всѣх братій пяток кождый в той церкви отправовати (Браславль, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 221);

прохання, благання: Ходота́йство: Посре́дництво, ѣдна(н)є, посе́лства справова(н)є, пєрєпрошѣ(н)є, молє(н)є, моле́бє(н), причинѣньєс҃ (1627 *ЛБ* 144).

Див. ще **МОЛЬБЕНЪ.**

МОЛЕБЕНЪ[2] *див.* **МОЛЕБНЫЙ.**

МОЛЕБНИКЪ, МОЛЕБНИКЬ *ч.* (*цсл.* мольбьникъ) (*той, хто молиться Богу за себе і за інших*) молільник, молитвеник: Многи(х). и вєликихъ бл҃годѣꙗнии бж҃ии(х) ко ч҃лвкомъ. архистратиго(м) михаило(м). сии бы(с) прє(до)статєль пєрвыи. и помочникъ. и къ бг҃у молєбникъ (1489 *Чет.* 70); и оучинили єсми… // ꙗко да оутвръдим и оукрѣпимь тоть свѣтыи вишєписаннїи нашь монастирь… гдє єсть їєгѹмєнь, молєбникь нашь, кѵрь попь пахомїє (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259–260); тоє въсє вышєписанноє, оуси вышєписанніи сєла и присєлки… да єст тои с[вѣ]тои нашєи єп[и]ск[о]піи ѡт Радовцє идєжє єсть храм… чюдотворца Николаа и гдє єсть єп[и]ск[о]пъ молєбникь нашь кир Пахоміє ѡт нас оурикь съ въсєм приходом и съ въсѣми их старими хотар[и]ми (Гирлів, 1519 *DBB* II, 2); Пєтръ воєвода… знамєнито чиним… ѡжє прїидоша прѣд нами… молєбникь наши Ѳєѡдосїє їгѹмєн… Быстричискаа монастир… ѹмолити нас и просити сєбѣ ѡт нас потвръждєнїє на их староє бранищє… що имала свѣта монастир ѡт стараго Стєфана воєводї (1576 *МЭФ* I, 94); Ꙗ҆ко(ж) с҃ тѹ нє вс҆тыда́єшъ на до(л) // єго стаꙇа́ючи. гды є(г) єщє причи́(н)цєю, ходотає(м) є(д)начє(м), моле́(б)нико(м), офѣро́(в)нико(м), слѹго́ю свои(м) чи́нишъ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 99–99 зв.); Успе́нїю Акаѳїстъ, Ч(с)таа, твоє́мѹ, Прїйми Свои́хъ мл҃е́бникъ: а трѹдѹ моє́мѹ, В҆ исправлє́нї́ю, Іс҃а, набли́жшаа М҃ти, Оублага́нї́ємъ за грѣхи, ра́чъ повєтова́ти, Їєром(х): Тара́сїй Л: З: (Київ, 1625 *МІКСВ* 134).

Див. ще **МОЛИТВЕННИКЪ.**

МОЛЕБНИКЬ *див.* **МОЛЕБНИКЪ.**

МОЛЕБНИЦА *ж.* (*цсл.* мольбьница) (*будівля, де моляться*) храм: нє вєлить ст҃оє писмо. присяжниковъ до ст҃оє цр҃кві поущати. за ню (ж) такъ пишєть. цр҃ковъ єсть поставлєна. нє ротница. алє молєбница. тѣм жє нє подобає(т) намъ гнєва дєржати братѹ на брата (1489 *Чет.* 364).

Див. ще **МОЛИТВЕННИЦА**[1]**.**

МОЛЕБНЫЙ, МОЛЕБЕНЪ *прикм.* (*цсл.* мольбьнъ) **1.** (*який є молитвою*) молитовний:

Ла́вра ст҃а́ѧ Пєче́рскаѧ… подъ // сєсь ни́нѣшнїй, пра́вє нє ма́ль выдѣ́л҇ный вєли́кихъ нєпоко́євъ ѡ(т)чи́зны, и прєслѣдова́нїй Цр҃квны(х) ча́съ, роспорѧди́вши, и́лєсѧ на(и)лѣ́пшє(и), и на(и)слꙋшнѣ́й здава́ло, молє́бныє набо́жныє Пѣ́сни… тѵ́помъ на свѣ́тъ пода́єтъ (Київ, 1634 *МІКСВ* 313–314).

2. Прохальний, благальний: єдєськии цр҃ь… жада(лъ) видѣти своима ѡчима самого сотворитєлѧ нбоу и зємли. и нє можашє. и потомъ размысливсѧ. написалъ п(о)(с)ланїє к бг҃оу молєбно (1489 *Чет.* 266 зв.).

МОЛЕВЪ *прикм.* Який стосується молі: Фо́росъ, а: Блоха а(б) кома́ръ, а(б) пло(д) мо́лєвъ (1627 *ЛБ* 239).

МОЛЕНЄ *с.* (*молитовне звернення до Бога з проханням*) моління: Што всє хочꙋ мѣть по сынєхъ моихъ, абы на добромъ бачєню своємъ маючи, ꙗкъ кꙋ фалє и молєню Богꙋ милосєрдномꙋ, цєрквєй Господнихъ милостниками,… любитєльми были и всю долю, а любовь свою въ томъ покладали (1577 *AS* VI, 81);

прохання, благання: Ходота́йство: Посрє́дництво, ѣдна(н)є, посє́лства справова(н)є, пєрєпрошѣ(н)є, молє(н)є, молє́бє(н), причинѣньєсѧ (1627 *ЛБ* 144).

Див. ще **МОЛЕНИЄ.**

МОЛЕНИЄ, МОЛЕНІЄ, МОЛЕНЇЄ, МОЛѢНИЄ *с.* (*цсл.* молєниє) **1.** Те саме, що **молитва** у 1 знач.: цр҃ю нб(с)ныи. приими молѣниє всѧкого чл҃вка. што (ж) прославлѧє(т) имѧ твоє сн҃а бж҃иꙗ (1489 *Чет.* 46); тогды… панюю дадинꙋю мою, ѡбовꙗзꙋю и покорнє прошꙋ, абы…, нє пꙋскаючи того на проволокꙋ… кгдыжъ и дєрєво всє поготовꙋ єсть, цєрковъ кꙋ фалє Божьєй, а длѧ соборного молєниѧ людємъ…, на памєть Вознєсєниѧ Господа нашого… на томъ мєстцꙋ, гдємъ ꙗ… ѡказовалъ… //… ѡхандонжнє и моцнє збꙋдовали (1577 *AS* VI, 76–77); Воꙋтрїє жє въ шко́лꙋ любє́зно посѣща́ющє прїйдє, и та́мо ѡ(т) нищєбѣ́дны(х) молє́нїє к нє́мꙋ бѣ, вто́роє (Львів, 1591 *Просф.* 61); "нехай будутъ ратованы умерлые не плачомъ, але моленіемъ, и молитвами, и ялмужнами" (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); хочꙋ абыстє чини́ли моли́твы, молє́нїѧ и мо́л҇бы, бл҃годарє́нїѧ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 87); Тогда́ дꙋша́ хр(с)толюби́ваѧ, нєха́й постано́ви(т) собѣ; вѣ́рою до́брою, и ѡбѣтницєю; крѣ́пкою на ко(ж)ды(и) дн҃ь; цѣлова́ти Ра́ны Г(с)да,… нєвиди́мою дꙋшє́ю,… съ молє́нїємъ, и проли́тїємъ слє́зъ гора́чихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 98); ты длѧ мл(с)ти на́шєи зра́нєнъ, блго(с)ловє́ннїи Сн҃ꙋ Бж҃ї,… и покланѧ́ємый, приклони́ мл(с)тивоє оухо твоє́; к҆ молє́нїю мо́ємꙋ, простри́ милостивꙋю, Рꙋкꙋ твою́ дєснꙋю, всєси́лнꙋю (Там само, 98–98 зв.).

2. Те саме, що **молитва** у 2 знач.: и(ж) ты… влє(г)цє собѣ мєнє Єпи(с)па своєго покладаєшь въ чтєниꙗ(х) и в молєниꙗ(х) мєнє… во пє(р)вы(х) нє вспоминаєшь и са(м) в своволє(н)ствѣ прєбыває(ш) сомущєниє (!) промє(ж)ку посполиты(х) людє(и) чинишь… ѡ(т) всѣ(х) спра(в) сщ҃єнич(ц)ки(х) цє(р)ковны(х) ѡ(т)лучає(м) и нє бл(г)вꙗє(м) (Стрятин, 1591 *ЛСБ* 160).

3. Те саме, що **молитва** у 3 знач.: а нє покладаючи во(т)щє вашєго молєниꙗ ꙋмыслньє тамъ єдє(м) и ва(с) вси(х) вє(р)ны(х)… тою

бы(т)но(ст)ю своєю посєтимъ (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); послахомъ… вѣрныхъ братїи братства нашего… ко всѣмъ идєже аще ѡбрѣтаєтєсѧ бл҃гоч(с)тивы(м) хр(с)тїѧномъ… при(и)мѣтє милостивнѣ молєнїє нашє, да и ва(с) бг҃ъ помилуєтъ (Львів, 1592 *ЛСБ* 198); азъ грѣшны(и)… прикладаю малоє молєниє моє со ѹсє(р)диє(м) прошѹ ва(с) всѣ(х) є(ж) ѡ хр(с)тѣ, при(и)ти ва(м) во ѡбитє(л) ст҃ѹю ѹнє(в)скѹю, на погрєбєниє єп҃(с)па ѡ(т)ца и па(с)тырѧ нашєго (Львів, 1607 *ЛСБ* 408).

4. (*доручення, покладене на посла*) посольство: legatio, посє(л)ство, молєнiє (1642 *ЛС* 252).

Див. ще **МОЛЕНЄ.**

МОЛЕНІЄ *див.* **МОЛЕНИЄ.**

МОЛЕНЇЄ *див.* **МОЛЕНИЄ.**

МОЛЕСТΪЯ *ж.* (*стп.* molestja, *лат.* molestia) докучання, набридання: Грѣхи повшє́хныи соу(т) ѧ́кобы моу́шкы ѧ́кыи нє вча(с)и молєстїю задаючїє лю́дє(м), гды жи́тїа того лѣто трва́є(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 255); Кото́рыє в лѣти коуды ма́ю(т) выєхати жє́бы ѡ(т) моу(х) нєвча́сны(х) нє дозна́ли оутрапє́нѧ и пєрєшко́ды, ба́рзо ра́но в доро́гоу сѧ поуща́ю(т) жє́бы по(д) тѣнє(м) шли и тоєи оувошли молєстїи и при́крости (Там само).

МОЛЕСТОВАНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* molestowany) (*якому надокучають, набридають*) мучений: мѣстѡ выдхнє́нѧ и ѡ(т)почи́нкѹ, за́разъ бы́лємъ ѡ(т) мнѡ́гихъ єп(с)ко́пїѣ моє́ѣ // Сщ҃єнникѡвъ, и Ієромона́хѡвъ соллѣцитова́ный и молєстова́ный пи́лными и́хъ про́збами (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 2 зв.–3).

МОЛЕСТОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (*стп.* molestować się) (*докладати багато зусиль для здійснення чого-небудь*) мучитися: Ту(т) тыжъ… хотѣли прєшлыхъ вымовлѧючи(х)сѧ старши(х) такъ старостю, хоробами, ѧко и з фатикгованѧ(м) ѡ(т) працъ цр҃квны(х) ѹво(л)нити и… моло(д)шихъ ѡбрати, згола до(л)го молєстуючисѧ ѡколо того (Львів, 1641 *ЛСБ* 1043, 54 зв.).

МОЛИСТИЙ *прикм.* (*знищений міллю*) поточений: tineos(us), моли(с)ти(й), тлѣн(н)и(й) (1642 *ЛС* 398).

МОЛИТВА, МОЛИТЪВА *ж.* (*цсл.* молитва) **1.** (*звертання до Бога, до святих; промовляння слів молитви)* молитва, моління: тыи вси были тривали на молитвє и про(з)ба(х) зъ жонами и(з) ма(т)кою исусовою и(з) бра(т)єю єго (II пол. XVI ст. *КА* 3); Съ тымъ милость Божая и нашого пастырства благословение и молитъва да есть съ чеснымъ епископъствомъ вашой милости всегда (Новогородок, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 452); "В том же и вѣтхий человѣк подвигом постничества, труда и плача, в молитвѣ дѣйствуемого, отлагается и вново по исцелѣнию страстей одѣвается" (1615–1616 *Виш.Поз. мисл.* 245); А҆ жє злѡпомни́вогѡ ч҃лвка и моли́тва нє є҆ст Бг҃ѹ прїє́мна (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 62); Нєха́й жє тє́ды оустави́чнаѧ заба́ва твоѧ́ бѹдєтъ в читá́ню Пи́сма ст҃огѡ, в Моли́твѣ, в цвѣчє́нюсѧ так в цнѡ́тахъ, ѧ́кѡ и в наѹцѣ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 5 зв.); Моли́тва… в собѣ замыкає(т) нє то(л)ко мыслє́нноє а́лє и оу́стноє бєсѣдова́нїє, и слє́зы, и въздыха́нїє къ Бг҃ѹ (Львів, 1645 *О тайн.* 97); **молитву делати** – молитися: А для чого жъ за умер-

лые молитвы делаютъ, памети справуютъ, и жертву светую прыносятъ? (Вільна, 1599 *Ант*. 717); **молитвы отдати** – помолитися: А коли молитвы Авель богу отдав, Каин єго зараз убити помышляв, И по малом часѣ оного умертвил, але и бог єго праведно показал и мерзкую жертву оного омразил (к. XVI ст. *Укр.п.* 84); **молитвы приносити** – те саме, що **молитву делати**: "Нехай будутъ ратованы умерлые не плачомъ, але моленіемъ, и молитвами, и ялмужнами". И нижей: "не лѣнимосе (мовитъ) усопшымъ ратунку додать, молитвы за нихъ прыносечы" (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); **молитву (молитвы) чинити, чинити (учинити) молитву (молитвы)** – те саме, що **молитву делати**: Єсли ты Свѧтитєль потрєбє(н) жадъноє ѡказыи и мѣстца нє ѡпꙋща(и), и в помножє(н)ю побо(ж)ныхъ ꙋчынковъ Млтвꙋ пи(л)-нꙋю чинѧчи за пн҃а своєго при вѣрѣ нєво(н)-тпливой Працовати нєꙋставаи (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.); Іи҃с Х҃с… овꙋю намъ ѡ Мытникꙋ и Фарисе́и приповѣ(ст) прєкладає(т). Потлꙋмлѧ́єтъ абовѣм҆ тоє́ю при́повѣ(ст)ю высокѡмыслныхъ людı́й хлю́бу: а ѧки́мъ спо́собомъ про́збы до Б҃а и мл҃твы чини́ти при́стоитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал* 9); Абовѣ(м) при само(м) скона(н)ю своє(м) во єгиптє мєлєти(и) ставши на нога(х) свои(х) чини(л) млтву ко г(с҃)дꙋ богу (Краків, 1609 *ЦНБ* II 21039, 1); хочꙋ абыстє чинили моли́твы, моле́нїѧ и мол҃бы, блгодаре́нїѧ (Вільно, 1596 *З.Каз.* 87); А вы, ище хрестяне, коли упадаете у… страхъ смертный… не идѣте ико баилямъ, албо ико ворожкамъ…, али лише учини молитву правую смиреную (XVI ст. *НЄ* 18).

2. (*канонічний текст, який промовляють, звертачись до Бога, до святих*) молитва: другое, што бесме ся (ся нѣтъ в рук. – *Прим. вид.*) учили молитвы Божіи,… // и слухати пилно слова Божіи и пріймати у сердцехъ нашихъ, и тямити его, и учити ся пилно, и дяковати ему за усѣ доброты его (XVI ст. *НЄ* 214–215); А теперъ вже приступую до хвалы Божое, до молитовъ дневныхъ и вечорнихъ. И въ тыхъ великая згода зъ Рымскою церковью найдется (Вільна, 1608 *Гарм.* 213); Трє(б)-ни(к): Имѧ Кни́ѕѣ мл҃(т)в ієрє(и)ски(х) (1627 *ЛБ* 133); а ци в на(с) набожєньство ѩкоє. а ци мы мл҃твы ѩкїи вмѣємо (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 57 зв.); моли(т)вы днєвныє друкованыє (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 28 зв.); **молитва прощательная** – те саме, що **молитва разрѣшалная**: А што сѧ ты(ж) ткнє́тъ оного в кни́зѣ… // Ни́кона ѡ чисти́тєлно(м) огни… в Сло́вѣ засъ н҃ѕ ѡ то́м жє Мни́хꙋ написа(л), ижъ в҆ тємни́ци бы(л), ижє вы́свобожєнъ бы(л) з҆ нєй моли́твою проща́тєлною (Київ, бл. 1619 *О обр.* 132); **молитва разрѣшалная** – розрішальна молитва: патріарха Максимъ… до труны, которая за амбономъ посередъ церкве постановлена была, приступилъ, и зъ великимъ набоженствомъ въ теплотѣ сердечной и слезами молитву разрѣшалную надъ тѣломъ тымъ въслухъ читалъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 472).

3. (*прохання, благання*) моління: гдѣ жъ есми тыхъ часовъ послалъ до вашей милости,… хлопца моего, и сказалъ ему вашей милости отъ мене чоломъ ударити, службу и молитву мою повѣдити, и щастливого здоровья вашей милости навѣдити (Київ, 1559–

1567 *АЮЗР* I, 146); Молє́нїє: Прошєн(є), приповѣда(н)є, причинє́ньєсѧ, мл҇тва, про́зба,… напомина́ньє (1627 *ЛБ* 65).

Див. ще **МОЛИТОВЪ.**

МОЛИТВЕННИКЪ, МОЛИТВЕНИКЪ *ч.* (*цсл.* молитвьникъ) (*той, хто молиться Богу за себе і за інших*) молитвеник, молільник: Любви твоє́й всѣхъ бл҇гъ жєла́тєлный бра́тъ в҃ Хѣ҇ и мл҇твєникъ, Ιє(р)м(х): Фїлоѳє́й Кїзарє́вичъ, Намѣ́стни(к) мона(с): Пєчє(р): К: (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); Вашему братолюбію всѣхъ благъ желатель и молитвенникъ (Київ, 1628 *КМПМ* I (дод.), 302).

Див. ще **МОЛЕБНИКЪ.**

МОЛИТВЕННИЦА[1] *ж.* (*цсл.* молитвьница) скинія: Тѡ́й хвалє́бный,… дн҇ь воскр҇сєнїѧ Хр(с)та… проѡбразѹ́ючи Цр҇ъ Дв҇ъ пришо́лъ прє(д) дѡ́мъ збѹдованый на схѡ́ванїє А́рки… прє(д) тѡє́южъ мл҇твєнницєю гралъ на лю́тни (поч. XVII ст. *Пчела* 40 зв.).

Див. ще **МОЛЕБНИЦА.**

МОЛИТВЕННИЦА[2] *ж.* (*цсл.* молитвьница) (*та, що випрошує, вимолює*) прохачка: oratrix, моли(т)вє(н)ница, хи(т)росло(в)ница (1642 *ЛС* 294).

Див. ще **МОЛИТЕЛНИЦА.**

МОЛИТВЕННЫЙ, МОЛИТВЕНЫЙ, МОЛИТВНЫЙ, МОЛИТВЪНЫЙ *прикм.* (*цсл.* молитвьнъ) (*який стосується молитви*) молитовний: а(л)бо єго пытає(м) ѡ по(д)ви́зѣ мл҇твєно(м) тѣла и мы́сли (п. 1596 *Виш.Кн.* 237 зв.); За тым: тому ждѣ послѣдующее речение давыдово: "Упразнитеся и разумѣйтѣ, як аз есмь бог", того богапознания без отлучения и упразднения в молитвенную единосущную мысль, без всѣх мечтаний мирских, видѣти ниже разумѣти ся не сподобиш (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 245); И Ст҇ы(х) Оуго́дникѡ(в) свои́хъ, ꙗ́кѡ Послѡ́въ нѣ́ѧких҃, прє(з) кото́ры(х) Написа́ныє в҃ Сє́й Кни́зѣ, Мл҇твы, Канѡ́ны,… ꙗ́къ Контра́кты згóдныє до на́съ грѣшныхъ присылаєтъ, абы́смѡ… прє(з) поєдна́нє҃ Молитвє́нноє навєрнѹти до нє́гѡ стара́лисѧ (Київ, 1648 *МІКСВ* 347);

(*призначений для молитви*) молитовний: оу́зак(о)нѣтє собѣ дн҇ь мл҇твъный по всѣ(х) градѣ(х), і помолѣтєсѧ бг҇у (п. 1596 *Виш.Кн.* 226 зв.); Алє възмѣ́мъ єщє… кни́гѹ мл҇твєнню, возмѣмь Октѡ́ихи, и и́ныє цр҇ко́вномѹ пра́вилѹ слѹжа́чїи книги:… тропарѡ́въ… по доста́ткѹ нє зна́йдємъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 151); **домъ молитвеный** *див.* **ДОМЪ.**

МОЛИТВЕНЫЙ *див.* **МОЛИТВЕННЫЙ.**

МОЛИТВНЫЙ *див.* **МОЛИТВЕННЫЙ.**

МОЛИТВОВАТИ *дієсл. недок.* (що) (*здійснювати церковний обряд освячення*) освячувати: За пиво далє(м) грошє(и) кг҇, в то(т) ча(с) домъ молитвовано (Львів, 1594–1595 *ЛСБ* 1041, 1 зв.).

МОЛИТВОСЛОВЪ *ч.* (*цсл.* молитвословъ) (*богослужбова книга*) молитвослов: вы́дрѹковати каза́лємъ… Кни́гѹ,… назва́нѹю Єѵхолѡ́гїонъ, то́ єстъ, Молитвосло́въ; а звы́клє Трєбникъ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 3).

МОЛИТВЪНЫЙ *див.* **МОЛИТВЕННЫЙ.**

МОЛИТЕЛНИЦА *ж.* Те саме, що **молитвенница**[2]: petitrix, молитε(л)ница (1642 *ЛС* 313).

МОЛИТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* молитель) (*той, хто вимолює, випрошує*) прохач: petitor, молитε(л), проситε(л) (1642 *ЛС* 313).

МОЛИТИ, МОЛІТІ *дієсл. недок.* **1.** (кого, чого, кого за що) Те саме, що **молитися**: Про то (ж) слышащє бра(т)ꙗ. молѣмъ дрꙋгъ за дроуга. и послєдоуимо ѡнымъ правєдны(м) (1489 *Чет.* 307 зв.); Если таку почтивость светскымъ невѣстамъ чинять, дольжнейши суть Матере Божия молити, и просити и блажити, по пророчеству Еи святому, и образу Еи кланятися (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр.лют.* 75); А мы по (з)выкло(с)-ти нашε(и) всѣ(м) и ка(ж)домꙋ з особна в пoслꙋга(х) ꙋнижонє ѡ(т)слуговати и бг҃а молити завшε готовы (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 2); г҃у б҃у да бꙋдε(т) ч(ст)ь и хвала и м҃ли(м) мл(с)-рдїа ε(г) ст҃го да да(ст) потѣшенїε (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); Ꙗ҆ко(м) сѧ приѡбєцала томꙋ свт҃омꙋ мѣстцꙋ до храмꙋ Прч(с)тои мт҃ри Бц҃и на вє(р)шεнє тои цр҃кви нєѡмы(л)нє ꙋчинєнє и тєпє(р) на то(м) єстє(м) мл҃ꙗчи бг҃а соби на помо(ч) (Устя, 1614 *ЛСБ* 450, 1); потре́ба… на́мъ пото́мкѡмъ и́хъ блага́ти и моли́ти… Б҃а, абы з҄ добротли́вости и мл(с)дїѧ… прости́лъ ємоу грѣхи (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 160); Ѿ(т)да́йтε зέмлю зεмлѣ́, и го́рко слεзѣтε, Б҃га Тво́рца всѣ́хъ з сέрца, ꙋпре́ймε молѣтε (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 10); Кото́рогѡ Мл(с)-рдїѧ Бо́зскогѡ вдѧ́чными бꙋдꙋчи, прилѣжнѡ всεгда,… Г(с)да моли́тε (Київ, 1648 *МІКСВ* 347); и маε по(п) б҃га молити за ихь ѡ(д)пущεниε грѣховь вѣкуистыми часы (Шанброн, XVII ст. *Свєнц.Кат.* 52).

2. (кого і без додатка) (*дуже просити, благати*) молити: Также и ты, чл҃вѣче, коли видишъ сусѣда твоего, ажъ блудитъ у пути лихумъ албо у грѣху, то доганяй ему, и моли его, и проси его, атъ ся обернетъ (XVI ст. *НЄ* 63); и протожъ молимъ мл(с)тъ вашꙋ, ꙋчинѣтε ваша мл(с)тъ, исъ иными п҃ны, и хр(с)тиꙗны малую мл(с)тню длꙗ потрεбы вышε рεчεнои цр҃квε (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); молю тεды ва(с), того сѧ ѡбычаѧ ѡста(н)тε, и покааніε за злε пожитоε врεмѧ оу́чинѣтε. а б҃ъ мира да ва(м) поспѣши(т) и поможε(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 258); абысь делати не занехивалъ, – прошу (и молю),… а (если бы ми ся годило смелей, зъ ласкою твоею, речи) ино и приказую (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 989); Моли(м) вш҃ε бл҃гочέстиε моεго посла́нъца съ любо́вию пріимѣтε (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.); Болѣзнуемъ о васъ; покайтеся, молимъ васъ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1093); Молю чε(ст)ніи с҄щ҃еници котории слꙋжити бꙋдꙋ(т) на сε(м) слꙋжεбникꙋ пови(н)ны просити и поминати сїи дш҃и котры(х) тꙋ написано сии имεна (Гологори, 1630 *ЛНБ* 3, № 62); qua(e)so, прошу, молю (1642 *ЛС* 341).

Див. ще **МОЛИТИСЯ, МОЛИТСТВОВАТИ.**

МОЛИТИС *див.* **МОЛИТИСЯ.**

МОЛИТИСЄ *див.* **МОЛИТИСЯ.**

МОЛИТИСЯ, МОЛИТИС, МОЛИТИСЄ, МОЛИТИСѦ, МОЛИТЇСѦ *дієсл. недок.* (кому, до кого, за ким, за кого, за що, до кого за кого, о ком, о чом і без додатка) (*звертатися до Бога, до святих; промовляти слова молитви*) молитися: мо(ло)дєць жє ѡныи…

поча(л) слухати. поча(л) вѣровати ч(с)то. и молитїсѧ х(с)у бу҃ (1489 *Чет.* 193 зв.); А тыи то часы єдинои цѣсарєвои свѣ(д)скои, на имѧ Иридє (!), котораѧ была в Римѣ, во цр҃ькви ст҃го ап(с)ла Павла,… мл҃ила(с) до всємл(с)тиваго Бг҃а (XVI ст. *УЄ Трост.* 83); И сталосѧ єсть коли сѧ ѡнь на нѣкоторо(м) мѣсци молиль. и якь ю(ж) пєрєсталь. рєкль к нємоу єди(н) изь оучн҃ковь єго. г҃и. наоучї нась молитисѧ (1556–1561 *ПЄ* 266); а молѣтєс за противнїкї вашї. и за выганяющих вас (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 46); а (в)пꙋстила єго кнгнѧ в то(т) ча(с) коли до мана(с)тыра ходила давши того причинꙋ жєбы сє ходила богꙋ молити (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 97); Самъ Давидъ молится, абы его ублажилъ и помянулъ Господь (1580 *Поп.Спис.* 11); Алє ѧ ва(м) повєдамъ… молитєсѧ за тыми которыє ва(с) дражнѧ(т) и прєслєдꙋю(т) ва(с) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); а єщє домы… побꙋдова(ти), дабы… в то(м) монастырю… стра(н)ници, ч(с)тно и бг҃оꙋгодно житиє своє провожаючи мєшка(н)є мѣли, мл҃ѧчи(с) за г(с)дрѧ К. Є(г). М(л) и п҃новъ радъ єго (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); Азали то не антихристове, которые… всихъ светыхъ блюзнятъ, мовечи, же албо еще не суть въ небѣ, албо ж ся за нами не молятъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 162); аще и случится… брату отступити от вѣры,… // и соболезновати и молитися о нем, просячи бога о дар упометованья (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 193–194); светые Божые суть въ небѣ… и молятся за нами (Вільна, 1608 *Гарм.* 182); тѣло єстъ… прїатєль, понєважъ боронитъ дш҃ꙋ… абовѣмъ тѣло(м) могꙋ постити молитисѧ… за грѣхи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 23 зв.); Тыи тєды мл҃твы… побожный читєлникꙋ… оумилно читай… а ѡ сєбѣ молачисѧ, и о сєй Обитєли… до Гд҃а Бг҃а съспомѧни (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); и бꙋдєтъ сѧ сщ҃єнникъ молилъ за нєгѡ и за грѣхъ єгѡ а бꙋдє ємꙋ ѡ(т)пꙋщоно (серед. XVII ст. *Хрон.* 115 зв.).

Див. ще **МОДЛІТИСЕ, МОЛИТИ, МОЛИТСТВОВАТИ.**

МОЛИТИСА *див.* **МОЛИТИСЯ.**

МОЛИТЇСѦ *див.* **МОЛИТИСЯ.**

МОЛИТОВНИКЪ *ч.* (*богослужбова книга*) молитовник: Списана… сіѧ книга зовємаѧ Слꙋжєбникъ со Молито(в)нико(м)… Маѳєє(м) Мигалєвичо(м), ієрєѡ(м) Коло(д)ницки(м) (1642 *Яв.ИЗ* 14).

МОЛИТОВНЫЙ *прикм.* (*який призначений для молитви*) молитовний: Мнѡгїѣ приходѧтъ до Цр҃квє, и дробѧтъ ѧзыком тисѧчꙋ вѣршѡвъ молитовныхъ; а выходѧчи з Цр҃кви нє вѣдают што рєкли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 541).

МОЛИТОВЪ *ж.* Те саме, що **молитва** у 2 знач. ◊ **молитовъ отходная** – молитва над людиною, яка помирає: помененыи панове Оранские мене… упросили абыхъ надъ якимъсь постреленымъ человекомъ, который вже коналъ, молитовъ отходную проговорилъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 432).

МОЛИТСТВОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* молитьствовати) (о чом і без додатка) Те саме, що **молитися**: Благороднымъ и благочестивымъ въ православіи восточнымъ возлюбленнымъ сыномъ, братіамъ Братства церковного Премыского, зравія(!), мира и спасенія отъ Господа Бога желаю и молитствую (Київ, 1628 *КМПМ* I (дод.) 301); Побожномꙋ и бл҃говѣрномꙋ мꙋжꙋ

Па́нꙋ Гавріє́лю Ма́рковичꙋ Ла́нґишꙋ… всѣх(ъ) до́бръ дꙋше́вны(х) и тєле́сны(х) з(ъ) оупрїиймого ср(д)ца зы́чи(т) жада́ет(ъ) и молитствꙋ́єтъ (Львів, 1631 *Волк.* 2); а ты… Читє(л)никꙋ прїйми съ блг(д)ре́нїєм҆ тꙋ́ю пра́цꙋ смире́нїѧ нш҃ого, и присѣди тщ́ателнѡ чте́нїю то́єи Книги на пожи́то(к)… собѣ и бли́жнємꙋ свое́му: а ѡ смире́нїю на́-шемъ Гд҃а Бг҃а мл҃итствꙋ́й прошꙋ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 6 зв.).

МОЛИТЪВА *див.* **МОЛИТВА.**

МОЛІТІ *див.* **МОЛИТИ.**

МОЛНИЯ, МЛЪНЇѦ, МОЛНЇЯ, МОЛНЫЯ *ж.* (*цсл.* млъниꙗ) те саме, що **молонья**: видитє(л) оуста иванова. всѧкого голоса цр҃ьского вышє. вїдитє(л) ст҃ыи ꙗзы(к) є(г). скорєє молнии (1489 *Чет.* 190 зв.); а гды оумноже́ныи грѣхи́ хотѣ(л) бг҃ъ вы́корєнити то навю(л) пото(п): и зно́вꙋ коли́ зако(н) подава(л)… чꙋ́да въ єги(п)тѣ чини(л)… гро́мы бли́скана мо(л)нїй трѧсе́нїє зємлѣ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 152 зв.); *Образно*: Таинство троичное в бога вѣры познати не можеш, иже молнию трисиятелнаго божества умно видити ся не сподобиш (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 245); Та́къ и в҆ то́й Кни́зє сло́ва на́ ч(с)ть, и сла́вꙋ, и хва́лꙋ имени бо(з)комꙋ, сꙋт҆ ꙗкѡ Пе́рла многоцѣныи; рож(д)єныи ѡ(т) мо(л)ны(и) Нб(с)но(и): ѡ(т) свѣтлости дх҃а с(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 7 ненум.); *У порівн.*: такы(м) жє ѡбразо(м) прїидєть хс҃ съ нб(с)ными силами, ꙗ(к) млънїѧ блистающи со силою многою (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 28 зв.); и схода(т) бо ѡ(т) ни(х) искры, и свѣтло(ст) бли́скаючисѧ ꙗ́ко мо(л)нїи (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 346 зв.).

Див. ще **МОВНЯ²**.

МОЛНЇЄНОСЕЦЪ *ч.* (*той, хто несе громовиці, кидає ними*) громовержець: Спνрі́дѡнъ, молнїєно́сєцъ (1627 *ЛБ* 233).

МОЛНЇЯ *див.* **МОЛНИЯ.**

МОЛНЫЯ *див.* **МОЛНИЯ.**

МОЛНЬИНЫЙ *прикм.* (*який стосується блискавки*) блискавичний: как видимъ коли з оболока. молньино боръз(д)оє блищаниє а прєч(с)тоє. єщє боръз(д)ѣишєє мл(с)рдиє (1489 *Чет.* 52 зв.).

МОЛОВКА *ж.* Мальок: арuа, моло(в)ка рыба (1642 *ЛС* 89).

МОЛОДЕЖЪ *див.* **МОЛОДѢЖЪ.**

МОЛОДЕНКИЙ, МОЛОДЕНКЇЙ *прикм.* (*недавно народжений*) молоденький, маленький: Щасли́выє то соу(т) дш҃є(ч)ки, бл҃(с)вен҆ныє тєлєса та́къ молодє(н)кїє, кото́рїє на поча́ткꙋ живота, ꙗ́къ боурли́вы(х) вихровъ ро́жи родачїисѧ, изби́лъ и потлоу́милъ… иро(д) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 52 зв.); Авраа́мъ… тєжъ до ско́тꙋ прибѣжа́лъ. и взѧ́лъ ѡ(т)то́лѣ тєла моло́дєнкоє и вы́борноє и да́лъ слꙋзѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 29 зв.).

МОЛОДЕНКЇЙ *див.* **МОЛОДЕНКИЙ.**

МОЛОДЕЦКИЙ, МОЛОДЕЦКЇЙ *прикм.* **1.** (*властивий сильному, хороброму юнакові*) молодецький: цр҃ь макси(м)ꙗнъ… призвавъ дмитрєꙗ. начнєть ємоу гнѣво(м) говори(т). и моуками грозити. абы ѡ(т)вєрглъсѧ х(с)а… ѡнъ (ж) ка(к) твєрдыи камєнь. никак сѧ нє розмѧкчилъ… и ѡ(т)вєча(л) ємоу. цр҃ьскаꙗ чєсть ѡднословьє. а молодєцкаꙗ

твєрдость моужєство имѣєтъ. чомоу мѧ црю двоичи пытаєшь (1489 *Чет.* 55 зв.); Юно́шєскїй: Молодє́цкїй, моло(д)ча́ный, дꙋ́жый, мо́цный, си́лный, мє́нжный, чы́рствый, дѣлный, рыцы́рскїй (1627 *ЛБ* 160).

2. *У ролі ім.* Молодецький, -ого. Вл.н.: Иванъ Молодє(ц)кий (1649 *РЗВ* 301).

Див. ще **МОЛОДЧАНЫЙ.**

МОЛОДЕЦКЇЙ *див.* **МОЛОДЕЦКИЙ.**

МОЛОДЕЦЪ *див.* **МОЛОДЕЦЬ.**

МОЛОДЕЦЬ, МОЛОДЕЦЪ *ч.* **1.** (*молодий неодружений чоловік*) юнак: про то молодци миловали сутъ тебѣ, тягни мя по собѣ, побѣгнемъ въ добровонности мастѣи твоихъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); Коли одинъ молодецъ извѣдовавъ у Христа: Што быхъ учинивъ, што быхъ добывъ животъ вѣчный? (XVI ст. *НЄ* 10); юно́ша молодє́ць (1596 *ЛЗ* 89); пнє нє є(ст) єсмь годє(н) жєбы(с) по(д) покрытꙗ домоу моєго вшо(л), алє то(л)ко рєци слово тєды бꙋдєть оулѣчє(н) молодєць мой (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 117 зв.); [подданые] для великихъ и не зносныхъ податковъ, роботъ незвыклыхъ,… прочъ зъ жонами и детми и зъ быдломъ поутекали. А менovите:… чотырнадцатый Мисковъ сынъ Курянъ молодецъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/І, 425); Юно́ша: Млодє́нєцъ, молодє́ць, па́рꙋбокъ, к лѣтъ, или по нѣкїихъ, єї лѣтъ (1627 *ЛБ* 159).

2. (*сильна, хоробра людина міцної статури*) молодець: Блꙗ(х) старыхъ сви(н)цовыхъ ꙋ знимокъ тєжъ ѡтъ зємъли моло(д)цꙋ дꙋжомꙋ (1552 *ОКан.З.* 21); Св(н)цꙋ польчєтвє(р)ты сви(н)и а кажъдаꙗ с нихъ чотыромъ моло(д)цо(м) ꙋ (з)нимокъ (1552 *ОКЗ* 36); пану Петрови Кунашевичови Сагайдачному… и нашимъ сотникомъ и молодцомъ… широкими словы черезъ тлумача мовилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 90); I ty, Czehirine, misto ukrainne, nemenszuiu sławu Teper w sobi maiesz, koli ohledaiesz w rukach buławu Zacnogo Bogdana, mudrogo hetmana, dobroho mołodca. Chmelnickoho Czehirinskoho, dawnoho Zaporozca (1648 *П. про перем.* 202).

3. Наймит; челядник; слуга: и пришо(л) стыи иванъ в горо(д) єфєсъ. попыталъ вл(д)-ки… привєди ми молодца. што єсми тобѣ далъ єго. и єп(с)кꙋпъ взодхнꙋлъ слєзы поустилъ. и рєклъ оумєрлъ єсть (1489 *Чет.* 44 зв.); В Мозыри мыто бєруть ѡтъ комяги по шεсти грошє(и),… а ѡбѣстьки с кожъдого чолєвєка ѡтъ молодъца по грошу (Луцьк, 1545 *ТУ* 67); Почотъ слꙋжєбнико(в) старостиныхъ ꙋказалъ тєжъ староста слꙋжєбниковъ своихъ є(з)дно збро(и)но пꙗ(ть)дєсꙗтъ моло(д)цовъ приєжъдчихъ а тꙋтошънихъ… которыє ємꙋ з даткꙋ слꙋжать (1552 *ОЧерк.З.* 16); Кухаровъ, молодцовъ, пекарцовъ, жонокъ дворныхъ, тыхъ, водле ихъ умовы, заразомъ есми отправилъ (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/І, 25); коли ми вжє было дї лѣ(т) звоно(м) в half головꙋ забитого ꙗко ѡного моло(д)ца в наи(м) до живота привє(р)ну(л) (1582 *Кр.Стр.* 6); Приказꙋємъ вамъ абы єстє на тыхъ мєщанєхъ… которыє бꙋдꙋтъ до за(м)ковъ нашыхъ… с кꙋплꙗми приє(ж)дчати… мита никоторого… ѡ(т) товаровъ ихъ всꙗкихъ… и тєжъ ѡ(т) молодъцовъ поголовъщины нє брали (Варшава, 1606 *Гр.Сиг.К.* 1).

Див. ще **МОЛОДЫКЪ, МОЛОЄЦЪ.**

МОЛОДИЙ *див.* **МОЛОДЫЙ.**

МОЛОДИКЪ *див.* **МОЛОДЫКЪ.**

МОЛОДИЦА, МОЛОДИЦѦ, МОЛОДІЦА *ж.* (*молода незаміжня жінка*) дівчина: 60 есть царевенъ а 80 моужнихъ жонъ, а молодицамъ нѣтъ числа (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54); молодіца – caelebs (I пол. XVII ст. *Своб.* 34); Юнотка: Молоди́цѧ (1627 *ЛБ* 159).

МОЛОДИЦѦ *див.* **МОЛОДИЦА.**

МОЛОДІЦА *див.* **МОЛОДИЦА.**

МОЛОДІЙ *див.* **МОЛОДЫЙ.**

МОЛОДОСТНЫЙ *прикм.* Те саме, що **молодый** у 2 знач.: Юностный: Мо́лодостный, що до мо́лодости нале́жытъ (1627 *ЛБ* 159).

Див. ще **МЛАДЫЙ, МЛОДЫЙ.**

МОЛОДОСТЬ *ж.* (*молодий вік*) молодість: ѡ(т) молодости своєє. мѧсъ и вина нє вкꙋшалъ. ѡ(т) соуботы до соуботы. только хлѣба вкꙋшалъ (1489 *Чет.* 100 зв.); а ѡнь ѡ(т)повидѣль рєкль ємоу. оучитєлю. всєго того стєрєгль єс̾ми, // из молодости моєй (1556–1561 *ПЄ* 166–166 зв.); ю́ность, молодо(ст) (1596 *ЛЗ* 89); єсли́ сѧ росхорає(т) дитѧ, бо́азнь нє мє(н)шаѧ. єсли оумре́тъ в мо́лодости, пла́ч̾ нєпогамо́ваный (Острог, 1607 *Лѣк.* 111); молодо(с)ті; молодо(с)ти – adolescentia; iuuenta (I пол. XVII ст. *Своб.* 35); Юность: Мо́лодость (1627 *ЛБ* 159); таковы́и… в̾ мо́лодости ѡ(т) смєрте́лного се́рпа пожина́ны быва́ю(т) (Львів, 1642 *Час.Слово* 276 зв.); Бг҃ъ кото́рый мєне́ живи́тъ ѡ(т) моло́дости моє́й а́жь до сєгѡ днѧ нєха́й бл҃гослови́ть ты(м) дѣтѧмъ, и да́лє́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 75 зв.); **молодость летъ (лет)** – замолоду: кнѧзь Андрѣй… з родꙋ, з молодости лєт своихъ аж и до смєрти своєє смыслꙋ и розꙋмꙋ прирожєного, людского нє мєл (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); онъ служилъ зъ молодости летъ своихъ верне, сприязливе… отцу моему… ажъ до сивизны своее (Конюхи, 1565 *АрхЮЗР* VI/1, 56); ѡтє(ц) ихъ ꙗковъ па(т)рикиєви(ч) сєнюта в молодости лєтє(х) свои(х)… былъ взꙗ(т) ѡ(т) тата(р) в поло(н) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 92); Алє ѡ(т) мо́лодости лѣтъ оузброѧ́йтє єго́ орꙋжіє(м) дꙋхо́вны(м), и рꙋко́ю наꙋча́йтє чоло́ зна́мєнати (Київ, бл. 1619 *О обр.* 78).

Див. ще **МЛОДОСТЬ.**

МОЛОДЧИЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДЧѦНЫЙ *прикм.* Те саме, що **молодецкий** у 1 знач.: Юно́шєскій: Молоде́цкій, моло(д)чѧ́ный, дꙋжый, мо́цный, си́лный, ме́нжный (1627 *ЛБ* 160).

МОЛОДШИЙ, МОЛОДЧИЙ, МОЛОДШІЙ, МОЛОДШЇЙ, МОЛОДШЫЙ, МОЛОДЪШИЙ, МОЛОТШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** (*який має менше років*) молодший: А слузи, што его одѣли, того молодчого сына, то сутъ ангели (XVI ст. *НЄ* 6); Ино мы… листъ нашъ до нєє писали… приказꙋючи, жєбы ѡна вси тыи имєньѧ… кнѧзю Дмитрєю постꙋпила и сынов своих молодших в опєкꙋ ємꙋ подала (Краків, 1553 *AS* VI, 140); ч҃лкь нѣкоторыи маль два с҃ны. и рєкль моло(д)шіи с҃нь ѡ(т)ц҃єви. ѡ(т)ч҃є да(и) ми достоиноую часть имѣнїа (1556–1561 *ПЄ* 288 зв.); а старыи жоны… абы могли выцвичи(т) моло(д)ши(х) жєби мужє(и) свои(х) миловали и дѣтки (II пол. XVI ст. *КА* 536); Напє(р)вє(и)тыє ѡпєкꙋны маю(т) быти кого (б) ѡтє(ц) на та(с)тамє(н)тє дєтꙗмъ своимъ ѡписа(л), А

єстли бы нє ѡписа(л), тогды бра(т) ста(р)ши(и) лє(т) дорослы(и) маєть моло(д)шєю братьєю и сєстрами ѡпєкатисѧ (1566 *ВЛС* 67); вола́лъ ап(с)лъ па́вєлъ нєзго́дꙋ и по́сварокъ з҇ во́лєю бж҃єю, ни́жли зго́дꙋ противъ бг҃ꙋ ви́дѣти. а єще дивнѣйша же моло́дшїй ста́ршого оучилъ и напомина́лъ, и нєлєда ста́ршого, само́го пєтра (Острог, 1598 *Отп.КО* 13 зв.); ꙗро(ш) и ива(н) сыновє ива<н>(ц) (!) [...] пꙋщаю(т) части своиѣ ѡчизны... братꙋ своємꙋ моло(т)шємꙋ (Одрехова, 1603 *ЦДІАЛ* 37, 1, 30–30 зв.); а оны всѣ розбѣглися, только єдин молодший в лѣтехъ Іоан остался (Львів, 1605–1606 *Перест*. 47); Оу́ншїй: Лѣпшї(и), ю́ншї(и), моло(д)шї(и) (1627 *ЛБ* 139); добротли́вый Оц҃ъ обѡ́(х) сынѡвъ свои(х), до́бромꙋ и пожитє́чномꙋ мꙋдрє забѣга́ючи, моло́дшого ла́скавє прїймꙋєт҇, а ста́ршого... оутѣшнє про́си(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал*. 35).

2. *У ролі ім., ч.* Молодший, -ого: Была схо(ж)ка до цє(р)квє дѣлѧ ѡсмотрєнѧ цє(р)ковного ска(р)бу и вбирꙋ и книгъ и в то(т) ча(с) были ста(р)шии и моло(д)шии (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); была схо(ж)ка мєща(н) лво(в)ски(х) рꙋски(х) до манастырѧ ст҃го ѡнофриѧ длѧ ѡ(с)мотрєнѧ ска(р)бꙋ и всѣхъ рєчє(и) цє(р)ковны(х) На то(т) ча(с) были ста(р)шии и моло(д)шии (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 1); а сꙋдитисѧ имаю(т) радѧчисѧ вєспо(л) ꙗкъ ста(р)ши(х) та(к) и моло(д)ши(х) и ꙗкъ моло(д)шии всѣ позволѧ(т), та(к) ста(р)шии имаю(т) сказовати (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); нє є́сть то в҇ звыча́ю в на(с) а́бысмы пє́рвѣй моло́дшїй за́мꙋжь выдава́ли (серед. XVII ст. *Хрон*. 45).

3. (*член релігійного братства*) молодший: в сꙋботꙋ были мєщанє ꙋ манастыри ста(р)ший и моло(д)ший а была того причина жє ѡ(т)ц҃ь лєѡ(н)ти(и) занєдꙋжа(л) и пытали є(г) єсли всє є(ст) ꙋ цѣлѣ манасты(р)скоє та(к) скарбь ꙗ(к) ꙋби(р) цр҃ковны(и) и книги (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); А єстли бы кто змєжи ста(р)шихь братовъ ꙗковымъ кольвєкь ѡбычаємъ знашолъсꙗ выстꙋпны(м) за што молодъшихъ карꙋтъ має(т) быти ста(р)шии двоꙗко и троꙗко карань (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); Скри(н)ка бра(ц)каа має(т) бы́ти ꙋ ста(р)шого брата; А клю(ч) в҇ моло(д)шого (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); за згодою всѣ(х) п(н). п(н). ста(р)шы(х) и моло(д)шы(х) видѧчы вєликоє ꙋтиснєнѧ на ґрꙋ(н)тѣ казали мꙋровати на(д) шъколою длѧ поставлєнѧ дрꙋка(р)нѣ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5); братиꙗ всѣ моло(д)шиє квѣтъ свои бра(т)скиї, прєшлы(м) ста(р)шы(м)... дали, и до Актъ радє(ц)кихъ ввели (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61).

4. У складі вл.н.: А потом пн҃вє Триполъскиє, Фєдо(р), Жда(н) и Фєдо(р) моло(д)ши(и), ѡповєдалися пєрєдо (м)ною (1599 *ККПС* 122); У того листу пєчата(р)ми є(ст) и сами тєпєрєшниє по(з)ваныє... Фєдо(р) ста(р)ши(и), Фєдо(р) моло(д)ши(и) (Київщина, 1600 *ККПС* 133).

Див. ще **МЛАДШЇЙ.**

Пор. **МОЛОДЫЙ.**

МОЛОДШІЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДШЇЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДШЫЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДЪ *див.* **МОЛОДЫЙ.**

МОЛОДЪШИЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДЫЙ, МОЛОДИЙ, МОЛОДІЙ, МОЛОДЪ *прикм.* **1.** (*який не досягнув середнього віку*) молодий: ст҃ыи иванъ… поча(л) на в(ч)єръ на вино. со иными бєзоумными молодыми лю(д)ми ходити (1489 *Чет.* 44 зв.); Єсли моло(д) є(ст) хотѣ(л) бы(с) ста́рѣти. а є́сли є(ст) старый, хотѣ(л) бы(с) зно́въ ѡ(т)молоди́ти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 27); ѡна в ма(л)жєнствє з вм҃… болшє(и) мєшка(т)и нє можєть: которыє причины ту(т) тєпє(р)… нє вспоминаю(т)сѧ, и тє(ж) нємнє(и) длѧ зошлости лє(т), хоробы и нєдостатку здоро(в)ѧ своєго вжо ма(л)жєнства з вм҃ ꙗко с члв҃комъ молоды(м), а нєспоко(и)ны(м) нє потрєбуєть (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34); Ст҃ый Іа́ковъ… миноу́лъ дѣвки, и нєвѣсты молодіи; а тыи пра́ли хꙋсти в рѣцѣ (поч. XVII ст. *Пчела* 4); котрі́и оумы́слнє бє(з) примꙋсꙋ выстꙋпꙋють, а нє ка́ютсѧ,… мо́вѧчїи за́сь до сєбє, по́кисмѡ // мо́лоды, грѣшѣмъ, а на ста́рость ка́ѧтисѧ бꙋдємъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 276–276 зв.); К томоу ты(ж) дв҃а молода́а єщє и бєрємє́н҄на была бли(з)ко поро(д)жєнїѧ (1645 *УЄ* № 32, 274); ста́ршого… то ма́єт быти стара́нїє… абы… молоды(и) оу́чєнь, доскона́лости… доступи́лъ (серед. XVII ст. *Кас.* 36 зв.);

(*який приходить на зміну попередньому, старшому за віком*) молодий: А въ ѡпєкꙋ и ѡборонꙋ жонꙋ мою, кнѧжнꙋ Биѧтꙋ… полєцаю, покорнє прошꙋ и низко чолом бью… милостивомꙋ… королю молодомꙋ (Острог, 1539 *AS* IV, 207);

(*який недавно народився*) молодий: хто бы кому… з гнє(з)да соколы молодыє покра(л) и то будє(т) на нєго во(д)лє права слу(ш)нє пєрєвєдє(н)о, тогды тому… заплатити шє(ст) рублє(и) грошє(и) (1566 *ВЛС* 87 зв.); той жє кнѧжнє Ѳєдорє,… даю и дарꙋю зъ имєнєй моих ѡтчизных… возники двои, мєновитє ѳризики молодыє (Рожана, 1571 *AS* VII, 399); в то(и) ѡборє… ѡвє(ц) старыхъ чєтвєро а молодыхъ двоє (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 45); побрати казалъ… кур старых з молодыми ѡсмъдесятъ (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 97); скимє(н), лє́въ молоды(и) (1596 *ЛЗ* 78); vipiones, журавлѣ молодии (1642 *ЛС* 414); и на ти(х) ростетъ лѣсни(и) о́воци якъ дозрѣетъ тогди ся в молодие гусениц(и) ся ѡ́бернутъ, а тий гусе(н)ници падають, с того дерева во ѡзере (серед. XVII ст. *Луц.* 533); А коли пришли до ви́нниць мѣстски(х), оуказа́лсѧ молоды(и) лє(в) сро́кгїй а ри́чꙋчи(и), и забѣжа́лъ ємꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 184 зв.);

(*який недавно почав рости, цвісти*) молодий: єгда жє лѣторосли єй боудоу(т) молоды(и). и листѧ выпоущаю(т). вѣдайтє, // ижь близь є(ст) лѣто (1556–1561 *ПЄ* 103–103 зв.); другий садъ великий за манастыромъ,… въ которыхъ дерева розного, щеповъ старыхъ и молодыхъ есть 100 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 369); Мо́жєтъ бовѣмъ молодꙋю трави́цꙋ пшєни́ци кꙋко́ль заглꙋши́ти: алє за на́йстємъ лѣта,… нє шкоди́тъ кꙋко́ль пшєни́ци бы зна́кꙋ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 246); То́тъ Ст҃ый Хра́мъ… на мѣстцꙋ ба́рзо сли́чномъ, гдє гꙋсты́и и вєли́кїи Кvпарі́сси, Лꙋкої тє́ж молоды́ми наплѣнєна цвѣтами, ꙗкѡ бы нѣѧкий рай вєсо́лый (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812); *У порівн.*: а ѡ́дь того ча́сѫ алєѯа́ньдєрь… наказаль… аби є́го пилнє ꙗ́ко молодїй щѣпь вы́ховали (XVI ст. *УЄ* № 29519, 250);

(*який недавно виник*) новий: И што́ жъ тыи За́хѡдныи Сѵнѡ́ды молодыи и ме́ншїи кро́мѣ Цр҃квє всхо́днєй оучи́нєныи ма́ю(т) за бо́льшꙋю пова́гꙋ… на(д) ѡ́ныи да́вныи та(к) помѣстныи ꙗ́ко и Икꙋме́ницкїи (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 231). *Образно*: Начало о унѣи и притча ж о вѣрѣ. По словенскому языку называется юная, молодая; прето я вас, православных християн, перестерегаю и навпоминаю, абы есте пилне и вседушне от тое молодое стереглли и не лакомилися на ню! (1608–1609 *Виш. Зач.* 201);

(*недавно приготовлений*) молодий. **Вино молодоє** *див.* **ВИНО**[1].

2. (*який стосується, властивий молодості, юності*) молодий: Та(к)жє кто кро(п) бѫдє(т) ꙗсти за(в)шє // моло(д) быває(т) чл҃кь то(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11 зв.–12); Пе́рваа. сиби(л)ла… пръси́ка рєчєна, и(ж) была родо(м) с пръсїи… в҃дѧ́чнои і цѫ(д)ной па́рсꙋны, вѣкꙋ молодо́го. красꙋ с҃ цното́ю хова́ла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 74 зв.); Часомъ отъ зною, то отъ горачности Опрочъ хлеба потравъ и безводной млости Тымъ способомъ веку онъ молодого зажилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 92); ѡ(т) которои прє(д) сꙗ взꙗтои науки жа(д)ныє рєкрациє и забавки в молодо(м) вѣку вм(с) ѡто(р)вати нє могли (1636 *Лям. о пр.* 2).

3. *У ролі ім., ч.* Молодий, -ого: и бꙋдьмо всѣмъ покорьни. старого имѣимо ка(к) ѡц҃а. а молодо(г) ка(к) брата (1489 *Чет.* 337 зв.); мовивъ молодому: "Пуйди, та продай иманіе твое усе и дай убогымъ" (XVI ст. *НЄ* 126); косою кошꙋ всѣхъ, старихъ ї молодихъ, заровно бєрꙋ (XVI ст. *Сл. о см.* 334); наро́дѡ(в) ср(д)чный кри́къ… всю всєле́нноую испо́лнилъ, нє то́лко ста́ры(х), молоды́хъ… //… алѣ стѣны, ка́мєнїє… дви́жꙋтсѧ (Острог, 1598 *Отп.КО* 15 зв.–16); пане гетмане… на тые простацкіе бунты молодыхъ небачныхъ не дбаючы, старайтеся милостью всѣхъ звитежыти (Київ, 1621 *АСД* I, 265); кляшторъ поставятъ и костюлъ;… теды тые старые молодыхъ учатъ и посылаютъ перше на рынокъ, жебы просили на костюлъ ялмужны (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); Часъ… се́й По́стный всѣ́мъ є́стъ пожитє́чный… // Жолнѣрѡ(м) и Двора́нѡмъ, и всємꙋ на́родѡви:… стары́мъ и молоды́мъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 83–84); а ме́ртв(ы)и Въскре́снꙋтъ єдини́мъ Во́зрастомъ, ста́рыи; и молѡды́и; нєвє(д)лє лѣтъ свѡи́хъ (Чернігів, 1646 *Перло* 144 зв.);

ж. молода, -ої: Мла́да: сꙋ(щ): молода́: мє(т): ꙗдє́рна (1627 *ЛБ* 64);

(*наречений*) молодий: Жєни́х҃: Новоже́нѧ, па(н) молоды(и), ѡблюбе́нєцъ (1627 *ЛБ* 37).

4. *У ролі присудк. слова* (*властивий тому, хто не досяг середнього віку*) молодий: Молодъ емъ бывъ, истарѣвъ емъ ся и не видѣвъ емъ нѣ одного праведного, што бы ся оставъ выдъ Бога (XVI ст. *НЄ* 112); а по́ты(м) и ст҃ы(х) таи(н) сщ҃ен҃ства достꙋпи́вши, єщє бо(л)шє оутѣка(л)сѧ до до́бры(х) оучи(н)ковъ…, а єщє на́збыть молоды(м),… на высо́кость в҃стꙋпи(л) правді́вꙋю (Острог, 1607 *Лѣк.* 80); ꙋжива(и)мо покысмо молоды того створєнѧ с пилностю, вино(м) сꙗ дорогы(м) ꙋпива(и)мо (Корець, 1618 *З.Поуч.* 171 зв.); молоды́й в҃ цвиче́ню, сре́днїй в҃ пра́цахъ, ста́ры(и) в҃ пора́дѣ: мꙋ(ж)чи́зна в҃ ста(т)кꙋ и розсꙋдкꙋ (Київ, 1623 *МІКСВ* 81); пожирꙋй нн҃ѣ, на па́ствискꙋ грѣха́ мо́єгѡ, а заꙋтра пока́єшъ сѧ, або́ ти́жъ

при ста́рости лѣтъ свѡи́хъ, єще́сь нн҃ѣ мо́лодъ, роскошꙋй, на па́ствискахъ на́шихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 124 зв.); А коли сє вороти́лъ лю́дъ з квапли́востью. рєкли до дані́ила ста́рцовє: пойди а сѧдь мєжи на́ми, а пєрєстєрєжи насъ, бо хотѧ єстєсь молоды́й, а́лє тобѣ бг҃ъ да́лъ оура́дъ ста́рцовъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 369).

5. Вл. н.: Игна(т) Молоды(и) (1649 *РЗВ* 449).

Див. ще **МЛАДЫЙ, МЛОДЫЙ**.

МОЛОДЫКЪ, МОЛОДИКЪ *ч.* **1.** (*молодий неодружений чоловік*) юнак: Лишъ малженокъ ѣдеть з двора – Внетъ тутъ молодыковъ чвора! Зъ ними учты и беседы – Не вертайся, мужу, теды! (Луцьк, 1575 *КС* XXV, 98).

2. Молода тварина: в которомъ дворци:… воловъ осмъ, молодиковъ по тры рокы седмъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); в ста(и)нє… воло(в) молодико(в) двана(д)ца(т) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 7); взѧ(л)… с нєго… волу(в) молодику(в) пару (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 2, 22); Юнєцъ: Бы́къ молоди́къ, ꙗро(к) и лю́тъ бы́къ (1627 *ЛБ* 159); тыє помєнєныє слꙋги… //… кгва(л)товънє пограбили… //… ꙋ никгоры вола молодика за золоты(х) пꙗ(т)на(д)ца(т) (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв., 33, 35 зв.); взели… воловъ молодыков десятеро (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 282).

Див. ще **МОЛОДЕЦЬ.**

МОЛОДЬ *ж.* Молодь, юнацтво: Хвалѧ(т)сѧ ты(м) ꙋ полакꙋ(в) єзꙋитовє, жє да(р)мо ꙋча(т), и мо́лодь цвича(т), а и тыи дале́ко бо(л)шꙋю нагородꙋ маю(т), и нѣѧки(м)сь и(н)ши(м) способо(м) на(д) и(н)ши(х) бо(л)шє бєрꙋ(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); На Шко́лы маєтностїй мно́го фꙋндова́ли: Абы́ сꙗ Мо-ло́дь в҆ Наꙋкахъ оуцти́выхъ цви́чила (Київ, 1622 *Сак.В.* 44 зв.); Причом҆ тєж҆ бра́лєм҆ ча́стѡ прє(д) се́бє, ꙗко бы в҆ ты(х) Шко́ла(х) нє то́л҆кѡ позвѣрхо́вныє Наꙋки, алє тым҆ ба́рзѣй и на(д) всє, Побо́жност҆ в҆ ср(д)цахъ васъ мо́лоди в҆паѧна и засѣвана была (Київ, 1636 *МІКСВ* 317); длꙗ то́го, зда́ласѧ на(м) бы́ти потре́ба, ѡписати тꙋ старожи(т)ноє… постановєнїє,… абы та́к҆ но́вы(х) манастырє(и) ново(т)наѧ мо́ло(д) в҆ г҃ѣ… заправова́на была (серед. XVII ст. *Кас.* 10); **школная молодь –** школярі: Да́вноє выда́нѧ Кни́ги тоє́и, за котры́мъ змє(н)ше́нієсѧ о́но ижъ настꙋпова́ло, и потре́ба коне́чнаѧ, та́къ в҆ наꙋцѣ Шко́лной мо́лоди и́стиннѡ и блг҃оче́стнѡ працꙋючой на посполи́тꙋю в҆ Цр҃кви Бж҃ой и на ѡсо́бнꙋю Пра́вила потре́бꙋ (Львів, 1640 *Окт.* 3 зв. ненум.).

Див. ще **МОЛОДѢЖЪ.**

МОЛОДѢЖЪ, МОЛОДЕЖЪ *ж.* **1.** Те саме, що **молодь**: В спра́вах҆ о́чомъ на́шимъ по(д)ле́глыхъ за оголоше́ньємъ войны, нє ѣдꙋтъ оучо́ныи и вєл҆можи на́ ню,… а хто́ жъ иде́тъ: мо́лодѣжъ, оубо(з)ство, и хло́пство (Вільна, 1627 *Дух.б.* 342); Я Петръ Могила //… умыслилемъ фундоватъ Школы для того, абы молодежъ во вшелякой побожности, въ обычаехъ добрыхъ и въ наукахъ вызволіоныхъ цвичена была (Львів, 1631 *ОЛ* 15–16).

2. (*молоді тварини*) молодняк: мєновитє взꙗто… //… ꙋ фольваркꙋ моємъ быдла рогатого такъ вєлико(г) ꙗко и малого всєго поголовꙗ чотыриста, стада матєрокъ клꙗчъ сто два(д)ца(т), молодєжꙋ такъ жєрєбцовъ ꙗко и клꙗчъ сто тридца(т) (Київ, 1635 *ЛНБ*

5, II 4060, 104, 106); з оборы… качокъ двадцатъ семъ, опрочъ молодежи (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 97).

МОЛОДѢТИ *дієсл. недок.* Молодіти: молодѣю, iuvenesco (*Уж.* 1645, 60 зв.).

МОЛОДЮСЕНКІЙ *прикм.* (*який недавно народився*) молодесенький: и ре́клъ Іа́ковъ: вѣдаєшъ па́нє мой жє дробѧзокъ молодю́сєнкій о́вцы те́жь и коро́вы те́лныи ма́ю з҄ собо́ю, кото́рымъ е́сли кгва́лтъ оучиню в хоже́нью. ѡ(т)идꙋтъ мнѣ одногѡ днѧ вси стада (серед. XVII ст. *Хрон.* 51).

МОЛОЄЦЪ *мн.* (*стп.* mołojec) (*молодий неодружений чоловік*) юнак: Gospodynowe Hospodárowe mileńki Spożeńki mużewe mołoycy y chorosze diwońki Choczemo wam diwny riczy powidáty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1).

Див. ще **МОЛОДЕЦЬ, МОЛОДЫКЪ.**

МОЛОКО *с.* **1.** (*біла рідина для годування дітей, малят, що виділяється після пологів у жінок і самиць ссавців*) молоко: Ажъ сѧ грома́да бꙋ́йволицъ ѡказа́ла, з҄ кото́рыхъ о(д)на́ про́тивъ єго ста́ла, ма́ючи при собѣ те́лца (мно́го // бовѣмъ и́хъ в҄ то́мъ краю)… з҄ пе́рсей єи молоко плынꙋло (Вільна, 1627 *Дух.б.* 5 зв.–6); нємова́тко… с҄се́тъ бовѣмъ молоко, и вси цицо́къ кꙋты вытощѣваєт҄ (Там само, 111); а коли е́смь вста́ла ра́но хотѧ́чи да́ть молоко сы́нови моємꙋ, нашла е́смь оуме́рлого: кото́ромꙋ приглєда́ючи сє пи́лнє во ꙗ́сный дн҃ь позна́ла е́смь же нє бы́лъ мо́й кото́рогѡ е́смь породи́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 291).

2. (*продукт харчування*) молоко: пшєница варєна с молоко(м) коро(в)имъ… вєлмы тѣло питаѥ(т) (XVI ст. *Травн.* 455); Маєтъ тєжъ Єє Милость, пани дѧдинаѧ, на шпитали Сꙋходолский и Володимєрский… давати… коровꙋ длѧ молока на кашꙋ (1577 *AS* VI, 84); Бо опарывшися на молоце, и на воду дмухаеть (Вільна, 1599 *Ант.* 721); Stec: Budu oš w toim borsczyká W toim iáchły do mołoká (Яворів, 1619 *ЗНТШ* XXXV–XXXVI, 17); Бѣда, мо́витъ па́стырѡмъ Іи҃л҄скимъ, кото́рыѣ па́сли самы́х҄ сє́бє, молоко́ стє ѣли, во́лною ѡдѣва́листєсѧ: а ста́да мо́єго нє па́сли стє (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 2); Взѧ́лъ те́жь ма́сла и молока и тєлѧ кото́роє бы́лъ оувари́лъ и положи́лъ пєрє́дъ ни́ми (серед. XVII ст. *Хрон.* 29 зв.); *Образно*: Даю́тъ и молоко, то́ єстъ, по́кармъ дꙋша́(м) на́шимъ нале́жи́тый даю́тъ,… а нѣкоторыи… Наꙋкою… дꙋшѣ на́шѣ ко́рматъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 46); *У порівн.*: Вєсе́лы о́чи єгѡ ни́жь вино. а зꙋбы єгѡ бѣлшє ни́жь молоко (серед. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.); и нашли та(м) жєре́ла во́дъ вєлми мно́гѡ, кото́раѧ вода была бѣла ꙗ́кѡ молоко (Там само, 454); а ґди ся маютъ зачати́, тогди на се(д)мъ дни(и) пре(д) тимъ молоко, а сє(д)мъ дни(и) кровъ, пото(м) зиде(т)ся тое по(с)полу и буде(т) якъ з҄ґляґаное *молоко*, и се(д)мъ дни(и) стве(р)дится ве(д)ле ѡ́бичаю (серед. XVII ст. *Луц.* 544); **оплывати молокомъ и медомъ** *див.* **МЕД[1]; пити молоко крвавого поту** *див.* **ПИТИ.**

3. *Перен.* Нажива; прибуток: па(с)тырєвє. па(с)тырєвє бєрєтє ѡ(т) овє(ц) мои(х) молоко и въ(л)нꙋ єщє и скꙋроу лꙋпітє. алє знайтє єсли жє заблоу(ди)ть ꙗкаѧ. тєды з ваши(х) роу(к)… дш҃ь и(х) бѫдоу шоукати // бо є(с)тє вы и(х) пасли. и пожито(к) з ни(х) мали

(к. XVI ст. *УЄ* № 31, 157 зв.–158); и мы тє(ж) гре́ковъ нє хо́чємъ слꙋхати, и(з)го́ршили на(с) сами́ патриа́рховє, и мы́ тє(ж) послꙋшєнствомъ изго(р)дыли, напрє(д) нє мєли є(с)мо ѡ(т) нихъ ани́ наꙋки ани дозорꙋ, ани росправы́ пора(д)ноє, то́лко по́ мо́локо и по волнꙋ до на(с) ходи́ли всєгда (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44); Только по волну и молоко до нас єздили альбо посилали, а место покою непокой и мѣчъ межи дѣти зкидали (Львів, 1605–1606 *Перест*. 42).

4. (*сік рослини*) молоко: Ма́єтъ бовѣм҄ то́є де́рєво нѣа́коєсь и до грѣха подобе́нство. Гды на́пєрєдъ є(ст) оусоложа́ючєє. потꙑ́м҄ ѡ(т) ли́ста о́строє и бодꙋчєє, наконе́цъ клєюва́тоє дла молока (Київ, 1627 *Тр.* 148).

Див. ще **МЛЕКО**.

МОЛОНЬЯ *ж.* Блискавка, громовиця: пошо(л) дожь(д) вєликъ. и ста(л) громъ страшныи и молоньꙗ. и ка(к) блищаласа молоньꙗ. та(к) блищалиса мєчи в роукахъ и(х) (1489 *Чет.* 248).

Див. ще **МОВНЯ², МОЛНИЯ**.

МОЛОТБА, **МОЛЬТБА** *ж.* Молотьба, молотіння: И дожєнєт҄ оу васъ молотба, збира́нꙗ вина, а збира́ніє вина, дожєнєт҄ сѣвбы (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 748); Връшба: Вєршитба, мольтба (1627 *ЛБ* 15).

Див. ще **МОЛОЧѢНЬЄ.**

МОЛОТЄ, МОЛОТЬЄ *с.* (*перемелювання зерна на борошно*) мливо: во(и)тови(ч) корє(ц)ки(и)… ѡповєдал… и(ж)… по(с)лавъши брата своєго Гришка [з] збо(ж)ємъ до (м)лина пна Стрыбылєва, до Пилипови(ч), для моло(т)я (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); в млын тотъ, што водле монастыра на Стыру, волъное молотье и мирки бранье одын ден въ кожъдый тиждень (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 234).

Пор. **МОЛОТИ.**

МОЛОТИ, МОЛОТЪ *дієсл. недок.* (що й без додатка) (*розтирати, перетирати зерно на борошно*) молоти: y paszni ku zamku, a ni odnoho czlowieka, ne masz – okrom młyn na Buhu, z toho tylko rownoje pożywene możet byty, powedajut, bolsze stojt, nyżly mełet (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22); По(д) замъкомъ на рє(ч)цє кꙋдра(в)цы ставокъ и млынъ а мєлєтъ на замокъ только (Київ, 1552 *ОКЗ* 33 зв.); к томꙋ жъ // дворꙋ млынъ… на болотє гатью дє(р)житъ ѡ(д)но на вєснє мєлєть (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 45–46); молоти всякую пашню и солоды допускаем волно (Сільце, 1580 *ПККДА* I-2, 156); солоду, дє(и) моєго вла(ст)ного, которого-мъ былъ привєзъ молоти, было мєро(к) три (Житомир, 1584 *АЖМУ* 123); А подданные мое вси, никого не выймуючи, повинни нигде инде до млыновъ не ездитъ, а ни збожа въ обчихъ млынехъ молотъ (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 343); подданымъ манастырскимъ волно молоти без всякои перешкоды от арендаря моего (Четвертня, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 477); Жрънóвъ óслїй, или осе́лскїй, Ка́мѣнь ве́рхнїй млынóвый, а дла то́го са называ́єтъ о́слїй, жє ослáми ме́лютъ (1627 *ЛБ* 37); мєлю molo (*Уж.* 1645, 62 зв.); Мы рєфєруючисє во всє(м) до Права давно(го) Срокго напоминаєм,… и хто ко(л)вє(к) до того млына молоти привє(з) бє(з) мєро(ч)ки звычайноє нє моло(л) (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1); А была ма́н-

на ꙗ́кѡ насѣ́ньє коріандрово… И ѡбходи́лъ лю́дъ и збира́ючи єгѡ моло́лъ в҆ же́рнагѡ(!), а́бо то́лкъ в стꙋпахъ вара́чи въ горнцꙋ (серед. XVII ст. *Хрон*. 133).

МОЛОТИЛИЩЕ *с.* (*місце для молотьби*) тік: area, гу(м)но, билищє, боищє, молотилищє (1642 *ЛС* 91).

МОЛОТИЛНИКЪ *ч.* Молотник: areator, гу(м)ночи(с)титє(л), молоти(л)ни(к) (1642 *ЛС* 91).

МОЛОТИТИ *дієсл. недок.* (що і без додатка) (*вибивати зерна з колосків*) молотити: а воєвода ꙋставилъ имъ новинꙋ кажєть имъ молотити збожъє платѧчи имъ по полꙋгрошꙋ ѡтъ копы (1552 *ОКЗ* 44); и тєпє(р) дє(и) тоє жито змолотники є(с)ковы молотѧ(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 2); в гумнє пашни моєє вла(ст)ноє зложоноє в Чє(р)нєховє… ярицы – копъ по(л)ѡсмана(д)ца(т)… самъ па(н) Есифъ Нємєричъ молотити и брати не допускає(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 123); А потомъ, въ тыхъ же гумнехъ… жита и пшеници и иншое вшелякое збоже молотечи,… до именя своего Островца возити росказалъ (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 341); и ты(ж) поспо́литы(м) лю́дє(м) нє є(ст) ко́гда панщины дѣлѧ. и сло́ва бо́жїа слоу́ха́ти моуси(т) ити ѡра́ти або вози́ти или моло́тити (XVI – поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 116 зв.); Бо́ищє: Боєви́ско, мѣсцє гдє збо́жє моло́тѧ(т), то́къ (1627 *ЛБ* 187); Миско, Евътушко, зъ суседами своими… молотили и збоже молочоное до домов своих возили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 376).

2. *Перен.* (що) Нищити; грабувати: она… ячмени молотит, подданые бъет, грабить, у везене сажает, а инших розганяеть… ку немалой шкоде и кривде деткамъ небожчиковскимъ (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 312); и не только под одъездъ его мл. пана воеводы на коммисию, але южь и при бытъности самого его мл. пана воеводы незносные шкоды чинятъ – гумъна молотятъ, сена берутъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 306); на украинѣ козаки… жыдѡвъ рѣзали,… палили єдны, а дрꙋгыи гумна молотили, ѣздꙗчи, стада заимовали (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175).

МОЛОТОКЪ, МОДЛОТОКЪ *ч.* **1.** (*ручний інструмент, яким завдають удари*) молоток: да(л) є(м) за кє(л)ну и за молото(к) ві҃ гро(ш) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 3); почали є́го би́ти нємл(с)ти(в)но. мє́чи. ки(и)ми. мо(д)ло(т)ки (XVI ст. *УЄ* № 29519, 39); жидо́вє (ж)… поча́ли єго би́ти… мє́чѣ плазо(м), кїйми, моло(т)ки и иними дрєколми (Там само, 243 зв.); молотокъ еденъ; завѣсокъ паръ четыри и пулъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297).

2. (*пристрій для налаштування музичних інструментів*) молоточок: Би́ло: Молото́къ котры́мъ стрꙋны натѧга́ютъ (1627 *ЛБ* 162).

Пор. **МОЛОТЪ**[1].

МОЛОТШИЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОТЪ[1] *ч.* (*великий молоток*) молот: У третего, на йме у Яцка, взяли ручницъ чотыри… начиня слесарского всего пилъ, молотовъ – за десятъ копъ грошей (Житомир, 1605 *АрхЮЗР* 6/І, 306); нѣкды мо́лота, сокыры, пилы и начинѧ жєлѣзного в домоу бж҃о(м) нє было слы́шати тогды кды́ сѧ боудова(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275 зв.); Млатобі́єц҆… Бю́чі(и) мо́лото(м), кова(л) (1627 *ЛБ*

64); На́йдєшъ оу ва́съ што дн҃ъ ковалѧ з҄ мо́лотомъ,… и и́нши(х) ма́стєрѡвъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 3 зв. ненум.); А коли цр҃ковь бꙋдова́но, бꙋдова́но єгѡ з҄ ка́мєнѧ тє́саногѡ и вы́роблєногѡ, а мо́лота и сѣкѣ́ры и всѧ́когѡ начи́ньѧ жєлѣ́зного нє слыха́ть бы́ло в҄ цр҃кви коли є́и бꙋдова́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 294 зв.); у Матиаша, слюсара замъкового, взяли пару банъдолетовъ,… колодокъ двадцатъ, молотовъ два (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569).

Пор. **МОЛОТОКЪ.**

МОЛОТЪ[2] *ч.* (*відходи від солоду у пивоварні*) пивна гуща: Отъ солоду цехованого у бровари от вару пива по семи грошей и четверт молоту (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558).

МОЛОТЪ[3] *див.* **МОЛОТИ.**

МОЛОТЬЄ *див.* **МОЛОТЄ.**

МОЛОЧЕНЫЙ, МОЛОЧОНЫЙ *дієприкм. у ролі прикм.* (*який змолотили*) молочений: ꙋ клꙋни молочоноє грєчихи дєват бочок (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); видє(л) єсми жита молочєного нєвєчєно(г) в гу(м)нє на току го(р)бу гараздъ нєма(л)ую (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 3); в которо(м) дє(и) дворє єє… має(т)ности єє зостало… в комора(х) збожѧ молочоно(г) и тє(ж) в гумнє збо(ж)ѧ нємолочоного (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6); кнзъ Воронєцки(и)… взялъ… жита молочоного мєры києвскоє сто (Житомир, 1584 *АЖМУ* 76); такъ теже двери и замки поотбивавши… збожя молочоные зъ мехами и въ коритахъ будучие… полупили и кгвалтовне заграбили (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 6/I, 294); пашни молоченое розное згорело мерокъ дванадцать (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 241); Панъ Юрє(и) Макаровичъ… заграби(л)… //… грєчъки молочєноє мирокъ два(д)цатъ (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 27 зв., 29); кгды та(м) приєха(л)… ани быдєлъ,… ани збожъ в коморахъ молочєныхъ,… нє заста(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 196).

МОЛОЧНЫЙ *прикм.* (*пов'язаний із молоком*) молочний: Галакти́ѡнъ: млє́ка по́лнъ, албо моло́чный (1627 *ЛБ* 198).

МОЛОЧОНЫЙ *див.* **МОЛОЧЕНЫЙ.**

МОЛОЧѢНЬЄ *с.* (*вибивання зерна з колосків*) молотіння, молотьба: Млачє́нїє: Молочѣньє (1627 *ЛБ* 64).

Див. ще **МОЛОТБА.**

Пор. **МОЛОТИТИ.**

МОЛЧАЛИВЫЙ *прикм.* (*цсл.* млъчаливъ) **1.** (*згідливий, поступливий*) несперечливий: апостольская церковь христова… вмѣсто мирского разума хитрости духовный // (простый, смиренный, кроткий, молчаливый, приводящий скоро крещеного и вѣрного в отца и сына и святаго духа во познание славы троичнаго божества) разум збудовала (1608–1609 *Виш.Зач.* 205–206).

2. *У ролі ім.* Мовчазний, -ого, неговіркий, -ого: Ты(ж), вѣ(м), бл҃гїй, тако ѡ(т)вѣщаєши: а(з)…, ѡ сн҃є да(в)но ѡзнами(л). на кого призираю: Призираю оу́бо на смирєны(х). кро(т)ки(х), мо(л)чаливы(х). и трєпєщꙋщи(х) мои(х) словє(с) (1599 *Виш.Кн.* 215 зв.); Иси́хїй: Бє(з)мо(л)вни(к), мо(л)чали(в) (1627 *ЛБ* 209).

Див. ще **МОЛЧАНЬЛИВЫЙ, МОЛЧАЧИЙ.**

МОЛЧАНИЄ, МОЛЧАНІЄ, МОЛЧАНЇЄ *с.* (*цсл.* млъчаниѥ) **1.** Те саме, що **мовчанє** у 1 знач.: Алє мо́лчанїємъ то́ што́ на(д) ро́зꙋмъ на́шъ // пошанова́вши, коха́ймосѧ в҆ то(м) што́ повѣ́дено ѡ(т) ни́хъ, и при то́мъ застава́ймо (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 273–274); И мнѣ снать ра́чєй присто́ѧло молчанїєм҆ сѧ заба́вити; анижєли бо́лю сєрдє́чного Ва́шой Кнѧжо́й Мл(с)ти ра́ны ѡ(д)новлѧ́ти (Київ, 1641 *МІКСВ* 363); Ґды бра́тїѧ… сѧ́дꙋтъ… жадє(н)… анѣ зашєпта́ти смѣє, ѡпро(ч) того, который рѧди(т) манастырє(м) и та(к)… мо(л)чанїє заховꙋють, жє и клобꙋки споу-щєныи а(ж) до вѣи ѿ(ч)ны(х) ма́ю(т), абы взро(к) блꙋкатисѧ ѡ(к)казіи (!) нє мѣлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 43); ѡ Прєсла(д)ча́йшїи оуста Нб(с)нои прємоу(д)рости. сла(д)коглаголи́выи, молча́нїєм҆ затворє(н)нїи. А ѿчи всєвѣдꙋщїи Сн҃а; и Бг҃а мо́єгѡ, жало́снє смѣжєны (Чернігів, 1646 *Перло* 94); **пристань молчанїа** *див.* **ПРИСТАНЬ**.

2. Те саме, що **мовчанє** у 2 знач. ◊ **у молчанїи задръжати** *див.* **ЗАДЕРЖАТИ**.

3. Те саме, що **мовчанє** у 3 знач.: постнꙋю жє добротоу сами видитє. ꙗко ни ѡ(т)коудꙋ сваровъ. ни досады дрꙋгоу ѡ(т) дрꙋга. но всюдꙋ молчаниє и тишина (1489 *Чет.* 297 зв.).

4. Те саме, що **мовчанє** у 4 знач.: прида(л) бы́мъ жє нѣлза єдно з҆ молча́нїємъ зноси́ти, алє ж бы нє розꙋмѣлъ дѣєпи́съ, абы тоє́ю шата(н)скою и тꙋрє́цкою мо́вою на(с) з доро́гы з҆бавє́нои стрꙋти́ти мѣлъ, озва́тисѧ на нє́є и фа́лши єи чєрє(з) пыта(н)ѧ оказа́ти прїйдєтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 157); Того ради с мытарем самоукорным и смиреномудрым фарисея велерѣчиваго и укаряющаго на плещах терпѣния молчанием пренести мусимо (1608–1609 *Виш.Зач.* 213).

◊ **въ зємли молчанїа погрєбти** *див.* **ПОГРЕБТИ.**

Пор. **МОЛЧАТИ.**

МОЛЧАНІЄ *див.* **МОЛЧАНИЄ.**

МОЛЧАНЇЄ *див.* **МОЛЧАНИЄ.**

МОЛЧАНЬЛИВЫЙ *прикм.* Мовчазний, безмовний: въ црко(в) вшєдшє стоимо со страхомъ. слꙋхающє пєтьꙗ цр҃ковна(г). позирающє на ѡбразъ бж҃ии. на ст҃ыꙗ иконы. а нє шєпчи из дрꙋгомъ. да молчаньливымъ нє бꙋдєши на пакость. и стои со боꙗзнию. поминаꙗ грєхи своꙗ (1489 *Чет.* 347).

Див. ще **МОЛЧАЛИВЫЙ, МОЛЧАЧИЙ.**

МОЛЧАНЬЄ *див.* **МОВЧАНЄ.**

МОЛЧАНЯ *див.* **МОЛЧАНЄ.**

МОЛЧАТЕЛЬ *ч.* (*відповідальний за дотримання тиші й порядку при дворі у Константинополі*) сіленціарій: silentarij, та(й)ники, мо(л)чатєлиє (1642 *ЛС* 372).

МОЛЧАТИ, МЛЧАТИ, МЛЪЧАТИ, МОЛЪЧАТИ, МОЛЧІТИ, МОЛЧІТІ *дієсл. недок.* (*цсл.* млъчати) **1.** Те саме, що **мовчати** у 1 знач.: а што єсть в законє. то годитсѧ пытати. а што єсть вышє ѡбычаѧ. того нє надобѣ пытати. но молчати (1489 *Чет.* 112); и рєкль и(м) годи(т) ли сѧ в҆ соуботы добро чинити… //… а ѡни млъчали (1556–1561 *ПЄ* 136–136 зв.); пыталь их рєкучи. што єстє мєжи събою на пути розьмовьлялі. а ѿни млча́ли (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 60); А предся вси молчатъ, а не толко похвалокъ якихъ на

здорове, але и злого слова на нихъ речы не смѣютъ! (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 115); Нєхай всй мо(л)ча́ть; нєха́й всй ѡпочива́ють (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 16); Пыта́й ра(д), и слꙋхай молчачи сло(в) людій ст҃ыхъ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 15); мо(л)чіті; молчіти – consileo; sileo; taceo (I пол. XVII ст. *Своб.* 35); Знамєнова́нїа Мєждомє́тїа сꙋть ра(з)ли́чна… // Смѣю́щагоса: ꙗ́кѡ, ха́, ха́, ха́, Молча́ти повєлѣва́ющагѡ: ꙗ́кѡ, цы(т) (Кременець, 1638 *Грам.* 73–73 зв.); на свою вєли́кꙋю згꙋбꙋ ꙗ́дъ гнѣвли́вости хова́ю(т), ва́рачи єго в ср(д)цꙋ своє(м) мо́л҃чко(м), и мол҃чачи са́ми єго в собѣ трава(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 122) тєпє́ръ бовѣмъ спа́чи молча́лъ бы́мъ и ѡ(т)почива́лъ бы́мъ сн҃ѡмъ мои́мъ з҃ цр҃ьми и ра́дами зєм-ны́ми кото́рїи собѣ бꙋдꙋють пꙋсты́ни (серед. XVII ст. *Хрон.* 57 зв.); *Образно*: Чи на тєбє нєго́днє Сл҃нцє гладѣлъ, спра́вꙋ Да́й на́мъ: оумѣлъ о́нъ бг҃ꙋ, з҃ тєбє мѣти сла́во. Повѣтрєа чи ва́съ злє оужива́лъ, скажи́тє, Єлємє́нта спра́втєса, мо́втє нє мол҃чи́тє (Вільна, 1620 *Лям.К.* 5);

(*утримуватися від розмов*) помовчувати: а нє вѣда́єтє того ижъ па(н)нѣ… мо(л)ча́ти и в҃сты(д) имѣти прина́лє́жи(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 198 зв.); є́сли то захова́єшъ, двѣ тыє рє́чи вєли́кїє спра́вили, и сєбє само́го нєви́нны(м) // ѡ(т) вшєла́коє змáзы захова́єшъ. и боу́дꙋчих҃ по(д)звѣрностю твоєю наоу́чишъ, и мо́вачи и мол҃чачи всє чини́ти що ко́львєкъ є́стъ цнотли́вого (Острог, 1614 *Тест.* 148–149).

2. Те саме, що **мовчати** у 2 знач.: ґды нєкгды(с) фра(н)цꙋзовє таємнє бо(ж)-ніцꙋ капито́лиоу(м) назва́ноую ѡпанова́ти хотѣли, псы кото́рыє мѣли прищє́ковати дла ѡсторо́жности, мо(л)ча́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301 зв.).

3. (що) Те саме, що **мовчати** у 3 знач.: И тоє́и тєжъ цно́ты молча́ть нє годи́тса, Хто́ бы противъ того́ бы(л), глꙋпы(м) подоби(т)-са (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); вмѣю(т) познати́ чꙋжїй блѫ(д). а свои́ зрозꙋмѣти нє могѫ(т). оумѣю(т) повѣда́ти ѡ шалєн҃ствѣ пога(н)-ски(х) бого́в҃, а своє бла́зє(н)ство мо(л)ча(т), таат҃ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 66);

(о чом) (*не говорити про кого-, що-небудь*) мовчати (що, про що): та(к) тє(ж) и ѡсобливє которыє са кри(в)ды шкоды то(и) части в забра(н)ю кгру(н)ту зємєно(г) ѡ(т) ты(х) жє кн҃зє(и) соко(л)ски(х) дию(т) ѡ што то(т) на(ш) нєбо(ж)чи(к) па(н) кутро(в)-ски(и) нє мо(л)ча(л) кн҃зє(и) соко(л)ски(х) позыва(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 33); Бо што́ такъ до́лгїй ча(с) ѡ то́мъ молча́ти, ꙗвнє оука́зꙋєтъса, жє розꙋмѣєтъ то́ што та́мъ пи́сано вєли́кои хва́лы го́дно (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 186).

4. (*не висловлювати думки, не заперечувати сказаного, не втручатися у що-небудь*) мовчати: Кто на рє(ч) пылнꙋю или оущи-пли́вє зада́нꙋю мо(л)чи́ть, здат҃са ꙗко бы по-зволає(т) или ви́нє(н) са подаває(т) (Острог, 1587 *См.Кл.* 5, на полях); На тыє чотыри артыкꙋли д҃хъ бл҃гочє(с)тїа мо(л)чати ма нє ѡставилъ, // а то дла то́го, и(ж) хꙋла в ни(х) крыє(т)са на Б҃а, которꙋю свѣто(м) пра́вды об-голити, и наꙗвно всѣ(м) показати хощꙋ (1598 *Виш.Кн.* 278–278 зв.); ѡдна́къ ижъ подава́ньє в ты(х) цр҃ква́хъ нє королє́ви єго мл(с҃)ти алє шла(х)тичѡмъ слꙋжи́ло, а шла́хтичи ѡ(т)-

мѣни в ни́хъ за позволе́ньємъ конфєдєра́ціи чини́ли. што (ж) рєчи́; ра́ди нєра́ди молча́ти моу́симо, ꙗко тє(ж) з(ъ) дрꙋгой стороны́ ничо́го нє мѡ́вимо (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 78 зв.); А ты, Скарго, с латынским костелом никако же молчати и смиритися не хочеш, только все говорити, сваритися и возносити (1608–1609 *Виш.Зач.* 221); Са́ми причи́нꙋ лѣпшє оумѣєтє да́ти, Бо ѡ ва́съ шло, ꙗ на то́тъ ча(с) волю мо(л)ча́ти (Київ, 1622 *Сак.В.* 49); Єсли бы ѡ(т҃)ць ѡбєцовал҆ за сыны албо дочки свои дорослыє, а они бы прї́томными бꙋдꙋчи мо́лъчали, и нє были томꙋ проти́вныє, зарꙋчины бꙋдꙋть ва́жныє (Львів, 1645 *О тайн.* 150); *Образно*: албо мнимаєтє и Никифоро(в) ꙗзы(к), кото́рого затворили є(с)тє и нє слышитє єго, вашꙋ нєпра́вдꙋ ѡбличаю́щи(и), ꙗко нн҃ѣ мо(л)чи(т) и бєзг҃лєнъ є(ст) (1598 *Виш. Кн.* 310).

5. *Перен.* (*покірно терпіти, зносити що-небудь*) мовчати: Прихо́ди(т) избави́тєль… кото́рїй молча(л) пе́ршє гды єго сꙋдили, тєпє(р) в҆споминаю́чи мо́ви(т) законопрєстꙋпнико(м), кото́рїи нє в҆сты(д)ли́вє распа́тїє оучини́ли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 2).

◊ **вѣчне (вечне) молчати** – відмовлятися від будь-яких претензій: Маєт Гнєвош… тꙋю зємлю по тыє врочища, покол завєл и право поднєсти мѣл, дєржати и вѣчнє вживати, а мы, // ани люди наши нє мают сѧ вжє в тꙋю зємлю за тыє врочища ничим встꙋпати и вѣчнє ѡ то мают молчати и покой дат (Острог, 1538 *AS* IV, 140–141); Абы турбаціи болше и роздоры межи Игнатіаны и Фотіаны не вщинался, ростропне церковь Божіа… постановила, абы обоя сторона вѣчне молчали и всѣ писма вырокомъ поважнымъ на вѣчность декретовала (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 755); Алє вже о то зъ жоною, зъ дѣтми и съ потомками своими вечне молчати маю, бо ся вже мнѣ отъ него за все досытъ добре нагородило (Луцьк, 1564 *РЕА* II, 140); ꙗ тєпєръ… и ѡвшемъ ѡ вшелꙗкиє вобєцъ кри(в)дє вєчне молчати з жоною мамъ и повинни бꙋдє(м) (Кам'яногірка, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 31 зв.); **вєчными часы молчати** – те саме, що **вѣчне (вечне) молчати**: а ꙗ вжє га(н)на ѡнофрєє(в)на филоноваꙗ сєма(ш)коваꙗ ѡ тоє што сє звы(ш) помєнило вє(ч)ными часы мо(л)чати маю (Овруч, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 35).

МОЛЧАЧИЙ *дієприкм. у ролі прикм.* Мовчазний, безсловесний: Правду… часъ подноситъ, которая и молчачимъ людямъ до своей поважности приходитъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1091).

Див. ще **МОЛЧАЛИВЫЙ, МОЛЧАНЬЛИВЫЙ.**

МОЛЧЕНЪЄ *див.* **МОЛЧАНЄ.**

МОЛЧІТИ *див.* **МОЛЧАТИ.**

МОЛЧІТІ *див.* **МОЛЧАТИ.**

МОЛЧКИ *див.* **МОВЧКИ.**

МОЛЧКОМЪ *див.* **МОВЧКОМЪ.**

МОЛЧКОМЬ *див.* **МОВЧКОМЪ.**

МОЛЧѢНЯ *див.* **МОЛЧАНЄ.**

МОЛЪВИТИ *див.* **МОЛВИТИ**.

МОЛЪЧАНЬЄ *див.* **МОЛЧАНЄ**.

МОЛЪЧАТИ *див.* **МОЛЧАТИ**.

МОЛЬ *ч., ж.* (*цсл.* моль) міль: мнозии бо скѹпи бывають. своє имѣниє в зємли погрєбають. а иныи молє(м) дають. а ѡ свои(х) грєсѣхъ нє оуспомꙗноу(т) (1489 *Чет.* 310 зв.); а самѹю тоу травѹ ащє положи(м) возлѣ пла(т)ꙗ тогда длꙗ дѹхоѵ того, моль и корь пла(т)ꙗ нє испорти(т) (XVI ст. *Травн.* 270); дѣлаитє собѣ скровища нєвє(т)шающа. и схованꙗ нєѡскѹдѣюща на нбсєхъ. гдє злодѣи нє доходѣть. ани моль нє изьєдаєть (1556–1561 *ПЄ* 275 зв.); скарбитє собє скарби на нєбє гдє ани мо(л) ани ржа… гдє тє(ж) злодєи нє выкопаю(т) и нє ѹкрадѹ(т) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); Ѡ бєзоу́(м)ный ꙗ́ко (ж) тобѣ бѹдє на мно́гїи лѣта́. понє(ж) тлꙗ ихъ стли(т) и мо(л) поистъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 278 зв.); Іи҃с Хс҃… оу́чить на́съ мо́вꙗчи: Нє ска́рбтє собѣ ска́рбѡвъ на зємли, гдє моль и ржа псѹєть, и гдє зло́дѣєвє по(д)ко́пѹють и кра́дѹ(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 71); tinea, мо(л), тля (1642 *ЛС* 398); *Образно*: Ѡ котрыистє свѣтломъ всѣмъ и зємли со́лю, Нє допѹща́ючи роба́цтвѹ анѣ мо́лю, Пре́зъ нєдба́льство в҄ дѹша́хъ сꙗ лю́дзкихъ заплоди́ти, И за нєнаоу́кою допѹсти́ти гни́ти (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 ненум.); Астарѡ́ѳъ: Че́рєды, а́бо бога́(т)ства, а(б) чи́нꙗчїи вы(ш)пѣгова(н)ꙗ, а(б) мо(л) за́конѹ (1627 *ЛБ* 182); Ка́жды(и) ве́длѹг҄ ѡ́нои при́повѣсти, ма́єтъ своє́го мо́лꙗ што єго грызе́т҄, лю́бо Кро(л), лю́бъ оубо́гїй (Київ, 1632 *МІКСВ* 283).

Див. ще **МОЛЬЦА, МУЛЬ.**

МОЛЬБА, МОЛБА *ж.* (*цсл.* мольба) (*молитовне звернення до Бога з проханням)* мольба, моління; молитва: мы Алєѯандрь Воєвод… Знамєнито чиним… ѡжє… нашь вѣрнїи болѣринь пань Дань пѡртар соучавскїи и кнѣгинѣ єго Тѡдѡсїꙗ,… нєким нє пѡноуждєни ани присилѡвани та дали с[вꙗ]тѣи нашєи мѡлби монастири ѡт Хомѡр… єдно сєлѡ оу волости Карлигатоури (Васлуй, 1555 *DBB* I, 48); хочѹ абыстє чини́ли моли́твы, моле́нїꙗ и мо́л҄бы, бл҃годаре́нїа (Вільна, 1596 *З.Каз.* 87); Если бы о[чи]щенія за повшедніе грѣхи душамъ по смерти презъ чисцовый огнь не было, теды бы прожно за нихъ таковые молбы и церемоніе отправовати (1603 *Пит.* 58); и кождый по мне добръ моих… держаний, взрушати и овшемъ с тых добръ моих…, с потомками моими записуюсе пречечоного отца Герасима, а по немъ от него… поданых // наступцовъ его, в спокойномъ держанъю… заховати… пану Богу молбы за отпусчение греховъ… отдавали (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 435–436); Пото(м) Аг҃ьльски(м) и и́ншихъ ст҃ы́хъ хо́рѡ(м) Цр҃квами, мо́лбами, о́бразами Ст҃ыми, нє вла́сною че́стю и хва́лою Бѹ҃ нале́жачєю, алє ѡ(т)носи́тєльмѣ и з҄ звгла́дѹ (!) нѣꙗкого… оучти́вость выражꙗ́ючи, кла́нꙗємоса (Київ, бл. 1619 *О обр.* 92); А то вчиниламъ такъ… для вѣчной памяти… княжаты Михайла Вишневецкого, абы такъ за душу его, яко и за насъ и потомки наши на томъ мѣстцу святомъ мольба до Господа Бога завше безпрестане отправоватися могла (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 72); В се́й… день… Правѡвѣрных҄ з҄громажа́ют҄сꙗ собра́н҄ꙗ, Моли́твами и Мо́л҄бами поспо́лѹ вєсєлꙗчи́сꙗ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 75).

МОЛЬБЕНЪ *див.* **МОЛЕБЕНЪ**[1].

МОЛЬТБА *див.* **МОЛОТБА.**

МОЛЬЦА *ж.* Те саме, що **моль**: А ты́и ша́ты // анѣ ѡ(т) мѡ́лє(ц) зѣданы бываю(т), анѣ ча́со(м) псо́ваны, анѣ ѡ(т) злѡ́дѣєвъ кра́дєны (Київ, 1619 *О обр.* 113–114).

МОЛѢНИЄ *див.* **МОЛЕНИЄ**.

МОЛЯВЪКА *ж.* Малюк. Вл.н., *ч.*: Захарка Молявъка (1649 *РЗВ* 442); ксендзъ Анътоний Янишевский… противко подданым, на кгрунъте монастыра Светое Пречыстое мешкаючымъ,… Адамови ткачови, Матъфееви шевъцови, Остапови Молявъце… //… оферовалсе правъне чынити не занехати (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 154, 157).

МОЛѦЩЫЙ *прикм. у ролі ім.* (*той, хто звертається із проханням*) прохач: Посєлствꙋющыѧ: молѧ́щыѧ (1627 *ЛБ* 89).

МОМЕНТОВЫЙ *прикм.* **1.** (*короткочасний, швидкоплинний*) миттєвий: живо(т) тєпе́рєшнїй тєкꙋчїй коро(т)кїй и момєнто́вый єстъ, а́чъ здаєтсѧ быти длъгы(и) хо(т) найкоро(т)шїй єстъ, и ма́єтъ вноу(т)рнюю зло(ст) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 213).

2. (*який триває мить*) моментальний, миттєвий. ◊ **пунктъ моментовый** *див.* **ПУНКТЪ**.

МОМЕНТЪ *ч.* (*лат.* momentum) момент, мить: постꙋпоуючи прє(з) на(и)коротшїи поу́нкты часоу живо(т) бѣжи(т), бо ѡ(т) живота то(л)ко ѡди́нъ момє́нтъ на(м) тєпєрєшнїй є(ст), єдєнъ бовѣ(м) плынє(т) жєбы настоупи(л) прїйдꙋчїй (поч. XVII ст. *Проп.р.* 213); **на кождый моментъ** – кожної хвилини, кожну хвилину: не только на кождую годину, але на кождый моментъ, абы ихъ такъ, яко першых, позабивали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 126).

МОМОТАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* momotać) Бурмотати, момотати: biblo, is, бєлкочу, момочу (1642 *ЛС* 102).

МОМОТЛИВЫЙ *прикм.* **1.** (*який нечітко, невиразно говорить*) момотливий: Мєдлєноѧзы́чны(и): Косногла́сны(и), гꙋгни́вый, заика́ючїйсѧ, шєпє(т)ли́вый, момотли́вы(и), заїакли́вы(и), болкотли́вый, сипли́вый (1627 *ЛБ* 62).

2. *У ролі ім., ч.* Момотливий, -ого. Вл. н.: тыє помєнєныє слꙋги… //… кгва(л)товънє пограбили… //… ꙋ савъки момо(т)ливого… воловъ два чабановъ (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв., 33, 34).

МОМОТЪ *ч.* **1.** Людина, яка нечітко, невиразно говорить: balb(us) нѣмующи(й), момо(т) (1642 *ЛС* 100).

2. Вл. н.: Иванъ Момотъ виненъ сорокъ копъ грошей (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); подданые… княжатъ Юря и Криштофа Корибутовичовъ Збаразскихъ… подъехавши подъ село Жидичинъ,… подданыхъ Жидичинскихъ двохъ, на йме: Герасима Лепеху… а Грицка Момота, зъ жонами, зъ детми, зъ быдломъ… забрали (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 355); ва(с)ко Момотъ (1649 *РЗВ* 440 зв.).

МОНАВЕЛѢТЫ *див.* **МОНОѲЕЛИТЫ**.

МОНАРХА, МОНАРЪХА *ч.* (*стп.* monarcha, *гр.* μόναρχος) **1.** (*єдиновладний глава монархічної держави)* монарх: а которые присяги не деръжать, каждый монаръха приплачетъ того здоровьемъ, альбо страченьемъ королевства (Вільна, 1599 *Ант.* 645); и поко(и) вѣчны(и) з обопо́(л)нои // мл(с)ти ꙋмоцнє́ны(и) грани́цами, и в цѣлє нєнароушо́нє… в са́мо(м) то(м) єдно(м) кролє́вствѣ, ѡ(т) мєшка (!) мона́рхи по́(л)ского, и володы́мєра рꙋскаго,… бо́(л)шє шєсти со́тъ лѣ(т) спо-

ко́йнє захо́ваны(и) зроуша́єтє (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 213–214); Що оучини́лъ и ѡ́ный мона́рха да́вный, васи́лїй мацєдо́нъ цє́саръ кгрє́цкїй сла́вный. Зоставоу́ючи сы́на льва… царе́мъ по собѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 183 зв.); пресловутый монарха Володимеръ зо всѣмъ своимъ войскомъ въ Херсонѣ крещеніе святое принялъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 771); Пле́мѧ то є́сть з҃ насѣнѧ ѡ́ного Іафєта,… За Ѡлєкга Рѡ́сского мона́рхи плыва́ли // В҃ чолна́хъ по мо́рꙋ: и на царъгра́дъ штꙋрмова́ли (Київ, 1622 *Сак.В.* 38–39); Ира́клїй Мона́рха Ри́мскоє Па́нство дєржа́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 680); ша́льнаѧ ма(т)ка ни(ч) нє злѧ(к)нꙋла, и рєкла ни(ч) то хо(т) ꙋбїє(т) коли кро́лє(м) и славны(м) монархою бꙋдє(т) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.).

2. (*про Папу Римського*) глава, очільник: Ачколвекъ межи апостолами привлащона // естъ Петрови святому преднѣйшость, теды то не въ тотъ способъ, абы мѣлъ владзу собѣ ростегати надъ иншые апостолы, або монархою церковнымъ называтися, але толко для порядку першого мѣстца (1603 *Пит.* 38–39); Другій доводъ… и той противъ намъ не естъ, Петра апостола монархою церкве [не] чинитъ, але чинитъ его участникомъ назвыска Христова: называетъ его каменемъ, якъ и мы его сполечне зъ нимъ называемо (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 409); Зачимъ затягати Златоустого св. свѣдоцства на выставленье Петра св. въ монарху, // а Церковь… въ монархію,… нѣкгды о томъ ркучи, не писалъ (Там само, 444–445); такъ южъ трудно одного Петра для титуловъ почесныхъ властителемъ и единовладцею чинити, поготовю неслыханого монарху въ Церкви… становити (Там само, 453).

3. *Перен.* Вседержитель, Бог: Мона́рха прєвысо́кїй, в҃ людєхъ ни́зки(м) сѧ ста́лъ: // Абы прє(з) грѣхъ чл҃къ оупа(д)лый, зно́вꙋ повста(л) (Львів, 1616 *Бер.В.* 81–82); трєба было вєли́комоу монарсѣ х(с)тоу того днѧ по(д)нєсти́сѧ и вывы(ш)шити кото́рого тро́хы прє(д) ты(м) поки́ноу(л) бы(л) сєбє прє(д) нога(ми) июды зра(д)цѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 200); Ю́жъ нє Кро́ль Маврита(н)скїи Сфе́ры модєрꙋє҃т, Ле́чъ найвышшїй Мона́рха са́мъ нє́бомъ кєрꙋєтъ (Київ, 1632 *Євх.* 301); Понєва́жъ нн҃ѣшнєгѡ днѧ, Прєсвѣтлогѡ и прєсла́вногѡ; Мона́рха на́шъ Іи҃съ Хс҃; Бл҃гослове́нный Сн҃ъ Бж҃їй; Цє́саръ на(д) цє́сарми, и Крꙋль на(д) крꙋлми, Па́нъ надъ // паны, Цр҃ъ вѣчногѡ цр(с)тва сво́єгѡ, и Мона́рха Нб(с)ногѡ Тронꙋ сво́єго: всєгѡ свѣта, Пн҃ъ и Вл(д)ка, Кото́рый владѣєтъ Нб҃о(м); и зємле́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 63 зв.); Ина́чєй за́сь мл(с)рдїѧ исто́чни(к) ꙗкѡ Ѡц҃ъ чадолюби́вый Нб(с)ный Мона́рха з҃ свои́ми збѣ́гами, грѣшниками мо́влю постꙋпꙋє҃т (Київ, 1648 *МІКСВ* 347).

Див. ще **МОНАРХЪ.**

МОНАРХИЯ, МОНАРХІЯ, МОНАРХЇЯ, МОНАРЪХЇЯ, МОНАРЬХИЯ *ж.* **1.** (*країна з самодержавною формою правління*) монархія: то(т) въ вавилони(и) напєрє(д) са(м) такъ сꙋрово панова(т) поча(л), и(ж) прилєглыє в сусѣдствє наро́ды мо(ц)ю примꙋси(л) до по(с)лушє(н)ства, и злꙋчи(л) вси(х) ꙗкобы в одну монархию. а(л)бо єдиновла(д)ство, и в ѡ(д)но тѣло панова(н)ꙗ своєго (1582 *Кр.Стр.* 25); першые панства албо монархіе, которые были передъ Рымскимъ цесарствомъ, суть

скажены (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 151); Главо́ю зла́тою зна́менꙋє(т) мона́рхїю… ассꙋрїйскꙋю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 13); жидовскаѧ зємлѧ ры́хло ма́єтъ оупа́сти, пога́нскїє мона́рхїи оуста́нꙋтъ, а оукры(ж)ованный ѡ(т) всхо́дꙋ до за́ходꙋ бꙋ́детъ всю́ды ца(р)ствова́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 208).

2. Єдиновладдя Папи Римського: Исусъ Христосъ въ церькви Своей хотель меть единовладьство або монарьхию, абы один всего догледаль и рядилъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 250); А тые вси розъделы противъ папежа нарыхтовалъ, утлечы и в-ни-во-што оборочаючы монархию альбо единовладство папежовъ Рымскихъ (Вільна, 1599 *Ант.* 895); кшта́лтъ а́лбо спо́собъ // Ре́чи посполи́той вы́на(и)дꙋю, и становлю цр҃ковъ по(д) Христо́м҃, до найсколна́лшой (!) Монаръхїи [самовластва] належа́ти (Вільна, 1616 *Прич.отех.* 8 зв.–9); Цр҃ковъ по(д) Ри́мским҃ Па́пежом҃, нє є́сть да́лєй цр҃ковъю; а́лє Ре́чъю посполи́тою ꙗко́ю(с) лю́дскою, по(д) Па́пєжовою Мона(р)хиєю ѡвшє́ки доча́сною: Ви(н)ни́цєю є́сть, то(л)ко на оупоє́нїє Но́ѧ (Там само, 11 зв.); Зъ которого выкладу, опачне вырозумѣного, монархію церковную на Петрѣ будуютъ отступникове, зачимъ тыхъ таковыхъ свѣдоцствъ въ першомъ своемъ роздѣлѣ зажили (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 341).

МОНАРХІЯ *див.* **МОНАРХИЯ.**

МОНАРХЇАЛНЫЙ *прикм.* Єдиновладний: а днєсь захо́днїй костє́лъ нѣкото́рыхъ кано́но(в), того чєтвє́ртогѡ собо́рꙋ всєлє́нскаго нє прїймꙋєтъ…, мно́гих во ст҃ой старожи́тности нєвѣ́домихъ дє́крєто(в) в҃ мѣсто кано́но(в) монархїа́л҃нои па́пєжскои вознє́слости слꙋжачих, покꙋтнє навимишлѧ(в)ши (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв)* 25).

МОНАРХЇЯ *див.* **МОНАРХИЯ.**

МОНАРХЪ, МОНАРЪХЪ *ч.* (*гр.* μόναρχος) те саме, що **монарха** у 1 знач.: прикладомъ инъшихъ великихъ цесарей, королей, монаръховъ потужъныхъ,… и мы прагнемъ и зичимъ собе того, абыхъмо зъ людми тыми… // въ единости… застановялися (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/І, 501); и по се́й дн҃ь па́пѣжъ ри́мскїй за́цнымъ мона́рхомъ до свои́хъ но́гъ сѧ схилѧ́ти, оу ни́хъ па́дати, и оныє собѣ цєлова́ти роска́зꙋєтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 175 зв.); стараюсꙗ ѡ тоє жєбы… ростропнє и мудрє написано кнꙗжатомъ и мона(р)хо(м) ѡфѣрова(л) которыхъ славы длꙗ и(х) зацности и досто(и)ности // часу бына(м)нѣ(и) нє ꙋмє(н)шы(т) (1636 *Лям. о пр.* 1 зв.–2); Ѡ ꙗ́къ сꙋро́во зє́мныє Мона́рхѡвє, тако́вых҃ свои́хъ збѣгѡвъ доста́вши кара́ют҃ (Київ, 1648 *МІКСВ* 346).

МОНАРШІЙ *прикм.* (*який стосується монарха*) монарший: А я, монаршіе вашого королевского величества нозѣ смиренно обнявши, покорне и слезне прошу, дабы тое козакамъ творимое бѣдствіе и озлобленіе превысокимъ и грознымъ вашого найяснѣйшого величества мандатомъ было запрещено и ускромлено (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 73).

МОНАРЪХА *див.* **МОНАРХА.**

МОНАРЪХЇЯ *див.* **МОНАРХИЯ.**

МОНАРЪХЪ *див.* **МОНАРХЪ.**

МОНАРЬХИЯ *див.* **МОНАРХИЯ.**

МОНАСТЕРСКИЙ *див.* **МОНАСТИРСКЫЙ.**

МОНАСТЕРЪ *див.* **МОНАСТИРЪ.**

МОНАСТИРСКИЙ, МАНАСТИРСКИЙ, МАНАСТИРСКЫЙ, МАНАСТЫРСКЫЙ, МАНАСТЫРЪСКИЙ, МАНАСТЫРЬСКИЙ, МОНАСТЕРСКИЙ, МОНАСТЫРСКИЙ, МОНАСТЫРСКІЙ, МОНАСТЫРСКЇЙ *прикм.* (*цсл.* манастырьскии) **1.** (*який стосується монастиря як релігійної організації*) монастирський: а ты(х) то людє(и) на кгрꙋ(н)тє мона(с)ты(р)ско(м) живꙋчи(х) свєцки(м) право(м), звыча(и)ми, житиє(м) и ѡбхода(ми) и(х) прилєглы(х), а право(м) *монасты(р)ски(м)* цр҃ковны(м) і житиꙗ(м) и ꙋставо(м) чє(р)нєчи(м)…, с ты(х) тєды до(м)ко(в) мона(с)ты(р)ски(х) слу(ш)нє,… ѡ(т)пусти(ти) и(х) прика(з)ує(м) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); Протожъ даємо ꙋмоцованиє сє(и) листъ нашъ с пєчатию и с подъписо(мъ) вла(с)ноє рꙋки нашоє… ивонѣ гулꙗни(ц)кому з братию єго чєрньцы ꙋнє(в)скими противъ… прєдатєлꙗ чє(р)ньца ꙋнєвъского, которы(и)… до… гєдєѡна зрадливє справы и привилє(и)ми манастыръскими ꙋтєклъ (Новогородок, 1595 *ЛСБ* 276, 2); **законъ манастырьский** – монастирський устав: началъ говорити къ сємионоу. што сє сотворилъ єси. ѡ(т)коудоу єсть смрадъ сии. повєдаи намъ. соблажнѧєшь бо братию. и разорити хочє(ш) законъ манастырьскии (1489 *Чет.* 3); **уставъ монастырский** – те саме, що **законъ манастырьский**: повѣдано передъ нами, рекомо бы онъ въ томъ монастыри справовалъ се не подлѣ уставы монастырского и привилья нашого (Краків, 1525 *АЮЗР* I, 68);

(*який соціальним становищем пов'язаний із монастирем*) монастирський: мєщанє манастыръскиє а софє(и)скиє (Київ, 1552 *ОКЗ* 41); ты… позва(л) былъ пє́рє(д) на(с) ку пра(в)у ѡ ѡ(т)на(т)є (!) ѡстрова звє́чистого людє(и) манасты(р)скы(х) во(л)нича(н) на имѧ вєсноє́ (Вільна, 1555 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 42); А кгды(м) сꙗ тои працѣ по(д)нꙗ(в), тогды ѡц҃ъ Боршо(в)ски(и) зо всєю братиєю чєр(н)цꙗми того манастырꙗ ꙋнє(в)ского ѡ(т)даючисꙗ со всѣ(м) и с по(д)даними манастырскими в опѣкꙋ мнѣ ѡ(т)дали ми ли(ст) єго королꙗ мл(с)ти (Унів, 1581 *ЛСБ* 61); бл҃говѣщє(н)скоє бра(т)ство сплачаючи двѣ части в (ш)пїхлѣрꙋ нєбо(ж)кою манасты(р)скою, дарованыє… да(ли) зло(т) 100 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1049, 7 зв.); Яцише вдове, подданой же монастерской, поросят пятеро побит казал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 264);

(*який службовим чи громадським становищем пов'язаний із монастирем*) монастирський: С чиншовы(х) пѣнꙗзє(и) далє(м) попови монасты(р)скому ѡ(т)цꙋ иѡа(н)у по(л) золотого (Львів, 1594–1595 *ЛСБ* 1041, 1 зв.); на мѣ(с)цє ст҃обливє зєшлого… провѣзора монасты(р)ского и опєкуна шпита(л)ного (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 38); З которо́и причи́ни шафа(р) манасты(р)ски(и) ѡ(т)бира́єтъ ты́и ша́ты до схова́нѧ (серед. XVII ст. *Кас.* 35 зв.).

2. (*який стосується власності й господарства монастиря*) монастирський: оу тꙋ бранищꙋ монастир да ловит соби рибꙋ и ѕвѣрь, и монастирскыи товарь да сѣ пасєть (Сучава, 1502 *BD* II, 210); тєж єщє сєло Лагодєвл, котороє было манастырскоє, ѡсталос кнѧзю

Василю (Задиби, 1531 *AS* III, 392); Ино ꙗ нє з ымє(н)ѧ манасты(р)ского алє з ымє(н)ѧ моєго влосности своєє тую да(н) за вижо(м) врѧ(д) ничи(м) побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, № 38, 1); ты… манастыръ пустошишь, статки и живности манасты(р)скиє ро(з)бираєшь (Новогородок, 1555 *ЛНБ* 4, 1136, 25, 1); напервей, съ стайни у манастыри, взялъ три кони моихъ влостныхъ, а четвертого манастырского (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 33); ѡгорода єдна строна мѣсцкаѧ мєжа а на(д) сажавками манастырьскими на грунтѣ манастырско(м) (Львів, 1580 *Юр.* 1 зв.); твоѧ м҃(л)… рєчи монасты(р)скїє єси побра(л) мєновитє зыкга(р), и кни́гꙋ зовомꙋю бєсѣдꙋ єѵ҃(г)лскꙋю (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); ѡ(т) стєфана столꙗра за ѡво(ц) садꙋ монасты(р)ского взєлє(м)… 8» (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 3); почавши одъ рєчки зъ млына и ставꙋ моєго…, въ ставъ монастырскій въпадаючоє, при которой то ричцє на знакъ пꙗты паль єсть убитый (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67); Бо(г)-да(н) Хмє(л)ни(ц)кий… Всим… до вєдомости доноси(м) Ижъ вє(д)лу(г) наданъя… на мє(ст)цє свєтоє Манасты(р) Густы(н)ский в сєлє Ва(л)ках прє(д)нейший Ко(л) двє млыновы(х) ѡ(д)но ступноє, а другоє мучноє, с которы(х) вымєры на пожито(к) Мана(с)-ти(р)ский маю(т) ити (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1); потымъ нѣмци… монасты(р)… напавши сплю(н)дрꙋвали и вши(ст)ко заграбили що было в полатѣ лю(д)ского хова(н)ѧ и монасти(р)ского (серед. XVII ст. *ЛЛ* 170); закажитє абы ни(х)то нє важи(л)сꙗ чолнами вози(т) ѡпро(ч) порєма (!) мн҃ти(р)ско(г) за што ꙋпорны(х) и нєпослꙋшны(х) сꙋрово карайтє (Мошни, 1650 *ЦНБ* ДА/П-219, 16).

3. *У ролі ім., ч.* Монастирський, -ого. Вл. н.: Гри(ц)ко Манасты(р)ски(и) (1649 *РЗВ* 156 зв.).

МОНАСТИРИСКО *с.* Місце, де був монастир: фундую на выживене свещенника… огород коло тое же церкви, якъ болотце от реки обтачает, а сеножат там же понад речку, коло гори, монастириска чили дворишча, албо помешканя давного священнического (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/VI, 387).

МОНАСТИРЪ, МАНАСТИРЪ, МАНАСТЫР, МАНАСТЫРЪ, МАНАСТЫРЬ, МОНАСТЕРЪ, МОНАСТИРЬ, МОНАСТЫРЪ, МОНАСТЫРЬ *ч.* (*цсл.* монастирь, *гр.* μοναστήριον) **1.** (*релігійна спільнота ченців або черниць, які живуть за відповідним уставом*) монастир: тоты вышєписаннїи пѧть сєль,… да сꙋть вышєписанномꙋ монастирꙋ (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); платы и доходы и живности монастырские не вѣдомо где ся дѣваютъ и оный монастыръ нищъ есть (Краків, 1540 *КМПМ* I (дод.) 2); А иніи отходятъ у монастыръ яко тежъ на пущу, а тамъ даютъ прикладъ побожности… въ постехъ, въ низулеганіи и бденіи (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 151); А тому сщ҃енику хто та(м) ѡ(т) нихъ позволє(нъ) и ꙋсмотрєнъ будє(т) лито(р)гисати, з манастыра вашо(г) платили ꙗкъ ины(х) сщ҃енико(в) выховуєтє такъ гр҃ши ꙗко сукно и кожꙋ (Острог, 1603 *ПИ* фотокоп. № 26); Маєтность свою розда́лъ, єдинꙋ на Шпиталѣ, Дрꙋгꙋю за́(с) на Цр҃квы, Шко́лы, Монастирѣ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); Нємала́ѧ є(ст) рє(ч) в монастырє(х) мє(ш)-кати, дш҃ꙋ свою сп҃са(ти). Лє(ч) бо(л)шаѧ є(ст) рє(ч) мєжи громадами людє(и) бг҃бо(и)-

нє прємє(ш)кати, даючи с҃тобли́вый прикла(д) всѣ(м) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 21); Монасти́ръ: Оби́тєль, манасты(р) (1627 *ЛБ* 65); При то(м) тє(ж) даровала избꙋ… добрє зпорѧжє(н)нꙋю до мона(с)тєра нашєго… дла (!) трапєзы. то ѡфѣровала за д҃шу нєбощика ма(л)жо(н)ка своєго (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 36 зв.); Што зась тычет книгъ церковныхъ, также быдла, спрятовъ,… то все вечными часы при брати и томъ же манастиру зоставати мает (Чорненський монастир, 1635 *ПККДА* І-1, 65); За тымъ звыкло(и) ласцє и любви м(л): ваши(х) Пи(л)но сѧ врꙋчаю. З Монастыра Господа(р)ского Ї҃(с)ского днѧ з҃і фєвралѧ рокꙋ а҃хмв (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557); пови(н)на будє(т) малъжонъка моя мєнованая и(х) м(л). ѡ(и)цо(м) триго(р)ски(м)… пя(т)дєсятъ золотыхъ… тутъ в мана(с)тырє ѡ(д)дати и (в) то(м) ся уи(с)ти має(т) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 212).

2. (*монастирська власність; монастирське господарство*) монастир: продали… монастирь, що на врѣхъ добровца, и пѧть сєль (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259); А маєть ѡн тот замокъ нашъ Володимир и з мєстєчкомъ нашимъ Литовижомъ и з манастыром нашим свѧтого Спаса и со всими дворы нашими и фолварки и волостѧми (дєржати) (Берестя, 1508 *AS* III, 56); мы… дали есмо предъреченому Джусе тотъ манастырь Дерманъский (Варшава, 1575 *АрхЮЗР* 1/I, 51); пото(м) в сє(м) року идꙋчо(м) манасты(р) с҃втого ѡнофрєѧ мо(ц)но кгва(л)то(м)… ѡ(т)нѧли (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); хто бы был владатором в небытности… пана Абрама.., того манастыра Заручайского…? Ино пан Флориян… в тый справе озвалсе: “иж я он манастыр от его милости пана старосты Овруцкого…, маю и оным се опекаю” (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 286); которы(м) то мона(с)тыромъ вси [братиѧ] ѡбщє пови(н)ни бꙋдоу(т) рѧдити справовати бꙋдовати ѳꙋндовати мꙋровати и во(д)лꙋгъ потрєбы єго ѡсмотривати (Дермань, 1602 *ПВКРДА* IV-1, 37); також до поданъя оному в поссесию манастыра и добр всих честного отца придаемо (Новогородок, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 570);

(*монастирська садиба*) монастир: ино, мы видѣвши ихь доброволною токмєжъ и полною заплатоу и доброє даанїє, такѡжь и ѡ(т) насъ дали и потврьдили єсмы молєбникоу нашємоу… тоє вышє писанноє пасика, гдє быль монастырь, и с полѣнкою (Сучава, 1522 *Cost. DS* 313); по(д)лє манастырѧ людє(и) слꙋжєбныхъ д҃і члвко(в) которыє дають дрова… Єщє тамъ жє… дєсѧть слꙋгъ которыє на во(и)нꙋ при воєводє є(з)дѧть (Київ, 1552 *ОКЗ* 45); поко(р)нє прошꙋ… абы єго мило(ст) рачи(л) вшєлѧкоє старанъє ѡ похова(н)ю ꙋцтиво(м)… тєла моєго… чинити и єго поховати в мана(с)тырꙋ свѧтаго Спаса (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/ Іс, 1943, 15 зв.); да(л) г҃ гро(ш) що мо(с)токъ ꙋробълєно на мана(с)тиръ уизъдити (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 12); Напервей, уходечы у манастыр, ворота с хворткою вязаные, побито кгонтами; почавшы от тых ворот по правой руце, тыном плоским тот манастыр обгорожан (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 287); отъ Лубень полмили у лѣсѣ Мгарскомъ на горѣ, гдѣ передъ тымъ бывали пасѣка, а знать, слыше, бывалъ колись и манастырь (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 71); С҃тый Мартирїй За́конникъ єдногѡ ча́сꙋ про-

хо(д)жаючисѧ, вышє(д)ши з манастырѧ; знашолъ на распꙋтіахъ оубогáго, и вéлми смєрдѧчого, // шпєтными стрꙋпами заражєного… чл҃вка (поч. XVII ст. *Пчела* 3–3 зв.); Пишешъ ваша чесность, насъ упоминаючи, жебысмо ся возвратили назадъ до своей стороны и до своего монастыря зъ быдломъ (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); а потомъ у их мил. паненъ черницъ Светое Пречыстое в манастире засътал он, возъный, зъ шляхътою, паръкану зъ дерева тертого част, што коло цменътара, побрали, и тертицу, а инъшые речи подданые их поховали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 158);

(*монастирські будівлі*) монастир: допусти(ли) мирꙗно(м) нѣки(м) до(м)ковъ стары(х) монасты(р)ски(х), в которы(х) за ровны(м) чиншє(м) жили, длꙗ поправы монастырꙗ того старо(г) бꙋдова(н)ꙗ поправлꙗти (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); домы… мꙋрꙋю(т) и цр҃ковъ ѡправꙋю(т), Шпита(л) и стра(н)но Приє(м)ницꙋ, и ꙋвє(с) монасты(р) бꙋдꙋю(т) (1592 *ЛСБ* 218); гражанє лво(в)скиє… манасты(р) ѡ(т)ца ст҃го… ѡнóфрїѧ… на прє(д)мѣстью Лвóвъскомъ… знóвꙋ бꙋдꙋю(т) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 252); камє(н)є… вывозити… на пєрє(д)мѣстѧ до мона(с)тыра нашє(г)… и та(м) помꙋровати трапєзꙋ и кєлии и всѣ стѣны (Львів, 1598 *ЛСБ* 319).

Див. ще **МОНАСТЫРЕЦЬ, НАМАСТЫРЬ.**

МОНАСТИРЬ *див.* **МОНАСТИРЪ.**

МОНАСТЫРЕЦЬ, МАНАСТЫРЕЦ, МАНАСТЫРЕЦЪ *ч.* **1.** Те саме, що **монастиръ** у 1 знач.: Также и манастырєцъ ихъ ставропигїѡ(н) ст҃го онꙋфрїѧ… зоставуємо (Берестя, 1591 *ЛСБ* 188); которы(и) то а(р)сєни(и) болоба(н) записа(л)сꙗ самъ в гро(д) и въ зємъствє… по(д) тисꙗчею гривєнъ вѣчноє мо(л)чанꙗ и поко(и) манасты(р)цєви шпиталєви нашєму дати (Львів, кін. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31); Просили на(с) инокинѣ манасты(р)ца тамошнєго жє(н)ского… ижбы смо и(м) на сщ҃еника выхованьє слꙋшноє вынашли… которыи и(м) могъ бы слꙋ(ж)бꙋ божꙋю ѡ(т)правовати на ст҃а и по нєдѣлꙗ(м) (Острог, 1603 *ПИ* № 26); отецъ Павел Домживъ Лоткевичъ… просил мя, жебым и его самого и манастырец его под послушенством, опекунством и благословением светой лавъры и моимъ уставичъне мел и ховал (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 642).

2. Те саме, що **монастиръ** у 2 знач.: Што зась тычет книгъ церковныхъ, также быдла, спрятовъ, тутъ в манастырцу знайдуючогосе, сполною працею з братею своею приспособленого, то все вечными часы при брати и томъ же манастиру зоставати мает (Чорненський монастир, 1635 *ПККДА* I-1, 65);

(*монастирські будівлі*) монастир: При то(м) жє монастыри, и дрꙋги(и) монастырєць, ѡкрóмѣшни(и), жє(н)ски(и), и цє(р)ковъ новꙋю ѡ(т) ѡснова(н)ѧ… черницамъ инокúнѧ(м) длє ѡсоблúвого набожє(н)ства змꙋровати блг҃(с)вили(с)мы и(х), и благосло(в)лꙗємъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 252); двѣ цр҃кви єдна в мѣстє в мурѣ, заложєниѧ ꙋспєнїꙗ пр(с)тыꙗ бц҃а дрꙋгаꙗ манастырєцъ ст҃го ѡнофрїѧ… которыми цр҃квами мєщанє сами порꙗ(д)нє владають и мило(ст)нꙗми и(х) ꙋкрашаю(т), нє мáючи жа(д)ныхъ имѣнии (Новогородок, 1595 *ЛСБ* 293, 1).

Див. ще **МАНАСТЫРИКЪ.**

МОНАСТЫРСКИЙ *див.* **МОНАСТИРСКЫЙ.**

МОНАСТЫРСКІЙ *див.* **МОНАСТИРСКЫЙ.**

МОНАСТЫРСКЇЙ *див.* **МОНАСТИРСКЫЙ.**

МОНАСТЫРЪ *див.* **МОНАСТИРЪ.**

МОНАСТЫРЬ *див.* **МОНАСТИРЪ.**

МОНАХА *ж.* Монахиня, черниця: Инокѝнѧ: Монáха, мнѝшка, чєрнѝца, або єдинóка (1627 *ЛБ* 48).

МОНАХЪ *ч.* (*цсл.* монахъ, *гр.* μοναχός) монах, чернець: тамо собєрꙋ(т)сѧ мнози, ѡ(т) ст҃лє(и) и сщ҃єнны(х) а(р)хима(н)дрито(в) иє(р)монахо(в) и монахо(в) и пꙋсты(н)ножитєлє(и) (Львів, 1607 *ЛСБ* 408); Которые тым же хитроречьством, славою, могутьством, розширеньям рода и монахов красноутвореных (в всем том православным превышаючи) хвалилися, к ним же отвѣща (бл. 1610 *Виш.Посл.Льв.бр.* 233); монахъ Стефанъ Зизаній, въ Грецкомъ и Словенскомъ языку мужъ учоный велце (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 913); Инокъ… монáх҃… Чєрнéцъ… єдѝнокъ, або ꙋєдинéный,… Пꙋстынни(к) розꙋмѣтисѧ мóжєтъ (1627 *ЛБ* 48); Софрóній Почáскїй Гѵмнáстєсъ Кїновѝта Мона(х): Пєчéр: Рєтóрики Профéссоръ (Київ, 1632 *Євх.* 293); monach(us), мни(х), мона(х), инокъ (1642 *ЛС* 272).

МОНЕТА, МАНЕТА, МАНѢТА, МОНИТА, МОНЫТА, МОНѢТА *ж.* (*лат.* monēta) (*гроші, які мають обіг у державі; грошовий знак*) монета: которого ж посагꙋ мнѣ по той паннє дано, то єсть: Напєрвєй ꙋ монєтє пѣнѧжной сєм тисѧч золотых (Краків, 1539 *AS* IV, 177); у чєрєсѣ было гршє(и) готовы(х) ко(п) три(д)ца(т) лито(в)скихъ, и поя(с) с калитою, у калити, дє(и), было сорокъ золотыхъ чє(р)воныхъ монєты, три копы гршє(и), два пє(р)стєни золоты(х) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 59); зо(с)тави(ти) ꙋмы(с)лилє(м)… цо(р)цє мо(и)… ан(н)є половицꙋ ѡ(т)чи(з)ны моєє… ла(н)цꙋ(х) золоты(и) в которо(м) золоты(х) три(д)ца(т) ѡ(с)мъ манє(т) золотіє в которы(х) два(д)ца(т) пѧ(т) золоты(х) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 12 зв.-13); Злáтица: Монѝта. Тáкжє: золоты́й (1627 *ЛБ* 43); ассáрїи и оволы. Нꙋ(м)ма а҃ ца(р) Ры́(м)скі(и) по Рóмꙋлѣ, каза(л) наробѝти з҃ жєлѣза и з҃ мѣди, бо прє(д) ни(м) монéта глѝнанаѧ и скóрѧна(а) была в҃ Ры́мѣ (Там само, 182); Што… ꙋ нáсъ єсть лѝтра, áбо фꙋнт҃ злота, то оу Жидо(в) Талáнт҃: вага была монéты золотóѣ, всѣ ѝншїѣ ваги пєрєвышшаючаѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 463); *У порівн.*: мл(с)ть єсть ѧкобы монéта золотáѧ и дáръ нѣѧкїй которы(и) оу кáждого можєтсѧ знайдовáти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 222); Ѧкъ монéта золотáѧ бє(з) набит҃ѧ гéрбꙋ кролéвского в҃ гáндлю кꙋпéцства нє заживáєтъсѧ, до скáрб҃ꙋ кролéвского нє кладéтъсѧ, и ѡ(д)кидáєтъсѧ: тáкъ и дш҃а, нє бꙋдєтъ ли мѣти óбраза нб҃(с)ного дх҃а… ѡ(д)кѝнєною зостáнєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 284); **добрая монета, монета добрая** – (*непідроблена, нефальшива карбована грошова одиниця*) добра монета: заплачꙋ тобѣ доброю монєтою золотóю и справє(д)ливои ваги (к. XVI ст. *Розм.* 51 зв.); ѧ… взѧ(л) и позычи(л) є(с)ми пє(в)нꙋю сꙋмꙋ пн҃зє(и)… и рꙋками своими вла(с)нє доброю монєтою ѡ(т)личивши ѡ добра(х)… пн҃а Короша… которою

то сꙋмꙋ… записа(л) на має(т)но(с)ти моє(и) (Сарни, 1621 *ЦДІАК* 223, 1, 34, 1); взꙗто шкатꙋлꙋ… в Которо(и) было в золотє Самомъ, и срєбрє и въ инъшо(и) монєтє добро(и) готовыми пн҃зми золотыхъ шєстъдєсꙗтъ тисєчє(и) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); **дробная монета** – дрібна, розмінна монета: ґды ѡ дробную монєту прытру(д)нє(и) было, за чы(м) з табличноѣ скры(н)ки… выбраны(х) гро(шєи) напро(д) взꙗлємъ пу(л)торака(ми) новы(ми) лєгки(ми) зло(т) 67 (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5); **легкая монета** – (*монета, менша вагою за свою номінальну вартість*) розмінна монета: ѡ(т) ты(х) жє братиі(и) ѡдобралє(м), лєгкою монєтою зло(т) 16″7 (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5); **литовская монета (манѣта, монита), монета литовская** – (*грошова одиниця, яку карбували у Великому князівстві Литовському*) литовська монета: Ино мы свою половицу Прилѣпа его милости митрополиту Іосифу продали за двѣсти копъ грошей полугрошковъ Литовскоѣ монеты (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); бра(т)ꙗ… пє(р)вєи мають кн҃зю ѳєдорꙋ або єго пото(м)комъ заплати(ти) тисѧчу ко(п) грошєй лито(в)скоє манѣты (Краків, 1527 *Гр.СВ*); Продал єсми имѣнє своє… //… за полпєта ста коп грошєй Литовскоє мониты (1520 *AS* III, 198–199); <ꙗ>… записа(л) вєна ис приви(н)ко(м) всєго сꙋмою три(с)та копъ грошє(и) ли(ч)бы и монєты лито(в)скоє (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 17/Іс, 1943, 15 зв.); **монета великого кнѧзства, монета (монѣта) великого князства (кнѧзства) литовского** те саме, що **литовская монета**: а взѧл Єго Милость в нєго шєстсотъ золотых в золотє, а чотыриста в монєтє вєликого кнѧзства (Берестя, 1508 *AS* III, 56); Ꙗ ѡлє(х)но богданови(ч) кнгини(н)ски(и) вызнаваю… си(м) мои(м) листо(м) што(ж) ѡста(л) єсми винє(н) па(н)у ѡлє(х)ну гри(н)ковичꙋ малє(в)скому пѧ(т) ко(п) грошє(и) монєты вєликого кнз(с)тва лито(в)ско(г) (Берестечко, 1594 *ЛНБ* 5, II 4048, 17); Продал єсми… имѣньє… за пѧтсот копъ грошєй монѣты вєликого кнѧзства Литовского (Краків, 1538 *AS* IV, 123); **монета (моныта) польская (полская)** – (*монета польського карбування*) польська монета: золотые чирвоные портукгалы, дукаты, таляры потройные, монета Польская и Литовская, деньги Московские (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 361); славє(т)ныи panовє. ѡ(з)на(и)муємо ва(м) ижє є(с)мо послали до ва(с) на будова(н)є тои цє(р)кви ѡсмъдєсꙗ(т) золоты(х) монєты по(л)скои (Ясси, 1559 *ЛСБ* 29); твоꙗ мл(ст) нє хочєшъ ѡнымъ выдати по(д)даныхъ… которы(х) ѡни собє шацую(т)… зособна по пꙗтисоть гривє(н) монєты и ли(ч)бы по(л)ско(и) (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 45); которого по(д)даного нєвида(н)є… поводоваꙗ сторона шацꙋє(т) собє… на пꙗ(т)со(т) гривєнъ монєти и личбы по(л)скоє (Кременець, 1619 *ЦДІАЛ* 765, 1, 5, 1 зв.); Я Олє(х)на… зєзнава(м) и(ж) є(м) прода(л) половиноу вла(с)нои очизны своєи о(д)куплєнои… за соумоу зло(т) пѧ(т)дєсѧ(т) и два моныты и ли(ч)бы по(л)скои (Одрехова, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 16, 2); **монета фляндрьская** – (*монета фландрського карбування*) фландрська монета: ꙗ ꙗнъ з барлємонтъ мєшкаючи(и) в Антвєрпіи твєржꙋ и зєзнава́ю ижъ винєнъ єстємъ гєркꙋлєсови марша(л)кꙋ кꙋпцови мєшкаючомꙋ в вєлани // або комꙋко(л)вєкъ той цирокрафъ маючомꙋ сꙋмꙋ тридца(т) либръ и дєсꙗ(т) солдовъ и шє(ст) пѣнєзєй монєты флꙗндрьской (к. XVI ст.

Розм. 70–70 зв.); **монита венгерская** – (*монета угорського карбування*) угорська монета: Сию книгꙋ гл҃емꙋю євг҃гєлїє кꙋпилъ рабъ бжї Іωа(н) шолты(с) Мико(в)ски(и) из жоною своєю Ганꙋсїєю за ω(т)пꙋщенї(є) грѣховъ свои(х) и родичовъ свои(х) за золоты(х) ѕ҃ї мониты и личбы вє(н)гєрско(и) (Гавай, 1637 *Паньк*. I, 186); **монѣта Коруны Полскоє** те саме, що **монета польская**: Єго Милость напротивкꙋ посагꙋ тоє малжєнки своєй, што по нєй взал тꙋю совитꙋю сꙋмꙋ тридцат тисѧч и три тисѧчи золотых и ωсмъдєсѧт и два золотых, монѣты и личбы Корꙋны Полскоє, на трєтєй части всих имѣнєй и пожитков своих… єй листом своим записал (Краків, 1539 *AS* IV, 188); **Ческая монета** – (*монета чеського карбування*) чеська монета: ωтєцъ єго… тоє имєньє… в шлахєтноє Ѩдвиги… кꙋпилъ за пѧтьсотъ копъ грошей широкихъ, Чєскоє монєты и за шꙋбꙋ ωдамашковꙋю (Краків, 1539 *AS* IV, 184).

МОНИСТА *ж*. Те саме, що **монисто:** Оутва́ръ, оукраше́нїє: ωхєндо(з)ство, краса, мони́ста, ωкра́са, че́стность, скро́мность, ωбыча́йность, встыдли́вость (1627 *ЛБ* 141).

МОНИСТО, МАНИСТО *с*. (*прикраса*) намисто: то(т) камєнь аще ктоноситъ на сєбѣ в манистє или в пєрстнѣ, томꙋ сладостно рєчєнїє подає(т) (XVI ст. *Травн*. 487 зв.); Monisto: noszenie: kleynot. łancuch (Жовква, 1641 *Dict*. 69); dextrale, монисто (1642 *ЛС* 162); Ув Омє(л)єняти…: мани(с)то, золоти(х) шє(ст), кожухо(в) два (Житомир, 1650 *ДМВН* 194); *У порівн*.: красны соуть ягодки лица твоего, яко горълинка, шіа твоя яко златое монисто (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50).

Див. ще **МОНИСТА**.

МОНИТА *див.* **МОНЕТА.**

МОНОКСИЛА *ж*. (*гр*. μονόξυλον) *(судно, основа якого видовбана із суцільного стовбура дерева)* моноксил: Ѡ кото́ром҄ то ωде́стью Ца́рском҄ довѣ́давшисѧ Скѵ́ѳскїй Хаґа́нъ… мо́рє в҄пра́вдѣ Ѻкрꙋтами напо́лнилъ з҄ єдного де́рєва в҄до́лжъ оучинє́ными, (и длѧ того Єллінскимъ діалє́кто(м) Моно́ксѵла, то́ є(ст), єдинодрє́вники называ́ютсѧ) а зе́млю напо́лнил҄ ко́нными людми и пѣшими (Київ, 1627 *Тр*. 659); Ґды бовѣм҄ ха́ґанъ ω(т)но́гꙋ мо́рскꙋю кєра(т)скꙋю прозыва́ємꙋю моноксѵ́лами то́ є(ст) корабла́ми з҄ е́дного де́рєва оуроблєными, и в҄ ни(х) бꙋдꙋчими лю(д)ми вое́нными напо́лнилъ. кꙋсилсѧ и за́мысл҄ мѣлъ… на мѣсто при́стꙋп҄ мѣти (Там само, 661).

МОНОКУЛИ *мн*. (*гр*. μονόκωλες) (*в античній міфології карликові істоти-одноноги*) монокули: Монокоули. лю(дє) з вєли́ками ногам(и) та(к) и(ж) сѧ в҄шито(к) засло́ни ω(т) сл҃нца подо́швою (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 26).

МОНОѲЕЛИТЫ, МОНАВЕЛѢТЫ *мн*. (*цсл*. моноѳєлиты, *гр*. μονοθελίτες) (*представники єретичної течії раннього християнства*) монофеліти: в Сємо(м) Ст҃ѣ, а Ро́кꙋ, хп҃, бы́лъ Ше́стый всєлє(н)скїй Събωръ… прє(з) Царѧ Константи́на Борода́того зложе́ный на єрєтики Моноѳєли́ты, то єстъ єдиново́лци (Київ, бл. 1619 *Аз.В*. 137); Отступникъ, припоминаючи помененныхъ еретиковъ моноѳелитовъ… опустилъ, хотячи, снатъ, въ томъ костелови Римскому придобритися. Ано фалшемъ заробляти на добро трудно! (Київ, 1621 *Коп.Пал*. 659); пе́рвоє ω(т)стꙋп(с)тво в҄ Гре́цїи:… прєзъ хєринта и

євєни́та, и прєзъ патріѧ́рхωвъ нѣкоторыхъ,… и прєз̾ нѣкоторыхъ цє́сарωвъ згєрєтичáлыхъ монавєлѣтωвъ, и иконобо́рцωвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 137).

Див. ще **МОНОѲИЛИТѦНИ.**

МОНОѲИЛИТѦНИ *ч.* Те саме, що **моноѳєлиты**: Знáмєнїє кр(с)та на сєбѣ изѡбражáютъ развращє(н)но патма пе́рсти, и пе́рвїє на лѣвоє плєчо, пото(м) на прáвоє кладꙋтъ, и єдини(м) пе́рсто(м) на сєбѣ кр(с)тъ виѡбражáютъ, ꙗкω моноѳилитáнє єрєти́ци (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв)* 30).

МОНСТРА *ж.* (*лат.* mōnstrum) диво, чудо: ибо въскр͠сєнїє нáшє; нє єстъ с прирожє́нѧ нáшєгω, алє є́с то чꙋдо прєслáвноє; си́лы бо(з)кои, а що збывáєтъ на(д) прирожє́нѧ в̾ тѣлѣ; то́є нє воскрє́снєтъ, ꙗкω мо́нстра (Чернігів, 1646 *Перло* 144).

Див. ще **МОНСТРУМЪ.**

МОНСТРАНЦЇЯ *див.* **МОНСТРАНЦИЯ.**

МОНСТРАНЦИЯ, МОНСТРАНЦЇЯ, МОНЪСТРАНЦИЯ *ж.* (*стп.* monstrancyja) (*різновид дароносиці в римо-католицькій церкві*) монстрація: монстранцию великую, мѣдъницу з наливкою злоцестую и пару лихтаров костелных, старых, поламаных (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 625); а надто костелъ тамошний, дверы вырубавши, злупили, то естъ меновите въ костеле келихи, патыны, монъстранции и инъшое сребро костелъное закопаное,… все тое выкопавши, въ способъ лупу побрали и межи себе поделили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 563); *Образно:* и поко(и) //… зроушáєтє, а рогáтꙋю нѣѧ́кꙋю(с) (плáщє(м) р̾ко́мо звє́рхꙋ поко́ю, алє вноу́трънєго ро(з)рꙋхꙋ прикри́тꙋю) мо(н)стрáн̾цїю, мнѣмá-но(и) зго́ды клѣтитє (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 213–214).

МОНСТРУМЪ, МОНЪСТРУМЪ *ч.* (*лат.* mōnstrum) **1.** Монстр, чудовисько: тымъ же способомъ если бы тежъ было о многихъ головахъ тое то тѣло, то естъ екклисия, теды бы до того пришъло, же бы было монструмъ албо дивъ якійсъ барзо страшный (Єгипет, 1602 *Діал.* 58).

2. *Перен.* Монстр, недолюдок: Лєчъ хто́ бы и Б͠га нє зналъ, и цнωты топталъ, ч͠лвкъ той нє єстъ ч͠лвкъ: бє́стїа єстъ, мо́нъстрꙋмъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3 ненум.).

Див. ще **МОНСТРА.**

МОНТАНИСТОВЕ *мн.* (*гр.* Μοντανιστός) (*представники єретичної течії раннього християнства*) монтаністи: приходили симоніане, херинтове, евіонитове, гнюсницы,… аріанове, монтанистове, донатистове, македоняне, несторіане, евтихіане, образоборцы, власне яко ово теперешнихъ часовъ отщепенцы церковные унѣятове, – тые всѣ на тотъ корабль, то есть на церковь Божію, пащоки свои роззѣвляючи, акы лвы рычатъ, хотячи ее поглотити (бл. 1626 *Кир.Н.* 25).

МОНЪСТРАНЦИЯ *див.* **МОНСТРАНЦИЯ.**

МОНЪСТРУМЪ *див.* **МОНСТРУМЪ.**

МОНЫТА *див.* **МОНЕТА.**

МОНѢМЕНТЪ *див.* **МУНИМЕНТЪ.**

МОНѢТА *див.* **МОНЕТА.**

МОРАВСКИЙ, МОРОВСКИЙ *прикм.* **1.** (*виготовлений у Моравії*) моравський. ◊ **сукно моравскоє** *див.* **СУКНО**.

2. (*пошитий із такої тканини*) моравський: чєпъцо(в) чо(р)ны(х) шо(л)ковы(х) мора(в)скихъ г҃ (1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 2); у Вакулы… побрано… жупа(н) шары(и), моровски(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 106).

МОРВА *ж.* (*Morus nigra L.*) (*лат*. mōrus, *гр*. μόρον) морва, шовковиця: и вˢста́лъ ц҃рь прєдоднє́мъ и наготова́лъ во́йска кꙋ би́твѣ, и оуда́рили вˢ трꙋбы. а слонѡ́мъ оуказова́ли кровъ ꙗ́годъ ви́нныхъ, и мо́рвы, абы и́хъ заюши́ли кꙋ би́твѣ (серед. XVII ст. *Хрон*. 483).

МОРГАТИ[1] *дієсл. недок.* (*швидко заплющувати й розплющувати очі*) моргати: Миза́ю: Помиза́ю, ми́гаю, поми́говꙋю, мо́ргаю, мрꙋгаю (1627 *ЛБ* 63).

МОРГАТИ[2] *дієсл. недок., перен.* (чим) (*швидко говорити*) лопотати: Мнѡ́гїѣ прихо́дѧтъ до Ц҃рквє, и дро́бѧтъ ѧзы́комˢ ти́сѧчꙋ вѣ̑ршѡвъ моли́товныхъ; а выхо́дѧчи зˢ Ц҃ркви нє вѣ̑дают ˢ што рєкли: гꙋбами мо́ргаютˢ, бѣжа́тˢ, спѣша́тсѧ ꙗ́кобы были кимъ го́нєны, а слꙋхъ и ро́зꙋмˢ далє́кѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 541).

МОРГУНЪ *ч.* (*той, хто часто моргає*) моргун. Вл. н.: ива(н) Мо(р)гꙋ(н) (1649 *РЗВ* 23); Илько Мо(р)гꙋнъ (Там само, 200); Ва(с)ко Мо(р)гꙋ(н) (Там само, 413).

МОРҐЪ, МОРКГ, МОРКГЪ *ч.* (*стп.* mórg, *нім*. Mórgen) (*міра землі, що дорівнює 0,57 га*) морг: во(з)ны(и)… маєть ꙋвѧзывати… //… зємли лєсноє котораꙗ бы сꙗ годила на па(ш)ню мо(р)кгъ за сорокъ грошє(и), а боровоє зємъли моркгъ за два(д)цать гр҃шє(и) (1566 *ВЛС* 58–58 зв.); кгды бы ѡ(т) сꙋдꙋ нашого… было послано ꙋвѧзати за ꙗкꙋю сꙋмꙋ присужоную, тогды во(з)ны(и) з ꙋрѧдꙋ прида(н)ны(и),… маєть ꙋвѧзывати…, а за копу гршє(и) в моркг зємъли по(л)ноє, а простого полꙗ то(т) жє моркгъ за пꙗ(т)дєсѧтъ гр҃шє(и) (Там само, 58).

МОРДАЧЪ *ч.* Мордань. Вл.н.: Федоръ Мордачъ… светчилъ, ижъ дей княжа Кошерское таковое безправье… чинитъ (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 6/І, 219); Фєско Мо(р)дачъ (1649 *РЗВ* 374 зв.).

МОРДЕРСКО *присл*. Жорстоко, безжалісно: До́сыть мордє́рско П҃на нєлю́тостнє би́то, Ѡ(т) главы а(ж) до но́гъ всє тѣ̑ло стра́шнє зри́то (Львів, 1631 *Волк*. 11); протестантов невынныхъ… обухами, киями, иншим оружъем незвычайным,… збили и мордерско, нелитостиве зранили, на полы – живых зоставивши (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 246).

МОРДЕРСТВО, МОРДЕРЪСТВО, МОРДЕРЬСТВО, МОРДИРСТВО, МОРДЫРСТВО *с.* (*стп.* morderstwo) (*завдавання фізичних і моральних страждань*) мордування, наруга: Писала… пани… Лабунская… оповедаючи… иж… он… таковые окрутенства и мордерства над нею чинил (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 47); по(д)даныє н҃ши жидовє… до на(с) втєкълисѧ з вєлики(ми) жалобами своими и(ж) дє(и) вє(ли)киє кри(в)ды и шкоды и мо(р)дє(р)ства тє(р)пѧ(т) проти(в) права(м) свои(м) которыє маю(т) наданыє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55); того (ж)… дн҃ꙗ вє(р)хꙋпомєнєного… наєхавши… кгвалто(м) на дрꙋгоє имє(н)є пана моєго хри(н)ники тамъ жє… боꙗ(р) и по(д)даныхъ… бєз литости и(х)

самы(х) жонъ и дєтє(и) и(х) позбивали помо(р)довали ѡ(т) которого дє(и) мо(р)дєръства ꙋтєкаючи килка чоловєко(в) в стырꙋ потонꙋли (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89); ꙗко́го єстє прєслѣдова́ньѧ. ꙗко́го оурꙋга́ньѧ. ꙗко́го поличкова́ньѧ. ꙗко́го оплєва(н)нѧ. ꙗко́го замєша(н)ѧ і затрѧснє(н)ѧ. ꙗко́го на оста́то(к) кро́вопролійства, мꙋжобо́йства, забійства, тира́нства. морды́рства. нахожє́ньѧ кгва́лтѡ(в) на дѡ́мы, на шко́лы, на црк҃ви (Острог, 1598 *Отп.КО* 16); теды он… битем и флякгами розмаитыми и мордирствы оную до того примусил, же оного доживотя и суммы, которую на котелни мает, по неволи уступитъ мусила перед урядом тамошним (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/ III, 488); теды на дорозе доброволной, межи Радомышлем и Рожавомъ, перенявши мене люди якиес, сваволныи козаки, менуюшеся быт полку Станислава Калиновского, способом разбойничим первей самого поймали, страхи разные битем и мордерством здоровю моему задавали (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ*, XV 3, 158); Гнѣвъ… всюди войни, мо(р)дєрства, мꙋжєꙋби(и)ства зачиналъ єси и всꙗкого нєщастꙗ былъ єси причиною (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); они ее… зухвале боронили и ксендземъ Методиушомъ Терълецкимъ… который естъ инъфамисъ вечъный, конъверсуючы и од него инъформацию и приклад беручы, пренагабаня и опресъсие розные, засадъзки, битья кгвалътовные и мордерства духовнымъ и свецъкимъ… чинитъ не перестаютъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* I/IV, 815).

Див. ще **МОРДОВАНЄ**.

МОРДЕРЦА, МОРДЫРЦА *ч.* (*стп.* morderca) мучитель, тиран: До того бовѣмъ за на́шихъ ча́совъ ре́чъ е́стъ загна́на, абы цєрко́вныє спо́ры и нєзгоды, нє Тєѡ́логомъ оужє, нє собо́ромˢ: а́лє ка́томъ: мꙋчи́тєлємъ мордє́рцѡ́мˢ, Кровопійцwмˢ, и ѡ(т)цєꙋбий-цомˢ, кꙋ ѡборо́нє, вˢ Ри́мє, албо зˢ Ри́мꙋ злє́цаны и повѣраны бывáли (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 12); Мы прєто бра́тїє… анѣ сѧ до дꙋшєгꙋбного мордє́рцы, сро́кгого окрꙋтника, проти́вника на́шєго, нє́прїатєлѧ, и бори́тєлѧ дїа́вола вєртáймо (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 269); подъ тоею уньею мучители, а не учители, и тиранове наступуютъ, а не преподобныи мужи на владыцтва, якъ дѣялося у Премышлю въ мѣсте отъ Крупецкого, а въ Брестю Литовскомъ // отъ Патѣя, которыи титуломъ владыки, а дѣломъ тираны и мордерцы (бл. 1626 *Кир.Н.* 16–17); Томи́тєль: Ту́ранъ, мꙋчи́тє(л): ца́рь пога́нѡвъ, морды́рца (1627 *ЛБ* 133); Пречъ ся всѣ мордырцове поросходили, Ркомо тежъ то, на триумфѣ яком были (Львів, 1630 *Траг.п.* 163).

МОРДЕР *див.* **МОРДЕРЪ**.

МОРДЕРЪ, МОРДЕР, МОРДЫРЬ, МОРЪДЫРЪ, МОРЬДЫРЬ *ч.* (*стп.* morderz, *свн.* Morder) **1.** (*той, хто завдає фізичних мук*) мучитель: На то пан воєвода… ѡт кнєгини Илинoє мовил, жє мова нєслꙋшнаѧ приймована быти нє маєт в правє и просил, абы сказан был ꙗко кгвалтовник и мордєр, а панна и замокъ, абы привєрнєн выроком господарскимъ матцє (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); Єѵ(г)листа повѣдає(т). ижє оучитєлєвє оу добромь оучєнїи алє нє въ зло(м) животѣ маютъ наслѣдовани быти. тыжь якь примовлѧєть х҃с оучитєлємь закона. А повѣдаєть и(х) быти морьдырє, апостоловь ѡ(т) сєбє по-

сланˢныхь (1556–1561 *ПЄ* 97); тогды дей тые вси пенези и реистра выбираня оных пенезей, так теж и всю маетност мою, при том маетность слуг и бояр его мл. пана моего, которые на тот час при мне были, самых нас з аркабузов из ручниц постреливши, // поранивши, и окрутне помордовавши, тые кгвалтовники и мордыри вышей помененые Василей а Степан Борзобогатовичи в тот час кгвалтовне побрали (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 176–177); которого ꙗ права и справє(д)ливо(с)ти чєрєзъ ча(с) нємалы(и) с тыми мо(р)дєрами ма(л)жо(н)ка моєго а кгва(л)то(в)никами своими //… нє могучи собє довє(с)ти… тоє въсє право своє… довожу… дꙗ(д)ку своєму… Миха(и)лу Мы(ш)цє ва(р)ко(в)сому (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 32 зв.–33).

2. Убивця, душогуб: Ꙗ… вы(з)нава(м)… и(ж)… є(г) королє(в)скаꙗ м(л)… писати каза(ти) рачи(л) росказую(чи) чєрє(з) мєнє гдєбы ко(л)вєкъ то(г) кли(м)ка и сыно(в) єго и и(х) помо(ч)нико(в) ꙗко злочи(н)цо(в) и мо(р)дєро(в) было на(и)дєно жєбы пєрєдо (м)ною… и(х) по(и)мано и гдєбы которы(и)… ку тому злому ȣчи(н)ку сꙗ зна(л) таковы(и)… кара(н) быти має(т) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20); приєхалъ до мєнє до домȣ моєго… Андрєй Ивановичъ Рȣсинъ, который повєдалъ мнє, ижъ за ѡбжалованємъ кнѧзѧ Романовымъ… и за иныхъ брати ихъ, Волынцовъ, жєданємъ до мєнє приєхалъ и просилъ мєнє, абы Жєлєха на врѧдъ господарский, Лȣцкий, ꙗко мордєра и мȣжобойцȣ выдалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 252); а кгды ѡ то(м) заби(т)ю людє(м)… ѡ(з)намєно… кгды бы(л) пи(л)ны(и) ѡпы(т) и и(н)кви(зи)цыꙗ ѡного мо(р)дєра за(с)та(л) и ты(х) которыє сє ȣпоминали пн҃а Григо(р)ꙗ Ко(с)тюшковича абы выда(л) мо(р)дєра Ѿ(с)тапка слȣгȣ своєго… ѡ(т) сєбє до козако(в) выправи(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 5, 2).

3. *Перен*. (*той, хто наражає душу на вічні муки*) душогуб: пристó(и)нѣ єго морърдырє(м) называти. А то длѧ чóго; длѧ того и(ж) см҃ртїю лю́тою ч҃лки оу́биває(т). и во см҃рть вѣчнȣю на мȣкȣ // ѡ(т)сылає(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 242 зв. – 243).

Див. ще **МОРДЕРЦА.**

МОРДЕРЪСТВО *див*. **МОРДЕРСТВО.**

МОРДЕРЬСТВО *див*. **МОРДЕРСТВО.**

МОРДИРСТВО *див*. **МОРДЕРСТВО.**

МОРДОВАНЄ, МОРДОВАНІЄ, МОРДОВАНЇЄ, МОРДОВАНЪЄ, МОРДОВАНЬЄ *с.* (*стп.* mordowanie) **1.** Те саме, що **мордерство**: И проси(л) па(н) Ка(р)пъ, во(и)тови(ч), имєнє(м) ѡ(т)ца своєго возного з ураду на ѡглєда(н)є того кгвалто(в)но(г)[о] насланя и попаленя в будє и по(п)сова(н)я фа(л)бы попєло(в), так тє(ж) зби(т)я, мо(р)дова(н)я бу(д)нико(в) и бо(н)даро(в) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 42); То все Матфей Немирич кгвалтовне, розбойне мене збивши, змордовавши,… с которого бою и великого мордованя ажемъ ледве пеша у дуброву от них утекла (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 446); абовѣмь за грѣхы наша выдаε(т) на(с) б҃ъ всєдръжитє(л) в роукы нєпріѧтєль наши(х). ачти нє на потоплєнїє дш҃и алє и на каранѧ и на вєликоє мордованѧ тєлє(с)ноє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 61 зв.); Абовѣмъ оное вѣры, которую въ собѣ мѣли, жадные покусы, жадные тръвоги, бѣды, ути-

ски, выгнаня, огни, мечи, утрапеня, забіяня, мордованя, смерти, воды, береги, ани вшелякіе иншіе преслядованя, ведле словъ Христовыхъ, звитяжити не могли (1603 *Пит.* 22); Ведомо тожъ то всимъ съ писма кроничного, што року тисеча пятсотъ семдесятъ семого сталосе по такои звезде? якое крови розляние, якое было великое людей мордованіе праве въ тотъ часъ въ царствѣ Московскомъ? (поч. XVII ст. *КЛ* 87); Томи́тєлство: Кгвалто́вноє панова(н)є. Тѵра́нство, томлє́нїє, мордова(н)є (1627 *ЛБ* 133). Тымъ се не // контентуючи мордованъемъ, казали ему шию окуповати, где людъ увесъ, патрачи такъ на его великие муки, окупуючи его, дали золотыхъ семдесятъ, и тые пинези узявши, а сами впадши до двору его, вси речи рухомые и шаты позабирали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 568–569).

2. (*фізичні муки, страждання*) мордування: ст҃ый приа́тєлѣ І҃с х(с)вы, слꙋжи́ли бг҃ꙋ в лакнє́ню и прагнєню, в зи́мнѣ и нагости, и горѧчости, и вшєлꙗко(и) пра́ци, и в мордова́ню // ꙋ чꙋ(и)ностѧ(х) и по́стѣ(х), в мл҃тва(х), и в ро(з)мы(ш)лана(х) ст҃ы(х) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 21 зв.–22); вˁ ꙋти́скоу вˁ стра́хꙋ і вˁ мордова́нїю. ни єді́но ѡ(т)починє́нїє бєзпєчноє. албо со(н) оу поко́ю нє бѫ(дє)тъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 32); и повѣдалъ Аарѡ́нъ вси слова. кото́рый былъ рє́клъ г(с)дь до Мѡѵсє́ѧ, и чини́лъ зна́ки пєрєдъ лю́домъ, и оувѣрилъ лю́дъ и схили́вшисѧ поклони́лисѧ г(с)дꙋ бг҃ꙋ, жє войзрѣлъ г(с)дь на мордова́ньє ихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 82 зв.).

Див. ще **МОРДОВАНЄСѦ.**

Пор. **МОРДОВАТИ.**

МОРДОВАНЄСѦ *с.* (*стп.* mordowanie się) те саме, що **мордованє** в 2 знач.: ѡтє́цъ… до // Х(с)а прихо́дитъ, а тѧ́жкꙋю сы́на свóєгѡ хоро́бꙋ оповѣда́єтъ ємꙋ, и всє зло́є, кото́роє тєрпи́тъ, подро́бнꙋ ємꙋ выка́зꙋєтъ. Повѣда́єтˁ ѡ окрꙋтно(м) мордова́нˁюсѧ єгѡ,… и́жъ На но́вый мѣсѧцъ бѣснꙋєтˁсѧ, и окрꙋтнє сѧ мордꙋєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 139–140).

МОРДОВАНІЄ *див.* **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАНЇЄ *див.* **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАНЪЄ *див.* **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАНЬЄ *див.* **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАТИ, МОРДОВАТЬ, МОРЬДОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) (*стп.* mordować, *нім.* morden) (кого і без додатка) **1.** (*завдавати комусь фізичного болю, страждань*) мордувати, катувати: И теперь де которыи люди его милости не съ солью, але зъ иншими товары своими ѣздятъ по тамошнимъ обапольнымъ торжкомъ, они де ихъ имаючи и самихъ збивають и мордують, и товары ихъ в нихъ отнимають (Петрків, 1526 *РЕА* I, 140); А та(к) бїючи, морьдоуючи єго, лєдвы до по(л)уночи довєли єго двора Анˁнина, // а(р)хиєрєѡва, до боу(р)мистрѧ (XVI ст. *УЄ Трост.* 59–60); владика Володимерский… найпервей самъ, рукою своею, мене въ голову на тѣмени шкодливе зранилъ, а слугамъ своимъ всихъ дей насъ казалъ мордовать, бить, рубать (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 1/I, 16); са(н)ко… на помо(ч) собє взѧ(в)ши новосєлѧ(н) пєчє(р)ски(х) людє(и)… нш҃и(х) бъє(т) мо(р)дує(т) и моцнє ѡ(т) кгру(н)ту нашого споко(и)ного дє(р)жанꙗ и (в)жива(н)ꙗ вытискаю(т) и выбиваю(т) (Київ, 1585 *ЛОИИ*

68, 1, 27, 2); а ѡнї нє то(л)ко жєбы мали дати и(м) що доброє, алє єщє и(х) почали мо(р)довати. которого били а которого и забили на смрътъ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 167); твоѧ мл(с)-ть… Сщєнико(в) благч(с)тивы(х) вѧза-(в), мо(р)дова(л), волочи(л), по ѧма(х) сажалъ и ѡ(т) мѣста прогана(л) (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); сєй… нє тою хорóбою хорѣлъ, áлє мѣ(л) вˢ собѣ… бѣса, котóрый… // по(д) ѡ(т)мѣны мѣсѧчныѣ на нéгѡ напада(л), и мордова(л) єгѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 144–145); Помєнєныє ѡсобы… //… по(д)даны(х) били а которыє з ска(р)гою на нєго до єє м(л)… по(и)ти хотєли ѡнымъ заказꙋючи заборонѧлъ абы жадєнъ з ска(р)гою нє (и)шолъ, а которы(и) хотєлъ ити то ѡбухомъ билъ, мо(р)доваль, и в ту(р)му сєжалъ, и по ки(л)ка днє(и) трималъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131–131 зв.); а єщє ты(м) ся нє ко(н)тє(н)туючи, протєстуючихъ Данила и Миска та(к)жє и дъругихъ… каза(л) свои(м) бити, забияти и мо(р)довати (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

2. (*позбавляти життя, убивати*) мордувати: и видє(л) є(с)ми а то ку(н) половы(и) а которы(и) на нє(м) сєдѣ(л) имѧ было смє(р)ть и пєкло шло за нєю и дана єму мо(ц) на(д) чєтвє(р)тою ча(с)тю зємлѣ абы мо(р)довали мєчє(м) и голодо(м) и смє(р)тью и звєраты зє(м)скими (XVI ст. *КАЗ* 611).

3. Гнобити, мордувати: вєнцєй дати нє могꙋ штрафовано бы лагано бы штожъ на тымъ по тымъ и мєнє бы штрафовано єсли бымъ танє пꙋстила єдинъ штибръ // пєрєшкожає(т) заважає(т) нєдопущає(т) встыдъ єсть ижъ такъ долго мѧ мꙋчишъ, мордꙋєшъ (XVI ст. *Розм.* 29 зв.–30); алє пнⷭ҇овє ра(д)цє на ѡборонꙋ и на права нашѣ нє (д)баючи, Апєлаци(и) до кор҇ѧ (!) єго мл(с)ти намъ нє допустивши вѧзєнѧ(м) ѡкрꙋ(т)нымъ и винами часто мо(р)дꙋю(т): та(к) ро(к) сидѣли ѡ(т) ста(р)ши(х) мєща(н) єі҃ дни(и) и ночи(и) єі҃ три ѡсобы (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.).

Див. ще **МОРДОВЫВАТИ.**

Пор. **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАТИСѦ *дієсл. недок.* (*стп.* mordować się) **1.** (*зазнавати фізичних страждань*) мордуватися, мучитися: ѡтéцъ… до // Х(с)а прихóдитъ, а тѧ́жкꙋю сы́на своéгѡ хорóбꙋ оповѣдáєтъ ємꙋ, и всє злóє, котóроє тєрпи́тъ, подрóбнꙋ ємꙋ выкáзꙋєтъ. Повѣдáєтˢ ѡ окрꙋтно(м) мордовáнˢюсѧ єгѡ,… и́жъ На нóвый мѣсѧцъ бѣснꙋєтˢсѧ, и окрꙋтнє сѧ мордꙋєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 139–140); и та(к) сѧ до(л)го мордова(л) жє по всѣ(м) тѣлѣ запоти(в)шисѧ, нє ти(л)ко ѡдѣнїє всє своє алє и ѡны(и) кáмєнь пото(м) змочи(л), нѣчóго в то(мъ) нєподóбности в роскаꙁáню або вˢ оучи́нкꙋ нє розбирáючи (серед. XVII ст. *Кас.* 49).

2. Мордуватися, виснажуватися: нѣчóго нє потрєбоує(т) тылко мл(с)ти, нє хóчє(т) жєбы(с) сѧ прáцєю мордовалъ, алє жєбы(с) ми́лова(л), що и пóдивéнѧ годнѣ́йшєє здаєтсѧ ѡноє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 220 зв.).

МОРДОВАТЬ *див.* **МОРДОВАТИ**.

МОРДОВЫВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **мордовати** у 1 знач.: и того ж дей часу, в дорозе едучи, … мене за жону собе не мел, и частокрот мя збивал и окрутне мордовывал, которое нелюбости своее и знак оказовал, же девку тую… именем Татяну, еще в дорозе

едучи, в местечку князя Кошерского, в Камени, зкгвалтовал (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 135).

МОРДЪ, МОРЪДЪ *ч.* (*стп.* mord, *свн.* Mord) **1.** (*завдавання фізичних і моральних мук*) мордування, наруга: а мещане луцкие вызнавали перед дворянином господаръским // паном Яном Зарецким, иж Василей и Степан Борзобогатые с тыми помочниками своими ночным обычаемъ дирею до места Луцкого входили, и тот кгвалт, мордъ, и шкоды в дому войтовскомъ пану Малинскому, лантвойту и слугам его милости вделали (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 182–183); мы, Господаръ напоминаемъ верность вашу, и росказуемъ, абысте… гултяевъ, безъ службы будучихъ, яко лозныхъ, злаща где бы збродни якие всчинали, свовольне жили, моръды, кгвалты, бои, розбои, погрозки чинили,… на горъле карали (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 131); Конέцъ за(с) панова(н)ѧ єго такі́й, жє лю(д) посполи́тый, да́лєй єго мо́рдωвъ, окрꙋтέнствъ, и нεцно́тъ зноси́ти нє могꙋчи на нέго сѧ то́ргнꙋлъ, и замордова́вши єго, тѣло єго спали́лъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 124); Писа(л)… па(н) Пєтрь Стрыбы(л) жалꙋючи… и(ж)… тє(н) то Василє(и) Тиша… маючи да(в)нꙋю васнь на до(м) мо(и) ро(з)ными часы и способы по(д)даны(х) мои(х)… по дорога(х) доброво(л)ны(х) пєрє(и)мꙋючи людє(и) нєви(н)ны(х) кромє вшєлꙗкоє причины ωны(м) мо(р)ды забо(и)ства чинєчи має(т)но(ст) и(х) ω(т)бираючи чи(м) далє(и) ты(м) большь (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 49); насъ теперъ Латинникове до своей вѣры мусомъ и гвалтомъ презъ уряды свѣцкіи и презъ морды розмаитыи притягаютъ, зъ Богомъ самимъ валчатъ и ему ся самому противятъ, который намъ вѣру свою святую зе всходу, а не зъ заходу подати рачилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 980); и оузрѣ́лъ и́жъ пѣ́нѧзє́й в҄ ска́рбѣхъ нє ста́ло, а пода́тки кра́ины ма́лыи длѧ нєзго́ды и мо́рдꙋ кото́рыхъ чини́лъ, и оупа́ло ємꙋ с(р)дцє вєлми (серед. XVII ст. *Хрон.* 480); теды вышъ менованые принципалес…, южь выузданые на всю будучы своеволю и мужобойства, наезъды, морды, забуйства,… скоро се доведили, же слуги… // приехали, зараз,… оных способомъ тыранъским, вперед помучывъшы, потымъ позабивали… не ведатъ, чыли огнемъ спалили, чыли въ воде потопыли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 535–536).

2. (*позбавлення життя*) убивство: а иж я и с тою челядю своею не была причинцею и не ест до того морду мужа своего, а ни его колола, а ни скуткомъ,… а ни ведомостю… о томъ не вѣдаю (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 415); Тое жъ чинили цесарѣ-икомономанохи (!) през полтораста лѣтъ же православныхъ забіяно, а аріанове презъ триста лѣтъ морды чинили (бл. 1626 *Кир.Н.* 25); А Іꙋде́й коли пришо́лъ до ве́жи стра́жной, кото́раѧ стоитъ кꙋ пꙋщи: Оузрѣ́лъ здалєка // всю кра́инꙋ ꙗкω широка по́лнꙋю трꙋповъ, а и́жь жа́дє(н) нє зоста́лъ хто́ бы бы́лъ мо́глъ оуити мо́рдꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 318–318 зв.).

МОРДЫРСТВО *див.* **МОРДЕРСТВО.**

МОРДЫРЦА *див.* **МОРДЕРЦА.**

МОРДЫРЬ *див.* **МОРДЕРЪ.**

МОРЕ *с.* **1.** (*частина океану із солоною водою, відокремлена суходолом, підводним*

рельєфом або островами) море: Зѹбровъ ѡлєнє(и) лисицъ и и(н)шого звѣрѹ множъство и бобровъ по рєчъкахъ рыбъ а звлаща вєрєзѹбовъ а рыбицъ ѹсходи(ть) тамъ рєкою богомъ з морѧ множъство вєликоє (1552 *ОБЗ* 143 зв.); вло(х)… пѹ(с)ти(л) сѧ далє(и) на морє с ки(л)ко(м)надъца(т) ѡкрѹтовъ (1582 *Кр.Стр.* 80); Тогда и мóрстїи пловци нєбѹрно и ти́хо мóрє видѣвшє, Дрéвѹ и водѣ, и вѣтрѹ быстромѹ дш҃а своѧ врѹчи́вшє… плáваютъ (Львів, 1591 *Просф.* 70); тéмныє хмáры с чóрного выникáючи мѡ́рѧ, заразли́выми мглáми зéмлю окры́ли (Острог, 1598 *Ист. фл.син.* 33); своими вими(с)лами змацалъ єси гори,… навєтъ и глибокїѧ мора и тайныѧ ихъ вˢходи прє(д) тобою нє скрилисѧ длѧ ѡбжи(р)ства твоєго (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 271); хагáнь взѧ́вˢши илє мѣ(л) кóнˢного лю́доу навыборнѣишого // до чáстїи оустѧ… морѧ при́шо(л) жолнѣро(м) пéрˢски(м) оказожчисѧ (1645 *УЄ* № 32, 366–366 зв.); А по сéмъ втóрый Аг҃глъ; ви́лїєтъ Чáшѹ гнѣвѹ Бж҃єгѡ нá мóрє и на рѣки, и на истѡ́чники вѡ(д)ныи (Чернігів, 1646 *Перло* 140 зв.); Мóрє втóроє éсть во Алєѯандрíи котóроє розлилóсє áжъ до сїкилѣи и злѹчи́лосє з трéтїимъ мóрємъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.); на мѣ́йстцѹ тако(м), котóроє з є(д)нои стороны рѣка нѵ́лъ, з дрѹгóй стороны мóрє ѡбы(и)шло (серед. XVII ст. *Кас.* 85); *Образно*: ѩко то рачиль Хс҃ самь повѣдати Пєтровѣ ижъ тєпєрь ловишъ рибы а пото(м) ловити бѫдєшь чл҃кы ст҃ою правдивою Хв҃ою наѹкою и вывълочиль их с тємного морѧ то є(ст) ѡ(т) грѣховь тємности и ѡ(т) болвохвалства (XVI ст. *УЄ Триг.* 97); З того мóрѧ выхóдѧтъ слóдкихъ Наѹкъ рѣки, Рѣки а водъ ѡбфи́тость даю́тъ по всѣ вѣки (Київ, 1632 *Євх.* 298); Пєрєплы́вши, Брáтїє, полови́цѹ мóрѧ Постногѡ: на дрѹгѹю полови́цѹ… зˢ охóтою оудáймѡсѧ… абы́сˢмѡ… до при́стани збавéнѧ… доплы́нѹти могли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); по(и)зр(и) къ горѣ на(д) сєбє ажъ на(д) тобóю мѣчъ ви́ситъ; стрáшногѡ сѹдѹ Бж҃єгѡ пойзри и по(д) сєбє, ажъ по(д) тобóю морє гєéни (Чернігів, 1646 *Перло* 134); **акіянъ (окїѧнъ, оцеанъ) море** – великий водний простір, океан: всѣ полночные стороны ажъ до Акіянъ великого моря обдръжачи, благословенство пастырское роздаетъ (1603 *Пит.* 9); И éсть тóє окїѧ́нъ мóрє надˢ и́ншихъ морéй славнѣ́йшоє: бо Гарди́нскїє гóры солѧны́и сѹ́ть. и длѧ тóгѡ єсть óно мóрє на(д) иншихъ слáвнѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.); Вєсéлѣй, ѩ́снѣй, рáнѣй, з(ъ) оцєáнѹ мóра, Нєхáй повстáєть твоѧ прєсвѣтлаѧ зóра (Львів, 1631 *Волк.* 25); **за море** – далеко: Не для того оттято до Риму аппеляцію, же тяжко было за море ѣздити, але для того, ижъ того права папа Римскій не мѣлъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 593); Єхалъ за мóрє (*Уж.* 1645, 80); **море окиянскоє (окиѧнскоє, окїѧнъскоє), оцеанскоє море** – те саме, що **акіянъ море**: Пото(м) морє(м) ѡкиѩ(н)ски(м)… прибылисѧ до ѹ(с)тѧ гдє рѣка нимє(н) в морє впадає(т) (1583 *Кр.Стр.* 66); вѡ́ды засѧ ты́и, котóрїи зостáли подˢ твéрѣдїю // вˢ ни́зкости. Събрáлисѧ вˢ сѡ́нмы въ єдино мѣсто зéмноє, и стáлисѧ мóрємъ вєли́кимъ окиáнски(м) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15–15 зв.); Раздѣлѧ́ютъ жє сѧ вѡ́ды, мóрѧ окїѧ́нъского, на однѡ́ги, и éзєра, и на малы́и мѡ́рѧ: на рѣки, и на жрѧдла, котóрїи ѡ(т) кáмєни, и ѡ(т) зємлѣ исхóдѧтъ (Там само, 15 зв.); И ты оцєáнскоє глѹбóкоє мóрє, Рáдѹйсѧ, выскáкѹй, прєрáдо(ст) взбїйсѧ

взгóрє (Львів, 1631 *Волк*. 25); **море огненноє** – геєна вогненна, пекло: оужє грѣшницы и врáѕи мои, потонꙋли ꙗ́ко ѡ́лово, // въ мóри огнéнˁномъ (Почаїв, 1618 *Зерц*. 78 зв.–79); **море пекелноє** – те саме, що **море огненноє**: далéко мóрє пєкє(л)ное балоу́єтˁсѧ и мрáкомъ покрывáєтъсѧ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 158); **отъ мора до мора** – від краю до краю (світу): Звѣздоче(т)ци повѣдаютˁ же м(с)ць естъ такъ я(к) оуве(с)съ свѣтъ сей, ѡ(т) мора до мора, а сл(н)це ве(д)вое бо(л)ше (серед. XVII ст. *Луц*. 540).

2. (*водна стихія*) вода; вóди: нє шко(д)тє зє(м)лѣ и мору ани дєрє(в)ю а(ж) запєчатає(м) слуги бг҃а нашєго на чола(х) и(х) (XVI ст. *КАЗ* 613); тыи которыи слышали зго(д)нє по(д)-нє(с)ши голо(с) сво(и) къ бг҃ꙋ мовили бж҃є сотворывы(и) нєбо и зємлю морє и всє што-ко(л)вє(к) в ни(х) є(ст) (ІІ пол. XVI ст. *КА* 19); Агг҃лъ:… прє(д) тобою нє скри(лъ)сѧ звѣръ жа(д)ный на свѣтѣ, анѣ птицы на повѣтрꙋ, анѣ рибы вˁ морѣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 271); Всѣ сѧ гóрнїи чи́ны чꙋднє оужасáйтє, Нбо҃, Зємлѧ, Мóрє, съ стрáхо(м) сѧ лакáйтє (Львів, 1631 *Волк*. 15 зв.); Зємлѧ́, и мóрє, пéкло, и áдъ, дадꙋтъ своихъ мéртвыхъ на сꙋдъ Бж҃їй (Чернігів, 1646 *Перло* 149).

3. *бібл*. (*велике озеро*) море: и кóли плыноули тóго часꙋ оусноуль і҃с, и при́шла боура и вѣтры на мóрє (XVI ст. *УЄ Літк*. 36); Усю нучъ есме мучили(ся), рыбарячи, и не имили есме нѣчого, и дѣля слова твоего увержеме сѣть у море (XVI ст. *НЄ* 140); пришє(д)ши, и жиль вˁ кáпєрˁнаоумѣ за морємь. на оукраина(х) заоулонˁскыхь, и нєѳалимˁскыхь (1556–1561 *ПЄ* 28 зв.); Встáвши загрози́лˁ вѣтрѡмˁ и мóрю, и была тишина вєли́каѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал*. 387); боу́рѧ вєли́каа была нá мори, и(ж) ѡнóнь корáбль покрыва(л)сѧ волˁнáми. а… хс҃ спáлъ в то(и) ча(с)… и збоуди́ли єго мóвачи г҃и избави на(с) абовѣ(м) погыбáє(м) (1645 *УЄ* № 32, 89); **море галилейскоє** – (*прісноводне озеро на північному сході Ізраїлю*) Галилейське море, Тиверіадське озеро: ходи(л) і҃с при мóри галилєйскомь. и оузрѣ(л), два брáта, симóна… и андрєѧ… вмѣтаючи сѣти в мóрє, бо были ры́барє (XVI ст. *УЄ* № 29519 85 зв.); И вышєль ѡ(т)тоудоу і҃с. и пришє(л) к мороу галилєйскомоу. и встопиль на гороу, и сѣль тамь (1556–1561 *ПЄ* 71); **Тиверіадскоє море** – те саме, що **море галилейскоє**: Єсли нє бы́ло Тѣло, на мóри Тѵвєрїáдско(м) кто ѣлъ и єсли нє бы́лъ Бг҃ъ, чїимˁ росказа(н)ємъ сѣть напóлниласѧ ры́бˁ (Київ, 1625 *Сур.Сл*. 126).

4. *Перен*. (*безмежно велика кількість чого-небудь*) море: то(т) до(м) є(ст) скáрбница всѣ(х) рóскошїй, мóрє вєсѣлѧ, вѣчнаѧ ѡхолóда (поч. XVII ст. *Проп.р.* 272); Скоштꙋймѡ жˁ… дóброти и нєсмєртéлˁности нєвы́чєрпаноє мóрє (Київ, 1637 *УЄ Кал*. 254); Прéто плачли́вый глáсъ вˁ Нб҃о подношꙋ, А тєбє ѡ(т)-чє… прошꙋ… Изˁ мл(с)ти твоѝ бѡ(з)кои нáмъ прости. Абовѣмъ ты́ єси мóрє нєпрєбрáнноi ми́лости (Чернігів, 1646 *Перло* 20).

5. *Перен*. (*вир життя*) суєтність, марнота: Смотри оу того єзєра которого то названо морємь свѣта того сѫєтнаго на(м) ѡставлєнныи два кораблѣ (XVI ст. *УЄ Триг*. 97); Гꙋчатъ свѣта сєго мóрѧ попꙋдли́выи, бїючи волнáми в бéрєгы крывы́и (Львів, 1591 *Просф*. 68); На многихъ мѣсцахъ въ Писмѣ Святомъ

читаемъ, же ся тая кровная матка наша святая Восточная церковъ кораблемъ на мору свѣта сего мятежного называєтъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 24); И мы… бра́тїє, котѡ́рыѣ на соло́номъ и го́ркомъ, а… бꙋрли́вомъ мо́ри житїѧ сєгѡ плава́ємѡ, и в҆ мглѣ єсте́с҆мѡ мы́сл҆ной… бѣдꙋємѡ, идѣмѡ до Х҃а, и нє ѡ(т)стꙋпа́ймо ѡ(т) нєго (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 443); Прїйми всємогꙋщїй; и всєдєржа(в)ный Бж҃є, сїю малꙋю мрє́жꙋ; або сѣткꙋ; нєгѡ(д)нои рꙋкѝ мой: и мра́чног(о) оу́ма моєгѡ, и въвєрзы́ ю въ мо́рє вєли́коє вѣка сєгѡ, и за(и)ми єю: множє(с)твѡ, вєли́кихъ и малы́хъ рыбъ; ѡ(т) вса́когѡ // рѡ́да чл҃вчєскогѡ, абы из глꙋбыни нєвѣрїѧ… ви́тѧгнꙋли ихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.–170); **житейскоє море** – житейське море: а ꙗко нов́от҆ный на то́мъ житє(и)ск[омъ] мо́ри, ди́вны(м), и прошлымъ, и настоꙗ́щимъ рѣчамъ с пи(л)ностю присмо́трꙋватисѧ (Острог, 1587 *См.Кл.* 1 зв.).

6. У складі вл.н.: **балтийскоє море** – Балтійське море: до того доводꙋ поможє(т) ми рѣка либа и мѣстєчко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) ꙋ(с)тю тои рѣки, гдє впадає(т) ба(л)ти(и)скоє а(л)бо прꙋ(с)коє море (1582 *Кр.Стр.* 58); **егіонскоє море** – Егейське море: або́вѣмъ на єгїо́нскомъ мо́ри, гды ба́рзо мно́гїи плынꙋли корабли, гра́дъ з҆ нб҃а з҆па́лъ з҆на́гла (Київ, 1627 *Тр.* 668); **межиземноє море** – Середземне море: дѣли(т) Євро́пꙋ ѡ(т) в҆сходꙋ сл҃нца, рѣка танаисъ ѡ(т) полꙋднѧ мєжизє(м)ноє мо́рє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 56 зв.); **море аравитскоє** – Аравійське море: Роска́за(л) гь҃ бъ҃ моvсєѡви, абы вда́ры(л) пали́цєю в҆ мѡ́рє… та(к) и(ж) соу́ха зе́млѧ была прє(д) ни́ми. вє(ч)ръ мно(ж)ство птахо(в) па́ло на намєто(х) з мѡ́рѧ арави́т҆ского (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 19); **море балтицкоє, балтыцкоє море** – те саме, що **балтийскоє море**: вси бєрєги ѡсѣли на ѡ(с)тано(к) а(ж) до лодоватого и ба(л)ты(ц)кого… морꙗ которое тєпє(р)… фила(н)дию и швєцию ѡбливає(т) (1582 *Кр.Стр.* 92); Той Палємон҆…, зєбра́вшисѧ с ки́лкꙋ това́ришѡвъ, ма́ючи при собѣ ки́лкасє(т) чл҃вка; зайхалъ ѡкрꙋтами; В ты́и по(л)нѡ(ч)ны(и) кра́є, ѡцїа́нє(м) Нѣмє́цкимъ в҆шє(д) на мо́рє Балти́цкоє (Чернігів, 1646 *Перло* 3); **море ґрецкоє (кгрецкоє)** – те саме, що **егіонскоє море**: Пото(м) и(х) цєса(р) в макєдонии и въ вє(н)кгрє(х) правє на горовꙋ (!) поразыли, бо и(х) три(с)та тисꙗчє(и) на плацꙋ спо(и)маными // згинꙋло, и двѣ тисꙗчи кгалꙗ(р) алъбо ѡкрꙋтовъ га(р)маты во(д)ной на моры кгрє(ц)ко(м) (1582 *Кр.Стр.* 51–51 зв.); **море дунскоє** – Північне море: Ажъ пришо(л) за пого(д)ны(м) з заходꙋ вѣтро(м) до жадꙋ тѣ(с)но(с)ти морꙗ дꙋ(н)ского, которое прєбывши а повє(р)нувши за кглє(в) кꙋ всходꙋ морє(м) наши(м) са(р)ма(т)ски(м) которое тє(ж) зовꙋ(т), прєбыли сꙗ до бєрєго(в) жємои(т)ски(х) (1582 *Кр.Стр.* 81 зв.); **море забукалинскоє** – Куршська затока Балтійського моря: Той Палємон҆…, зєбра́вшисѧ с ки́лкꙋ това́ришѡвъ, ма́ючи при собѣ ки́лкасє(т) чл҃вка; зайхалъ ѡкрꙋтами; В ты́и по(л)нѡ(ч)ны(и) кра́є, ѡцїа́нє(м) Нѣмє́цкимъ в҆шє(д) на мо́рє Балти́цкоє , а ѡ(т)толѣ пришли // до мо́рѧ забꙋкали́нскогѡ; в҆ ко́тороє Нє́вмєнъ Рѣка ꙋпада́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 3–3 зв. ненум.); **море ишпанскоє** – те саме, що **межиземноє море**: и прєбꙋвши тѣ(с)ности морꙗ ишпа(н)ско́го, которое зовємо кадє(с) лєдво сꙗ въ африцѣ трєтє(и) ча(с)-

ти свѣта ѡпє(р)ли (1582 *Кр.Стр*. 76); **море межиземскоє – а)** те саме, що **межиземноє море**: Месраи(м) вторы(и) сы(н) хамо(в) ѡпанова(л) тыє краины на(д) чи(р)воны(м) и мєжизє(м)ски(м) морє(м) при нилю(с)сє рєцє, котороє пото(м) на(з)вано // Єгипто(м) (1582 *Кр.Стр*. 25 зв.–26); **б)** те саме, що **море дунскоє**: ро(с)ширили и ро(с)тѧгнꙋли народы лю(д)ски(є) в пꙋ(л)ночны(х) краина(х), гдє нн҃ѣ литва и рꙋ(с), бо та(м) кгды нє бываю(т) прєшкожєныє морє(м), ѩко натрафлѩє(т) на(д) бєрєго(м) морѩ мєжизє(м)ского (1582 *Кр.Стр*. 48); **море сарматскоє** – те саме, що **балтийскоє море**: Ажъ пришо(л) за пого(д)ны(м) з заходꙋ вѣтро(м) до жадꙋ тѣ(с)но(с)ти морѩ дꙋ(н)ского, котороє прєбывши а повє(р)нувши за кглє(в) кꙋ всходꙋ морє(м) наши(м) са(р)ма(т)ски(м) которое тє(ж) зовꙋ(т), прєбыли сѧ до бєрєго(в) жємои(т)ски(х) (1582 *Кр.Стр*. 81 зв.); **море червонноє (червоноє, чирвоноє), чръвоноє море** – Червоне море: Іѡвъ… оумєрлъ въ старости дні́и по́лный. одно дво́хъ лѣтъ нє дожда́лъ пєрєшє́стїѧ Ізра́ильтѧнъ прєзˢ чєрво́нноє мо́рє (серед. XVII ст. *Хрон*. 58 зв.); ѩ́къ тѧжко́є было цр҃ѧ фараѡна заслѣплє́нѧ, жє ѡнаѧ слѣпота доброво́лнє вˢ вода(х) чєрво́ного мо́рѧ єго потопи́ла, и що чини(л) видѣти нє мо́глъ (поч. XVII ст. *Проп.р*. 188 зв.); то(т) [Моисей] и(х) вывє(л) чинєчи чуда и знамєна во єги(п)тє и в мори чи(р)воно(м) и на пущи чоты(р)дєсѧ (!) лѣ(т) (II пол. XVI ст. *КА* 35); Жи́довє сꙋхо прошли чирвоноє морє, корми́лъ ихъ б҃ъ на пꙋщи нє было имъ горє (Острог, 1581 *Римша Хрон*. 36); И ѩ́ко моѵсє́й ино́гда потопи́въ фарао́на, жєѕло(м) въ мо́ри чирво́номъ: та́къ ап(с)тлѡвє, и м҃чнци, потопи́ли нєвиди́мого фарао́на зо всѣмˢ во́инˢствѡ(м) (Почаїв, 1618 *Зерц*. 57); *Образно*: чръво́ноє мо́рє єстъ покꙋта… прєкра́снаѧ, кото́раѧ дрє́ва ѡнаѧ зєлє́ныє, то єстъ дш҃ѣ роскошныє свѣ(т)скїє в камѣнѧ моци и статєчности ѡбороча́єтъ (поч. XVII ст. *Проп.р*. 174); **прускоє море** – те саме, що **балтийскоє море**: до того доводꙋ поможє(т) ми рѣка либа и мѣстєчко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) ꙋ(с)тю тои рѣки, гдє впадає(т) ба(л)ти(и)скоє а(л)бо прꙋ(с)коє море (1582 *Кр.Стр*. 58); **чорноє море** – Чорне море: коли два тꙋ(р)чиновє пєрєво(з)ницы на мори чо(р)номъ вєзли ми вночи… дал ми панъ бо(г) такоє сє(р)цє жє са(м)… припꙋдило(м) их, жє мєнє до бєрєгꙋ по(д) шꙋбєницꙋ // вишнєвєцкого привєзти мꙋсєли (1582 *Кр.Стр*. 6–6 зв.); Єѵріпъ. оузкїй строу́мєнь а́льбо ѡ(т)но́га мо́ръскаа, ѩка́ѧ є́стъ мєжи Вло́скою а Сікєлі́йскою зємлє́ю. альбо Макєдонією, а чо́рнымъ мо́рємъ (Львів, 1614 *Кн. о св*. 441).

МОРЕНЇЄ *с.* Виснажування, знесилення: до(л)гоє тѣла морє́нїє, гды по нє(м) настꙋпи(т) сы́тость тѣла, змꙋчє́нїє… // и зо(м)длєнїє дочасноє… справꙋє (серед. XVII ст. *Кас*. 66 зв.–67).

Пор. **МОРИТИ.**

МОРИТИ *дієсл. недок*. (кого) **1.** Убивати, умертвляти: смр҃ть котораѧ на(с) извѣка морила. адо(мо)вымъ грѣхомъ (1489 *Чет*. 170); Морꙋ mortifico (*Уж*. 1645, 66 зв.); настꙋпа́єтъ кара́нѧ стра́шноє, то́йто страшли́вый Коса́ръ нєсподѣва́нє ко́ситъ,… всѣхˢ заро(в)но; и Патрїа́рхѡвъ, и па́пѣжѡвъ…, и красомѡ́вцꙋвъ, а смє́рть мо́ритъ (Чернігів, 1646 *Перло* 135 зв.).

2. (*доводити до виснаження, знемоги; мучити*) морити: а пото(м)… кнзь ку(р)пъски(и) повєдилъ давно дє(и) ѡни ма(т)кꙋ свою морꙗ(т) а вона дє(и) єщє жива и мєнє дє(и) єщє погрєбєть (Луцьк, 1577 *ЖКК* I, 82); И по́мнєтъ бꙋдєтє на всю доро́гꙋ прєз кото́рꙋю ва́съ припрова́дилъ г(с)дь бгъ ва́шъ прєз м. лѣтъ по пꙋщи. а́бы ва́съ мори́лъ и досвѣдчилъ, а́жє бы вѣдомо бы́ло, што в ср(д)цы ва́шємъ тквѣло (серед. XVII ст. *Хрон*. 151 зв.); **морити голодомъ, голодомъ морити** (кого і без додатка) – морити голодом: И ѡ(т)вꙗзавши мꙗ ѡ(т) возꙋ, ѡковавши мꙗ за шїю вєлики(ми) жєлѣзы и ꙋвє(р)гъ мꙗ во ꙗму и в то(и) ꙗмѣ мори(л) мꙗ голодо(м) чєтыри дни нє да(л) ꙗсти ни пити (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); Гла(д)ствꙋю, гла́домъ таю: го́лодєнємъ, мрꙋ го́лодомъ (1627 *ЛБ* 25); сщника… василиꙗ рода єврє(и)ска которы дєрзнꙋ(л)… братствꙋ… по(с)лужити того єси ꙋвꙗза(в)ши ла(н)цухо(м) до воза своєго за шию сромотнє з мѣста выволо(к) и голодо(м) ꙋ ѧмє своєи моривъ и присагати на криво собѣ каза(л) (Супрасльський монастир, 1593 *ЛСБ* 233); гєдєѡ(н) болоба(н)… дєтє(и) кр(с)тити и людє(и) хоры(х) причасти(ти), и мєртвы(х) погрєбати вє(з)дє… сщнико(м) свои(м)… заборонꙗ(л),… сщниковъ… проклина(л) кромѣ всꙗко(г) сꙋдꙋ, вꙗза(л) ланцꙋхами за возо(м) волочи(л), мо(р)дова(л), голодо(м) мори(л), в тємница(х) и ꙗмахъ сажа(л) (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1); **сонъ моритъ** (кого) – сон морить: повѣдаю(т), и(ж) ґды до(л)го на зємли лєжа(т)… ихъ и со(н) мо́ритъ (серед. XVII ст. *Кас*. 14 зв.).

Пор. **МОРЕНЇЄ.**

МОРКВА *ж.* **1.** (*городня рослина*) морква: Ѡгꙋрков, росады моркви… того в потрєбꙋ ꙋ дворє єст (Володава, 1553 *AS* VI, 13); огород один дворный, в томъ огороде… моркве гряд чотыри, свеклы гряд три, капусты гряд пятдесят (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); Стєпанъ дємидовичъ… мє(л)… насєнъѧ мо(р)кви (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 58).

2. (*коренеплоди цієї рослини*) морква: ярины розное, яко то: капусту, моркви, постернаки,… петрушъку на зиму приготованые, не допустивши там, абы се хвала Божая ширила, упрятоват казал, ховалъ (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* I/VI, 742).

Див. ще **МОРКОВЪ**.

МОРКГ *див*. **МОРҐЪ**.

МОРКГЪ *див*. **МОРҐЪ**.

МОРКВАНЫЙ *прикм*. (*який стосується моркви*) морквяний: кнзъ Воронєцки(и)… взялъ… насє(н)я цєбу(л)ного фу(н)товъ три(д)ца(т)…, насє(н)я за по(л)копы грошє(и), морквано(г)[о] [фу](н)то(в) два (Житомир, 1584 *АЖМУ* 76).

МОРКОВЪ, МОРКОВЬ ж. Те саме, що **морква** у 2 знач.: Морковь огороднꙋю ащє кто имѣєтъ при сєбѣ тогда всѧкого ꙗдовитого по(л)зоущє(г) гада, и звѣрꙗ нє оубѡитсѧ (XVI ст. *Травн*. 363 зв.); капусту, репу, морковъ, постернакъ, цебулю, огурки и всю огороднину, до живности належачие, побрали и в том же селе Кримешу межи себе поделили и на свой пожиток обернули (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 272).

МОРКОВЬ *див.* **МОРКОВЪ.**

МОРКОТАТИ *дієсл. недок.* (на кого і без додатка) ремствувати, нарікати: Вытсюдъ научайме ся за пилду Іюдову, кулькый грѣхъ лакумсво пѣняжное, чомъ Іюда моркоталъ за добрую дяку на тоту жону, що мастила ногы Христовы (XVI ст. *НЄ* 42); У сюмъ евангеліи нынѣшнюмъ исцѣливъ Христосъ одну жону, што была немуцъна и слута вусѣмънадесятъ лѣтъ, у день суботный, а фарѣсеи моркотали, занужъ была субота (Там само, 164).

МОРМОРЯНЪ *прикм*., *перен*. (*подібний до мармуру*) мармуровий: голени его столпове морморяны, которыи жъ то соуть оуставлены на подкладахъ златыхъ (поч. XVII ст. *Песн.п.* 54).

МОРОВАНЄ *див*. **МУРОВАНЄ.**

МОРОВКА *ж.* (*стп*. mrowka) Мурашка: formica моро(в)ка (I пол. XVII ст. *Своб*. 35).

МОРОВСКИЙ *див*. **МОРАВСКИЙ.**

МОРОВЫЙ *прикм*. (*який стосується пошесті*) моровий: по(д) ча(с) нн҃ѣшнєго морꙋ, васили(и) ивановичъ га(р)ба(р)чи(к) з парафѣѣ и ꙋлїцѣ фєдоровскоѣ ѡ(т)каза(л) то(т) да(л) котєлъ мѣдꙗны(и)… по(д) тє(н) жє часъ морովы(и), ꙗхи(м) кравє(ц), ꙋмїраючи ѡ(т)-далъ пло(т)на нєто(н)кого пу(л)сєто(к), за котры(и) ѡ(т) нєстєра взꙗлє(м) зло(т) 13 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4 зв.); Фагєдє́ны бовѣмъ и Ґанґрє́ны хоро́бы та(к) назва́ныи, жє Пє́ршаа тѣло чл҃вчєє з҄грызáєт҄, а Дрꙋгаѧ оумрьщвлѧ́-єтъ, та́къ, Ґды́сѧ томꙋ нє забѣжи́тъ вча́снє, нє то́лко ча(ст) та́ѧ тѣла кото́раа хорѣєтъ, а́лє и дрꙋгїи побли́жнїи ча́сти, и са́м҄ вє́съ чл҃вкъ на по́тымъ ги́нєтъ, та́кжє нори́цѣ, и моровыи вро́ды, и болѧчки огнє́нныи Ро́жами назва́ныи (Київ, 1631 *Син.Тр*. 816); **моровоє повѣтрѧ (повѣтрє, повѣтрєє, повѣтриє), повѣтрѧ (поветра, поветрєє, поветриє, повѣтрєє, повѣтрьє) моровоє** *див*. **ПОВѢТРѦ**.

МОРОЗОВАТЫЙ *прикм*. Сивуватий, попелястий: побралъ… коня шерстю морозоватого, который коштовалъ деветъ копъ грошей Литовскихъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 395); побралъ и пограбилъ… торбу зъ грошми,… коня шерстью морозоватого (Там само, 406).

МОРОЗЪ *ч.* **1.** (*холод, коли температура повітря спадає нижче від нуля*) мороз: нѣ ма́шъ но́чи ани вє́чєра. нѣ моро́зꙋ, анѣ дꙋхоты. анѣ жа(д)ны(х) и(н)ши(х) ѡдмѣнъ на повѣтрю (Острог, 1607 *Лѣк*. 45); ѡ́кна и двє́ри завї́ало. и моро(з) лю́тыи бы(л). хто по дрова поєха(л) то змє́рзь (Острог, 1619 *Остр.л.* 130); Року 1570 морозъ поморозилъ въ самые цвѣты и былъ голодъ великій (поч. XVII ст. *КЛ* 76); ты в҄ дороги(х) ша́та(х) сѣди́шъ… а оу́богїй бра(т) твóй по(д) оу́гло(м) твоимъ ѡ(т) мо́розоу помєръза́єтъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 279 зв.); rigor сдꙋдєно (!) мороз (I пол. XVII ст. *Своб*. 48); Зимѣ ся зе(м)ля запечатуетъ, морозо(м) же горачостъ з ней не можетъ ви(и)ти (серед. XVII ст. *Луц*. 543); в то(м) жє року… вєсна была ба(р)зо сꙋхаꙗ, нє хотѣлъ дощъ падати, нє хотѣло сꙗ ничого родити, анѣ трава, і що сꙗ было ѡзимины ѡказало… моро(з) попсовалъ, а що сѣꙗно ꙗрины, то за посꙋхою нє сходило (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176);

перев. у мн. холодна зимова погода; морози: у вєликиє морозы вода упала у Бугу (Володимир, 1602 *ТУ* 234); тако́воє тєпло бы́ло. и(ж) са́ды квитнꙋли… пото(м) м(с)ца ма́рта

бы(ли) моро́зи, и(ж) вˁши(т)ко помо́розило (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 57); Понєва́жъ бовѣмъ нѣкоторыи нєдозрѣлꙋю и бєзˁ ча́сꙋ часто́крот вˁ гости́нѣ поднꙗли смє́рть, То́ єстъ, вˁ мо́ри, и вˁ гора́хъ нєпроходи́мыхъ и бєзˁлю́дныхъ, вˁ скала́хъ роспа́лыхъ, и про́пастєхъ зє́мныхъ…, и война́хъ, и пожа́рахъ, и моро́захъ (1627 *Тр.* 37).

2. Вл.н.: Мєщанє… пилипъ вищи(и)…, иванъ мє(л)никъ… тишко кꙋ(з)нєцъ… дмитрє(ц) моро(з) (1552 *ОКан.З.* 30); п(н) грыгоры(и) морозъ в дому своє(м) маючи гостє(м) жолнѣра, з мо(с)калꙗ, нн҃ѣ полака на имꙗ стары(н)ского котрого ꙋмолилъ и(ж) на цє(р)ковъ даровалъ зло(т) 40 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1049, 7 зв.); Анъдрꙋшъ Морозъ (1649 *РЗВ* 119 зв.); шляхетъный панъ Павел Речъковский… противъко всее громаде местечъка Гошчы и… подданымъ: Кгохови, Дрозъдови… Степанови Морозови… сведчилъ и протестовалсе (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 433).

МОРОКЪ *ч.* (*відсутність світла; темрява*) морок: мра(к), мо́рокъ (1596 *ЛЗ* 57); Мра́къ: Моро́къ, мгла (1627 *ЛБ* 66); нєха́й єгѡ затма́тъ тє́мности…, нєха́й єгѡ́ ѡсадє мо́рокъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 57); Нєха́й сє затмꙗ(т) звѣ́зды мо́рокомъ єй. нєха́й ждє́тъ свѣтла а нє ѡглꙗда́єтъ (Там само, 57 зв.).

Див. ще **МРАКЪ, МРОКЪ.**

МОРОТВОВАТИ *дієсл. недок.* Умертвляти: Кто насъ разлучитъ выдъ любве Божіи, ци скорбъ, ци тѣснота, ци гонѣня, ци рубаня, ци голодъ…, ци що, якъ естъ написано. чомъ дѣля тебе, Господи, нѣ моротвуеме (XVI ст *НЄ* 47).

МОРОЧНЫЙ *прикм.* Темний, темрявий: мра(ч)ны(и), моро(ч)ны(и), тє(м)ны(и) (1596 *ЛЗ* 57); Мра́чный: Моро́чны(и), тє́мный (1627 *ЛБ* 66).

МОРСКАТИ *дієсл. недок.* (кого) Бити, шмагати: тобѣ… повєдаємо. абы є(с) сꙗ оучи(л) моу(ж)ствоу. а то ти посыла́ю, мѣ́тлоу, мє́чъ. а золоты(х) мѣшо(к). мѣтлꙋ, абы тꙗ оучє́но а мо́рскано (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 61 зв.).

МОРСКИЙ, МОРСКІЙ, МОРСКЇЙ, МОРСКЫЙ, МОРЪСКЫЙ, МОРЬСКИЙ *прикм.* **1**. (*який стосується моря або пов'язаний з ним*) морський: какъ жє коли волна морьскаꙗ. вчинитсꙗ ѡ(т) вѣтра высока. пришє(д)шии ѡ бєрєгъ вдаритсꙗ (1489 *Чет.* 54); И та(м) жє на́ мори гды плынꙋлы, оу́сталь // вє́ли́кїй вѣтръ навалности и про́пасти мо́рскїй. и близко ємꙋ см҃ртю грози́ло (XVI ст. *УЄ* № 29519, 268 зв.); и вы(и)дє(т) абы зводи(л) народы… абы и(х) збира(л) на ва(л)ку которы(х) є(ст) ли(ч)ба ꙗ(к) пєсо(к) мо(р)ски(и) (XVI ст. *КАЗ* 655); и въ чєтвръ́тꙋю стра́жꙋ вно́чи по мл҃тѣ пришо(л) по морю до оуч҃нко(в) свои(х) и вꙋзбави(л) и(х) ѡ(т) стра(х)у мо(р)скаго (XVI ст. *УЄ* № 29519, 94); И боудоуть знамєнїа. на сл҃нˁци и на м(с)ци. и на звѣзда(х). и на зємли тоуга народомь. длꙗ боурѣ. и шоумоу морˁского и влънь. боудоу(т) изˁдыхати чл҃ци ѡ(т) страха (1556–1561 *ПЄ* 315); Вл(д)ко гп҃и… ѡ(т) всѣхъ бє́зднъ мо́рскыхъ напо́лнилъ єси собѣ исто́чникъ оди́нъ. ѡ(т) всѣхъ гра́дѡ(в) и мѣстъ освєти́лъ єси собѣ сїо́нъ (Острог, 1599 *Отп.КО* 313 зв.); и пото(м) єго заклꙗ(л) іѡа(н) // и за́мкноу(л) єго вˁ глоуби́нѣ мо́рˁской (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 353–353 зв.); Пꙋчи-

на, Глꙋбóкост мóрскаѧ. //… Или ширóкость мóрскихъ вóдъ, и вмѣсто мóрѧ глаголéтъсѧ (1627 *ЛБ* 103–104); Спулъ, и валы морскїе, нехъ ся лякаютъ: И зъ бреговъ своихъ, широко выливаютъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 161); Мѡ́ѵсей… Жиды по днꙋ мóрскомъ сꙋхѡ и бє(з) жáднои шкóды пєрєвéлъ… Пóсохомꙿ попéрєкъ вꙿ тóє жꙿ мóрє оудáривши, вѡ́ды мóрскїи стѧгнꙋлъ…, а оупорного и пы́шного Фараѡ́на зо всѣмъ єгѡ вóйскомъ мóрскими водáми покры́лъ и затопи́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 117); лѣпшє томꙋ чл҃кꙋ оувѧзáвши кáмєнь вєли́кы(и) на шїю а потопи́ти(с) въ глꙋбинꙋ мóрскоуѫ, нѣ(ж)ли лю(д) бж҃їи приводи́ти на ѧкоу́ѫ злóсть (1645 *УЄ* № 32, 75); Ц҃рь єгѵ́пє(ц)кїй собрáлъ вóйско ꙗ́кѡ пєсóкъ котóрый éсть на бéрєгꙋ морскóмъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 488 зв.);

(*який розташований у морі або межує з ним в морі, коло моря, над морем*) морський: Тира(з) збꙋдовавши тирꙋ(м) дє(р)жа(л) порты мо(р)скиє и фꙋ(н)дова(л)… траки (1582 *Кр.Стр.* 32 зв.); Єѵрíпъ. оузкїй Строу́мєнь альбо ѡ(т)нóга мóръская, ꙗкáѧ éстъ мєжи Влóскою, а Сікєлíйскою зємлéю (Львів, 1614 *Кн. о св.* 441); зо всѣ(х) сторонъ зємлѣ и выспъ мо(р)скы(х) до ѡного мѣста нб(с)ного пристоу́пъ є(ст) пéвный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 238 зв.); Помóрїє: Бéрєгъ мóрскїй (1627 *ЛБ* 87); Іѡáнъ сты́й притєрпѣвш(и) мꙋки //… на ви(г)нáнѧ послáнъ; на пáтмо(с) ѡстровъ, мóрскїи (Чернігів, 1646 *Перло* 131–131 зв.);

(*який живе або росте в морі*) морський: бо всѧкоє прирожє(н)є звєра(т) и птахо(в) // и гаду и мо(р)ски(х) ры(б) быває(т) ꙋкрочє(н) є(ст) и є(ст) ꙋкрочоно ѡ(т) прирожє(н)ѧ чл҃вчого а ѧзыка жадє(н) чл҃вкъ ꙋкоротити нє можє(т) коли (ж) є(ст) зло(ст) нєзагамованаа и по(л)ны(и) є(ст) ѧду смє(р)тє(л)ного (II пол. XVI ст. *КА* 168); и всє по(д)да(л) єси по(д) мóць єго… и скóты пóлꙿныи, и ри́бы *мóрꙿскыи*. кóторыи пєрєхóдѧ(т) стє(ж)ки мóрꙿскыи (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 79 зв.); А дроу́гыє повѣдáютъ… жє то éстъ ди́въ мóрꙿскїй нѣꙗ́кїй: зꙿвéрхꙋ до пóѧса Стáнъ панáньскїй, а дáлѣй ры́бѣй (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); Рóкє(н) ры́ба… чл҃ка вꙿ мѡ́ри ꙋмєрлóго, абы звѣръ мóрскїи нє пожєрлꙿ зáховꙋє и бóрони(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27); Гꙋба: Гꙋбка мóрска(а) (1627 *ЛБ* 28); Чрълвлєни́ца: Жꙋлвъ мóрскїй сꙿ котóрого крвє фáрбꙋ шарлáтнꙋю чи́нѧтъ, шáрлатъ (Там само, 156); ostreum, ракъ мо(р)ски(й) (1642 *ЛС* 296); Всѧ покори(л) єси по(д) нѡ́зѣ єгѡ, ѡ́вца и волы всѧ, єщé жє и скѡ́ты,… пти́ца нб(с)ныѧ и ри́бы мóрскїѧ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916); И рéклъ оц҃ъ до сн҃а… оучини́мо чл҃вка на вышбражéньє нáшє и на подобéнство. а нєхáй владѣєтъ Ри́бами морски́ми и птáствомъ повѣтрнымъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.); **пенка морская** *див.* **ПЕНКА**.

(*який живе або росте біля моря*) морський: морскíй птáхъ гнѣздо рóбитъ при мóри на сáмомъ пєску, а ꙗ́ица рожáючи пꙋщáєтъ въ мóрє правє зи́мє (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.);

2. (*пов'язаний із плаванням на морі, морськими походами, морською торгівлею*) морський: тєжъ показꙋє(т), нємє(н)шаѧ можъность либонова, который то в то(и) ча(с)… та(к) силєнъ бы(л)…, ижъ ємꙋ двѣ га(р)матє мо(р)скиє ѡ(т)нꙗ(л) (1582 *Кр.Стр.* 78); лазарь… лєжа(л) пєрє(д) вороты… нємл(с)-

тивнїка великаго. которїй то завˢше на каж(д)ы(и) дн҃ь ве(с)ли(л)сѧ а земными и мо(р)скыми прїбы(т)ками тєды богати(л)сѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 209); Ча́се дорогїй… Быстрѣ́й на(д) мо́рскїй кора́бль живо́тъ мо́й прова́дишъ (Острог, 1607 *Лѣк*. 2); алє єстъ бовѣ́мъ оу мо́ри єдина ры́ба мала́ѧ зро́стомъ, кото́рꙋю называ́ю(т) рємо́ра ѡ(т) пло́вцєвъ мо́рˢскихъ дозна́на (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 154 зв.); **збойца мо́рский** *див*. **ЗБОЙЦА**.

МОРСКІЙ *див.* **МОРСКИЙ.**

МОРСКЇЙ *див.* **МОРСКИЙ.**

МОРСКЫЙ *див.* **МОРСКИЙ.**

МОРТИФѢКОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mortyfikować, *лат.* mortificāre) (що) умертвляти: Бо вˢ такъ бры́дко(м) грѣхꙋ бꙋдꙋчи, лю́бѡ сѧ рˢко́мѡ набо́жнє мо́литъ, лю́бѡ по́ститъ, лю́бѡ тѣ́ло своє мортифѣкꙋєтъ нє чти́тъ Бг҃а, а́лє сѧ зˢ нє́го найграва́єтъ (Львів, 1645 *Жел.Тр*. 5).

МОРХЪ *ч.* Китиця, торочка: взято… три сѣдла подмалеваныхъ, чотыри пары морховъ со злотомъ и со сребромъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127).

МОРЩИТИ *дієсл. недок.* (*робити зморшки*) морщити: irrugo, -as, морщу (1642 *ЛС* 247);

(*морщачи, псувати вигляд чого-небудь*) морщити: мо́рˢщꙋ, шпє́чꙋ (1596 *ЛЗ* 67); Посмража́ю: Мо́рщꙋ, шпє́чꙋ, ни́щꙋ (1627 *ЛБ* 89).

МОРЪ, МУРЪ[2], МЮРЪ *ч.* Мор, пошесть: На тѣлѣхъ караетъ голодомъ, вуйнами, моромъ, убуйствомъ… серенъчами и иншими непогодами (XVI ст. *НЄ* 210); Братславъ ѡ(т) тата́ръ взѧ́тъ и в по́лщи голодъ вєли́кїи и мо(р) бы́лъ (Острог, 1550 *Остр.л.* 126 зв.); и боудоуть великы(и) трѧсєнѧ по землѧмь, мѣ(с)цами. голодовє, а моровє боудоу(т) (1556–1561 *ПЄ* 314); и бꙋдꙋ(т) го́лоды и моры // и трѧсѣ(н)є по мѣсто(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 24 зв.–25); мы сами… на ѡны(м) рокꙋ… станꙋти… нє закладаючисє ани шчичачисє жа(д)ными дилѩциѩми… голодо(м) моро(м)… и… тому записови… досы(т) чинити маємо (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112 зв.); по(д) ча(с) нн҃ѣшнєго морꙋ, васили(и) ивановичъ га(р)ба(р)чи(к) з парафѣѣ и ꙋлїцѣ фєдоровскоѣ ѡ(т)каза(л) то(т) да(л) котєлъ мѣдѩны(и)… за котры(и) взѩлємъ зло(т) 33 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4 зв.); ива(н)ко кушнѣ(р), которого жєну в мо(р) за зво(н)нїцєю поховано… далъ зло(т) 2 (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5); Того часꙋ комєты бы́ли вєли́ки на (г)ла(д) и на мо(р) (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 52 зв.); Полѩци ѡ(д) Грєкꙋ(в) ѡ(д)лꙋчилисѩ и свѩта ѡ(д)мѣнили. Ро(к) ҂ах҃. Мю(р) вє(л)кы(и) (Пітрова, І пол. XVII ст. *Яв.Из*. 5); А поты(м) посла(л) б҃ъ… на́ пръсы. мо́ръ и плѧ́гꙋ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 344 зв.); Гꙋби́тєлство: мо́ръ, морово́є повѣтрє, затрачѣ́ньє (1627 *ЛБ* 28); pestis, мо(р), губитє(л)ство, пагуба (1642 *ЛС* 313); Попрестань юж, пане, твоєй суровости, Так гладомъ, як мором не карай за злости (1648 *Елег*. 153); А го́лодъ длѧ которо́го сє вы клопо́чєтє прилнє до ва́съ во єгѵ́птѣ, и та́мъ помрє́тє ѡ(т) мєча, ѡ(т) го́лодꙋ и ѡ(т) мо́рꙋ (серед. XVII ст. *Хрон*. 356).

МОРЪДЪ *див*. **МОРДЪ.**

МОРЪДЫРЪ *див*. **МОРДЕРЪ.**

МОРЪСКЫЙ *див*. **МОРСКИЙ.**

МОРЬДОВАТИ *див.* **МОРДОВАТИ.**

МОРЬДЫРЬ *див.* **МОРДЕРЪ.**

МОРЬСКИЙ *див.* **МОРСКИЙ.**

МОСЕЗОВЫЙ *див.* **МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСЕНДЗОВЫЙ, МОСЕНЪДЗОВЫЙ, МОСИОНДЗОВЫЙ, МОСІОНЗОВИЙ, МОСЮНЦЗОВЫЙ *прикм.* (*стп.* mosiądzowy) мосяжний, латунний: лихтаръ мосендзовый, въ немъ руръ деветъ, кадило мосендзовое (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 183); Панъ мировицки(и) в острозѣ мєшкаючи(и) нада(л) мѣ(д)ницꙋ Мосє(н)дзовꙋю (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 272); повинєнъ тɛ(ж) будɛ(т)… п. А(н)дрɛ(и) дати до цє(р)кви в҃ лѣхтарѣ мосю(н)цзовыє (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 32); Того жь року… прыбыто(к) лѣхтаро(в) мосиондзовы(х) ѕ҃ (Львів, 1643 *Інв.Усп.* 78 зв.); в мѣ(с)тѣ то(м) муръ такъ до(л)гий на :о҃: милъ а мае(т) сто брамъ мосіонзовихъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534); у арендара челядь пана поручниковая обрусъ, фартухъ шытый, коштовный, лыхтаръ мосенъдзовый – взяли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569).

Див. ще **МОСЯЖНЫЙ, МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСЕНДЗЪ, МОСѦДЗЪ *ч.* (*стп.* mosiądz, *ствн.* massing) мосяж, латунь: побрано… шаблю зъ мосендземъ… ручницу губчастую (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 277); вє(р)но(ст) твоꙗ пн҃є сєнюто має(т)ность и(х) всю рꙋхомꙋю… бꙋдꙋчꙋю лєкгꙋминами и домовыми рєчами… мє(д)ю, мосє(н)дзо(м) то є(ст) злото(м) срєбро клє(и)ноти шаты кони бы(д)ла стадо ры(н)шту(н)ки и га(р)матꙋ до во(и)ны налєжачиє… ѡ(т)дати нє хочєшъ (Кременець, 1621 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 61 зв.); *У порівн.*: ѡбє(р)нувшисѧ вид(л) єсми сє(м) лихтаро(в)… подобного сынови чєловѣчому ѡболочєного в до(л)гоє ѡдѣньє… а голова єго и волосы бѣлы ꙗко во(л)на бѣла ꙗ(к) снѣ(г) а очи єго ꙗ(к) поломѧ ѡгнѧ а ноги єго подобны мосѧдзу ꙗкобы в пєчи розо(з)жоно(и) а голо(с) єго ꙗко голо(с) во(д) многи(х) (XVI ст. *КАЗ* 595).

Див. ще **МОСЯЖЪ.**

МОСЕНЪДЗОВЫЙ *див.* **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСИОНДЗОВЫЙ *див.* **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСІОНЗОВИЙ *див.* **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСКАЛ *див.* **МОСКАЛЬ.**

МОСКАЛИКЪ *ч., зменш.* Те саме, що **москвитинокъ**. Вл. н.: мєщанє… // ѡстапъ тростѧни(к)… ми(т)ко москаликъ… // ми(н)ко шило (1552 *ОЧорн.З.* 57 зв.–58–58 зв.).

МОСКАЛЪ *див.* **МОСКАЛЬ.**

МОСКАЛЬ, МОСКАЛЪ, МОСКАЛ *ч.* **1.** Те саме, що **москвитинъ** у 1 знач.: п(н) грыгоры(и) морозъ в дому своє(м) маючи ґостє(м) жолнѣра, з мо(с)калꙗ, н҃нѣ полака на имꙗ стары(н)ского котрого ꙋмолилъ и(ж) на цє(р)ковъ даровалъ зло(т) 40 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1049, 7 зв.).

2. Вл.н.: Мєщанє, которыє в острозє сєдꙗ(т)… // ива(н) кравє(ц)… гри(н) тꙋровє(ц)… ѡпана(с) моска(л) (1616 *ООЗ-2*, 2 зв.–3); помененая Вовдя, весполекъ зъ маткою своею, Солохою,… // въ молоку слузе его

милости пана Вишневского, Семенови Москалеви, тоежъ зеле любъше задали, а то для того, абы былъ тую Вовъдю понялъ (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/I, 450–451); На вряде мескимъ… Миско Москал признал… ижемъ,… продал огород свой власный,… за певную суму злотых чотыри литовских (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 19); Тимошъ Москалъ (1649 *РЗВ* 445).

Див. ще **МОСКВА.**

МОСКВА, МОСЪКВА *ж.* **1.** Московська держава, Московія: цесары Кгрецкие взяли собе моцъ на духовные и на церкви, права имъ ставечи, яко хотели. Што се и теперъ въ Москве деетъ: што кажеть господаръ, то быть муситъ – и въ вере, и въ церквяхъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 282).

2. (*жителі Московської держави*) московити: вси рȣсаци полꙗци мо(с)ква бу(л)гаровє… словє(н)ского ꙗзыка по(д) н҃бомъ ȣживаю(т) (1582 *Кр.Стр.* 90); Нє зовȣ(т)сѧ вси ꙗзыки кре́щенʿныє въ имѧ ѡ(т)ца и с҃на и с҃тго д҃ха инʿши(м) имєнє(м)… и на полуд҃нє и по(л)ночи. ко(ж)ды(и) ѡ(т)мѣ́нʿны(и) свои(м) го́лосо(м) зовомы(и) ꙗ́зыкъ. А мєнови́тє гре́ци, ара́пи, сѣ́вєрани. сє(р)би. бо(л)гарє, словѧнє. арабанаши; моу(л)тѧнє. богда(н)ци. мо́съква. и наша рȣ(с), то(л)ко хр(с҃)тїанинъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 250 зв.).

3. Московське військо: Того́ же ро́кȣ москва тата́ръ поби́ла (Острог, 1599 *Остр.л.* 127 зв.); Того-же року наши побили Москву на Орши (поч. XVII ст. *КЛ* 75).

Див. ще **МОСКАЛЬ, МОСКВИТИНЪ.**

МОСКВИТИН *див.* **МОСКВИТИНЪ.**

МОСКВИТИНОКЪ *ч., зменш.* Хлопець-московит: други(и) хлопє(ц), москвитинокъ, которого нє ѡбачили, яко(с) мєжи ни(х) на м[є]сто утєкъ, на кгва(л)т вола(л) и мєсту зна(т) да(в) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51).

Див. ще **МОСКАЛИКЪ.**

МОСКВИТИНЪ, МОСКВИТИН *ч.* **1.** (*виходець із Московської держави*) московит: мещанинъ киевский нашолъ листъ в церкви Матки Божее до него писаный от нѣкоторого москвитина, в котором жо он до пана воеводы киевского пишетъ о положеньи московскомъ, спрыяючи ему и остерегаючи тот замокъ нашъ украиный Киевъ (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 8/V, 7); Ключи ѡтъ пороховъ и ѡто всєє стрєльбы ѡди(н) ȣ ро(т)мистра а дрȣги(и) ȣ по(д)старостєго а по(д)старости(и) москвитинъ повєдаєтьсѧ з вологды иванъ ки(р)дєвъ (1552 *ОВін.З.* 131 зв.); ты, Яне, и зъ жоною своею, ани самъ на копе не бывалъ и тыхъ речей, съ которыми васъ теперъ привели, у себе маючи, // передъ копою не повидали, але еще, мало маючи на томъ, и Москвитина, злодея приличного, безправне обесилъ (Луцьк, 1568 *АрхЮЗР* 6/I, 62–63); ѡни всѣ звытє(з)ства и рыцє(р)ски(х) сує(т)ностє(и) крывавобитныє бои нєхто и(н)ши(и) нє вло(х), нє нѣмєцъ, нє мо(с)квити(н),… ани а(н)кгє(л)чикъ показова(л), ѡдно лито(в)скиє кнꙗжата (1582 *Кр.Стр.* 10); Тепер москвитин служити мусит франтѣшкȣ и яцкȣ, римским божком, як сѧ были наȣчили (служити) московским курилом, сергѣем, пахнутѣм, николѣ можайскому, пѧтницы и иным (поч. XVII ст. *Вол.В.* 87); трєтєцки(и) мо(с)квити(н) слуга авєдіка ѡ(р)мєнїна (Львів, 1629 *ЛСБ* 1049, 8).

2. Те саме, що **Москва** у 1 знач.: Што сѧ тычє(т) мє(ст)ца гдє бы єго К(р) М ѡбира(т) зычи(ли) бы(с)мы того києвови жєбы на нє(м) К(р) по(л)ского ѡбирано длѧ чого лєпшєє ѡпа(т)рє(н)є томꙋ мє(с)цꙋ бы(т) бы мꙋсєло а ты(м) ѡбу нєприѧтєлє(м) татаринꙋ и москвитинꙋ з вєлики(м) пострахо(м) и боѧзнью… // а па(н)ству… коронъному ку вєликому розъширєнью (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 5–5 зв.).

3. Вл. н.: затымъ вышолъ слꙋга кн҃зѧ… // захариѧ москвити(н) з двора к намъ до воротъ и повєдилъ и(ж) дє(и) тꙋтъ кн҃зѧ нѣтъ єха(л) до ковлѧ (1572 *ЖКК* I, 41–42); гражанє лво(в)скїє… имѣю(т) нꙋжную потрєбꙋ… штамбу ѡ(т) рꙋкъ єврє҃скїи искупити, южє застави Ѳєѡдоръ Москвити(н) (Львів, 1589 *ЛСБ* 120, 106); по(д)даныє поводовыє… на (и)мє Данило // Чє(р)ка(с), Фєдо(р) Билы(и), Яцъко Пру(с), Бо(г)данъ Мо(с)квитинъ,… по вла(с)но(и) потрєбє своє(и)… мимо мє(с)тє(ч)ко Нє(с)чиро(в) яхали (Володимир, 1628 *ТУ* 281, 283).

Див. ще **МОСКАЛЬ, МОСКОВЕЦЪ.**

МОСКОВЕЦЪ *ч.* Те саме, що **москвитинъ** у 3 знач.: Анъдрꙋшко Московє(ц) (1649 *РЗВ* 169).

МОСКОВКА *ж.* Московка, московитка. Вл. н.: Половица пу(л)сє(т)ка поло(т)на домово(и) роботы, по // нєбощицє а(н)ници московцє зостало пры и(н)ших дробѧ(з)кахъ (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 73–73 зв.).

МОСКОВКИНЪ *прикм.* Московчин. Вл. н., *ч.*: Гораи(н) моско(в)ки(н) заложилъсѧ за ротмистра (1552 *ОЧерк.З.* 14 зв.).

МОСКОВСКИ *присл.* По-московськи: Клѧпи́на: Всѧ́коє дрє́во нагнє́ноє, Моско́вски нарицѧ́єтсѧ, Патєри(к) Соловє́цки(х) чꙋдотво́рцѡ(в) (1627 *ЛБ* 53); По(д)ѧрє́мни(к): Помѣ́стною бє́сѣдою Моско́вски, Мє́ринъ… // Ко́нь про́сты(и). Ло́ша(д), са́мка, про́стаа клѧ́ча (Там само, 85–86).

МОСКОТАНЄ *с.* (*швидке безладне говоріння*) торохтіння*:* Truhán: Ne cháyte brátya toho moskotánia Ale posłuchaymo Popowoho nakazánia (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 5 зв.).

МОСНИЦА, МОСТНИЦА *ж.* Те саме, що **мостина**: зличилъ есми, отъеждаючи, драницъ осмъдесятъ а мостницъ шестнадцать (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 38); А потомъ самъ отецъ архимандрытъ… арматно на Холму мостъ переехавши, казалъ роскидать тымъ слугамъ своимъ, которые з росказаня его в килку местцахъ мостъ попсовали, мосници въ воду повкидали (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603).

МОСТАВЪНИЧИЙ *див.* **МОСТОВНИЧИЙ.**

МОСТИНА *ж.* (*одна з дощок мосту*) мостина: А г(д)ы ишли к мѣстоу прє(з) потокь, сами ишли по лавка(х), по мостина(х), а єго с҃тоую мл(с҃)ть спыхали в болото (XVI ст. *УЄ Трост.* 59).

Див. ще **МОСНИЦА.**

МОСТИТИ *дієсл. недок.* (що і без додатка) (*споруджувати, зводити*) мостити: Таке жъ жаловали намь, штожъ мы тамъ которихъ людей, потужниковъ ихъ, подданыхъ нашихъ, поотдавали, ино тые люди у городовой

роботе и мостовъ мостити помогати ихъ не хотять (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); И съ тыхъ пенязей казали есмо имъ мосты мостити на Муховцы, на Угринцѣ, на Струзѣ (Вільна, 1529 *РЕА* I, 167); повиноватъство ихъ… замъковы(и) мостъ мостити по половинє и(з) аръхиманъдритовыми лю(д)ми (1552 *ОКЗ* 46); с тыхъ светлицъ столы нашы побралъ и мостъ до замку вышнего Луцкого тыми столами мостити казалъ, ку взкгарде и соромоте нашой (Володимир, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 346); pontem fani velagevem мощꙋ (*Уж.* 1645, 69).

Див. ще **МОЩИВАТИ.**

МОСТНИЦА *див.* **МОСНИЦА.**

МОСТОВНИЧИЙ, МОСТАВЪНИЧИЙ, МОСТОВНИЧЫЙ *прикм. у ролі ім.* **1.** *ч.* (*урядовець, який наглядав за станом доріг, мостів, гребель*) мостовничий: А при том были и того добрє звѣдоми: Господынъ и ѡтєцъ наш, нарєчєный єпископъ Лꙋцкий,.. а пан Дахно Василєвич, ключник и городничий и мостовничий господарьский Лꙋцкий (Луцьк, 1534 *AS* III, 473); Жаловал намъ… Матфѣй Красовский ѡ томъ, штож… мостовничий Лꙋцкий, пан… Загоровский з ымєнѧ нашого, ключового… кривды и втиски вєликии ємꙋ чинит (Краків, 1539 *AS* IV, 181); клю(ч)ни(к) горо(д)ничи(и) и мо(с)тавъничи(и) луцки(и)… загоро(в)ски(и) з дворѧниномъ н҃шимъ гри(ц)комъ нєпитущимъ (Вільна, 1546 *ЛНБ* 5, II 4043, 3); Я Михайл,… //… маючи ласку и запоможенъе от… ключника, городничого и мостовничого Луцкого, целника господара короля его милости… записую малжонце своей… на двохъ частех именей моих (Красне, 1557 *АрхЮЗР* 8/III, 33–34); съ стороны… отца владычыны, панъ мостовничый повѣдилъ, ижъ што дей панъ владыка написалъ въ позве…, же его милость… манастыръ… съ поменеными селы отнялъ (Луцьк, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 148).

2. *с.* **мостовъничоє** – те саме, що **мостовий** у 2 знач.: А што ся дотычеть // того, ижъ ты мостовъничого кажешъ на нихъ брати по пяти грошей, ино ведже у великомъ князстве везде мостовничое на людехъ беруть отъ секеры по грошу (Краків, 1524 *АЛРГ* 197–198); Просили тєжъ есте его кролевской милости около врядовъ замъку тамошнего Луцъкого, а меновите о тые, то естъ городничое, ключъ и мостовъничое, ижъ николи ку староству не прыслухало, але земяне тамошніе, братья вашы, то заведывали (1554 *РИБ* XXX, 266).

МОСТОВЫЙ *прикм.* **1.** (*який стосується мосту і пов'язаний з ним*) мостовий: Ино ачъ есмо тамъ подданымъ нашимъ люди поотдавали, а роботы городовое и мостовое никому есмо не отпускали (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); niżli za kniazia Pronskoho wsi ony, jako zemiania tak y meszczane, zwoliwszysia, tot most pod czas tey zarobyli, y na pered toje roboty mostowoje ne wimowlajutsia (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22); На што жъ они и листъ отъ тое сторожи и роботы мостовое и з даванья десятины съ поль нашихъ вызволеный короля его милости пана отца нашого перед нами покладали (Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 41); тые жидове Наши въ томъ жо местѣ Нашомъ Луцкомъ мешкають и въ работахъ замковыхъ, и мостовыхъ, и паркановыхъ, и тежъ въ даванью подводъ и въ иншихъ великихъ повиноватствахъ и пошлинахъ посполу зъ

мѣщаны Луцкими тягнуть (Вільна, 1556 *РЕА* II, 54); **мыто мостовоє** *див.* **МЫТО.**

2. *У ролі ім., с.* **мостовоє** – (*митний збір за проїзд через міст*) мостове: отъ каждое мацы по пенезію, а мостовое зъ госьтя – одъ воза по полугрошку брати (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29); мають они тое померное одъ мацы по пенезю, а мостовое – зъ гостя отъ воза по полугрошку тамъ, у Володимери, на себе брати (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 31); дали єсмо мєщаномъ нашимъ вижвовски(м), на посполитую потрєбу и(х) мєстскую корчму горєлковую мостовоє, поду(ж)ноє, и воскобо(и)ню, в мєстєчку нашо(м) ви(ж)вовско(м) мєти а дєржати (Ломза, 1553 *ЦДІАЛ* 201, 4, 51); єго м(л). панъ Суходо(л)ски(и) казалъ кони за тоє мыто а(л)бо мо(с)товоє взяти и пографити (Володимир, 1638 *ТУ* 310); gelnium мостовоє (*Уж*. 1645, 27 зв.).

3. *У ролі ім., ч.* Вл.н.: Кость Мостовый (1649 *РЗВ* 140); Рома(н) Мостовы(и) (Там само, 200 зв.).

Див. ще **МОСТОВНИЧОЄ.**

МОСТОКЪ *ч.* **1.** (*невеликий міст*) місток: a jnszych mostow nihde pod Brasławem, a ni w powete Bracławskom, ne powidajut, – odno oden mostok na Potuszy (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22); да(л) г҃ гро(ш) що мостокъ ѹробълєно на мана(с)тиръ ѹизъдити (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 12–12 зв.); идучи Ивє(н)кою рєчкою вни(з), до ри(ч)ки И(в)ницы,… до мо(ст)ка,… а ѡ(т) мо(ст)ка рєчки И(в)ницы увє(р)хъ до Валовки (Житомирщина, 1597 *ККПС* 87); чє(т)вє(р)таꙗ [нива]… за мо(ст)ко(м) ко(н)цє(м) к дорозє Киє(в)ско(и) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 12–12 зв.); А мостокъ тамъ же на гати, яко на кгвалтъ повинни всѣ панове тамъже на своихъ дѣльничахъ направовати, яко се розмерило (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 335); Дєялосє на кгрунътє ро(з)ни(ц) на(д) рєчъкою Боя(р)кою при го(с)ти(н)цу,… у мо(ст)ка (Житомирщина, 1644 *ККПС* 289).

2. У складі вл. н.: **Бабьий мостокъ**: И кнѧзь… єщо копєц // вказал ѡстаточный мєжи Бабьим мостком и Свинєю, ѡт того копца повєл къ Свини, къ врочищѹ (Шайно, 1538 *AS* IV, 174–175).

3. (*м'ясо з грудної частини туші тварини*) місток, грудинка: Грѹди ѡ(т) овна: Мосто(к) зʹ бара́на (1627 *ЛБ* 28).

МОСТЪ *ч.* **1.** (*споруда для переходу чи переїзду через річку, рів, вал тощо*) міст: А на томъ дей местцы, где Петрашко Калусовский мыто береть ни мосту, ани гребли нетъ (Краків, 1511 *АЛРГ* 147); А въ городє с тыми слѹгами цєръковъными… повиноватъство ихъ… замъковы(и) мостъ мостити по половинє и(з) аръхиманъдритовыми лю(д)ми (1552 *ОКЗ* 46); мосты поправова(ти) и новыє на стары(х) звыча(и)ны(х) мє(с)ца(х) будовати замъки старыє поправовати… то водлу(г) стародавного ѡбычаю в цєло(с)ти зоставує(м) (1566 *ВЛС* 8); ꙗ са(м) а по (м)нє ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки моє… на пє(р)ши(м) року… станути маємо… нє закладаючи… бє(з)кролє(в)є(м) вылꙗ(н)є(м) во(д) полама(н)є(м) мо(с)то(в) (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); А заты(м) сабиꙗ(н) ѹмрє, тєло́ єго ꙗко́ такого́, вынєсє́но прє(д) римъ похо́вати́ ѹ мостѹ,…

и вки́нꙋто́ в рєкꙋ тибє(р) (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 51); Єдны с пєрєстраховъ в ва(л) з мосту падали шыи ламали. Хто (ж) (що) нєслъ в рꙋка(х) того нє жаловали (1636 *Лям. о пр.* 9 зв.); в чє(т)вє(р)… ꙋ Лвовѣ на мостѣ запалилосѧ а вши(ст)ко пєрє(д)мѣстѧ згорѣло (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); **мостъ живый** – підйомний міст: и тє(ж) ворота ѡ(т) до́лꙋ запира́ючїйсѧ, або мо́стъ живы(и) (1627 *ЛБ* 163); **мостъ бити** *див.* **БИТИ**[1].

2. *Перен.* (*те, що з'єднує з ким-, чимнебудь, спрямовує кудись*) міст: Ра́дꙋйсѧ мо́стє котрїй до нб҃съ прова́диш(ъ), На прєвысо́ко(м) столкꙋ всѣх(ъ) роско́шнє са́диш(ъ) (Львів, 1631 *Волк.* 26 зв.); моли́тва (мо́ви(т)) є́стˢ злꙋчє́нїємˢ и зˢєдночє́нˢїємˢ людє́й зˢ Бг҃омъ, статє́чностю свѣ́та, поѣдна́нˢїємˢ Бг҃а, слє́зъ ма(т)кою, грѣхѡ́въ оублага́нˢїємˢ, покꙋсъ мо́стомъ (Київ, 1634 *МІКСВ* 312).

3. У складі вл. н.: **волоский мостъ**: миско з волоского мосту г(рш) п҃ (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 22); **мостъ кривый**: листы отъ жида на три дворища у конецъ моста кривого (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 54); **Романов Мостъ**: которыи то законницы… не маючы… жадного на свижое данины респекъту и лисъты святое памяти небожъчика Петра Могилы, метрополиты киевского, на добра Романов Мостъ, Бурковець… // тые добра од протестуючого се одобрали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 404–405).

МОСТЬ, МОСЦЪ, МОСЦЬ *ж.* (*стп.* mość) (у *формулі звертання або у вказівці на третю особу*) милість. ◊ **ваша (єго, єи, ихъ) мость (мости, мосцѣ, мосцъ, мосць)** – ваша (ваші, його, її, їх) милість (милості): Поведил ей: "юж не оживет, буд того ваша мость певна!"; которая на то ему поведила: "фала Пану Богу! то жем юж собе тепер волна!" (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 500); потомъ, видячи южъ подпилого пана, теды коло него штукою зайдутъ, испытаютъ, яко ся вашмосць, мосцѣ пане, подпѣсуешъ, и за-разомъ каламаръ подставятъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); при… збитю и шкод немало почынил, которые готов буду часу права перед его мость паном подвоеводим, любъ тежъ перед его мость паном воеводою… наказать (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); А до того и господа(р) єго мо(с)цъ ю(ж) єха(л) (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); А то(с) чины(л) по(д)пи(с) рꙋкы в гологора(х) // на ново(м) мѣстѣ на волы, А при дє(р)жавѣ // єи мо(с)цѣ хо(д)кови(ч)ки п҃нѣ хорꙋжинои (Гологори, 1630 *ЛНБ* 3, № 62); В мосцямъ всѣхъ добръ дочесныхъ и вѣчныхъ зычливыи и служити готовы мещане Немировскаго братства церкве пресвятого и животворящаго Духа всѣ купно (Немирів, 1642 *КМПМ* II, 241); даємо є(и) вѣчными часы до Села Синечола До Ц(е)р(кв)и С(вя)таго Храма А(р)хистратига х(листо)ва Михаила за панованіа и(хъ) мости пана Чо(л)га(н)ско(го) за Панованія Короліа Владыслава Четве(р)того За Пана Гетмана Станѣслава Конецпо(л)ского (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, 8).

Див. ще **МИЛОСТЬ.**

МОСЦЪ *див.* **МОСТЬ.**

МОСЦЬ *див.* **МОСТЬ.**

МОСЦѢВЫЙ *прикм.* (*стп.* mościwy) (у *формулі звертання*) милостивий, шановний. ◊ **мосцѣвый пане** – милостивий пане: А прє́то и ты мо(с)цѣвый Пн҃є, в то́й красотѣ закохайсѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3 зв. ненум.).

МОСЧИ *див.* **МОЩИ.**

МОСЪКВА *див.* **МОСКВА.**

МОСЪКВИЧЪ *ч.* (*мешканець м. Москви*) москвич: и киянє, и мосъквичы – тыи вси да(и)вали ѿтъ копы по тры грошы (Берестя, 1526 *ТУ* 52).

МОСЫЖНЫЙ *див.* **МОСЯЖНЫЙ.**

МОСЮНЦЗОВЫЙ *див.* **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСЯЖНЫЙ, МОСЫЖНЫЙ, МОСѦЖНЫЙ *прикм.* (*стп.* mosiążny) мосяжний, латунний: кр(с)тъ єди(н) срѣбръны(и) позлотисты(и) изъ столцє(м) мосѧжнымъ (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 1 зв.); Мосяжъ: лѣхтаръ мосяжный, рурок дванадцять, кадилницъ две (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 294); Кѹбокъ мосыжны(и) злоти́сты(и) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I–2, 259); Табли(ч)ка мосꙗ(ж)наѧ позлотистаѧ (Там само, 261); лихтаре мосяжные великие до поставъниковъ, лямпы мосяжные, пушки мосяжные… позакопывал и поховал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 269).

Див. ще **МОСЕНДЗОВЫЙ, МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСЯЖОВЫЙ, МОСЕЗОВЫЙ, МОСЯЗОВЫЙ, МОСѦЖОВЫЙ, МОСѦЗОВЫЙ *прикм.* (*стп.* mosiądzowy) те саме, що **мосяжный**: па(н)вє три́ мєда́ныє лихтари́ мося́зовы(х) чотыри рожонъ же́лєзны(и) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6 зв.); побра(но)… //… гво(з)дьє билоє присто(ж)ноє и нєпристожноє мосѧзовоє (Луцьк, 1573 *ТУ* 154–155); Нєстє(р) дмитровичъ… мє(л)… //… бєлила ши(л) посторо(н)ковъ дроту мосѧжового… за ко(п) г҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 44 зв.–45); лихтаръ мосезовый великий 1, лихтаръ другий малый мосезовый 1 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 367); пану Вилкговскому далемъ… седло и тебенки малованые, узду козацкую, мосязовую (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 273); Особливе цын и мѣдь по ее милости панеи воеводичовои при манастыру осталая:… миска мѣденая, мѣдница мосязовая, лыжка железная (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); лихтаровъ мосяжовыхъ два за золотыхъ полтора (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 406); лихтарик мосяжовый двойчатый на шруби (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

Див. ще **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСЯЖЪ, МАСЯЗЪ, МАСѦЗЪ, МОСЯЖЬ, МОСѦЖЪ *ч.* (*стп.* mosiądz) мосяж, латунь: та(к) мови(т) сынь божи(и) хто має(т) очи ꙗ(к) поломє(н) ѿгнєвы(и) а которого ноги подобны масѧзєви (XVI ст. *КАЗ* 599); Онъ шаблю маетъ козацкую, масязомъ оправную (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 273); Мосяжъ: лѣхтаръ мосяжный, рурок дванадцять, кадилницъ две (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 294); Цѣна и мосяжь и желѣзо бѣлое (Там само); Прѹдъ: Мо́сѧжъ… по и́нѣхъ, Бѹрштынъ (1627 *ЛБ* 103); анєктана́въ… вы́налъ з҄ па́зѹхи своє́й вєльми ди́внѹю табли́цѹ оучинє́нѹю з мосѧжѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 396).

МОСЯЖЬ *див.* **МОСЯЖЪ.**

МОСЯЗОВЫЙ *див.* **МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСѦДЗЪ *див.* **МОСЕНДЗЪ.**

МОСѦЖНИКЪ *ч.* Мосяжник: Кова́чъ мѣди: Котля́ръ, мо́сѧ(ж)ни(к) (1627 *ЛБ* 53).

МОСѦЖНЫЙ *див.* **МОСЯЖНЫЙ.**

МОСѦЖОВЫЙ *див.* **МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСѦЖЪ *див.* **МОСЯЖЪ.**

МОСѦЗОВЫЙ *див.* **МОСЯЖОВЫЙ.**

МОТИКА *див.* **МОТЫКА.**

МОТИЛЬ *див.* **МОТЫЛЬ.**

МОТІКА *див.* **МОТЫКА.**

МОТОВИЛО 1. *с.* (*знаряддя для змотування нитки з веретена*) мотовило: alabrum, мотовило (1642 *ЛС* 76).

2. Вл. н., *ч.*: вш҃а мл(с) чєрє(з) врѧ(д)ника своєго ко(р)со(в)ского нєꙗкого богдана мотовила и чєрє(з) ины(х) слу(г) и по(д)даны(х) свои(х) ȣваза(н)ѧ ȣ тоє имє(н)є па(н)у хрє(н)ницко(мȣ)… нє допу(с)тили (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 84).

МОТУЗЪ *ч.* Мотуз: Оужи́щє, по́ворозъ, стры́чо(к), шнȣръ… мо́тȣзъ (1627 *ЛБ* 137).

МОТУСКА *ж.* Те саме, що **мотыка** у 1 знач.: Бȣ́дєшъ мѣлˁ мѣ́стцє за обо́зо(м), гдѣ бȣ́дєшъ выходи́лъ на потрє́бȣ прирожо́нȣю, нєсȣчи мотȣскȣ за по́ꙗсомъ, а коли оусѧдєшъ, выкопаєшъ вколо, а выкопано зємлєю ѡкріешъ то, чогось позбылъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 157).

МОТЫКА, МОТИКА, МОТІКА 1. *ж.* (*вид ручного знаряддя для обробітку ґрунту*) мотика: и прывєли насъ до пнꙗ ѡгорєлого ȣ которомъ мєнили быти ѡ(т) прє(д)ковъ ихъ з давны(х) часовъ мєла быти вложєна в тотъ пєнь мотыка и зарощєна (1546 *ОГ* 17); и помл҃ившисѧ іюда. взаль мотыкȣ, и ѡпоѧса́вши(с) ꙗ́ко строкгі́й ри́цєрь. ꙗ́ко авраамь, копа́нѧ оу́чиниль (XVI ст. *УЄ* № 29519, 165); староста взꙗлъ на свою потрєбȣ… Жєлєзо Мотыкъ к҃г Крȣговъ што ѡтъ ѡгню боронити д҃ (1552 *ОЧерк.З.* 6 зв.); и маєтъно(ст)… ты(х) по(д)даныхъ… пограбили… //… сє(р)по(в) двана(д)цє(т) ко(с) три мотыкъ двє (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89–90 зв.); ligo мотіка (I пол. XVII ст. *Своб.* 35); а съ коморы взято:… мотыкъ три за грошей двадцатъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 6/I, 391); то (ж) бы сꙗ смѣлъ з мотыкою на сл҃нцє порыва(т) Ꙗко сꙗ ко(л)вє(к) стало и чы(и) бы(л) початок (1636 *Лям. о пр.* 4); pastinu(m), i, нива ѡра(н)ная, мотика двозубая (1642 *ЛС* 302); Прє́то хо́дилъ вє́сь Ізра́иль до фїлистíновъ остри́ти лємє́ши свои. и моты́ки, сѣкѣры косы, и сєрпы, и мєчы кова́ти (серед. XVII ст. *Хрон.* 212); *У порівн.*: тымъ, которыи диспутуютъ, инструментомъ до показаня предсявзятой речи естъ раціоцинація, такъ якъ мотыка тымъ, которыи копаютъ, якъ весло тымъ, которыи жеглюютъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 919).

2. Вл. н., *ч.*: ȣласъ Мотика (1649 *РЗВ* 82 зв.).

МОТЫЛИЦЯ *ж.* (*вид комахи-шкідника*) воскова міль, мотилиця. *У порівн.*: а(ж) з нѣкото́ры(х) моу́сѣно и(х) ꙗ́ко ѡ́сы або мотыли́цѣ прє(ч) ды́мо(м) вы́кȣрити а́лє и в то(м) па(н)ствѣ но́во а свѣ́жо и(х) выдво́рˁныє а вылѣта́ючїє дȣ(м)ки до тако́го ко(н)ца оухова(и) б҃є (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227).

МОТЫЛНЫЙ *прикм.* Який стосується гною, калу. ◊ **яма мотылная** *див.* **ЯМА.**

МОТЫЛЬ, МОТИЛЬ *ч.* **1.** Метелик, мотиль: Нє жалȣ́й жє часȣ кȣ читаню, бо єго на добрыи рѣчи ѡбє́рнє(ш), который да гды на

прожности стравишъ, кды з҄ паоучины полотно роби(ш) и з пѣскꙋ замкы бꙋдꙋєшъ и мотылѣ на повѣтрꙋ хватаєш, которы(и) рꙋки помазавши помєтати мꙋсишъ (Томашів, 1618 *ЗНТШ* LXXIV, 149).

2. Скинія: papilio, nis, моти(л), хра(м), скиніа (1642 *ЛС* 299).

3. Вл. н.: Анъдрѣ(и) Моты(л) (1649 *РЗВ* 384 зв.).

МОТЫЧКА *ж.* (*невелика мотика*) мотичка. Вл.н., *ч.*: мотычка а(н)дрѣи (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 10).

МОХ *див.* **МОХЪ.**

МОХНАТИЙ *див.* **МОХНАТЫЙ.**

МОХНАТЫЙ, МОХНАТИЙ *прикм.* **1.** Кошлатий, пухнастий: lanuginosus, мо(х)нати(й) (1642 *ЛС* 250).

2. У складі вл. н.: **Мохната Лоза**: Ѿт того копца повєл до дрꙋгого копца, который мєжи Мохнатою Лозою и Тꙋлова лѣска, ѡт Тꙋлова лѣска до трєтєго копца кꙋ врочищꙋ, Лисичєй Лозы (Шайно, 1538 *AS* IV, 174).

МОХРА *ж.* Торочки, бахрома: побра(но)… поѧсо(в) ѡксами(т)ны(х) узки(х) з мохрами и бє(з) мохро(в) двадца(т) два (Луцьк, 1573 *ТУ* 154); поясов три, еденъ з розных шолковъ и злотомъ и сребромъ и с перлами, на концох мохры едвабныя зе злотомъ, другый з едвабу розного, третий з шолку червоного робленъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 295).

Див. ще **МОРХЪ.**

МОХЪ, МОХ *ч.* **1.** *бот.* (Muscus Arborum) (*сланка спорова рослина*) мох: ꙋснєѡ или мꙋскꙋсъ арборꙋ(м) по латы(н)… мо(х) ижє ростє(т) на дрєвѣ по рꙋ(с)… то(т) мѡ(х) лучши всѣ(х) єсть ижє ростє(т) на блг҃овонны(х) дрєвѣ(х) (XVI ст. *Травн.* 473); Того толко постєрєгати пилнє потрєба, абы могъ быть приходъ на горꙋ подъ кгонты змєтывать снєгъ, што зимє мєтєлица намєтєтъ, жєбы въ цєрковъ нє капало; або пакъ подъ побоємъ вєрхъ мхомъ ꙋмшити и глиною шпарꙋнки полєпити, абы снѣгъ, кгды скрозь кгонты намєтєтъ, роставши, нє прокаповалъ (1577 *AS* VI, 77); bryon, мо(х) на дрєвѣ, поро(ст) (1642 *ЛС* 105).

2. Болотисте місце, поросле мохом: оттоле простѣ логомъ посередь мху подлѣ лѣску межою тоѣ земли Боровскоѣ и Острошицкоѣ, отъ того сумѣжья логомъ посередь мху въ рѣчку въ Студенку, гдѣ встала зъ болота (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); Панъ светицъки(и)… вєлъ насъ налєво прє(з) мхи и бо(р)ки… и прывєлъ насъ к горє которꙋю мєнилъ быти бабилє(ц)каѩ (1546 *ОГ* 21); Кгрꙋнт Сꙋшичєнский вєлми подлый, пєсковатый и на збожє нєꙋрожайный, зо всих сторон болот и мховъ в нємъ много (Сушично, 1569 *AS* VII, 330).

3. (*м'які короткі волоски на тілі людини або тварини*) пух, пушок: Была тєды статꙋра єго до́сыть оуло́мна, и нєзвыча́йна, волосы то́лко на ва́р҄гахъ ма́ючи, и тро́ха штось мх҃ꙋ на вы́шнєй ча́сти поли́чковъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 8 зв.); lanugo, ginis, косматина, мо(х) (1642 *ЛС* 250).

4. Вл.н.: Сацъ Салязковичъ, на пулволоци седячий, и зъ сыномъ своимъ тяглымъ и оселымъ, подданымъ речонымъ, и Мохомъ, ко-

торый зъ жоною и зъ детми и зо всимъ добыткомъ утеклъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 425);

у складі вл. н.: **посохлый мох**: Который ѡстров єст ѡсобный, Пєсочєнский, всєго сєла, ꙗ и тот ѡстров кнꙗзю Фєдорꙋ… завєл к Крєчєвицам, // на имѧ по тыє врочища: По Поровєнкꙋ рєчкꙋ, по посохлый мох, по прорытꙋю горꙋ (Пісочне, 1541 *AS* IV, 285–286); **тросковыє мхы**: Иванъ ꙗцыничъ… //… повєди(л) ижъ то єстъ граница вєликого кнꙗзства с повєто(м) любо(м)ски(м) с пн҃ы ꙋгровє(ц)кими посєрє(д) того болота починає(т)сє ѡ(т) границы кнꙗзꙗ головнины сєла єго дꙋбка, а тымъ бєрєзовы(м) бродо(м) до врочища тросковы(х) мховъ… ѡ(т) тыхъ тросковы(х) мховъ до болота зєлєнъца (1546 *ОГ* 15–15 зв.); **Шѧпчинъ (Шѧпчин) мохъ**: тꙋт єсмо копцы покопали и грани зарꙋбали аж до мха, которого зовꙋт Шѧпчин мохъ, ѡт того Шѧпчина мохꙋ къ лѣсꙋ, дєржачи лѣс по правє къ Задыбом (Ковель, 1538 *AS* IV, 168).

МОЦ *див.* **МОЦЬ.**

МОЦАРСТВО, МОЦАРЪСТВО *с.* **1.** Могутність, сила: могꙋ(т)ство, моца(р)ство (1596 *ЛЗ* 56).

2. Держава; монархія: па́вєлъ ап(с)лъ ти́тови порꙋча(л) всѣ(х) напомина́ти, абы кнѧзствѡмъ и моца́рствомъ свѣцкимъ были по(д)да́ни (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 197); братие,… облецѣтеся в зуполную зброю Божую, бысте мѣли стати… противко князствамъ, против моцарствамъ, против державцямъ, темности вѣка сего, против духовным злостямъ на небесѣхъ (Вільна, 1600 *Катех.* 80); Але смотри ко единому предлежащому Цареви и ко предстоящимъ около него моцарствамъ, годнымъ себе учини(ти) святымъ канономъ, которыхъ отлучили, [съ] тыми не служи, пилнуй, кому предстоишъ, и якъ служишъ (1603 *Пит.* 83).

2. *(про надприродні сили)* військо, сили: В невымовной радости ся нинѣ найдуймо: И з моцарствы Рицерствъ небесных триумфуймо (Львів, 1630 *Траг.п.* 174); **Ангелскиє моцарства** – ангельське військо: єсли́ ствара́єтъсѧ Потѣши́тєль ѡ(т) Сн҃а, те́ды нє єстъ Бг҃о(м), анѣ сползавшєбы(т)ны(и) з҄ Ѡц҃е́мъ и Сн҃омъ, а́лє нѣ́ѧкаѧ мо́цъ ство́рєнаѧ, нѣчи(м) а́лбо ма́ло чи(м) ѡ(т) Агг҃лски(х) моца(р)ств҄ ро́знаѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 260); **Моцаръства небесныє** – те саме, що **Ангелскиє моцарства**: И надъ ізраи́лѧ лѣпшє сѧ Ба҃ боѧ́тъ, Ты́хъ и Моца́ръства нб(с)ныє окрꙋжи́ли, И чи́ны Агг҃льскїє гоу́фѡмъ остꙋпи́ли. Прєдъ ва́ми ꙗ́сли Сєраѳі́ми оупада́ютъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 69).

МОЦАРЪ, МОЦАРЬ *ч.* (*стп.* mocarz) можновладець, володар: а ка(ж)даѧ гора и вы(с)пы з мѣ(с)тє(ц) свои(х) сѧ порушили. а королєвє зє(м)скїи и кнѧжата и богатыи и ро(т)ми(с)тры и моцарѣ и всѣ ꙗко слуги та(к) и во(л)ныи покрылисѧ въ ѧмы и в скалы го(р). и рєкли гора(м) и скала(м) ꙋпадѣтє на на(с) и закры(и)тє на(с) (XVI ст. *КАЗ* 612); ꙗкоє то ѡтроча имѣло быти мовить. ижє крѣпость и цр(с)тво єго. бѫдєть на рамєнѧ(х) єго. то єсть ижє тоє новорож(д)єнноє ѡ(т)ро́ча котороє имаєть ижє тоє мѣти боурбоу або валкоу с тыми нєвидимы[ми] враги нашими, нє бѫдє(т) потрєбова(ти) жа(д)нои помочи лю(д)скои. ꙗко потрєбоують иншїи моцарѣ и

цр͠еве (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); а в то́мъ ла́ска єго ѡсвѣча́єтъ, оуправꙋєт˹, оуспокоива́єтъ, и до́брымъ чи́нитъ, кото́раѧ ла́ска овше́ки Бо(з)скою, и нб(с)ною е́стъ: жє з˹ примѣре́ньѧ єи Кроле́вє, Моцари, Мꙋд˹рци, и диґнита́рє за ма́лыхъ и по́длыхъ полича́ютъсѧ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 324).

МОЦАРЪСТВО *див.* **МОЦАРСТВО.**

МОЦАРЬ *див.* **МОЦАРЪ.**

МОЦЕН *див.***МОЦНЫЙ.**

МОЦЕНЪ *див.***МОЦНЫЙ.**

МОЦЕНЬ *див.***МОЦНЫЙ.**

МОЦНЕ, МОЦНѢ, МОЦЪНЕ *присл.* (*стп.* mocnie) **1.** (*застосовуючи силу*) насильно, ґвалтовно: Ꙗко ж кнѧз Кꙋзма… повєдил: ижємъ сѧ водлꙋг записꙋ их в тыи люди был вєзал и впокойнє дєржал их колкось нєдєл,… а кнѧз Иван… приєхавши моцнє, квалтом и подачки з них побрали вси (Луцьк, 1536 *AS* IV, 60); то пак пан Иван, подскарбий, нє дбаючи ѡ зарꙋкꙋ господарьскꙋю, прєдсѧ тоє дєрєво моцнѣ, квалтом побрал (Кременець, 1542 *AS* IV, 315); ѡ(н) то(г) ничого нє дбаючи вси(м) ты(м) по(д)даны(м) в͠м пристрашивши дани и ко(ж)дыи приходы з ни(х) моцнє побра(л) (Київ, 1555–1568 *Гр.Мат.* 1 зв.); которы(и) са(н)ко постави(в)ши халупу за и(х) позволє(н)ємъ заложи(в)шисѧ в по(д)да(н)ство пєчє(р)скому мана(с)тирю и моцнє гва(л)то(м) в лу(г) и (в) закоты н͠ши… впира(т) и брати поча(л) (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 2).

2. Щільно, міцно: Же якъ буря Тітусъ, Цесаръ рымскій прійдетъ, Іерусалимъ вколо зъ войскомъ обыйдетъ, Зевшондъ аръматою моцне обляжетъ, И кождому противъ него сердце звяжетъ: Же не тылко не змогутъ ся боронити: Але и сами ся будутъ полонити (Львів, 1630 *Траг.п.* 166); Гдє свѣтлы(и) лихта́ръ в˹ н͠бѣ, з˹ сєдми лѧ(м)пъ зложо́ны(и); Ѿ(т) всѣх˹ сторѡ́нъ крышта́ломъ, мо́цнє ѡбточо́ны(и)… Та́мъ мы́сль та́ѧ Наꙋка лю́д˹скꙋю зано́ситъ, Прєз˹ що скры́тыхъ позна(н)є натꙋ́ръ до на́съ в˹но́ситъ (Київ, 1632 *Євх.* 297).

3. (*великою мірою*) сильно, дуже: абы сѧ ѡказала на(д) нїми мо(ж)ность б͠жїѧ. а злыи абы сѧ и(х) пригодами карали а боѧлисѧ моцнє роукы и карности б͠жїєи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 188).

4. Впевнено, рішуче: Х͠с з˹ зєпсова́ньѧ насъ выво́дитъ,… На ка́ркъ нє́прїѧтєльскїй, мо́цнє настꙋпи́вши: И в˹ вѡда́хъ го ю́жъ Іорда́нски(х) оутопи́вши (Львів, 1616 *Бер.В.* 93);

завзято, рішуче: Надъто показуетъся, ижъ Грекове не латве Латиньникомъ позволили, але достаточне и моцне спиралися зъ ними (Володимир, 1598–1599 *Відп.ПО* 1107); его милость панъ воевода Киевъский писалъ остатний листъ до владыки (Володымеръского), // суровый, не прызнаваючи его большей за пастыря, и хотечы моцне противъ тое единости стояти (Вільна, 1599 *Ант.* 631–633); кнѧжа(т) іоу́дины(х) и наймоцнѣиши(х) въ і͠йли до спанѧ́лого потыка́нѧсѧ з нєпрїа́тєлємъ, и до набытѧ за́мкоу побꙋди́лъ, оупоми́нокъ а́бо пода́ркы ты(м) кото́рыє мо́цнє потыка́ючисѧ звитѧ(ж)ства и триоу(м)фꙋ прагноули бы, и вєли́кїє го́дности ѡбѣцова(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228).

5. (*непохитно, твердо*) міцно: та(к) сѧ списали при собѣ мо(ц)нє стоꙗти и(ж) жадної звєрхности дх҃овнои нє хотꙗ(т) над собою мѣти то(л)ко братство своє вє лвовє (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); што вм҃, ѡ(т) мєнє вѣдомость взáвши // чєрєзъ тóє писáньє моє, о мнѣ того нє розѹмѣитє. алє статє(ч)нє к(ъ) бóꙗзни бж҃ой и при вѣрє нáшой хр(с)тїáнской, и в(ъ) ст҃ой бж҃єй востóчной црк҃ви мóцнє стоꙗчи, вѣтромъ бѹрлúвымъ ꙗко тростина колѣбáтисѧ нє давáитє (Острог, 1598–1599 *Апокр.*17 зв.–18); прото(ж) братїа милаѧ видѧчи таковоє добродѣиство. вѣрѹймо моцнє во избавитєлѧ своєго іс҃ ха҃ и(ж) воу(н) пришо(л) длѧ сп(с)нїа нашєго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 28); и заповѣдає(м) таковы(м) мо(ц)ю бо(ж)ю… абы дє(р)жали мо(ц)нє єдинъ со (д)рѹги(м) братство спо(л)ноє (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV–1, 3); Маккáвєй, и трѡ́хъ отрѡ́къ, ꙗ́къ сѧ показáли: Жє нє на роспоустѹ сѧ ꙗкоу́ю оудáли. З выховáньѧ дóброго, Б҃а сѧ боѧчú: И при вѣрѣ úхъ ѡ(т)цéвˁской, мóцнє стоѧчи. Тогó жъ хѡтѣтє, и ѡ тóє сѧ старáйтє (Львів, 1616 *Бер.В.* 88).

6. (*надійно, стійко*) міцно: въ тыхъ и таковыхъ речахъ або наукахъ молодый если знайдоватися будетъ, напотомъ жадныхъ бурливыхъ вѣтровъ навалности,… не могутъ его порушити зъ мѣстца того, на которомъ моцне уфундованый естъ, то естъ на вѣрѣ православного вызнаня (1603 *Пит.* 110); Стои(ш) прáвє ꙗ(к) фѣлáръ мóцнє вкгрѹ(н)тованы(и), Вѣтро(м) жа(д)ны(м) прѡти(в)ны(х) нáмнѣ(и) нєзахвáны(и) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15).

7. (*згідно з правом*) правно: господаръ Єго Милость рачилъ мнє при той кѹпли моєй ѡставити и дєльчихъ на то дати, которымъ Єго Милость казалъ мнє водлє листовъ моих кѹпчихъ моцнє выдєлити (Мирків, 1539 *AS* IV, 192); То пак кнѧзь Костантин Ѡстрозьский, ꙗко пан моцный, а ѡпєкѹн их, дєржачи в опєцє своєй жонѹ кнѧзѧ… и єго дєти и того нєсмыслєного кнѧзѧ Анъдрєѧ, ꙗко прирожоных и крєвных своих и взємши с тых имєнєй моцнє трєтюю часть, подал кнѧзю Андрєю (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); подвезуючися всего того, што быхмо мы розознаем (!) нашим знашли, з обу сторон втерпети и моцъне и не порушне держати, под немалыми заруками (Бородичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); па(н) дубро(в)ски(и) ꙗ(к) исти(з)ны своє(и)… та(к) зару(к) и шко(д) свои(х) маєтъ смотрєти на (и)мє(н)ю моє(м) ѡсєкровє волє(н) и моцє(н) кро(м) всѧко(г) // права позыва(н)ꙗ ѡ(д)но взавши во(з)ного з ѹраду кгро(д)ско(г)… ѹво всю ча(ст) имє(н)ꙗ моє(г)… в дво(р) и люди зо вси(м) сѧ тоє имє(н)є моє в собє має(т) мо(ц)нє сѧ увєза(ти) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 13–14); а свóй проти(в)ко имъ оучинéный пóстѹпокъ мóцнє оутвєржáти и всѧкимъ кóштомъ по(д)пирáти и помагáти бѹдємо, вéдлѹгъ нáйболшихъ сúлъ и прєможéньѧ нáшєго (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 17); А Г(с)днъ нáшъ и Влады́ка… таковóго єпíскопа мóцнє мáєтъ ѡ(т) Пр(с)тла изврєщи (Львів, 1614 *Вил.соб.* 13).

Див. ще **МИЦНО, МОЦНО, МОЦОЮ, МОЦЮ.**

МОЦНЕЙ, МОЦНѢ́Й *присл. в. ст.* (*стп.* mocnej) **1.** Тугіше, міцніше: барзо злє сꙗ мáю подобны(и) єстємъ галѹза(м) дєрєва загрѣй ми простира(д)ло шапкѹ ноцнѹю и добрє ми

звıажи мою головꙋ нꙋжє: моцнѣй завıазꙋєшъ (к. XVI ст. *Розм.* 44 зв.).

2. (*із правовою гарантією*) певніше, надійніше: И хотѧчи ıа то пєвнєй, а моцнєй мєти,… на ѡной змовє нашой дал и порꙋчилъ єсми в моц и ѡпєку кнѧзю Дмитрию Фєдоровичꙋ тꙋю внꙋчкꙋ свою с тым всимъ, ıако што на нєє ровнаѧ част во всих имєнѧх моихъ ѡтчизных, выслꙋжоных и кꙋплєных…, приходѧтъ (Городище, 1551 *AS* VI, 107); для лепшое певности, хотечи тое тым моцнеи здержати, печать свою приложилом (Вільна, 1562 *АрхЮЗР* 8/VI, 128).

МОЦНЕЙШИЙ, МОЦНЕЙШІЙ, МОЦНІЙШІЙ, МОЦНѢЙШИЙ, МОЦНѢЙШІЙ, МОЦНѢЙШІЙ, МОЦНѢШИЙ, МОЦЬНЕЙШЫЙ *прикм. в. ст.* **1.** (*дужчий, фізично сильніший*) міцніший: вꙋ(н)… // ка(ж)дого рокꙋ чєка(л) абы бы(л) з(д)оровы(м), алє до того нє мо(г) прїйти бо мо(ц)нѣйшїи были ѡ(т) нєго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 64); Єсли бы мѣли мє(ж) собо́ю посва́ръ два мꙋжєвє, и оди́нъ з дрꙋги́мъ ва́дить бы сѧ по́чалˢ а хотѧ́чи жона одногѡ вы́рвать мꙋжа своєгѡ з рꙋкъ моцнѣ(и)шогѡ, и стѧгнꙋла бы рꙋкꙋ и оухвати́ла бы за мꙋжкїй (!) чло́нокъ єгѡ: оутнєшъ єй рꙋкꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 157 зв.); А они ємꙋ рєкли днѧ сємо́гѡ прєд за́ходо(м) сл҃нца: что соло́дшагѡ надˢ мє́дъ: а что моцнѣ́йшагѡ надˢ лва (Там само, 185).

2. (*який важче піддається руйнуванню, псуванню*) міцніший, тривкіший: алє вˢ ста́рїй го́рнєцъ нє сыплю(т) гли́ны. зє(м)лѣ, // и(ж) бы бы(л) мо́цнєйшїй (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 17–17 зв.);

(*краще укріплений, надійніший*) міцніший: просили есмо его милости, абы… тыхъ вязневъ до моцнейшого везеня осадилъ, бо дей в насъ ту въ Киевском ратушу,… везеня такъ моцного, яко увъ-ынших местехъ Его Королевское милости нетъ (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 3/I, 17);

перен. (*витриваліший, стійкіший, твердіший*) міцніший: змє́шкавши бовѣ(м) вˢ ѡ́но(м) ѡгни ча́съ нєма́лый, та(к) з нєго вы́шли бє(з) жа́дноє шко́ды вла́снє ıа́ко к(г)ды бы то прє(з) со́нъ кто тє(р)пѣлъ. а на(д)то, во́лосы, кото́рыє со́уть оу на́(с) найсла́бшєє створє(н)є, и ты́є тогды на(д) дїамє́нˢтъ были мо(ц)нѣйшими, и(ж) могли спро́стати всєпожира́ючомоу по́ломєню (Острог, 1607 *Лѣк.* 23); Апостола… Павла… зоветъ столпомъ Церкве и, надъ железо и камень моцнѣйшій, духовнымъ адамантомъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 395); и то што на(д) Во́скъ бы́ло мѧ́кшєє, на(д) Жєлѣзо моцнѣ́йши(м) зостало (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128).

3. (*значніший за силою*) могутніший: Што є́стˢ моцнѣ́йшєє на(д) мо́рє; а єдна́къ малы́й пѣсо́къ нє погамова́нꙋю єгѡ нава́лность задє́ржꙋєтъ и ѡ(т)кида́єтъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128 зв.).

4. (*який має більшу силу, вплив*) могутніший: а́ єсли моцнійшїй ѡ(т) нєго прішєдши. и пєрєможєт єго. то и всє ѡро́ужїє єго побєрєт (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 71); а которы(и) бы(л) наро(д) моцнє(и)ши(и) то(т) сє та(м) ѡсєдє(л) (1582 *Кр.Стр.* 31 зв.); Повста́лъ ты́мъ ча́сомъ цр҃ь но́вый надˢ Єгѵ́птомъ, кото́рый нє вѣ́далъ ѡ Іѡ́сифє. И рє́клъ до лю́дꙋ своєгѡ. што лю(д) сыно́въ Ізра́илєвыхъ

вєли́кїй и моцнѣ́йшїй є́сть над҄ на́съ (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.);

у ролі ім. (той, хто має перевагу у чомусь) сильніший, -ого: Єдна́къ вє(д)лꙋгъ си́лъ мои(х), (моцнѣ́йшихъ до того в҄збꙋжа́ючи) ꙗки́мъ ко́лвєкъ про́мєнємъ, в҄ то́мъ дiалє́ктѣ рꙋскомъ; свѣтꙋ ѡб҄ꙗсна́ю (Львів, 1642 *Бут.* 3).

5. *Перен.* (*значніший за силою впливу*) важливіший, міцніший: на(д) многїє бовѣм҄ да́ры признава́ю то ижъ бо́льшє ва́житъ и єдино слo̒во го́дноє. // и на(д) и́н҄шїє нєзлѣчо́ныє рє́чи, сло́во єдно до потѣшє́нꙗ є(ст) моцнѣ́йшєє (Острог, 1614 *Тест.* 169–170); Моцнѣйшее бовѣмъ едино слово материнское, а нижли сыновъских прожныхъ словъ без личбы (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 266); оуважа́лъ то́є собѣ ап(с)лъ с҃тый жє нѣ ма́шъ нѣчо́го мо(ц)нѣ́йшого до показанꙗ тєрпли́вости ч҃лкоу на(д) роспаматова́нꙗ кр(с)та с҃тго частоє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 305);

(*значніший за впливом, владою*) могутніший: Жє до костє́ла ри(м)ского длꙗ моцнѣ́йшого єго прєложє́нства, моу́сꙗтъ сꙗ всѣ иныє костє́лы сходи́ти, то єсть всѣ вѣрнїи (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 114); ѡго́нь бы(л) исто(т)ный, бо нє мо́гъ бы смолы и(з) грѣ́бїи и лозы, ро́зны(х) ты(х) матє́рѣи пожира́ти. а́лє на(д) бо(з)скїи ро́ска(з) нѣ ма(ш) моцнѣ́йшого нѣчо́го (Острог, 1607 *Лѣк.* 22); Сло́во Б҃жїє на(д) Н҃бса є(ст) моцнѣ́шє(є), Ґды́жъ Н҃бо, скꙋтокъ є́сть сло́ва (Київ, 1625 *Злат.Н.* 129 зв.);

(*більш вартісний*) цінніший: пи́смо свꙗтоє мо́ви(т), абовѣ(м) фꙋндамє́нто(м) и столпо(м), живо(т) побо́жны(и) и житꙗ свꙗтобли́воє, и на то́є зло́то найчистѣ́йшєє любвє и мл(с)ти бо(з)скои прїити маєтъ розꙋ(м) ꙗко срѣбро(м) до фоудамє́нтоу (!) потрє́ба того що єстъ потоу(ж)нѣ́йшого и моцнѣ́йшого: лєпѣ(и) бовѣ(м) є(ст) бы́ти до́бры(м) и пилны(м) нѣ(ж) оучо́ны(м) и кни́жны(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 211 зв.).

6. (*із правовою гарантією*) певніший, надійніший: Ꙗ́кож длꙗ болшого и моцнєйшого способꙋ людєй, видєлосꙗ // намъ всю зємлю Волынскꙋю кꙋ той послꙋзє нашой рꙋшити (1552 *AS* VI, 124–125); Якож я Яцковая Федоровича Гулялницкая Маря…, сее доброволъное позволене, выречене и вызнане мое приводечи до моцнейшого и правънейшого скутку, обличне ставши перед врядом // замъку господарского Луцкого, до книгъ кгродскихъ Луцкихъ вызнала и записат дала (Локачі, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 258–259).

7. (*краще обґрунтований*) переконливіший: Але я, видечы давъный и посполитый звычай церъкви Божое, маю моцънейшые // доводы съ писма светого и светыхъ (Богоносныхъ) отецъ, на которые ся (большей) огледаю (Вільна, 1599 *Ант.* 505–507); алє и моцнѣ́йши(х) и значнѣ́йшихъ до́во́довъ тогѡ ѡ чо(м) мовимо слоу́хай (поч. XVII ст. *Проп.р.* 148 зв.).

МОЦНЕЙШЇЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНИЙ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦНИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mocnić) (що) зміцнювати, посилювати: Униты, якъ ужъ, лестѣ жалом воюють, Манѣю моцнять, благочестиє псують. Косою, лукавством вытинають квѣты, Ослою наострены богу не пѣты? (Слуцьк, 1616 *Укр.п.* 221).

МОЦНИТИСѦ *дієсл. недок.* (*стп.* mocnić się) (чим) міцніти, укріплюватися: дитѧ (ж) росло, и моцнило сѧ дх҃омь (XVI ст. *УЄ* № 29519, 191).

МОЦНІЙШІЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНО, МОЦЪНО *присл.* (*стп.* mocno) **1.** Міцно, сильно; дуже: Панъ нашъ, стоечи середъ светлици, почалъ его просити, абы доброе мысли былъ; а онъ заразомъ,… тымъ киемъ пана нашого посередъ головы ударилъ такъ моцно, што панъ… на землю упалъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 482); та́ѧ бовѣ(м) та́ѧ ѩ́кобы нѣѩкїи ланъцо́ухъ зѥ зло́та з нб҃а споу́щоный, та́мъ нашоу пєрєво́дитъ дш҃оу. пома́лꙋ на высо́кость ѿ́ноую потѧга́ючи ты́хъ, кото́рыє сѧ мо(ц)но єго дєр҄жатъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 11); И ты ѡ зє́млє, чꙋднє оужасни́сѧ, На(д) прирожє́ньє твоє́ подвигни́сѧ, Нєха́й сѧ ґма́хи з(ъ) зємлє́ю ровна́ютъ, Мо́цно пада́ютъ (Львів, 1631 *Волк.* 20); Гди́ ви(и)дутъ чтири вѣтри из мора, тогди ся потикаю такъ моцно в повѣтрꙋ же ѿ́гнъ бли́снетъ. а ґди то зразитъ то сполꙋ в немъ. рози(р)вется и трѣснетъ. ажъ люде оучую(т) (серед. XVII ст. *Луц.* 542);

насильно, ґвалтовно: Присылал к нам пан Пєтрꙋшко… жалꙋючи на намѣстника Володимирского… штож дєй ѡн в дꙋброва єго… встꙋпаєт сѧ и наславши дєй моцно и гвалтом, тꙋю дꙋбровꙋ єго покѡсил (Краків, 1512 *AS* III, 99); ѡн, нє вѣдати в который ѡбычай, имѣнє моє Грицов, котороє маю ꙋ прєзыскꙋ ꙋ двꙋхсот копах грошєй ѡт кнѧзєй Збаразких, в мєнє з моцы вынал моцно, квалтом (Кременець, 1547 *AS* IV, 555); И вже дей, после того разбою и лупу, назавтрие порану, брата моего Семена зраненого слугамъ своимъ моцно зъ господы взяти казалъ (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 1/I, 16); кн҃гнѧ ку(р)пъскаѧ… насла(в)ши мо(ц)но кгва(л)томъ врѧ(д)ника своєго нѣѩкого ѩкꙋба… на до(м) мо(и)… в городищꙋ мєнє ѡбє(л)жи(в)ши шкодꙋ вчинила (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 259); шляхтича учтивого, оного невинне збили, зранили в покое, мешкане его милости, окрывавили, и ключи въ него одъ замочку и отъ всего схованя моцно однявши, и самого до везеня въ колоду всадили (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 144); ты́и з жа́лю вєли́кого по своє́мъ ѡ(т)ци. мо́цно до дво́рꙋ добыва́лисѧ. а добы́вшисѧ прибѣ́гши єдє́нъ и оуда́ривъ влады́кꙋ ба́ртою, и оуби́ли єго на см҃рть. и в во́дꙋ вки́нꙋли (1622 *Остр.л.* 130 зв.); Ѕѣлѡ: Ба́рзѡ, мо́цнѡ, ґвалто́внє (1627 *ЛБ* 39); вм҃ наєха(в)ши мо(ц)-но и кгва(л)томъ На кгрꙋ(н)тъ нє(х)воро(с)-ки(и)… кгва(л)то(в)нє по(г)раби(л)єсъ сєна вовозовъ по(л)тора(с)та ꙋжє в стога(х) зложоного (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 56); Яко (ж) по(д) то(т) ча(с) нєбє(з)пє(ч)ны(и) приспособи(в)-ши людє(и) на тоє мо(ц)но, кгва(л)то(в)нє на ру(д)ню на рєцє Ѡсича(н)ци будучую протє(с)-туючихъ вла(ст)ную насла(в)ши, млы(н) на тоє(и) жє ру(д)ни фу(н)диту(с) знє(с)ти… росказа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 203);

(*туго, тісно*) міцно: и за(с) длѧ того прѧ(ж)-кою замыкає(т) чєрєво, стѧгнꙋвши мо(ц)но, да в҄ мѣрꙋ наладꙋє(т) тꙋю шкꙋтꙋ, или комагꙋ оутро́бнꙋю; бо кг(д)ы єє пєрєла(д)ꙋє(т), тогда оу(м) сно(м) и лѣностїю погрꙋжає(т)сѧ, и оутапає(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 234).

2. (*застосовуючи силу*) міцно: А так Єго Милость послати на замки тамошныи, ѩко на

Крѣманєцъ, Луцко… дворан своих рачилъ и росказалъ… имъ, абы ѡни кождого таковогo злочинцꙋ, ѡ комъ бы то достаточнє вєдано, моцно брали и их за сѧ кꙋ тобє провадили (Петрків, 1538 *AS* IV, 131); а хто бы сѧ мєл того важити, а чєрєз тоє росказаньє нашоє, которꙋю шкодꙋ влꙋсом Татарскимъ ꙋчинилъ, таковых бы єстє моцно за горла имали и карали, або ихъ до нас ѡтсылали (Вільна, 1541 *AS* IV, 297).

3. (*великою мірою*) сильно: цицєро… мо́витъ, жє та́къ єстъ ѡна панкнаѧ, жє єсли бы… хто єи ви́дѣл, зара(з) бы сѧ єй зами́лова(л) ба́рзо мо́цно, що ѡра́то(р) або кра́сомо́вца тѡ(т) ѡ цно́тѣ мо́ви(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 274 зв.);

звучно, сильно: ст҃ый зˢ н҃ба зˢстꙋпи́лъ, взывалъ моцно… и та́къ мо́вилъ: порꙋбайтє дꙋба, а ѡботни́тє го́лья єгѡ… нєха́й ꙋтєкꙋтъ звѣри кото́рыи под ни́мъ сꙋть (серед. XVII ст. *Хрон.* 362 зв.).

4. (*докладаючи всіх зусиль*) рішуче, завзято: людємъ ѡтъ замъкꙋ розышо(д)шисѧ по пашънамъ а по пасєкамъ запє(р)лисѧ в замъкꙋ нєвєсты а дєти множсто (!) ихъ а мꙋжовъ ѡ(д)но н҃ и то малого(д)ныхъ кꙋ ѡборонє нижъли только ѡди(н) с нихъ кꙋдрѧ(н)ко зєманинъ тотъ мо(ц)но сѧ працовалъ ѡ ѡборонꙋ и и(н)шихъ на то напоминалъ (1552 *ОБЗ* 142 зв.); ты́и подънєсли гла́съ сво́й на оувє́съ свѣтъ, оповѣда́ючи би́твꙋ и воєва́нѧ на́шє, и ополъчє́нїє, къ дїа́волꙋ и си́ламъ єго, и вла́стємъ тє́мнымъ. и проти́вꙋ тѣхъ мо́цно воєвати: абысмо были ѕвѣтѧ́зцами, всєи крѣпости бѣсѡ́въскои (Почаїв, 1618 *Зерц.* 39 зв.); Кгды на́нь Тоу́рцы мо́цно натира́ли, И Пострѣловъ см҃ртє́лныхъ ки́лˢка мꙋ зада́ли: Кото́рими зра́нєный, Живота докона́лъ, Вѣры Б҃ꙋ, и Кро́лю, и Во́йскꙋ дохова́лъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 48 зв.); Кды найсилнѣйшїй ѡнъ зо всѣ(х) євреѧниновъ цр҃ъ и пр(о)ркъ д(в)дъ за́мокъ сїѡнскый… жолнѣрами ѡбварова(л), иєвисѣє, кото́рыє та(м) жє замкнє́ныє воєва́ни были, мо́цно и спана́лє сє́бє борони́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228); Такъ же унѣтове, своему лживому богу-антихристу моцно служачи, заздрятъ христіаномъ, отступивши отъ вѣры христіанской, заводячи ихъ и обецуючи имъ дигнѣтарства, маетности и роскоши розмаитые (бл. 1626 *Кир.Н.* 15); Мы всє вышмєнованноє Войско //…, прирѣкаємъ и обицꙋємъ въ оборонѣ своєй такъ и самыхъ ꙗко и Цєрковь Монастырѧ, школы, шпиталь, и всѣ до них налєжности мєти, отъ вшєлакихъ нєпрїатєлєй, противностєй, и пєрєшкодъ, моцно боронити (Канів, 1632 *ПВКРДА* II–1, 140–141); мы́… ма́ємѡ… нєпрїа́тєлєй… а́лє мо́цнѡ и потꙋжны(м) ро́зꙋмомˢ спроти́вмѡсѧ и́мˢ,… оушикꙋймосѧ на проти(в) ни(х), жєбы́сˢмѡ… на(д) ни́ми звытѧ́(з)ства на́шєгѡ… го(д)ными сѧ ста́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 136).

5. Міцно, надійно: гдє фꙋндамє́нтꙋ нє ма́єшъ, та́мъ мо́цно бꙋдова́ньє станови́тисѧ нє мо́жє(т) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 97); По вырєчє́нˢюсѧ за́сь само́го сє́бє и во́лѣ своє́и, бє́рє́тъ на сє́бє Кр(с)тъ сво́й, и ꙗ́къ сє́бє до Кр(с)та, та́къ Кр(с)тъ до сє́бє мо́цнѡ и нєпорꙋшнє чєрє(з) доброво́лныи ѡбѣтѡвъ гво(з)дьє прибива́єтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 284); *Образно*: Істность бовѣмъ о́ного, вˢ Ма́рсѣ фꙋндова́на, И вˢ Валє́чной Мѣнє́рвѣ мо́цно вˢкгрꙋнтова́на (Львів, 1642 *Бут.* 4 зв.).

6. Непохитно, твердо: Отожъ, и мы теперъ приступуючы до згоды зъ Рымляны того жъ исповѣданія учителей Греческихъ моцно држимосе, яко на Флорентейскомъ сынодѣ вызнали, а яко они на онъ часъ вымолялисе папежови (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 129); а кто бѹдє(т) до ко(н)ца тєрпли́вы(и), и мо́цно стоѧчи нє покло́ни(т)сѧ в таковы(х) бѣда(х), спасе́нъ бѹдє(т), ꙗко до́бры(и) ры́цыръ (!) в᾿ во(и)нѣ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 38 зв.); то(т) тє́ды погрєбъ нєвѣрїю па́пы ри(м)скаго, православнїи хри(с)тїане, оу́чинивши, утвє(р)дѣтєсѧ стоѧти въ пра́восла(в)но(и) вѣрє мо(ц)но и нєподъви(ж)но. и нє убойтєсѧ раѱа́ка ры(м)ского па́пы гла́са (1599 *Виш.Кн.* 220 зв.); тєпе́ръ Артыкѹлъ то́тъ вѣры, на́ши Римѧ́нє сти́снѹли: а́лбо ско́рчили: абы вжє Католи(ц)кою цр҃ковъю то́лко сама Ри(м)скаѧ столи́ца розѹме́на была, и те́жъ в не́й само́й, дале́ко бо́лшъ в само́мъ Па́пєжѹ, всє́го дх҃а Хв҃ого ме́шкаючого мо(ц)но вѣрити наѹчо́но (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 8); Старожи(т)ность, то́ ти(л)ко ꙗкъ бы ѡбнови́ла жє вѣкопо́мность ꙗвъно зновѹ сꙗ ѡ(д)крыла Клє(и)нотъ который Хмє(л)ницъкихъ до(м) приѡздоблꙗє(т) в мѹжъности, в Пра(в)дѣ, в вѣрѣ моцъно ѹтвєръжає(т) (1649 *На г. Хм.* 1 зв. ненум.).

7. Рішуче, впевнено: народилъсѧ х(с҃)ъ бг҃ъ плотию. и коли распѧтъ бы(л). тогды пришолъ моцно. въ адова мѣста… пєкєльныи моци раздрѹшилъ (1489 *Чет.* 48);

наполегливо; категорично: тыхъ сло(в) живыхъ и животворѧщихъ, єѵ(г)лїстовє, ап(с)ловє, и вси истиннїи ѹчитєлєвє, нѣкгды нє роздєлали, ани ѡ(т)мєнали, алє ꙗкъ пришло до римъского законодавца, нє толко слова, алє и самый ихъ скѹтокъ мѹсилъ сѧ мєнѧти, што вси єго наслѣдовницы мо(ц)но твєрдѧтъ, жє то ємоу ꙗкъ всѣхъ головє, што хочє(т) волно чинити (Острог, 1587 *См.Кл.* 19 зв.);

суворо, строго: и наказалъ <Цр҃ъ> ємѹ мо́цно, абы кото́рого пе́рвѣй пришлєтъ, къ нємѹ з᾿ ѡны(х) мл(д)нцєвъ покоє́вы(х) свои(х); бєзъ жа(д)ного пра́ва го́лѡвѹ мєчємъ стѧлъ (поч. XVII ст. *Пчела* 6 зв.).

8. (*на законних підставах*) правно: Нєхай ѡн то всє дєржить моцно, завєдаєть ѹ своих пєнєзєхъ, подлѹгъ сєго нашого листѹ и привилєѧ до тыхъ часовъ, поки ѡлиж ємѹ тѹю тисѧчѹ золотыхъ,… сполна заплатимъ (Берестя, 1508 *AS* III, 57); Мы г(с)дръ приставаючи к томѹ зволє(н)ю и ѹфалє и(х) ѹтвє(р)жаємъ вмєсто ѡны(х) чотырє(х) а(р)тыкуло(в) пє(р)вопомєнєны(х),… всє напєрє(д) нижє(и)написа(н)ны(и) ку ѹжива(н)ю и поправова(н)ю в то(м) па(н)ствє нашомъ… во(л)но и мо(ц)но ко(ж)домѹ имє(н)ꙗ свои ѡ(т)чи(з)ныє… што хотꙗ… ѡ(т)дати прода(ти) (1566 *ВЛС* 81 зв.); а нє похочє(т) ли па(н) пєсочи(н)ски(и) мєнє позывати то во(л)но будєтъ єму мєнє с кунєва ꙗк з вла(ст)ности своєє мо(ц)но вырумовати (Кунів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 94 зв.); такжє за пєрєводомъ права вра(д) кгро(д)ски(и)… панѹ крыницкомѹ моцно в дє(р)жаньє подалъ, а часть ты(х) жє имєнє(и) в зарѹкахъ королꙗ єго милости до замъкѹ привє(р)нулъ (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31); єго м(л) пн҃ѹ по(д)коморомѹ… и по(д)даны(м) єго м(л) тамо(ш)ни(м) тыхъ // кгрѹ(н)то(в) по(ль) ро(ль) заходо(в) и пожи(т)ко(в) и(х) вла(с)ны(х) мо(ц)но заборони(л)

(Вінниця, 1603 *ЛНБ* 5, ІІ 4050, 103–103 зв.); прєрєчоны(и) Стани(с)ла(в), атама(н) пн҃а Завиши(н), прєрєчоно(г)[о] увязова(н)я и чинє(н)я єкзєкуции имєнє(м) пн҃а своє(г)[о] мо(ц)но заборони(л), нє пода(л) и нє по(с)тупи(л) (Житомир, 1609 *ДМВН* 145); Истóвѣ, ѡ: Истóтнє, госпо(д)ствє́ннѣ, пáнски, влáснє, стáлє, мóцно, нєдобы́тє (1627 *ЛБ* 51); Boh ieho vkazał I woysku podał, aby im sprawował, Azeby pokornych od ruk onych hordych mocno obwarował (1648 *П. про перем.* 202).

Див. ще **МИЦНО, МОЦНЕ, МОЦОЮ, МОЦЮ.**

МОЦНОСТЬ *ж.* (*стп.* mocność) **1.** Могутність, сила: Єсли оу мꙋдрости сѧ кохаєшъ, ѡнъ є(ст) наймꙋдрѣйшїй, єсли в пѧнкности, ѡ(н) ѡ(т) сынóвъ лю(д)скы(х) єстъ пѧ(н)кнѣ(и)шїй, єсли в мóцности и потоýжности, ѡнъ є(ст) пáно(м) потоýжны(м) и мóцны(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 225);

(*всемогутність, всесильність*) (*про Бога*) сила: Тоє рє(к)ши плюнꙋ(в) хс҃ на зємлю и взѧ(л) болото, і ѡчи слѣпомꙋ помаза(л). Котры(х) то(т) чл҃кь нѣк(д)ы нє ма(л). алє то всє чини(л) хс҃ показоуючи моць бж҃(с)тва своєго ст҃го або вѣмь испръва бъ҃ създ(д)аль чл҃ка ѡ(т) зє(м)лѣ взавши, и плюновєнїа єго моцно(ст) єсть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 72 зв.).

2. Непохитність, міць: Нє могꙋтъ всѣ єдноста(и)ны(х) пóсто(в) заховáти… длѧ тóго и(ж) пóсты нє завúсли на мóцности ꙋмыслꙋ… // та(к)жє и спóсобъ нє є(д)нáки(и), вє(д)лꙋгъ нєрóвности оуложє́нꙗ тѣлъ, лѣтъ, ко(м)плє́кˢси(и) (!) и стáнꙋ (серед. XVII ст. *Кас.* 64–64 зв.).

3. *Перен.* Твердість, незрушимість: Хс҃ Цр҃ꙋ, ты рáчъ сáмъ къ мнѣ пристꙋпúти, Рáчъ самъ ср(д)ца моє́го двє́рѣ отворúти. Закамєнѣлость мою ра(ч) сáмъ зєпсовáти, Мóцно(ст) кáмєнїй мои(х) тѧжки(х) зґрꙋхотáти (Львів, 1631 *Волк.* 8).

4. Доказ, твердження: Алє понєва(ж) Николáи,… двóє подáнїє Всєст҃го Дх҃а на освѧ́чоныхъ Ап(с)лѡвъ, ꙗ́ко два кгрꙋнты своє́и ѳєолóгїи заложúлъ… // Ѿ(т) ты(х) и на(м) годúтъсѧ почáвши, и дáлшїи єгѡ́ мóцности ѡказáти, котóры(х) Латúнницы сáми прє(з) сєбє́ хúтрє змы́слили протúвъ Ап҃(с)лской прáвды (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 235–236).

5. (*велика концентрація діючих речовин*) міцність: Амє́ѳѵ(ст): Кáмє(н) дорогí(и)… вˢ гѡра(х) нахóди(т)сѧ лівѵ́йски(х), на бє́рєгáхъ мóрски(х). ꙋскромлѧєтъ мо(ц)но(ст) вин(а) (1627 *ЛБ* 175).

МОЦНЫЙ, МОЦНИЙ, МОЦЪНЫЙ, МОЦЬНЫЙ, МУЦНЫЙ, МОЦЕН, МОЦЕНЪ, МОЦЕНЬ, МОЦОН, МОЦОНЪ *прикм.* (*стп.* mocny) **1.** (*дужий, фізично сильний*) міцний: И видє(л) є(с)ми аньгєла мо(ц)ного… ѡболоко(м) ѡболочєно(го) а туча была на головѣ… а ноги ꙗко сто(л)пы ѡгни(с)тыи (XVI ст. *КАЗ* 622); бы(л) то(т) бꙋцєфáлъ привєдє(н) и(з) инˢдї(и). звѣрѧ мóцноє и ѡкрꙋтнˢоє. а стрáшливоє, на кˢшталть кóнѧ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 70 зв.); бг҃а можє(т) миловати… ꙗ́къ наоучóный и м(д)ры(и), такъ хóрїй и крúвый ꙗкъ мóцны(и) ґиґасъ, та(к) на ѡстáто(к) пáстоушо(к) котóрїй кóзы и ѡвє(ч)ки пасє́(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 222); И царєй нєзличонихъ И рицєровъ барзо моцнихъ Назбиралємъ ѡ(т) всєго свѣта (І пол. XVII ст.

Сл. о зб. 16); Вла́снє ꙗ́къ кг(д)ы бы кто льва мо(ц)ного хотѧчи за́бити, на скоу́рѣ ты(л)ко ра́нилъ, ѡ́ном ȣ бы шко́ды нє оучини(л) жа́днοє (Острог, 1607 *Лѣк.* 100); Крѣпкі(и): Крѣпо(к), мо́цны(и), дȣжі́й (1627 *ЛБ* 56); та(м) сутъ гадове и смокове такъ великїе же еленя пожираю(т), а такъ естъ моцние же плаваю(т) чрезъ море, которое словется ѡ́киянъ (серед. XVII ст. *Луц.* 533); А вы́бравши ҂л. мо́цных людє́й посла́лъ но́чью, и росказа́лъ и́мъ мо́вꙗчи: оучинитє́ заса́дкȣ за мѣсто(м), а нє ѡ(т)ходи́тє да́лєй: и бȣ́дєтє вси гото́вы (серед. XVII ст. *Хрон.* 164 зв.);

(*про частини людського тіла*) міцний, дужий: абыхмо щире миловали, яко братия, которымъ всѣ речи маютъ быти спольные: души, мысли, воли… где всѣ суть, яко единъ человекъ… яко въ единомъ прекрасномъ теле красные уды сложены, моцные и живые (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1001).

2. (*фізично або психічно здоровий*) дужий: в пєршє(и) моє(и) ѡборонє жадє(н) при мнѣ… нє стоѧ(л) алє вси мѧ ѡпу(с)тили… и є(ст) є(с)ми вы(р)ва(н) ѡ(т) ȣ(ст)и лво(в). // и выбави(л) мѧ па(н)… єра(ст) ѡ(с)та(л)сѧ в кори(н)тє а трохима є(с)ми ѡстави(л) в милитєнє мо(ц)ного (II пол. XVI ст. *КА* 531–532); ꙗ… на тѣлѣ бывши ба(р)зо хоры(и) алє на дш҇и и на ȣмыслѣ мо(ц)нъ достатєчнє и правє цѣлѣ здрови(и) и в сȣмлѣню моє(м)… волны(и): ꙗвнє ꙗснє правдивє щирє вызнаваю жє кажды(и) ѡ(т) приꙗтєловъ мои(х) крєвни(х) бли(з)ки(х) и далєки(х) працѣ моє(и) и добра моєго досы(т) маютъ за своє (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49).

3. (*завданий зі значною силою*) міцний: Тогды єди(н) ѡ(т) стоѧчи(х) да(л) ємоу поличо(к) та(к) моцный, а(ж) єго ст҇аа милость оупа(л)… А ѡ(н) за(с) встагноу(л) єго ла(н)цюхо(м) коу горѣ, и рє(к): а ци нє говоришь, ци занѣмѣ(л)єсь? (XVI ст. *УЄ Трост.* 62); тог(д)а ѡ́динь ѡ(т) стоащи(х) да(л) ємоу по ла́нитѣ та(к) мо́цный поли́чокь. ажь єго ст҇а́а мл(с)ть па(л) а ѡ́нь за́сѧ оуста́гнѫ(л) єго к го́рѣ ла́нˢцоухо(м) чє́мȣ нє говори́шь а за́нѣмѣ(л) є(с) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 2).

4. (*який важко піддається руйнуванню*) міцний: Шофа гдє дила стоѧть вдолъжъ дєсѧти сажонъ в попєрє(к) д҇ накрыта добрє нижьли нахилилисѧ стєны на сторонȣ подъпєрєты брȣсьємъ моцънымъ (1552 *ОКЗ* 33); панюю дадинȣю мою, ѡбовѧзȣю и покорнє прошȣ, абы…, цєрковъ кȣ фалє Божьєй,… на томъ мєстцȣ, гдємъ ꙗ … ѡказовалъ, на моцныхъ стандарахъ, высоко, взвышъ на чоловєка… заложивши, тєсли // доброго способивши, ѡхандонжнє и моцнє збȣдовали (1577 *AS* VI, 76–77); А ви ворота жєлѣзниє рихло зачинꙗйтє, И зводи звѣвши ланцȣхами заволѣкайтє, И колодками моцними и твєрдими замикайтє! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28); И мѣсцє о́ноє очи́стивши,… // и жро́дло зо всѣхъ сторонъ бȣдова(н)ємˢ мо́цнымъ до́брє ѡбварова́вши, Хра́мъ Б(д)цы вы́ставилъ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 814–815); И мо́цноє ка́мєньє ѡ́то сѧ скрȣши́ло, з(ъ) оужасностра́шны(м) ґрмо́то(м) впо́лы розвалило (Львів, 1631 *Волк.* 3);

у ролі ім. с.р. **моцноє** – міцний, -ого, стійкий, -ого: Бг҇ъ ѡ(т) вѣка за́вшє мȣдрость свою презˢ то пока́зȣєтъ, Гды проти́вныи ре́чи проти́вными спра́вȣєтъ и ра́дитъ, ꙗ́кѡ Гды мо́рє

пѣско(м) ѡгороди(л), сла́бымъ и нємо́цнымъ мо́цноє ѡбꙋзда(л) (Київ, 1632 *МІКСВ* 273);

(*надійно укріплений)* міцний, неприступний: такъ и замокъ, барзо великий, моцъный, виделъ есми, же кгвалътомъ его мусели отъмыкать и обухомъ бить, бо естъ разы такъ на замку, яко и на прибояхъ, которые ажъ ся погнули (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 316); Бра́тъ засє, кото́рый сє ѡ(д) бра́та вˢспомага́єть, ꙗ́ко сє вˢ припове́стахъ Соломо́новыхъ найдꙋєть; ꙗ́ко бы ме́сто мо́цноє (Єв'є або Вільна, п.1616 *Прич.отех.* 16); Ра́дꙋйсѧ, жє а́дскоє па́нство звоєва́но, Жє ю́жъ мо́цныи єго бра́мы зґрꙋхота́но (Львів, 1631 *Волк.* 24 зв.); Оуста́вилъ те́ды надˢ ни́ми прєложо́ныхъ робо́тъ оутиска́ли тѧжа́рами, и збꙋдовали мѣста мо́цныи фараѡ́нови (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.);

перен. (*непорушний, вічний*) міцний: домъ тє(ж) за́конˢный на сєдми сто(л)пєхъ мо́цны(х) оныхъ сⷭ҇втыхъ собо́ровъ всєлєньски(х) добрє оукгрꙋнтова́ный, и вѣчно убꙋдова́ны(и), пєрєбѣгши нєдѣль чєты́ри напєрє(д) ободра(л), порꙋба́лъ, полама(л), и ро(з)мєталъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 13); на такой мо́цной скалѣ вѣчного сⷭ҇псе́нїа постанови́ти бы хотѣлъ но́гꙋ свою (Острог, 1598 *Отп.КО* 31); Поча́токъ всєго живота, фоунˢдаме́нтъ мо́цный мѣй, вѣрꙋ вˢ хр(с)та чи́стоую кла́нѧтисѧ ѡ(т)ⷰ҇цоу, и сⷩ҇оу, и сⷮ҇омꙋ дⷯ҇оу (Острог, 1614 *Тест.* 135); На томъ фундаментѣ, грунтовномъ и моцномъ… будуется Церковъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 383); на та(к)… мо(ц)ны(х) фꙋндамє(н)тахъ та(к) высо́каѧ доскона́ло(ст) мꙋсѣла быти збꙋдова́на (серед. XVII ст. *Кас.* 33 зв.).

5. *Перен.* (*стійкий, непохитний*) міцний: Єѵ(г)листа выписоуєть хⷭ҇во прєображєнїє. И илиино пришєствїє. ты(ж) ѡ оуздоровлєнїи нємощи на мѣсѧчникоу. ты(ж) якь єсть моцˢна вѣра. и якь хⷭ҇ казаль дати мыто за сєбє и за пєтра (1556–1561 *ПЄ* 75 зв.); Стато́чностю оумы́сло(в) и мо́цною (ꙗ́ко свѣде́цˢтво о́ны(х) вѣдає(т) па́вє(л)) вѣрою, вси сⷮ҇їи звитѧжали кролє(в)ства, выкони́вали пра́вдоу, достоуповали обѣтницъ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 203); а вша́к жє хотєчи́ ѡтповѣда́ти, єсли́ бысь зна́лы жє до конˢца́ ꙗково́го стѧгаєтсѧ диспꙋта́циѧ, кото́рый бы́ нє тоу́ю про́жнюю проминаючꙋю свѣцˢкꙋю славоу зˢєдна́лъ, алє ѡ́ного вѣчного вѣка мѡ́цноую и оустави́чноую (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 9); Ты́є бовѣмъ цно́ты… чи́нѧтъ стали́стꙋю и мо́цнꙋю ѡтꙋхꙋ ѡ животѣ вѣчномъ, запала́ютъ хꙋть до правди́вои че́сти Бⷤ҇єи, и до оуслꙋгова́нѧ бли́жнємꙋ своє́мꙋ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 903); вѣра є́стъ мо́цноє и нєпорꙋшноє розꙋмѣ́нˢє зˢ оу́фностю вˢ сръ(д)цꙋ ѡ бⷢ҇ꙋ, и ѡ ре́чахъ збавє́нны(х) (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.); тоу́ю вѣрꙋ мо́цнꙋю ма́ючи, жє ста́рши(и) єго нѣчого росказати даре́много, або бє(з) розˢсꙋдкꙋ нє мо́жє о поко́рѣ и послꙋшанїи… кото́роє бє(з) розмыслꙋ показа́лъ ґды мꙋ сына… ста́рши(и) в рѣкꙋ вкинꙋти ро(с)каза(л)ъ (серед. XVII ст. *Кас.* 49 зв.);

(*добре обґрунтований*) переконливий: Абовѣмъ, на подобенство жродлъ текучихъ а надто потопляемыхъ, Аристотеля, Платона, Цицерона и иншихъ, што вколо ихъ, – жадная наука у васъ, ани человѣческая, ани Божія моцна быти не здается (1603 *Пит.* 107); И жа́дной оухва́лы и артыкꙋлꙋ вѣры мо́цного нє розꙋмѣютъ, нѣ лю(д)ского, нѣ Бо(з)ского,

єсли Арїстóтєлскіи и́мъ нє ствєрди́ли того оухвáлы и силлои́змы (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 202); до того мóцными ми рáцїами и доводами мóжєтъ потврьди́ти, з котóры(х) тáѧ причи́на пръшаѧ áбо рáциѧ, вєдлоу́гъ бг҃ословó(в) и всєи цр҃кви здаиѧ наиправди́вшаѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 287).

6. Дієвий, ефективний: Таѧ мóць єстъ и си́ла маґнéса жєлѣза повѣдáютъ. жє вшєлѧкоє жєлѣзо таéмны(м) способо(м) мóцны(м) до сéбє тѧ́гнє(т), и высóко по(д)нóситъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 115);

могутній, потужний; сильний: а прото и(м) да(л) мо(ц)нꙋю зброю то є(ст) вѣрꙋ ст҃ꙋю (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 95 зв.); а то є́стˢ то(т). жє оупáлы(х) ѡ(т)тинає(т) ѡ(т) надѣи, ба(р)зо то мо(ц)ноє оу нéго ѡрꙋжьє, и пойма(н)цóвъ свои(х) и нáчєй нє задє(р)жоує(т), єдно ты(м) ихъ вѧ́жє(т) вѧзє(н)ємˢ (Острог, 1607 *Лѣк.* 114); гдє сѧ… скрыєшь прє(д) дх҃о(м) бж҃и(м)… всюды бо лицє єго єсть, ибо столица єго, а(д)жє го(л)дꙋє(т) ємоу. абовѣ(м) того моцьнымь ѡрꙋжїє(м) хр(с)то(м) єдиноро(д)ны(м) звоюваль (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 48 зв.); И Моли́тва мóцною є́стъ збрóєю тымˢ, котóрыи єѣ оуживáютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 63).

7. (*значний за силою, ступенем вияву*) сильний: гла(в)а иі҃ мовѧ́чи ты́ми словы знаєтє мóви(т) тоє гораз(д)ь и́жь кóли кóню оуди́ла вˢкладаємо въ оуста абы на(м) пóслоушни бы́ли… так жє и корáблѣ хóтѧ и вéликїи соуть и ѡ(т) вѣтра мóцнаго бывáють зáточєни (поч. XVII ст. *Проп.* 24); А ты зловѣрный грѣшникꙋ пощó сѧ тáмо квáпишъ ити прꙋдшє; нєжєли до Нб҃а, нѣ машˢ вˢ тóй стрáнѣ нѣєдинóи рáдости, всѣгди плáчъ, стогнáнѧ;… и рóспачъ вѣчнаѧ, тáмо ѿгнь мóцный бáрзо (Чернігів, 1646 *Перло* 156); А҃гглъ… рéклъ ємꙋ: вы́ди заꙋтрє, а стáнь на горѣ прєдˢ г(с)дє(м): а што г(с)дь минáєтъ, и вѣтръ вєли́кїй и мóцный ворóчаючїи гóры и скрꙋшáючїи кáмєнь прєд г(с)дє(м) (серед. XVII ст. *Хрон.* 312 зв.);

нестерпний, тяжкий: моvсєй… прє(д)ки и́хъ изˢ мѡцˢнаго вѧзáнїѧ… привєлъ чєрєзъ поу́щоу до зємлѣ ѡбицѧ́нˢной имъ, áчъ и(х) та(м) нє мнóго вы́шло єдˢно тыи котóрїи вѣрили. и вѣрˢнє стоѧ́ли при бозѣ (поч. XVII ст. *УЄ* № 91, 28).

8. Значний, важливий: Мóцны мóви(т) бꙋдꙋтъ и трвáлы дóбра чл҃вка цнóтли́вого котóрыи пóлнилъ, а ѧлмꙋжны єго цр҃ковъ оповѣдáти бꙋдєтˢ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 2 зв.);

знаний; достойний: Слáвнымˢ та вˢ тóмъ ѡршáкꙋ, оучини(л) Рицéрємˢ, Корогви́ єго бы(с) бы́лъ мóцнымъ Кавалéрємъ. Орлá быстроліотного, гóдностˢ ти даровáлъ; По(д) скры́длами бы(с) ты́и зáвшє птáшки ховáлъ (Львів, 1624 *Бут.* 5);

у ролі ім. Можновладець, вельможа: сєго ради сє гл҃єть вл҃дка гь҃ саваѡ(ф) ѡ гóрє моцны(м) и прєложоны(м) в лѧ(д)ско(и) зємли (до 1596 *Виш.Кн.* 265 зв.).

9. (*про Бога*) усемогутній, всесильний: и забѣжали є́мꙋ ѿніи тржа(д)вáтїи, а нє смѣли(с) бли(з)ко приближи́т(ї)сѧ до нéго, а сполнє жалобли́вы(м) гóлосо(м) мóвили, і҃сє приказáтєлю мо(ц)ны(и) змилꙋйсѧ на(д) нáми (XVI ст. *УЄ* № 29519, 142); Изъ Сайного (!) пня вырусъ прутъ, изъ его корене плодитъ ся, у кумъ спочиватъ духъ Господній, мудро(го)

и розумного духъ, радцѣ муцного духъ (XVI ст. *НЄ* 198); Запра́вˀды вѣроую иже є(ст) мо́цˀныи сн҃ь бж҃їи пра́вˀдивыи (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.*16); Нє в(д)а́чє(н) бы(л) на́рѡ(д) о́ный, кото́ромоу са(м) гд҃ь б҃ъ бы(л) застоу́пнико(м) и во́жє(м), пра́вѧчи и боронѧчи и(х), мо́цною прави́цєю, и вы́нєслы(м) ра́мєнє(м) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 216); Чꙋдє(н), Ра́дный, Б҃гъ мо́цный, вла(д)-ца, К҃нзь поко́ѧ, ѡ(т҃)цъ при́шлого вѣкꙋ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 41); Єсли оу мꙋдрости сѧ коха-єшъ, ѡнъ є(ст) наймꙋдрѣйшїй, єсли в пѧнк-ности, ѡ(н) сыно́въ лю(д)скы(х) єсть пѧ(н)-кнѣ(и)шїй, єсли в мо́цности и потоу́жности, ѡнъ є(ст) па́но(м) потоу́жны(м) и мо́цны(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 225); Мовлю ꙗ ѡ по-житокъ которы(и) дш҃ы плꙋжить И то(и) ва(с) бы(л) ѡмынꙋ(л) жа(л)сꙗ моцны(и) бж҃є. Чого з ва(с) ѡбжаловати сна(т) жадє(н) нє можє (1636 *Лям. о пр.* 3); То́й звѣта́зца мо́цный, и прєсла́вный, кото́рый; порази́въ и звѣтаживъ; голѡвныхˀ нєприїа́тєлєй на́шихъ; дїа́вола, и см҃рть вѣчнꙋю (Чернігів, 1646 *Перло* 63 зв.).

10. Спроможний, здатний: А Прч(с҃)таа рєкла: правда, и(ж) моцєнь ε(ст) сεбε и каж-дого ѡборонити, абовѣ(м) Б҃ъ бо ε(ст) и ч҃лкь, Алє ми то са(м) и(з)ѧви(л), и(ж) на то идє(т) длѧ изˀбавлєнїа родоу ч҃лчєскомоу (XVI ст. *УЄ Трост.* 49); к(д)ыжь сѧ събрали тεды двєрѣ за(м)кнꙋли. а хс҃ нєвидимо бε(з) ѡтворѣнѧ ста(л) посрѣ(д) оучнїко(в) пока(з)уючи тоε. и(ж) вши(ст)ко мо(ц)нь оучинїти (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 51 зв.); Єщє, мо́цєнъ былъ тѣло своє на смръть замордо́ваноє трє́тєго днѧ ѡживи́ти и въскрєси́ти, та́кжє пѧ(т) хлѣбѡвъ… си́лєнъ былъ оумно́жити (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 184); а то нє бачишь, и(ж) єдє(н) єсть законодавєць и сꙋдїа́. къторый моцєнь сп(с)ти и погоубити (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 57).

11. (*який володіє законним правом*) право-мочний: и тежъ его милость и его наслѣдки моцни тое отдати и продати и замѣнити и къ церкви Божъей записати такъ, какъ то власт-ное свое (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); И волєн то бꙋдєть кнѧзь Ила… спольнє з ними дєржати и вживати, ꙗко на мою дѣльницꙋ прислꙋшит и моцон бꙋдєть на ровный вѣч-ный дѣлъ подєлити (Луцьк, 1534 *AS* III, 473); Коли бы хто на рєчи свои рухомыε або на имε(н)ꙗ набытыε хотε(л) тεстамε(нт) чинити, тогды таковы(и)… коли бы то(л)ко бы(л) при добро(и) памε(ти) моцо(н) будε(т) рεчи свои имε(н)ε набытоε… ѡ(т)казыва(ти) кому хо-чεть (1566 *ВЛС* 5 зв.); и к тому волен и моцен будет… при животе моем, теж при бытно-сти… особы моее, делъ ровный и вечистый в тых менованых именях моих ку частем помененым, от мене его мил. дарованым и верху менованым способомъ записаным, з сестрами моими… и сестренцом моим… приймовати, чинити и умоцняти (Волко-вичі, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 386–387); и ты(м) тεстамεнто(м) мои(м) братию мою бра(т)-ства цε(р)ковного моцными чиню и владзꙋ бεзпεчнꙋю досконалую чиню на выправлѣнꙗ таковы(х) (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49); А па(н)… по(д)коморы(и) пεрεслꙋха(в)-ши жалобы кривдъ нш҃и(х) маε(т) и моцо(н) будє(т) во(д)лу(г) зда(н)ꙗ своє(г) и права посполито(г) тыє кры(в)ды промєжкꙋ на(с) розсꙋдити любо тє(ж) приꙗтє(л)скє помє(р)-ковати (Луцьк, 1606 *ЛНБ* 5, II 4049, 140); а

тепер за сим универсалом моцен ест вышменованый войт местом радити и правити и волосчанами, здавна до места належачими… и их судити порядки винайдовати (Київ, 1649 *Тр.ЧАК* 146);

(*законно обраний*) повноважний, законний, легітимний: гдѣ его мил. панъ Иванъ Попѣль не толко моцнымъ архіереемъ, жаднымъ презвитеремъ, и жаднымъ клирикомъ церковнымъ, а нѣтежъ законникомъ не будучи,… смѣетъ и важится, противко вшелякимъ… Божому и церковныхъ каноновъ,… меновати и писатись Премыскимъ и Самборскимъ Епископомъ (Київ, 1634 *КМПМ* I (дод.), 556).

12. (*наділений повноваженнями*) уповноважений: Ѩнъ Свєтицкий, ꙗко моцный чєловєкъ своєє матки… брата и сєстръ и приѧтєлєй и иншихъ блискихъ, поддалъ сѧ, то єстъ такъ, ижъ ѡнаѧ вышєй мєнєнаѧ сꙋма,… и таѧ тєжъ сꙋма, двєстє копъ грошєй, которꙋю ѡтъ нєго в тотъ часъ взали, мають быти… кнꙗзю Фєдорꙋ заплачоныє (Краків, 1539 *AS* IV, 186); То пак кнѧзь Костѧнтин Ѡстрозьский, ꙗко пан моцный, а ѡпєкꙋн их, дєржачи в опєцє своєй жонꙋ кнѧзѧ… и єго дєти и того нєсмыслєного кнѧзѧ Анъдрєѧ, ꙗко прирожоных и крєвных своих и взємши с тых имєнєй моцнє трєтюю часть, подал кнѧзю Андрєю (Вільна 1546 *AS* IV, 450);

у ролі ім. (*довірена особа*) уповноважений, -ого: єсли бы хто са(м) ѡчєви(с)то ꙋ права стоꙗчи нє могучи або нє (в)мєючи самъ мовити и рєчи своєє справова(ти) поручилъ ꙋстнє кому дрꙋгому тую рє(ч) свою мовити. тогды таковому злєцє(н)ꙗ и(н)шого листо(в)ного нє будє(т) потрєба алє судъ за злєцєнємъ ꙋстны(м) маєть єго мо(ц)ного принꙗти (1566 *ВЛС* 35).

МОЦНѢ *див.* **МОЦНЕ.**

МОЦНѢЙ *див.* **МОЦНЕЙ.**

МОЦНѢЙШИЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНѢЙШІЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНѢЙШЇЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНѢШИЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦОВАНЄ *с.* (*стп.* mocowanie) боротьба, борня: Ра́ть, бо́рба, по́двигˁ: Би́тва, ва́лка, по́тычка, оута́рчка, вторгнѣ(н)є, моцова(н)є. страда́лчєство: запа́сництво, бѣджѣньє (1627 *ЛБ* 106).

Див. ще **МОЦОВАНЄСѦ.**

МОЦОВАНЄСѦ *с.* (*стп.* mocowanie się) те саме, що **моцованє**: Подвиза́нїє: По́двигѡ(в) чинє́ньє, бѣджѣ(н)єсѧ, моцова(н)єсѧ, подꙋщє(н)є,… призыва(н)є,… ширмова(н)є,… бо́ѧ(з)нь (1627 *ЛБ* 85).

МОЦОВАНЫЙ *прикм.* Обмінний. ◊ **листъ моцованый** *див.* **ЛИСТЪ.**

МОЦОВАТИСѦ *дієсл. док.* (*стп.* mocować się) (з ким, з чим) боротися, змагатися: Подвиза́юсѧ: Працꙋю, бою́ю, ширмꙋю, збива́юсѧ, и ты́жъ хвѣюсѧ, стара́юсѧ, ширмѣрскꙋю штꙋкꙋ пока́зꙋю, моцꙋюсѧ сˁ ки́мъ, ꙋсилꙋю,… ѡбоу́чꙋюсѧ (1627 *ЛБ* 85); в манастыра(х) до(л)го вкꙋпѣ прємє(ш)ка(в)ши… всю зло(ст) в собѣ ꙋморе́нꙋю чꙋючи, в глꙋбо́кꙋю пꙋсты́ню ꙋдаю(т)сѧ; маючи во́лю щона(и)срожшии шатаны зва(л)чити, и з ихъ покꙋса́ми моцова́тисѧ (серед. XVII ст. *Кас.* 85).

МОЦОВНИКЪ *ч.* (*стп.* mocownik) борець: Подви́жникˢ: Ге́рцы(р), ширмѣ́ръ. Запа́сникъ, моцовни́къ (1627 *ЛБ* 85).

МОЦОН *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦОНЪ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦОЮ *присл.* (*стп.* mocą) силою, насильно: попъ Габріель старый лѣты службу пана бога отправовалъ и вже по посвяченью тѣла и крове панскоѣ, тамъ кгвалтомъ и моцою оного Габріеля попа отъ олтаря и отъ оныхъ святостей и сакраменту посвѣцоного оторвали (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 99).

Див. ще **МИЦНО, МОЦНЕ, МОЦНО, МОЦЮ.**

МОЦУ *див.* **МОЦЮ.**

МОЦЪ *див.* **МОЦЬ.**

МОЦЪНЕ *див.* **МОЦНЕ.**

МОЦЪНЕЙШЫЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦЪНО *див.* **МОЦНО.**

МОЦЪНЫЙ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦЪЮ *див.* **МОЦЮ.**

МОЦЬ, МОЦ, МОЦЪ *ж.* (*стп.* moc) **1.** (*фізична сила*) міць: Нєпристо́йнаа є(ст) рє(ч), з раслабле́ны(м) о мо́цы зˢ слѣ́пы(м) ѡ свѣ́тѣ з разбо́йнико(м) ѡ поко́ю и зго́дѣ… рокова́ти (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227); безъ иншихъ всѣхъ члонковъ чловѣкъ уломный хоть въ моци ослабѣетъ, еднакъ здоровъ и живъ зостати можетъ; але кому голову одотнутъ, и на часъ короткій живъ не будетъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 860); И Давы́да, котрїй мо́ц(ъ) на(д) лвы роспростира́лъ, И живо(т) Голїа́дѡм(ъ) ѡкрѹтным(ъ) выдира́лъ. Вирсаве́а нєвѣ́ста о́разъ ѡбали́ла (Львів, 1631 *Волк.* 7); Ѿто ма́єшъ Ри́цєра, мо́цїй нєслыха́ныхъ, Звѣта́жцѹ на(д) Єре́бѡмˢ си(л) нєпоровна́ны(х) (Київ, 1632 *Євх.* 301); По́ста вла́сность, е́стъ здоро́вˢє, мо́цъ, и до́лгїй вѣкъ, а обжи́рства и опи́лства вла́сностˢ е́стˢ бо́ль, хоро́бы, и бє(з) ча́сѹ на́глаа сме́ртъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 148); Тогды ѹжє повѣ́далъ е́й всю пра́вдѹ, ре́кль до не́й:… е́сли бы мнѣ го́ловѹ оголе́но одыйдє ѡ(т) мєнє мо́цъ моа, и ослабѣ́ю, и бѹдѹ́ ꙗкѡ иншіи лю́ди (серед. XVII ст. *Хрон.* 187).

2. (*велика сила чого-небудь*) могутність: Анї бо́вѣмъ вˢ ѹмысла(х) ншы(х) зача́тоє вєсе́лїє, задє(р)жа́тисꙗ южъ бо́лˢшє(и) можє(т), алє… пла́мєнь моцою нєзвыча́иною гды быва́є(т) вˢ ꙗкїмь начы́ню пре́зъ ча́съ нїкото́ры(и) задєржа́ны(и), ꙗко ско́ро на во́лность бѹдє(т) выпѹще́ны(и) (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 287 зв.); и въ францоу(з)ской зємли єсть рѣк(а) рода́нъ, которой така́а єсть мо́цъ и ґвалто́вность: жє лєма́нъ єзєро пєрєхо́дꙗчи нѣ́кды з єго вода́ми… нє мѣ́шаетса (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174); Сто́йтє нєбє́са, крва́выи точѣ́тє з(ъ) о́блаковъ слє́зы, всю зємлю мочѣ́тє, Пєрѹннѹю мо́цъ на ни́зко(ст) спѹска́йтє, Стра́шно блиска́йтє (Львів, 1631 *Волк.* 20).

3. (*сила, яка сприяє рухові, розвитку чого-небудь*) рушій: Имармє́ни. то е́стъ, кре́съ а́льбо Бо́зъскоє // обєца́ньє, а́льбо проро́цъство и практы́ка,… а́льбо Сло́во, ве́длѹгъ котро́го свѣтъ сꙗ справоу́єтъ, а́льбо рꙗдо́мъ сꙗ во́дитъ. и оу́зєлъ котро́го пєрєстѹпи́ти нє мо́жєтъ анѣ оубѣгнѹти тако́воє причи́ны, котра́а то е́стъ мо́цъ дви́гаючаа собо́ю, и всѣ́мъ о́бєрта́ючаа (Львів, 1614 *Кн. о св.* 441–442);

зъ своєи моцы – само собою: Вы́пꙋстилъ І҃с Дх҃а, що позна́ло Всє створе́ньє, кгды ѡ(т)мѣ̀нноє ста́ло: З(ъ) сво́єи мо́цы кгды́ сѧ всє рꙋши́ло, Вла́сности своєи знєна́цка позбы́ло (Львів, 1631 *Волк.* 18 зв.).

4. Сила, ефективність: Припоу(т)никь є(ст) зєлїє вєльми добро,… є(ст) припоу(т)ни(к) двоꙗкии. малыи и вєликии. вєлїки(и) припоу(т)никь тоую мо(ц). имаєть в събѣ. з нєго доброа масть биває(т) на въсѣ раны и болѧ(ч)кы (XVI ст. *УТ* фотокоп. 1–1 зв.); ѡба́чилъ но́є моцъ ты(х) ѧго(д). накопалъ и(х), и наса́дилѣ до́ма (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 7 зв.); Мѵ́рра… // нѣѧкꙋю мо́цъ ма́єтъ сꙋшачꙋю, кото́раѧ вѣлˢґо́тностˢ зˢ тѣ́ла вытѧга́єтˢ, а чи́ни(т) и заховꙋ́єтъ є нєзгни́тымъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 229–230).

5. Зверхність, влада: Такожъ выняль и вызволилъ его милость всихъ мѣщанъ того мѣста… отъ всякого права и моцы и отъ насилей всихъ врядниковъ (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); мы ѡбачи(в)ши и(х) и(ж) тѡ(т) ѡц҃ь стєфа(н)… и з ы(н)шими дѡбрыми лю(д)ми слꙋшнѡ(и) а дѡбрѡє рѣчи жадаю(т)… блг(с)влѧє(м) ихъ стѡлєчнѡсти и з мѡци дх҃внѡє нашєи (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); Броны до замъкꙋ двє з башътами по(д) вєжами ѡ(д)на в моцы воєводино(и) дрꙋгаѧ в ротъмистрово(и) (1552 *ОКЗ* 33 зв.); потомь по(д)стєрѣгаючи єго послали за нимь лазоукы. которыи оуказовали быти сєбє справєдливыми. абы єго вˢ словѣ пристєрєчи могли, а длѧ того врадови, и моци гє(т)мановои єго выдали (1556–1561 *ПЄ* 310 зв.); которы(и) мана(с)ты(р) ꙋньєвски(и) з давны(х) часовъ єсть по(д) мо(ц)ю звє(р)хностью и по(д) благословє(нст)вомъ а(р)хиєпископа митрополита києвского гали(ц)кого и всєꙗ рꙋси (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); цесары Кгрецкие взяли собе моцъ на духовные и на церкви, права имъ ставечи, яко хотели. Што се и теперъ въ Москве дееть: што кажеть господаръ, то быть мусить – и въ вере, и въ церквяхъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 282); Призна́ю ємоу то́є ѧ, жє то́є сло́во, при́нцєпсъ, частокроть в лати́нскомъ ꙗзы́кꙋ нача́лника або старѣ́йшо(г) зви́рхность, вла́сть, и мо́цъ на(д) кимъ ма́ючого значи́тъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.*103 зв.); Дръжа́ва: κράτος,… мо́цˢ, си́ла,… вєлмо́жность, мо́жность, а́лбо звє́рхность (1627 *ЛБ* 29); сєю моєю ѡ(с)та(т)нєю волєю… ма(л)жо(н)ци моє(и) лєкгую и записую… має(т)ностъ мою… зара(з) до моцы владзы дє(р)жаня и (с)поко(и)но(г)[о] уживаня и посєсии чєрє(з) во(з)ного (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213); и дає є́и г(с)дь бг҃ъ покꙋ́тꙋ, болѣ́зни и тѧ́жкоє рожє́ньє и кло́поты вєли́ки о́коло дѣ́токъ и домо́вства: и подˢда́нство подˢ мо́цъ мꙋ́жєскꙋю кладє́тъ на ню (серед. XVII ст. *Хрон.* 9 зв.); **в моци датися** (кому) – підкоритися (кому): Бо било би мнѣ завстидъ, гди бимъ сꙗ ємꙋ кланꙗлъ И данѣ давати гди бимъ сꙗ поднѣмалъ. Трєвалємъ пꙗтъ тисꙗщъ лѣтъ, мало нє до вѣкꙋ, А тєпєръ бимъ сꙗ в моци далъ єдномꙋ чєловѣкꙋ? (I пол. XVII ст. *Сл.о зб.* 27); **в (у) моцы мѣти (мети), мети въ моци** (що) – **а)** (*мати що-небудь у власності*) володіти (чим): ѡсобливє тєжъ благословлꙗє(м) и(х) милость бра(т)с(т)во лвовскоє манасты(р) свєтого ѡнофрєꙗ ꙋфꙋндованы(и) ѡ(т) благовѣрны(х) хтиторє(и) того свєтого храму на прє(д)мѣстью мѣста лвовского и(м) ꙋ моцы своє(и) мѣти (Нового-

родок, 1590 *ЛСБ* 127); И што сѧ дотычєть тоє трєтєє части имєнєй нєбожчика кназа Анъдрєєвых, которыи нєбожчикъ кназ Ила ꙋ своєй моцы мєл, а по смєрти єго Твоа Милость то къ рꙋкамъ своимъ была ꙋзєла, приказꙋємъ тобѣ, ажбы Твоѧ Милость того часꙋ,… ѡной трєтєй части имєнєй кнѧзѧ Андрєєвыхъ кназю Кꙋзмє сѧ постꙋпила (Краків, 1539 *AS* IV, 217); а в ты(х) сту копа(х)… заставило(м) и зара(з) пусти(л) єсми в дє(р)жа(н)є и вжива(н)є ѡ(т) нинєшнє(г) днꙗ… пн҃у стєфану… части моєє… зо вси(м)… ꙗко єсми са(м) в дє(р)жа(н)ю и (в) ꙋжива(н)ю в моцы и вла(д)ности своє(и) мє(л) и вжива(л) (Кременець, 1570 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1814, 3); **б)** (*мати що-небудь у підпорядкуванні*) розпоряджатися (чим): А чєтвéрты(и) бра(т), Рєєстра приходо(в) и росхóдо(в) пѣнѧ(ж)ныхъ, и ꙗкихъ ко(л)вє(к) до бра(ц)тва да(т)кꙋ(в) и выда(т)кꙋ(в) в мóцы своє(и) повúнє(н) мѣти (бл. 1623 *ПВКРДА* I–1, 43); **в)** (*мати що-небудь під владою*) володіти (чим): зачимъ поляки подъ моцъ все царство Московское, окромъ столици и места Смоленского, все опановали и мели то въ моци своей летъ три (поч. XVII ст. *КЛ* 80); **в моци мевати** (що) – (*мати що-небудь у підпорядкуванні*) розпоряджатися (чим): гдє(ж) до того манастырѧ никоторы(и) вл(д)ка николи нє (в)ступова(л), и в моци своє(и) нє мєва(ли), ѡ(д)но є(ст) подава(н)ꙗ г(с)дрьского волєнь г(с)дрь кому хочє(т) то(т) манастыръ да(т) (Новогородок, 1555 *ЛНБ* 4, 1136, 25, 1) **въ моцъ брати** (що) – підпорядковувати, заволодівати (чим): кгды дей… архимандрытъ и игуменъ съ того света сходятъ, и, по ихъ животе, подскарбий нашъ // земский и тежъ воеводове… наданя и добра церковные,… то все заразомъ въ моцъ, справу и заведане свое звыкли брати и всего того на себе уживати (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 258–259); **въ (в, у) моцъ (моц) взяти (взети, взѧт, взѧти, узѧти), взяти въ (в) моцъ** (що) – **а)** одержати, дістати у власність: я, выше помененая Макгдалена Деспотовна… //… записую и остатнею волею моею потвержаю менованому сыну моему, его милости князю Михайлу Чарторыйскому,… на вечность отдати то все,… а особливую справу и владание половицы монастыря Зѣменскаго и каменицу Виленскую маетъ вжо помененый сынъ мой, князь Михайло Чарторискій, яко власность свою, въ моцъ и въ держание свое веземше, по воли своеи вживати (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 30); И вжє Єго Милост кназь Роман,… волєн бꙋдєть тыє замки и дворы и сєла… в моц и в дєржаньє… ꙋживанє своє взѧт… ꙗко власнꙋю ѡтчизнꙋ свою (Камінь, 1571 *AS* VII, 382); и во(л)на будє(т)… малжонка моꙗ милаꙗ за ты(м) доброво(л)ны(м) листо(м) и записо(м) мои(м) вєчисты(м) тоє всє имєньє… по животє моє(м) на сєбє в мо(ц) и в дє(р)жан(н)є своє и во(л)ноє ꙋживаньє взѧти (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Ic,1833, 26 зв.); А оный монастыръ росказали есмо тому дворанину нашому у моцъ и справу свою взяти (Краків, 1540 *КМПМ* I (дод.) 3); С того домꙋ моєго… бра(т) мо(и) гаврили(и) повинє(н) будє(т) дати напрє(д) нѣ(ж)ли… до(м) возмє(т) в мо(ц) свою золоты(х)·л҃·ли(ч)бы по(л)скои… до вѣ(р)ны(х) рꙋ(к) бра(т)ствꙋ… лвовскомꙋ храма ꙋспєнїа прєстыѧ бц҃а. на мꙋрованꙗ того храма… бє(з) всꙗкого затрꙋ(д)нєнѧ (Львів, 1594 *ЛСБ* 265, 1); **б)** (*взяти у розпорядження*) під-

порядкувати (що кому): Жаловалъ намъ кнѧзь Кѹзма… ѡ томъ, што ж дѥй люди твои… ѹ пѹщѹ єго… моцно, кгвалтомъ ѹєж-дчают и дєрєво бортноє с подписю, ꙗко ѡных двѹх частєй нєбожчика кнѧзѧ Андрєѧ… которыи мы ѹ моцъ нашѹ до вашоє ѡчєвистоє розправы ѹзѧли, такъ и єго властноє рѹбают… и шкоды вєликии тамъ ємѹ дѣлают (Краків, 1539 *AS* IV, 194); **в)** заволодіти, захопити: вжє на дорозє пришла вам вєст, иж вси зємѧнє и мєщанє Брѧсловскиє и Вєницкиє… поймавши старшого зємѧнина Брѧсловского, Богѹша Слѹпицѹ, втопили, врѧдника кнѧзѧ Пронского з Брѧсловлѧ вон выгнали и замок въ свою моц взѧли и самого кнѧзѧ Пронского ѹ Вєницы ѡблєгли (Вільна, 1541 *AS* IV, 278); князь Янушъ Миколаевич Збаражский, старостич Кремянецкий, змовившися з сестрою своею,… а пребачивши строкгост права и нарушаючи покой посполитый, пославши умысне слугъ своихъ… двор мой Замлицкий… кгвалтовне в моц свою,… взяли (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 162–163); па(н) гаврило… зобравшисꙗ з многими слѹгами… жонѹ дє(и) мою пара(с)ковєю пѹгами ѡ(к)рѹ(т)нє збилъ змо(р)дова(л) и… выгналъ а тоє дє(и) имє(н)єчко моє и дворъ… кгва(л)то(в)нє з моцы моєи въ моцъ и дє(р)-жа(н)є своє кгва(л)то(в)ноє взꙗ(л) (1581 *ЖКК* II, 101); И корóткѡ рéкши, ґды всю зéмлю обышли плюндрѹючи, Індїю, Єѳióпїю, Іспáнїю, и нáродъ Мамврі́йскїй, и Лївїю, наконéцъ и на тóє самóє царствѹючєє мѣсто оузбрóилисѧ и оушиковáли, хотачи єго в҄ мóцъ свою взѧ́ти (Київ, 1627 *Тр.* 666); Федоръ Загоровский,… самъ и зъ малжонкою своею, наславши слугъ… своихъ,… на дворы и фолварки церковные,… взявши… въ моцъ свою вси тые добра, зъ добръ // и фолварковъ збожя молочоные… вывозилъ (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 343–344); **в (у) моцъ давати (дати), давати въ (в) моцъ (моц)** (що кому) – **а)** віддавати (віддати) у власність: Сєго рáди мы с повúнности пáстырства нáшєго, и водлѹгъ апóфасисъ, сирѣчъ дєкрéту всєлéнского патриáрха, прє(д)рєчéнныи манастырь во ѡдєржáнїє вѣчноє помєнéнымъ ктúтѡромъ брáтству хрáма ѹспéнїа прєсвꙗтыꙗ богомáтєрє мєщáнѡмъ лвóвскымъ присѹжáємъ и вѣчнє в моцъ даéмъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); за чимъ же его милость оный монастырь зъ моцы его былъ вынялъ, а самого въ замку нашомъ осадилъ, а тотъ монастырь брату ихъ Генадѣю Бодешичу поручилъ, а врядъ и скарбъ церковный служебнику своему власному у моцъ и справу далъ (Краків, 1540 *КМПМ* I (дод.) 1); Даемъ то ему ве владзу и моцъ, кгдыжъ онъ тымъ всемъ монастыремъ фундаторомъ и строителемъ есть (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 72); С тымъ до мєнє двакрот присылали, а потомъ… на дрѹгомъ рєистрє списали часть имєнѧ княжого в Сѹскѹ, даючи намъ такєж в моц и в дєржанє за часть нашѹ Чєтвєртєнскѹю (Луків, 1558 *AS* VI, 36); **б)** передати у розпорядження, підпорядкування: ꙗ́къ Ієрємїа ѹчини(л), то(л)ко хлопо(в) про(с)ты(х), шєвцо(в),… кожємако(в), на(д) єп(с)повъ прєложи(л), и ѹвє(с) порадо(к) цє(р)кóвны(и) ѡ(т) дх҃овє(н)-ства ѡ(т)нявши, свѣцки(м) людє(м) в мóцъ да(л): в чо(м) вєлúкоє ѹближє(н)є вла(с)ти єп(с)пъско(и) ѹчини(л) (1598 *Виш.Кн.*278); мають зємѧнє Вєницкии сами мєжи собою тыє пєнєзи складати и с того сторожѹ пєвнѹю

наймовати и в моц твою и иных, на потомъ бꙋдꙋчихъ старостъ, або подстаростихъ вашихъ ихъ дати (Вільна, 1546 *AS* IV, 456); **въ (в) моцъ (моц, моцъ) подавати (подати), подати въ моцъ** (що кому), **подати в моцъ** (що) – **а)** віддавати (віддати) у власність: в которо(м) то листє и(х) милости пановє судовыє писа(т) рачы(ли) до и(х) мл(с)тє(и) пановь ѡбодєнскихъ абы тоє имєньє помєнєноє и(л)иньцы… панꙋ воєводє… ꙗко властно(ст) єго мл(с)ть поступили, въ моцъ в дє(р)жаньє єго мл(с)ти подали (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 139); не мает она, жона моя, старшимъ сыномъ моимъ… именя моего… которое я держалъ, ани жадного пожитку в немъ имъ поступовати и в моц и держане их подавати (Луцьк, 1505 *АрхЮЗР* 8/III, 111); есми продав подварокъ свой власный… зо всимъ на все, якъ ся сам в собе маетъ вечными часы, который подварокъ пану Зарецкому заразом поступилом в моц и в держане подав (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 5); Ꙗ Юрє(и) муховєцки(и)… пнꙋ… воронє… в шафунокъ во(л)ны(и) в моцъ в дє(р)жаньє и… ꙋжываньє подало(м) плꙗць (Київ, 1597 *ЦНБ ДА/П*–216, 45); Я, за добровольнымъ поступеньемъ того врядника, яко властность церковную, привернулъ, подалъ есми въ моцъ, въ держанье отцу владыце Луцкому тое село Хрилево (Городище, 1585 *АрхЮЗР* 1/I, 202); А таꙗ всꙗ сума пн҃зє(и) вышє(и) мєнєнаꙗ ѡ(т) пн҃а а(н)дрєꙗ до рꙋкъ мои(х) в цѣлости зупо(л)на дошла ꙗкожємъ то(т) до(м) зо вси(м) на всє па(н)у а(н)дрєю в мо(ц) и в дє(р)жанє пода(н) (Київ, 1585 *ЦНБ* II 20754, 1); Ꙗ Юрє(и) кн҃жа ча(р)торы(и)ски(и) чиню вѣдомо и со(з)наю ты(м) листо(м)… и(ж) взꙗ(л) и позычи(л) є(с)ми пє(в)нꙋю сꙋмꙋ пн҃зє(и)… и рꙋками своими вла(с)нє доброю монєтою ѡ(т)личи(в)ши ѡ добра(х)… пн҃а Короша… которою то сꙋмꙋ… записа(л) на має(т)но(с)ти моє(и)… подалє(м) в мо(ц) дє(р)жанє и споко(и)ноє ꙋживанє (Сарни, 1621 *ЦДІАК* 223, 1, 34, 1); **б)** передати у розпорядження, підпорядкування: Принѧты(и) бы(л)… до школы за рєктора Іѡа(н) Борє(ц)ки(и), которомꙋ братѧ подали в мо(ц) школꙋ… и порѧ(д)ки шко(л)ныє и постꙋпили мꙋ на ка(ж)ды(и) ква(р)талъ давати по зо(л) полски(х) ї҃ (Львів, 1604 *ЛСБ* 1043, 8 зв.); **въ моцъ поддавати** (кого кому) – (*передавати під чию-небудь зверхність*) підпорядковувати: Вѣмъ, же нѣкоторые теперъ мовятъ невстыдливе на насъ, яко быхмо ихъ одъ правдивыхъ пастырей церкви Божое отводить мѣли, и антихристови Рымскому въ моцъ и послушенство поддавали (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 145); **въ (в) моцъ (моц) поддатися (поддатисѧ)** (кому) – (*перейти під чию-небудь зверхність, владу*) підпорядкуватися: а што сѧ дєй дотычєтъ тыхъ людєй Засмоцкыхъ…, которыхъ мнѣ… кнѧзъ Константинъ… ꙋ въ ѡпєцє и ѡборонє замковой мєти росказалъ, гдєжъ дєй и ѡни сами сѧ добоволнє мнѣ въ моцъ мою поддали, тыхъ дєй ꙗ дꙋжо боронити и в дєржаню своємъ мєти хочꙋ (Луцьк, 1565 *AS* VI, 67); а не будучи никгды ничим не примушоны а ни припужоны, одно сами по доброй воли своей его милости князю Костентину… в моц и в послушенство ся поддали (Луцьк, 1562 *АрхЮЗР* 8/VI, 125); **въ моцъ полецати** (що кому) – віддавати у власність: Книги къгрецкие и латинские, власные мои, а не монастырские, розныхъ авторовъ, превелебнѣйшому его ми-

лости господину отцу… оферую и тымъ тестаментомъ, остатнею волею моею, въ моцъ и завѣдоване полецаю (Київ, 1631 *ПККДА* ІІ–1, 408); **выбитисѧ з моцы** (кому) – (*звільнитися з-під влади кого-небудь*) визволитися (від кого): За єгѡ ча́совъ прита́гнꙋлъ навходоносо́ръ цр҃ь вавило́нскїй, и ста́лсѧ ємꙋ Іѡаки́мъ нєво́льнико(м) прє(з) три лѣта, а пото́мъ вы́билсѧ з мо́цы ємꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 350 зв.); **вынети з моцы, зъ (з) моци (моцы) выймовати** (**выняти, вынѧти**) – **а)** (*позбавляти (позбавити) кого-небудь власності*) відбирати (відібрати) (у кого що): трєтаꙗ ча(ст) имє(н)ѧ добрѧти(н)ского… //… маєть при нє(и) зостати и ѡна… ꙋживати маєть чого є(и) пн҃вє сыновє мои а бра(т)ѧ єє заборонѧти и (з) моцы є(и) вы(и)мовати нє маю(т) (Добрятин, 1576 *ЖКК* ІІ, 283–284); а гдє бы дети князя Жеславского, не дошодчи лет… о тыи именя пана Михаила Малинского до права позывати… и кгвалтовне з моцы его выняти хотели, тогди повинни будут заруки… господару королю его милости тисечу копъ грошей… заплатити (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 136); а бєз рокꙋ нє маю въ Єго Милости того имѣньѧ з моци єго вынѧти, а дозволѧм Єго Милости съ сꙋсѣды своими пограничными ѡ зємлю, полѧ… и ѡ дєрєво бортноє мовити (Крупа, 1533 *AS* ІІІ, 412); ѡн, нє вѣдати в который ѡбычай, имѣнє моє Грицов, котороє маю ꙋ прєзыскꙋ ꙋ двꙋхсот копах грошєй ѡт кнѧзєй Збаразких, в мєнє з моцы вынѧл моцно, квалтом (Кременець, 1547 *AS* ІV, 555); **б)** (*позбавляти (позбавити) кого-небудь права розпоряджатися*) відбирати (відібрати): дє(ти)… братанича моє(г)… имє(н)є и(х) ѡ(т)чи(з)ноє ꙋ всєкрови на ни(х) приходѧчєє з дворо(м) з лю(д)ми з кгру(н)ты зємєны(ми)… и зо вси(м) ꙗ(к) сѧ тоє имє(н)є ча(ст) и(х) ѡ(т)чи(з)наꙗ в собє маєт) с причи(н) слу(ш)ны(х) пра(в)ны(х) вынє(м)ши з моцы ма(т)ки и(х)… мнє… в опєку… присуди(л)и (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 11); Новыє и неслыханыє и каноном противныє братства людем простым подавали, з моци епископов их выймуючи и даючи им тую владзу, которая самым епископам у их деоцизіах належит (Львів, 1605–1606 *Перест.* 42); гєдиѡнъ болобанъ… чєрнцовъ и поповъ с того мана(с)тыра бєрꙋчи и(х) вєзєньє(м) силуєть и то(т) мана(с)ты(р) з моцы и владзы вашого благовѣрыꙗ вы(и)мꙋєть и собѣ єго прывлащаєть (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); **дати подъ моцъ** (кому що) – передати у розпорядження, підпорядкування: алє г҃ь бъ всєдръжитєль чл҃коу грѣшномоу да(л) по(д) моцъ ѡвца и волы и всѧ єщє(ж) и скоты по(л)скыѧ и птицѣ нб(с)ныѧ и рибы мо(р)скыѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 200 зв.); **до моцы взяти** (що) – одержати у власність: по(з)волꙗю…, и(ж)бы сыновє єго м(л) пн҃а по(д)су(д)ка лꙋ(ц)ского а братꙗ моꙗ… замочокъ и мєстє(ч)ко… и сєло староє бꙋрє(м)лє… до моцы своє(и) взꙗли и в ни(х) въєха(ли)… и в то(и) сꙋмє пн҃зє(и)… з кгрꙋ(н)ты и ꙋсими лю(д)ми и приналє(ж)ностꙗми всꙗкими… дє(р)жати вє(д)лє налє(п)шого бачє(н)ꙗ своє(г) ꙋживати маю(т) (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, ІІ 4047, 86 зв.); **до моцы отдати** – передати у власність: а выдєржавши ꙗ поспол ис малжонкою своєю тыи три годы того замкꙋ Єго Милости зо всими имєнами в цѣлости по томꙋ, ꙗкосмы ѡт Єго Милости взѧли, до рꙋк и моцы Єго Милости ѡтдати и постꙋпити маєм (Звиняче,

1553 *AS* VI, 10); **до моцы подати** (що кому) – те саме, що **до моцы отдати**: Панъ Хвєдо(р) ходыка во(и)тъ Києвски(и) будучы здоровы(и) такъ на тєлє ꙗко и на ꙋмыслє… созналъ тыми словы и(ж)… Іацко богдановичъ… и жона єго… мєсчанє Києвскиє домъ и плѧ(ц)… доброволнє за шацꙋнкомъ ꙋрѧдовымъ… пану во(и)ту и єго потомкомъ вєчностью… до моцы… єго подали (Київ, 1622 *ЦДІАК* 221, 1, 81, 1); прошу, абы ихъ м(л). [пото(м)ковє]… чє(т)вє(р)тую ча(ст) в сєлє Соболювъцє будучою с по(д)даними… и… въшєлякими инъ єнєрє мєнованими и нємєнованими пожитъками до моцы, владзи, дє(р)жєнъя и посєсыи урядовънє прє(з) возъного… подали и по(с)тупили (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218); **до моцы поступовати (поступити)** (що кому) – (*відмовлятися (відмовитися) від чого-небудь на чиюсь користь*) поступатися (поступитися) (чим кому, чим): Ѩз Василє(и)… а ꙗ Стєфа(н)… со(з)навaє(м) ты(м) наши(м) квито(м) и(ж)… па(н) Нємири(ч) во(д)лꙋ(г) тє(с)тамє(н)тꙋ и ро(з)дє(л)кꙋ… ѡ(т)ца своє(г)… ꙗко ѡпєкꙋ(н) має(т)но(ст) Хво(с)ни(ц)кꙋю… братови своємꙋ… до моцы владзи и дє(р)жа(н)ꙗ постꙋпова(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 17); А такъ бꙋдꙋчы мы пи(л)но потрєбни п͞нзє(и) на власныє пи(л)ныє а правє кгва(л)товныє потрєбы н͞шы продали єсмо и тєпє(р) зара(з) до моцы владзы и посєсы(и) врѧдовнє пꙋстили и постꙋпили єсмо тотъ до(м) н͞шъ с плѧцомъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); **до моцы привернути** (кого чим) – заволодіти (ким), захопити (кого): Тогды Гєрасимъ… повєдилъ тыми словы, иж дєй насъ панъ Василєй Гꙋлєвичъ, понєволнє до вєжи сажаючи и боємъ грозѧчи, до моцы и послꙋшєнъства своєго кгвалтомъ привєрнꙋлъ (Луцьк, 1565 *AS* VI, 67); **до моцы пустити** (що кому) – те саме, що **до моцы отдати**: А такъ бꙋдꙋчы мы пи(л)но потрєбни п͞нзє(и) на власныє пи(л)ныє а правє кгва(л)товныє потрєбы н͞шы продали єсмо и тєпє(р) зара(з) до моцы владзы и посєсы(и) врѧдовнє пꙋстили и постꙋпили єсмо тотъ до(м) н͞шъ с плѧцомъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); **з моцы брати** (кого) – (*позбавляти кого-небудь власності*) відбирати (що у кого): А єстли быхъ ꙗ Романъ Санкгꙋшко, або малжонка, дѣти…, мєли тоє имєнє моє, Красово, з рꙋкъ, моцы и владности єго самого, жоны, дєтєй… єго брати, або кгрꙋнт того имєнъѧ ѡтыймовати, тогды ꙗ Роман Санкгꙋшко, винєн бꙋдꙋ господарꙋ, королю Єго Милости зарꙋки платити (Звиняче, 1570 *AS* VII, 360); **з моцы выбити** (що-небудь) – (*забрати силою*) відняти (що): Єго мл(с)ть па(н) ива(н) чапли(ч)… жалова(л)… на зємєнина г(с)дрского… п͞на дахна… ѡ то(м) што(ж)… наєхавши моцно… в три дворища… з моцы дє(р)жанья… выби(л) и на сєбє ѡ(т)нѧ(л) (Луцьк 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 17); **з моцы выпустити** (що кому) – (*віддати щось кому-небудь у володіння*) поступитися (чим): тоє имє(н)є моє ѡсмиговичи… з лю(д)ми и присє(л)ками к томꙋ налєжачими… дꙋ рꙋ(к) и споко(и)ного дє(р)жа(н)ꙗ ихъ м͞(л) к͞нзю ю(р)ю… пу(с)ти(л) и пода(л) єсми з моцы и дє(р)жа(н)ꙗ своєго выпу(с)ти(в)ши на ч͞сы вє(ч)ныє (Ковель, 1577 *ЖКК* I, 92); **з моцы отняти** – **а)** (*позбавити кого-небудь власності*) відібрати (що): Ѩ василє(и)… вызнаваю… што… кнꙗ(з) кирикъ… з малъжонкою своєю… имє(н)є… заго(р)цы… заставили были зꙗтю

моєму… и нε ѡ(т)давши мєнованоє сѹмы пн҃зε(и), тоε сεло заго(р)цы на(д) записъ сво(и) з моцы и дε(р)жаньꙗ εго ѡ(т)нꙗ(л) (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31); **б)** (*позбавити права розпоряджатися чимось*) відібрати (що): пото(м) в сє(м) року идѹчо(м) манасты(р) ст҃того ѡнофрєꙗ мо(ц)но кгва(л)-то(м) на сєбє бѹдучи ми(р)скими чл҃ки чого чинити и(м) нє налєжи(т) з моцы и властитє(л)ства єписко(п)ского ѡ(т)нꙗли (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); **в)** (*забрати силою щонебудь*) відняти (кого): єго м(л҃) кн҃зь Рѹжи(н)ски(и) и ма(л)жо(н)ка єго м(л҃)… мєнованѹю має(т)но(ст) сєло Га(л)чинъ… чєрє(з) слѹжєбника своє(г)… с которыми боꙗ(р) и стрє(л)цо(в) было нємало… на сєбє вси(х) по(д)даны(х) з моцы владзы и послѹшє(н)ства и(х) м(л҃) и зо (в)сими пожи(т)ками ѡ(т)нꙗли и (с) спокоиного дє(р)жа(н)ꙗ мо(ц)но кгва(л)то(м) выбили (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 2 зв.–3); **к моцы взяти** (що от кого) – те саме, що **до моцы взяти**: потомок наш, на кого бы мало то спасти, не заплативши сполна тое сумы пенезей, во все то жадними // причинами вступоватися не может, а ни теж пана Мошка ку праву или ку всякому прикладу за то приволокати не мает, хиба олиж ему тую суму пенезей всю сполна заплативши, и все то к рукам и к моцы своей от него взяти мает (Марковичі, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 198–199); **мати в моцы** (що) – **а)** (*мати щонебудь у власності*) володіти (чим): мы господарь, ꙗк тыи двѣ части жоны єго, так и трєтюю часть кнѧзѧ Дѹбровицкого правом з рѹк кнѧзѧ Костантиновых… вынали и к рѹкам нашим то были взѧли и маючи их в моцы нашой, з особливоє ласки нашоє… єсмо зновѹ всим Стєпанєм пожаловали (Краків, 1531 *AS* III, 378); и людей наших в Марковичах маючы в моцы своей, ведле описаня листу нашого, кому хотечи зо всим тым заставити и в моц подати… таким же обычаем, яко пан Мошко од запису нашого от нас одержати собе мает (Марковичі, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 199); **б)** (*мати що-небудь у підпорядкуванні*) (що-небудь) розпоряджатися (чим): Сын ее Андрий будучи пушкаром монастырским и громадским, маючи в моцы своеи стрелбу пороху и иншие потребы стрелбе належачіе, то потаемне, ку шкоде громадское с цекавзу марне роспорошивши, проч ободва з маткою своею пошли (Дермань, 1638 *ВИАС* II, 259); **на моц подати** (що) – те саме, що **до моцы отдати**: а паклиж быхмо яко на тот рок описаный тое сумы пенезей //… пану Мошку не заплатили, тогды тую част млына нашого в Марковичох зо всяким розмером,… зо всим на все в целости сами доброволне маем поступити, на моц подати (Марковичі, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 197–198); **отдати въ (в) моцъ (моц)** (що кому, кого кому) – те саме, що **дати подъ моцъ**: то все суть справы, епископомъ належачие, а не вамъ светскимъ. Якожъ есмо то злецили и отдали въ моцъ, завѣдане епископу Луцскому и Острозскому, отцу Кирилу Терлецъскому; о чомъ вѣдаючи, абысте воли и росказаню нашому нѣ въ чомъ противны не были конечно (Острог, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 269); Маєт ѹрадник ѡсадивши тых бортников, ѡтдати их в моц лєсничомѹ моємѹ, Мєлєшкѹ Лайшичѹ, которых маєт Лайшич в моцы и в порѹчєню своємъ дєржати и того глѧдѣти, абы пилност вєликаѧ ѡколо борѹ была (1567 *AS* VII, 120); **поддати**

подъ моць (що) – те саме, що **дати подъ моць**: и всє по(д)да(л) єси по(д) мо́ць єго. овцѣ и во́лы… на(д) то и ско́ты по́лˁныи, и ри́бы мо́рˁскыи (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 79 зв.); **подъ моць взѧти** (що) – (*взяти що-небудь у чиєсь розпорядження*) підпорядкувати (що кому): бєрє(ш) доходы на сєбє з людє(и) єго манасты(р)ски(х) и людє(и) драпѣжишь хотѧчи то(т) с͠ты(и) манасты(р) по(д) мо(ц) свою владычию взѧ(ти) манастырє(м) и игумєнѡ(м) справовати (Новогородок, 1554 *ЛСБ* 18); **подъ моць загорнути** (що) – (*передати під чию-небудь зверхність*) підпорядкувати (що кому): теды вы комъпринъципалове кгвалтовне съ крикомъ и тумулътомъ,… пришедъши до тое церкви… колодъки подъбиявъши обухами и поодътинавши шаблями, до церкви вошли и оную кгвалтовне подъ моць ваш. милости, отче Могило, загорнули (Київ, 1633 *КМПМ* I (дод.) 542); **подъ моць опановати** (що) – (*силою підкорити, загарбати що-небудь*) завоювати: зачимъ поляки подъ моць все царство Московское, окромъ столици и места Смоленского, все опановали и мели то въ моци своей летъ три (поч. XVII ст. *КЛ* 80); **подъ моць подложіти** (що) – те саме, що **дати подъ моць**: Та́кжє и вѡда(м) ры́бы плава́ющіє. и пти́цы лєта́ющіє. што всє длѧ ч͠лка створі́лъ, и по(д) мо́ць є(г) по(д)ложі́лъ. ꙗко напи́сано єсть (Острог, 1588 *Сур.* 3 зв.); **подъ моць привернути** (що) – те саме, що **подъ моць опановати**: вло(х) нє мо(г) бꙋти бє(з)пєчє(н) в за(д)нє(и) проꙋи(н)ции, бо бы(л) всѣ краины иꙋлиꙋ(с) по(д) моцъ свою, и въ мона(р)хию а(л)бо єдиновла(д)ство привє(р)нꙋ(л). пꙋ(с)ти(л) сꙗ далє(и) на морє с ки(л)ко(м)надъца(т) ѡкрꙋтовъ (1582 *Кр.Стр.* 80); **подъ моць (моцъ) подбити (подбить)** (кого, що) – (*забрати під зверхність*) підпорядкувати: А папежъ самъ себе головою и отцемъ всее церкви зоветъ; а королей и княжатъ, подъ моць свою подбивъши, землю и мѣста ихъ опановалъ (1582 *Посл. до лат.* 1134); жалує(т) нам… анастасиє… и(ж)… ты… а(р)хима(н)дрита до г(с͠)дрѧ королѧ єго мл(с͠)ти и пєрє(д) и(х) мл(с͠)ти пано(в) ра(д) корꙋны по(л)скоє ку праву позываєшь приводѧчи ку (з)нищє(н)ю и вєлики(м) шкодамъ то(т) манастыръ хотѧчи є(г) по(д) мо(ц) по(д)бити и (в) послушє(н)ство привє(р)нути (Новогородок, 1555 *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); отецъ митрополитъ,… усадившися на церковъ Божую восточную, также и на насъ священниковъ духовенство тутошнее Кіевское… подъ моцъ и владзу свою подбить хотечи…, перво черезъ намѣстниковъ своихъ, абысмо его милости послушенство отдали (Київ, 1610 *АЮЗР* 60); **поступовати в моцъ** (що кому), **въ моцъ поступити** (кому що) – те саме, що **до моцы поступовати**: А такъ ꙗ… и тꙋю часть имєнє(и), за ты(м) жє сꙗ мнє и принъцыпа(л)у або заво(д)цы моємꙋ панꙋ крыницкомꙋ… постꙋпую в моцъ и в дє(р)жаньє єго подаю (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31); я, намовившися зъ икономомъ, полатникомъ и зо всею братьею,… тые пенези отъ него взяли, а ему тое имѣнье, яко властную отчизну его ему отдали, въ моцъ и въ держанье поступили (Київ, 1573 *АЮЗР* I, 195); **придавати в моць** (що кому) – те саме, що **въ моцъ полецати**: Прєдає(м) жє гражано(м) града кома(р)на право сиє въ вє(ч)ныа роды и прароды тꙋт жє и придає(м) имъ кꙋ праву сєлу парохѣю ѡ(т) врать до врать липѧ

и бꙋчалъ к извє(р)хности нш҃єє в моць цє(р)ковъ школꙋ и шпита(л) Сємꙋ бра(т)ствꙋ (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); **у моц прийти** – перейти у власність: Ꙗкожъ ѡна кнѧзю Костєнтинꙋ ѡ томъ сє ꙋпоминала и за то єго чєрєз приѧтєлєй своих и сама просила, жєбы тыи имєньѧ єй вєрнꙋлъ, ѡнъ того вчинити и тых имєнєй вєрнꙋти єй нє хотєлъ, а затымъ змєр, а тыи имєнѧ ꙋ моц сына єго, кнѧзѧ Или пришли (1541 *AS* IV, 270);

(*надприродна влада*) сила: и видє(л) є(с)ми а то ку(н) половы(и) а которы(и) на нє(м) сєдѣ(л) имѧ было смє(р)ть и пєкло шло за нєю и дана єму мо(ц) на(д) чєтвє(р)тою ча(с)тю зємлѣ (XVI ст. *КАЗ* 611); Зачимъ шатанъ, взявши надъ ними моцъ, сѣетъ ними, яко пшеницею, абовѣмъ вкидаетъ ихъ въ розмаитые геретицства, отщепенства и иншіе вшелякіе злости (1603 *Пит.* 97); Богъ, под плащемъ тѣла до пекла съступуешъ: И княжати темности, моцъ одыймуешъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 166); А ґды прійдє на́ свѣтъ анти́христ҄ тогда зголдꙋєтъ по(д) моцъ свою́, всѣхъ на́рѡдовъ по́га(н)скихъ нєвѣрныхъ, абы в нєгѡ вѣрили, потѧ́гнє до сєбє; крꙋлювъ зе́мскихъ, ло́жними чꙋдами прєлє́ститъ (Чернігів, 1646 *Перло* 138); **моцъ мати** – мати надприродну владу: Стєрє́чисѧ тєды всѣмъ потрє́ба в҄ малжє́нство встꙋпꙋючи(м), абы оумы́слꙋ ѡжєнє́нѧ своєгѡ до ро́скошїй тєлє́сныхъ нє прикладáли на(д) таковы́ми бовѣмъ дїáволъ мо́цъ свою мáєтъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 931).

6. (*сила впливу*) міць: ѡбороню повѣдає(т) то́є мѣсто, и вы́бавлю єго, длѧ мєнє, и длѧ дв(д)а слꙋги моє́го. та(к) то єстъ вєли́ка мо́цъ покоу́ты (Острог, 1607 *Лѣк.* 68); вторая сила и моц тое книги: покров и мир, тишину всякую зверху от троичнаго божества дарующ, абы воздушных духов разум лживый по власти князя тмы вѣка сего благочестиваго помысла не омрачив, от православные вѣры не отвлек и от живота бога службы до мертвого, вѣку сему угожающаго, не отлучил (1608–1609 *Виш.Зач.* 204); Чого́ жъ або́вѣмъ тá҄ѧ потꙋ́жнаѧ мл҃твы збро́ѧ вы́конати нє мо́жєтъ? кото́роѣ та(к) вєли́каѧ є́ст҄ си́ла и мо́цъ, и́жъ нѣчо́го нѣ ма(ш) чого́ бы доказáти, чого́ бы звитѧжити нє могла (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); си́ла áбѡ моцъ любви, є́ст҄ Нищєлю́бїє, то́єст҄, оубо́зства и оубо́ги(х) ми́лова(н)є (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 49); Ско́рѡ бовѣмъ принѧ́л҄ ро(з)слáблєный мо́цъ сло́ва Збави́тєлєва, зáраз҄ встáл҄ и ходи́лъ (Там само, 112); Ми́лости такъ вєли́каѧ єстъ моцъ, жє слꙋшнє нѣктось, єѣ наси́лїа, áбо нáглости на собѣ досвѣдчи́вши, заволáлъ; Нн҃ѣ оувѣдѣхъ что єстъ любо́въ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 3).

7. (*здатність, спроможність, робити що-небудь*) сила: Всє оу тво́єм҄ самѡвлáстїю, и тво́єй мо́ци: алє нє всє на пожи́ток҄ дꙋши тво́єй; що на(д) замѣ́ръ то смє(р)ть (Чернігів, 1646 *Перло* 5); **водлє моци** – (*у міру сил*) по змозі: такє (ж) слꙋбꙋємо жигмонтꙋ, кролєви єго мл(с)ти… проти(в) татаро(в)… завж(д)и (і) ра(д)ни и помо(ч)ни боудє(м) и боудємо и(м) помагати мєчє(м) и лю(д)ми во(д)лє моци нашєи (Гирлов, 1518 *Cost.DS* 492); **всєю моцю** – щосили: Алє цáло то́ ховáти всєю мо́цю и пи́лностю ꙗ(к) зѣнкꙋ в҄ о́кꙋ, абы́смы сна(т) по(д) анаѳє́мꙋ тáкъ мно́гихъ и тáкъ вєли́кихъ Ст҃ы́(х) Ѿц҃о́въ сєбє нє по(д)ки́нꙋли (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 229); **моцъ пода-**

ти (кому) – наділити кого-небудь певною здатністю: єсли нє бы́лˁ Бг҃ъ, о́чи слѣпы́мъ кто ѡтвори́лˁ, и кто мо́цъ видѣнѧ пода́лъ и́мъ (Київ, 1625 *Сур.сл.* 125 зв.–126);

(*надзвичайна здатність, надзвичайна спроможність робити що-небудь*) сила: Пото(м) є(с)ми видє(л) другого а(н)гєла которы(и) мѣ(л) мо(ц) вєликую // та(к) и(ж) сѧ зємлѧ ѡ(с)вєтила ѡ(т) хвалы єго (XVI ст. *КАЗ* 646); Ото жь ва(м) даю моць. настоупати на ѕмїю, и на скоропїю, и на всѧкоую силоу вражїю. и нє боудєть вамь ничого шкодовати (1556–1561 *ПЄ* 262 зв.); Тоу ѡ(т)чє влады́ка присмотри́сѧ вˁ то́є зєрца́ло згóды ст҃ы(х) ап(с)лъ… вѣдали до сєбє жє ма́ю(т) мо́цъ, нєдоу́жныхъ оуздоровлѧ́ти, прокаже́ны(х) очища́ти,… бѣсы выгони́ти,… а прє(д)сѧ нє сади́лисѧ на свои́хъ доумахъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 26 зв.); А костє(л) ри́мскій нє то́кмо жє тоє́ю чє́стїю, котораѧ само́мꙋ Бг҃ꙋ нале́жить, ѡбразо(м) кла́нѧти сѧ роска́зꙋєть, алє и мо́цъ и(м) ѡ(т)пꙋщє́нїѧ грѣхо(в) припи́сꙋєть (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв)* 30–31); жа́дною мѣ́рою смє́ртью нє оумрєтє, та́къ бг҃ъ ва́мъ вєли́когѡ добра за́йзритъ, бо вѣдаєтъ ꙗ҆кꙋю мо́цъ ди́внꙋю а нєвѣ́домꙋю то́тъ о́вочь ма́єтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 8 зв.); Тако́воє Малжє(н)ство вˁ Цр҃кви ст҃о́й, подає(т) ла́скꙋ зˁ мо́цы Сакрамєнтꙋ ѡблюбе́нцѡ(м), за кото́рою вˁ присто́йной любви всѣ при́крости, и тѧжа́ры тогѡ живота, ле́гкими и соло́дкими ѡ҆́ны(м) быва́ютъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 917);

(*життєдайна енергія*) сила: мо́щи: сила, мо́цъ нѣѧ́каѧ, и ты(ж) тѣла ст҃ы(х) называ́ю(т)сѧ (1596 *ЛЗ* 56); Мо́щи: Си́ла, мо́цъ нѣѧ́каа, и ты(ж) тѣла ст҃ы(х), или ко́сти и(х) (1627 *ЛБ* 65); В ста́нѣ засъ нєви́нности грѣха нє было, гдє и Сакраме́нтѡ(в) нє тре́ба: понєва́жъ ты́и мо́цъ свою бєрꙋтъ и ма́ютˁ зˁ Стр(с)ти и см҃рти Хв҃ой при́шлои, а́лˁбо пре́шлои, ꙗ҆́кѡ то вˁ за́конѣ натꙋ́ры, а́лˁбо прирожє́нѧ, прино́сы розмаи́тыє, же́ртвы и дєсѧти́ны (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 900).

8. (*всемогуття, всесилля*) сила: г(с)ь крѣпокъ и сїлєнъ. г(с)ь силєнъ въ моци. єю жє за на(с) ворога нашєго дьѧвола погуби(л) (1489 *Чет.* 206 зв.); кды(ж) сѧ ꙗ҆вить г҃ь нашь и б҃ъ. тог(д)ы бѫдє(т) закрыта моцъ єго и съмєрть и дїаволь имають оупасти по(д) нозѣ єго (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); повѣжь намь которою моцоу чинишь. алˁбо кто то єсть. кто тобѣ даль моцъ тоую (1556–1561 *ПЄ* 308 зв.); ѡто(ж) скоро сѧ замоутила вѫда которїи оупєрє(д) вшо(л) в тоую водоу заразом з(д)оровый ста(л). абовѣмь то х҃с чиниль прє(з) моцъ свою (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 63); Єдина́ бовѣмъ во́лѧ Ѿц҃а и Сн҃а и Ст҃го Дх҃а, ꙗ҆́кожъ ти єдина и́стность и мо́цъ, и нѣ ма́шъ ро́зности во́лѧмъ вˁ Ст҃о́й Тр(о)ци (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 191); Пото́(м) бг҃ъ… стꙋпи(т) вˁ мо́ци своєй… і потоло́чи(т) ѡ҆́ныи кото́рїи ѡ(т) нєго ѡ(т)стꙋпѧ(т). а́жъ кро́въ потєчє рѣка́ми (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 32 зв.); **себе въ моцъ оддати** (кому) – довіритися, покластися (на кого-небудь): Што все и себе самого Господу Богу въ моцъ оддавши и стражи Его святой поручившысе тотъ мой тестаментъ зоставую, подъ… подписомъ власное руки моее (Краків, 1595 *АСД* I, 199).

9. (*надане кому-небудь право певної діяльності, ведення справ*) повноваження: а та(к) ꙗ во(з)ны(и) мо(ц)ю ꙋрꙗдꙋ своє(г) ро(с)каза(л) єсми вси(м) боꙗро(м) и по(д)-

даны(м) чє(р)ньчи(ц)ки(м) абы пн҃а Матыса Ко(м)нацького за пн҃а собє при(з)на(в)ши ємꙋ вшєлꙗкоє послушєньство и пови(н)ность по(л)нили (Луцьк, 1592 *ЛНБ* 5, II 4049, 68 зв.); Іннокентій заклиналъ и отлучалъ не моцю… навышшого судійства, але якъ архіерей и сослужитель (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 651); теды тым же комисаром нашимъ, моцъю сейму и декрету теперешнего, даемо владзу, абы и на потом, обвестивши стороны обедве…, тыле разы зъежджали на тое розграниченъе, аж бы его скутечне // отправили (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV–3, 180–181); **в моцъ (моц) датися (датисѧ)**, **датися (датис, датисѧ) въ (у) моцъ (моц)** (кому) – покластися на розсуд кого-небудь (кого): А такъ мы… взѧли єсмо собє мєжи сєбє єдначовъ полюбовныхъ: ключника, городничого и мостовничого Лꙋцкого,… а кнѧзѧ Матфѣѧ… пана Тихна Кисєлѧ и в моцъ сѧ єсмо Их Милости дали (Володимир, 1544 *AS* IV, 389); пан Мышка… и панове Борзобогатые… зволившися сами доброволне, нас приятелей своих к тому возвали и листы своими в моц нашу ся дали (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); Где их милости межи собою, хотечи наперед доброе заховане в суседстве мети, далися на добром слове нам въ моцъ, што былх-мо межи ними знашли, того они втерцити (!) мают (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 30); Ино ѡни ѡбєдвє сторонѣ пришли пѣрєд нас и далис нам ꙋ моц, абыхмо мѣжи ними розознанє вчинили ѡбычаєм єдналным (Краків, бл. 1531 *AS* III, 390); а тым сꙋдам д(али) сѧ єсмо ꙋ моц, а што тыє сꙋди полюбовныє мєжи нами знайдꙋт, то маєм с обꙋ сторон тєрпѣти (Вільна, 1522 *AS* III, 231); **в моцы держати** (кого) – опікуватися (ким): мает она, жона моя, дети мои и свои, всѣхъ трохъ сыновъ нашихъ, за тымъ порученемъ моимъ в моцы своее их держачы, на службу ведле убозства выправовати и на науку их давати (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 111); **въ моцъ поручати** (що кому) – віддавати під нагляд: Который же замокъ и мѣсто Вѣницу…, маючи я уфность въ ласцы его милости,… же его милость, ласкаве паметаючи на мои службы, тому потомкови моему…, опекуномъ и оборонцею будетъ, въ держане, моцъ и оборону поручаю и симъ тестаментомъ моимъ злецаю (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 103); **въ моцы мати** – те саме, що **в моцы держати**: прошу и низко чолом бью, абыхъ их милость тую то жону мою верху помененую Марю и оное дѣтя мое, которое в животе ее зостало и, народившися, будет ли живо, въ моцы и обороне и в опеце своей маючи, их от вшеляких кривдъ и утисков от каждого боронити (Вінниця, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 141); **давати моцъ** (кому) – (*наділяти правом*) уповноважувати (кого): А єсли бы пакъ такъ пєнєзєй… за ꙋживаньє ѡноє сєножати и болота… ѡтдати нє хотєли, тогды даю моцъ вѣрадꙋ кгродскомꙋ… и владыцє Володимєрскомꙋ, то ѡтъ дєтєй моихъ моцно взѧвши, къ цєркви Апостолской, въ дєржаньє и ꙋживаньє свєщєнника ѡноє цєркви подати (1577 *AS* VI, 83); **мати (мети) моцъ (моцъ, моц)** – (*володіти правом*) мати повноваження: а сꙋди́ти попо(в) ины(х) єп(с)кпъ ма́є(т) мо́ць и ѡсуди́вши по пра́виломъ, карати ихъ ма́єтъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); Во всѧки(х) розница(х) зємны(х) кграни(ч)ны(х) за ѡдосла(н)ємъ ѡ(т) судꙋ зємъского маѥ(т) по(д)коморы(и) моцъю зви(р)хно(сти) нш҃оє… давати позвы

по стороны по(д) имєнємъ и пєча(т)ю своєю (1566 *ВЛС* 59); А пак ли бы которы(и) з ва(с) судє(и) єго… на то(и) справє бы(ти) нє мо(г) тогды ѡ(н) на того мєс(т)цє и(н)шого су(дь)ю собє взѧти має(т) которы будєть мє(ти) таковую (ж) мо(ц) то судити и справовати (Красний Став, 1558 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 10 зв.); хто с тых комисарєй єго за ꙗкими иншими справами на ѡном правє з пана Алєксандра сꙋдами быти нє мог, ѡни мают инших комисарєй на своє мєстцо ꙋстановити, а тыи бꙋдꙋт мєти моц то мєжи вами сꙋдити и кончити водлє статꙋтꙋ зємского (Краків, 1537 *AS* IV, 70); **моцъ (моц) зуполная (зупольная, зупольная), зуполная (зупольная) моць (моц, моцъ)** – необмежені повноваження: На рокꙋ тогды нинєшнємъ, кгды ѡбєдвє тыє сторонє ꙋ суду нашого стали, и за листы моцъю зꙋполъною ѡ(т) иншихъ ꙋча(ст)никовъ своихъ Микола(и) патрыки(и) проси(л) абыхмо ска(з)нь сꙋдꙋ… на сторонꙋ ѡ(т)ложили (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, ІІ 4046, 92 зв.); Ѡдно (ж) на то(т) рокъ за ты(м) позвомъ ꙗ самъ быти нє могꙋчи за и(н)шими потрєбами своими, про то симъ мо(и)мъ листомъ тую мєнованую справꙋ…, поручаю єго мл(с҃)ти па(н)у миколаю суликовскому… в то(м) є(му) мо(ц) зꙋпольную зыскъ и страту даю (Чорна, 1585 *ЛНБ* 5, ІІ 4045, 121); и нє могꙋчи дєй єсми длѧ нєспособного здоровъѧ моєго сама в сꙋдꙋ быти, даю моц зꙋполнꙋю слꙋжєбникꙋ,… ꙗк на збиваньє позвꙋ, так и на тот позов пєрєд сꙋдом зємъским Володимєрским ѡбмовꙋ всѧкꙋю,… вчинити (Володимир, 1570 *AS* VII, 373); Бра(т)ство жє хра́ма ꙋспєнїѧ прєс҃тыѧ бц҃а, нєподвижно в зꙋполно(и) мо́ци въ всꙗ ро́ды кромѣ всꙗкого нарꙋшєнїѧ бы́ти составꙋємо (Берестя, 1591 *ЛСБ* 188); которыи кгды там на рок зложєный вызєхали,… Пєсоцкий тых жє боѧр наших з рꙋки своєє сꙋдами собѣ на то взѧл и зꙋполнꙋю моц им в том дал и нам то ѡзнаймил (Острог, 1538 *AS* IV, 140); Микола(и) Жо(л)кєвскии… ѡзна(и)мую… и(ж)… на ты(х) рокохъ… самъ быти нє могучи злєцыломъ и симъ листомъ моимъ зꙋполъную моцъ даю на ѡныхъ рокохъ… противъ ѡсобъ мєнованыхъ съправєдливости доводити… пану ма(р)ку (Мєдика, 1585 *ЛНБ* 5, ІІ 4045, 88); Сꙋ(д) по(д)комо(р)ски(и)… тꙋю справꙋ зо всє(м) в зꙋпо(л)но(и) моцы ѡ(т)кладає(т) и во(з)номꙋ ꙗнꙋ рꙋдзє(в)скомꙋ ѡ(д)волати наказꙋєть (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, ІІ 4052, 17); **податьсе подъ моцъ** – те саме, що **в моц датися**: то всє… што мєжи и(х) мл(с)тью было з вынале(з)кꙋ приꙗтє(л)ского помє(р)ковали та(к) ижь ꙋчинивши на всє инътє(р)цызꙋ ѡписали(с) приꙗтєлє(и) вывє(с)ти и высади(ти) и подать сє по(д) мо(ц) и ро(з)сꙋдо(к) и(х) мл(с)ти (Ковалин, 1599 *ЦНБ ДА/П*–216, 99); **полная моць** – те саме, що **моцъ зуполная**: мы… пословы и рада, посланыи съ полною моцєю кꙋ ꙋєднанїю вѣчє(м)… ѡ(т)… Іѡ Богдана воєводы… и ѡ(т) ꙋсєи цѣлои рады зємли молдавскои ꙗвно чини(м)… и(ж)… ѡ(т) давны(х) часѡ(в)… мєжи и(х) мл(с)ти зємлѣми бы(л) цѣлии, пєвныи и вичныи ми(р) и покꙋи (Кам'янець, 1510 *Cost.DB* 454); **у моць податисѧ** – те саме, що **въ моцъ датися**: Гдѣж за призволєнєм ихъ, ѡбєюх сторон в той розницы кꙋ слꙋшномꙋ єднаню и срєдкꙋ их єсмо привєли и кнѧзь Илѧ з мачохою своєю пришєдши пєрєд нас ꙋ нашꙋ моць сѧ подали и который єсмо закладъ, дєсѧт тисѧч коп грошєй положили, ѡни то принѧли,

ѡбєцꙋючи сѧ тот вырок наш моцно держати под тым закладом (Неполоничі, 1531 *AS* III, 386).

10. Підстава, право: кнѧзь Андрєй… а братьѧ (!) єго… зыскали имєнѧ подъ паном Вєнцславомъ Костєвичомъ…, которых жє имєнєй пан… Костєвичъ жадноє моцы нє малъ протѧгивати, ани сѧ малъ ꙋ право становити, бєз воли и росказанѧ королєвоє Єє Милости (Краків, 1523 *AS* III, 252); Маɛ(т) и моцъ мєти будɛ(т) па(н) Головɛ(н)ски(и) и дочка моя… и потомки ихъ по животɛ мои(м) всю маɛ(т)-ность мою… до рукъ своихъ взя(ти) и то всɛ на пожито(к) сво(и) яко вла(с)но(ст) свою ѡборочати (Житомир, 1584 *АЖМУ* 152); мает и моц мети будет братство… тые добра от мене на вечност дарованые и записаные сами… держати и уживати… и водлуг воли и уподобаня своего ку пожитку… шафоват (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/X, 133); **в моцъ** – на підставі (чого): А на дово(д) тоɛ своɛ(и) протɛ(с)таци(и) став(л) (!) во(з)но(г) ɛнɛрала… которы(и) в моцъ пра(в)диво(и) рɛлꙗци(и)… при(з)налъ ижъ о(н)… былъ в лɛсахъ и дꙋброва(х) то(р)чинъскихъ… та(м) видɛлъ и ѡгълꙗдалъ лɛсы вытꙗтыɛ (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 126 зв.); ѡчɛвисъто становъши ѡозъны(и) // ɛнɛралъ… для записанъя до книгъ… в моцъ правъдиво(и) рєляци[и] своє(и) явънɛ и доброволънɛ созъналъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 214–215).

11. (*юридична сила*) чинність: и хотѧ бы па(к) которы(и) листъ за нєѡбачєньє(м) моимъ ꙋ мєнє ѡста(л) то(т) вжо нє має(т) жадноє моци мѣти (Миляновичі, 1538 *Арх.Р.*, фотокоп. 44); длѧ того рачил Єго Милость ѡтложити тꙋю справꙋ до завтрєшнєго днѧ, до Чєтвєръга, в той жо моцы, ꙗко и нинєшний рокъ (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); то(т) пɛ(р)вши(и) запи(с) маɛ(т) при моцы зостати, а послɛ(д)ни(и) маɛ(т) ни въ во што ѡбɛ(р)нɛнъ бы(ти) (1566 *ВЛС* 71 зв.); мы то(и) ли(ст) на(ш) при моци зоставуɛ(м) п҃ну лɛ(в)кови на вɛ(ч)ныɛ часы (Дубно, 1571 *ЛОИИ* 238, 2, 69/5, 2); и тамо(ш)ниє то(л)ко зьєзды што(х)мы сѧ мєли зьє(ж)чати в бє(л)зє тогды то(т) зьєзьдъ прєкладає(м) на тоє (ж) мє(с)цє до бєрєстꙗ Лито(в)ского во инши(х) во всѣ(х) по(н)ктє(х) в своє(и) моци ѡ(т) всѣ(х) на(с) захова(н) быти має(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); А и(ж) тоу́ю ко(н)фєдєра́цїю нѣкоторыи в(ъ) во(н)тпли́вость приводи́ти и на́звиска а мѡ́цы пра́ва о́ной нє признава́ти звы́кли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 22 зв.); Що абы в мо́цы своє(и) зо(с)та́ло и вѣ(ч)нє тръва́ло. До ли́стоу того нашого // с по(д)писо(м) рꙋки на́шєи патрїа(р)шєи вла(с)нои, и пєча(т) на́шꙋ привѣситисмы росказа́ли (бл. 1623 *ПВКРДА* I–1, 53–54); Ажебы ся жа(д)ному за кривду не здавало и абы тая воля єго оста(т)няя моць и повагу бо(л)шую мѣла, теды ведлугъ звычаю при бы(т)ности… проси(л), абы тоє на писмѣ зоставало, и в Книгы вписано было (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); **давати моць** – визнавати чинним: А естли бы хто-жъ кольвекъ… с тым листом в суду показатися смел, тогды суд, в котрого ся тот лист, або иншие листы ку помочи тому листу покажут, не даючи всѣмъ тым листом моци а местца, одно за неслушне и фалшивые приймовати и розумети мает (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 253).

12. Чинність, дієвість: Троєꙋго́лный бовѣ(м) то́й и простоꙋго́лный зра́зъ вє́длє

Питаго́рицкихъ Фiлосо́фωвъ, тꙋю жъ мо́цъ и вагꙋ ма́єтъ што́ и тро́истаѧ ли́чба (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 277).

13. (*велика кількість чого-небудь, численність*) сила: видє(л) дєрєва дꙋбово(г) котороє зго(д)но на бꙋдова(н)є и на бо(р)ти порꙋбано моцъ нємалую которого(м) зличи(т) нє мо(г)лъ (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122 зв.); І єстъ за (ш)вєцїєю… поу́ща вєли́ка,… та(м) до́сы(т) коу́нъ. собо́лїи. вы́дръ… і инώго звѣ́рꙋ нєвы́мовˢноє мнω(ж)ство. ры(б) а звѣ́рѧ(т) мо(р)ски(х) вєли́каа моцъ є(ст) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.); Дово́лство: Доста́то(к), мо́цъ, або насыче́нѧ сы́тость, а́лбо обфи́то(ст): бога́тство, збы́то(к) (1627 *ЛБ* 31).

14. (*військо, військá*) сила, сили: коли бы познали и(ж) сꙋсє(д)нїи г(с)п(д)рїє ва(л)чꙋ(т) и нє згожаютсѧ промєжи собою, с радою // своєю… жадаючи абы пановє хр(с)тиꙗ(н)ски ꙋпокоивши и ꙋмирившисѧ мєжи собою и є(д)ною волєю ωбратили бы моци свои напроти(в) поганω(м) кꙋ и(х) сказє и кꙋ ꙋпадꙋ, посьаль єго мл(с)ть кꙋ ꙋстановлєнїю тои то валки послы… свои (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 454–455); алє кг(д)ы бы была́ лю́бо(в). ю(ж) бы мо́цъ тоу́рєцˢкаа. ани са́блѧ тата́рскаа мо́жности нє ма́ла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 158 зв.);

перен. (*сили зла*) нечисть: Ѡто да́лємъ ва(м) вла́дзꙋ настꙋпа́ти на оужώвъ и на шко́рпїє(в), и на всѧ́кꙋю мо́цъ нє́прїатєлскꙋю (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 237); Нинѣ дьаблы, з моцю своею, пречъ упали: И ушикованые полки, тымъ подали: Адъ темный и сумный, въ трвозѣ ся ввесь найдуетъ: И зъ отхланю и дьаблы, обою турбуетъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 177); пре́тожˢ, абы ю́жъ ωсвобожє́номꙋ ω(т) грѣха, ꙗ́домъ своимˢ шко́дити нє моглˢ, бо́ты длѧ нєбєзпєчє́нˢства на но́ги єгω взꙋва́ютъ, жє́ бы мо́глъ допта́ти по ско́рпїи, и по змїю, и по всє́й мо́цы шата́нˢской (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 33); ω Прєхва́лнїи мч҃нци, до́браѧ ж то Вωйна ваша, Вѣчный то поко́й и Ра́дость на́ша. ꙗкω би́тва ва́ша ви́играна, а Мо́цъ чартώвскаѧ пото́птана (Чернігів, 1646 *Перло* 46 зв.).

◊ **моцы небесныє** – небесні сили: а за́ра(з) по ꙋтрапе́нїю днω(в) о́ны(х) сл҃нцє затми(т)сѧ и м(с)ць нє да(ст) свѣта своє́го. а́ звѣ́(з)ды спа́дꙋ(т) з нє́ба. и мо́цы нб(с)ныє подви(г)нꙋ(т)сѧ. то(г)ды ꙗви(т)сѧ зна́мѧ сына чл҃чєского на нбси (Вільна, 1596 *З.Каз.* 26); **моцъ взяти** – (*перемогти, здолати*) взяти верх: наши, здумѣвшись, ослабѣли, а татаре моцъ взяли и на голову нашихъ побили; а для личбы у каждого трупа одно ухо отрѣзовали, и такъ десять меховъ ушю нарѣзали (поч. XVII ст. *КЛ* 73); **през моцъ** – силоміць, насильно: на которых кгрунтах и добрах наших кролевъских, не маючи намней жадного права, место Хорол…, слободъ и осадъ новых… выбудовалъ и осадилъ, выставилъ и добра Речи Посполитое безъправне и през моцъ посел (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177); **черезъ моцъ** – те саме, що **през моцъ**: што (ж) и́ншого и(х) мл(с)тѧ(м) пришло́ оучини́ти,… // и за присто́йнѣшꙋю то́ ре́чъ почита́ли, ни́жъ кгды́ бы єго… в(ъ) цр҃кви гайдоука́ми обточо́ного находи́ти, албо чєрє(з) мо(ц) иква́лт(ъ) до сє́бє втѧга́ти… мѣли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 86–86 зв.).

МОЦЬНЫЙ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦЮ, МОЦУ, МОЦЪЮ *присл.* Силою, насильно; свавільно: вш҃а мл(ст)

чєрє(з) врѧ(д)ника своєго… и по(д)даны(х) свои(х) ѹваза(н)ѧ ѹ тоє имє(н)є па(н)у хрє(н)-ницко(мѹ) в сумє мєновано(и) ѡ(т) кн҃зѧ бурє(м)ского записаноє ѹ сєстрѧти(н) нє до-пу(с)тили и мо(ц)ю сѧ спротивили (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 84); наєха(в)ши дє(и) єси мо(ц)ю кгва(л)томъ самъ ѡсобою своєю з слугами и по(д)даными своими… // врочищємъ рєзано(в)щину лєжачую кгру(н)-томъ ѹ но(з)дри(ш)… з споко(и)ного дє(р)-жаньѧ дє(и) єси выби(л) кгва(л)товнє (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 68); а зобравши моцъю, кгвалтомъ войтовъ – одного зъ слободы, а другого з местечка зъ слобожаны… онымъ росказали абы, жадныхъ повинъностей и посълушенства его милости отъцу Рутъскому… не одъдавали (Київ, 1633 *КМПМ* I, 543); А є́сли пото(м) нє бѹдє(т) тобѣ сѧ подо-ба́ла, пѹсти(ш) ю во́лно, а нє бѹдєшъ мо́глъ прода́ть за п҃нзи, ани мо́цъю оути́снѹть: по-нєважєсь ю пони́жилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 155 зв.);

(*із застосуванням зброї*) збройно: облєг҃-ши титоу(с) ієр(с)ли(м), добыва(л) єго мо́цѹ. стрѣ(л)бою, і драби(н)ками (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83).

Див. ще: **МИЦНО, МОЦНЄ, МОЦНО, МОЦОЮ.**

МОЧЕНЫЙ, МОЧОНЫЙ *дієприкм. у ролі прикм.* (*який витримали у воді*) мочений: и прє(з) цѣлѹю се́м҃ лѣтъ нє вкѹша́лъ ничо́го, ѡпрочъ сѵровы́хъ ꙗри́нъ а́лбо лєгѹми́нъ мочо́ны(х) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 4); Лѧ́ща: Сочєви́ца… Горо́хъ мо́чєный (1627 *ЛБ* 61); пото́мъ оужє ни хлѣ́ба… ани́ мѧ́са пожива́л҃, ани коли тє́жъ вино пи́лъ. то́лько тє́ды со́чиво мочєноє и то бєз҃ со́ли ꙗда́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 363 зв.).

МОЧЕНѦ *с.* Гоніння, переслідування: то єсть ижє слыши(т) слово. и заразѡ(м) з ра-достю приймоує(т) є. а нє имає(т) в собѣ корєнє. алє є(ст) дочасєнь. а коли придє(т) зас҃ мочєнѧ а противєн҃ство, длѧ слова. бор҃-зо сѧ соблаж҃нає(т) (1556–1561 *ПЄ* 61 зв.).

МОЧИ *дієсл. недок.* **1.** (*мати змогу*) могти: а к томѹ, ижъ слѹжба єго зашла, тымъ кѹ правѹ поспєшити нє моглъ (Львів, 1524 *AS* III, 266); Туй можеме познати, чомъ одны багатѣютъ люде правдовъ, муковъ рукъ своихъ, изъ благословенія и изъ даня Божого, а другыи кривдовъ, и крадежомъ…, и ужами изъ даня чортового (XVI ст. *НЄ* 175); В Києвє городищи старомъ которыє люди митропольскиє сєдѧ(ть) тыє слѹжъбѹ… слѹ-жать ꙗкъ которы(и) можєть бо ѡтъ татаръ звоєваны (1552 *ОКЗ* 46); ѡ(т)то(л) вєнєдовє бѹдѹчи з родѹ троꙗ(н)ского… вєнєцию мѣ(с)-то сла(в)ноє збѹдовали, та(к) жє и(н)ши гдє мо(г)ли здоро(в)ꙗ заховали (1582 *Кр.Стр.* 69); ꙗко ка́ко и ѡткѹдѹ бы вм(с) тако́є ла(с)-ки да́рѹ бл҃жє(н)ства, и ст҃ости доспѣти могли (1598 *Виш.Кн.* 268 зв.); Которую тєды ча(ст)-ку прє(з) таковыє до(л)гы и нєдоста(т)ки своє таѧ то жона нєбощыко(в)ска ѡбыходити нє могла (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 2 21 зв.); Длѧ то́гѡ… потрє́ба… спо́вѣди грѣхѡ(в) на́-шихъ щи́роѣ, абы́с҃мѡ дѹшѣ на́шѣ з҃ бѹръ… ѡ(т) оутонє(н)ѧ ратова́ти могли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 102); А ри́бы кото́рїи бы́ли в҃ рєцѣ выздыха́лы и засмєрдѣ́ласѧ рєка, и нє могли єгѵ́птанє пи́ти воды рєчно́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 84 зв.);

(*бути спроможним, здатним*) могти: и кн<ѧ>зь Сємєн подлуг того листꙋ нашого в тоє мыто… ємꙋ оуважанє дал, нижли кн<ѧ>г<и>ни Сємєноваѧ на тот час того листꙋ нє могла сѧ доискати (Вільна, 1506 *AS* I, 133); такъ єстє(м) змордова́ны(и) ижъ нє могꙋ длꙋжє(и) поступовати (XVI ст. *Розм.* 38 зв.); а каждоє ѡкно чоловєкъ на зємли стоꙗ(чи) головою досꙗгнути можєть (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв.); нєпостоа́нˢны(и), нєста́лы(и)… то(т) проти(в) кото́рого нѣкто нє мо́жєть стоа́ти (1596 *ЛЗ* 62); та(к) тако́жъ… сътвори́тє(л) зи́мны(м) страна(м)… свои ѡсобно да(л) звѣрѧта… кото́рїи горѧчо(сти) стръпѣти нє мо́гѫ(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27); Нєпло́ды: Нєвѣста дѣти роди́ти нє могꙋчаа (1627 *ЛБ* 75); жа́дє(н) трꙋдности… пꙋсты(н)ного живота знєсти нє мо́жє (серед. XVII ст. *Кас.* 87); **не могти** – знемагати: Отикайте мя кветіемъ и осыпаите мя яблоки, бо отъ великое милости не могу; левіца его подъ главою моею, а правица его обоиметъ мя (поч. XVII ст. *Песн.п.* 50); Заклинаю васъ,… знайдете ми моего милого, абысте ему оузъявили, же отъ великое милости по немъ не могу (Там само, 53);

(*про неживі предмети*) (*мати здатність до чого-небудь*) могти: розˢка нє можє зрости плодоу сама ѡ(т) сєбє // єсˢли нє боудє(т) на лозѣ (1556–1561 *ПЄ* 414 зв.–415); воды многи не могли суть оугасити любви (поч. XVII ст. *Песн.п.* 57).

2. (*мати законне право*) могти: а вжо… того имєньꙗ никому никакимъ правомь заводити нє можємь (Єсківці, 1563 *ЛНБ* II 4043, 25 зв.); коли пєрє(д) ты(м) мостъ в кунєвє на и(н)шо(м) мєстьцꙋ быва(л), и сполънє панове кунєвъскиє тотъ мость направовали тогды тєжъ сполнє и мыто брати могли (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25 зв.); а ѡ(т) того ча(с)у ѡди(н) у другого кгру(н)ту чєрє(з) границы ѡписаныє… ничи(м) сѧ вступовати, на сторону свою // забирати, ѡди(и)мовати… нє має(м) и мо(чь) нє будє(м) (Люблін, 1592 *ККПС* 71–72); сꙋдъ тєжъ нинєшни собѣ сѧ свє(т)чилъ и(ж) инакшо(г) дєкрєтꙋ чинити нє могъ то(л)ко такъ (Київ, 1607 *ЛНБ*, 5, II 4052, 30); Пото(м) бѫ́дє(т) єи винє́нъ дати́ ли́стъ розво́дꙋ. и(ж) мо́жє(т) за иного и́ти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); Што́жъ ѧ тꙋтъ то́є хвалю́, што подо́бно вˢ свѣти Ко́ждый мо́жєтъ выбо́рнє похва́лами чти́ти (Київ, 1633 *Евфон.* 309); Та́кжє вˢ шкѡ́ла(х) бꙋдꙋчїи стꙋдє(н)ти; могꙋтˢ собѣ с то(и) кни́ги ст҇о́и выбирати вѣрши на свою потрє́бꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв. ненум.).

3. (*означає можливість, імовірність дії*) могти: которы пословє кролѣ єго мл(с)ти съ наши(м) г(с)п(д)рє(м), воєводою єго мл(с)тїю змовлѣючи, дє(н) и мѣсто назнамєнꙋю(т) и запишꙋ(т) та(к) ꙗ(к) бы то найборзо и // слꙋшно могло бы быти (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440–441); усе естъ у Бога, чомъ выдъ людей не можетъ быти нѣчого, а выдъ Бога усе можетъ быты (XVI ст. *НЄ* 9); и трꙋ(д)но вє(ль)ми ѡ водꙋ ажъ з вєликимъ коштомъ можєть бы(т) колодє(з) або пота(и)никъ до рєчъки (1552 *ОЖЗ* 119); оутѣка́й ѡ(т) ты́хˢ нава(л)ностєй. бєри́сѧ до высо́кого мѣсца, на кото́ро(м) жєбы́сь нє мо(г) бы́ти ѡго́рнєнъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 113); нє сподѣває(м)сꙗ жєбы за таки(м) ихъ дѣломъ мꙋгъ быти ми(р)

мєжи нами (1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); подо́бно быти могло до выкона́нѧ, в кото́ромˢ ѡ҆́бщє(ст)вѣ бра́ти моу́си(т)сѧ слабы(х) (серед. XVII ст. *Кас*. 13).

МОЧИТИ, МОЧІТІ, МОЧЇТИ *дієсл. недок.* **1.** (що і без додатка) (*робити мокрим, вологим*) мочити, скроплювати: спѣимо къ є(г) ст҃ои мл(с)ти на добраꙗ дѣла. колѣни свои прикланаꙗючо. ср(д)цємъ оунываючо. а слєзами зємлю мочащє (1489 *Чет*. 297); мочіті demadeo (I пол. XVII ст. *Своб*. 35); мочїти intingo (Там само); Ізраи́ль го́ркїи слє́зы нѣкгдысь точи́лъ, Крва́вою водо́ю слє́зъ Лицє своє мочи́лъ (Луцьк, 1628 *Андр.Лям*. 2); Ап(с)лъ Пєтръ жа́лєм(ъ) ср(д)цє съкрꙋши́вши, Вє внутр(ъ) лю́тои жа́лости сєрдє́чнє набы́вши: За тѧжкїй сво́й вы́стꙋпо(к) лзы го́ркїи то́чи(т), Горкопєлы́нным(ъ) пла́чємъ лицє сво́є мо́читъ (Львів, 1631 *Волк*. 7 зв.); madido, as, madifico, ѡмочаю, мочу, влажу, ѡрошаю (1642 *ЛС* 260);

(*заливати водою*) замочувати: Спали(в)ши // ѡ҆́гнє(м) ꙗ҆́ловицꙋ нєпокала́нꙋю чєрˢво́ноую. и то́и по́пю(л) мочи́ли оу во́дѣ. и кропи́лисѧ тоєю водо́ю (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 294 –294 зв.).

2. (що) (*витримувати в маринаді*) маринувати: Іюстинїа́нъ… Ца́ръ… по́стилъ… и́жъ два́ дни нѣчо́го нє ѣлъ, а трє́тєго рє́дковъ або цвє́клꙋ, и зѣлѧ вˢ оцтѣ до́лго мо́чєныи ѣлъ (Київ, бл. 1619 *О обр*. 174).

◊ **кровю мочити** – стікати кров'ю: А попъ дей ему Охлоповский поведалъ, же небожчика добре здорового отшолъ и на постели пяного положилъ, а с того дей збитя теды дей руки поднести не могъ и кровю мочилъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 381).

МОЧІТІ *див.* **МОЧИТИ.**

МОЧЇТИ *див.* **МОЧИТИ.**

МОЧОНЫЙ *див.* **МОЧЕНЫЙ**.

МОЧУЛА *ч.* Мачула. Вл.н.: Грыцько Мочꙋла (1649 *РЗВ* 139).

МОЧЪ *ж.* Сеча: lotium, ii, мочъ, урина, помовєніє (1642 *ЛС* 257); Мо́чъ urina (*Уж.* 1645, 24); Пото(м) знову ѡблєгла и(х) была Москва, и такъ и(х) трапили, жє нѣ мали що исти ани пити, жє до того пришло было жє… щꙋровъ рѣзали, а мочъ свою пили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

МОШЕНКА, МОШЕНЬКА *ж.* **1.** (*шкірно-м'язова оболонка, в якій містяться чоловічі статеві залози*) мошонка: Та(к)жє оу кого по(ч)ка албо мошєнька боли(т) тоє (ж) поранꙗ пїи (XVI ст. *УТ фотокоп.* 2 зв.).

2. Те саме, що **мошна**: Вълага́лищє: Мѣшо́къ, мошє́нка, скры́ночка, Тѧ́бличка (1627 *ЛБ* 20).

Див. ще **МОШОНКА.**

МОШЕНЬКА *див.* **МОШЕНКА.**

МОШКА *ж.* (*дрібна двокрила комаха*) мошка: Мши́ца: Мо́шка. и ѕѣльє єстˢ та́къ зва́ноє (1627 *ЛБ* 67); Скнї́пы, и(л) Кнї́пы: Мѡ́шки, комарѣ. и тє(ж) блощы́цѣ (Там само, 232).

МОШНА *ж.* (*цсл.* мошьна) гаман, калита: и рє́кль и(мь) абы ничого нє брали на дорогоу ни палицѣ ани мошˢны або торˢбы ани хлѣба (1556–1561 *ПЄ* 253); Поведалъ… тотъ Богданъ:… две недели минуло якъ дей есми

ишолъ… дорогою… до именя… вола купити собе на роботу, маючи при собе за пазухою сємъдесятъ грошей Литовскихъ на вола, а особливе въ мошне шестъ грошей Литовскихъ (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 6/І, 65); поес с калитою и з полукопъем грошей… отняли, и с челядника его плахту черчатую, тесму з мошною и з десетма грошми,… поотнимали (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VІ, 425); У Якова взято… сокиру, мошну, в которо(и), дє(и), было по(л)торы копы гршє(и) лито(в)ски(х) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 50); Чпа(г): кишє́нѧ, стꙋді(т): пѧ(к)…, шабє(л)та(с), бисáга, та(ш)ка,… тлꙋмокъ, вáцокъ. Словáцки, тóрба, мошна… тобола, калита, мѣшо(к). ꙋго(р)ски, єршє́ны (1627 *ЛБ* 157); capsa e(t) capsula, чпа(г), тоболи, тоболєцъ, мошна кишєня (1642 *ЛС* 112).

Див. ще **МОШЕНКА, МОШОНКА.**

МОШОНКА, МОШОНЪКА *ж.* **1.** Те саме, що **мошна**: побра(л)… // въ слугы… сє(р)мягу чо(р)ную,… сокиру, за сємъ гршє(и) купленую, гршє(и) готовы(х) з мошо(н)кою пя(т)дєсятъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 63–64); Максимъ ѳєдорови(ч)… мє(л) ꙋзды бичи… мошо(н)ки чѣрєсы (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 5); а мєновитє… взєли… //… ꙋ стє(р)ника з мошонъкою копу грошє(и) ѡвєцъ двоє (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, ІІ 4048, 88–88 зв.); побрали… ꙋ то(г) ивана… по(л)ски(х) грошє(и) готовы(х) з мошо(н)кою… золоти(х) два(д)ца(т) (Вінниця, 1604 *ЛНБ* 5, ІІ 4060, 72 зв.).

2. Вл.н., *ч.*: пограбили //… ꙋ васка мошо(н)ки… мужи(ц)кихъ ботовъ па(р) дєсєтъ (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, ІІ 4048, 89–89 зв.).

Див. ще **МОШЕНКА.**

МОШОНКОРѢЗЪ *ч.* Злодій, крадій: Мошнорѣзє(ц): Мошонкорѣзъ (1627 *ЛБ* 65).

МОШОНЪКА *див.* **МОШОНКА.**

МОЩЕНЄ *с.* Спорудження, будування: Za tym czyniły jeśmy pytanja około moszczenia mostu wełykoho na Buhu (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/І, 22).

Пор. **МОЩИВАТИ.**

МОЩИ, МОСЧИ, МОЩЫ *мн.* (*цсл.* мошти) **1.** (*муміфіковані останки людини, які церква вважає святими*) мощі: дєрєвѧны(и) кꙋшичо(к) срѣбро(м) ѡправлєны(и) г҃ с҃тости малє(н)ки(и) из мощъми (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); печати поотдиравши…, панагию немалую злотистую съ каменъемъ, мощи, серебромъ оправные,… служебникъ небожчиковский… забравъши, до манастыра Печерского… утекъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 350); Которыхъ вся мысль и праца естъ олтары Богу посвещоные выкидать, церкви Божіе вывернуть,… школы розганять, мощи светихъ доптать, // паметь светыхъ гладить (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 164–165); взявши скринку з мосчами светых ойцовъ, оную протопопе зошлому киевскому отцу Ивану Островецкому до рукъ отдалъ (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142); только если бы нашли мощи какие, тѣ все из грецкие занесены земли,… а от рода латынскаго ни одного (1608–1609 *Виш.Зач.* 221); Ꙗ҆ко(ж) ꙋтєшилє(м)сѧ и хвалꙋ да(в)шомꙋ ва(м) начати и совє(р)шити ѡ(т)давалє(м), пєрєносѧчи мощы с҃тго вєликомꙋчєника // Па(н)тєлє(и)мона (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.–2); Тыє мощи… в гєбаново(м) кїѡ(т)ци были… за-

пєчатованыє (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 23); Што ма́ю розꙋмѣти ѡ тѣла(х) с҃ты́хъ, и ѡ мѡ́щахъ и́хъ (Київ, 1645 *Собр.* 95 зв.).

2. (*тіла похованих людей*) останки: Пєрєказа ѡтъ копачовъ. А єщє пєрєкажають ꙋходомъ ѡнымъ таковымъ жє ѡбычаємъ копачи з драбовъ которыє по городищамъ и сєлищамъ ѡнымъ ходѧчи могилы роскопывають и ищꙋчи тамъ ѡбрꙋчє(и) а пє(р)стєнє(и) мощи погрєбєныхъ выкидывають на помъстꙋ за то живымъ и нєвинънымъ (1552 *ОКан.З.* 30).

МОЩИВАТИ *дієсл. недок.* (*споруджувати, будувати міст*) мостити: Нижли съ тыхъ пенязей мають они также мосты мостити на Муховцы и на Угриньцѣ, на Струзѣ, по бронахъ и улицамъ своимъ, гдѣ передъ тымъ мощивали (Вільна, 1529 *РЕА* I, 167).

Див. ще **МОСТИТИ.**

Пор. **МОЩЕНЄ.**

МОЩНО *присл.* (*цсл.* моштьно) можна, у змозі; можливо: тог(д)ы его с҃та́а мл(с)ть са(м) оука́зальсѧ єи єсли ты(ж) то бы́ло мо(щ)но а по(до)бно ч҄лкоу́ то́лько ра́нь притрѫпѣти (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 15 зв.); по преставлении брати своей – сиротами же и вдовами елико мощно пещи ся (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 9); то бо есть уже и в конец и послѣднѣйшая лжа и празднословие, яко и слѣпому в разсуждении видѣти, а если не видѣти, ино слышати есть мощно (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 167); Лѣть є́сть: Слꙋшнє, годи(т)сѧ, мо́щнѡ є́сть, присто́итъ, го́днѡ, или во́лнѡ, подоболѣ́пно, послѣдова́тєлнѡ (1627 *ЛБ* 60); Составлє́нїє бо с҃ти́тєлства є(ст) бж҃їѧгѡ // писа́нїѧ и́стиннаѧ хи́трость. И нѣстъ ти мо́щно ча́сто нєпрочита́ѧ спасти сєбє́. С҃тъ бо Б҃гъ и на с҃ты́хъ почива́єт(ъ) (Львів, 1642 *Жел.П.* 1–1 зв.).

МОЩНЫЙ *прикм. у ролі ім.* (*цсл.* моштьнъ) моцар, силач: Ложе Соломоново 60-ть мощныхъ объступили изъ насилнѣйшихъ Израильскихъ. А вси державчи мечи а къ боемъ велми оумѣлыи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 52).

МОЩСТВО *с.* Могутність: pollentia, мощство, сила (1642 *ЛС* 320).

МОЩЪ[1] *ч.* Влада, управління: И нехай ся присмотрять отступникове и своихъ антецессоровъ отъ тои жъ св. Константинополской столицѣ звязаныхъ мощемъ, а скутечность владзы и ключовъ обачатъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 469).

МОЩЪ[2] *ч.* (*відпресований сік винограду*) сусло: Мє́стъ: Но́воє вино, мо́щъ, или вино молодо́є (1627 *ЛБ* 63).

МОЩЬ *ж.* (*цсл.* мошть) влада, могутність: весь розум и всю мысль свою… Скарга… истощил, яко бы власне юж на тое подобенство проповѣдь свою дофрасовал, иж Христос не имѣет мощи и силы властелское спасти кого без власти римского папы (1608–1609 *Виш.Зач.* 210); Рє́клъ Г(с)дь до жєны: Розмно́жꙋ фрасꙋнокъ тво́й и воздыха́ньє твои, з бо́лєстью бꙋдєшъ ро́дить дѣти, и по(д) мощью бꙋдєшъ мꙋжнєю. а о́нъ бꙋдєтъ панова́ть надъ тобо́ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 10).

МОЩЫ *див.* **МОЩИ.**

МРАЗЪ *ч.* (*цсл.* мразъ) (*холод, коли температура повітря спадає нижче від нуля*) мороз: та́къжє соу́ть а́г҃глѡвє, кото́рии ѡгнє́нъною стихи́єю справꙋтъ;… дроу́зїи а́г҃глѡвє,

тре́тїю стихи́єю воздоу́хомъ, вѣтрами мра́зомъ и // зно́ємъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5–5 зв.); Агг҃лъ:… в҄ нє(м) жє ѡгнь пали(т), а нє спалитъ, мразъ стужаєтъ, а нє зморозитъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 279); Въ пе́рвый дн҃ь сотвори́лъ бг҃ъ нб҃о вы́жшоє. и зє(м)лю вы́жшꙋю. з кото́рыхъ єсть стї́хі́ѧ то сꙋть лєдъ, снѣ́гъ, мра́зъ. и роса (серед. XVII ст. *Хрон.* 1 зв.).

Див. ще **МОРОЗЪ.**

МРАК *див.* **МРАКЪ.**

МРАКЪ, МРАК *ч.* (*цсл.* мракъ) **1.** (*відсутність світла; темрява*) морок: дале́ко мо́рє пєкє(л)ноє балоу́єт҄сѧ и мра́комъ покрыва́єтъсѧ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 158); obscuritas, мракъ, тма (1642 *ЛС* 286); И дїа́волъ Кр(с)томъ єгѡ поражє́нъ, И по(д) нѡ́зѣ єгѡ вра́гъ нн҃ѣ по(д)ложє́нъ. Бѣсѡвє злѡ́мꙋ на-ча́лници до пе́кла загна́ни. И та́мо мра́комъ тмы́ вѣчнои свѧза́ни (Чернігів, 1646 *Перло* 60); *Образно*: здарит час гды сланы дожч ꙋстꙋпит ѡ(т) очи а слонцє ласки юго мрак ѡ(т)жєнє(т) ночи (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); *У порівн.*: Григорий Синаит… так пишет: "… исусову молитву дыханию твоему припрязы и борися с помыслы и прилоги, от лукавых духов непрестанно сѣемых, яко мрак ум покрывающих…" (1608–1609 *Виш.Зач.* 209).

2. *Перен.* (*безнадія, безвихідь*) морок: Ащє нє бы ѡ(т) гєе́ньскаго ды́ма го́рєсти, и мрака, Нє бы въ дꙋши на́шєй рєчє́наго Бж҃їа страха (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 1); Кида́ръ: Чо́рность, або мра́къ а(б) смꙋтокъ (1627 *ЛБ* 215); свѣ(т) се́й всєг(д)а мра́ко(м) зло́сти покры́тый (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 285).

Див. ще **МОРОКЪ, МРОКЪ.**

МРАМОРНИКЪ *ч.* (*цсл.* мраморьникъ) мармурник: quadrari(us), мрамо(р)никъ (1642 *ЛС* 341).

МРАМОРЪ *ч.* (*цсл.* мраморъ, *лат.* marmor, *гр.* μάρμαρος) мармур: ophites, мрамо(р) (1642 *ЛС* 261).

Див. ще **МАРМУРЪ.**

МРАЧНИЙ *див.* **МРАЧНЫЙ.**

МРАЧНЇЙ *див.* **МРАЧНЫЙ.**

МРАЧНО *присл.* (*цсл.* мрачьно) темно, безпросвітно: Ѿ свѣ́тє очїй мои́хъ, то(ж) зника́єшъ, Мєнє смꙋтнꙋю го́рко оуѧзвлѧ́єшъ, Ѿ сл҃нцє: мра́чно то́жєс сѧ затми́ло, Мєнє зємдли́ло (Львів, 1631 *Волк.* 21); obscure, мра(ч)но (1642 *ЛС* 286).

Див. ще **МРАЧНѢ.**

МРАЧНЫЙ, МРАЧНИЙ, МРАЧНЇЙ *прикм.* (*цсл.* мрачьнъ) **1.** Неосвітлений, темний: illuminus, тє(м)ни(й), мрачни(й) (1642 *ЛС* 225).

2. *Перен.* Облудний; примарний: Здойми одно ѡ(т)чє влады́ка жєстоковы́йство фарао́нскоє… ткни́сѧ в҄ ср(д)цє і источи чю́вство, ѡ(т)жєни мра́чныи ды́ма ѡ(т) оума хма́ры (Острог, 1598 *Отп.КО* 15 зв.).

3. *Перен.* (*про сили зла*) (*нечистий, лихий*) темний: Видиши ли, яко се не власт петрова, но прелест бѣсовская и власт князей воздушных тмы вѣки сего, темных, мрачных, скорбных и нечистых духов (1588–1596 *Виш. Кн.* 137); там же скоро и учтивость свою и славу // и мѣсто с преложенством посполу стратил и, вмѣсто красносвѣтлой денницы,

темный, мрачный и померклы, лукавый диявол преименован бысть (1608–1609 *Виш. Зач.* 216–217);

(*зловісний, безпросвітний*) темний: Адъ мра́чній нн҃ѣ разоре́нъ (Чернігів, 1646 *Перло* 60); отверзи покрывало мрачное несмысльства правосудного розума и разумѣй истинну (1608–1609 *Виш.Зач.* 225).

4. *Перен.* (*непросвітлений, засліплений; нікчемний*) темний: А дꙋшꙋ мою въ боро́нꙋ свою ѡзмѣтє. Бєзꙋмнꙋю оумꙋдрѣтє, А мра́чнꙋю просвѣтѣтє (Чернігів, 1646 *Перло* 53 зв.); Просвѣти́ мра́чногѡ оу́ма моє(г): Свѣто(м) бж(с)тва твоє(г) (Там само, 33); Прїйми всємогꙋщїй; и всєдєржа(в)ный Бж҃є, сїю малꙋю мрє́жꙋ; або сѣткꙋ; нєгѡ(д)нои рꙋки́ мой: и мра́чног(о) оу́ма моєгѡ (Там само, 169 зв.).

МРАЧНѢ *присл.* Похмуро, темно: incolorate, бєзша(р)но, мрачнѣ (1642 *ЛС* 231).

МРЕЖА, МРѢЖА *ж.* (*цсл.* мрѣжа) **1.** (*риболовна сіть*) мережа: пєтръ (ж) ѡстави(л) ладью и мрѣжю пошо(л) ко х(с)оу и бы(с) жє ємоу вчени(к) возлюблєнъ (1489 *Чет.* 225); и ко́ли тоє оучи́нили. мно(ж)ство вєли́коє ры́бь за́горнꙋли, а(ж) и мˀрєжа́ сѧ и(х) проры́вала (XVI ст. *УЄ Літк.* 15); а рыболовє ѡ(т)ишо(д)ши ѡ(т) ни(х) выполоковалї мрѣжоу (1556–1561 *ПЄ* 226 зв.); obretio, ѡмрєжаю, ловлю мрєжєю (1642 *ЛС* 286); sagena, мрєжа, нєводъ, вєрша (Там само, 359).

2. *Перен.* Писання, творіння: Прїйми всємогꙋщїй; и всєдєржа(в)ный Бж҃є, сїю малꙋю мрє́жꙋ; або сѣткꙋ; нєгѡ(д)нои рꙋки́ мой: и мра́чног(о) оу́ма моєгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.); **мрежа словесъ** – (*стильова манера письма*) плетиво слів: и за(с) мꙋси(т) бы́ти, и(ж) вы оупєрє(д) пє(т)рова исти(н)наго ловꙋ мрєжєю словє́съ, дх҃а ст҃го оуловлє́ни: ꙗ(к) гнила́а сѣть. гнилы(х) словє(с) к ва(м) мо́ци пристати нє мѣла (1599 *Виш.Кн.* 213 зв.); Ѡ мо́й соло(т)кїй оучи́тєлю… ри́бы ло́вишъ на соу́ши ꙗ́ко мрє́жєю словє(с) твои(х) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 231).

Див. ще **МЕРЕЖА.**

МРЇТИ *дієсл. безос.* (*ледве світитися*) мріти: Животъ мои дрєвнѣє И в очахъ моихъ мрїє; Животъ чуєтъ, тилко нє скажєтъ, – Подобно той Іс҃ъ пришєдши всѣхъ насъ повꙗжєтъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 21).

МРОВКА *ж.* (*стп.* mrówka) мураха, мурашка: Иди… ѡ лѣни́вчє, до Мро́вки, и єѣ доро́гъ наслѣдꙋй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 296).

МРОКЪ *ч.* (*стп.* mrok) (*відсутність світла; темрява*) морок: Самˀ о́ный нєма́ль оуставѣчный дворо́чногѡ вѧзє́нˀѧ єгѡ, по(д) зє́мный тємни́чный мро́къ лє́гкомꙋ вˀ вѣрѣ, любь вѣтромъ свѣта сєгѡ надꙋтомꙋ ср(д)цꙋ до́сыть былъ назрєчє́нˀєсѧ Правосла́вїѧ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 17 зв.); Встꙋпи́лъ бовѣмˀ и о́нъ на горꙋ, и по́дъ мро́къ ѡсвѧчо́ный подˀхо́дѧчи, Бж҃ими рꙋка́ми напи́саны(и) за́ко(н) принѧ́лˀ (Київ, 1627 *Тр.* 558); Сступилесь пречъ до пекла темного мроку, Где там нѣкгды не бывала, свѣтлость въ оку (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); Мрокъ tenebra (*Уж.* 1643, 13 зв.); Мрокъ Tenebra (*Уж.* 1645, 24);

напівморок, сутінки: а потом аж до самого мроку южъ то сам, то тамъ, по улицах перехажаючисе, гдє кого нападши, хоц намней невинного, толко же русин, били, секли

(Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 688); дня двадцетъ осмого окътобра, назад до дому своего до Радовичъ ехалъ колясою… и припознившисе мроком уже на передместю Ковелским, межы фолварками ксенжыми, помененых обвиненых нагонил и хотелъ их поминути (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531).

Див. ще **МОРОКЪ, МРАКЪ.**

МРУГАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mrugać) те саме, що **моргати**: Миза́ю: Помиза́ю, ми́гаю, поми́говꙋю, мо́ргаю, мрꙋгаю (1627 *ЛБ* 63); Помиза́ю: Мрꙋгаю (Там само, 87).

Пор. **МРУҐАНЄ.**

МРУҐАНЄ, МРУКГАНЄ *с.* (*стп.* mruganie) моргання, підморгування: Вто́роє мыта́рство: позира́нꙗ очи́ма, и щоко́лвєкъ ѡ(т) спро́сного погладанꙗ, и поро́жнаго, и нєповстагли́вого ѡзира́насꙗ и мрꙋкга́нꙗ очи́ма, и пожадли́востєй лꙋка́выхъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 268).

Пор. **МРУГАТИ.**

МРУЖИТИ *дієсл. недок.* Зажмурювати, заплющувати. ◊ **мружити око, очи мружити** *див.* **ОКО.**

МРЪЗИТИ *див.* **МЕРЗИТИ.**

МРЪЗИТИСꙖ *див.* **МЕРЗИТИСЯ.**

МРЪЗКО *див.* **МЕРЗКО.**

МРЪЗКОСТЬ *див.* **МЕРЗКОСТЬ.**

МРЪЗКЫЙ *див.* **МЕРЗКИЙ.**

МРЪЗОСТЬ *див.* **МЕРЗОСТЬ.**

МРЪЗСКЇЙ *див.* **МЕРЗКИЙ.**

МРЪТВИТИ *див.* **МЕРТВИТИ.**

МРЪТВЫЙ *див.* **МЕРТВЫЙ.**

МРЬТВЫЙ *див.* **МЕРТВЫЙ.**

МРѢ̂ЖА *див.* **МРЕЖА.**

МСТИВЫЙ *прикм., перен.* (*який уособлює помсту*) мстивий: кото́рыи за(с) того знакоу нє мѣли заби́тыє мєчє(м) мсти́вы(м) зоста́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 231).

МСТИСЛАВЕЦЪ *ч.* (*житель або виходець із м. Мстиславль*) мстиславець. Вл.н.: Пахоло(к) мсти(с)лавє(ц) крыштоф на нє(м) па(н)цє(р) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 92).

МСТИТИ, МЪСТИТИ, МЬСТИТИ *дієсл. недок.* (кому, що над ким) Те саме, що **мститися** у 2 знач.: нє мъстѣтє собѣ сами злодѣємъ своимъ. алє милоуитє. б҃ъ имъ мьститєль (1489 *Чет.* 19); михаи(л) возвєстилъ маноєвы самсоново за(ч)тьє и мьститъ на иноплємєнныхъ израилꙗ (Там само); бо дей пан Семашко, улакомившися на именя девки моеи, еи в томъ переказу чинитъ, што ему Богъ мстити будетъ (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 128); А коли бы хотѣ(л) єго ст҃аа мл(с)ть кривьды свои мˁстити на(д) вами, то… заразь бы сꙗ зє(м)лꙗ ростѫпила и пожръла бы ва(с) вши(т)ки(х) (XVII ст. *УЄ Трост.* 74).

МСТИТИСЯ, МСТИТИСЕ, МСТИТИСЬ, МСТИТИСꙖ *дієсл. недок.* **1.** (чого, кому, за кого, на кого, над ким, на кому, проти кому і без додатка) (*здійснювати помсту над кимось*) мститися, мстити (кому, за кого): А то она все чинить для того, мстячися намъ, што мы сына своего, мужа ее, съ нею ра́звести хочемъ (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); Алє єго ст҃аа мл(с)ть нє дозволи(л), нє допусти(л) и(м) ниꙗкои по(м)сты чинити, На(м) грѣшны(м)

прикла(д) даючи, абы(х)мо и мы нє мˁстили сѧ на(д) нєпрїатє(л)ми своими (XVI ст. *УЄ Трост.* 61); бу(д)тє ѡ(д)носта(и)ноє мы(с)ли ѡдє(н) проти(в) друго(го) нєвысоко ѡ собѣ розумѣючи… нє мстєчисѧ сами за сєбє (II пол. XVI ст. *КА* 283); обовязуемося и шлюбуемо: противъку пану Богдану Щениевскому, ему самому, приятеломъ и подданымъ его милости, не мститися и злого не мыслити (Житомир, 1587 *АрхЮЗР* 6/І, 159); а тамъ отъ толь взявши козаковъ, Ганский мелъ на домъ оному шляхтичови подъ Киевомъ наехати, и тамъ на немъ мститися за ниякоесь побране почту своего (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 124); а тыє были гнѣвливыє долго которое княжа сихима(т)скоє мˁстачисѧ забыли, мѣсто злоупили, мꙋры з ґрꙋнтꙋ вывєрнꙋли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 36); там жє сынъ царя Касимовского, татаринъ, въ поли, мстечисе забитя отца своего, оного царя Дмитра забилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 80); Ѿ(т)мщєваю: Мщꙋсѧ (1627 *ЛБ* 146); Ѿ хоры агглскїи с(ъ) нєбєси зстꙋпѣтє, Бєзчєстїа Панского сꙋровє сѧ мстѣтє (Львів, 1631 *Волк.* 10 зв.); сынѡвє Іакѡвовы… ґвалˁтꙋ сєстры своєѣ на(д) Кнѧжатє(м) Сікємски(м)… мстѧчисѧ, вєликꙋю поражкꙋ вˁ Сікємчика(х) оучинили, и мѣсто ихъ спꙋстошили (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 257); Na tom nedosyt, miru ne prosit Potocky zdumiły, Na woynu wstaie, szturmy hotuie bo mił wstyd nemały. Choczet bitisia, kriwdy mstitisia (1648 *П. про пор.* 201).

2. (чого, над чим, за що) Карати, відплачувати (чому, за що): и крычали голосо(м) вєлики(м) мовєчи поко(л) жє панє свєты(и) и правдивы(и) нє суди(ш) и нє мсти(ш)сѧ крови нашєи… и даны и(м) ѡдѣньє бѣлоє (XVI ст. *КАЗ* 611); а до чєтвє(р)таго поколѣнѧ хочєть(с) б҃ъ мстити завж(д)ы на(д) родо(м) и(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 192); прє(д)сѧ єго бг҃ъ нє каралъ, // алє єщє мѣ(л) на(д) нимъ тє(р)пливость… алє понєважъ жа(д)ными с ты(х) рєчїй нє полѣпша(л)сѧ, то(ж) южъ допꙋсти(л) на нєго карность. нє за то сѧ мˁстѧчи що южъ миноуло. алє тира(н)ство котороє сѧ дѣало на то(т) часъ пєрєшкожаючи ємоу (Острог, 1607 *Лѣк.* 23–24).

3. (на кому) (*накладати на себе покуту*) каратися, покутувати: они… тє(ж) и спанѧ ꙋмє(н)шєнїє(м) сꙋровє на собѣ мˁстѧчисѧ вєтꙋютъ (серед. XVII ст. *Кас.* 80).

Див. ще **МСТИТИ.**

МСТИТИСЕ *див.* **МСТИТИСЯ.**

МСТИТИСѦ *див.* **МСТИТИСЯ.**

МСТѦЧИЙСЯ *дієприкм. у ролі ім.* Месник: Езрїє, Азрїкамъ: ратꙋнокъ повстаючого, або мстѧчого(с), або моцно(ст) порожнѧѧ (1627 *ЛБ* 203).

МУВИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mówić) говорити, казати: Dynis Nu iuże teper muwyte Tá y sny w pered każyte (Яворів, 1619 *ЗНТШ* XXXV–XXXVI, 21).

Див. ще **МОВИТИ.**

МУДЕРЪ *див.* **МУДРЫЙ.**

МУДРЕ *присл.* Те саме, що **мудро**: И похвалиль г(с)пдарь справˁцоу нєсправєдливого. и(ж) тоє ѡнь моудрє оучиниль. бо сн҃вє того то вѣкоу моудрѣишїи соу(т). нижˁли сн҃вє свѣта в родѣ своємь соу(т) (1556–1561 *ПЄ* 292); Вы пановє захова(и)тєсѧ ми(р)нє и

справє(д)ливє проти(в) слуга(м) //… мудрє сѧ ѡбходѣтє з о(б)чими… мова ваша нєха(и) завсє(г)ды быває(т) з ла(с)кою ѡ(з)доблєна (II пол. XVI ст. *КА* 474–475); Обо дай (!) же ся се добре мѣлъ, мой сыну, же толи такъ мудре и учоне отповѣдаешъ? (Єгипет, 1602 *Діал*. 55); вы́далъ тєжъ авгѹсти́нъ… малоу́ю кни́ж˹кѹ, ре́чъ кош˹то́вноую, в котѡ́рой вєлми вкоро́т˹цє, алє… вымо́внє и моу́дрє,… о всѣ́хъ ре́чахъ… набожєн˹ства… розмовлѧ́лъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 22 зв.); и що моу́дрє и ростро́пнє мо́вишъ слова́ми, то́є мѣти абы́сь сѧ ста́ралъ и самы(м) скоу(т)комъ (Острог, 1614 *Тест*. 168); Ле́чъ добротли́вый Оц҃ъ обѡ́(х) сынѡвъ свои(х), до́бромѹ и пожитє́чномѹ мѹдрє забѣга́ючи, моло́дшого ла́скавє прії́ймѹєт˹ а ста́ршого… оутѣ́шнє про́си(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 35); Сла́вноє Во́йскѡ го́(д)но тако́го Гєтмана́, Кото́рый пи́лнє стєре́гъ че́сти своє́го Па́на. Оумѣ́лъ мѹдрє ты́(м) си́лнымъ Во́йском кєрова́ти, Доброго люби(л): зло́го за́сь звы́клъ… кара́ти (Київ, 1622 *Сак.В.* 40);

правильно, слушно: чего сам Скарга в своем писании свидѣтельствует, молвячи, иж мудре тот костел латынский учинил, иж до вѣры, выображенное на соборѣ Никѣйском, духу святому и “от сына” исходити приложил (1608–1609 *Виш.Зач.* 216); ѹсмотри́ла бє(з) вонтпе́нѧ моу́дрє на́тоура, жє́бы слн҃цє и лѹна нѣ́кды ѡ(т) зємлѣ ра́зо(м) нє за́ходи́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275 зв.); Мудрый сь ты мудрый, и такъ мудре сь смерть поднялъ, Якбысь през ню, съ тиранства смерти всѣх отнялъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); Оучини́мо те́ды мѹдрє а потлѹмѣ́мо и́хъ, а́бы сѧ да́лєй нє мно́жили (серед. XVII ст. *Хрон*. 78 зв.).

◊ **мудре гелити** *див.* **ГЕЛИТИ.**

МУДРЕЙШИЙ *див.* **МУДРѢЙШИЙ.**

МУДРЕЦЪ, МУДРЦЪ, МУДРЦЬ, МУДРЪЦЪ, МУДРЪЦЬ *ч.* (*цсл.* мѫдрьць) **1.** (*мислитель, філософ*) мудрець: и пото(м) прозваль єго пр(о)ркь мѫ(д)ры(м) або ра(д)ны(м) бо ѡ той мѫ(д)рости и ѡ той радѣ єго всѣ моу(д)рцы и вси пр(о)рци мышлѧчи оустали (XVI ст. *УИ* 1911/2, 77); милєсиѹшъ которы(и) бы(л) мѹдрцо(м) мєжы сєдми мѹдръцо(в) почита(л) вси рєчи з воды бы(т) сотвороныє выводи(л) (1582 *Кр.Стр.* 16); о таково́й згѡ́дѣ о таково(м) поко́ю нє(з)бо(ж)нико(в) мѹдрє(ц) оныє слова написа(л) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 161 зв.); Тогды бы съ початку свѣта поровнане ночи съ днемъ мусело быти часу осенного у генвару,… Што явный фалшъ естъ и облудность мудрецовъ свѣта того! (1603 *Пит*. 91); Ѡ пі́єнкнаѧ ѡ(т)по́вѣдь, хо́ть мѹдрца пога́нского. Могла́ бы прєрази́ти чл҃ка хр(с)тїа́нского, Абы на коро́ткїй бѣ́гъ жи(т)ѧ сво́го памѧта́лъ, Збира́ньѧ ла́комого на́ свѣтѣ сѧ варова́лъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 44 зв.); А в то́мъ ла́ска єго ѡсвѣча́єтъ, оуправѹєт˹, оуспокоива́єтъ, и до́брымъ чи́нитъ, кото́раѧ ла́ска овшє́ки Бо(з)скою, и нб(с)ною є́стъ: жє з˹ примѣре́ньѧ єи Кролє́вє, Моцари, Мѹд˹рци, и диґнита́рє, за ма́лыхъ и по́длыхъ полича́ютъсѧ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 324).

2. (*людина великого розуму, глибоких знань; мудра людина*) мудрець: хр(с)тоу поклони(л)сѧ ни(м) єщє мо́ви(л)… ро(з)соудо́къ и оужива́нѧ ро́зѹмоу мѣ(л) до лѣ(т) єщє нє пришє(д)ши дозрѣлы(х), на́ѡстато(к) бы(л)

моу(ж) и моудрє(ц), ни(м) мо́глъ ꙗ́зы(к) порꙋшити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 252 зв.); Пра́ца на́ша, хлѣ́бомъ дш͠євнымъ оутитꙋлова́на, хлѣ́бови зась въ Лиліа́хъ вєли́каѧ ѡздо́ба, въ кото́рой закоха́лсѧ самъ Дх͠ъ Прєс͠ты́й, ꙗ́къ въ Пѣ́снѧхъ Пѣ́снєй, Мꙋдрє́цъ посвѣдча́єтъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 348);

(*фахівець у певній галузі*) знавець: тро́скоть, посполитє вса́кꙋю травꙋ мꙋдрьцѣ называ́ю(т), а и́ног(д)ы выкладаҽ́(т)сѧ подоро́(ж)ни(к), ꙗзы́чо(к) ба(б)ка (1596 *ЛЗ* 82); Тро́скотъ: Посполи́тє вса́коє зѣльє мꙋдрцѣ по́лноє называ́ю(т)… а и́ногды выклада́єтъсѧ, подоро́жникъ, ꙗзи́чокъ, ба́бка (1627 *ЛБ* 134).

3. (*провидець, віщун, волхв*) мудрець: Тогды иро(д) оувѣдаль, ижє посмѣянь є(ст) ѡ(т) моудрьцєвь. розьгнєвалъсѧ вєлъми (1556–1561 *ПЄ* 25); Чꙋжозє́мъскіє мꙋдрьцы Хⷭ҇а привитали (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 33); Тог(д)ы фараѡ́нъ роска́за(л) та́ко(ж) призва(ти) моу(д)ръцо(в), и ча́ровнико(в) (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 18); пятая планета меркуриꙋшъ то естъ в сѐмъ лѣтъ бѣгъ свой викониваєтъ, ѡ той планетѣ повѣдаю(т) мдръци ижъ вла(д)нетъ му(д)ро(с)тюю (серед. XVII ст. *Луц.* 540); А коли вы́шолъ дєкрє́тъ забива́но мꙋдрєцы, и шꙋка́но данїила и това́рышовъ єгѡ а́бы згинꙋли (серед. XVII ст. *Хрон*. 358).

4. *ірон.* Мудрагель, мудрак: А ты́ длѧ чого, бра́тє, посмѣваҽ(ш) инока, іли длѧ то́го, ꙗ(ко) ѡ(н) є(ст) про́стъ въ хитрость, а ты м(д)рєцъ в лꙋка́въство (п. 1596 *Виш.Кн.* 236); ѡ(т) таково́го то(л)ко силꙋ того внима(и) сєбѣ ꙋслы́шати могꙋ, а ѡ(т) богоко(р)чємника и м(д)ръца въ ми́рꙋ прєсловꙋтого никако(ж) (1598 *Виш.Кн.* 290 зв.); ѡ(т) которого хитръца и мистра то єси и(з)оучи(л). и ѡ(т) которого прєнам(д)рѣ(и)ши(х) м(д)рцъ того гл͠са слово єси слыша(л) (1599 *Виш.Кн.* 218 зв.); Нє видитє ли, нє(н)дзныє м(д)ръцє́вє што рє(к) Хс͠ (Там само*,* 275); Первое тебѣ осторожность чиню такову, любимый прочитателю, когда тебѣ случится или другое писание, от латынских мудрецов выданное против православных, читати, раздѣли мысль свою надвое: одну часть на разум писанию, а другую на суд евангельское и апостольское науки (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 163).

МУДРИЙ *див.* **МУДРЫЙ.**

МУДРІЙ *див.* **МУДРЫЙ.**

МУДРО *присл.* (*зі знанням справи, розумно*) мудро: тєды тые старые молодыхъ учатъ и посылаютъ перше на рынокъ, жебы просили на костюлъ ялмужны,… але мудро научивши, же буде философіею наробляти въ ораціи, же не тылко маетность, албо гроши якіи панъ дастъ, але такъ зъ розуму вызуютъ, же и себе самого и з жоною радъ бы далъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); В чом смиреніе наше, мудро уважное и святобливое жадане побожности их зрозумѣвши, до просбы и стараня ихъ лацно прихилитися судило, якож охотне прихиляемся (Браславль, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 22); prudenter, искусно, мудро (1642 *ЛС* 336).

Див. ще **МУДРЕ**.

МУДРОВАНЄ *с.* **1.** (*роздуми, міркування*) мудрування: Мѫдрова́нїє:… Вырозꙋмѣва́ньє, мꙋдрость, мꙋ(д)рова(н)є, мышлѣ(н)є, розмышлѧ(н)є, ростро́пно(ст) (1627 *ЛБ* 66).

2. (*непотрібні, зайві міркування*) мудрування, розумування: И длѧ то́го зно́вꙋ

ѡзнаймѹємъ свѧтобли́вости тво́єй, абы́сь мѣлъ вѣдомость ѡ мѹдрова́ню, длѧ кото́рого ста́лысѧ згѡрше́нѧ посрє(д) Цр҃кве… Ижъ нє то́лко нє мо́вимо того, а́лє и ты(х) котѡ́рыи… смѣли сво́єю надѹтостю то́є чини́ти… // сѹдимо (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 152–153).

Див. ще **МУДРОВАНИЄ, МУДРОСТЬ.**

Пор. **МУДРОВАТИ.**

МУДРОВАНИЄ, МУДРОВАНЇЄ *с.* (*цсл.* мѫдрованиѥ) **1.** Те саме, що **мудрованє** у 1 знач.: ѡ(т)повѣдати на ба(с)ни нє хочѹ: видѣти та(н)цово(д)ца, ѕми́ю прєлє(с)ти, вслѣ(д) которое вм(с) по(с)тѹпѹєтє и крочитє, дх҃а ч(с)то(г) м(д)рованїѧ, в забавѣ смро́да свѣцкого прєпиранѧ ѹпра(ж)нѧти нє хощѹ (1598 *Виш.Кн.* 277 зв.).

2. (*система переконань, погляди*) мудрування: А яко убо иже отъ злата венъца мудрования смирениемъ отецъ мой светый Селивестръ отрыцаетъся, сего ради пресветлый ремень, назнаменующъ светое воскресение, на светую главу его возложыхомъ (Вільна, 1599 *Ант.* 551); **внѣшнєє мудрованиє** – те саме, що **земноє мудрованиє**: И доколѣ еще плотское и внѣшнее мудрование проходит и в прелести художества языческаго ся забавляет и о собѣ высоко мудрствует, ниже помечтати о разумѣ духовном не может (1588–1596 *Виш. Кн.* 130); **земноє мудрованиє** – земне, мирське світорозуміння: который… загребенную в земном мудровании погибшую драхму, сам собою обрѣт, воздвигнул, воскресил, и ко отцу рамоноснѣ принесе (1608–1609 *Виш. Зач.* 211); **мудрованїє небесноє** – християнське світорозуміння: Бои(т)сѧ, длѧ того абы то(т) клобѹкъ, мно́ги(х) на живо(т) вѣчⷭ҇ны(и), ѡ(т) макгє(ро)носцє(в) нє полови(л), и вⷭ҇ мѹдрованїє нб(с)ноє нє вовлє(к) (п. 1596 *Виш. Кн.* 229); **плотскоє мудрованиє** – те саме, що **земноє мудрованиє**: И доколѣ еще плотское и внѣшнее мудрование проходит и в прелести художества языческаго ся забавляет и о собѣ высоко мудрствует, ниже помечтати о разумѣ духовном не может (1588–1596 *Виш. Кн.* 130); **телесноє мудрованїє** – те саме, що **земноє мудрованиє**: И па́вє(л) ст҃ый мо́ви(т). тєлє́сноє мѹдрова́нїє ворогѹє(т) на бг҃а, и за́конѹ бо́жємѹ нє покара́є(т)сѧ а́нѣ мо́жє(т) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 20 зв.); Сїє жє рєчє́нїє моє то(л)ко ѡ имєни згоды тоє вашоє кни(ж)ки ксє(н)дзовє бискѹпи, рєклосѧ; пока(з)уючи ꙗ(к) ба(с)ном(д)ръцa(ми) ми(р)ски(ми) статѹтового прокѹра(ц)кого каштєлѧ(н)ского, // надѹтого, сва(р)ливого и тєлє(с)ного м(д)рованїѧ ра(з)умѹ вѣра шафована бы́ти нє має(т), нє можє(т), и нє бѹдє(т) (1598 *Виш.Кн.* 276 зв.–277);

трактування, розуміння: Кто сѹтъ лжепр(о)рци… О́то та(к), єсли и в одє(ж)ды о́вчє(и) и смирє(н)но(и) прихода(т), а́лє ѡ(т) зѹбо(в) во(л)чи(х) позна́єтє и(х), ѡ(т) м(д)рованїѧ пра́ваго… и вимысло(в), ѡ(т) сєбє а́ нє ѡ(т) зако́на и(з)нєсєны(х), ꙗ́вны бѹдѹтъ ва(м) (1598 *Виш.Кн.* 281 зв.); Видитє ли ꙗкъ совєршєн(н)ыє // слѹги а(н)тихри(с)товы є(с)тє. Пытаю ва(с) за(с), чє(м) бы и длѧ котроє причи́ны словє(с)ноє ста́до, пастырѧ єсли (ж) нєпра́во ходи(т), и трѹти(з)ною єрєси, а нєправы(м) єѵ(г)лъски(м) м(д)рованїє(м) и(х) кормити хочє(т)) гладѣти и ѡбличи́ти нємѣло (Там само, 283–283 зв.); В той церкви гнѣздятся…

родовѣ вси, называском зовомые… православные християне, то есть грѣки Русь и другие вси языки, под титулом вѣры восточной… сѣдячие, судного мудрования и вызнанию собора Никейскаго, от соборной апостольской церкве сложенного, вѣры, закона, порядку и науки соборной и апостольской церкве держачися (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 174).

3. (*облудна мудрість*) лжевчення: Нє вм(с) ли сами нн҃ѣ ѹ мнимаючи(м)сѧ дх҃овно(м) чинѹ, и(з) стра(н)ны(х) сѧ рѹгáєтє, хѹлитє, понóситє, нєнави(ди)тє, ѕлословитє // клєвéщєтє; штó сѧ показáло с ты(х) ѹстъ, смро(д)ливѹю згóдѹ важѹчи(х): которыє ты(м) дѹхо(м) рѹгáли мóвачи. а што(ж) сѹ(т)… жєбраки, волоцѹги, змамє(н)ники. Видитє ли вáшого м(д)рованїа стра(н)нопрїи(м)ство (1598 *Виш.Кн.* 272 зв.–273); Он их своею хитростию и ремеслом мирскаго и поганского мудрования прелстил, змамил и возлюбити вѣк сей дочасный покорил и ошукал (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 175); Так власне коли хто з благочестия догмат до латынского мудрования и хитрости выпущен будет, не веда, як его южь ухватит и обуздает и к благочестию привлечет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 191); таковáго хѹлéнїѧ и заблѹжéнїа ѡ(т)ню(д) нє прїймáєтъ цр҃квъ нáшѧ въсто(ч)наѧ ѡблюбéница хв҃а чи́стаѧ пáнˢна; и нє прїймаєт за сн҃ѡвъ такóвыхъ хѹлъниковъ… и подъ нóѕѣ свои тóпчєтъ такóвоє мѹдровáнїє и́хъ ѕлóє, и ѡ(т)мѣтáєтъ нáвѣки (Почаїв, 1618 *Зерц.* 18 ненум.).

4. Те саме, що **мудрованє** у 2 знач.: И разумѣвши тогда апостольскую науку и запрещение иж ни едина польза или пожиток обличенья и посрамоченья, вѣтроразумия и суетнаго мудрования не бывает вам, правовѣрным, ознаймуючи то, глаголю (1608–1609 *Виш.Зач.* 212).

Див. ще **МУДРОСТЬ**.

Пор. **МУДРОВАТИ.**

МУДРОВАНЇЄ *див.* **МУДРОВАНИЄ.**

МУДРОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (*розмірковувати, роздумувати*) міркувати: смирéнъномѹдръствѹю, с покóрою мѹдрѹю (1596 *ЛЗ* 75); Ѡ тéмнѡстїй, ѡ глѹбóкаѧ бéздно, ѡ нєпоболѣнѧ! Гóрнаа, рєчє, м(д)рѹйтє, гдє éстъ Хс҃ на прави́ци Бж҃ой сѣдáчїй (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 291); Смѣрєномѹдрствѹю: с покóрою мѹдрѹю (1627 *ЛБ* 118); Hlan, obernisia, stan, zadiwisia, kotory wysoko Umom litaiesz, mudrosti znaiesz szeroko, hłuboko. Ne popsuy mozku, mudruy potroszku, w sobi obaczaysia, I tych rada nelicha, szczo chodiat sticha, I tych porazaysia (1648 *П. про Пот.* 200);

(*судити, міркувати*) розуміти: см҃рть є(ст) ро(ж)дéномѹ сє, и(ж) миръ // сє(и) любѧ(т), и томѹ мысль свою приковали сѹть. и водлѹ(г) тѣла живоу(т), и мдр҃ѹю(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 231–231 зв.); длѧ того, и(ж) нє то(л)ко искѹса ино(ч)скаго нє знаєтє, áлє ни того самого гóлого и́мєни што є(ст) инокъ нє слыхáли є(с)тє. и ꙗ(к) пє(р)во вˢ мы(р)скѹ(м) станѹ, та(к) и нн҃ѣ бо рєкомо в дх҃овно(м), áлбо и двоáко го(р)шє ми(р)скими éстє, и ми(р)ско живєтє и м(д)рѹєтє (1598 *Виш.Кн.* 280);

(*удаватися в зайві міркування*) мудрувати: а зˢвлáща кгды́ противъ стáрˢшихъ вѣ́домости оухвáлахъ, и дéкрєтахъ дéрˢзкїй довˢтѣпъ, (вырокѹ ѿного запóмнѣвши… албо соломóнова, нє боýдь моýдръ мнѡ́го, áнѣ мѹдроýй

на́збыть) нє вѣдаю ꙗковóю свєрˢбачˢкою на(д) пристойность тѣка́вѣй выба́дꙋєтъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 8).

2. Трактувати, тлумачити; розуміти: Абóвѣмъ мꙋсѣли бы ты́и котóрыи то розꙋмѣю(т) и мꙋдрꙋю(т) єди́но зˢ двоига твєрди́ти и призна́ти, тó єстъ, а́лбо и́жъ половúцꙋ ты́лко на то(т) часъ оучєницы Дх҃а принѧ́ли, а́лбо ли доскона́лє и зꙋпóлного, а́лє нє вшєхмѡ́цного (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 239); И ꙗ́ко(ж) нє Макєдóнїа(н)скаѧ є́рє(с) знóвꙋ ѡ(т)рóди(т)сѧ; А и́жъ правди́вє дхнéныи на тóтъ часъ оучєникѡ(м) Дх҃ъ, да(р) нѣѧкїй бы́лъ дх҃óвный, вˢ посполи́тости дхнéный ѡ(т) зꙋпóлности збави́тєлєвы, а нє выража́ючїй пєрсона́лноє похожéнїє ꙗ́къ Лати́на м(д)рꙋє(т) (Там само, 240); Ѿ ѡшꙋка́нѧ нєпристóйныхъ вы́мыслѡвъ! Нє та́къ и годи́лосѧ мꙋдрова́ти и вымышлѧ́ти ѡ Вєлмóжной и высóкой хва́лѣ, ѡ мꙋдрый Николáю (Там само, 281).

3. (*хибно міркувати*) мудрувати, розумувати: Наꙋчилє(м)сѧ за(с) ѡ(т) Іѡа(н) б҃гослóва сопроти(в)но наꙋцє єv(г)лъско(и) м(д)рꙋючого а(н)тихри(с)то(м), и єгó прє(д)идꙋчи(м) лжєпр(о)роками звати. Наꙋчилє(м)сѧ прєлˢщє(н)ны(ми) ѡ(т) внѣ б҃лгочє(с)тиво(и) вѣры м(д)рꙋючи(х), ѡ(т) Пєтра, Іꙋды, (и) Па́вла ап(с)ловъ, звати (1598 *Виш.Кн.* 309).

Див. ще **МУДРСТВОВАТИ.**

МУДРОЛЮБЕЦЪ *ч.* Любомудр, мислитель: Фїлосóфъ: Любомꙋдрє(ц), мꙋдрыи, коха́ючїйсѧ вˢ м(д)рсти, мꙋдролю́бє(ц) (1627 *ЛБ* 239).

МУДРОСТЬ *ж.* (*цсл.* мѫдрость) **1.** (*розум; досвід, знання*) мудрість: А дитѧ росло и оукрѣплѧлосѧ дх҃о(мь) и наплънѧлосѧ моудрости. а и мл(с)ть б҃жїа была на нємь (1556–1561 *ПЄ* 216); Алє слы́шавши жє óного чоловѣка мꙋдрости мнóгїи дивꙋютъсѧ, и понєва(ж) Ѳєóдѡръ квє́стїй або за́га(д)ки якíись на прóбꙋ посыла(л) кˢ нéмꙋ, и абы ємꙋ ихъ розвѧза́лъ óного жада́лъ, óнъ тыжъ ба́рзо штꙋчнє и вéлми мꙋдрє противъ тогó ѡ(т)писа́лъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 186); Алє понєва́жъ сѣди́ны, мꙋдрость ч҃лвкꙋ: а вóзрастъ // ста́рости, жи́тїє нєпорóчноє: ю́жєсь прєзъ тóє двóє крє́сꙋ вѣкꙋ своє́гѡ дошóлъ зꙋпóлнє, и сѣди́нъ мꙋдрости, и ста́рости живота нєпокалѧ́ногѡ зꙋполнє дошéдши: зá што Гд҃ꙋ Бг҃ꙋ дш҃а твоѧ подоба́ласѧ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 24 зв.–25); Искꙋство: Мꙋдростˢ, ꙋмѣєтно(ст), досвѣдчéньє, свѣдомость (1627 *ЛБ* 49); Та́мъ бꙋдєтъ спрацова́номꙋ ѡхолóда, звонтлéнномꙋ по(д)пóра, оустава́ючємꙋ поси́локъ, воюючємꙋ звѣтѧзство, хóромꙋ здорóвьє, зˢфрасова́номꙋ оутѣха, панꙋючомꙋ ра́да и м(д)рость, и въ вшєлѧ́кихъ потрє́бахъ нєвыпорожнéннаѧ ѡквито(ст) (Київ, 1632 *МІКСВ* 269); пятая планета меркуриꙋшъ то есть в сѣмъ лѣтъ бѣгъ свой викониваетъ, ѡ той планетѣ повѣдаю(т) мдрˢци ижъ вла(д)нетъ му(д)ро(с)тюю (серед. XVII ст. *Луц.* 540); **мудрость земная (земская)** – сьогосвітній, мирський світогляд: О мудрость земная, божей покорися! И ты, че́стный отче, єрєси заприся (к. XVI ст. *Укр.п.* 78); Всѣ(х) до сєбє добрїй това(р) прє(з) цнотꙋ свою тѧгнє(т) мóви(т) Писмó с҃тоє. ѡпꙋсти мꙋ(д)ро(ст) зє(м)скꙋю. жада(и) собѣ ꙋ мєнє злóта в ѡгню досвѣ(д)чєного. то є(ст) мꙋ(д)ро(ст) нб(с)нꙋю (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 2 зв.); **мудрость мирская, мирская мудрость** – те саме, що **мудрость земная**: вѣдаючи ми,… премудрость,… в которой и

сам Павел забаву учинил…, потом же, озарившися и просвѣтивши духовным разумом христовым, оную хитрость и мудрость мирскую поверг и в забыть положил (1608–1609 *Виш.Зач.* 205); нє длѧ похвалы // выгра(н)ѧ прєпиратє(л)ного (ꙗкъ жє ми́р҄скаѧ мꙋдро(ст) звыкла проходити) то чиню, алє длѧ сп҃сєнїѧ моє́го и вашєго, ѡ которо(м), Бъ҃ вѣсть ꙗ́кожє и ѡ своє(м) рєвнꙋю (1596 *Виш.Кн.* 269 зв.–270); **мудрость плотеская** – те саме, що **мудрость земная**: Мудрость пло́теская Христа преслушаєт и духа святого в себе не вмещает. Которая церкви смуща́ніє творить и вра́та до Христа грѣшником затворить (к. XVI ст. *Укр.п.* 80); **мудрость свѣтская (свѣтсцкая, свѣцкая)** – те саме, що **мудрость земная**: Абовѣмъ мудрость свѣтская глупство єстъ у Бога (1603 *Пит.* 106); Бо и царество (!) грецкоє, которое ся первей назвало христіяном, мѣло в собѣ тую мудрость свѣтсцкую и владзу земную и для того, яко сами цесарове христіанскіє, такъ и патріархове всѣхъ чотырох столиц в рожныє блуды, герезіє, отщепенства от православія вопадали (Львів, 1605–1606 *Перест.* 55); То́тъ ст҃ы́й… сєбє прине́съ Хꙋ҃ офѣрꙋ вдѧ́чнꙋю и прїє́мнꙋю, ꙗрмꙋ и́ночєскогѡ жи́тїа… а то́ сна́ть чꙋдовнѣ́йшаа є́стъ, жє прє(д) тоє́ю нб(с)ною простото́ю в҄ свѣцкой мꙋдрости до́брє бы́лъ цвичо́ный (Київ, 1627 *Тр.* 554); **мудрость телеснаѧ** – те саме, що **мудрость земная**: му́дрость тєлє́снаѧ воро(ж)ство єсть на бг҃а, и божомꙋ за́конꙋ нє покара́єтсѧ (Острог, 1587 *См.Кл.* 13); мꙋдрость мо́ви(т) тєлє́снаѧ нє́прїѧтєлє(м) єстъ бг҃ꙋ (Острог, 1607 *Лѣк.* 61); <А>бовє́м сла́ва наша є́стъ, свѣдо́ц(с)тво сꙋмнє(н)ѧ <н>ашого, жє в҄ простотє ср(д)ца, и в҄ щи́рости Бж҃їєи и нє в҄ мудрости тєлє́сной: алє в ла́сцѣ Бж҃ой (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 1 зв.);

(*одна з моральних чеснот*) мудрість: и кг(д)ы доскона́лы боу́дєш҄ в моу́дрости. и мєнє кро́лѧ и ѡ(т)ц҃а наоучи́тєлѧ твоєго оувєсєли́шъ. та(к)жє тє(ж) и са́мъ и н҄ши(м) оучитєлєм҄ бы́ти достоу́пишъ (Острог, 1614 *Тест.* 181); А на́мъ за́сь ѡ(т) Сїѡ́на, За́конъ, Мꙋдрость, Вѣрꙋ Дарова́но: за́ тымъ тєжъ и сла́вы на(д) мѣрꙋ. Пристꙋпи́ Гєликѡ́нє, дай чє́сть познай Па́на! Ѡпꙋсти́вши Жолнѣрство привита́й гєтма́на (Київ, 1632 *Євх.* 294); Мозокъ сотворенъ на трое роздѣле(н)ний есть, една частка же вла(д)не(т) мꙋдро(с)тю. вторая разꙋмомъ. третая поцтиво(с)тю. а гди ся тии ча(с)тки право стоятъ. тогди чл҃къ здоровъ (серед. XVII ст. *Луц.* 544); **мудрость небесная, небѣсная мудрость** – християнська мудрість: Альбо ачей бы еси показал… ученика… который… всю таемницу спасения оным открыл, и всю философию небѣсное мудрости – в смирении быти – изобразил и научил (1608–1609 *Виш.Зач.* 226); Всѣ(х) до́ сєбє добрїй това(р) прє(з) цнотꙋ свою тѧгнє(т) мо́ви(т) Писмо́ ст҃оє. ѡпꙋсти мꙋ(д)ро(ст) зє(м)скꙋю. жада(и) собѣ ꙋ мєнє зло́та в ѡгню досвѣ(д)чєного. то є(ст) мꙋ(д)ро(ст) нб(с)нꙋю (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 2 зв.);

(*глибокі думки, повчання, наука*) мудрість: соломѡ́нъ… мовилъ… и // ѡ га́дєхъ и ѡ ри́бахъ. и приходи́ли зо вси́хъ наро́довъ слꙋхать мꙋдрости соломѡ́ново(и) и ѡ(т) всихъ ц҃рєвъ зємны́хъ кото́рїи слы́шали мꙋдрость єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 292–292 зв.).

2. (*сукупність знань, науки*) мудрість: Лоука бж(с)тв҄ныи зь ан҄тїѡхїи быль родомь.

лѣкарь барьзо нє посполитыи. и вноутрьнєи моудрости быль наоучєнь. нє тлько алє и жидо(в)скоую наоукоу. наоукоу (!). з҃выкль достаточнє (1556–1561 *ПЄ* 201 зв.); Был҃ бо ѡ(т)ц҃ь єго рыбитвомь. а ѡнь пакь до кон҃ца рємєсла и ѡц҃єв҃ского нє оумѣль. и нє наоучєнь быль, ани жидов҃скои ани грєцькои моудрости. Ани книж҃ного писанїа, ѡ(т)иноу(д) нє розоумѣль (Там само, 336 зв.); Єсли оу мȣдрости сѧ кохаєшъ, ѡнъ є(ст) наймȣдрѣйшїй, єсли в пѧнкности, ѡ(н) ѡ(т) сынóвъ лю(д)скы(х) єстъ пѧ(н)кнѣ(и)шїй, єсли в мóцности и потоýжности, ѡнъ є(ст) пáно(м) потоýжны(м) и мóцны(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 225); в то(т) ча(с) народи(л)сѧ мо(и)сє(и) которы(и) бы(л)… хова(н) три мѣсєци в дому ѡ(т)ца своєго. коли єго пото(м) выкинєно на воду ȣзала єго до(ч)ка фараѡнова и выховала єго собѣ за сына. и навчо(н) бы(л) мо(и)сє(и) ка(ж)дои мудро(с)ти єгипє(т)ской и бы(л) ду(ж) въ словє(х) и въ справє (II пол. XVI ст. *КА* 33); Hlan, obernisia, stan, zadiwisia, kotory wysoko Umom litaiesz, mudrosti znaiesz szeroko, hłuboko. Ne popsuy mozku, mudruy potroszku (1648 *П. про Пот.* 200).

3. (*система основних поглядів кого-небудь*) учення: латинник… //… мудростию аристотелскую мѣрити и образовати пресущественное и непостижимое божество будеть, истинною не довлѣет, мечтанием же и лжею языческое хитрости истинну тебѣ или у тебе украсти хощет (1588–1596 *Виш.Кн.* 129–130); А Христос, Збавитель нашъ, не объявилъся мудрым фарисеям и законоучителем, але убогим и неучоным, абы не мудростію Арыстотелевою, поганскою, але смиренномудростію Духа святого бозство свое показалъ (Львів, 1605–1606 *Перест.* 50); Якож діаволъ такъ уловил тую столицу западнюю, ижъ єй найпервей от патріарховъ оторвалъ, а потомъ владзу свѣцкую в Римѣ єму подалъ, до того мудрость поганских философовъ в сердцу их залецилъ, которою уловленъ будучи, смиреномудріем божіим погордилъ (Там само, 54); **кохаючїйсѧ въ мудрости** – філософ: Любом(д)ръ: любопрєм(д)ръ: кохáючїйсѧ в҃ м(д)рости, філосóфъ (1627 *ЛБ* 61); **лживая мудрость** – лжевчення; єресь: Ваша тогда милость, мудрый латинниче, на деспект и зелживость науцѣ святаго апостола Павла не толко бы есте от лживое мудрости и хитрости свѣтское стеречи имѣл, але еще так есте поганскими учители, Аристотелем и другими, умотал, иж толко второе пришествие христово твоего костела мудрость и науку с поганское мудрости вымотает и обнажит, а в жизни сей никто же (1608–1609 *Виш.Зач.* 207).

4. (*сукупність догматів певного віросповідання*) віровчення: Тако тогда и ты, любимый прочитателю, пилне смотри латынской мудрости духа, коли себѣ и своих во своем писанию хвалит (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 164); А мудрость рымская научаєт вѣрою досягати, ижъ во оплатку тѣло и кровъ Христова єст; що єст вєликоє матацтво и фундаментъ всѣхъ иншихъ єресей (Львів, 1605–1606 *Перест.* 55); Ваша тогда милость, мудрый латинниче, на деспект и зелживость науцѣ святаго апостола Павла не толко бы есте от лживое мудрости и хитрости свѣтское стеречи имѣл, але еще так есте поганскими учители, Аристотелем

и другими, умотал, иж толко второе пришествие христово твоего костела *мудрость* и науку с поганское мудрости вымотает и обнажит, а в жизни сей никто же (1608–1609 *Виш.Зач.* 207); дознали бо того святые отцы, искусилися лѣчити латинское мудрости хоробу и не толко не оуспѣли ничтоже, але еще посмѣяны, поругани и за глупых полichени от них были (1608–1609 *Виш.Зач.* 208).

5. Християнське віровчення, християнство: Стары́хъ го́рдост҄ пога́нωвъ вєсь свѣ(т) наполни́ла, Скорω то́л҄ко и(х) глѹпство Мѹдро(ст) заслони́ла (Київ, 1632 *Євх.* 294).

◊ **вечная мудрость** – Божа Премудрість: Въ останку вечная мудрость нехай о насъ радитъ, а штомъ тутъ написалъ, верь ми, же не завадитъ (поч. XVII ст. *КЛ* 87); **мудрость Божаѧ (бж҃їѧ)** – те саме, що **вечная мудрость**: Пови́ннистє… захова́ти… малжє́нскѹю мл(с)ть: кото́раѧ нє ты́л҄кω в҄ домѹ всє споража́єтъ, и ѩко́бы дн҃ь ω(т) днѧ добра примножа́єтъ? лєчъ тыжъ и найвышшогω Пана Маєста́тови є́стъ прї́ємна, ѩ́къ ω то́мъ м(д)рость Бж҃аѧ мо́витъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 932); Мѹдрость бж҃їѧ (то є(ст) сн҃ъ бж҃їй) збѹдова(л) собѣ до́мъ… и заколо(в) свою офѣрѹ. и чє́(р)плє(т) в҄ кє́лихѹ своє(м) вино́ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 105); **мудрость предвѣчная, предвѣчнаѧ мудрость Божаѧ** – те, саме, що **вечная мудрость**: И(ж) кто мѹдрости навыкнѹти хочє(т), трєба ємѹ Гва(л)товнє з мѹдро(ст)ю прє(д)вѣчною… єдно(ст) и товари(ст)во мѣти (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* І-1, 92); Прє(д)вѣчнаѧ мѹдрость Бж҃аѧ роспроража́ючи высо́кѹю свою нб(с)нѹ Гїєра́рхїю, Дє́ва(т) чи́нω(в) Аггл(с)ки(х) (вє́длѹгъ Дїωни́сїѧ с(т): Арєωпаги́ты) на три ча́сти роз(д)ѣли́ла (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 922).

Див. ще **МУДРОВАНЄ, МУДРОВАНИЄ.**

МУДРСТВОВАТИ, МУДРЪСТВОВАТИ, МУДРЬСТВОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* мѫдрьствовати) **1.** Думати, мислити: Мы тако, православнии, мудрствуем, вѣруем и исповѣдуем, яко подобает спастися хотящему: первѣе познати правдивую божию церковь, таже от церкви вѣдомостию познания о бозѣ взысканием православной вѣры породитися и науку приняти (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 167); Богъ положилъ въ Церкви первѣе пророки… пастыри, учителѣ и прочая… А ижъ не положилъ, певне не зналъ его. Зачимъ и намъ не годится надъ апостола Павла болше мудрствовати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 465).

2. (о чім і без додатка) Судити; міркувати, розуміти (про що і без додатка): ѹвѣри(л) є(м) бра(т)ско(мѹ) постановєню. И ты(ж) па(с)ку ѹчи(л) мѧ му(д)ръствовати и(н)шую кромѣ тѣла и крови х(с)а Бг҃а нш҃его (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); та́кжє ѩко і о исхождє́нїю ст҃ого дх҃а тєлє́снє м(д)рьствѹютъ. са́мы(х) бо писа́нїа свѣ(д)тєлствѹю(т) ω сє́мъ (Острог, 1588 *Сур.* 65 зв.); чє(м) жє сѧ вы дх҃овны(ми) зовєтє, а тєлє́снє и пога(н)ски м(д)ръствѹєтє и гл҃єтє, и самого х(с)а, сн҃а бж҃їѧ, цр҃ѧ на(д) цр҃и нб(с)наго наѹкѹ и ѡ́бра(з) смирєном(д)рїѧ показавшєго, своє́ю го(р)достїю и хѹло́ю попираєтє (1598 *Виш.Кн.* 286); Теперь же юже познаваю, иж ты не сам прирожоным и учоным от писма разумом, Скарго, мудрствуеш и бѣседуеш, но истинный дух воздушны твоими усты речет, и той тебѣ шептал, коли

еси тое книжку писал (1608–1609 *Виш.Зач.* 223); цр҃ъ макєдо́нскіи алєѯа́ндє(р)… кгды ѡ(т) филосо́фа нєдобрє м(д)рствꙋючого довѣда(л)сѧ, жє нє єдинъ єстъ свѣ(т), алє бо́лшъ ихъ є(ст), поча(л) пла́кати ламєнтова́ти ба(р)зо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271 зв.);

те саме, що **мудровати** у 1 знач.: Ѿ ты́хˁ рє́ча (!) кото́рыи сꙋ(т) Го́рнїи, мо́ви(т) ап(с)лъ, М(д)рствꙋйтє, гдє Хс҃ є(ст), по прави́цы оц҃а́ сѣдѧ́чїи (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127).

3. *Перен.* (о кім) (*мати уявлення про кого-небудь*) оцінювати (кого), судити (про кого): И доколѣ еще плотское и внѣшнее мудрование проходит и в прелести художества языческаго ся забавляет и о собѣ высоко мудрствует, ниже помечтати о разумѣ духовном не может (1588–1596 *Виш.Кн.* 130).

Див. ще **МУДРОВАНЄ, МУДРОВАНИЄ.**

МУДРЦЪ *див.* **МУДРЕЦЪ.**

МУДРЪ *див.* **МУДРЫЙ.**

МУДРЪСТВОВАТИ *див.* **МУДРСТВОВАТИ.**

МУДРЪЦЪ *див.* **МУДРЕЦЪ.**

МУДРЪЦЬ *див.* **МУДРЕЦЪ.**

МУДРЫЙ, МУДРИЙ, МУДРЇЙ, МУДЕРЪ, МУДРЪ *прикм.* **1.** (*який має великий розум, життєвий досвід, знання*) мудрий: мудраꙗ жє цр҃ца єлєна. много золота и срѣбра. ѡ(т)дала на службу цр҃кви (1489 *Чет.* 205 зв.); Но сама премудрость Божа, которыи же есть Сынъ Божій, складалъ есть самъ тыи книги черезъ уста мудрого Соломона, для милости своее (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); я тыжь посылаю до вас пр(о)р(о)кы, а моудрыи оучитєли (1556–1561 *ПЄ* 100); И за(с) єсли сѧ кто мнимає(т) бы́ти м(д)ръ вˁ вѣцѣ сє(м), нєха(и) сѧ оучини(т) кглꙋпы(м), ꙗ́ко ничого нєзна́ючи(м); тогда бѫ́дє(т) м(д)ръ (п. 1596 *Виш.Кн.* 235 зв.–236); Хиба если только ты съ твоими новыми теолокгами такъ еси мудеръ, жебысь ихъ мелъ объмовити (Володимир, 1598–1599 *Відп.ПО* 1069); Всякій (мовитъ Христосъ), который слышитъ слова мои сіи, и творитъ ихъ, уподоблю его мужу мудру, который збудовалъ домъ свой на камени (1603 *Пит.* 94); спро́стный бовѣ(м) то(т) оумыслъ, ꙗкобы нѣꙗкїй тѧжа(р) лєжи(т) на ка(р)ка(х) и(х) дш҃ъ… и є́стъ то чл҃ка правди́вого и моу(д)рого ски́нꙋти тако́выи тѧжа(р) и потыка́ючогосѧ нє́прїатєлѧ своє́го ѡ(т)рази́ти (Острог, 1607 *Лѣк.* 10); розˁшихова́лъ и́хъ на пѡ́лˁки, ꙗ́ко моу́дрий гє́тма(н) во́йско (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3); Свѧтобли́вый моу́жъ, и моу́дрїй іѡа(н) лѣстви(ч)ни(к). звы́клъ бы(л) мо́вити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 188); Бо зˁго́ла бєзˁ грѣха бы́ти, є́стъ вла́сность Бж҃аѧ… а ѡ(т)мѣни́ти нєчи́стый животъ на побо́жный, є́стъ пови́нность чл҃вка мꙋдрогѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 26); I ty, Czehirine, misto vkrainne, nemenszuiu sławu Teper w sobi maiesz, koli ohledaiesz w rukach buławu Zacnoho Bohdana, mudroho hetmana (1648 *П. про перем.* 202);

(*про Бога*) мудрий, премудрий: Богу нєсмєртє(л)ному, Богу мєшкаючому в свє(т)лє нєприступному, Богу нєвидомому самому мудрому, самому доброму… А збавитєлꙗ нашого єзꙋса ха҃ нєха(и) будє(т) чєсть и хвала (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 111 зв.);

(*про тваринний світ*) (*наділений розумом*) розумний, кмітливий: За́ко(н)нікъ кото́ры(и) хочє(т) дѹхо(в)ны(и) мє(д) робити, має(т) ꙗко мѹ(д)раꙗ // пщо(л)ка цнотѹ… збирати… а в оулий ср(д)ца своє́го… покладати и заховывати (серед. XVII ст. *Кас.* 63–63 зв.).

2. (*який ґрунтується на глибокому розумінні, великому досвіді*) мудрий: нє бѹдєт ли ласки Вашєй Милости, рач намъ в томъ наѹкѹ дати, ꙗко быхмо сꙗ сєздє бєз Вашєй Милости заховати мєли, што всє нѹсчами мѹдромѹ розѹмѹ и добромѹ бачєню Вашєй Милости (Вінниця, 1569 *AS* VII, 324); Вѣрю…, же ваша милость… зъ высокого а мудрого баченья вашей милости, яко панъ побожный а справедливый,… то загамовати и опатрыти будешъ рачилъ (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); а лагодностію и прыемностію своею и обычаевъ и мудрою а снадною мовою своею тыхъ, которые отъ правдивое дороги отступили, упомнели (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 135); И видишъ ми се подобенъ быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые (въ комедияхъ) убравшися въ коштовную одежу, носетъ на собе особу царъскую… ступаютъ поважне, и готуютъся, якобы што великого и мудрого мовити хотели (Володимир, 1599 *Відп.ПО* 1043); листовъ мамъврановъ черезъ нихъ же посылаю до братолюбия вашого с печатю и подписомъ руки моее, поручывши то мудрому благочестивому баченю вашому (Корсунь, 1625 *КМПМ* I (дод.) 274); а ко́ждого днꙗ… абымъ проси́лъ за то́тъ… До́мъ, ижˢ бы вˢ славѣ… зостава(л): Бг҃ѹ… // кѹ чти и хва́лѣ, Кро́лю Па́нѹ и Рєчи посполи́той на мѹдрѹю ра́дѹ (Київ, 1631 *Тр.ц.* 8–9 ненум.); що (!) все мудрому бaченю велможности вашей полетивши и отписъ того листу, унижене просимъ (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157).

3. *У ролі ім.* Мудрий, -ого, розумний. -ого: сѹдіꙗ… нє почти(т) мѹдры(х) на(д) грѹбы(х), а́нѣ бога́ты(х)… на(д) оубо́ги(х) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 78); простако́ви всє кри́во хотꙗ(и) и напростѣйшє, а моу́дрїй и криво́є спра́вити мо́жє (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5 ненум.); А҃гглъ:… розѹмѣлъ єси сєбє на(д) доброго лѵчшимъ, на(д) мѹ(д)рого мѹ(д)рѣйшимъ, на(д) богатого бога(т)шимъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); А́лє до́брє при́мовѣсть о́наꙗ мо́витˢ; Нє строфѹй злы(х), абы́ тꙗ нє знєнави́дѣли: строфѹй мѹдрого, и оулю́битъ тꙗ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 333); Двана(д)цать є́стъ оужива́нїй нєпорꙗ́дны(х) свѣта: Мѹдрый бє(з) оучи́нкѡвъ, Стары́й бєзˢ Богобо́йности, Млодє́нєцъ бє(з) послѹшє́нˢства (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 6).

Пор. **МУДРѢЙШИЙ.**

МУДРЬСТВОВАТИ *див.* **МУДРСТВОВАТИ.**

МУДРѢЙШИЙ, МУДРЕЙШИЙ, МУДРѢЙШЇЙ *прикм. в. ст.* **1.** Мудріший, розумніший: И похвалиль г(с)пдарь справˢцоу нєсправєдливого. и(ж) тоє ѡнь моудрє оучиниль. бо сн҃вє того то вѣкоу моудрѣишїи соу(т). нижˢли сн҃вє свѣта в родѣ своємь соу(т) (1556–1561 *ПЄ* 292); ка́жды(и) з ни́хъ можнє(и)шимъ, мѹдрєйшимˢ, и зацнє(и)шимъ єди(н) на дрѹгого хо́чєтъ бы́ти на свѣтє (Острог, 1587 *См.Кл.* 13); мо(и) є(ст) да́ска(л) проста(к). алє ѡ(т) всѣ(х) моудрѣишїй (1599–1600 *Виш.Кн.* 203–203 зв.); Моу́дрѣйшїи ты(ж) на(д) всѣ(х) потєнта́товъ ѡ(н) соломо́нъ мона́рха. котры́й

з нб҃а набы(л) сєбѣ прм(д)рости свѣтла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 2); а́лбо ґды́бы ꙗка́ѧ Па(н)-на, на(д) вси́ и́ншїи сличнѣйшаѧ, мꙋдрѣйшаѧ, и бога(т)шаѧ, взѧла́ собѣ за мꙋжа оубо́гого, по́длого рожа́ю, // и шпє́тного (Вільна, 1627 *Дух.б.* 66–67); Ѧлє до́брє при́повѣсть о́наѧ мо́вит; Нє строфꙋ́й злы(х), абы́ тѧ нє знєна-ви́дѣли: строфꙋ́й мꙋдрого, и оулю́бить тѧ: дай мꙋдромꙋ винꙋ и мꙋдрѣйшимъ бꙋдє(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 333);

(*глибший, переконливіший*) мудріший: А подобно его десятокъ словъ были бы мудрейшие и у мене вдячнейшие, а нижъ тая твоя Быблия, зъ Алъкораномъ помешаная, котрое-мъ отъ тебе не потребовалъ (Володимир, 1598–1599 *Відп.ПО* 1045).

2. У ролі ім. Мудріший, -ого: любо(в) в… ва(с) абы ѡпочивала, и мє(н)ши(и) проти(в)-ко бо(л)шє(м)у и ста(р)шє(м)у абы сѧ склони(л), и подлѣишї(и) в ростро(п)ности проти(в)ко мꙋдрѣ(и)шємꙋ на(д) нєго (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1 зв.).

Пор. **МУДРЫЙ.**

МУДРѢЙШЇЙ *див.* **МУДРѢЙШИЙ.**

МУЖ *див.* **МУЖЪ**.

МУЖАТИСЯ, МУЖАТИСѦ *дієсл. недок.* (*цсл.* мѫжатисѧ) *перен.* (*ставати сильнішим, стійкішим*) мужніти, міцніти: жадаимо наоуки цр҃ковноє. што на(с) на всѧкии ча(с). вчить хс҃ъ. своєю бг҃атою мл(с)тью гл҃ѧ. моужаитєсѧ да крєпатсѧ ср(д)ца ваша. (1489 *Чет.* 346 зв.); агг҃ль гн҃ь съшєдь… рєчє ми́рь то́бѣ… мꙋжайсѧ и крѣписѧ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 166 зв.); Раз єсте крещени, любиміи дру́зи, мужа́йтеся нынѣ о преблагом бозѣ. От второго креста, єреси, бѣжѣте и от прелестников себе стережѣте (к. XVI ст. *Укр.п.* 86); Мꙋжа́йсѧ многоплємє́нный, россѣй народє, Да Христо́съ нача́ло крѣпости въ тєбѣ бꙋдє (Львів, 1591 *Адел.* тит. зв.); А ты православія мужайся. народе, небесный цар завше съ тобою єст и буде! (1603 *Укр.п.* 154); И такъ мужаются и укрѣпляются, посредѣ волковъ невредимы сут (Львів, 1605–1606 *Перест.* 36); commasculare, мужатися (1642 *ЛС* 131).

МУЖАТИСѦ *див.* **МУЖАТИСЯ.**

МУЖАТКА *ж.* (*стч.* mužatka, *стп.* mężatka) заміжня жінка; дружина: а… па(н) криштофъ лєшнєвски(и) звєзавши нєвєсту статєчнꙋю мужа(т)кꙋ васковую мазановую… и дєвку тивона хрєнъни(ц)кого сидора талаша на (и)мє ѡвдю са(м) ѡсобою своєю тира(н)ски ꙋсилуючи и(х) покгва(л)тилъ (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89); а то тые суть, которые ся зъ мужатками лучатъ, албо сами, жоны маючи, з ынъшими ся кладутъ, и што такъ мужъчизна, яко и белая голова, однаково маютъ быти караны (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 475); што то за панна нє є(ст) Панна мꙋжа(т)-ка єсть нє єсть мꙋжатка послюблєна є(ст) вдова… вєлики(и) маєть посагъ (к. XVI ст. *Розм.* 49); жєна кото́раа лєжи(т) и(з) ины(м), хо́тѧ(и) жє мꙋжа́тка. нє має(т) грѣхꙋ. Єсли жє́ нє поча́ла ѡ(т) нєго (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 96 зв.); а то́й кото́рый сѧ нє жєни(л), а́лбо кото́раѧ нє ишла за́мꙋ(ж), стара́єтсѧ ѡ рє́чахъ па́нскихъ, абы была ст҃о́ю тѣ́ломъ и дꙋхомъ, и та́ѧ є́ст розни́ца мє́жи мꙋжа́ткою и Па(н)ною (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 923).

МУЖБУЙСТВО *с.* (*стч.* mužebojstvo, mužobojstvo, *стп.* mężobójstwo) те саме, що

мужобойство: и пила(т)… похо́тѣ(л) єго поустити… и наро́ди… кры́кнѫли го́лосо(м). нє се́го, нє сєго. алє вара́ввѫ поу́сти на(м). ко́торыи на мѫ(ж)боу́иствѣ поимань. и оуса́ж(д)єнь бы(л) въ тємни́цѫ (Смотрич, XVI ст. *Проп.Д.* 8).

Див. ще **МУЖЕУБІЙСТВО, МУЖОБОЙСТВО.**

МУЖЕБІЙЦА *див.* **МУЖОБОЙЦА.**

МУЖЕБОЙСТВО *див.* **МУЖОБОЙСТВО.**

МУЖЕЙСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕЛОЖЕЦЪ *ч.* (*цсл.* мѫжєложьць) мужоложець: emascul[at]or, мужєложєцъ (1642 *ЛС* 177).

Див. ще **МУЖОЛОЖНІКЪ.**

МУЖЕЛОЖНИКЪ *див.* **МУЖОЛОЖНІКЪ.**

МУЖЕЛОЖТВО *див.* **МУЖЕЛОЖСТВО.**

МУЖЕЛОЖСТВО, МУЖЕЛОЖТВО *с.* (*цсл.* мѫжєложьство) мужолозтво: В то́й ча́съ, гдє хлю́ба свѣ́та сєго; гдє прѹ́жнаѧ хва́ла; гдє ро́скоши; гдє заживанѧ… //… гдє ро́скошъ поп҄днаѧ, нєчи́стаѧ, и бры́дкаѧ; гдє ме́рзкоє мѹжєло́жтво, вˢ пожадли́вости здрадли́вѹй коха́ючїисѧ (Львів, 1642 *Час.Слово* 269 зв.–270); ѡ(т) Ко́рєни зло́го, Нєчы́стости, вѣ́твїє. Содо́мїѧ, а́лˢбо мѹжєло́жˢство, скотоло́жство, Бг҃ѹ и лю́дємˢ ме́рзˢскїє грѣхи (Львів, 1645 *О тайн.* 55).

МУЖЕЛЮБИЦЯ *ж.* Сповнена любові до людей: сиꙗ словєса слыша(в) Захариꙗ. въскорє ко аннє ѡ(т)вєща(л). бл҃гословєнъ плодъ оутробы твоєꙗ моужєлюбицє. прославлєнъ твои приводъ бг҃олюбицє (1489 *Чет.* 79 зв.).

МУЖЕНЪ *див.* **МУЖНИЙ.**

МУЖЕПОБѢДИТЕЛНЫЙ *прикм.* (*цсл.* мѫжєпобѣдитєльныи) (*який здобуває перемогу*) звитяжний: Андро́нікъ: Мѹжєпобѣди́тє(л)ный, мѹ(ж) звитѧ(ж)ны(и) а́бо звитѧжи́сты(и) (1627 *ЛБ* 176).

МУЖЕРОДИТЕЛНИЦЯ *ж.* (*про Богородицю*) Мати: анг҃лъ рєклъ. ра(д)уисѧ ѡбрадованнаꙗ… мт҃и (бо) нєб(с)ного соудьи боудєшь. ра(д)уисѧ ѡвдовѣвшєго мира. моужєродитє(л)ницє нєблазінаꙗ. радоуисѧ храмино бж҃ьꙗ. оу тобѣ бо жи(л) сн҃ъ бж҃їи (1489 *Чет.* 161).

МУЖЕСКИ *присл.* Мужньо, стійко: На завтрие, глаголет, коли на муку изведены были, оный брат, который прощения искал, мужески претерпѣл, благочестия не предал и, законно скончав, к богу отиде (Унів, 1605 *Вишн.Домн.* 194).

Див. ще **МУЖЕСКО, МУЖЕСТВЕННО.**

МУЖЕСКИЙ[1] *прикм.* (*який стосується одруженого чоловіка*) чоловіків: и дає е́и г(с)дь бг҃ъ покѹтѹ болѣзни и тѧ́жкоє рожє́ньє и кло́поты вєли́ки о́коло дѣ́токъ и домо́вства: и подˢда́нство подˢ мо́цъ мѹжєскѹю кладє́тъ на ню (серед. XVII ст. *Хрон.* 9 зв.).

Див. ще **МУЖНИЙ, МУЖОВЫЙ, МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСКИЙ[2] *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСКЇЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСКО *присл.* Те саме, що **мужески**: Пре́то те́жˢ дале́кѡ бо́лшїи на́дъ пе́ршїи

по́двиги и пра́цы ѡколо вѣры Правосла́вной пріимꙋєтъ и пока́зꙋєтъ, а́ то мꙋжєскѡ, статє́чнє и тєрпли́вє (Київ, 1627 *Тр.* 397).

Див. ще **МУЖЕСТВЕННО.**

МУЖЕСКЪ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСКЫЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСТВЕННО *присл.* Мужньо, завзято: Бг҃ъ ми ты ѡ х(с)е помощъ и ѡ́брона. и ѡ(т) всꙗки[х] враго[в] тве(р)даа заслона, ꙋкрѣпи мꙗ тобѣ вѣрно работати, на грѣха и врага мꙋжественно стати (к. XVI поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 82); а о́нъ прави́цєю зᷤ высо́кости покрѣплє́ны(и), нє ꙋстраши(л)сѧ и нє ꙋбоа́лсѧ: а́лє рє́внѡ и мꙋжєствє́ннѡ става́лъ, Єп(с)пїи борони́лъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 83); Потыка́ймосѧ ра́чєй мꙋжєствє́нно, абы́смѡ нєчи́стыи бѣ́сы зви́тѧжили (Львів, 1642 *Час.Слово* 278 зв.).

Див. ще **МУЖЕСКИ, МУЖЕСКО.**

МУЖЕСТВЕННЫЙ, МУЖСТВЕННЫЙ, МУЖЕСТВЕНЪ *прикм.* (*цсл.* мѫжьствьнъ) (*сповнений мужности, хоробрости*) мужній: Являють бо вѣру войны в день брани и за́ то от царя бывають вѣнъча́ни. Будте ж мужестве́нъни, иноци и мѣря́не, Христос вам на по́мощь невидимо ста́не (к. XVI ст. *Укр.п.* 87); О возлюблє(н)нїи, єсли бы єстє ви́дѣли и вѣдали того дїавола,… ко бл҃гочєстїю ско́ро ꙗ́ко добрыє и мꙋ(ж)ствє(н)ныє во́ины, во(з)вратилисѧ бы є́стє (1598 *Виш.Кн.* 276); ѡба́чилъ дїа́воль; ꙗ́ко роспространи́ласѧ цр҃квъ хв҃а, на лицє всєи зємлѣ; и ꙗ́ко // ко́нъцы грани́цъ сво́ихъ простєрълá въ ѡбо́и вѣки; и ꙗ́ко сн҃а оуроди́ла мꙋжєствє́нного (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59 зв.–60); ꙋмє́рла о́наа Юди́ѳъ мꙋжєствє́ннаѧ, и ѡ(т)ч(с)кїа вѣри тє́плаа рачи́тєлница (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 15); Андрє́й: Мꙋжєствєнъ, смѣлы(и), намоцнѣ(и)шїй, намꙋ(ж)нѣйшїй (1627 *ЛБ* 176);

(*який виражає хоробрість, рішучість*) мужній: И сна́днє постꙋпи(т) на гороу досконáлости прєз стє́пєню вї: а҃, чистотꙋ сєрдє́чнꙋю и нєви́нность.… ѕ҃, ср(д)ца поко́рность, и повиновє́нїє. з҃, побо́жнꙋю ла́скꙋ и бл҃гоꙋго́дїє. и҃, оума высо́кость и вынє́слость. ѳ҃, оутрапє́ньє тєлє́сноє и покꙋтꙋ. ї҃, мꙋжєствє́ннꙋю статє́чность и тєрпѣнїє (Київ, 1625 *МІКСВ* 131).

МУЖЕСТВЕНЪ *див.* **МУЖЕСТВЕННЫЙ.**

МУЖЕСТВО, МУЖСТВО, МУЖЬСТВО, МУЗСТВО *с.* (*цсл.* мѫжьство) **1.** Мужність, хоробрість: ѡдинъ только ѡсифъ ѡсталъ. тотъ (ж) вн҃нкъ єго нєбоꙗзнивъ вчинилсѧ смѣлъ. как жє рєчєно в писаньи. правє(д)никъ ꙗко лєвъ оуповаєть. прото (ж) мꙋжєствомъ вєликимъ дивнымъ смѣєть (1489 *Чет.* 326 зв.); ѡ(т) си(х) оучими єсмы. мѫжєствоу мѫдрости правдѣ, и цѣломѫдрїю. мѫжᷤствоу єг(д)а гл҃ть г҃ь, нє оубойтєсѧ ѡ(т) оубиваѫщи(х) // тѣло, дш҃ѣ жє нє могѫщи(х) погоубити (1556–1561 *ПЄ* 16–16 зв.); А на то(м) фꙋнᷤдамєнтє вси цно́ты бꙋдꙋю(т), ѡ(т)чи́знє ми́ло(и) дє́лᷤнымъ мꙋжᷤство(м) ꙋслꙋгꙋю(т) (Єв'є, 1611 *Епігр.Ог.* 2); Цны́й Григорїй… Мꙋжьствомъ своимъ, всю́ды Сла́вы набыва́ючи: Зᷤ нє́прїатєльми сѧ потоу́жнє стира́ючи. Прєзъ що Рє́чи Посполи́той вѣрнымъ сѧ ставилъ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 7); Бо́сь оутра́тила сво́го Малжо́нᷤка ми́лого, Кро́лю, и Посполи́той рє́чи зычли́вого. Кото́рого Мꙋжєства, Тꙋрчинъ и Тата́ринъ Боꙗ́лъсꙗ,

досвѣдчивши, жє бы́лъ до́брый Во́и(н) (Київ, 1622 *Сак.В.* 47 зв.); вєли́коє Па́нство Алєѯа́ндра о́ногѡ, кото́рый Панова́лъ, на(д)… Прови́нциами: Гдє бога́тство… Соломѡ́на! гдє мꙋзство Самсо́ново!… гдє сла́ва Мꙋдрости… Арі̇сто́тєлєвы! (Київ, 1632 *МІКСВ* 287); Ср(д)цє нєꙋстраше́нноє, Мꙋжєствѡ нєпрєло(м)ле́ннѡє, То ва́шє ѡрꙋжїє ѡ(т) Бга ва́мъ да́нноє (Чернігів, 1646 *Перло* 46).

2. (*зрілість, змужнілість*) мужність: Который попъ Бужковский первопомененый поведилъ, иж дей я служил з дитинства аж до мужства небожчику князю Федору Санкгушку, старосте володимерскому (1579 *АрхЮЗР* 8/IV, 450).

МУЖЕУБИЙСТВО *див.* **МУЖЕУБІЙСТВО.**

МУЖЕУБІЄЦЪ *ч.* Те саме, що **мужобойца**: гды… до великой церкви Василій царъ вшолъ, абы ся безкровной жертвы причастилъ, отъ Фотіа патріархи не былъ допущенъ, которій его мужеубійцемъ называлъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 728); Архіма́гиръ: Старѣ́йшїй Поварѡ(м), Кꙋхмистрᶠ, ма́йстє(р) кꙋхарѡ(м). або Воєво́да во́йска, ге́тманъ мꙋжєꙋбіє(ц) (1627 *ЛБ* 181).

Див. ще **МЕЖОБОЄЦЪ, МУЖОБОЄЦЪ.**

МУЖЕУБІЙСТВО, МУЖЕУБИЙСТВО *с.* (*цсл.* мѫжєоубииство) те саме, що **мужобойство**: Наконецъ стороны блаженного Фотія… мовимо, ижъ розгнѣванный на него цесаръ Василій Македонъ за то, же он его про грѣхъ мужеубійства отъ церкве отлучилъ и зъ вѣрними молитися ему не хотѣлъ позволяти, соборъ на него собралъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 660); всюди войни, мо(р)дєрства, мꙋжєꙋби(и)ства зачиналъ єси и всѧкого нєщастѧ былъ єси причиною (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270).

МУЖЗСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖИКЪ, МУЖІК, МУЖЇКЪ, МУЖЫКЪ *ч.* **1.** Селянин, мужик: и тєж ѡ томъ… боѧринъ жаловал, иж в сєрєдборє мꙋжики Бєлотынскии ꙋ Вашєй Милости зємлю ꙋходѧчи ѡкрꙋгь Свєтого ѡзєра… з овцами, дєрєво бортноє рꙋбают со бчолами (Полонне, бл. 1520 *AS* III, 203); пни ма(т)фєєвая… пєрє(д) вижомъ… повєдила и(ж) вночи пєрє(д) донємъ (!) пришє(д)ши хлопи по(д)даныє то(г) сєла из ы(н)шими мужиками и(н)ши(х) сєлъ в дво(р) сѧ вломили и ꙋ клєти гдє // па(н) ма(л)жоно(к) мо(и) спалъ стєнꙋ выбили (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8–8 зв.); ты хамє ѡри ро(л)ю, и и(н)ши(м) го(с)подарство(м) и рємє(с)ло(м) при(с)то(и)нє по(т)рєбы ѡ(т)правꙋ(и), ꙗкъ мꙋжикъ (1582 *Кр.Стр.* 21 зв.); Бо далєко // хло(п) ѡ(т) шлѧ(х)тича ро(з)но(ст) маєтъ, хто (ж) єстъ хло(п) и нєво(л)никъ, то(л)ко то(т) которїи ми́рꙋ сємꙋ ꙗ́ко мꙋжи(к), ꙗ́ко хло(п),… слꙋжи(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 257–257 зв.); почали люди ѡсєдати, яко Ѡбуховъ, тая маɛ(т)ность, бо за ѡ(т)ца ɛго м(л). нɛ мɛшка(л) ту(т), то(л)ко ѡди(н) мужи(к) Ѡбу(х), ѡ(т) которого за часо(м) на(з)вано тую маɛтъность на(д) Лукавицєю Ѡбуховъ (1600 Київ, *ККПС* 132); мужік. селянин – ruricola (!)… селяк, мужік (І пол. XVII ст. *Своб.* 35); agricola сєланї мꙋжї(к) (Там само, 48); А еслибыс хто важилъ сина възяти з мужыков нашых на потребу свою, такового кождого на горьле карати кажемо и винами сурове належачыми упоминамы

(Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 56); **мужикъ тѧглый** – селянин, який відбував повинність своєю тягловою худобою: З росказаньѧ королєвоє єє мл(с)ти ѡбобрано мꙋжиковъ тѧ(г)лыхъ кд҃ и въчинєно ихъ слꙋгами длѧ посыланьѧ и довєданьѧ вєстє(и) и длѧ ношєньѧ листовъ гдєжъ кольвєкь (1552 *ОКр.З.* 151).

2. Те саме, що **мужъ** у 1 знач.: ѡны(и) жи(д) нахи(м) на которого помова ѡ зарєза(н)є дитѧ(ти) ꙋчинєна была выручо(н) є(ст) з вєзє(н)ꙗ... чєрє(з) пору(ч)нико(в) жидо(в) тамошни(х) и што пєрє(д) ни(м) мужики и жо(н)ки свє(т)чили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58).

Див. ще **МУЖЧИЗНА, МУЖЪЧИНА.**

МУЖИЦКИЙ, МУЖЫЦКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується селянина*) селянський, мужицький: Ее милость отказала: "ижъ дей я на голое слово мужицкое вряднику своему за того вола платити не кажу" (Луцьк, 1570 *Ив.* 269);

(*який належить селянинові*) селянський, мужицький: Где тые бояры... мене,... с того везеня взявши,... клячами мужицкими подводными, от всее маетности моее, толко в одном саянику бурнатном двуличном... до йменя панее матки моее, до Девяткович... привезли мене (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 136); записую именъе свое... з сеножатьми такъ мужыцкими, боярскыми... з боры, лесы, дубровами и всякими хорощами (Луцьк, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 322); Другое болото одъ Осовца за Брищихою, за польланками мужицкими, змероно, которого шнуровъ двадцатъ и чотыри, на три части розмероно (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 334); в селе Воисечу двор з оборами, а мужицких хатъ чотырънадцатъ, а боярских тры спалилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 62).

2. (*призначений для чоловіка*) чоловічий: А ꙋ чл҃вка пн҃а по(д)коморого Ивана та(м) жє взꙗто клꙗчу тисавую коштовала за пꙗ(т) ко(п) грошє(и)... во(з) с хомутомъ... бо(д)ню // с пла(т)ємъ бєлы(м) кошу(л) мужи(ц)ки(х) двє (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23 зв.–24); маєтъно(ст)... ты(х) по(д)даныхъ хрєнъницки(х)... пограбили // напє(р)вє(и)... ꙋ васка мошо(н)ки... мужи(ц)кихъ ботовъ па(р)дєсєтъ (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89–89 зв.).

Див. ще **МУЖСКИЙ, МУЗЧИНСКИЙ.**

МУЖИЧОК *ч.* Простак, простачок: А не вѣм, если и ваша милость тую историю о Епифанию Кипрскому не паметаетѣ, который от оного юноши – оратора, не могущаго словеси препретися молитвою, духа велерѣчиваго изгнал, // и оный юноша в простотѣ и невмѣетности ся тогда, яко простый мужичок показал (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 160–161).

МУЖІК *див.* **МУЖИКЪ.**

МУЖЇКЪ *див.* **МУЖИКЪ.**

МУЖНЕ *присл.* Мужньо, хоробро: марыꙋ(с), нє мє(н)шую мѣ(л) во(и)нꙋ з жонами и(х), ꙗкъ з оніми самыми,... Подавивши напєрє(д) и побывши всѣ дѣ(т)ки свои. абы в нєволю вло(с)кꙋю живо нє пришли, самы сꙗ пото(м) мꙋжнє з во(ло)хи до ꙋпа(д)кꙋ сѣкли (1582 *Кр.Стр.* 45 зв.); ст҃їи... ѡц҃и ѡбáчивши шали(н)ство и бл҃́досло(в)ство арієво... и(з) єго помóчники; мѫ(ж)нє стáли и(з) православ́ны(м) цр҃ємь Конˁстантино(м)

събравши(с) ѡ(т) далєки(х) стра́нъ ѡбличивши злохоу́лˢного арїа прокла́л(и) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 161 зв., на полях); што значи(т) на́родꙋ Рѡ́сского мꙋ(ж)ство вєли́коє, жє зˢ наокрꙋтнѣйшимˢ сво́имˢ нєпрїа́тєлємˢ мꙋжнє и смѣлє ва́лчи(т) и о́ного поража́є(т) (Київ, 1623 *МІКСВ* 74); Кто нєприꙗтєлєви ꙋстꙋпи(т) нє можє, той зˢ ны(мъ) вˢ ѡборонѣ мꙋжнє постꙋпає(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 267); Дв҃дъ… вола́єтъ: Лє́чсѧ прєз(ъ) врагѡ(в) во́йска мꙋжнє прєбива́ють, Три мужныи рыцєрѣ, и воды доста́ють (Львів, 1631 *Волк.* 17); Трє́тꙗѧ си́ла єстъ абы моу(ж)нє и смє́лє мо́глъ воєва́ти проти(в)ко ис приꙗ́тєлємˢ дꙋшнымˢ, то єстъ свѣтꙋ, т(ѣ)лꙋ, и дїа́волꙋ. и та́ѧ мо(ц) даєтсѧ миропомаза́нїємˢ (Львів, 1645 *О тайн.* 11).

Див. ще **МЕНЖНЕ, МУЖНО.**

МУЖНИЙ, МУЖЕНЪ *прикм.* **1.** (*який стосується особи чоловічої статі*) чоловіків: Бо то есть дорогий обычай рицера жаловать И смерть его своею смертию откуповать; Такъ чинили оные валечницы, купуючи Гектора зацного Троянчици: Золото взаемъ ваги поступили Тело оное мужне великимъ коштомъ чтили (поч. XVII ст. *КЛ* 91).

2. (*який стосується одруженого чоловіка щодо своєї дружини*) чоловіків: Рє́клъ Г(с)дь до жєны: Розмно́жꙋ фрасꙋнокъ тво́й и воздыха́ньє твои, з бо́лєстью бꙋдєшь ро́дить дѣти, и по(д) мощью бꙋдєшъ мꙋжнєю. а о́нъ бꙋдєтъ панова́ть надˢ тобо́ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 10); **мужняя жона** *див.* **ЖОНА.**

Див. ще **МУЖЕСКИЙ[1], МУЖОВЫЙ, МУЖСКИЙ.**

МУЖНЇЙ *див.* **МУЖНЫЙ.**

МУЖНО *присл.* Те саме, що **мужне**: Моцъ, а́лбѡ стате́чность вˢ Вѣрѣ правди́вой, и вˢ жи́тїю побо́жномъ, ѡ кото́рой пи́смо ст҃оє та(к) наꙋча́єтъ: Чꙋйтє, сто́йтє вˢ вѣрѣ, мꙋ(ж)нѡ собѣ почина́йтє и змоцнѧ́йтєсѧ, томꙋ проти́вная є(ст) бо́азнь нєзбо́жны(х) (Львів, 1646 *Зобр.* 30 зв.).

Див. ще **МЕНЖНЕ.**

МУЖНОСТЬ, МУЖЪНОСТЬ *ж.* Мужність, відвага: Вто́рый пожы́то(к) є́стъ, Прымножє(н)є ла́ски бж҃ой оутвєржа́ющє(и) и оукрѣплѧ́ющє(и) на(с) въ вѣрѣ, вˢ надѣи, и любви, и вˢ и́нˢшихъ цно́тахъ, а мєнови́тє вˢ мꙋжности жє́ бысмо имѧ Хв҃о бє(з) жа(д)ного вˢсты́дꙋ и бо́азни смѣлє вызнава́ти мо́гли (Львів, 1645 *О тайн.* 36); Чоты́ри цнѡ́ты головнѣйшїє, мꙋдростˢ, а́лборостро́пность, справєдли́востˢ, мꙋжность, мѣрность, а́лбо встрємєжли́во(ст) (Львів, 1646 *Зобр.* 76 зв.); Старожи(т)ность, то́ ти(л)ко ꙗкъ бы ѡбнови́ла жє вѣкопо́мность ꙗвъно зновꙋ сꙗ ѡ(д)крыла Клє(и)нотъ который Хмє(л)ницъкихъ до(м) приѡздоблꙗє(т) в мꙋжъности, в Пра(в)дѣ, в вѣрѣ моцъно ꙋтвєръжає(т) (1649 *На г. Хм.* 1 зв. ненум.); Абда(н)къ, знакъ є(ст) щодрой Пово(л)ности Крєстъ за фѣръмамєнътъ вѣры, Хмє(л)ни(ц)ки(х) мꙋ(ж)ности (Там само).

Див. ще **МЕЖНОСТЬ, МЕНЖСТВО.**

МУЖНЫЙ, МУЖНЇЙ *прикм.* Мужній, відважний: хра́бръ, мꙋ(ж)ны(и) дꙋжи(и) (1596 *ЛЗ* 83); любо́въ посилѧ́єтъ ср(д)цє и дш҃ꙋ ч҃лвѣкꙋ… любо́въ мꙋжными чи́ни(т) страшли́вы(х) (Острог, 1598 *Отп.КО* 31); ѡто три гє(т)ма́ны або полковники моу́жнїи прє(з)

ѡбо(з) нєприѧтєлскїй штоу́чнє прєшє(д)ши вˢ вєли́ки(х) бывши нєбє(з)пєчє́нства(х), црⷬ҇ѹ воды почръпши та(м) принєсли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 184 зв.); А вˢко́ротцє рє́кши; за́вшє вˢ то́мъ цно́мъ гнѣздѣ, бывáли лю́дє мѹ́жныи и дѣлныи мѹжє́вє вєли́кїи, вˢ ра́дѣ щи́рыи, вˢ Вѣрѣ стⷪ҇й Правосла́вной ста́лыи (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); Хра́бры(и): Мо́цны(и), дѹ́жїй, воє́нны(и), мѹ́жный, валє́чный, богаты(р), ста́лый, го́йный, хоро́брый (1627 *ЛБ* 144); Дв҃дъ… вола́єтъ: Лє́чсѧ прєз(ъ) врагѡ(в) во́йска мѹ́жнє прєбива́ють, Три мужныи рыцєрѣ, и воды доста́ють (Львів, 1631 *Волк.* 17); Нєєма́нъ гєтма́нъ цр҃ѧ сїрі́искаго бы́лъ мѹ́жь вєли́кїи оу па́на своєгѡ… прєз нєго да́лъ г(с)дь выбавлє́ньє сїрѣи. а бы́лъ мѹ(ж) мѹ(ж)ный и бога́тый, алє трѹдова́тый (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.).

Див. ще **МЕНЖНЫЙ.**

МУЖОБОЄЦЪ *ч.* Те саме, що **мужобойца**: ѹстави(л) тєжъ панъ бо(г) на то(т) ча(с) право, абы мѹжобо(и)цовє бы(ли) тоєю жъ смє(р)тъю забиꙗны ꙗкъ ѡны и(н)ши(х) забива(ли), з ро(з)сѹдкѹ ѹрꙗдѹ звєрхнєго (1582 *Кр.Стр.* 21); Тако́выми сѹтъ мы́тникѡвє, розбо́йникѡвє, мѹжѡбо́йцы, зло́дѣєвє, пїа́ницы, чародѣєвє, вшєтє(ч)никѡвє, чѹжоло(ж)никѡвє, кри́вдникѡвє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27); подданые радовицькие, не огледаючисе на боязнь Божую…, также и на право посполитое, о мужобойцах ухваленое… нашодши на дворъ поповъский и възявшы кгвалтомъ изъ жоною его з дому… окрутне… збили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 372).

Див. ще **МЕЖОБОЄЦЪ, МУЖЕУБІЄЦЪ.**

МУЖОБОЙСКИЙ *прикм.* Душогубний: самъ войтъ изъ сынами своими… взявъши предже (!) злый, окрутъный, тыранъский, а мужобойский умыслъ на… пана Стефана… наехали кгвалътовъне на маетност и двор его мл. пана моего (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 132).

МУЖОБОЙСТВО, МУЖЕБОЙСТВО *с.* (*стч.* muželbojstvo, mužobojstvo, *стп.* mężobójstwo) душогубство, убивство: естли бы передъ его милостью… о злодѣйство и о розливанье крови, мужобойства, отнятья членковъ и о иныхъ всихъ проступкахъ позвани были, не мають отповѣдати, а ни суть обвязани никоторых винъ платити (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); бѹдє(т) бовѣ(м) конє́цъ томѹ свѣтѹ,… понєва́жъ мѹжєбо́йство, и чѹжєло́жство, и злодѣйство… и всѧ́кїй грѣхъ попо́лни(л)сѧ на зємли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 18); Не меч и копіє Пе́тръ ти зоставуєт, ани мужебойство чини́ти повчаєт, але Христов яремь кажет ти носи́ти, а ты поучаєш бра́товъбийствова́ти (к. XVI ст. *Укр.п.* 79); Ꙗко дє(и) при ѡно(м) замо(р)дова(н)ю то(т) при(н)цыпа(л)… из оными лѹпами кгды ѹєха(л) на ѡ(с)та(т)кѹ и(ж) дє(и) є(с)мо з мєжи ты(х)… кгва(л)то(в)нико(в) на ѡно(м) горꙗчо(м) ѹчи(н)кѹ и мѹжобо(и)ствє нєкоторы(х) дво(х)… по(и)мали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 11 зв.); тєды вышь менованые принципалес,… южъ выузданые на всю будучы своеволю и мужобойства, наезъды, морды, забуйства,… скоро се доведили, же слуги вышъречоные… // приехали,… оных способомъ тыранъским,… позабивали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 535–536).

Див. ще **МУЖЕУБІЙСТВО.**

МУЖОБОЙЦА, МУЖЕБІЙЦА *ч.* Душогубець, убивця: богъ ѡ(т)цо(в) наши(х) выслави(л) сн͠а своєго і͠са которого вы выдали… алє сѧ є(с)тє ѡного свтого справє(д)ливого запрѣли а жєдали є(с)тє бы ва(м) да(л) мужобо(и)цу (II пол. XVI ст. *КА* 14); Потомъ засє въ колько днєхъ приєхалъ до мєнє до домꙋ моєго… Андрєй… Рꙋсинъ, который… просилъ мєнє, абы Жєлєха на врѧдъ господарский, Лꙋцкий, ꙗко мордєра и мꙋжобойцꙋ выдалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 252); Єсли зро́ди(т) чл͠вкъ сы́на нєпоко́рногѡ и мꙋжєбі́ицꙋ кото́ры(и) бы нє слꙋхалъ оц͠овскагѡ и ма́тєрнѧ(го) росказа́ньѧ, а скара́ны(и) взгорди́лъ бы пoслꙋшны(м) бы́ть, поима́ю(т) и повєдꙋ(т) до ста́рши(х) мѣста о́нагѡ…, и рєкꙋтъ до ни(х): то́тъ сн͠ъ на́шъ оупо́рный и марнотра́тны(и) (серед. XVII ст. *Хрон.* 156); пановє при(н)ципаловє з ко(м)при(н)ципала(ми) и помо(ч)никами свои(ми), пєрєпо(м)нє(в)ши боя(з)ни божо(и), нє ро(с)пє(к)туючи ничого на право по(с)политоє и вины в нє(м) прототи(в)ко (!) мужобо(и)цо(м) суровє ѡписаныє и ѡ(в)шє(м) то всє лє(г)цє собє поважаючи… //… з коро(г)вою пришли по(д) мєсто Ви(л)ско (Житомир, 1650 *ДМВН* 200–201).

Див. ще. **МЕЖОБОЄЦЪ, МУЖОБОЄЦЪ, МУЖЕУБІЄЦЪ.**

МУЖОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **мужний** у 2 знач.: нє пишу(т)сꙗ вони имєнє(м) мужовы(м) бє(р)навъскаꙗ до(м)на ходило(м) до нє(и) и нє пущоно єдно прє(з) дво(р)ника – ѡ(т)повѣла жє ди(и) ꙗ до того по(т)рєбы ни маю (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499).

Див ще **МУЖЕСКИЙ[1], МУЖСКИЙ.**

МУЖОЛОЖНІКЪ, МУЖЕЛОЖНИКЪ *ч.* (*цсл.* мѫжєложьникъ) те саме, що **мужеложецъ**: избавитє(л)… мови(л) прє(з) павла ст͠го. нє лєстѣтєсѧ а мысли на то нѣ маєтє в собѣ. нѣ блоу(д)ніци анї идолослꙋжитєліє, нї прєлюбодѣє, анѣ скврънїтєліє, нї моужоложніци, ни лихои(м)ци, нї татїє… цр(с)твїѧ бж͠їѧ нє наслѣдать (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 79); И пошлютъ и́хъ до мо́рѧ сѐрˁчи́стымъ огнє́мъ горѧ́щаго; идє́жє кꙋпа́ютсѧ псы; чародѣє, идолопоклo̒нˁницы, оубїйцы, разбо(и)ницы, злодѣєвє мꙋжєло́жницы, кото́рїи выоучилисѧ тако́вого рємєсла, вˁ содо́мѣ, оу ма́йстра своє́го сатаны (Почаїв, 1618 *Зерц.* 70).

МУЖСКИЙ, МУЖЕЙСКИЙ, МУЖЕСКИЙ, МУЖЕСКЇЙ, МУЖЕСКЫЙ, МУЖЗСКИЙ, МУЖЪСКИЙ, МУЗКИЙ, МУЗКЇЙ, МУЗСКИЙ, МУЗСКЇЙ, МУЗЪКИЙ, МУЗЪСКИЙ, МУСКИЙ, МУЖЕСКЪ *прикм.* **1.** (*який складається з осіб чоловічої статі*) чоловічий: на таковы(х) игри́ска(х) з мо́лоди мꙋжъской, кото́рыи сѧ є(д)но на жолˁнѣрскꙋю цви́чити ꙋмы́слили; єсли были го(д)ны, або до принѧ́тѧ спосо́бны, ꙋзнава́лъ ро(з)сꙋдо(к) та(к) посполитого чл͠вка, ꙗко и того кото́ры(и) то, ꙗко спра(в)ца и майстєръ тако́вого цвичє́нѧ мѣлъ в порꙋчє́ню (серед. XVII ст. *Кас.* 69).

2. (*призначений для чоловіка*) чоловічий: А такъ дей мы всѣ три,… тое ночи комору Хацеву выкрали: сукмановъ одинъ Люнский, муский (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/I, 103); І показали на(м) кгрꙋнты, и матєри(и) нємало наготовлєно(и) на шпита(л) мужє(с)ки(и) и жєнски(и), на стра(н)но-

приє(м)ницꙋ, и болницꙋ (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); и маєтъно(ст)… ты(х) по(д)даныхъ хрєнъницки(х)… пограбили // напє(р)вє(и) ꙋ кꙋрила кима(н)ки ґалови(ц) двє… ꙋ тишка… кожухъ барани(и)… кошу(л) мужскихъ чотыри (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89–89 зв.); матъка наша мєнє заму(ж) давала то(г)ды за мъною дала шубъку кунюю голую музъкꙋю газꙋку памъчатую на золоти (Київ, 1615 *ЦНБ* II 23261, 1 зв.); Плєсни́ца: Подо́шва. сандалъ, Чєрєви́къ. панто́флѧ вла́снє зовє́тсѧ: и ты(ж), чєрєви(к), а́лбо чо́ботъ нєвѣ́стѣй, называ́єтˁсѧ и мꙋ́зскїй (1627 *ЛБ* 82); А если бы таковые чернъци общого мешъканя находитись не могли, а дочка моя Мареся хотѣла бы се в черници постригъти, теды тотъ манастыръ паненъский жебы былъ, а не музский (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 639); ивана сына… з лꙋку въ лєвую ногу по(с)трєлили… ботовъ двоє новыє о(д)нѥ(ли) му(з)киє сафѥновыє жовтыє… забрали… жону… ки(и)ми побили (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 125).

3. (*який стосується особи чоловічої статі і характеризує її*) чоловічий: Надъто, хотѧ комꙋ может сѧ здати рєчъ малаѧ, алє нє вѣмъ нє єстъ ли и то противозаконънаѧ, кгдыжъ самоє подобїє хв҃о, пр(о)рковъ єго дрєвнихъ, и апостоловъ ст҃ы(х) показили, Бороды и ꙋсы поголивши мꙋ́жский образъ в жєнский прєманѧючи (Острог, 1587 *См.Кл.* 20); **мужейский фель** *див.* **ФЕЛЬ; мужеская (мужъская, музская) плъть (пълть); плоть мужская** *див.* **ПЛОТЬ; мужский (мужейский, мужеский, мужескїй, музкїй, мужескъ) полъ** *див.* **ПОЛЪ; мужский (мужзский, музский) станъ** *див.* **СТАНЪ; музский (музъский) рожай** *див.* **РОЖАЙ; сѣмѧ мужеско** *див.* **СѢМѦ.**

4. (*який досяг повної зрілості*) дорослий: А кгды Богъ… дєтєй моихъ до возрастꙋ мꙋжєского, въ которомъ малжонства… потрєбовати бꙋдꙋтъ, здоровыхъ доховаєтъ, тогды маютъ ѡни собє… малжєнства зычити,… нє сквапаючисѧ на красꙋ людскꙋю, ани на маєтъность и славꙋ чиєго домꙋ, вєлможного и ѡздобєного, скороминꙋщꙋю (1577 *AS* VI, 75); **лѣта мужескыє** *див.* **ЛѢТО.**

5. (*який належить селянинові*) селянський, мужицький: двор мой Еловицкий зо всимъ будованемъ… з дворищи пустовскими… з сеножатми музскими… даю, дарую (Єловичі, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 65).

Див. ще **МУЖИЦКИЙ, МУЖНИЙ, МУЖОВЫЙ, МУЗЧИНСКИЙ.**

МУЖСТВЕННЫЙ *див.* **МУЖЕСТВЕННЫЙ.**

МУЖСТВО¹ *с.* Одруження, шлюб: єсли и в нєво́лю бꙋдєшъ да(н) до жєрˁно(в). мꙋ(ж) или жона. хотѧ(и) и дѣти ма́єшъ, и при // жорˁна(х) працꙋєшъ, нє прєба́чи(т) тєбє. кото́рїй выво́ди(т) ѡкова́нˁны(х) мꙋ(ж)ство(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 78–78 зв.).

МУЖСТВО² *с.* Воїнство, вояцтво: а па(к) пєтрѣ па(р)кала(б) привє(л) того циганина ѡ(т) ардѣ(л)ской зємли съ свои(м) мѫ(ж)ствѡ(м). Єг(д)а ходи(л) пєтр воєво(да) до ꙋгрє(х) съ воиска(м) (1562 *DIR* “*A*”, XVI, т. II, фотокоп. 154).

МУЖСТВО³ *див.* **МУЖЕСТВО.**

МУЖЧИЗНА, МУЖЪЧИЗНА, МУЖЪЧЫЗНА, МУЗЧИЗНА, МУСЧИЗНА *ч.* (*стп.* mężczyzna) **1.** Те саме, що **мужъ** у 1 знач.: Была тєжъ там старостинаꙗ Крємєницкаꙗ з дивъками своими и иных сила билыхъ голꙋв (!); мꙋзчизнъ никого нє было, толко кнѧз Ꙗрослав (1564 *AS* VI, 245); та(м) пѧ(т) свєтко(в) мужчизнъ а двє бєлы(х) голо(в) слышали ѡ(т) тоє дє(в)чины жидо(в)скоє пєрє(д) нами повєдаючи жє нахи(м) жи(д) до и(х) дому дитѧ привєзши три дни в пєчи свєтли(ч)но(и) хова(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59); а то тые суть, которые ся зъ мужатками лучатъ, албо сами, жоны маючи, з ынъшими ся кладутъ, и што такъ мужъчизна, яко и белая голова, однаково маютъ быти караны (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 475); а што жъ простые и свецкие люди (мужъчызны), – але его жъ власнымъ доводомъ пойду на него, где сперву мовитъ: "хто маетъ моцъ обиранья, тотъ тежъ маетъ моцъ и извержения" (Вільна, 1599 *Ант.* 833); на которые то слова пана Шылневые, яко на старъшого, все праве место на поляков побурило, яко ж веле збитых и потлучоныхъ на тотъ час зостало такъ белых головъ, яко и мусчизнъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 309).

2. (*дитина чоловічої статі*) хлопець: и ста(в) смо(к) пєрє(д) нєвѣ(с)тою котораꙗ мѣла породити абы по порожє(н)и сына єи пожє(р). и породила сына му(ж)чи(з)ну… а нєвѣ(с)та ꙋтєкла на пꙋщꙋ (XVI ст. *КАЗ* 628); жєна є́сли принѧ́вши насѣньє, поро́дитъ мꙋжчи́знꙋ нєчи́стою бꙋдєтъ прєзˢ сє́мъ днíй, во́длꙋгъ очищє́ньѧ мѣсѧчнагѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 119).

Див. ще **МУЖЪЧИНА.**

МУЖЪ, МУЖ, МУЖЬ *ч.* **1.** (*особа чоловічої статі*) чоловік: Мужь приносить за овощи еѣ 1000 сребрениковъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 57); а пробоудивˢшисѧ оувидѣли славоу єго. и ѡныи два моужѣ стоячи с ни(м) (1556–1561 *ПЄ* 256 зв.); правило свєты(х) ѡтє(ц) кажє(т) што нє подобає(т) мꙋжє(м) вокупє съ жєнами и съ дѣвками ꙋ во(д)но(м) мѣстци стоꙗ(ти) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); ѡ́ный… проси(л) ѡ́ного моу́жа абы єго за(м)кноу́лъ вˢ ѡсо́бной халоу́пцѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 84); гъ҇ бъ҇ сътвори(л)… ада́ма з боло́та и изˢ зємлѣ, кро́мѣ жа(д)ной спра́вы мѫжа и жєны (1645 *УЄ* № 32, 312); з воло(х) чу(т)но было ѡ ꙗко(м)сь мужꙋ и вєлєтѣ, жє… ꙋ господара волоского на ба(н)кєтѣ носи(л) вє(р)блюда на єдно(и) рꙋцѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

2. (*одружений чоловік*) чоловік, муж: жона є(г) анна двѣ жалости жаловала. и два плачи плакала. а ѡ мужи своємъ нє вѣдала гдѣ пошолъ (1489 *Чет.* 14 зв.); Била нам чолом кнѧгини Сємєноваꙗ Ровєнскаꙗ, кнѧгини Марѧ и повѣдила пєрєд нами, штож дєй нєбожчик муж єє, кнѧзь Сємєн кꙋпил сєло в повѣтє Лꙋцком (Вільна, 1507 *AS* III, 42); пн҇и ма(т)фєєваꙗ сєнютина… то па(к)… тєпє(р) достаточно вывєдаласꙗ жє по(д)даныє и(х) хлопъство збу(н)това(в)шисꙗ… в комору сꙗ вломи(в)ши… мужа моєго до смє(р)ти забили (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 11); ꙗ жоны єго пн҇є(и) ѡ(в)лучи(м)ско(и) пыта(л) длѧ котороє причины му(ж) єє двоє конє(и) по(д)даны(х) биску(п)ства луцко(г)… пограби(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 5); на(и)моло(д)шу(и) дѣвцѣ сво(и) мари з

мужє(м) єѣ зь ивано(м) привла(ш)чую вѣ(ч)нє вши(т)ко о(д) ма(ла) до вєлѧ (Одрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37, 1, 27); И таѧ вдова… нєдавно мѹжа а тєра(з) ю(ж) сн҃а ѹтра́тила (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102); Ап(с҃)лъ Па́вєлъ в꙽ то(м) пѹнктѣ жона(м) прика́зѹє(т) мо́вачи: Жє́ны повинѹйтєсѧ мѹжє́мъ свои(м) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 920); **быти за другимъ мужомъ** – бути вдруге замужем, заміжньою: Єстьлижь бы ѡна замѹж пошла, тогды ѡна маєть толко дєржати тотъ замокъ и имѣньє, бѹдѹчи за дрѹгимъ мѹжомъ до живота своєго дєржати (Вільна, 1529 *AS* III, 351); **за другога мужа ити** – виходити вдруге заміж: а тута бѣлая голова, ни она мужняя жона, ни бѣлая голова, удовою будучи, бо и свещенники за другога мужа ити забораняють и вѣнчати не хочуть (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157); **не познана от мужа** – неодружена, незаміжня: Рєвє́ка выходи́ла… ма́ючи вєдро на ра́мєню своє́мъ… збы́тнє сли́чна и ѡздо́бна и нє позна́на ѡ(т) мѹжа (серед. XVII ст. *Хрон.* 37 зв.); **не познати мужа** – бути неодруженою, незаміжньою: ма́ю двѣ до́чцѣ кото́рыи єщє нє позна́ли мѹжа (серед. XVII ст. *Хрон.* 31).

3. (*особливо поважаний чоловік; достойник*) муж: И хотѣли есмо с ними о тое право мѣти, нездоки (!) повести (sic!), а затимъ довѣдалися есмо гораздо в своихъ старих мужей и у стороннихъ, а найболѣй опитовалъ есми духовно Матѳея Малого, игумена Пустинского (Київ, 1508 *АрхЮЗР* 1/VI, 13); Отожъ, хрестіянскій брате, слышишъ! Не моя то мова, але самого патриярхи Костентинопольского, оного зацного и вельце учоного мужа Генадія Школярія (Вільна, 1608 *Гарм.* 188); Нє лѣноуйсѧ ста́ры(х) мѹжо́въ чита́ти пора́ды, мно́го бовѣ(м) в ни(х) на́йдєшъ рєчїй потрє́бны(х) (Острог, 1614 *Тест.* 181); Такую моцъ тотъ зацный мужъ въ словехъ у силе мевъ вдячный рицерству и отчизне миле (поч. XVII ст. *КЛ* 92); ѡ чоудовный моужоу! Ѡ финиѯє свѣта! алє ю(ж) досы(т) ѡ то(м) мо́вилисмо слоуха́чє ѡ то(и) рє́чи, бо южъ ми и сло́въ нє стає(т), и тѣло слабо́є ю(ж) сѧ змо(р)дова́ло (поч. XVII ст. *Проп.р.* 259); Алєѯандєръ в꙽ ты́мъ до́мѹ дигнита́ръ вєлмо́жный Мѹжъ въ коро́нѣ валє́чный и въ цє́ркви побо́жный (Київ, 1627 *МІКСВ* 186); **великий мужъ, мужъ (мужь) великїй** – велика людина: Нє ма́єшъ ли ты до́сы(т) ѡ чл҃чє заховыва́ти досвѣ(д)чєныи рє́чи ѡ(т) такъ мно́гихъ и вєли́ки(х) мѹжѡ́въ, и ча́сѡвъ на́ то присто́йны(х) и сво́й нєдоста́токъ позна́ти (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 212); А в꙽ко́ротцє рє́кши; завшє в꙽ то́мъ цно́мъ гнѣздѣ, быва́ли лю́дє мѹжныи и дѣлныи мѹжє́вє вєли́кїи, в꙽ ра́дѣ щи́рыи, в꙽ Вѣрѣ ст҃о́й Правосла́вной ста́лыи (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); Нєєма́нъ гєтма́нъ цр҃ѧ сїрі́искаго бы́лъ мѹжь вєли́кїи оу па́на своєгѡ и в꙽ ѹчти́вости бо прєз нєго да́лъ г(с)дь выбавлє́ньє сїрѣи (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); **мужеве братѧ** – (*шанобливе звертання*) панове-браття: мужєвє бра(т)ѧ могу бє(з)пє(ч)нє мовити к ва(м) ѡ патриа(р)сє давыдє (II пол. XVI ст. *КА* 9); нєха(и) жє будє(т) вѣдомо всѣ(м) ва(м) мужєвє бра(т)ѧ // и(ж) чєрє(з) того ва(м) ѡзна(и)мєно ѡ(т)пущє(н) грєхо(в)… стєрєжѣтєсѧ (ж) абы на ва(с) нє пришло што повѣдєно въ прр(о)цє(х) (Там само, 72–73); **мужъ божїй** – Божий чоловік: за́ра(з) по(з)на(л) ца́ръ, жє то бы(л) чловє(к) бж҃їй, и рє́клъ… по поѧ́сѣ, и по ѡбро́сло(и) головѣ и нєоучєсано(и), а(л)бо ѡсо́бѣ, по(з)на(л)

нєво(н)пли́вє, жє то(и) бы(л) моу(ж) бж҃їи; длѧ то́го, жє… таковы(и) ꙋбю́ръ, са(м) єде́нъ Ілїѧ мѣ́лъ вла(с)ны(и) (серед. XVII ст. *Кас.* 2).

4. (*чоловік зрілого віку*) дорослий: а́лбѡ ꙗ́къ вˢ одно́мъ мѣ́стѣ мно(з)ство людє́й є́стъ, зˢ кото́рыхъ одны дѣ́ти и нємо́вѧтъка, а дрꙋ́гїи млодє(н)ци и мꙋ́жи: а вси зˢ одногѡ жро́дла бєрꙋтъ во́дꙋ, ѡди́нъ хлѣ́бъ ѣдѧ́ть и одногѡ повѣ́тра заживаю́тъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 311); **зуполный мужъ** – зрілий, дорослий чоловік: пе́рвшыхъ родонача́лникѡвъ на́шыхъ доскона́лы(х) бг҃ъ сътвори́лъ, взрастомъ, сло́вомъ и ра́зꙋмомъ в зꙋпо́лного мꙋ́жа (Острог, 1588 *Сур.* 1 зв.).

Див. ще **МУЖИКЪ, МУЖЧИЗНА, МУЖЪЧИНА.**

МУЖЪНОСТЬ *див.* **МУЖНОСТЬ.**

МУЖЪСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЪЧИЗНА *див.* **МУЖЧИЗНА.**

МУЖЪЧИНА *ч.* Те саме, що **мужъ** у 1 знач.: в чєтвєръгъ и въ пѧ(т)ницꙋ ꙋбили в за(м)кꙋ двꙋхъ мꙋжъчинъ (1552 *ОБЗ* 143).

Див. ще **МУЖЧИЗНА.**

МУЖЪЧЫЗНА *див.* **МУЖЧИЗНА.**

МУЖЫКЪ *див.* **МУЖИКЪ.**

МУЖЫЦКИЙ *див.* **МУЖИЦКИЙ.**

МУЖЬ *див.* **МУЖЪ.**

МУЖЬСТВО *див.* **МУЖЕСТВО.**

МУЗА *ж.* (*гр.* μοῦσα) **1.** (*одна з дев'яти богинь поезії, мистецтва й науки*) муза: Ли́стˢ той вˢ єги́птє авсонˢски начєрта́ный, роу́скимъ ꙗзыко(м) в сарма́тєхъ дарова́ный. Борєцˢкимъ на(д)дєръ апо́льлови коха́нымъ, и в парна́сˢсє на ло́нє моу́зъ выхова́нымъ (Дермань, 1605 *Нал.Л.* 44 зв.).

2. *Перен.* (*про поезію, мистецтво, науку*) муза: Фꙋндѧ́торє побо́жный Цны́хъ Наꙋ́къ патро́нє, Всѣ́хъ ꙋтѣ́хо ꙋчо́ныхˢ, всѣ́хˢ Мꙋ́зъ Цитєро́нє (Київ, 1632 *Євх.* 300); Цр҃ко́внє Мꙋ́зы вˢ спѣва́ню цвичо́нє, Нн҃ѣ ѡста́втє на фи́лю пєщо́нє Жро́дла крышта́лнє, Ємпирїйскои во́ды: Злото́й поро́ды (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.).

МУЗИКА[1], МУЗЫКА, МУСИКА *ж.* (*гр.* μουσική) **1.** (*виконання, звучання музичних творів*) му́зика: В суботꙋ маю(т) поновлꙗ(ти) всѣхъ рѣчи(и), которы(х) сѧ ꙋчили прє(з) тыжьдє(н). и ꙋчи́тисѧ маю(т) пасха́ли(и), и лу́ннаго тєчє́нїѧ, и ли(ч)бы, и рахова(н)ꙗ, или мꙋси́къ цр҃ковного пѣнїѧ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); Потомъ пѣсни почали́хмы про́сто склада́ти, И при мꙋзы́цѣ пасты́рской корикгова́ти (Львів, 1616 *Бер.В.* 76); Первый – на десятъ артикулъ. Внесеніе в Костелъ свѣцкой мусики, органной и пищалное (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 785); ѡ́ни (ж) стрѣта́ютˢ (!) єго́ з радо́стю и з… че́стю… з мꙋзи́ками и спѣванѧ(м) прїймоую(т) єго́. и всѣ колѣна… покланѧ́ю(т) (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 116); Нб(с)ныє всѣ ни́нѣ Орфєѡ́вє, И вы́ прїйдѣтє та́мъ Арїонѡ́вє. Вдѧ́чного то́нꙋ мꙋзы́кꙋ вˢсщинайтє: И дзвє́нкъ выда́йтє (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.); Та́кож(д)є и оу́ха свою ѡсо́б(н)ꙋю почꙋютъ мꙋкꙋ, кото́рыи вєсєли́лисѧ при мꙋзы́кахъ; и ра́ди слꙋхали блꙋдныхъ же́нъ, а та́мо ти́лко бꙋдꙋтъ всєгды слы́шати; стра́шныхъ дѣмонѡ́въ (Чернівці, 1646 *Перло* 156 зв.); *У порівн.*: мы о томъ преславутомъ княжати мовити можемо: "Пам'ять Василія

православного… якъ приправа вонности сотворенное мvро отъ аптыкара въ устѣхъ кождого, яко медъ осолодѣетъ памятка его, и якъ музика при бесѣдѣ вина” (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1135); **вавилонская музыка** – богопротивна, гріховна музика: в Лядской земли папы римскаго титулы, и вавилонская музыка… в прелесть латынскую мало не всѣх выкрало, тако и овде – власть, безецность, роскош тѣла, угодное житие безбожных и невѣрных турков миролюбную мысль до себѣ притягает (1608–1609 *Виш.Зач.* 219).

2. Музичний інструмент: Каиновє за(с) сыновє… вынашли напєро(д) всѧкиє рємє(с)ла, тѹба(н), мѹзыкѹ, и вси и(н)стрѹмє(н)та на которы(х) играю(т) (1582 *Кр.Стр.* 18 зв.); А его дей милость, забороняючи вшелкимъ способомъ набоженства въ той церкви головной соборной, завжды заседаетъ обои двери церковные, у одныхъ самъ зъ слугами, а другие рекфалы, дудами и иными музыками заступаетъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 295); бо є(ст) то проти(в)но ба(р)зо данѧ тоє. томѹ богатомѹ жє мѣсто ро(з)маиты(х) мѹзы(к) або строумє(н)то(в) вˁздыханїє бє(з) прєстанї. мѣсто бє(з)мѣръности пѧ(н)ства тєды є(д)нои кроплѣ хочє(т) воды. а мѣсто смотрѣнѧ тˁма // кромѣшнаѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 212–212 зв.); Прето тежъ и въ псалмѣхъ пишучи росказуетъ: “хвалите Бога во струнахъ и органѣхъ и иншихъ розмаитыхъ музыкахъ” (1603 *Пит.* 77); Свѣри́ль: Пища́лка, мѹзи́ка нєвєли́чкаѧ на кшта́лтъ лю́тнѣ (1627 *ЛБ* 112);

(*звучання музичних інструментів*) музика: Хто́ ж бы мєнє щасли́вымъ, намѣни́лъ вˁ тои мѣрѣ. Бы… мѹзы́кою трѹбъ, бѹбновъ, хѹти додава́но: А на то́мъ бы сходи́ло, жє сѧ рѹшитъ згóла Стра́шно было, доста́тˁсѧ нєсмє́ртныи ко́ла (Вільна, 1620 *Лям.К.* 19).

3. *Перен.* (*приємні для слуху звуки*) музика: Зайстє пла́чъ, рыда́нїє и слє́зы По́грєбѡмъ оздо́ба и окра́са, и Бгⷢ҇ѹ ми́лаѧ мѹси́ка (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 8).

4. (*група музикантів*) музи́ки, му́зика: А на дрѹгїй день рано послалъ Црⷭ҇ъ мѹзикѹ свою прє(д) палацъ братнїи, и казалъ смѹтно грати Црⷭ҇ъ (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.).

МУЗИКА² *ч.* Музи́ка, музикант: и оу(ж) калацїи коштóвныє, моузи́ковъ розмайтость. похлѣбцовъ оуслѹгова́ньѧ, смѣхи розмайтыє, ѡ дшⷢ҇и нє(д)ба́льство. оу́мыслъ роспоу́щєныи… гдє тєпє́ръ. всє́ сѧ то́є розлєтѣло (Острог, 1607 *Лѣк.* 35); бога́тый… // оу́богомоу и розодра́наго рѹби́ща нє да́стъ, моузика(м) и спѣва́ко(м)… по́лъ имѣнїѧ да́стъ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 202–202 зв.); томѹ вєлми бра́тъ Црⷭ҇кїй дивовалъ сѧ; алє нє могѹчи оуста́ви Цр(с)кии ламати, прибралˁсѧ вˁ жалобныи ша́ты, и и́шолъ за ѡ́ными мѹзиками (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.); Всѣ ро́зныи мѹзи́ки,… Стро́йтє Цита́ри, Лю́тнѣ, в(ъ) Арфы ми́лє бїйтє, Мєлїодїйными дѹмы на(с) всѣхъ вєсєлѣтє (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); Хо́чъ то нє́гдысь строфова́лъ Филосо́фъ оубо́гїй Дїѡгє́нєсъ Мѹзикѡвъ, гды цно́ты доро́ги Занєдба́вши, на Лю́тнахъ Ка́нтъ модєрова́ли, И стро́йнє вˁ ѡбыча́ахъ нєстро́йныхъ спѣва́ли (Київ, 1632 *Євх.* 296); мѹзи́ки спѣваки, нє ти́лко вˁ Крѹлє́вскихˁ дѡмє(х), и Ксю́нжєнцихъ, оу па́нѡвъ свѣцкихъ, Алє и вˁ дѹхо́вни(х) оу арцибѣскѹпѡвъ и бѣскѹпѡвъ, ѹ

митрополи́тѡвъ на́шихъ, и Владыкѡвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.).

МУЗИКЪ, МУЗЫКЪ *ч.* (*стп.* muzyk) те саме, що **музика²**: Ꙗ҆ко бо́вѣмъ лю́тнѧ, єсли нє бꙋ́дєтъ мѣти мꙋзика сво́єго, про́жнаѧ и нарє́мнаѧ є́стъ: та́къ и дш҃а и тѣло ѡ(т) сєбє взаємъ роздѣлєныи, нѣчо́го дѣлати нє мо́гꙋтъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 122); Мєліодійный Мꙋзы́кꙋ, Кро́лю и Прр(о)чє, Мꙋ́жꙋ по ср(д)цꙋ Бж҃їю, нб(с)ный отро́чє. Обфи́тою ра́достю го́йнє исполни́сѧ, Възыгра́вшисѧ в(ъ) дꙋ́хꙋ, ми́лє вєсєли́сѧ (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.).

МУЗИЦКЫЙ *див.* **МУЗЫЦКИЙ.**

МУЗИЧНЫЙ *прикм.* Мелодійний; милозвучний: При́стоѧло на́мъ зайстє оучи́нками подако́ва(н)ѧ ѡ(т)да́ти Бж҃ой Мт҃ри, ґды(ж) в҄ таково(м) сѧ она ба́рзѣ(и) анижє́ли в҄ сло́вномъ коха́єтъ, а нє то́лко она, а́лє и Сн҃ъ єи на́д҄ пища́лки, на́д҄ орґа́ны, и на́дъ мꙋзи́чныи пѣсни, и на́дъ самы́и ора́торскїи красомо́вства ба́рзѣй любитъ живо́тъ побо́жный (Київ, 1627 *Тр.* 669).

МУЗКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗКЇЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗСКЇЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗСТВО *див.* **МУЖЕСТВО.**

МУЗЧИЗНА *див.* **МУЖЧИЗНА.**

МУЗЧИНСКИЙ *прикм.* (*який стосується чоловічої статі, характеризує її*) чоловічий: андрогónє сꙋ(т) въ афри́цѣ кото́рїи обо́є прирождє(н)є імаю(т). а сполꙋ сѧ мѣша́ю(т). имаю(т) пра́воє пєрси моу(з)чинскоє. а лѣвоє жє(н)скоє. гєрмафроди́тє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

Див. ще **МУЖИЦЬКИЙ, МУЖНИЙ, МУЖСКИЙ.**

МУЗЪКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗЪСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗЫКА *див.* **МУЗИКА¹.**

МУЗЫКЪ *див.* **МУЗИКЪ.**

МУЗЫЦКИЙ, МУЗИЦКЫЙ *прикм.* Музичний. ◊ **инструмєнтъ музыцкий (музицкый)** – музичний інструмент: Сїй дє́нь… чи́нили трїꙋмфы, в҄ бꙋ́бны би́ли, на инстрꙋмєнтахъ, мꙋзи(ц)кыхъ грали: ра́довалисѧ, и вєсєлили (поч. XVII ст. *Пчела* 40); А коли оузрѣла цр҃ѧ стоѧ́чогѡ на маєста́тє во́длꙋгъ ѡбы́чаю, а кнѧжата… ѡ́коло нєго, и вє́сь лю́дъ зємли вєсєлѧ́чїи сє и трꙋбѧ́чїи в҄ трꙋбы и игра́ючїи на розмайтыхъ инстрꙋмє́нтєхъ мꙋзы́цкихъ,… роздє́рла ша́ты свои и рєкла (серед. XVII ст. *Хрон.* 332).

МУЙ *займ.* (*стп.* mój) **1.** (*який належить мені*) мій: за то ручи(л) дє(м)ко бра(т) є(г) загородни(к) му(и)… и(ж) о(н) сѧ имає(т) з брато(м)… // добрѣ жити (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 1, 7–7 зв.);

(*який належить мені як фізичній особі; який є частиною мене*) мій: И пуднявъ Господь руку свою, и удари ротъ муй, и рюкъ ико мнѣ: Атъ емъ ти давъ слово мое у ротъ твуй (XVI ст. *НЄ* 208).

2. (*який перебуває у родинних або близьких стосунках зі мною*) мій: мєнє бра(т) моу(и) ти(м)ко дарова(л) и дѣти моѣ на вѣки и за-

писа(л) мнѣ… // дарь (Одрехова, 1581 *ЦДІАЛ* 37, 1, 13 зв.–14 зв.); имєнъє ѡтє(ц) му(и) дє(р)житъ заставны(м) ѡбычаємъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54).

Див. ще **МОЙ, МОЙСКІЙ.**

МУКА¹ *ж.* Борошно, мука́: ащє єсть во домоу моємь. болє пригорщь мѹки. и сє собираю полѣна сиꙗ. да испєкши ѡпрєснокъ (1489 *Чет.* 233); взѧ(т)о… //… сѣрки за сорокъ грш̃є(и),… муки ржаноє дєсѧ(т) трєти(н)нико(в) по сороку грш (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23–23 зв.); пограбили… //… муки по(л) мацы ржано(и) за грошє(и) по(л)трєтѧ(д)цєтъ (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89–90); вшак жє была бы ли потрєба того пилнаꙗ мѣновитє хлѣба, тєды имъ жыта купити на фѹрѹ мѹки нє ѡ(т)мовлꙗю(т). алє то абы нє было в звычаю на потымъ (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 52 зв.); взяли:… //… муки житьноє миро(к) двє (Житомир, 1650 *ДМВН* 204–205).

МУКА² *ж.* **1.** (*важкі фізичні чи душевні страждання*) му́ка: Пото́мъ бы́лъ томѹ сѹдъ. і мѹчено. и́ныи нє вы́тривали. помє́рли в мѹкахъ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131 зв.); и томоу дивѧ(т) сѧ вєликомоу тръпєнїю єго ст̃ои мл(с)ти, Ижь є(ст) Бг̃ъ Бг̃о(м), Гь̃ страшⸯныи си(л)ныи, а таковыи поносныи моуки тръпи(т) сътворитє(л) ѡ(т) сътворєнїа своєго (XVI ст. *УЄ Трост.* 74); а и́ншїє та́къ є́п(с)кпи, ꙗ́ко митрополи́ти нє могѹчи́ таки(х) моу́къ вы́тєрпѣти, подпи́совалисѧ до тои змы́шлєнои оунѣи (Острог, 1598 *Іст.фл.син.* 51); Для того жъ и Божое помочи естъ обнажонъ, гды отъ идоложерцовъ пойманъ былъ, не стерпѣвши мукъ, вергъ ливанъ на жертвище и далъ хвалу бѣсомъ (1603 *Пит.* 55); тєрпѧ́ть ма́тки мѹки: Ґды сѧ зⸯ пло́домъ вⸯ оутро́бахъ. нєдозрѣлымъ ко́ѧтъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 3); Іс̃ видѧчи ижє сѧ южь приближаль ча(с) моу́кы єго́ прєз котороую ма(л) выкоу́пити лю(д) свои з роукы діа́волскои, пришоль… до ір(с)лимь абы тамь… вє(ч)рѧль (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 11 зв.); г(с)дь избави́тє(л) на(ш) в шє́сты(и) дн̃ь ша́басѹ бы(л) ра(с)пѧты(и), ст̃ыи… єго мѹкою свѣжо пєрєстра́шєны, цѣлои но́чи нє спа́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 31); **мука господа** (**Спасителя, христа**) – страсті Христові: ꙗко ѡвча на заколєнїє вєдєсѧ… тє́ды того напо(л)нилосѧ нн̃ѣшнєго ст̃го // днє чєрє(з) того ти́хого и нєви(н)ного агньца прє(з) мѹкѹ га̃ на́шєго іс̃ ха̃ (поч. XVI ст. *УЄ* № 236, 14–14 зв.); Прокла́тъ всѧ́къ вис́ѧй на дрє́вѣ, прє(д) сєбє оупо́рнє взѧ́ви съблажнѧ́ютⸯсѧ, и ѡ(т) пожи́ткѹ збавє́ннои мѹки Спс̃и́тєлѧ на́шєгѡ на Кр(с)тѣ, ѡ(т)пада́ютⸯ и погиба́ютъ (Там само, 273); Розмышлꙗ́нⸯє ѡ мѹцѣ ха̃, спс̃и́тєлѧ нш̃го (Львів, 1631 *Волк.* 1); **мука господня** (**Христова**) – те саме, що **мука господа**: єсли бы сѧ моу́ка г(с)нѧ ро(с)паматывáла, нѣ ма́шъ нєчого́, штобы сѧ нє зноси́ло анѣмоушо(м) спанѧ́лы(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 305); А то(т) кєли(х) [вина] значи(л) мѹкѹ и см̃рть Іс̃ хв̃ѹ (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 18); Другая оказія – часу приближаняся муки Христовы, оная прозба матки сыновъ Зеведовыхъ… абы сѣдѣли одинъ по правици, а другій по лѣвици Христа во царствіи Его (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 462).

2. (*катування під час допиту, тортури*) муки: Вже тежъ, будучи на муце, вызнавалъ, ижъ дей тотъ же Горбикъ зъ Гавриломъ, винникомъ, котлы горелчаные, на Смолянци, у

Стася Олейника покралъ (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/I, 103); мы,… тую челядь, которая была з оное катовское муки хора, не держали есмо у везеню (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 410); а за свєдєцство(м) и (з)наками пє(в)ными того ꙗцка ю(ш)ка и нє(с)тєра на пробу є(с)мо всказали а гдє бы ѡни и ты(х) дву(х) дємида и лу(к)ꙗна на мꙋцє бꙋдꙋчи поволали тєды и тыє пробованы быти маю(т) и до при(с)лꙋха(н)ꙗ мовє(н)ꙗ ты(х) злочи(н)цо(в) на пробє // бꙋдꙋчи(х) придали є(с)мо (Володимир,1588 *ЖКК* I, 301–302); тамъ же приведъши, муки розмаитые, ведле воли своей, чинили, збили, зморъдовали, и до господы, и до везеня сажали (Луцьк, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 274); шляхетный Матыс Славокгурский… будучи на муце, учинилъ [тестаментъ] с печатю своею, такъже с печатъми и с подписми, которые писати умели, тыхъ нижей менованыхъ особъ, там на тот час будучихъ, просечи, абы принятъ и в книги вписан былъ (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 503); Попов до тои унѣи кгвалтом притягали, а тым, которыє изводитися не дали от ных, обезчестивали, других вязанємъ и муками трапили (Львів, 1605–1606 *Перест.* 41); и, мало на томъ маючы, ты Михайло Жилинскій взялесь его въ домъ свой, тамъ же, маючи его, собе по воли замъкнувъшы у пивницу, въ земли будучой, паствилессе надъ нимъ, муки розные ему задаючы, свечами и огънемъ, желизомъ роспаленымъ палечы (Люблін, 1624 *АрхЮЗР* 3/I, 277); **выдати на муку, на муку выдати (давати)** – віддати на тортури: ꙋста(в)уємъ кгды бы на которого чл҃вка простого подозрєного… знаки злодє(и)скиє были пописаны… то(т) чл҃вкъ має(т) быти выда(н) на мꙋкꙋ (1566 *ВЛС* 105 зв); Естли бы розбойники шляхтича поволали три кротъ, ижъ съ ними розбивалъ и тыхъ луповъ участникомъ былъ, тогды маетъ врядъ его казать зымати и на муку выдати, а где бы ся зъ муки призналъ, маетъ каранъ быти (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 166); Єстли бы сѧ потрафило и(ж) шлꙗ(х)ти(ч) в лєтє(х) чоты(р)надъцати а нє бо(л)шъ ѡбвинє(н) ѡ злодє(и)ство, або привєдє(н) // бы(л) з лицо(м) тогды таковому про молодо(ст) лєтъ єго нє маєть быти полицо(н) за злодє(и)ство и нє маєть быти до ката в рꙋки и на мꙋкꙋ даванъ (1566 *ВЛС* 104 зв.).

3. (*життєві труднощі; злигодні*) мука: ты́є кото́рыє в рꙋда(х) працꙋючи тє(р)пѧтъ моу́кꙋ вєли́кꙋю, и кг(д)ы… задрѣ́млю(т), и присни(т)сѧ имъ во снѣ жє в ро́скоши и в доста(т)кꙋ соу(т). вˁста́вши, жа(д)ноє с того сноу потѣ́хи нѣ ма́ютъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 37); Хотѧ́й Бѣ́ды… штодєнˁныи мꙋ́ки Тєрплю, прєдсѧ вˁ полъ вѣ́ку бою́сѧ розлꙋ́ки (Вільна, 1620 *Лям.К.* 6); **мука рук** – тяжка праця: Туй можеме познати, чомъ одны багатѣютъ люде правдовъ, муковъ рукъ своихъ, изъ благословенія и изъ даня Божого, а другыи кривдовъ, и крадежомъ, и розбоомъ, и ужами изъ даня чортового (XVI ст. *НЄ* 175).

4. (*страждання грішників після смерті*) кара: житьє бо нашє кратко єсть. а мꙋка долга. и конєць вѣка сєго близко єсть (1489 *Чет.* 291); ѡ ѡ(тч)є авраамє помл҃оуй мѧ. а пошли лазарѧ. абы омочиль конєць пальца своєго. оу водѣ. и оустоудить языкˁ мои. бо тръплю тѧ́жˁкоую моукоу в томˁ то пламєни (1556–1561 *ПЄ* 294); Души справедливыхъ (писмо святое мовитъ) суть въ рукахъ Божіихъ, и не доткнется ихъ

мука (1603 *Пит.* 61); за своє нє(д)ба́льство ты́лько са́ми сєбє нєсмє(р)тє(л)ны(м) ѡ(т)да́ли моу́ка(м) (Острог, 1607 *Лѣк.* 43); то́тˢ в пе́клѣ моу́кꙋ тєрˢпи(т), а и́нˢшїє ча́сомъ вˢ єго добра(х) роскошоу́ютˢ, и вєсєлѧ(т)сѧ (Там само, 118); Чита́лихмы бо́вѣмъ вˢ кни́гахъ на́шихъ, жє анѣ приложи́ти што при́стои(т) анѣ оуна́ти. вєли́кою бо́вѣ(м) и приклада́ючого, и оуи́мꙋючого мꙋкою ва́жꙋтъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 129); Стра́сть: Мꙋчє(н)є, мꙋка (1627 *ЛБ* 121); Тꙋ ꙗ́снѡ ѡписа́въ Пр(о)ркъ; ѡбновлє́нїє мі́ра сєгѡ́; и поко́й правє(д)ныхъ, и мꙋкꙋ грѣшныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 144 зв.); **вѣчная мука, мука вѣчная** – страждання грішників у пеклі: всѣхˢ за́сь во́ли єго противѧ́чихъсѧ и злє чи́нѧчыхъ на вѣчнꙋю мꙋкꙋ прєдъꙋста́вилъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 281); да избавить на(с) хсъ бъ. ѡ(т) мꙋки вѣчноє (1489 *Чет.* 362); Прє́то потрє́ба ѡ(т) зло́го оутѣка́ти; ꙗкѡ Бъ росказа́лъ, и боѧ́тисѧ зло́го мꙋки вѣчнои (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.); **вѣчныє муки, муки вѣчныє** – те саме, що **вѣчная мука**: дїа́воль… испа(л) из высоко́сти бжєи за сла́воу свѣта сєго… а ї́юда ми́ловаль маєтно(ст)… кды мо́ви(л) прода(м) сєго, и привръıнꙋ до сє́бє имѣ́нїє, за що ты(ж) ста(л)сѧ наслѣ́(д)ни(к) вѣ́(ч)ны(м) моу́ка(м). Кърто́рыми рѣ́(ч)ми само́го ха кꙋси́лъ… насоло(д)жєнїє(м) тѣла (1645 *УЄ* № 32, 189); апостолъ Павелъ мовит: "хотя бы и ангелъскими языками мовили", до пекла в муки вѣчные пойдуть, от которых нас выбав, Збавителю нашъ (Вільна, 1600 *Катех.* 81); **мука пекелная (пекелнаѧ, пекольная)** – те саме, що **вѣчная мука**: тая мука (мовитъ) пекелная тымъ будетъ тривати, которые, потеравшы а не заховавшы крещенія, на вѣки загинутъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 131); правє(д)ны(х) дши сѫ(т) во роука(х) бжїи(х). а нє до(т)кнє(т)сѧ и(х) моука нѣк(д)ы пєкє(л)наѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 96 зв.); алє пакъ а(д)ъ мука пєкольнаꙗ разрушиласѧ. а ворота єго сокрушилисѧ (1489 *Чет.* 207); **муки гєєнскиє** – те саме, що **вѣчная мука**: та́кжє кто́ ча́сто ро(з)мы(ш)лѧє(т) // ѡ мꙋкахъ гєє́нскихъ; … таково́гѡ гєє́на ѡ(т) во́дитъ ѡ(т) грѣхѡ́вˢ смєртє́лны(х) (Чернігів, 1646 *Перло* 120–121); **огненная мука** – те саме, що **вѣчная мука**: гєєна огненная мука (II пол. XVI ст. *ЛА* 181); **пекелныє муки, муки пекелныє** – те саме, що **вѣчная мука**: Што оучи́нимѡ тогды, коли до пєкє́лны(х) мꙋкъ погна́ны бꙋдємѡ; нє бꙋдєтъ та́мˢ жа́днои фо́лˢги (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 42); хотѧ(и) то ка́занѧ моє́ стра(ш)ли́воє, и плачли́воє. алє прꙋдко мно́гихъ члвѣкѡвъ вѣрныхъ; приво́дитъ на покаѧнїє истєнноє, и ѡ(т) мꙋкъ пєкє́лныхъ вызволѧєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 127); **быти въ мукахъ** *див.* **БЫТИ**.

◊ **Божая Мука** – придорожній хрест із розп'яттям Ісуса Христа: ѡ(т)толь прывєли насъ воинъцы к сажє(в)цє фракгантовє А ѡ(т) сажєвки просто доломъ чєрє(з) ѡгороды Милꙗновъскиє до Божєє Мꙋки (1546 *ОГ* 6 зв.).

МУЛАРЧИКЪ *див.* **МУЛЯРЧИКЪ.**

МУЛИСТЫЙ *прикм.* Мулистий: Асїа́нє: Мꙋли́стыи, лгнꙋчїи, а́бо болѡ(т)ныи (1627 *ЛБ* 182).

МУЛИТИ *дієсл. недок.* (*торкаючись тіла, спричиняти біль; давити*) мулити, муляти: Аггл̃ъ:… а когда до цє(р)кви єси пришолъ, то ꙗко порꙋгатєль созˢдатєлєвѣ своємꙋ и прчтой єго мтри и вˢсѣмъ стымъ, любо чрєзˢ силꙋ єдинъ поклонъ ꙋчинилъ єси, да и то по(д)сти-

лалъ єси воз҃главницꙋ под колѣна, даби нє мꙋлило (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 274).

МУЛИЦА *ж.* (*самиця мула*) мулиця: Мѧскъ: Мꙋлъ, или мꙋлица, ѕвѣрѧ спложéноє с҃ конѧ и з҃ ослѝцѣ (1627 *ЛБ* 67).

МУЛТАНИНЪ, МУЛЪТЯНИНЪ, МУНТАНИНЪ *ч.* (*мн.* **мултане**) (*стп.* multan) молдаванин: нє зовꙋ(т)сѧ вси ꙗзыки крéщєн҃ныє въ имѧ ѡ(т)ца и сн҃а и ст҃го дх҃а ин҃ши(м) имєнє(м), начє(н)ши ѡ(т) восхо(д)ныхъ сторо(н), и до запа(д)ны(х): нє доходѧчи гдє православнїи со папє(ж)ники смѣшаю(т)сѧ, ꙗ́ко оу вєнéцїи, крѣтѣ, и дрꙋги(х) нациѧ(х). и на полуднє и по(л)ночи. ко(ж)ды(и) ѡ(т)мѣн҃ны(и) свои(м) гóлосо(м) Зовомы(и) ꙗ́зыкъ. А мєновѝтє грéци, арáпи, сѣвєрани. сє(р)би. бо(л)гарє, словѧнє. арабанаши. моу(л)тѧнє, богда(н)ци. мосъква. и наша рꙋ(с), то(л)ко хр(с)тїанинъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 250 зв.); мїнєю избра(н)ную кѵєвского дрꙋкꙋ и ѱалты(р) кѵрїло(в)скую лво(в)ско (!) дрꙋку: продалємъ му(н)таномъ за зло(т) 28×15 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 3 зв.); З *мꙋлътꙗнъ* єщє з мꙋ(л)тꙗнь примитє вашъ мость завдꙗчнє (Ясси, 1625 *ЛСБ* 468).

МУЛТАНКА *ж.* (*стп.* multanka) народний духовий музичний інструмент: Артыкꙋлъ г҃ї. Впроважє(н)є в҃ костéлъ свѣтской мꙋзы́ки, ѡ(р)гáно(в), скри́покъ, пищáло(к), мꙋлтá-но(к), бꙋбно(в), и трꙋбъ, и и́нших того ж рóда корчéмных и скоморóских дꙋдгъ, дѧлъ… и и́нныхъ розмаи́тых вими́словъ, в҃ котóрих нє тóкмо абы бл҃говоли́лъ Бг҃ъ, алє и нєнави́дитъ того всєго, – по свѣди́тєльствꙋ Єѵ(г)лскомꙋ (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв)* 29).

МУЛШТУКЪ *див.* **МУНДШТУКЪ.**

МУЛЪ[1] *ч.* (*лат.* mulus) (*свійська тварина, гібрид коня та осла*) мул: Прилєжáй ѡ мѧскáхъ: Возни́ца на(д) мꙋлами (1627 *ЛБ* 98); нє бꙋдѣтє(!) ꙗко ко(н) и мꙋ(л), которы розꙋм(а) нѣ маѥ(т) кри(к)гами и оу(з)дою чєлюсти и(х) востагниши. так ты(ж)… ѕвѣрѣ птахи гады оумѧ(к)чаю(т)сѧ и наоучаю(т) змысло(м) члч(с)ки (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 56 зв.); Алєѯáндєръ приказáлъ ри́цєрѡмъ своим҃ áбы сѣкли рóски з҃ дéрєва, а зéлѣє рвáли, а мєтáли пєрєд҃ нóги кóнємъ и мꙋломъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 419).

МУЛЪ[2] *ч.* (*шар піску, землі, нанесений течією ріки*) мул, намул: жабы, миши и и(н)шиє зє(м)ныє звѣрꙗта, кгды(с) нѣ(л) рѣка вы(л)-лє(т) на(и)дꙋю(т) в мулѣ живыє нєдосконалыми єщє чло(н)ками, ꙗ(к) бы и(х) зє(м)лꙗ родила (1582 *Кр.Стр.* 73 зв.).

МУЛЪТЯНИНЪ *див.* **МУЛТѦНИНЪ.**

МУЛЬ *ж.* (*стп.* mól) міль: "Не прячте прятаня на земли, де муль точитъ, (и) иржа истъ, и де татіе пудъкопуютъ и крадутъ… " (XVI ст. *НЄ* 168); алє збырайтє собѣ скарбь на нб҃сє(х). г(д)є злóдѣєвє нє по(д)копáю(т) ни крáдѫ(т). ани мѫ(л) нє сточи(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 13); на зємли… тыи ска(р)бы нѣк(д)ы нє згиноу(т) анѣ мꙋ(л) // и(х) поисть. анѣ ты(ж) ръжа. анѣ злодѣєвє нє по(д)копаю(т). анѣ ты(ж) оукра(д)уть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 111–111 зв.).

Див. ще **МОЛЬ**[1]**, МОЛЬЦА.**

МУЛЯРСКИЙ, МУЛѦРСКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується муляра*) мулярський: ꙋрꙗ(д) виводили ѡ стѣнꙋ сави(н)скꙋю гр(ш) и҃ї цє(х)-мистрови мꙋлꙗрскомꙋ г(рш) в҃ї (Львів, 1592

ЛСБ 1037, 41); Кгды(м) выводи(л) на кгрȣ(н)тъ цє(р)ковны(и) цѣхȣ мȣла(р)скȣю далємъ грошїи м҃ (Львів, 1612 *ЛСБ* 1047, 2 зв.).

2. (*який стосується мулярства*) мулярський: А маю(т) пи(л)новáти встави(ч)нє вє(с)по(л) во всє(м); … строны стосованꙗ вáпна и всєи матєрии що до робóты мȣлꙗ(р)скоє налєжи(т) (Львів, 1598 *ЛСБ* 324); вє(д)лє рады п(н) фєдѡ(р) малєра длꙗ ȣважєнє вѣзєру(н)кȣ ѡбразового, звѣ(в)ши трѡ(х) ма(и)стро(в) мȣлꙗ(р)ски(х): ты(м) за трыкро(т)ную на ґру(н)тє бы(т)но(ст) далємъ зло(т) 2 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 6).

Див. ще **МУРАРСКИЙ.**

МУЛЯРЧИКЪ, МУЛАРЧИКЪ, МУЛѦРЧИКЪ, МУЛѦРЧЫКЪ *ч.* **1.** (*підмайстер муляра*) мулярчук: всѣ іконы новопоставлєныє и ца(р)скиє врата пошпєти(л) чо(р)ностю тогды хлопо(м) и мȣлꙗ(р)чико(м) ѡ(т) выламанє му(р)ȣ и ȣгашє(н) о(г)нꙗ з҃ (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); мулѧ(р)чыкови що на мȣ(р) латȣ лама(л) : 20 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 7); пєрє(д) воскрєсєниє(м) хрыстовы(м) тєсали мȣлѧ(р)чики камѣ(н) и та(к) ѡгȣло(м) заплатилє(м) ѡны(м) fr 27 ″ 11 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 7 зв.); мȣлѧ(р)чыкови и помо(ч)нико(м) що пры цє(р)кви ȣпрѧтовали и побѣлили. зє(м)лю скоповали ро(з)возили fr. 5:1 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18 зв.).

2. *Вл.н.*: робили хлопо(в) є҃: ꙗнъ слодовничє(к)… // станиславъ г(рш) г҃ шимо(н) мула(р)чи(к) г(рш) ѕ҃ (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 17–17 зв.).

Див. ще **МУРАРЧИКЪ.**

МУЛЯРЪ, МУЛѦРЪ *ч.* (*стп.* mularz, *свн.* murære) **1.** Муляр: мулꙗрȣ что с хлопо(м) роби(л) за ты(ж)дє(н) г(рш) з҃ за балꙗсы на(д) враты мона(с)ты(р)скїми (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); оско(р)дъ, клє́пєцꙷ сокира, котóрою мȣлѧрѣ камѣ(н)є ѡтє́сȣютъ (1596 *ЛЗ* 63); Звонницу, которую мыслилемъ… муровати, если бы ми живота Господь продолжити рачилъ, и южъ и муляру Петру Нѣмцу… на тую роботу золотыхъ сто, маючи зъ милостыни, задалемъ былъ, которое и теперъ при немъ зостаетъ (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); здалóбысѧ тȣтъ запытáти тыхъ злѡвѣрникѡ́въ… ци то тóє мѣсто матєрїѧ(л)ноє… и єсли́ то тєлє́сноє, матєрѣѧ́лноє мѣсто вꙷ нб҃ѣ, то подóбно, мȣсѣли хєрови́ми мȣлѧрáми бы́т(и), а архг҃глѡвє вáпно пали́ти, а Аггл҃ѡвє цє́глȣ възи́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

2. Вл.н.: миско крама(р) и(з) жєною своєю мала(н)кою и с пасє(р)бомъ свои(м) ивано(м) зознали доброво(л) (!) и(ж) продали имѣнѧ своє ꙗнови мулѧрєви и жєнѣ єго за кє҃ злоты(х) (Львів, 1582 *Юр.* 3 зв.); ксендзъ Анътоний Янишевъский… противъко… // Иванови муляреви, Иванови Попъкови,… и иншым подданым, што на Волъце недалеко Крижа Светого мешъкают,… //… оферовалсе… правъне чынити не занехати (Луцьк, *АрхЮЗР* 3/IV, 154, 156, 157).

Див. ще **МУРАЛЪ, МУРАРЪ.**

МУЛѦРСКИЙ *див.* **МУЛЯРСКИЙ.**

МУЛѦРЧИКЪ *див.* **МУЛЯРЧИКЪ.**

МУЛѦРЧЫКЪ *див.* **МУЛЯРЧИКЪ.**

МУЛѦРЪ *див.* **МУЛЯРЪ.**

МУНДШТУКЪ, МУЛШТУКЪ, МУНШТУКЪ *ч.* (*стп.* munsztuk, *ствн.* mundstück) (*додаткові залізні вудила*) мундштук: пограбили… //… уздъ и кантаровъ осмь, мунштуковъ три, – то все коштовало осмь золотыхъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/ VI, 136–137); У Хоша: сало, за которое далъ былъ золотыхъ три, мунштукъ, за который далъ былъ таляръ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 219); Єстъ граи́ца пра́цъ тве́рдыхъ Бо́зкаѧ На ꙋка, Оузыча́єтъ оучоны(м), гды в҄ бѣгꙋ мꙋнштꙋка (Київ, 1632 *Євх.* 298); *Образно*: ѡ трєба (ж) бы то́мꙋ пасты́рєви // оу́дилъ мо́цны(х), з҄ моу(л)штоуко(м), и(ж) бы нє бы(л) дики́мъ. ѡ па́стырю фал҄шивы(и). чє́моу(с) такого́ ѕлого́ насѣнѧ насѣѧлъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 149 зв.–150); **въ мундштуку ходити** – ходити в шорах: Уважай, православный кождый, якъ выхелзненая теперъ владза папезская вѣковъ оныхъ въ мундштуку ходила, и громы папезскій зъ перунами неслушнихъ екскоммуникацій зоставали въ занедбаня зневазѣ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 917); **мунштукъ знати** (з кого) – послабити нагляд над ким-небудь: ґды бы єди́нъ бє(з) дрꙋго́го ѡбыйти́сѧ мо́глъ, нє были жъ быс҄мѡ на(д) ди́кїй звѣрь сꙋровѣйшими и ѡкрꙋтнѣйшими… а прє(д)сѧ на ко́ждый де́нь сва́римѡсѧ, и єди́нъ на дрꙋго́го напа́дꙋємѡ: што жъ єсли бы єщє то́й мꙋнштꙋкъ з҄ насъ зна́лъ, хто ж҄ бы ри́хло до любви… склони́тисѧ хотѣлъ? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 564).

МУНИМЕНТЪ, МОНѢМЕНТЪ, МУНИМЕНЪТЪ, МУНѢМЕНТЪ *ч.* (*стп.* muniment, *лат.* munimentum) грамота, документ: поводовє… с позъву росправу маючи и дыляцыю на показа(н)є мунимєнътовъ пєвны(х), ижъ бы мя(л) бытъ мєжи ними розъдєлокъ з стороны таковоє маєтъности, собою ѡнътровєрътовали (!) (Київ, 1598 *ККПС* 102); дїакону при ѡ(т)цꙋ васїлїю боа(р)ско(м) ѡско(р)блєному зло(т) 1… в суботу ґды запозва(л) на(с) сн҃ъ ка(м)пѣановъ, тогды сиѯтови и в ка(н)цєлꙗры(и) за монѣмє(н)та и ба(р)тошу… всєго зло(т) 4 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); побрал… //… шкатула з водками за золотых дванадцетъ; шкатула з грошъми и з мунимeнтами так церкви архимандрицтва Жидичинского, яко и з ойчистыми, грошей в тои шкатуле было дванадцет от золотых (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 653–654); где вси права, привилея, записы, зыски и презыски, баницыи скрутынии, инъквизыцие, ексъстракъты, мунименъта и рекокгницые, мембрамы на певные суммы и долъги, тамъ в том замочъку спалили и в попел обернули (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 168).

Див. ще **МУНѢМЕНТА**.

МУНИМЕНЪТЪ *див.* **МУНИМЕНТЪ.**

МУНИЦЫЯ *ж.* (*стп.* municja, лат. munitio) (*укріплення, оборонна споруда*) фортифікація: Уприйме и // верне намъ милые, ижъ своя воля Украинная, не досытъ маючи на тыхъ збродняхъ, которые на Украине до того часу чинили, далий въ панъствахъ нашихъ скупившися, поступуютъ: мѣста… , муницые, домы шляхетские беретъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 84–85).

МУНТАНИНЪ *див.* **МУЛТѦНИНЪ.**

МУНТЪ *ч.* (*стп.* munt) борошно вищого ґатунку: Ач ти и ту(т) ꙋ му(н)та(х) єстъ ꙗдлина и тꙋ(т) бы сꙗ справило єдно(ж) дрожи(и)

ди(и) Алє па(к) єжє фуры на(и)мовати (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2).

МУНШТУКЪ *див.* **МУНДШТУКЪ.**

МУНѢМЕНТА *ж.* Те саме, що **мунимент**: прє(д) ты(м) послаласѧ мꙋнѣмє(н)та до прокꙋратора до люблина прє(з) п(н) мигалѧ… в ли(ст) вложылосѧ 2 чы(р)воны(х) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3).

МУРАВА *ж.* Мурава, моріг: лѣ(х), мꙋра́ва плѧцˢ поро(ж)ні(и) траво́ю ѡ(б)ро́слы(и), че́твєрогра́нˢны(и), ꙗ́къ быва́ютъ горо́ды (1596 *ЛЗ* 55); Лѣ́хъ а: Мꙋра́ва, плѧцˢ поро́жні(и) траво́ю ѡбро́слы(и), чєтвєрогра́нны(и), ꙗ́къ быва́ютˢ горо́ды, гра́ды (1627 *ЛБ* 60).

МУРАЛЪ, МУРАЛЬ *ч.* (*стп.* murarz) те саме, що **муляръ** у 1 знач.: маршалокъ манастыра Печерского, а…, слуга церковный печерский отчизный, а…, лучникъ св. Николы Пустынского, а Мазало, отаманъ Неводицкий, муралъ замку Киевского, а…, архимандричий печерский чоловекъ,… на том присягу учинили, ижъ то суть властные звечистые озера церковные, к чему Ленковичи и сами их привели и того имъ допустили (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 44); До(и)лидє, ковалю, столѧру, пса(р)цу, во(з)ницы, муралю, шє(в)цю, го(н)чару. Тымъ всѣмъ голо(в)щины по два(д)цати ко(п) грошє(и) (1566 *ВЛС* 94 зв.); камѣнє вєликого и на філꙗрѣ. мꙋра(л) много грошє(и) вза(л) (!) мꙋра(л) много тєсаного камє(нє) выда(л) по гр(ш) θ локо(т) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 32).

Див. ще **МУРАРЪ.**

МУРАЛЬ *див.* **МУРАЛЪ.**

МУРАРСКИЙ *прикм.* (*стп.* murarski) **1.** Те саме, що **мулярский** у 1 знач.: ꙋмовивши чєлꙗ(д) мꙋра(р)скую ты(х) имєна в и(н)тє(р)цызє на рѡбо(тꙋ) могорїча да(но) гро(ш) ″10 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 4 зв.).

2. Те саме, що **мулярский** у 2 знач.: з вѣзєрꙋ(н)ки срє(д)нєѣ банѣ на папєры рысовалъ а(м)брѡжи(и) и ꙗкубъ ма(и)стровє мꙋра(р)скиѣ, тымъ за працꙋ на вино далємъ 4 ѡ(р)ты то є(ст) зло(т) 2″4 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 6); прєто при(з)вавши ро(з)су(д)ны(х) ма(и)сто(в) (!) мꙋра(р)ского рємє(с)ла плазꙋ на… ґа(н)ка(хъ) притєсавши кронштино(в) позди(и)мати, абы ѡ(з)добнѣ(и) ѡбразы и з бо(л)шою ꙋчтивостю стали (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.).

МУРАРЧИКЪ, МУРАРЧЫКЪ *ч.* Те саме, що **мулярчикъ** у 1 знач.: до порѣча ѡ(т)бира(ти) цєглꙋ по(с)лалє(м) п(н) ꙗна афє(н)дїка и мїколаꙗ мура(р)чика на спра(вꙋ) тымъ з конємъ далємъ гро(ш) ″24 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 4 зв.); мїколаꙗ мꙋра(р)чыка по(с)лав(ш) на 3 д(н) до порѣча в дозо(р) цєглы: то(мꙋ) и во(и)то(м) всє(г) злѡ(т) 1″15 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5); За цвєки до кобє(р)цє(и) за ѡ(б)робєнє пла(з)ки длꙗ мощє(и) на прєсто(л), и ѡ(т) направы прє(с)тола, и ѡ(т) клꙗмє(р), и гако(в) 9 мура(р)чику з(лт) 1″20 ½ (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5а).

МУРАРЧЫКЪ *див.* **МУРАРЧИКЪ.**

МУРАРЪ *ч.* (*стп.* murarz, *свн.* murære) те саме, що **муляръ** у 1 знач.: много камєнє тєсаногѡ да(л) павє(л) мꙋра(р) ро(к) чг҃ го (Львів, 1593 *ЛСБ* 1039, 2); мꙋра́ръ murarius (*Уж.* 1645, 40).

Див. ще **МУРАЛЪ.**

МУРАШОКЪ, МУРАЩОК *ч.* Мурашка, мураха: Алє зрозꙋмѣвши ꙗ́къ вєли́каѧ ро́зность є́сть мєжи нєдости́гнєною и нєвы́словєною Бо(з)скою вєлмо́жностю, и мєжи на́шєю сла́бостю, кото́рый на кшта́лтъ мꙋрашкѡ́въ по́ зємли воро́шилѡсѧ, и ꙗ́къ кѡмари пищимо (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 281); Ко́ха: Мꙋра́щникъ. вˁ кото́ромˁ мꙋращки живꙋтъ (1627 *ЛБ* 55); Мра́вїй: Мꙋращо́къ (Там само, 66).

Див. ще **МУРАЩКА**.

МУРОЩКА *ж.* Те саме, що **мурашок**: Muroszczka: mrowka (Жовква, 1641 *Dict.* 69).

МУРАЩНИКЪ *ч.* (*надземна частина житла мурашок*) мурашник: Ко́ха: Мꙋра́щникъ. вˁ кото́ромˁ мꙋращки́ живꙋтъ (1627 *ЛБ* 55); Muraszcznik: mrowisko (Жовква, 1641 *Dict.* 69).

Див. ще **МУРОВИСКО.**

МУРАЩОКЪ *див.* **МУРАШОКЪ**.

Див. ще **МУРАШКА, МУРОЩКА.**

МУРЗА *ч.* (*тат.* murza) **1.** Мурза: Гдєжъ мы хотачи с царємъ Пєрєкопскимъ постановєньѧ мирꙋ вєчноє приѧзни вчинити и послали до нєго посла нашого вєликого, пана… Горностаѧ, а чєрєз нєго царꙋ самомꙋ и царєвичомъ, мꙋрзамъ и вланомъ єго нє малыє ꙋпоминки послали (Вільна, 1541 *AS* IV, 296); Ꙋста(в)уємъ которыє кн҃зи и му(р)зы татаровє закону бєсу(р)ма(н)ского, маю(т) ѡсєло(ст) имєньꙗ зємъскиє, з нада(н)ꙗ прє(д)ко(в) наши(х), и є(ст)ли тыє бываю(т) на слу(ж)ба(х) нашихъ,… таковы(м) навѧ(з)ка має(т) быти ꙗко шлꙗ(х)ти (1566 *ВЛС* 95 зв.); И бꙋдꙋчи тꙋтъ, в того прєдърєчєного Мамаѧ мꙋрзы ꙋ вєзєню час нємалый, а постєрєгаючи того пилнє, абы мє въ томъ вєзєнью смєрть бєзъ порѧдноє росправы нє зашла (1577 *AS* VI, 71).

2. Вл.н.: Дмитро Мꙋ(р)за (1643 *РЗВ* 174 зв.).

МУРЗАКЪ *ч.* (*тат.* murzak) татарин. Вл.н.: васи(л) мꙋ(р)закъ (1649 *РЗВ* 180 зв.).

МУРИН *див.* **МУРИНЪ.**

МУРИНСКІЙ *прикм., перен.* (*стп.* murzyński) поганий, бісівський: Приводятъ каноны нѣякіись, чорныи, Муринскіи! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 504).

МУРИНЪ, МУРИН *ч.* (*стп.* murzyn, *ствн.* môr, *нвн.* Mohr) **1.** Чорношкірий, мурин: єриѡклꙗнє муринове (I пол. XVI ст. *ЛА* 182); му(ж) мури(н) євну(х) вєликии… был(ь) приєха(л) помолитисѧ до єрусалима (II пол. XVI ст. *КА* 42); Алє(м) ꙗ́ выбачи(л) до́брє, бомъ нє дитѧ́ ꙗкъ вє(л) твоєи, з ѡ(т)ˁцє(м) Исаиєю зла́ща проповѣ(д) слова бˁжє(г) смакує(т)… ꙗ́къ солома волꙋ́, и поло́ва коню́: за чу (!) тє(ж) ꙗкъ бы мурина обмы́ва(л), албо кˁрꙋка купа(л) (XVI – I пол. XVII ст. *ЦНБ* 74 П/20, 22 зв.); Ха́мъ… афри́кꙋ трима(л), сн҃о(в) ималъ чєты́рє(х). пє́рвы(и) гоу́съ. ѡ(т) которого идоу(т) мꙋри́новє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 9); *У порівн.*: Нꙋжъ ꙗкового́ стра́хꙋ и трво́ги чєка́єшъ дш҃є мѣ́ти вˁ дн҃ь о́ный; позира́ючи на страшли́выхъ, и ди́вныхъ, и сро́кгихъ, и нємилосє́рдныхъ, и нєти́хихъ бѣ́сѡвъ: вла́снє ꙗ́кобы мꙋринѡвъ ѡчєрнѣ́лыхъ ѡбстоѧ́щихъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 267 зв.); А ты́и всѣ грѣшныци; въскрєснꙋтъ и ви́йдꙋтъ из гробѡ́въ свѡи́хъ, вˁ тє́мныхъ тѣла(х) шпє́т-

ны; ꙗ́кѡ мꙋринѡвє, и смро(д)ли́выхъ ꙗкѡ псы згнилы́и (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

2. *Перен*. Біс, нечиста сила: На то́й ча́съ ѡпꙋсти́вше ю ст҃іи Бж҃іи Агг҃ли, порвꙋтъ ю Мꙋрины, о́ныє бѣ́си: и б'ючи ю бє(з) лю́тости, спроважа́ют' на́ зємлю (Львів, 1642 *Час. Слово* 269).

3. Вл.н.: Настася Ванковна Вечериная и з сыном своим Мойсеемъ Мурином заставила тое имене Коршовец… //… пану Гапону Григоревичу, вряднику водирадскому (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 114–115); А пан Мойсей Мурин пана Гапона с права спустити не хотел, вѣдаючи то, иж он оселости своее не мает (Там само, 116).

МУРЛАТА *ж.* (*стп.* murlata) верхня дерев'яна балка, що кладеться вздовж стіни: мꙋлѧ(р)чыкови що на му(р)латꙋ лама(л) :20 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 7).

МУРОВАНЄ, МОРОВАНЄ, МУРОВАНЇЄ *с.* (*стп.* murowanie) (*спорудження, зведення чогось із каменю, цегли*) мурування: вш҃го св҃титє(л)ства… поко(р)нє проси(м)… абы в҃ша мл(с)ть рачили ихъ ку мꙋрова(н)ю то(и) цр҃кви бо(ж)єи зновꙋ да(т)ко(м) свои(м) запомочи (Перемишль, 1547 *ЛСБ* 11); са(м) кнѧ(з)… до мѣ(с)та в цє(р)ко(в) на кони приє(з)ди(л) ѡглѧдати цє(р)ко(в)ного мꙋрованѧ (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.); всѣ вє(с)по(л) подꙗковали єму за працꙋ… и на то(и) ро(к) во(л)ни(м) // єго ꙋчинили… кро(м) рєєстрꙋ морованꙗ цє(р)ковного с которихъ єщє нє ѡ(т)да(л) и ѡстано(к) мꙋровнихъ грошєи (Львів, 1611 *ЛСБ* 1043, 17 зв.–18); С которы(х) приходовъ росходы маю(т) чинити. На бꙋдова(н)є або мꙋрованїє цр҃кви и вшєлꙗкиє потрєбы єи, на ѡпатрє(н)є шпита(л)ных и шко(л)ныхъ нищихъ выхова(н)є и дидаскаловъ ихъ, и ты(х) ꙋбоги(х) по ꙋлицахъ скитающи(х) сѧ (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 78); А то для того, ижъ панове братя старостове рочъные, перед зачатемъ мурованя церковъного вземши от мене тысечу золотых полскихъ… тую суму пры продажы сыномъ ее паномъ Констанътим дому, и тую суму взяли и якъ провенту з нее не давали, такъ и суму нит видома где обернули (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 747).

Пор. **МУРОВАТИ.**

МУРОВАНЇЄ *див.* **МУРОВАНЄ**.

МУРОВАННЫЙ *див.* **МУРОВАНЫЙ.**

МУРОВАНЫЙ, МУРОВАННЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*побудований із каменю, цегли*) мурований: і народи́лсѧ бъ҃… // нє стыдилсѧ… в оу́богомь врътє́пѣ роди́ти. нє ѡби́равь за́мковь. ани пола(т) мꙋро́ваны(х) красныхь (XVI ст. *УЄ* № 29519, 176–176 зв.); По(д)лє тоє вєжи домъ костє(л)ны(и) мꙋрованы(и) (1552 *ОЛЗ* 162); продокъ наш… церковъ мурованую збудовал (Смоличів, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 310); И сталася офера мертвая Богу мерзкая, а наболшій того знакъ – осталася стѣна, часть башты мурованной, надъ звычай, нѣгдѣ нѣколи небывалый, ку земли низко зхилившися, а не упавши, на память вѣчную и до того часу (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1022); всѣ рѣчи по(д) сл҃нцємъ ма́рность, Гдє богатирѡ́въ тогѡ свѣта, за(м)ки мѡ́цныи, мꙋрѡва́ныи, и пала́ци спана́лы(и),… ска́рбы бѡга́тїи ѡ(т) ни́хъ побра́нѡ и врагѡ́мъ в руцѣ пода́нѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 122).

МУРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* murować) (що, що чим) (*споруджувати, зводити щось із каменю, цегли*) мурувати: Єще вышъшє(и) на(д) тою свєтлочъкою єстъ вєръхъ брамы цєглою мꙋрованы(и) а внѹ(тр) та(р)тицами фѹтрованы(и) (1552 *ОКр.З.* 149); И тєжь цєръковъ хотꙗтъ мꙋровати новꙋю и домъ на школꙋ (Львів, 1586 *ЛСБ* 72); нн҃ѣ жє… начали ѥсмы црко(в) знову мꙋровати камєнїє(м) тєсаны(м) и ю(ж) стѣны по(д)нєслисѧ вы(ш)шє ѡ(т) зє(м)лѣ на три ло(к)тѣ (Львів, 1598 *ЛСБ* 319); такъ и унѣты подобныи тымъ мужемъ, которыи по потопѣ размножившися замыслили муровати вежу, абы по нюй взлѣзти на небо (бл. 1626 *Кир.Н.* 17); и церков светого Духа, през мене муровати зачатая, окрасу вшелякую и доконечне муров мела, а сами въ искусном, побожном и светобливом житию мешкали (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 716); нѣꙗкїй капѣта(н), которы(и) сꙗ былъ ѡжєнилъ вє Лвовѣ… ѡбнꙗлъсѧ… замок мꙋровати, и мѣсто ѡсадити нѣмцами, абы казаки нє ходили на морє, ко(т)ромꙋ дано ска(р)бы нємалыи (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172).

Пор. **МУРОВАНЄ.**

МУРОВАТИСЕ *див.* **МУРОВАТИСЯ.**

МУРОВАТИСЯ, МУРОВАТИСЕ *дієсл. недок.* Муруватися: а повинє(н) будє(т) п҃нъ павє(л) мулꙗ(р) то(т) камє(н) дати ѡ(т) горы красова свои(м) кошто(м) зготовати и вывєзти на мѣсцє назначєноє тоє(ст) до мѣста на кгрꙋнтъ гдє сꙗ будє(т) муровати црк҃овъ (Львів, 1591 *ЛСБ* 159); є(д)на(к) жє догажаючи и часови та(к) жє и скри(н)цє (т)рєба аби сє та(к) мꙋровало ꙗко сє почало нє домишлѧючисѧ ничє(г) и(н)шє(г) ꙗко би за ти(м)и ла(т)вии и скорѣишєє сє то змꙋровало (Сучава, 1598 *ЛСБ* 322, 1); Прєто(ж) шко́лы во вси(х) мє́стє(х) закла́даю(т)сꙗ и шпи́тали бꙋ́дꙋютьсꙗ, и церкви́ мꙋрꙋютсꙗ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44 зв.); Прото школы на всѣхъ мѣстехъ закладаются и шпиталѣ будуются и церкви муруются (Львів, 1605–1606 *Перест.* 43).

МУРОВИСКО *с.* Те саме, що **муращникъ**: А плєнипотєнътовє княжа(т) и(х) м(л) повєдили, жє то нє копєцъ, алє мурови(с)ко (Київщина, 1639 *ККПС* 273).

Див. ще **МУРАВЕЙНИКЪ.**

МУРОВНИЙ *прикм.* (*стп.* murowny) який стосується мурування: всѣ вє(с)по(л) подꙗковали ємꙋ… и на то(и) ро(к) во(л)ни(м) // єго ꙋчинили… кро(м) рєєстрꙋ морованꙗ цє(р)ковного с которихъ єщє нє ѡ(т)да(л) и ѡстано(к) мꙋровнихъ грошєї (Львів, 1611 *ЛСБ* 1043, 17 зв.–18).

Див. ще **МУРОВЫЙ.**

МУРОВЫЙ *прикм.* (*стп.* murowy) те саме, що **муровний**: да(л) є(м) за муровы(и) камѣнь кд҃ гро(ш) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 11).

МУРОЩКА *див.* **МУРАЩКА**.

МУРЪ[1], МУРЬ *ч.* (*стп.* mur, *свн.* mūre, *лат.* mūrus) **1.** (*будівельний матеріал*) камінь: Ганусъ… маеть тотъ домъ держати… а естьлибы жидъ Зубецъ хотѣлъ тотъ домъ мѣти, и онъ первѣй маеть ему отложити тые пенязи его… За которые жъ пенязи Ганусъ тотъ домъ купилъ, и тежъ што онъ будетъ на тотъ домъ будованя наложилъ муромъ и деревомъ (Вільна, 1507 *РЕА* I, 73); [я] кошту не жаловалъ, яко въ замку Луцкомъ церковь

соборную знову всю… достаточне оправилъ,также дворъ епископіи выискавши въ замку Луцкомъ направилъ не однимъ деревомъ, але и муромъ (Краків, 1595 *АСД* I, 199); людємъ грє́чєского набожє́нства, котѡ́рыє вˢ вєли́ко(м) к(нз) ли(т) живоу́ть, оуста́вы всѣ набожє́нства грє́чєского и цєрємонѣи вєдлугъ старо́го калєндара порѧдкꙋ и описа́ньѧ волно испоко́ннє вˢ кнѧ́зствѣ на́шемъ обходи́ти, оужива́ти и захова́ти… шко́лы та́къ моу́ромъ ꙗко дрє́вомъ фꙋндова́ти, бꙋдова́ти (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 30).

2. (*висока кам'яна огорожа оборонного призначення*) мур, стіна: ро(к) ҂афѳ. Мꙋрь почали ѡ(т)вводи́ти (!) ѡколо ви́лнѣ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 126); А што повѣда́є(т) и(ж) оу́ чєтврътꙋю стра́жꙋ оу́ночи то є(ст) стра́жа бы́ла розмѣрєна над ча(с)ти вно́чи. Стєрє́чи мѣсто ѡ(т) во(и)ни, и ѡ(т) розбойнико(в) або ѡ(т) злодѣєвъ. и(ж) бы(с) до мѣста нє по(д)копова́ли по(д) мꙋры кра(с)ти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 94); И вєсь кгрꙋнтъ монастырꙗ того, муро(м) ѡ(б)вє(сти) хотꙗчи, при то(м)жє монастырю идꙋчоє мѣсцє на жєнски(и) и дєвичє(с)ки(и) монасты(р) показали на(м) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); Пристꙋпи(л) по(д) мѣсто: бы́лъ ѡ(т)битъ ѡ(т) мѣста. и́бо на́нь с тылꙋ жи(до)вє вˢдари́ли. кг(д)ы сѧ по(д) са́мыи мꙋры пры(м)кнꙋлъ, хотѣлъ ѡбыsрѣти мѣ(с)ца коу́ шанˢцомъ го́дныи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83); Ба́рзо тє́ды Цр҃квъ Бꙋ҃ ми́ла є(ст), нє та́ѧ кото́раѧ мꙋрами є́стъ ѡбваро́вана, а́лє кото́раѧ Вѣрою є(ст) ѡгоро́жєна (Київ, 1625 *Злат.Н.* 129); Зготова́лъ и́мъ тє́жъ Іозі́ѧ, та́рчи, и дрєва, и прилби́цы, и панцѣрє и лꙋки, и опоро́ки на кида́ньє ка́мєнїи и начини́лъ… розмаи́той стрѣлбы, кото́рꙋю розложи(л) по вє́жахъ и оугла́хъ мꙋровъ, а́бы выпꙋща́но стрѣлы, и вєли́коє камє́ньє (серед. XVII ст. *Хрон.* 336); *Образно*: Ты́мъ и вшє́лкихъ єрєсєй мꙋры оупада́ютъ, А сыны Православны(х) сли́чнє проквита́ю(т) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); ґды тєпєръ ви́ди(м), ижъ то(т) нашь во́жъ, розви́вши хорого(в) кр(с)та вˢзбиваєтˢсѧ на высо́кїє валы и мꙋри нб(с)ныє, має(м) вѣрить бєспє́чнє, жє и мы та(м) жє бꙋдє(м) ѡпочива(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 206 зв.); всѧ́коє тѣло: мꙋри ка́мєнныи: и вра́та жєлѣзныи (Чернігів, 1646 *Перло* 145); *У порівн.*: Мꙋры мѣста того́ ст҃го, ѡгни́стыи напє́рє(д) самаа нєвиди́маѧ си́ла и ѡпа́тръно(ст) бо́зˢкаѧ; и любо(в) єго́ за́вшє къ вѣрˢнымъ сво́имъ, ꙗко огнь горѧ́щїй: к томоу́ догма́ты бл҃гочє́стїѧ, пра́вомъ и за́кона положєнїємъ ꙗко *мꙋромъ* ѡточє́на є́стъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 69);

3. (*кам'яна чи цегляна частина будівлі*) мур: А товаришо(м) платити будємо ꙗ(к) мы сами из ними зъєднаємо, а пн҃ъ павє(л)… ма(и)стє(р) та(к) выготованꙗ(м) ꙗко и ѡ(т)данꙗ(м) камєнꙗ та(к)жє в мурованю цр҃квє камє(н) и роботу муровъ повинє(н) ѡ(т)давати вѣрнє ѡпатрнє и статєчнє выправуючи вє(д)лугъ ѡбовꙗзку своєго (Львів, 1591 *ЦДІАЛ*, 129, 1, 136); А потомъ на церковъ, гдемъ я былъ се зачинилъ, до мене штурмуючы,… стреляли, баню на церкви бляхами побитую и муръ побили, такъ и звонницу попсовали… , а потомъ всходь от церкви откинули, церковъ кругомъ // облегли (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/ VI, 158–159); о церкви… старайтеся, абы… церковъ Софейскую, якъ обыдралъ панъ Садковскій, напоменуть его, абы и накри-

лъ хотя соломою… олово обобралъ и продалъ а тресками накрилъ умысльне, абы се обалити, якъ и иншые муры повалялися (Київ, 1621 *АСД* І, 266); Старый муръ по вышине окна збивши, весь верхъ на ново змуровали: самую баню и тые четыре бани около неи знову робили; бо прежде тыхъ малыхъ бань не было, толко было дошчками покрыто (поч. XVII ст. *КЛ* 82); На(д) шко́лою по(д)нєсти мꙋро(в) длѧ ро(з)ширєнѧ шко́лы в то(м) жє ро́кꙋ настоѧ́що(м) кончы́ти ꙋхвали́ти ажєбы́сѧ цє(р)ко́вномꙋ ска́рбꙋ тѧ(ж)ко нє чини́ло, позво́лили зˢ бра́ти(и) пєрсо́ны пє́вныє… на то(т) єѯъпє́нсъ до рокꙋ бє(з) жо́дного пожы(т)кꙋ позы́чити ꙗ́мъ кто мо́жєтъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 31 зв.).

4. (*приміщення в нижній частині будівлі, у якому зберігають що-небудь*) погріб: а притворъ на мꙋрє, абы коло всєєй цєркви и коло ѡлтара, толко абы въ горє ѡлтара людємъ ѡбходꙋ нє было, и склєпєнє внꙋтри цєркви тымъ способомъ, ꙗкъ ꙋ церкви светого Ильи, вдєлали (б.м.н., 1577 *AS* VI, 77); въ томъ предѣле, и хвала Божия ся не отправуетъ, и тые сукна, яко у вилькготномъ местцу, въ муре лежачи непросушиваные, абы ся не попсовали (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/І, 235); Агглъ:… а ты мєнє ѡ(т)толъ силою ви(з)валъ;… ꙗкъ разбойникъ… ѡ(т)нѣмалъ єси чꙋжиє маєтъности и вˢ кого що найлꙋчшоє… зˢлото, срєбро, конѣ добрїє и що сѧ подобало вˢ кого, тоє єси бралъ, жа(д)ной нє давˢши причини; а тоє в людей наѡ(т)нѣмавˢши силою, вˢ мꙋра(х) по(д)зє(м)нихъ ѧкъ найскри(т)шє єси ховалъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 269).

5. *Перен.* (*зімкнуті ряди війська*) лава: Были тамъ… на той войнѣ подъ Хотѣнемъ своимъ обозомъ козаки, живимъ и движучимся муромъ и баштами оборонными! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1111).

6. *Перен.* (*той, хто захищає кого-, щонебудь від нападу, ворожих дій*) оборонець: Я есми муръ, а перси мои яко вежда; занеже есмь оучинена предъ нимъ яко покои наиденыи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 57); Княжа Острозское Василій Константиновичъ рожай свой зъ благословенного… поколѣня провадитъ: пресловутого Володимера… власный потомокъ;… великій заступъ и потѣха всего народу Роского; – муръ желѣзный на Украйнахъ, страхъ и трепетъ Татаромъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1135); былъ [Острожский] архіереевъ и священниковъ велце шануючій, оборонца вѣры… силный муръ мѣдяный (Там само, 1137);

(*той, хто не допускає кривди над ким-, чим-небудь, заступається за кого-, щонебудь; заступник, покровитель*) оборонець: ꙗкъбы нєвѣста ꙗка́ѧ… ѡпєкꙋна и ѡбороци (!) нє мѣла,… шꙋка́ла бы собѣ ꙗко́го потꙋжногѡ, спосо́бногѡ, и вˢ рєчахъ бѣглого при́ѧтєлѧ… мѣла бы єго за мꙋръ нєпрєби́тый (Вільна, 1627 *Дух.б.* 354); свѣт… по́лный єстъ сщ҃єнникѡвъ… Пови́нности засъ сщ҃єнничєскїѣ, ачколˢвєкъ сꙋтъ нєзличо́ныѣ… а́бы Цр҃ковъ ратова́лъ ѡсобли́выми мл҃твами,… а́бы былъ // мєдїа́торо(м) и посрє́днико(м) мє́жи Бг҃омъ и людˢми: а́бы былъ мꙋро(м) до́мꙋ Бж҃єгѡ (Львів, 1646 *Ном.* 3 зв.–4).

МУРЪ[2] *див.* **МОРЪ.**

МУРЬ *див.* **МУРЪ**[1]**.**

МУСАТЪ *ч.* (*тур.* masad) сталевий брусок або кружало для гостріння ножів: А на-

пεрвоε злупили у… Кгавло(в)ского та(м) жε, в дубровε, дεлию и жупа(н) з кнафликами сεрεбряными сукна зεлεного фа(и)лю(н)дишу…, шапка, по(д)шитая кунами,… ножи и муса(т) зо сεрεбро(м),… кафтани(к) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 120).

МУСЕТИ *дієсл. недок.* (*стп.* musieć) **1.** Те саме, що **мусити** у 1 знач.: а пото(м) наста(л) и(н)ши(и) коро(л) въ єги(п)тє… то(т) схитриль наро(д) на(ш) и много лиха ѹчиниль ѡ(т)цо(м) нашо(м) и мусєли выкида(т) дѣти своих (II пол. XVI ст. *КА* 33); а и(ж) дє(и) єсми са(м) ѡди(н) єха(л) а бачачи и(х) людє(и) пъꙗны(х) мусѧло(м) дє(и) заразо(м) пєрє(д) ними до во(и)сѣча скочи(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 6); зачимъ ѡны(и) пεтрашεвичъ, тую жεрεбицу з навεзкою вεрнути и вси иныε шкоды, ꙗко собε по(д)данны(и) пн҃а ꙗрмолинъского при то(и) клѧчи крадεно(и) шацоваль, платить трудность и бε(з)чεстьε принѧти мусѧлъ (Кременець, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 72); Ѡнъ… Жи́кгмоунта це́сара нє хотѣ(л) // короновáти, а(ж) моу́сѧлъ єго в꙽ колѣно цεловáти (Острог, 1598 *Ист. фл.син.* 49 зв.–50); а и(н)ши(х) по(д)даны(х) камεного(р)ски(х) которыε ꙗко знищоныε длѧ поживε(н)ѧ ро(з)но ро(з)бεччисѧ мусεли шкоды ту(т) тεпε(р) нε мεнованы (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 56); прото ꙗ во(з)ны(и) ѡ(с)вε(т)чи(в)ши(с) тою шлꙗ(х)тою при мнε бѹдѹчою ѡ (с)противε(н)ε то дεкрεтови кгро(д)ско(мѹ)… чεрε(з) Εε м(л) пн҃ю ви(л)жинѹю про(ч) є(с)мо ѡ(т) то(л) с ха(р)лиε(в)ки з нишчи(м) ѡ(т)εха(т) мусεли (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 30); тамъ же пусчаючы страх // подданым, которие, здоровъя своего охраняючы, зъ села, з жонами и детъми, до лесовъ и гаевъ уходити мусели (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 116–117).

2. Те саме, що **мусити** у 2 знач.: ꙗмъ мусє(л) пра(в)дѹ повєдити и сєбє з домнима(н)ꙗ випустити вє(д)лѧ справє(д)ливоє рєчи ꙗ то сознава(м) и(ж) мѧ на то привє(л) ѡтє(ц) ниѳа(н)ти(и) и па(н) воло(с)… гдє(ж) ѡни то слышачи ѡ(д) мєнє тоє созна(н)є дали длѧ памєти двана(д)цє(т) грошии (Львів, 1552 *ЛСБ* 17).

3. Те саме, що **мусити** у 3 знач.: рєчи и справы лю(д)скиє бы тє(ж) и налєпшиє на свєтє ѡказовалисє с часо(м) исполо(к) з лю(д)ми с памєтє(и) лю(д)ски(х) сплывати и в забы(т)є приходити бы мѹсєли гдє бы пи(с)мо(м) на при(ш)лыє вѣки нє ѡ(з)на(и)мєны и ѹтвє(р)жєны нє были (Осмиловичі, 1576 *ЖКК* I, 73); Котораѧ Комора по(д) часъ запалу ѡ(г)нѧ такъ ѹвε(с) рынокъ ратѹшь цε(р)ковъ звоница прε(з) ѡго(н) згорεли и внивεчъ ѡбε(р)ну(ти) мѹсεли (Київ, 1638 *ПИ* № 30).

4. Те саме, що **мусити** у 4 знач.: Тогды бы съ початку свѣта поровнане ночи съ днемъ мусело быти часу осенного у генвару, въ которомъ обходимъ свята Обрѣзаніе Господне и святое Богоявленіе (1603 *Пит.* 91); А ты́мъ самы́мъ штóсь скры́того в꙽ ни́хъ ка(ж)ды(и) домышлѧтисѧ мóжєть, што єсли бы сє ѡбъꙗви́тъ мє́ло, наѹка нá ша нєдостатóчною бы сє ѡказáть мѹсєла (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 5).

МУСИКА *див.* **МУЗИКА[1].**

МУСИКИЙСКИЙ *прикм.* (*цсл.* моусикиискъ) який стосується музичного гурту.

◊ **мусикийский старѣйшина** *див.* **СТАРѢЙШИНА**.

МУСИТИ, МУСІТИ, МУСЇТИ, МУСЫТИ, МУСѢТИ *дієсл. недок.* (*стп.* musieć, *нім.* müssen) **1.** (*бути змушеним робити що-небудь*) мусити: Поля́ци... хотѣли козако́въ знєсти. и ста́ли ѡбо́зо(м) по(д) пєрєѧ́словлєм. и ки́лка кро́тъ, потрє́бы мѣли и поражє́ны поля́ци ѡ(т) козако́въ. и ма́ло що́ сѧ ѡста́ло во́и(с)ка ля́цскаго, и мꙋсили єдна́ти козако́въ, и примѣрьє взѧли (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 130 зв.); И взѧ(л) мѧ с тє(м)ницѣ до црkви каза(л) ми клѧти(с) ꙋбравши мѧ ꙋ фєлон в а(м)бонѣ И мусѣ(л) ємъ сѧ клѧти и по(д)писа(л)є(м) сѧ на єго рꙋкописа(н)є (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); На тꙋю жалобꙋ бра́цкꙋю сторона́ проти́внаѧ... ѡ(т)повѣли. ижъ мы... гєдєо́на єпи(с)па на́шєго слꙋхаючи то́є мꙋсѣли чини(ти). и на́ то жа́дны(х) дово́довъ свѣдо́цътва за́писовъ нє маємо и нє мо́жємо спра́вы своєи попира́ти (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); лаза(р) тоть которїй то бы(л)... оу вєликомь оубꙋ(з)твѣ. алє нє надарємнє за грѣхи свои тє(р)пѣти моусѣль ѡть х҃а избавитєлѧ своєго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 209); Та(ж) бє(з)бо(ж)ны(и) гла(с) єсли нє схочє(т) ѡ(т)повидѣти, мꙋси(т); ꙗ(к) нѣ ѡ(т) кого сєго нє слыша(л), то(л)ко ѡ(т) тєлєсного мꙋдрованїѧ, а́ нє бо(л)шє(и) ѡ(т) грѣдого д҃ха та(к) мни́маю (1599 *Виш.Кн.* 219); що ѡ(т)повѣ(м) соу(д)и; // що рєкоу, а́лбо що промо́влю в зє́млю ты(л)ко смотрѣти ѡ(т) тѧ(ж)кости грѣхо́въ мои(х) моушꙋ (Острог, 1607 *Лѣк.* 123–124); Страшны(и) то заправды голодъ былъ ижъ нє на єдны(м) толко мѣсцꙋ, алє по вшыткꙋмъ... свѣтї власть свою ростѧгалъ... гдє... чловєкъ б҃жый тєрпїтї го... мꙋсїлъ (Маркова, 1619 *Позд.бр.* 214); алє́ ꙋзнава́ючи своє́и сылы нє крѣпо(ст) и нє здоло(ж)но(ст), сра́ма испо(л)нъ, мушу сє́бє по(з)нава́ти (Острог, 1633 *ЛСБ* 519); пото(м) до королѧ козакѡвъ пришло мнѡго, и дрꙋгїи єщє шли, а Шаги(н) коли тоє очулъ, пєрєстрашившисѧ, и мусѣлъ сѧ по(д)дати (серед. XVII ст. *ЛЛ* 171); **мусить (мусіт) быти,** *у ролі вставн. сл.* – напевно, безперечно: Але ижъ се молимо за усопшыхъ, и жертвы за нихъ приносимо, и памети имъ творимъ, муситъ быти, яко есть иншое мѣсьце третее, межы небомъ и пекломъ, гдѣ бываютъ душы задержываны, ажъ бы заплатили до наменшего квадранта (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); и за(с) мꙋси(т) бы́ти, и(ж) вы оупєрє(д) пє(т)рова исти(н)наго ловꙋ мрєжєю слове́съ, д҃ха с҃тго оуловлє́ни: ꙗ(к) гнила́а сѣть. гнилы(х) словє(с) к ва(м) мо́ци пристати нє мѣла (1599 *Виш.Кн.* 213 зв.); Nie wiżu Proskurnicy áni Popádyey Musit byty w lisi obi (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 3 зв.).

2. (*бути змушеним робити що-небудь*) мусити, мати: а дроугыи, рєкль. // коупиль єсми пѧ(т) спрѧговь воловь. моушоу пойти, а ѡглѧдѣти ихъ (1556–1561 *ПЄ* 285–285 зв.); Ега са(м) впа(л) по шию ажъ є(с)мо єго мꙋсѣли виволочити (1582 *Кр.Стр.* 43 зв.); Му́сите забыти папу Христом звати, который вас учить бога ображати (к. XVI ст. *Укр.п.* 82); а прѣсни(к) нє можєшъ назвати хлѣбомъ... ꙗко и ч҃лка мр҃ътвого. называємо нє чловєко(м). алє трꙋпо(м), а єсли ч҃лкѡ(м) схочємо єго назвати: тєды моусимо придати мр҃твы́й. то є(ст) ч҃лкь мр҃твы́й (1598 *Розм.пап.* 28); O buduż

ioho smarowáty Musit mini y horsczki y wsie pouraċiaty Tá iák mudry nákrył sia oś widysz trawoiu Sczoby ho ne zchlidyno (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Импєра́торъ, за живота каза́лъ Собѣ Тр8нн8 зроби́ти: и в҆ ню́ сѧ 8клада́лъ: Ѿн8ю цал8ючи, и ѡблаплѧ́ючи, Та́къ до ѡ́ноє тр8нны своє́и мо́вачи: Ѡ тр8нно, ꙗ́къ жє м8ш8 в҆ тобѣ сѧ змѣсти́ти! (Київ, 1622 *Сак.В.* 42 зв.); по поро(д)жєнїю, і выводина(х) жи́довки, м8сѧ(т) 8скочи́ти в҆ зимн8ю во́д8, бы бы(л) наибо(л)шїй моро(з) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); Хто́ бы оу бли́жнєгѡ своєгѡ чєгѡ з ты́хъ рѣчїи позы́чилъ а здо́хло бы, нагороди́ть б8дє м8силъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.); напрє(д)… з… ѡбжирство(м)… потыка́тисѧ потрє́ба… до звыча́є(в)… єгvптїано(в) вєрн8ти м8ш8; у кото́ри(х)… нароско(ш)нѣйшаѧ живота ѡстро(ст) была, всѣ до́брє вѣдаютъ (серед. XVII ст. *Кас.* 62 зв.).

3. (*означає неминучість чого-небудь*) мусити: Ско́ро по коронацїи. самаилъ (!) зборовскїи чєкано(м) вапс҆кого рани(л) з҆ чого м8сѣлъ оумє́рти (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 127); ко(ж)дый ѡ(т) сєбє ѡ(т)вѣ(т) да(л). што тѫ(т) насѣє та(м) мѫси(т) пожати (XVI ст. *УЄ* № 29519, 11); Та(к) єго ст҃оую мл(с)ть збили, змордовали, и(ж) коли бы б҃зьтво єго ст҃оє нє въспомагало ч҃лчєньствоу, тоу (ж) бы моусѣ(л) смр҃ть имѣти на мѣсци (XVI ст. *УЄ Трост.* 59); на(д)то оуслышитє бит҆вы и слышанїа ѡ бит҆ва(х). вѣдайтє жь а нє оужасайтєсѧ, бо моусить тоє // в҆сє быти (1556–1561 *ПЄ* 101–101 зв.); ко́ждый по́ см҃рти моуси́тъ ити́ до́ чистъца (XVI–поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 107 зв.); Теды и тое въ страшный и остатній день оный судный будетъ, ижъ огнь всю землю огорнетъ, презъ который вси для потребы учинковъ своихъ пройти мусятъ (1603 *Пит.* 57); Кто бовѣмъ за ѡйчи́зн8 нє хочєтъ вмирати, То́тъ потомъ з҆ ѡйчи́зною м8ситъ погибати (Київ, 1622 *Сак.В.* 40 зв.); Юж то м8сит такъ быти, ꙗкъ Б҃гъ всовѣтовал, И що тобѣ, панꙗнко, пред вѣки зготовалъ (I пол. XVII ст. *Рєз.* 179); хочъ бы наисвѣтѣйшій былъ паки еще въ тѣлѣ человѣкъ, муситъ ѣсти и пити и чѣмъ ся одѣти (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11).

4. (*означає можливість, імовірність дії, події*) могти: посылає(м) ва(м) писарє(м) нш҃и(м) ли(ст) то(т)… та(м) жє всю нєсправу до(ч)тєтєсꙗ в то(м) листє г(с)дръско(м) ꙗ(к) ѡзна(и)мує(т) на(м) абы(х)мо того ѡстєрѣгали а та(к) промє(ж)ку ва(с) мусы(т) быти которы(с) сѣꙗтє(л) што таковую рѣ(ч) нєслу(ш)ную на ва(с) выносы(т) до такового чловєка в то(м) сꙗ вм҃ ѡстєрѣга(и)тє а ро(з)мышлꙗ(и)тє ꙗкъ бы то было гораздъ (Стрятин, 1561 *ЛСБ* 35); а кто з вєли́кою ѡхо́тою проті́въ во́йска идє(т), моу́си(т) бы́ти и ра́нєнъ ча́со(м) (Острог, 1607 *Лѣк.* 98); А за ты(м) Правє Прысто(и)нє И твоєго Пасты(р)ства и ѡ(т)цо(в)ства называти: М8сѣлъ бы(с) заистє Смє(р)тє(л)нє Грѣшити. а затымъ и з нимъ вѣчнє ѡ(т) цє(р)квє проклꙗты(м) зоставати (Київ, 1621 *ЛСБ* 483); Але якъ малеванихъ на образахъ апостоловъ и святителевъ… зъ усами и зъ бородами ходячихъ видавши, зъ оголенихъ бородъ и усовъ Римскихъ духовнихъ и дивоватися, и насмѣватися мусѣли, видячи ихъ въ постать евнуховъ или скопцовъ претворенихъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 794); Ина́чєй нє да́й Бж҃є, вѣчном8 бы м8сѣли по(д)пада́ти проклѧ́тств8. Ижє нє лю́бит҆ Гд҃а Іи҃са Хр҃а,

да бꙋдєтъ проклѧ(т) Маранаѳа (Київ, 1648 *МІКСВ* 350).

МУСІТИ *див.* **МУСИТИ.**

МУСІЯ *ж.* (*лат.* musivum, *гр.* μουσίον) (*зображення із закріплених на поверхні різнокольорових камінців, уламків смальти, скла тощо*) мозаїка: в Кѵ́прско(м) о́стровѣ кˢ полꙋдєнной сторонѣ, бы́ла… Цр҃ко(в)… а на дворѣ… о́ной на по́ртѣ, былъ… о́бра(з)… Бц҃и, вы́ѡбражєный ѱифи́дами, то́ єсть мꙋсією: и бы́ло выѡбражє́ніє, Пр(с)таѧ Бц҃а сѣдѧчи на ѳро́нѣ, и дєржи(т) Ха҃… на колѣнѣхъ свои(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 27).

МУСЇТИ *див.* **МУСИТИ.**

МУСКАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* muskać) *перен.* (по чому) лупцювати, гамселити: Howoryte iż Mikitá pirohow náhotował A ia znáiu iż on sobi poiás torhował: Sztoby mene muskał po czerewi Po nohách po huzicy y po hołowi (поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6).

МУСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУСОВЫЙ *прикм.* (*який виник у певних обставинах*) вимушений: Кгдыжъ то єстъ на(ш) пови́нный и мꙋсовый долгъ, абы́смо овыи слꙋжбы на́ши створи́тєлєви Бг҃у бє(з)прєста́нкꙋ ѡ(т)дава́ли (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.*, 8); Нехай отворитъ отступникъ очи а споизритъ въ Платину, обачитъ тамъ многыхъ папежовъ…: и подкупцовъ, и наіздниковъ, и кгвалтовниковъ, и симоніяковъ, и // чарнокнижниковъ – по два, по три и по чтири разомъ, а забудетъ зъ отцевской наготы проклятый Хамъ насмѣватися, которая естъ якобы мусовая! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 924–925).

МУСОМЪ *присл.* (*проти волі кого-небудь*) силою, силоміць, насильно: а ты мꙋсо(м) єго вєде́шъ, кото́рый е́стъ вышˢшє вса́кого примꙋшє́(н)ѧ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 90 зв.); мы на до́брыи конє(ц) хотѧчи привєсти спра́вы, нє моу́со(м) и ни копѣями, алє поко́рою и… щодробли́востью, и ро(з)рѧди́ти ме́шкаючихъ вˢ падо́лкꙋ сиріи… и добродѣиства зˢ охо́тою чини́ти и(м) (Острог, 1598 *Отп.КО* 9); Зачимъ гды насъ теперъ Латинникове до своей вѣры мусомъ и гвалтомъ презъ уряды свѣцкіи и презъ морды розмаитыи притягаютъ, зъ Богомъ самимъ валчатъ и ему ся самому противятъ, который намъ вѣру свою святую зе всходу, а не зъ заходу подати рачилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 980).

МУСЧИЗНА *див.* **МУЖЧИЗНА.**

МУСЪ[1] *ч.* (*стп.* mus, *нім.* müssen) примус, змушування, силування: гды(ж) ѩкій са(м) // хс҃ бы(л), такии и слꙋгы єго… ѡ(т) людє́й вˢзго(р)жє́ни и ѡсмѣ́ѧни, мꙋсꙋ жа́дного нѣко́мꙋ нє чи́нѧчи, са́ми… бѣ́ды поно́сѧчи (Вільна, 1596 *З.Каз.* 2 зв.–3); Чи(м) є(ст) лѣ(п)ши(и) рѧ(д) прєзˢ ґва(л)тъ прє(з) мꙋсъ до вѣры, а́лбо слу́шнѣ(и) мо́вѧчи до послушє́нˢства ва(м) своє́го привороча́ти, на(д) о́вы(и) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 220); А за ты́мъ знамєни́тꙋю знамєни́того Киприѧ́на наꙋкꙋ дєржи́мо,… Нико́го мо́витъ, нє сꙋдѧчи, а́лбо ѡ(д)пра́ва сполє́чности кого, єсли́бы што ро(з)ного розꙋме́лъ, ѡ(д)далѧ́ючи. Ани бовє́мъ жо́денъ з на́съ Єп(с)копомˢ, сєбє бы́ти иных́ъ Єп(с)коповъ оустанови́лъ: а́лбо тира́нскою грозо́ю, до мꙋсꙋ послꙋше́нства, колєґовъ свои́хъ притиска́лъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 17 зв.); Бо́лшъ

дла сла́вы до́брои, нижъ з҄ мꙋсꙋ, з҄ боазни, Добрїи з҄ Цно́ты нє грѣши́тъ, злы(и) з҄ пострá́хꙋ ка(з)ни (Вільна, 1620 *Лям.К.* 23); Нꙋжда [є́стъ]: Потрє́ба, мꙋсъ,… наси́лїє… Ґвáлтъ, примꙋшє́ньє (1627 *ЛБ* 78); Всю-´ды… припоминáти ꙋчєникѡмъ своимъ Х(с)с Г(с)дь нє занєхивáєтъ: áбы пєрє(д) чáсом҄ оувѣдомилъ и́хъ, жє доброво́л҄нє а нє з҄ мꙋсꙋ на мꙋки и на смє́рть сєбє вы́далъ… о́тѡ тáкъ вєли́коѣ слáвы чл҃вкъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 148); лое одъ резниковъ Вилейскихъ, неналежный собе пожитокъ, презъ мусъ по вси лета державы своей выбирали; вепри надъ повинность млынаромъ для карменя подъ часъ тенути своей кгвалтовне накидали (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 540).

Див. ще **МУШЕНЄ, МУШЕНИЄ.**

МУСЪ² *ч.* (*нім.* Maß) міра об'єму місткістю 8,5 л: иванꙋ шипѣ за працꙋ грош єі҃. на пиво рємѣсникомъ грош ѳ҃. за ѳ҃ мꙋсовъ ѡлѣю чє(р)воны(и) зол. а҃ (Львів, 1611 *ЛСБ* 1038, 3 зв.); 31 мꙋсовь ѡлѣю fr. 11//3 6 а(р)шыновъ поло(т)на на комино(к) по 5 г(р) и по шєлєговь 2 fr. 1 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.).

МУСЫТИ *див.* **МУСИТИ.**

МУСѢТИ *див.* **МУСИТИ.**

МУТАЦЫЯ *ж.* (*лат.* mutatio) (*зміна чого-небудь*) мутація: Бо яко (чого, Боже, не дай!) намней ся послизнемо у-въ одной речи и призволимо на ихъ сенътенцию, але хотя найменьшая естъ мутацыя до призволенья, теды естъ шкодлива (Вільна, 1599 *Ант.* 649).

МУТВИЩЕ *с.* Водяний млин, який має горизонтальне колесо з лопатками: На богꙋ млы(н) ѡ трєхъ колєхъ трєтєє стꙋпъноє… два ставки з мꙋтвищами мє(р)ки с них на замо(к) трєтаа мєльникꙋ (1552 *ОБЗ* 145).

МУТИТИ *дієсл. недок., перен.* (кого, чим) Баламутити, спокушати (кого, що): дьꙗволъ… поча(л) єсми нєвидимо чл҃вки мꙋтити. нє тѣлы но и дш҃ами и(х) (1489 *Чет.* 322); сповѣдаю вамъ што єсть татиє. татиє соу(т) дьꙗволи. што моутать родо(м) чл҃вчєскимъ (Там само, 345 зв.).

МУТНЫЙ, МУТЪНЫЙ *прикм.* **1.** Каламутний; непрозорий: коли колвекъ намавяла на то, тогды ми ноги държали; але того дня, коли уже пана удавил с помочю панее, дала ми горилъки ся напити с фляшъки якоес мутъное (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 504).

2. Похмурий, хмурий: Іѡ́сифь… видѣль ємь нб҃о, мꙋтноє и птáшки нб(с)нїи мовчáли… и ви́дѣль є́мь коло́дꙗз стоꙗчїи, и робо́тници стоꙗли (XVI ст. *УЄ* № 29519, 160).

3. *Перен.* Облудний, оманливий: та(к) ты(ж) и посланїє // ѡ(т) ба҃ ѡ(т)ца нб(с)наго, котораа на тꙗ кличє, абы(с) сꙗ нє боꙗль ты(х) страхо(в) моvсєѡвы(х). анѣ того моу(т)ного и во(л)нами збивающаго ѡзєра. то є(с) свѣта того мизє(р)наго и соуєтнаго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 191–191 зв.); Еднак же… полакомихся пройти и видѣти скаржино злепление тое книжки, познати и разумѣти хотячи, что будет в ней за вода и от которого духа источника (разумным почерпалом) черпана, – живого ли или мертвого, чистого ли или мутнаго (1608–1609 *Виш.Зач.* 209); И ѡ(т)тꙋль ѡпꙋсти́вши мꙋтныє пото́чки, до ст҃ых҄ ѡ(т)цо́въ жро́дєл҄ оудати́сꙗ ѡвшє́ки прє(д)сє взá́лє(м) (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.*

отех. 6–6 зв.); в Цр҇ква(х) бл(с)ви́тє Ба҇, Га҇ изъ жрώдєлъ Іи҇лски(х): áлє з҄ калꙋ(ж) мꙋтны(х) сорѧ(т)сѧ, на погúбєль и на зарáзꙋ оуживáю-чихъ жолꙋдкѡм҄ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 189); Працꙋєшъ в чéрпаню воды тои моутнóй, воды котóраѧ нє насыщáєтъ єи коштоу́ючи(х), и котóраѧ прагнéнѧ нє оугáси(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 186 зв.); По ты́мъ тéжъ вóдꙋ подáлъ óчи протирáючомꙋ. Ѿвожъ вєли́кость и вєлможность твоѧ ѡ Бџ҇є ѡкáзꙋєтъсѧ, и бѣ́дномъ óномъ вода мꙋтнаа и болóто сілѡáмъ стá-єтъсѧ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 814).

МУТЪНЫЙ *див.* **МУТНЫЙ.**

МУТЪНЯ *ж.* Ошуканство, обман: И опятъ выдъ Бога не просѣме помочи, а ищеме выдъ… баиль, и выдъ ворожѣль, што бы намъ помогли…, коли не можетъ намъ помочи одна гораздъ, а мы идеме и до десятыхъ, а у ихъ баяню не естъ нѣчого, лише мутъня и прелесть (XVI ст. *НЄ* 177).

МУТЬ *ж.* (*каламутна вода*) каламуть, каламуття: Што вла(с)нє томꙋ єзєру приров-нати можє(м) то(т) мáрны(и) всѣ(х) гръкостїи наплѣнєны(и) свѣ(т) в҄ котро(м), ро(з)-маи́ты(х) ди́вовь стрáхо(в), и ди́вного нєстро-éнїа ра(з)мнóжилосѧ дóсы(т). И в҄ котром҄ сѧ вганѧ́є(м) ꙗ́ко ры́бы в҄ мꙋтѣ єдна дрꙋгоую лáпаючи а пожирáючи (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 264, на полях).

МУХА *ж.* **1.** Муха: Хигєна или хигєратидєсъ по латы(н)ски… //… то(т) камєнь ащє кто носи(т) в рꙋцѣ, то(г) мꙋхи, и комары,… нє кꙋсаю(т) (XVI ст. *Травн.* 515 зв.); А вы́плюй бáрзѣй анѣжли паꙋчи́нꙋ, котóраѧ впрáвдѣ мꙋхи задéржꙋєть, а шéршнами тóргаєтъсѧ, и нє мóвлю пáлцами, анѣ и́нымъ чи́мъ тажкотѣлы(м) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 274); ѡ(т)толѣ вѣри́мо в҄ши(т)ко доброє поимовáти ѡ(т) нєго, порꙋчáючи єму кождꙋю рє(ч) в҄ єго мо(ц). нє довѣдꙋючисѧ… ώнъ ли сътвори(л) мꙋхи: хробáц҄ство, звѣри ѣдови́тыи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 3); Тако(ж) и григóрїй ст҇ы́й… //… цр҇ѧ прьскаго комарѧ́ми и моу-хами моу́чилъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 133–133 зв.); *Образно*: А такъ не зазру я имъ того ихъ порядъку: бо где бы ся еще тая трутизна тымъ медомъ не осолодила, певне бы ото ты убогие мухи на ней не лънули (Вільна, 1599 *Ант.* 609); *У порівн.:* Могли-сте ся намней не бояти, бо-сте съ такою арматою, съ Татарми, зъ гайдуками, съ козаками прыехали были на тотъ соборъ, же бысте были могли всихъ, яко мухи, подавити (Вільна, 1599 *Ант.* 881); а ѡ(н) того нє слу-халъ, алє рꙋшилсꙗ к ни(м), которого ѡго(р)-нули в кругъ и лє(д)вє са(м) ѵтѣкъ… а нѣмцѣ ѧкъ мухи погинули (серед. XVII ст. *ЛЛ* 173); **мухи оганяти** – *зневажл.* (*рухом правої руки зображувати знак хреста*) хреститися: Златоустый // шыроко пишетъ, выславляючы знамя креста Господня: “силою того знамени и отъ непрыятель душевныхъ, и отъ всего злого зъ вѣрою боронимся”. А евангеликове то чарами называють. А коли хто тымъ знаменіемъ жекгнается, посполите звыкли мовити, же “мухи оганяетъ” (Вільна, 1608 *Гарм.* 221–222); **идолъ моухи** – демон, що мав владу над мухами: Вєєлзєвꙋл҄: Идѡлъ мꙋхи (1627 *ЛБ* 192);

ґедзь, сліпень: asilus, кози(к), муха (1642 *ЛС* 93); **песьи мухи** – (*одна з єгипетських кар*)

псячі мухи: Рєклъ тє́жь г(с)дь до Мѡѵсє́ѧ:… ста́нь пєрєд҃ фараѡ́номъ… и рєчє́шъ до нєгѡ: То мо́витъ г(с)дь: пꙋсти лю́д҃ мо́й а́бы мнѣ офєрова́лъ. а є́сли єгѡ нє пꙋсти(ш) // што ꙗ прєпꙋщꙋ на тєбє и на вєсь лю́дъ тво́й пє́сьи мꙋхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 85–85 зв.).

2. Вл.н., *ч.*: Иванъ Мꙋха (1649 *РЗВ* 380 зв.); Евсѣй Муха (Там само, 434 зв.); Яцько Муха (Там само, 439 зв.).

Пор. **МУШКА.**

МУХАЄРОВЪ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАЄРОВЫЙ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАЄРРОВЫЙ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАЄРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХАИРОВЪ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАИРОВЫЙ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАИРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХАЯРОВЫЙ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАЯРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХОЄРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХОИРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХОЯРОВЫЙ, МУХАЄРОВЫЙ, МУХАЄРРОВЫЙ, МУХАИРОВЫЙ, МУХАЯРОВЫЙ, МУХАЄРОВЪ, МУХАИРОВЪ *прикм.* Мухояровий: Жупица мухояровая зъ кгузиками шолковыми и со золотомъ (Львів, 1563 *РЕА* II, 127); Шубъка чо(р)наꙗ лисаꙗ… Саꙗ(н) мухаєровы бу(р)на(т)ны(и) брамованы (!) ѡ(к)самито(м) рыты(м) (!) (1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 1 зв.); єди(н) стиха(р) брꙋнатны(и) мꙋхаировы(и) кита(и)кою чо(р)ною ѡбложє(н) (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 2); поруче двое, едно камховое, а другое мухаирове (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* I/VI, 295); по(з)ваны(и) побра(л)… лє(т)нико(в) мухаꙗровы(х) два (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.); росказалъ вмл(с) слугамъ… которыє… мєшканꙗ его… пограбили а мєновитє лє(т)ни(к) табиновы(и) чо(р)ны(и)… лє(т)никъ тꙋрє(ц)ки(и) мꙋхаєрровы(и) и по(л)чамарокъ атласовы(и) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв.); Стихарико(в) два жо(л)тогорꙗчихъ. А два мꙋхаєровыхъ кита(и)чаныхъ (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 257); панъ Бєлєцъки(и)… кгва(л)то(в)нє выдравъ… //… Ув Омє(л)єняти Ма(р)тина: коня плє(с)нивого…, мани(с)то, золоты(х) шє(ст), кожухо(в) два…, кабатъ турє(ц)ки(и) мухояровы(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193–194).

МУХОЯРЪ, МУХАЄРЪ, МУХАИРЪ, МУХАЯРЪ, МУХОЄРЪ, МУХОИРЪ, МУХОѦРЪ *ч.* (*тур.* muhayyer) (*бавовняна тканина з домішкою вовни або шовку*) мухояр: отъ штуки бези грошей чотыри; от штуки кенъдака грошъ одинъ; от полъштуки чемълету и мухаиру грошей чотыри (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II, дод. 560); А што ся дотычетъ остатка речей моихъ рухомыхъ, тыимъ самъ роздалъ… служебникомъ моимъ:… //… пану Григорю… жупицу мухаяровую,… шубу лисю брушковую, мухаяромъ критую (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 25–26); два(д)ца(т) ручниковъ шиты(х) пꙗ(т) полотна колє(н)ского по(л) штуки за три золотыє, штуку мухоєру чо(р)ного за пꙗ(т) золоты(х) и иныє многиє рєчы бєлыхъ головъ (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5); Иванъ филиповичъ… мє(л)… //… Микгдало(в) камєнє(и)

в҃… Мѹхоаръ нємєцкого шту(ч) є҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 24–24 зв.); взяли и пограбили у мене зъ венкомъ: десеть червоныхъ золотыхъ, пласчикъ чорного мухоиру, лисами подшитый (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 397); А мєновитє што при то(м) розбою своє(м) у на(с) взяли и (з)лупили, то є(ст): скрынє(к) двє,… соболє(в) сє(м)дєся(т), мухояру бу(р)на(т)но(го) по(л)штуки (Володимир, 1599 *ТУ* 231); бєлоголо(в)скиє шаты то є(ст) чамара адамашковаꙗ брѹна(т)наꙗ… лє(т)никъ ви(ш)нєвы(и) мѹхаєрѹ тѹрє(ц)кого (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 14 зв.); за мѹхаи(р) ѡ(т)цѹ єлисєєви на ма(н)тию fr. 14 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.).

МУХОАРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУЦНЫЙ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МУЧАРКА *ж.* Та, яка торгує борошном: ма(р)коваꙗ мѹча(р)ка з во(с)крєсє(н)скоѣ парафѣѣ, за дш҃у мѹжа своєго ма(р)ка… дала зло(т) 15 (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5).

МУЧЕНЄ *с.* **1.** (*знущання, катування*) мучення: сами… уставичне находячи на маетность дедичную…, розными кривдами, грабежами, дранем подданых, комор одъбиянемъ, подданыхъ мученем… //… акгравовали и незносне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 469–470).

2. Страждання, мука: ꙗк сѧ много хвалила и ро(с)кошовала та(к) вєликоє мучє(н)є и смуто(к) є(и) да(и)тє длѧ того и(ж) в сє(р)цу своє(м) мови(т) сєжу королєвою (XVI ст. *КАЗ* 646); Стра́сть: Мѹчє(н)є, мѹка (1627 *ЛБ* 121).

Див. ще **МУЧЕНИЄ, МУЧЕНИЧЕСТВО.**

МУЧЕНИЄ, МУЧЕНІЄ, МУЧЕНЇЄ, МУЧѢНИЄ *с.* (*цсл.* мѫчєниє) **1.** Те саме, що **мученє** у 1 знач.: Они… зъ панами и зъ княжаты мало што, або згола нѣчого почати не могши, зачали // зъ мѣщаны, зъ людомъ посполитымъ… пустили межи ныхъ… кіи, посторонки, ланцухи… и иныи мученія и трапеня… которыи бы тяжкою и трудною до знесеня… проповѣдію до наслѣдованя отступства ихъ народъ примушали (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1064–1065); которому катови ку мученію того небожчика Тимоѳея чернца своими руками помочниками были (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 217).

2. Те саме, що **мученє** у 2 знач.: и видѣвъ то бєзаконыи цр҃ь. што многиє вѣрують во х(с)а. ты(м) часомъ повєлѣ(л) и(х) вєсти из города. и всєкнути. и та(к) сконъчалосѧ мучѣниє и(х). пошли в раи (1489 *Чет.* 181); ꙗ́кои жє пра́ци ꙗ́ко… и накла́дѹ пе́тръ моги́ла… на то́є наложи́лъ нєзличо́нно… по́ки ѡбнови́ласѧ зно́вѹ цр҃ко(в) ст҃єи соѳѣи на сла́вѹ и застѹпле́нїє правовѣ́рны(м) на посрамле́нїє нєчєсти́вымъ… на бєзконе́чноє мѹче́нїє и́хъ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131); Где крест єго че́стный на но́зѣ вклада́ють, таковы́и собѣ муче́нія чають (к. XVI ст. *Укр.п.* 77); Но страшливыи анге(л) исѣчє(т) и(м) шии и имаеть вьврѣщи гдѣ лютые ѕмѣи. Абы вже по сме(р)ти ѡ(т)рады не мѣли, и маздѹ мѹчениѧ въ вѣки те(р)пѣли (к. XVI ст. *ПДПИ* 182, 107); про́то (ж) єдїноро(д)ный сн҃ь б҃жїй до́брово(л)нє са(м). на мѫчєнїє при́шо(л)… абы́ на(с) ѡ(т) проклѧ́тва вѣ(ч)ного вы́свободи(л) (Чолгани, 1603 *УЄ* № 78, 48); Ре́вностїю любвы́ Бж҃еи запа́лєни, В сы́лѣ єгѡ́

бо(з)кωй поставлєни. Противꙋ всєгѡ бѣсѡвскогѡ ѡполчєнїа, Нєꙋстрашистєсѧ смєртногѡ мꙋчєнїа (Чернігів, 1646 *Перло* 46).

Див. ще **МУЧЕНИЧЕСТВО.**

МУЧЕНИКЪ, МУЧЕННИКЪ *ч.* (*цсл.* мѫчєникъ) **1.** (*той, хто зазнає страждань за Христа*) мученик: Навєтъ єсли бы матка нєпра(з)дна, за ха҃ и єго єѵ(г)алїє моуч(є)ничество прєтєрꙿпѣла, тєды бы нє только ѡна алє и младєнє(ц) въ чрєвѣ єи бꙋдꙋщїй, мꙋчєнико(м) бы зосталъ (Львів, 1645 *О тайн.* 14).

2. (*той, хто піддає себе випробовуванням в ім'я Христа*) мученик: Подземнiи мученики горы постигали, постом и працами тѣла избужали (к. XVI ст. *Укр.п.* 88); любовь бовѣмъ покрываєтъ мно(з)ство грѣховъ, любовъ пр(о)рки ражаєтъ, любовъ моучєниковъ оумоцнає(т) (Острог, 1598 *Отп.КО* 31);

(*канонізований святий, що зазнав мук за віру*) мученик: моучєниє (и) страсть. ст҃ого славного. вєликого х(с)ва му(ч)ника. гєωргєꙗ (1489 *Чет.* 177); и ѡ(н)… би(л) на(м) чоло(м)… жє бы(х)мо мы єму ли(ст) нашь на то дали и по(д) пєча(т)ю нашєю ку ва(м) правосла(в)ны(м) хр(с)тиꙗно(м) абы єстє єго спомагали на посщ҃єниє црквє ст҃о(и) ст҃ы(х) мчникь фрола и ла(в)ра (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); та(к) жє ты(ж) ст҃ыи м(ч)нци познавши избавитєлѧ своє(г) изошли животовь ст҃ы(х) свои(х), и кровию своєю тоє запєчатовали и в то(м) на(с) оупєвнїли (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 201 зв.); Тая унѣя за Святыхъ Апостоловъ неслыхана, и отъ Святыхъ Отцовъ не постановлена, и на святыхъ соборахъ не потверженна, и отъ святыхъ мученниковъ не вызнаванна (бл. 1626 *Кир.Н.* 9); Прєто ст҃ыи… просѧтъ ѡ то правосꙋдногѡ Бг҃а, абы пришло… каранѧ на антихриста и слꙋга(м) єгѡ, и рєчєно имъ абы єщє мало потєрпѣли, длѧ братїи свѡи; нѡвыхъ Мꙋчєникѡвъ, которыи мають оубиєни быти, ѡ(т) антихрїст(а) (Чернігів, 1646 *Перло* 136); **георъгїѧ мученика** (*назва церковного свята, також календарна дата*) – Великомученика Юрія Переможця: На гєѡргъгїѧ мч҃ника, пра(з)дни(к) дїаво(л)скїй на полє изъшєдъши(х) сатанѣ ѡфѣрꙋ та(н)цами и скоками чи(ни)ти разорѣтє (п. 1596 *Виш.Кн.* 258 зв.); **святого мученика Димитрия** – (*назва церковного свята, також календарна дата*) Великомученика Димитрія Солунського: в пє(р)вы(и) Понє(д)локъ по ст҃омъ м(ч)никꙋ Димитрию принѣсъ панъ ѳєωдо(р) хꙋдикъ з домꙋ братского чинъшъ зо(л) (Львів, 1605 *ЛСБ* 1044, 1).

3. (*учасник поєдинку*) борець: Страдалєцъ: шырмѣръ, борє(ц). гєрцыръ, или мч҃никъ (1627 *ЛБ* 121).

МУЧЕНИЦА *див.* **МУЧЕНИЦЯ.**

МУЧЕНИЦКО *присл.* (*у муках*) по-мученицьки: Свѣдкове видочныи Ісаія и Іеремія… за побожность отцевъ ихъ… поборяючіи, зневаженіи и мученицко зъ того свѣта зешлыи: оный //… деревяною пилою перетертъ былъ, а овый въ яму болота перше былъ укиненъ, а на остатокъ каменіемъ былъ побитый (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 835–836).

МУЧЕНИЦЯ, МУЧЕНИЦА *ж.* (*цсл.* мѫчєница) **1.** (*та, що переносить або перенесла муки, переслідування*) мучениця: O stuyże ták bisowá durnicá Budet z tebe teperże

muczenicá: // Zábudesz teperże vtykaty k lisu I popá z dytkámi oddawáty bisu (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6–6 зв.).

2. (*канонізована свята, що зазнала мук за віру*) мучениця: ст҃аꙗ м҃чница парасковиꙗ. стала на молитвє (1489 *Чет.* 64); И рок єсмо собє положили пєрєд свѧтымъ Николою зимним трєтий дєн,… то єст на дєн свѧтой мꙋчєницы Варвары (Берестя, 1544 *AS* IV, 407); Тыє мощи… в гєбаново(м) кїѡ(т)ци были… запєчатованыє… Стого Іакова пє(р) сєнина Стои Хры(с)тыны мучєници (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 23); Кꙋпили сїю книгꙋ рєкомоє Євангєлїє тєтръ… и придали є(г) до храмꙋ прєподобнои м҃нци парасковїи (Білий Потік, 1646 *Паньк.* 10).

МУЧЕНИЧЕСКИЙ, МУЧЕНИЧЕСКЇЙ, МУЧЕНИЧЕСТИЙ, МУЧЕНИЧЬСКИЙ, МУЧЕНИЧЬСКЫЙ (*цсл.* мѫчєничьскъ) *прикм.* **1.** (*який стосується мученика; властивий мученикові*) мученицький: будучи братьею единою и маючи… церковь едину,… по всей вселенъней разъсеянъной, мученическою статечностью и кровию напоенъной… абыхмо щире миловали (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1001); Пытаю тебѣ, Скарго, которая есть зазрость учителей грецких до славенскаго языка, коли нам, в первых, православную вѣру, таже спасителное евангелие, апостольскую проповѣдь, мученические подвиги и страдания, постнические борьбы с поднебесными воздушными духи мыслно борющимся, очищение и освящение тѣснаго пути слѣду, ведущаго в живот, проходити изволящим (1608–1609 *Виш.Зач.* 217); Ѡ д҃нь оутѣшный и вєсєлы(и) тоєю ж мєлодїєю, ты(м) жє го́лосо(м) аг҃глскоє бл҃гословє́нство, вѣрꙋ патрїа́рхо(в), пр(о)рцкоую горли́вость а ап(с)лъскїє чоу́да въ бл҃говѣствованїю єѵ(г)лїа, статє́чнꙋю м(ч)ничєскꙋю тръпєли́вость… ѡка́зꙋючїй (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228 зв.); Смирє́нїє на́шє вѣ́домо чи́нимъ, ижъ мы́… // Надѣєю живота… Кро(в)ю Мꙋчєничєскою запє́чатованой, кото́раѧ ѡ(т) восто́ка в҄ Про́дкахъ на́шихъ завита́вши… и жа́дными новотнина́ми нє зма́заною… вѣншꙋємъ и молитствова́ти… зостава́ємъ (Київ, 1628 *Апол.* 5 зв.); В то́й ча́съ ц҃рковъ ѡблюбєница Х҃ва… в҄ порожє́ню пєрворо(д)ного с҃на своє(г) ба́рзо Кро́вѣю ѡблива́ласѧ; Ап(с)тлскѡю; и М҃нчєскою, рѡ́дѧчи ихъ на живо́тъ вѣчный (Чернігів, 1646 *Перло* 133 зв.); **вѣнець мученическїй, мученическїй вѣнець** *див.* **ВѢНЕЦЬ.**

2. (*який складається з мучеників*) мученицький: ра(д)уитєсѧ правовѣрнии патриꙗрси. горнєго града наслѣдници. радоуитєсѧ м҃нчєстии полци. за х(с)а свою кровъ проливавшє. и тою на нєб҃са восшєдшє (1489 *Чет.* 358 зв.).

3. (*присвячений мученикам*) мученицький: Здє пак братїа. и ѡ(т)ц҃и. сщ҃єн҄ници, и дїакони… даємы вамы [!] наоукоу. котораа єсть моудрѣи, и досконалєи положєна. В тръжєствїахь вл(д)чнихь. и бг҃ородичины(х). ап(ст)лъскы(х). и ст҃итєльскы(х). и м҃нчьскы(х) (1556–1561 *ПЄ* 443); Собрано на вс҃ѣ м(с)цїй. почав҄ши ѡ(т) сє(п) м(с)ца.… оуказоуючєє, главы и зачала. поча(т)кы, и кон҄цѣ кождомоу єѵ(г)лїю. праз(д)никомь вл(д)чни(м)… и ап(ст)льскы(м), и пр(о)рчьскї(м), и ст҃льскы(м). и м҃ничьски(м) (Там само, 444).

МУЧЕНИЧЕСКЇЙ *див.* **МУЧЕНИЧЕСКИЙ.**

МУЧЕНИЧЕСТВО *с.* (*цсл.* мѫченичьство) **1.** (*знущання, катування*) мучення: Других, простѣйших, той же майстр диявол, своими органы владомыми, силою, мученичеством и розмаитыми бѣдами от православной вѣры оторвавши… всєх во свою овчарню погибелную согнал и совокупил (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 175).

2. (*страждання за Христа*) мучення: На́вєтъ єсли бы ма́тка нєпра(з)дна, за ха҃ и єго єѵ(г)алїє моу́ч(є)ничество прєтєрˁпѣла, тє́ды бы нє то́лько ѡ́на а́лє и младе́нє(ц) въ чре́вѣ єи бꙋдꙋщїй, мꙋче́нико(м) бы зоста́лъ (Львів, 1645 *О тайн.* 14); **мученичества вѣнець** *див.* **ВѢНЕЦЬ.**

3. (*випробовування в ім'я Христа*) мучення: та(к) бовѣ(м) се́мого и наймнѣйшого сн҃а по(с)ро(д) кара́нꙗ боу́дꙋчого, южъ оутративши вˁ м(ч)ничєствѣ шєсти сн҃о́въ достатєчности оупомина́ла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 235); Гнѣ́въ бовѣмъ оутꙋли́ти, ѡ(т) вшєтєче́нства оутѣка́ти, справєдли́во(ст) захова́ти… Пыхꙋ смѣра́ти, вєли́каꙗ ча́сть Мꙋченичества є́стъ. Мꙋченичество… то́жъ є́стъ што и свѣдо́цтво (Київ, 1632 *МІКСВ* 283).

Див. ще **МУЧЕНЄ, МУЧЕНИЄ.**

МУЧЕНИЧЕСТИЙ *див.* **МУЧЕНИЧЕСКИЙ.**

МУЧЕНИЧЬСКИЙ *див.* **МУЧЕНИЧЕСКИЙ.**

МУЧЕНИЧЬСКЫЙ *див.* **МУЧЕНИЧЕСКИЙ.**

МУЧЕНІЄ *див.* **МУЧЕНИЄ.**

МУЧЕНЇЄ *див.* **МУЧЕНИЄ.**

МУЧЕННИКЪ *див.* **МУЧЕНИКЪ.**

МУЧИЛИЩЕ *с.* (*цсл.* мѫчилиштє) (*місце вічних мук*) пекло: Но нехай ся он, як змия, въет и скачет, мы его паки обличати начнем и обыйдем обители, шуестранником уготованные, яко да познана будеть лож и прелест явственно, не бо всѣм один кут или пристанище мучилища одно, но различно по чину, сану и житию коегождо, яко же и слава десностранцем (1588–1596 *Виш.Кн.* 145).

МУЧИМЫЙ *дієприкм. у ролі прикм.* (*призначений для вічних мук*) пекельний. ◊ **мѣсце мучимоє** *див.* **МѢСЦЕ.**

Див. ще **МУЧНЫЙ**[2].

МУЧИТЕЛНИЙ *прикм.* (*цсл.* мѫчитєльнъ) (*який завдає мук, спричиняє страждання*) лютий, нещадний: Епифаний познал, яко истинною тот дух был, который во Оригене еретицѣ справовал, и прославил бога за освобожение юноши от того мучителного ораторскаго велерѣчиваго нечистого дияволского духа (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 161); Приведу подобную повесть от отец святых на зразуменья тое мучителное страсти и недуга, что ся некогда иным от того жь пострадати трафило (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 194).

МУЧИТЕЛНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Лютіший, нещадніший: Потреба бы нам с паном Юрком тое власное науки духа святаго зажити, як бы мучителнѣйшей от всѣх страстей страсти гнѣва и памятозлобия свободитися (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 193).

Пор. **МУЧИТЕЛНИЙ.**

МУЧИТЕЛСКИ *див.* **МУЧИТЕЛЬСКИ.**

МУЧИТЕЛСКИЙ *див.* **МУЧИТЕЛЬСКИЙ.**

МУЧИТЕЛСТВО *див.* **МУЧИТЕЛЬСТВО.**

МУЧИТЕЛЬСКИ, МУЧИТЕЛСКИ *присл.* По-злочинницьки: исти(н)нꙋ тобѣ мо́влю, што ма́ло сѧ и(х) и сп(с)ло, и сп҃сє(т). и всѣ(х) ты(х) ли(ч)бою знаємо, кото́рїє на сп(с)нїє в то(и) жи(з)ни вѣ(к) сво(и) бг҃обо(и)нє изнꙋрили. и плоды хр(ст)їѧ(н)ства в҄ собѣ показали. а дрꙋгїи всѣ пога(н)ски тира(н)ски мꙋ(чи)тє(л)ски, и нєоу́чтивє жили, и погибли (п. 1596 *Виш.Кн.* 239);

свавільно; силоміць: Тобѣ… гєдиѡну болобану… сщєннико(в) ч(с)тъныхъ ѡбєщє(с)ти(в)ши и мучитє(л)ски волочи(в)ши ѡ(т)мѣстъ про(г)налъ. за што всє мы тєбє прє(з) писанъє нашє… нє бл҃гословили и ѡ(т) твоєго ст҃итє(л)ско(г) всєго дѣ(и)ства ѡ(т)лучили (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255); которые нашу церковь нынѣ опановали и под власть себѣ мучительски покорили, не толко жебы слѣда альбо порядку якого законнаго на входѣ сѣдалища власти церковное заживати мѣли (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191).

МУЧИТЕЛЬСКИЙ, МУЧИТЕЛСКИЙ *прикм.* (*цсл.* мѫчитєльскъ) **1.** (*який належить мучителеві*) мучителів: Проти́вꙋ всєгѡ́ бѣсѡ́вскогѡ ѡполчє́нїѧ, Нєꙋстраши́стєсѧ смє́ртногѡ мꙋчє́нїѧ. Мєчѡ́въ мꙋчи́тєлскихъ; ѡбнажє́нныхъ, И пє́чїй ѡгнє́мъ рѡспалє́ныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 46).

2. Тиранський, свавільний: и камение возопиют и бездушная тварь свѣдчити будет, иж то есть не смиреннаго мудрования истинны корень, але мучительское и гордостное лжи и силы потварь, абы все тѣло от единаго члонка отщепляти и отступати имѣло (1608–1609 *Виш.Зач.* 213).

МУЧИТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* мѫчитєль) (*той, хто завдає мук, фізичних або моральних страждань*) мучитель: разгнѣвавъ жє сѧ доуксъ мꙋчитєль. взємъ камєнь. вдарилъ в лицє єдиного ѡ(т) ст҃ыхъ мч҃нкъ (1489 *Чет.* 142 зв.); Блаженный убо Петръ служный уряд принял, яко ученик, смирé́нїє хранил… И пáпам не казал мучителми быти, ани православных на єресь нýдити (к. XVI ст. *Укр.п.* 82); Посрамитсѧ тогда Каиафа и Пилатъ и всѣ мучители с плаче(м) бꙋдꙋть крича(ть) (к. XVI поч. – XVII ст. *ПДПИ* 182, 93); прѣшаѧ злóстъ ꙗ́ко соу(т) злыи бѣсóвє мꙋчи́тєлѣ, нє ты(л)ко чл҃ка прагноу(т) загꙋби́ти, алє и скоти́ны нє щадѧ(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* 29515 168 зв.); Алє ты брáтє; и сє́стро; постóй трóхи; да пóслꙋхай пи́лно и з вѣрою до(б)рою, щó то за сꙋдъ бꙋдєтъ; и кто сꙋдїѧ на нє́мъ;… //… що за катѡвє и мꙋчи́тєлѣ тáмо бꙋдꙋтъ, ибо сꙋдъ то(и) всѧ́кои бóлєзни страшнѣ́йшїй (Чернігів, 1646 *Перло* 150–150 зв.);

(*той, хто здійснює тілесне покарання*) кат: и розгнѣвальсѧ господарь єго даль єго моучитєлє(м) доколє бы заплатиль дол҄гь свои (1556–1561 *ПЄ* 82) Слꙋга нарóдный: Мꙋчитєль, кáтъ, цєкларъ (1627 *ЛБ* 117); tortor, мучитє(л), катъ (1642 *ЛС* 400).

МУЧИТЕЛЬСТВО, МУЧИТЕЛСТВО *с.* (*цсл.* мѫчитєльство) тиранство, жорстокість,

насильство: та(к) жє и вы слѣда и(х) держачисѧ, ра́бо(м) бж҃и(м) творитє до́брє творѣтє и жидо(м) послѣдꙋитє: а мы нєха(и) ха҃ подражаємо, и ѡ(т) ва́шєго мꙋчитє(л)ства стра(ж)дємо (1598 *Виш.Кн.* 310); посылаю ва(м)… и дрꙋгого ли(с)та копѣю што є(м) писа(л) нн҃ѣ до рогатина на погрє(б) своє(и) сє(с)трѣници ана(с)тасии котораѧ по(д) мꙋчитє(л)ство(м) болоба(н)ски(м) прє(с)тавиласѧ (Львів, 1599 *ЦДІА Лен* 823, 3, 67 6 зв.); то ли твоя проповѣдь, Скарго, якова силою и мучительством, а не покорою и наказанием кротким спасение мое правдивое мнѣ от мене выдрешь и в поганскую згоду, от тѣснаго пути слѣда, ведущаго в живот вѣчный, притягнеш (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 166); Наси́лїє: Ґва́лтъ, мꙋчи́тє(л)ство, тіра́нство до́лѣ (1627 *ЛБ* 70); Ма́рїѧ магдале́на, ѡбъє́ши сп҃си́тєлєви Нѡ́зѣ, нача́… глагола́ти, съ проли́тїємъ слє́зъ… //… помилова́лєсь мѧ, и свободи́лъ ѡ(т) наса́лїѧ и мꙋчи́тєлства дїа́волскагѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 94 зв.–95).

МУЧИТИ, МУЧІТІ, МУЧЫТИ *дієсл. недок.* (кого, за кого) (*завдавати мук, фізичних або моральних страждань*) мучити: за х(с)а мꙋчєнъ боудє(ш). и бєз зачєпки в нєбо поидєшь (1489 *Чет.* 58); па(н) дє(и) ѡны(и) гри(ц)ко злочи(н)ца нє будꙋчи мучо(н) ани кара(н) идучи на смєртъ во(д)лє вчинку своєго повола(л) дво(х) чл(в)ковъ… мєнуючи и(х) быти собє в томъ злодє(и)ствє помо(ч)никами (Краків, 1554 *ЦДІАЛ* 181, 2, 323, 1); и почали нѣко(т)рыи на нєго плювати. и покрывати лицє єго и моучити єго (1556–1561 *ПЄ* 190); єщє жє бра(т)ство прє(з) ѡ(р)мѧны з єпи(с)копо(м) ваши(м) знапа(с)това(в)ши до вѧзє(н)ѧ ѡкрꙋ(т)ного вмєтали и ко(л)ко мѣсѧци мꙋчили (Вільна, 1594 *ЛСБ* 154); мучіті – defatigo (I пол. XVII ст. *Своб.* 35); Кото́рый [Вєл. Мч҃нкъ] на́продъ вєли́кїи мꙋки оутє́рпѣлъ… и ба́рзо мно́го мꙋче́нъ бы́вши наконе́цъ вˢ пѣчъ ба́рзо роспа́лєнꙋю вˢвє́ржєнъ є(ст) (Київ, 1627 *Тр.* 274); Смѣхосло́влю: Блѧдосло́влю. жартꙋю, кꙋнштꙋю, мꙋчꙋ (1627 *ЛБ* 118); менований поддании з Гошъчы,… впадъшы… до села и двора Витъкова, // шляхетъную панюю Зофию Яблонъскую, впередъ мучывъшы, забили, речы и маетъность всю ее побрали… дворъ злупили (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 433–434).

Див. ще **МУЧОВАТИ.**

МУЧИТИСЕ *див.* **МУЧИТИСЯ.**

МУЧИТИСЯ, МУЧИТИСЕ, МУЧИТИСЬ, МУЧИТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (*терпіти біль*) мучитися: пристоупиль к нємоу сотˢникь. просѧчи єго гп҃ѧ. гн҃ слоуга мои лєжить в домоу дною зломаныи, и вєлˢми сѧ моучи(т) (1556–1561 *ПЄ* 42); Коли́ сє оужє приближа́лъ ча́съ нарожє́ньѧ, алѵмпїа́да вˢ вєли́кой сє бо́лєсти мꙋчила, каза́ла до сєбє возва́ть вѣщка (серед. XVII ст. *Хрон.* 397 зв.); *Образно*: Та́ѧ то жєна… ѡ(т) всѣхъ гони́маѧ въ вѣцѣ сємъ, ѡблюбє́ница хв҃а; всєгда ємꙋ ро́ди(т) вѣрˢныхъ сн҃ѡвъ єго… поча(в)ши ѡ(т) кро́ви а́вєлѧ пра́вєдного, а́жъ до конˢчи́ны вѣка, и вˢ то(м) рождє́нїю ба́ръзо болєзнꙋєтъ и мꙋчитсѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56 зв.).

2. (*зазнавати вічних страждань*) мучитися: злыи єрєтици погибли. и вѣчно. // мꙋчатсѧ в нєвгасимо(м) огни (1489 *Чет.* 48 зв.–49); И мовитъ евангелистъ, ажъ ланцы и путы вязали ихъ, али не могли удержати, и у

нучъ и у день мучилися, и у гробѣхъ кликали (XVI ст. *НЄ* 101); и тєпє(р)… грѣшны(х) дш҃ѣ сами бє(з) тѣла вⷪ҇ о́гни полєро́вно(м) мѣли (с) мꙋчити. и(з) мѣсца на мѣсцє пєрєходи́ти (Вільна, 1596 *З.Каз.* 6 зв.); Видишъ, ижъ и бѣси знаютъ, же еще имъ не пришолъ часъ мучитися (1603 *Пит.* 67); отъ которое унѣи пристоитъ утѣкати, абы зъ діаволомъ не мучитися (бл. 1626 *Кир.Н.* 23); пре́то нє хꙋли Бг҃а Тво́рца тво́єгѡ, са́м ти доброво́лнє пошєдъ въ слѣдъ дїа́вола гꙋби́тєлѧ тво́єгѡ; и ката дꙋшѣ твои пре́то мꙋчишъсѧ въ пла́мєни се́мъ гєе́нскомъ (Чернігів, 1646 *Перло* 158).

3. (*робити щось, докладаючи великих зусиль*) мучитися: Усю нучъ есме мучили (ся), рыбарячи, и не имили есме нѣчого, и дѣля слова твоего уверэкеме сѣть у море (XVI ст. *НЄ* 140).

МУЧИТИСЬ *див.* **МУЧИТИСЯ.**

МУЧИТИСѦ *див.* **МУЧИТИСЯ.**

МУЧІТІ *див.* **МУЧИТИ.**

МУЧНЫЙ[1] *прикм.* (*який стосується борошна*) мучний: ѡ(т) того часа нє ѡскодѣ(л) сосоу(д) моучьныи но болєи напо(л)нивсѧ (1489 *Чет.* 233 зв.). ◊ **колесо мучноє** – жорновий камінь для помелу зерна на борошно: арє(н)даръ чєрнєховски(и), жаловалъ… ѡ то(м), што (ж)… па(н)… Нємиричъ… в року прошло(м)… запродалъ мнє в мєстє своимъ Чєрнєховє ко(р)чму мєдовую, пивную и горє(л)чаную з мыто(м) и млынами ѡбєма… зо вси(м), на всє, з колєсами му(ч)ными и сту(п)ными и зъ ихъ вымє(р)ками за пєвную суму пнзє(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 121); **коло мучноє** *див.* **КОЛО**[1]**.**

МУЧНЫЙ[2] *прикм.* (*призначений для вічних мук*) пекельний. ◊ **мучныє мѣстца** *див.* **МѢСЦЕ.**

Див. ще **МУЧИМЫЙ.**

МУЧОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) (*завдавати мук, страждань*) мучити: Напервей мудрость свѣтскую отдалилъ от ных, а далъ смиреномудріє, отнял скипетра царскіє, которыє мучовали православных христіан, а далъ хоть поганина, але оборонцу (Львів, 1605–1606 *Перест.* 55).

Див. ще **МУЧИТИ.**

МУЧЫТИ *див.* **МУЧИТИ.**

МУЧѢНИЄ *див.* **МУЧЕНИЄ.**

МУШЕНЄ, МУШЕНИЄ, МУШЕНЬЄ *с.* (*стп.* muszenie) примушування, силування. ◊ **за мушенємъ (мушеньємъ)** – з примусу: kotoruju czast horoden y weż kniaz Iłyja robył, a szto też zemiane y meszczane za muszenyjem zarobyly, ja toho wseho ohladał y dostateczney w sem regestry opisał (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 19); С чого и сла́ва бо(л)шаѧ, и запла́та вѣчная. А и́жъ в тоє писанє за вєли́кимъ мꙋшє(н)єм(ъ), а на́бо(л)шє за росказа(н)ємъ нѣкто ѡ(т) хꙋды(х) простако́въ вда(л)сѧ (Острог, 1587 *См.Кл.* 5); А што сꙗ тычє лєска бєрє(з)стька тꙋтъ стоивали по(д)даныє нш҃и и дань давали и єщо надъ то ꙋкꙋпывалисꙗ и стоивали тєрєбовъского повєтꙋ скалачанє… и дань с того кꙋ збаражꙋ даивали алє за мꙋшєньє(м) ижъ кнꙗзи збаразъскиє на нихъ бирали (1546 *ОГ* 87 зв.).

Див. ще **МУСЪ**[1]**.**

МУШЕНЬЄ *див.* **МУШЕНЄ.**

МУШЕЦЪ *ч. бот.* Різновид трав'янистої рослини: nycteris, is, мушε(ц) трава (1642 *ЛС* 284).

МУШКА *ж.* Комаха; мушка: Скнипа, мꙋшка (1596 *ЛЗ* 79); *У порівн.*: Грѣхы повшéхныи соу(т) ꙗ́кобы моу́шкы ꙗ́кыи нєвча(с)и молєстїю задаючїє лю́дє(м), ґды жи́тїа того лѣто трва́є(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 255).

Пор. **МУХА.**

МУШКАТЕЛА, МУШКАТЕЛЛѦ *ж.* (*стп.* muszkatella) (*мускатне вино*) мускат: ты(м) жє ѡбычає(м) пановє воєводовє… на врадє(х) своихъ… ѡколо мєры цєны ши(н)кова(н)ꙗ пи(т)ꙗ приво(з)ного му(ш)катєлы ма(л)мазыи мє(дꙋ) и пива та(к)жє ѡколовати и ло(к)тꙗ чєрє(з) врѧ(д)нико(в) свои(х) постановє(н)є чинити маε(м) (1566 *ВЛС* 11 зв.); Отъ винъ всякихъ – отъ угорского вина, отъ каждого гарнца пнз. 2. Отъ вина муравского, ринского… отъ гарнца по пенезю одному. Отъ малъмазыи, отъ мушкателы, отъ каждого гарнца пенези 4 (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 398); Мо(р)дꙋха(и) изаковичъ зꙋбачъ… мєлъ… мушкатєлы полъбарилка (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 51 зв.); Или нє вѣдаε(ш), и(ж) в ты(х)… многи(х) складницахъ // и кєлишко(х), и вина(х). мꙋшкатєлахъ ма(л)мазіѧ(х)… мєдо(х), и пива(х) ро(з)маиты(х); то(т) смыслъ єщє мѣста нє имаε(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 237–237 зв.); Малма́зыѧ, Мꙋшка́тєллѧ,… и и́ныѧ разли́чно имєнꙋємыѧ, ꙗ́жє ѡ(т) гро́здѡвъ, Ви́нныѧ Лозы исто́чєны быва́ютъ, сꙋтъ Вино́мъ и́стиннымъ, и матéрїєю спосо́бною Крвє Хв҃ой (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 237).

Див. ще **МУШКАТЕЛЪ.**

МУШКАТЕЛКА *ж.* (*Adoxa moschatellina L.*) пижмівка звичайна: moschatula, мушкатε(л)ки, пижмо (1642 *ЛС* 273).

МУШКАТЕЛЛѦ *див.* **МУШКАТЕЛА.**

МУШКАТЕЛЪ *ч.* (*стп.* muszkatel) те саме, що **мушкатела**: Такъ тежъ которые люде приеждчают на торги и на ярмарки до мест наших господарских,… и // светских, по збоже вшелякое, от кождого воза по грошей два, пенезей два, от ста коп грошей десят;… от куфы мушкателу, малмазии и вина по золотому червоному (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II (дод.) 560–561).

МУШКАТНЫЙ *прикм.* Мускатний. ◊ **орѣхъ мушкатный** *див.* **ОРѢХЪ.**

Див. ще **МУШКАТОВЫЙ.**

МУШКАТОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **мушкатный**: balanatus, ка(ш)тановы(й), му(ш)катовы(й) (1642 *ЛС* 99); **кветъ мушкатовый** *див.* **КВѢТЪ**; **мушкатова галка** *див.* **ГАЛКА**; **мушкатовый цвѣтъ** *див.* **ЦВѢТЪ.**

МУШКАТЪ *ч.* (*фр.* muscat) (*плід мускатника*) мускат: Устава турецких товаровъ: от лиры шовъку, шацуючи за полторы копы, грошей от копы по два;… //… от фунъту мушкату грошей два; от фунту квету мушкатового грошей два; от фунту гвоздиков грошей два (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II (дод.) 559–560); macir или macer, мушкатъ (1642 *ЛС* 260).

МУШКЕТОВЪНИЦА *ж.* Вид вогнепальної зброї: тамъ въ замку чоловека килка на смерть забили, стрелбы ее милости панее

Маршалковое: мушкетовъницъ шесть, гаковницъ пять, мушкетовъ сорокъ… межи себе розшарпали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 261).

МУШКЕТЪ, МУШЪКЕТЪ *ч.* (*стп.* muszkiet, *іт.* moschetto) (*ґнотова рушниця*) мушкет: которыє то при(н)ципаловє… спо(л)нє и є(д)носта(и)нє… з вєликою гаръматою, з дѣлами з гако(в)ницами… з мꙋшкєтами сага(и)даками… а з и(н)шими бронами во(и)нє належачими… ѡ годинє двана(д)цато(и)… до за(м)кꙋ припꙋ(с)тили (Житомир, 1609 *ЦДІАК*, 11, 1, 5, 40 зв.); стрелба: мушкеты, яничарки, кроткие ручницы штукъ двадцатъ – полтораста золотыхъ Полских (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 430); заразъ пана хлєбо(в)ского з мушъкєту в лєвы(и) бо(к) впо(л) по(с)трєлили ажъ в правы(м) боку за скуро(ю) кꙋлꙗ зостала (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); тыє помєнєныє слꙋги… набравъши стрє(л)бы гаковъницъ мꙋшъкєто(в) и инъшого ѡрꙋжыѧ… кгвалътовънє наєхавъши хотєли… тꙋю має(т)но(ст)… //… до ѡ(с)татъкꙋ ѡнꙋю спꙋ(с)тошити (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв.–33); межы себе расшарпали: меди – котловъ горилъчанных дванадцат; стрелбы розное – пистолетовъ, ручъницъ, мушъкетовъ, пулъгаковъ старыхъ штук двадцать чотыри (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 133).

МУШТАРДА *ж.* (*стп.* musztarda) (*по-особливому приготовлена гірчиця*) муштарда: Франци́шкꙋ принєси потравы // нє єси твоєй поливки поки єсть те́пла назбыть тєпла є(ст) єщє ꙗнє принєси самъ хлѣба рокгєрꙋсъ нє маєть хлѣба принєси талѣръкꙋ принєси мꙋштардꙋ горчицꙋ (XVI ст. *Розм.* 11 зв.–12).

МУШЪКЕТЪ *див.* **МУШКЕТЪ.**

МША, МЪША *ж.* (*стп.* msza) (*церковна відправа латинського обряду*) меса: тамъ тежъ застали попа Якова, который мшу альбо божью службу отправовалъ на тотъ часъ (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 99); Назавътрее,… християны шли до церъкви светого Миколы, и тамъ литуръгии светое слухали, и на хвалебъной унеи службы…, згоды зъ Латинъскою мъшою (здавна) полныхъ, зъ радостью и набоженьствомъ заживали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 228); Если теды иншіе церемоніе въ костелѣ суть важны, далеко болшъ мша, которое слухати речь естъ збавенная (1603 *Пит.* 74); У костелахъ не кадятъ, толко на великіе свята. Мшу безъ спѣваня пошепкомъ отправуютъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 28); па(н) гє(т)ма(н) кгды за Днѣпръ ма(л) ити тєды мниси домѣнѣкани мѣчъ посвꙗщовали, и ѡколо костєла носили и прє(з) вши(ст)кꙋ мшꙋ на ѡ(л)тарꙋ лєжалъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 170); **великая мша** – урочиста велика меса: А еслижъ его на тотъ часъ не потреба, а колижъ вжды наболшей люду въ костелѣ на набоженствѣ бываетъ, если не тогды, а звлаща на спѣваной великой мши? (1603 *Пит.* 81).

Пор. **ИШМА.**

МШАРИНЪЄ *с.* Місце, заросле мохом: мы… есмо все на вечност продали и пустили его мл. Князю Марку… // с проробками новыми, с полми, ставами, с сыножатми… с кустувемь, з болотами и мшаринъемъ… с озеры и сажавками, з ставы… и въсякими водами (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 237–238).

МШЕЛОИМСТВО *с.* (*цсл.* мъшєлоимьство) корисливість, пожадливість: Попєче́нїє:… прилєжа(н)є, мшєлои(м)ство… стара(н)є, а́лбо пи́лноє стара́ньє (1627 *ЛБ* 88).

МШИЦА *ж.* (*цсл.* мшица) дрібна комашня. *У порівн.:* и за нєрóзмыслъ продáєтє своє достоáнїє, своє дѣдицтво… в роýки тыє,… котóрїє ꙗ́ко мˁши́ца а(л)бо сара(н)ча єги́пє(т)скаа… по всѣ(х)… чáстєхъ свѣта ро(з)лєтѣвшиса по мнóги(х) кролéвъства(х) вˁ ср(д)цах лю(д)ски(х) гнѣздá свои шˁтоу(ч)нє оувивáючи, ѡ́воц сво(и) вылѣгáют, и примножáю(т) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 226).

МШОЧОК *ч.* Мішечок: Сєлѣтри два камєни. Сѣри мшочок, может быт и шест фѹнтовъ. Ѡлова пол камєна. Хормъ рѹчничных пат, а гаковничных хормъ двѣ (Володава, 1553 *AS* VI, 13).

МЩЕНЬЄ *с.* Помста: Мéсть: Пóмста, мщéньє, пóмсты чинéньє (1626 *ЛБ* 63).

Див. ще **МЩѢНЬЄСА.**

МЩѢНЬЄСА *с.* Те саме, що **мщеньє**: Мщéнїє: зри мє(ст). мщѣньєса (1627 *ЛБ* 67).

МЪЗДА *див.* **МЗДА.**

МЪЛИНЪ *див.* **МЛЫНЪ.**

МЪЛЫНЪ *див.* **МЛЫНЪ.**

МЪНИЙ *див.* **МНѢЙ²**.

МЪНИМАНЫЙ *див.* **МНИМАНЫЙ.**

МЪНОГЪ *див.* **МНОГИЙ.**

МЪНОЖИТИСЕ *див.* **МНОЖИТИСЯ.**

МЪСТИТЕЛЬ, МЬСТИТЕЛЬ *ч.* (*той, хто чинить помсту*) месник: нє мъстѣтє собѣ сами злодѣємъ своимъ. алє милоуитє б҃ъ имъ мьститєль (1489 *Чет.* 19); а лиходѣєвъ свои(х) милоуимо. и б҃а за ни(х) просѣ(м). б҃ъ имъ мъститєль (Там само, 132 зв.).

МЪСТИТИ *див.* **МСТИТИ**.

МЪША *див.* **МША.**

МЫ, МИ *займ.* **1.** *(указує на двох чи багатьох осіб разом із мовцем)* ми: Ѩнє… нали(и) твоємѹ крєвномѹ и тєжъ иншы(м) заєдно францишкѹ сєди з нами (XVI ст. *Розм.* 11); єсть насъ шє(ст) личбою досыть намъ єсть мѣисца троꙗко вєлюмъ зсадтє з конєй єсли волитє маєш ли пристойную стайню доброє сѣно (Там само, 39); наготуй тєды намъ двана(д)цать ꙗєцъ свѣжихъ // в попєлѣ ѹпєчоны(х) и паштєты тєплыє (Там само, 47 зв.–48);

(*указує на групу людей, об'єднаних спільними ознаками, до якої входить і мовець*) ми: И князь Василей то передъ Нами созналъ, ижъ тотъ домъ жидомъ присудилъ и тую чотырнадцать золотыхъ они ему заплатили (Берестя, 1507 *РЕА* I, 72); мают тыи приатєли наши, на тот рок зьєхавшиса, промєжкѹ нами чинити и во всєм постѹповати, ꙗк в листєх наших вєрхѹ написано (Задиби, 1531 *AS* III, 393); тє(ж) при(ш)литє до на(с) чотыри диꙗки млодє(н)ци добрыи а мы и(х) дамо на наѹчєниє пє(т)ꙗ грєчє(с)кого и сєрбъского и коли сꙗ наѹча(т) а мы и(х) засꙗ пѹ(с)тимо до ва(с) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); гдибы и на дрѹги(и) ро(к) которы(и) з на(с) нє прибы(л) и присꙗги вчинити нє хотє(л) таковы(и) кажды(и) бє(з) милосє(р)дъꙗ з столици скинє(н) быти має(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); Ѹтꙗжєни Єстєсмо мы Наро(д) рѹски(и), Ѡ(т) Народа По(л)ского ꙗрмомъ На(д) Єгипъскую Нєволю, жє насъ Лєчъ Бє(з) мєча, Алє горѣ(и) Нѣжъ мєчє(м) С пото(м)ствы выгѹблꙗютъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421); Мѣй на пáмати зáвшє нáсъ рóдичовˁ твои(х) ѡбы́чає, и до ты(х) живóтъ свóй вправоýй с пи́лностю, кг(д)ыжъ

и мы нє є́стєсмо ѡспа́лыми, анѣ лѣни́выми в пра́ца(х) найдоу́ємосѧ (Острог, 1614 *Тест.* 138); прирожо́ны(и) оц҃ъ жи́лъ на то́мˢ мѣсцꙋ ст҃о(м) зˢ на́ми, Мнı́хами, и ѡ(т)чєскѡ промышлѧ́лъ, такъ ѡ ца́ломˢ задєржа́ню тои с(т): Ла́вры (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 25); Товаришѣ наши Козаки в дорозѣ натрафивши до насъ до во(и)ска завє(р)нꙋли (Черкаси, 1648 *ВУР* II, 35, № 12 (фотокоп.));

(*указує на неозначених осіб разом із мовцем*) ми: Мы же грѣшніи, исполнени язвъ греховныхъ, плачемся своихъ греховъ и возлюбимъ плачевное иноческое житие, пустыню (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 155); Смотри ꙗ́къ то голꙋбка ноахꙋ служи́ла, мы о б҃а нє дба́ємъ только бъ злость плꙋжила (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 33); Смє́рть бовѣмъ ко́ждому зˢ на́съ до́лгъ є́стъ а нє нєволѧ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 20); Тєбє мы вˢ ма́ломъ Дитѧ́ткꙋ вызнава́ємѡ, И вєли́кого Б҃а оповѣда́ємѡ, Тобѣ Б҃є нш҃ъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 73); Лєчь мы тоє на вслакь ѡбєртаємо: гды бовѣмъ сѧ вˢ волнꙋ ѡвчꙋю, албо вˢ скꙋры соболєй й рысовъ ꙋберемо… с того сѧ хлюбымо (Корець, 1618 *З.Поуч.* 172 зв.); Тотъ свѣтъ праве ѡ́крꙋглый якъ яблꙋко. а ми посрединѣ свѣта (серед. XVII ст. *Луц.* 539); **в (у) насъ (нас)** – (*у нашому краї, суспільстві*) у нас: ε(с)ли в томъ часи мєнє самого смε(р)ты Або нєпригатε(л) татари(н) ꙗко то в на(с) на вкраини завоεвати мѣлъ, тεды жона моꙗ з маεтности моεи маε(т)… тую чоты(р)на(д)-ца(т) копъ грошε(и) лито(в)ски(х) панꙋ ꙗнꙋ крεмεнεви ѡ(т)дати (Жорнища, 1609 *ЛНБ*, 5, II 4052, 59 зв.); И жа́дноє рыцє́рство вˢ на́съ, нє́ є́стъ та́(к) сла́вно, Ꙗ́къ запоро́зкоє, и нє́прı̈атєлюмъ стра́шно (Київ, 1622 *Сак.В.* 49 зв.); А хто жъ у нас в панстве ваш мости королевской милости таковыє кому вряды без причины слушноє кому берет, хиба бы тому, хто горло и уцтивость свою за якій выступок тратит (Львів, 1605–1606 *Перест.* 42); У насъ старои правовѣрной России нѣ машъ упору, едно статечность діаментовая (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 319);

(*указує на надприродних істот*) ми: “Коли гонишъ насъ, ръци намъ увыйти у стадо свинное” (XVI ст. *НЄ* 152); мовилˢ бо ємоу і҃с выйди доухоу нєчистыи сˢ ч҃лка. и пыталь єго, рєкоучи. якь є(ст) тобѣ имѧ. Рєкль ємоу, лєгєонь имѧ мнѣ єсть або тма бо на(с) єсть много (1556–1561 *ПЄ* 143).

2. (*уживається з прийменником* **зъ (з)** *та ор. відм. ім. або іншого займ.*) (*указує на мовця разом з іншою особою*) ми: Мы зъ жоною своєю… свою шкодꙋ ѡтпꙋстили, а кнѧзь… нам свою шкодꙋ ѡтпꙋстил (Володимир, 1521 *AS* III, 206); ѡ(т) того ча(с)у добръ… мы // с пото(м)ки наши(ми)… ро(з)дава(т) нє будє(м) (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 113 зв.–114); мы за помочю бо(ж)єю спо(л)нє з сыномъ нашы(м) тоєи зачатои роботы доко(н)чити хочємо и ѡ то жадаємо (Устя, 1612 *ЛСБ* 437); ведаетъ пан воєвода счо чынит, и ми тут же з ним сполне росказуємъ (1649 *ШКН* 180).

3. (*указує на мовця як представника державної або духовної влади; уживається замість* **я**) ми: Ино мы длѧ того послали там дворѧнина нашого Ивашка Тꙋра и казали єсмо ємꙋ ѡ том гораздо достаточнє довѣдатисѧ (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Мы Жикгимонт з ласки Бѡжєє корол Полский… пан и

дѣдич, чиним знамєнито сим нашим листом, хто на єго посмотрит,… комꙋ бꙋдєт потрєб того вѣдати (Краків, 1507 *AS* III, 39); Милостію божію ми Богдан Воевод господарь зємли Молдавьскои. Знамєнито чиним ис сим листом нашим вьсѣм кто на нь възрит или чтꙋчи єго ꙋслишит (Ясси, 1508 *DBB* I, 2); Ижъ послы великого князя Московского до насъ господаря идутъ (Львів, 1578 *АЗР* III, 225); та(м) жє часу бытности нашоє то всє вчинимъ што на(м) а(р)хиєпископу пастырꙋ вашому будє налєжати (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); мы жє бл҃городиє твоє гдꙋ҃ бгꙋ҃ врꙋчаючи вторицєю нашє прєсылаємъ блв҃єниє. Писа(н) в Бг҃оспасаємо(м) градѣ Києвѣ… Силвє(с)тє(р) Косо(в) мєтрополи(т) Києвски(и) (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 32).

МЫВАЛНИЦА *ж.* Мийниця, умивальниця: и пото(м) вста(л) г҃ь ѡ(т) вєчєрѣ. и положи(л) ры́зи свои и вз(л) фа(р)тꙋ(х) припоасавс, и вл(л) во́дꙋ в҃ мыва(л)ницꙋ и поча(л) оумыва́ти но́ги оуч҃нко(м). и втира́ти фартѫхо(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 38 зв.).

МЫДЛИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mydlić) милити, намилювати. ◊ **очи мыдлити** *див.* **ОКО.**

МЫДЛЯРЪ *ч.* (*стп.* mydlarz) миловар: Маючи я з мєсчанино(м) луцкимъ Ха(р)комъ Мыдляромъ това(р) сполны(и), то єсть мыло,… ту(т), на я(р)марку Володимєрскомъ, продавали (Володимир, 1589 *ТУ* 218).

МЫДЛРЧИКЪ *ч.* Підмайстер миловара: Бєншъ г҃ гро(ш) // мы(д)л(р)чи(к) г҃ гро(ш)… товаришо(м) ї҃ зо(л) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 3 зв.–4).

МЫЛИТИ *дієсл. недок.* Помилятися, хибити: Слꙋхалємъ зло́и ра́ди моихъ това́рышовъ, Дл кото́роимъ на га́къ ба́рзо стра́шный прїшо(л). Ꙋфа́лємъ мо́лодости, кото́ра мылитъ, Ро́вно зˢ старымъ по́д ко́сꙋ смєрти с хи́литъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 50).

МЫЛИТИСЯ, МЫЛИТИС *дієсл. недок.* **1.** (у чому, на чому і без додатка) (*неправильно думати, викривляючи істину*) помилятися (у чому і без додатка): и́но и на то(м) с мы́лишъ. Мо́ви(т) бовѣ(м) х҃с, и(ж) с ка́жˢдого сло́ва поро(ж)нєго, кото́роє єсли мо́вити бꙋдꙋ(т) чл҃ци дадꙋ(т) ли́(ч)бꙋ з нє́го вˢ дн҃ь сꙋдный (Вільна, 1596 *З.Каз.* 10 зв.); Пръвы́й на дє́сатє арти́коу(л) ижє тоу(т) мыли́шс мо(л)вчи на́ши по́пы. и(ж) бы ѡни ѡста́вивши ѡста́нкы по при́чащєнїи поспо́лити(х) людій. имѣли́ вышє(д)ши́ по́ ѡбѣдѣ на́ цви(н)тари потрє́бити (XVI – поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 123 зв.); А штось вспомнилъ, ижъ за повшедніе грѣхи теперъ дочасне карутъ, и отбываетъ то душа сама безъ тѣла (in purgatorio), ино и на томъ ся мылишъ (1603 *Пит.* 60); а прє́дˢс жъ нє два соу́ть створи́тєлѣ, алє єди́нъ створи́тєль. вєдˢжє то́є ми́строви сєнˢтє́нцїй подо́бало, алє спро́снє мы́литс (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 25 зв.); И то́ ꙗ́кобы значи́тис мѣло, мо́вєтъ ѡбразобѡ́рцы,… Алє запра́вды и вˢ то́мъ мы́л(т)с и ꙗ́внє ро́въ по(д) Цр҃ковю Бж҃єю вы́копа(в)ши, са́ми вˢ нє́го впада́ютъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 38); А Бароніушъ мылится и грѣшитъ, же Ѳеодорита о то щиплетъ, за що Антоній… добре му заплатилъ въ книзѣ 7, главѣ 10 (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1176);

(*зазнавати розчарування*) помилятися: И ла́ска Па́на и́хъ, за́вшє всѣмъ и́мъ слу-

жи́ла, Кгды́жъ сѧ на и́хъ вѣ́рности нѣкгды нє мыли́ла (Львів, 1614 *На г. Бал.* 2 ненум.).

2. (*переплутувати що-небудь із чимось подібним*) помилятися: вижꙋ вєжꙋ мѣ́йскую єсли нє мылюсѧ (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.).

3. (з чим) (*розраховувати, надіятися на що-небудь*) сподіватися (на що): Если хочє(ш) идолопокло(н)никомˁ срєбролюбцє(м) и ли́хои(м)цємъ бы́ти, ѡ тєбє мы(т)нико(м), кꙋпцє(м), и ка(р)чмарє(м) оучиню. та(м) твою // во́лю и прагнє́нѧ забáвлѧтисѧ до́кола здо(х)нє(ш) приважꙋ, и мо́цно до само́го исхо́да нє мы́лѧчисѧ с помысло(м) ѡ(т) лихои(м)ства ѡтодрáти прикꙋю (1599–1600 *Виш.Кн.* 207–207 зв.).

◊ **мылитися съ правдою** *див.* **ПРАВДА.**

МЫЛИТИСѦ *див.* **МЫЛИТИСЯ.**

МЫЛКА *ж.* (*стп.* myłka) (*неправильність у діях, вчинках*) помилка: але ижъ члѡ́нками х҃выми, чáсто сѧ и ты́е котѡрые ни́ми не соу́ть называ́ютъ, зачи(м) вˁ вѧзáнью сѧ з ними мы́лка и оунесе(н)е бы́ти може(т) ѡт х҃а г҃а одной костéла головы (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 163).

МЫЛНИК *див.* **МЫЛЬНИКЪ.**

МЫЛНИЦЯ *ж.* Те саме, що **мылня**: забáвившисѧ тоу(т) тро́хы до вáсъ ѡ жє́ны ворочаюсѧ. тоу(т) соу(т) сп(с)си́тєлные бáнѣ и мы́лницѣ в кото́ры(х) мы́ютсѧ чи́стыи и зꙋзанˁны: гдє сѧ ѡфѣ́ры б҃гоу прино́шєныи ѡцѣща́ютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 175).

МЫЛНО *присл.* (*стп.* mylnie) помилково, хибно: Хотѧчи тє́ды ст҃їи ѡ(т҃)цє́вє, абы то нє было мы́лно, зрозꙋмѣ(в)ши движє́нїє Сл҃нца и М(с҃)ца, и и́нˁшихъ Ѕвѣ́здъ, за мнѡ(г) лѣ́тъ, вˁсѣ ты́и крꙋгы прї́доу(т) на свóй пє́ршїй поу(н)ктъ, ѡ(т)ко́лѧ бо(з)кимъ ди́внымъ споражє(н) є(ст) бѣ(г) свóй ѡ(т)правовáти почина́ютъ (Острог, 1612 *Час.Туп.* 309).

МЫЛНЫЙ *прикм.* (*стп.* mylny) неправдивий, хибний: Ощовские… //… собравши… приятелей и объчих людей… их… накеровали, которые поехавши на роки, ниякуюсь шкрутинею неправъную… и барзо незгодную, мылную а значне вонтпливую… перед судом выправовали и незбожне за Борисовую, якобы она винна быти не мела, сознавати смели (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 410–411); Знáйтє мєнє Х҃а, а нє́прїáтє(л)ми моими бы́ти нє хотѣ́тє, бо ото вы́ро(к) сро́кгїй а нє мы(л)ный пáнскїй, жє всѣ нє́прїатєлєвє мои вˁ мѣсто подно́жкꙋ ногáмъ мои́мъ боу́дꙋтъ поло́жєны (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 87 зв.).

МЫЛНЯ, МИЛНЯ *ж.* (*приміщення для миття*) лазня: А маючи у сєбє двор, то єст пєкарню, сѣни, свєтлицу, комнату в тылє, комору, пивницу, в огородє мылню, дом наш власныи… //… пану Тимофєєви… уступили (Київ, 1625 *ПІФ* 147–148); lauacrum, баня, ми(л)ня (серед. XVII ст. *ЛС* 252).

МЫЛО *с.* (*засіб із жирів і лугу для миття та прання*) мило: от каменя мыла грошей чотыри (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II (дод.) 560); взя(л)… хусто(к) двє… мыла брусо(к), грєбє(н), грє(б)ло (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); Федоръ Мурадиновичъ, Орменинъ, поведилъ: и у мене дей тотъ же князь Кгрекгоръ мыла за грошей десетъ узялъ на столку (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 218); Маючи я з мєсчанино(м) луцкимъ Ха(р)комъ Мыд-

ляромъ това(р) сполны(и), то єсть мыло,… ту(т), на я(р)марку Володимєрскомъ, продавали (Володимир, 1589 *ТУ* 218); Дрѹгоє, длѧ того абы же́ньскѹю пл(т)ъ во ѡ҆ги́дѹ и мръзо(ст) на сєбє въздви́гнѹ(л), длѧ нєблажнє́нѧ в᾿зро́кѹ, ѡ҆́быча(и) бо єстъ ми́ръски(м); на ѡблѹ(плє)нѹю го́ловѹ но́сѧчого по(д)голє(н)ца, вы́стрѹганого мыло(м) вышаро́ваного. и вымак᾿глєвано(г) пилнє смотрѣ(т)и и мыслью похотною (єсли и нє самы(м) тѣло(м)) блѹдити (п. 1596 *Виш.Кн.* 230); sapo, nis, мыло (серед. XVII ст. *ЛС* 361); *У порівн.*: зна́гла прі́йдє(т) в цр҃ковъ свою г(с)дь. кото́рого вы шѹка́єтє… и кто́жъ сте́рпи(т) д҃нь прихо́дѹ єго… або́вѣ(м) прихо́ди(т) ꙗ҆́къ о́гнь розвара́ючи, и ꙗ҆къ мыло пєрѹчи(х) и са́дє(т) розва́рѹючи и ѡчища́ючи (Вільна, 1596 *З.Каз.* 4 зв.); абовѣ(м) ѡ҆́нъ прихо́ди(т) ꙗ҆́къ ѡго́нь росто́плюючїй, и ꙗ҆́къ мы́ло ты(х) кото́рыє пєроу(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 52); **мыло ба(р)скоє** – мило, виготовлене в Барі: Фєдо(р) клишєвичъ… мє(л)… това(р) сво(и)… Галѹну камєнь а҃… Мыла ба(р)ского фунто(в) д҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 31 зв.); **мыло грєцкоє** – мило, яке містило олію з Греції: Свири(д) Сємєнови(ч) шостакъ… мє(л)… и(н) бєрѹ камєнє(и) по(л) д҃… Мыла грє(ц)кого камєнє(и) по(л) и҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 33); **мыло простоє** – (*невисокої якості, дешевий ґатунок мила*) просте мило: Мошко мисановичъ… мє(л) мыла простого за ко(п) ѕ҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 9 зв.).

МЫЛОВАТИ *див.* **МИЛОВАТИ.**

МЫЛОСТЫНѦ *див.* **МИЛОСТИНЯ.**

МЫЛЪ *ч.* Мул, глей: створилъ бг҃ъ чл҃вка з᾿ по́рохѹ а́бо з᾿ мы́лѹ зємно́гѡ. и надхнѹ во ѡбли́чїє єгѡ дх҃ъ живота (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.).

МЫЛЫЙ *див.* **МИЛЫЙ.**

МЫЛЬНИКЪ, МЫЛНИК *ч.* Миловар. Вл.н.: Потомъ Левко Мыльникъ зъ места Луцкого скаржилъся: ижъ,… тые жъ свовольники,… мене самого збили, зранили, и розбили (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 115); людей, которые на кгрунтех… на пляцах манастырских седят и чыншъ грошовый платят,… Остапъ Ополоник грошей дванадцет, Иван Жужал…, Иван Мылник (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VІ, 289).

МЫМО *див.* **МИМО[1].**

МЫРО *див.* **МИРО.**

МЫРЪ *див.* **МИРЪ[2].**

МЫСА *див.* **МИСА.**

МЫСКА *ж.* (*водоплавний птах*) мартин: То сѹть кото́рыхъ з᾿ пта́ства є́сти нє ма́єтъ: мы́ски, и кра́кгѹмра, пѹга́ча, и нора, и иви́на, и лєбє́дѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

МЫСЛ *див.* **МЫСЛЬ.**

МЫСЛЕННО *присл.* Духовно, духо́во: Рѹшаймосѧ пре́то всѣ и оузброѧ́ймѡ мыслє́ннѡ на тыи нєприѧ́тєлѣ на́шѣ, жєбы́смо и́хъ злосли́выи ра́ды, до скѹткѡвъ змы́сныхъ грѣхо́вныхъ нє приводи́ли (Київ, 1625 *Кіз. о степ.* 205).

Див. ще **МЫСЛЬНО.**

МЫСЛЕННЫЙ *прикм.* **1.** (*пов'язаний зі здатністю мислити*) мисленнєвий: Не явна ли то ложь, яко та девица не была ни солнцѣ, ни злато и сребро, ни камение шанфер и

диямент, а вжды, слабоумна, тоей смачной лжи увѣрила,… и мысль царствующую погрузила. Которой неволник-тѣло по нуждѣ: на што воля мысленная произволит, на добро ли или на зло, послѣдует (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 164).

2. (*який постає в думках, в уяві*) мислений, уявний; символічний: А҃птлѡвє оупа́сли, мнѡ́гихъ нарѡ́довъ и загна́ли до єдино́и ѡвча́рнѣ; и во́лкѡвъ мысле́н҃ныхъ ѡ(т) ни́хъ ѡ(т)гна́ли (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58); А пре́то всѣ(х) ста́нѡ(в) Лю́дє Правовѣ́рныи кто́ сѧ єно ты́ми тогѡ с҃лнца мысле́нногѡ про́мєнми ѡсвѣтитъ, свѣтлости до́брогѡ живота и Д҃ши с҃псе́нїа набꙋ́дєтъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 82); Мы́слєннаго Самѱо́на ю́жъ о́то крєпꙋ́ютъ, Сме́рть ємꙋ поно́снꙋю бєзви́ннє готꙋ́ютъ (Львів, 1631 *Волк.* 5 зв.); Ꙗ́кѡ ма́лый Д҃вдъ Х҃с… ве́длꙋг҃ смотре́нїа плъ́ти з҃ то́рбицы милосе́рдїа и ч҃лвколю́бїа своє́гѡ, П́ѧть Ка́мєнїй прєнайдоро́жшы(х) Ра́нъ свои́х҃, доброво́лнє вы́нѧвши, з҃ Про́цы мо́жносты Бо́зства своє́гѡ, мы́слєнного Голїа́ѳа порази́вши, єго́ жъ… Крєсто́мъ,… го́ловꙋ ємꙋ ѡ(т)тѧ́лъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 274).

3. (*який здійснюється подумки*) невисловлений: сꙋ́ть ѡсобли́вє ты́є три́ добродѣ́тєли: Моли́тва, ми́лостынѧ, и по́стъ, моли́тва в собѣ замыкає(т) нє то(л)ко мысле́н҃ноє а́лє и оу́ст҃ноє бє́сѣдова́нїє, и сле́зы, и въздыха́нїє къ Б҃гꙋ (Львів, 1645 *О тайн.* 97); **позорище мысленноє** *див.* **ПОЗОРИЩЕ**.

Див. ще **МЫСЛЬНЫЙ.**

МЫСЛИВЕЦЪ *ч.* (*стп.* mysliwiec) **1.** (*той, хто займається мисливством*) мисливець: Кгды(ж), дє(и), єму нє хочєно придати возно(г)[о] з уряду, взявши… з ратуши мєща(н) присяглы(х) с писарє(м)… мє(ст)скимъ и вознымъ ратушны(м), которыє то прися(ж)ници, ѡглєдавши и списавши раны и… побитє, та(к) жє и шкоды,… та[к]ъ тє(ж) и на сторонє и(н)шимъ пахо(л)комъ которыхъ… змо(р)довали… и мысливцовъ, яко полупили, жє нагиє до за(м)ку пришли (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118); Єлєнѣ стрѣло́ю ра́нєнныє на самы(м) оумира́ти мѣсцꙋ зара(з) нє звы́кли алє… дале́ко ѡ(т) мысли́вцовъ оумира́ютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); бо ꙗкъ коню́шомъ призвойто е́стъ ко́ждого конѧ до́броть оумѣ́ти познава́ти. а мысли́вцєви кото́рый пе́съ до́брє догонѧє(т) вѣ́дати (Острог, 1614 *Тест.* 155); venator Мысливєцъ (*Уж.* 1645, 23); *У порівн.:* якъ мысливцы роспростерши звѣрятъ у него нагонятъ; такъ и нынѣшніи душоловцы и человѣкогубцы тую унѣю всюды всѣмъ указуютъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 23).

2. *Перен.* (*той, хто схиляє до чогонебудь, навертає на що-небудь*) ловець: Длѧ то́го(ж) и ты́и єди(н) ра(з) полкнꙋ́вши оу́дкꙋ надꙋтости и ѡ собѣ мнѣма́нѧ, которꙋ́ю мысли́вєцъ зло́сти заки́нꙋлъ и́мъ на поги́бєль, бє(з) оулѣче́нѧ зоста́ли и бє(з) попра́вы (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 228); Злокозныи мысливєцъ за(с)тавлꙗє(т) сѣти, въ дни же и в нощи и зѣмѣ и в лѣти (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 86); то́ты мысли(в)цѣ нє пта́хо(в), ани заꙗцѣ го́нѧ(т). алє зло́сти лю(дє)мъ розмаитыє вы́рѧжа́ю(т). та(к) на повѣтрꙋ, ꙗ(к) и на зємли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 65).

Див. ще **МЫСЛИВЦА.**

МЫСЛИВНАꙖ *прикм. у ролі ім., ж.* Мисливиця. *У порівн.*: Кды(ж) бовѣ(м) каіа́фа мысли́вца сѧ выкладає(т), и га́диноу ѡ́нꙋю собо́ю выражова́лъ, котра́ѧ ꙗ́ко мысли́вная пяты на́шєй слѣди́ла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 93).

МЫСЛИВСКИЙ *прикм.* (*властивий мисливцеві*) мисливський: котороє сма(ч)нѣ(и)шєє пиво, мє(д), и́ли вино ко(ш)тꙋючи, тоє го(р)ло(м) глыта́єиши; а́ котороє нє лю́бо, тоє по(д)лѣ(и)ши(м) чєрєво(м), възни(ц)кимъ мысли(в)ски(м) давати повєлѣває(ши) (1596 *Виш.Кн.* 255).

МЫСЛИВСТВО, МЫСЛИВЪСТВО *с.* Мисливство: Цєна птаха(м) хованымъ на мысли(в)ство. Крєчєтъ красны(и) двана(д)цать рꙋблє(и) грошє(и), за бєлого крєчєта дєсѧ(т) (1566 *ВЛС* 99 зв.); За(нє) н҃нѣ вл(д)ковє проклятыє фо(л)ва(р)ки собѣ починили з о(п)щи(х) манастырє(в) и мысли(в)ства прєко(р)млюю(т) в ни(х), а́ нє д҃шѣ сп҃саємыє на живо(т) вѣчны(и) (п. 1596 *Виш. Кн.* 226 зв.); пожи́т҆ки с ты́хъ маѐтностєй приходя́чїє… нє на выкꙋпова(н)є ва́знєй… на ры́скоши, на пѡ́м҆пы, на нєпотрє́бныє га́вєды, на ро(з)майтыє мысли́въства, и на и́ныє ма́рныє выда́т҆ки оборочя́ютъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 194); єсли в пожи́тка(х) и мысли́в҆ства(х) коха́ючи(м)сѧ, вдя́чна быває(т) такова́ѧ пра́ца. а що́ жъ на(д)то ты(м) кото́рыє цєрко́вный ви́ръ ло́ва(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); Повѣдаю(т) нѣкоторїи жє́ сѧ то́тъ Ламе́хъ коха́лъ в мы́сливствѣ ажъ до ста́рости. Ко́ли тє́ды оужє ѡ(т) ста́рости на очи нє доизрѣлъ, а прє́дсє ѡ(т) одногѡ млодє́нца проважо́ный на ло́въ выходи́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 13).

МЫСЛИВЦА *ч.* Те саме, що **мысливецъ** у 1 знач.: Кды(ж) бовѣ(м) каіа́фа мысли́вца сѧ выкладає(т), и га́диноу ѡ́нꙋю собо́ю выра́жовалъ, котра́ѧ ꙗ́ко мысли́вная пяты на́шєй слѣди́ла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 93).

МЫСЛИВЪСТВО *див.* **МЫСЛИВСТВО.**

МЫСЛИТИ, МИСЛИТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* мыслити) **1.** (о чім і без додатка) мислити, роздумувати; замислюватися (про що і без додатка): абовѣ(м) повєлѣлъ мр҃твы(м) въскр҃есати. и хромы(м) ходити. слѣпы(м) прозирати далѣй и пото(м) прозвалъ єго пр(о)ркъ мѫ(д)ры(м) або ра(д)ны(м) бо о тѡй мѫ(д)рости и ѡ той радѣ єго всѣ моу(д)рцы и вси пр(о)рци мышлячи оустали (XVI ст. *УИ* 1911/2, 77); на Володимера слѣпота пала, такъ ижъ намнѣй нѣчого не видѣлъ. Зачимъ онъ заразъ мыслити почалъ и розумѣти, ижъ то его богове его скарали за то, же вѣру ихъ поверглъ, а христіанскую хотѣлъ приняти (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 976); Сиби(л)ла, дє(л)фи́ка… //… бѫ́дꙋчи моло(да) хо(ди)ла в҆ чорно(м) ѡдѣнью мысля́чи. ѡ(б)ваза(в)ши в҆лосы о́коло голо́вы. ро́гъ в҆ рꙋцѣ дръжа́чи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 75–75 зв.); Помышля́ю: Съчисля́ю, мы́шлю, спомина́ю, розꙋмѣю, оуважа́ю (1627 *ЛБ* 87); А҃гглъ:… такъ жє и всѣ грѣхи твои, ѡ котори(х) єси пє(р)вѣй нє ми(с)лилъ и ѡны(х) нѣ за що важилъ, анѣ и(х) за грѣхъ // сєбѣ причита(лъ), и ѡвшємъ за жа(р)тъ и за смѣхъ розꙋмѣлъ сєбѣ, тамъ в҆ є(д)номъ часѣ всє покажє(т)сꙗ; а что бол҆шоє, потомъ ꙋвидишъ полкъ вєликїй кꙋситєлєй пєкє(лъ)ныхъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268–269); начнєтъ мы́слити дꙋша́ грѣшнаѧ; Г҆ды начнє́тъ Б҃гъ оу совѣсти строфова́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 152 зв.);

(*роздумуючи, робити певні висновки*) оцінювати: Побо́жнє зайстє потре́ба розꙋмѣти што́ ре́чєно, ѡ на́милшїй Ѳєо́дѡрє, а нє грꙋбє мы́слити (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 253).

2. (що й без додатка) (*мати намір робити що-небудь*) замислювати (що, на кого і без додатка); намірятися: А кна́жна, ко́сти пєрємы́ла золками пахнꙋчими пєрєкла́ла. Єзꙋиты кр(с)ти́ли во свою́ вѣрꙋ ко́сти и водо́ю покропи́ли. і и́мѧ пєрємини́ли станисла́во(м). И попрова́дили до ꙗросла́влѧ. и та(м) похова́ла по(д)лє ма́тки своє́й. Тєпе́рь сво́й ча́съ прибрала, що да́вно мы́слила (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131 зв.); Ты лихва́рю… фа(л)ши́вы(и) ми́сли(ш) на мно́гїи лѣта вжива́ти бога́ства своєго нєсправє(д)ли́вє наби́того (XVI ст. *УЄ* № 29519, 135 зв.); ѡто(ж) тымь способо(м) мыслили оу҃чнїковє тыи два сѣсти по правой сторонѣ и по лѣвой (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 34); Южъ назначи́вши свого, до Мѣстˢ на́шихъ Ба́шꙋ. // Кото́рый вˢ Запорозкѡмъ Во́йскꙋ хтѣлъ снѣдати, А вˢ По́лскомъ за́сь ѡбо́зѣ мыслилъ ѡбѣдати (Київ, 1622 *Сак.В.* 46-46 зв.); на што его мил. отецъ епископъ // одповедилъ, же "я не мышлю с капитулою моею жадное справедливости чинити", на што и писане до ее мил. дал (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 377–378);

(о чім і без додатка) (*виношувати підступні плани*) замислювати, замишляти (що і без додатка): Вышє(д)ши с косте́ла… то́лико мы(с)ли́тє ꙗко́ бы(с)тє́ могли кого инъшого ѡмрьзити. ѡмо́вити (XVI – поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 109); кто́ бы што́ прєвро́тного или злого попо(л)нити хотѧчи́ и мы́слѧчи // абы́ на ѡ(т)повѣдь ба́рˢзо готѡ́въ нє бы́лъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 11 зв.–12); полковникъ, учынивъши на протестанъта фурию,… шыю хотел утяти, задаючы тое, же войско Запорозъское лекъце важилъ и о здраде его мыслилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 127); *Образно*: Всє́го бовѣмъ чл҃ка, дш҃ꙋ и тѣло злосли́вєцъ о́нъ ѡшпе́тилъ и розорва́лъ,… жєбы чл҃къ… но́ги мѣлъ ско́рыи до злєчинє́нˢѧ, рꙋки чи́нѧчїи нєпра́вость, а ср(д)цє мы́слѧчєє ѡ(т) зло́сти (Вільна, 1627 *Дух.б.* 16).

3. (на що, о кім, о чім і без додатка) (*спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь*) думати, мислити (про кого, про що і без додатка): начали мыслити хто ѡ(т)вали(т) намъ камєнь (1489 *Чет.* 328); и ко́ли в нє(м) лю(д) на́дѣю мѣль, и вˢси в ср(д)ца(х) свои(х) мы́слили о іѡанˢнѣ (XVI ст. *УЄ Літк.* 7); И мы(с)лили є(с)мо ѡ то(м) поки на(с) бо(г) милостивы(и) продо(л)жи(т) нє хотєли є(с)мо тои свєтои цє(р)кви бє(з) ꙋспоможєнѧ нашєго ѡпусти(ти) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); писалъ до людей листовъ зашитыхъ и отвористыхъ, упевняючи ихъ, ижъ не ведаетъ, ани мыслитъ о томъ отщепенстве (1596 *МИВР* 68); а чл҃къ тръво́жити и ста́ратисѧ ѡ маɛ(т)ность нѣкг(д)ы нɛ пɛрɛстава́ɛтъ. то́ɛ взѧ́въ, а на дроу́гоɛ мы́сли(т). то́ɛ дɛрˢжи́тъ, а на и́нˢшɛɛ ро(з)зѧ́вивъ пащє́кꙋ (Острог, 1607 *Лѣк.* 127); Скꙋдель ѡ здателю мовити не вмѣе(т) и чл҃вкъ ѡ бозствѣ мыслити не смѣе(т) (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 97); тɛпɛ(р) тɛ(ж) ви́ди(м), ижъ самаританка идꙋчи почрьпɛти воды, нѣчо́го ѡ сп(с)нїи нɛ мыслѧчи зˢ сн҃омъ бж҃їимъ щасли́вɛ потыкаɛтсѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 182 зв.); тє́ды намнѣй и ѡ кончинѣ живота… мы́сли(л),

памѧта́лˢ, и на ню́ [смєрть] сѧ готова́лˢ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 30); Ѣсти, и пи́ти, и ѡдѣва́тисѧ нє заборонѧ́єтˢ намъ Хс҃ Панъ, а́лє ѡ томъ то́лˢкѡ и мы́слити, и мо́вити, и троска́тисѧ боро́нитˢ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 368).

4. (*усвідомлювати що-небудь, здавати собі справу*) розуміти: иди за мною сотоно. бо нє мыслишь шˢто єсть бж҃го, алє шˢто людьского (1556–1561 *ПЄ* 158 зв.); Пойди наза́дъ мєнє шата́нє, згоршє́ніємъ є́стєсь мнѣ, понєва́жъ нє мы́слишъ што́ єстъ Бж҃го, а́лє што лю(д)ского (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 210); нє на́глє бовѣ́мъ оуми-ра́ютъ, кото́рыи за́вшє мы́слили жє помєрєти ма́ютъ. лю́бо тє́ды жєлѣзомˢ офѣрꙋютˢсѧ, лю́бо ѡ(т) бє́стїй розша́рпаны быва́ютˢ,… а́лбо ꙗкою ко́лвє(к) мꙋкою тєлє́сною и припа́дкомъ оумира́ютъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 39).

5. (о чім) (*турбуватися, дбати*) думати (про що): дивъ вєликъ ꙗкъ тыє народовє того сѧ нє боѧтˢ Подобно нє мыслѧтъ о животѣ вѣчно(м), толко назємныхˢ Имєна свои нарєкли. Чи такъ болшє вѣрятъ мєрътвымъ ꙗзыкомъ своихъ дх҃овныхъ, анѣжъли живомꙋ словꙋ божємꙋ (Острог, 1587 *См.Кл.* 18 зв.); чл҃къ ѡ бога(т)ства(х) мы(с)литъ… а нѣжли ѡ словѣ бж҃омь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 207); Нєвѣ́ста брємє́ннаѧ за́вшє ѡ дєсѧтомъ м(с)ци мы́слитъ: та́къ слꙋги Бж҃їи охо́тнє ѡ смє́рти своє́й мы́слѧтъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 40); гды лю́ди спа́ли, а нє мы́слили о своє(м) сп(с)нїи тє́ды са́мь гъ бъ҃ из своєи ла(с)кы спомѧноу(л) на мл(с)рдїє своє (1645 *УЄ* № 32, 309); помененый панъ Шыленъ… //…, кгдыс доведал, же были козаки на обоз нашъ з великими силами и навалностю наступили…, штобы мел, яко преложоный, в месте страж заводити, порядку перестерегати, бунътови забегати, о обороне мыслити, теды сам…, частокротъ место до трвоги приводил (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 307–308);

◊ **мови не мыслити** *див.* **МОВА**.

МЫСЛНО *див.* **МЫСЛЬНО.**

МЫСЛНОВОЗДУШНЫЙ *прикм.* (*який має злі наміри*) зловмисний: Тую тайну могу вам (и для других благовѣрных подвижников, мыслновоздушными духи, то есть бѣсы, боротися хотящих) открыти (1608–1609 *Виш. Зач.* 209).

МЫСЛНЫЙ *див.* **МЫСЛЬНЫЙ.**

МЫСЛЪ *див.* **МЫСЛЬ.**

МЫСЛЪНО *див.* **МЫСЛЬНО.**

МЫСЛЪНЫЙ *див.* **МЫСЛЬНЫЙ.**

МЫСЛЬ, **МИСЛЬ**, **МІСЛ**, **МЫСЛ**, **МЫСЛЪ** *ж.* (*цсл.* мысль) **1.** (*мисленнєва діяльність, процес мислення*) думка: Смерть ест рожденому се, иж мир сей любят и тому мысль свою приковали суть и водлуг тѣла живут и мудруют (1596 *Виш.Кн.* 60); Господь свою му́дрость з высоты дару́єт, паче же праведным в сердца изливаєт, Іже богосло́вне жи́тіє приходять и по воли богу мысли свои водять (к. XVI ст. *Укр.п.* 85); вѣдали до сєбє [апостолы], жє ма́ю(т) мо́цъ, нєдоу́жныхъ оуздоровлѧ́ти, прокажє́ны(х) очища́ти, слѣпы́мъ вˢзро́къ дава́ти, хро́мы(х) ходи́ти, бѣсы выгони́ти,… а прє(д)сѧ нє сади́лисѧ на свои́хъ доумахъ, на свои(х) мы́слѧ(х) (Острог, 1598 *Отп. КО* 26 зв.); Гдє ꙗ́сный па́лацъ Фє́бовъ,… Та́мъ мы́сль та́ѧ Наꙋка лю́дˢскꙋю зано́ситъ, Прєзˢ що скры́тыхъ позна(н)є на-

тꙋръ до на́съ вˢно́ситъ (Київ, 1632 *Євх.* 297); Бєзрозꙋмный а пра́вє быдла́чїй то по́стˢ е́стъ, до ча́сꙋ пе́вного жда́ти, а вˢ ча́съ обѣда а́бѡ вєче́рѣ ла́комє до сто́лꙋ сѧ спѣши́ти, а до роско́шны(х) потра́вˢ и тѣло и мы́сль прива́зовати (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 64); лѣни(в)ство ѡслѣпла́єтъ мы́сль, и до понатїа цно(т) єи затма́єтъ (!) (серед. XVII ст. *Кас.* 134 зв.); Пы́ха вˢ мы́сли и мо́вы твоє́й нєха(и) нє панꙋ́єтъ, бо з нє́й е́сть згꙋ́бы всє́й поча́токъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 385 зв.); **быти ѡдностайноє мысли** – бути одностайними: вєсєлѣтєсѧ с тыми которыи сѧ вєсєлѧ(т) а пла(ч)тє с тыми которыи плачуть // бу(д)тє ѡ(д)носта(и)ноє мы(с)ли ѡдє(н) проти(в) друго(го) нєвысоко ѡ собѣ розумѣючи (ІІ пол. XVI ст. *КА* 282–283); **в мыслєхъ подноситисѧ** – сповнюватися зверхності: кды́сѧ ꙗко на́мнєи хотѣ́ли в мы́слє(х) свои(х) по(д)носити проти́вко во́ли… єго, ни́кды и(м) того прєпоустити нє ра́чиль (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 6 зв., на полях); **выбити з мысли** – викинути з думки: подо́бно шоу(м) соуе́тной окра́сы свѣта того выбы(л) з мы́сли в м(с) о́ныє слова (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 217); **и на мысли не мети** – і на думці не мати: яко жємъ ꙗ єй повєдилъ, жємъ того и на мысли въ сєбє нє мєлъ и кгды кнєгини ѡтъ мєнє ѡдошла, ꙗ замкнꙋвши сєни и избꙋ, до самого днѧ спалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 251); **мѣти на мысли** – пам'ятати: Памѧта́йтє жє́ стє с кнжатъ роу́скихъ ѡстрѡ́зˢскыхъ вы́шли, и́хъ вѣрꙋ дѣ́льность, и набо́жность мѣ́йтє на мы́сли (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 13); **на мысли** – на мислі, на думці: По колку дній отъїзду отъ него Богуринского, іхалъ до него Терлецкій до Володимера. Гдѣ гды ся ему радо показало, їсть и пьетъ, а овдѣ одно на мысли: господаръ южъ хмѣлный (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1061); Помышлє́нїє: Смы́слъ, мы́сль, розꙋмноє рахова́ньє, баче́ньє. розваже́ньє. вˢ ро́зꙋмѣ, въ по́мыслѣ, на мы́сли (Київ, 1627 *ЛБ* 87); **на мысли имѣти** – мати на думці: А ѡ́ни ємоу… рєкли, дамо ти л҃ срєбръникь, видѧчи, и(ж) на ни(х) гва(л)товˢнє приходи(т). А на мысли своєи имѣли,… то(л)ко абы єго в роукахь свои(х) имѣти (XVI ст. *УЄ Трост.* 47); **на мысль привєсти** – (*відтворити в пам'яті*) перебрати в думках: а вˢ Іє҃р(с)ли́мѣ бы́вши, заборо́нєно е́й было войти до воро́тъ цр҃ко́вныхъ…, и по три кро́тˢ кꙋсѧчи́сѧ и оусилꙋючи войти нє вошла́, и на мы́сль собѣ привє(д)ши вˢсѣ своѣ грѣхи, ꙋстꙋпи́ла въ ꙋгалˢ притво́ра цр҃ко́вногѡ (Київ, 1627 *Тр.* 698); **на мысль приводити** (що) – замислюватися, задумуватися (над чим): А ґды смє́ртный конєцъ на мысль приво́димѡ, вˢ ро́спачъ прихо́димъ, а за ты(м)… и(н)ши(м) скарбъ зоста́вивши, ги́нємѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 72); **на мысль приходити** – спадати на думку: А и́жъ С҃ты(м) Ѿ(т)цѡ́мъ анѣ на мысль нє приходи́ло, абы́смы опрѣ́сноко(м) Литꙋргисова́ти мѣли, ꙗ́ко то́ бывâє(т) оу Жидѡ(в) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 277); **по мысли пасти** – (*задумати, надумати щось*) спасти на думку: нас то доходит, жебы тот поганин, будучи там заюшоный, же прошлое вторгнене в панства коронные по мысли ему пало, маете о томъ премысливати (Краків, 1605 *ЧИОНЛ* XV-3, 130); **при мыслє быти** – бути у повній свідомості: Я, Алекъса(н)дє(р)… Счєниєвъски(и)… ач є(с)ми на (з)доровю и на тєлє моє(м) ба(р)зо є(с)тє(с)ми слабы(и), ѡ(д)накъ… при добромъ розумє, памєти и мы(с)-

лє є(с)тє(м) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); **ѡдностайною мыслью** – (*спільною волею*) одностайно: па(н) н͠шъ… на(м) всимъ ты(м) жє кара(н)ємъ грози(л) и ино ста(р)шии н͠ши змови(в)шисѧ зо всими нами ѡ(д)носта(и)-ною мыслью и радою зобра(в)шисѧ вси на ѡ(д)но мє(ст)цє поготову были (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); **зъ мысли сердца не выпущати** *див.* **ВЫПУЩАТИ**; **потечи мыслию** *див.* **ПОТЕЧИ; трвожитисѧ на мыслы** *див.* **ТРВОЖИТИСЯ**.

2. (*продукт мислення*) думка: Блаженъ чоловѣкъ тое, иже будеть чести книги сія, а вси слова тоя духовно розмѣваючи (!), а въ любовь Божію зъ нихъ ся запалаючи, ани што свѣтьского, ани на похоти тѣлесныя своего ума, ани мыслей оборочаючи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); залецаю вам, православным, правовѣрную школу и пораду даю, чего ся учити имѣют…; в мѣсто философии надворное и по воздуху мысль разумную скитатися зиждущее тогда учат плачивый и смиреномудривый Охтаик, а по нашему,… Осмогласник (1608–1609 *Виш.Зач.* 202); Заистє єсли бы(с)м(о) пєрє(д) ѡчи́ма мѣли ѡ́ный живо(т) до которого в д(н)ь и вночи спѣшимосѧ, иншїи бы были стара́нѧ нашѣ и мы́сли и ро(з)-мо́вы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 214); А͠гглъ: … гдє нє моглъ достати грѣха тѣлє(с)наго, тамъ бє(з)прєста(н)но злою ми(с)лїю грѣшити нє прєставалъ єси (Чорна, 1620 *Діал. о см.* 272); При то́мˢ зычѹ а́бы́сь в(ш) к(ж) м(л): тѹю офѣрѹ оустє́нъ Г͠ѹ Б͠ѹ вˢ ср(д)цѹ скрѹшо́-но(м) вˢ мы́сли поднєсє́но(и), и вˢ ро́зѹмѣ Б͠гомы́слно(м), тєпє́рˢ на особли́вє(и) на Н͠бо до Го́рнєго Ієр(с)ли́ма подноси́ла (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 6 ненум.); Єсли тѧ завода(т) мы́сли злыи до ѡ(б)жи(р)ства // пїѧнства… вытрва(и)… длѧ ц͠рства н͠б(с)ного (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 18–18 зв.); злы́ѣ… мы́с-ли ѡ(т) сєбє ꙗкъ сѣти ѡ(т)ки́нˢмѡ: бо ты́ми хи́трый и злонача́лˢный, нєпрїѧ́тєль нашъ дїа́волъ, смы́слы на́шѣ ꙗкъ ры́бы ло́витˢ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 354); молодо(и) бра́тїи ро(с)ка́зѹю(т), абы ста́ршємѹ мы(с)ли(и) свои(х)… нє таили (серед. XVII ст. *Кас.* 37); ты́и грѣша(т) кото́рыи…, слѹжбы Б͠жєи слѹ-хаючи мы́сли не ма́ю(т) занѹрє́ныи вˢ рє́чахъ свѣцкихъ, и кото́рыи вˢ пѧ́нствѣ и збы́тнихˢ жа́рта(х) и и́грахъ,… дєнь с͠ты́й тра́вѧтъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907); **быти мысли розорваноє** – не зв'язувати думок: єстємъ съ того вєликого, а сєрдєчного жалю моєго, который на домъ нашъ никгды таковый дєспєктъ нє приходилъ, мысли розорваноє, ижъ и самъ нє вємъ што з собою чинити мамъ (Турійськ, 1564 *AS* VI, 244); **высокая мысль** – висока думка: Х͠с рє́клъ, нє бє(з)грѣшность дѣти(н)-нѹю пока́зѹючи, а́лє хотѧчи оучєникѡ́въ ѡ(т) высо́кои мы́сли, кото́рѹю тогды по ни(х) зрозѹмѣ(л), ѡ(т)вєсти, а покорѣ наѹчити (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 82); **высокои мысли** – гордовитий; пихатий: Высокосє́рдый: Пова́жный, высокои мы́сли чловє́къ (1627 *ЛБ* 23); **мыслию пелкгримувати** – мандрувати думкою: ѡ(в) бо и(з) мира изы(и)дє; и ко бѫдѫщємѹ вѣкѹ мыслїю пє(л)кˢгримѹє (1596 *Виш.Кн.* 230 зв.); **мыслью похотною блѹдити** – допускати розпусні думки: Дрѹгоє, длѧ того абы жє́ньскѹю пл(т)ъ во ѡ́гидѹ и мръзо(ст) на сєбє въздви́гнѹ(л), длѧ нєблажнє́нѧ вˢзро́кѹ, ѡ́бычаи(и) бо єстъ ми́ръски(м); на ѡблѹ(плє)нѹю го́ловѹ но́сѧчого по(д)го-

лє(н)ца,… пилнє смотрѣ(т)и и мыслью похотною (єсли и нє самы(м) тѣло(м)) блꙋдити (п. 1596 *Виш.Кн.* 230).

3. Ідея, погляди: то є(ст) ѡблу(д)ны(м) дана є(ст) мы(с)ль пєрєворо(т)наа поганьскаа котораа походи(т) з мо(з)ку лю(д)ского (XVI ст. *КАЗ* 624, на полях); И тые ему подобаетъ привести еще до болшого пастыря, патріарха святѣйшого.., и съ нимъ… пасти насъ всегда на пажитехъ словесного рая во единой мысли и въ правовѣрной вѣрѣ (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 12).

4. Намір, задум: я, видечи в той хоробе небезпечный живот свой и паметаючи на то, иж вси справы и мысли человѣчие смертью докончене приймутъ,… тым обычаем и с таковою преймою волею жону, дети и вес дом свой… росправую (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 192); Я, до жадного роспусту мысли и воли не маючи, послал есми до нихъ слугъ своих и описалъ до них, иж з жоною своею венчанною без потребы роспускатися не мышлю (Гуляльники, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 282); Захотѣлоса и(м) внє(т) рa(ди)ти и по(д)нєсль мы́сль свою а та(к) ємоу засмаковала ѡбє(т)ница ѡнаа, и(ж) згордѣль и прєстѫпиль приказанїє г͠а… и дорaди́лса вѣчна(г) оупа(д)коу своєго (Львів, 1585 *УЄ* №5, 5, на полях); гидечи мя первей людемъ почтивымъ и стараючися вшелякимъ способомъ, яко неприятель, абы тыми своволными поступками неправдивыми мене, чоловека невиньного, до чого злого приправити могъ, што ижъ не водле мысли его за помочю Божею поводитъся (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 273); прото(ж) ро(с)мысли(в)шисѧ на то добрѣ и напєрє(д) г͠а б͠га… на помо(ч) сєбѣ взѧ(в)ши, постановилє(м) доскональ в мысли моє(и) ц͠рко(в) и монасты(р) на крꙋ(н)тѣ моє(м) дѣди(ч)но(м) ѡ(т)цє(в)ско(м)… на ново(м) корєню заложити и фꙋ(н)довати (Топольниця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 1, 96, 643);

(*підступні плани*) заміри: и в то врѣмѧ оустоупила во ср(д)ца жидомъ мысль злаѧ. (1489 *Чет.* 225); по отъеханю моем с Тучина пан Александро Семашко,… наполнившися своволное мысли своее…, наехавши моцно, кгвалтомъ на тот замок Тучинский… малжонку мою… збил, змордовал (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 243); кнѧ(з) к(р)упски(и)… мови(л)… ты шимонє слꙋжєчи мнє напо(л)ни(в)шиса воли своєє нє вѣда(т)и длѧ которое причины нє (в)жи(в)ши єси ѡ(т) мєнє кри(в)ды жа(д)ноє мысль ѧкꙋю злꙋю взє(м)ши втє(к) єси бы(л) ѡ(т) мєнє (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 140); И хотечыи дей мысль свою надо мною, по воли своей, выконати, не огледаючыся ничого на боязнь Божую а на зверхность его королевское милости,… моцно кгвалтомъ наслалъ подстаростего своего Луцкого,… и иныхъ слугъ и жолнеровъ… на манастыръ светого Миколы (Володимир, 1584 *АрхЮЗР* I/1, 190); Тое по мысли своей все Терлецкій справивши, за вложеньемся въ то Рагозы митрополиты, Григорка о збитье и отнятье листовъ патріаршихъ, и жебы того не голосилъ, двома сты чирвоныхъ золотыхъ поедналъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1062);

помисел: пока(и)са… а проси б͠га ачє(и) тобѣ будє(т) ѡ(т)пущєна мы(с)лъ ср(д)ца твоєго, бо та вижу бы(т) в го(р)ко(с)ти жо(л)чи. и въ зва(з)ку зло(с)ти (II пол. XVI ст. *КА* 41);

хр͠(с)тобо́рцы… забавла́лисѧ бове́мъ ѡко́ло бꙋдова(н)ѧ домѡ́въ, мнѣма́ючи, же ꙗ́къ до́ма ме́шкати бꙋдꙋть, и ю́жъ мѣсто собѣ въ ро́зꙋмѣ и мы́сли присвоѧ́ючи (Київ, 1627 *Тр.* 667); стану(т) бо прє(д) ѡчима твоима всѣ твои слова, въсѣ ꙋчинки, въсѣ ми(с)ли твои, которїи чрє(з) ꙋвє(с) вѣкъ житїꙗ твоєго волєю или нєволєю ꙋчинилъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); Жо(л)нѣрє до Кїєва прїихали с ти(м) и(н)тє(н)томъ, абы впро(д) козаковъ, а заты(м) во вши(т)кой вкраинѣ рꙋ(с) выстинали ажъ до Москвы: а ѡ(т)ко(л) быто вѣдомо сами по(д) ча(с) вызычали по(д) добрꙋю мисль (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168); жона єгѡ… Хотѧ́чи особли́во(го) млоде́нца грѣхо́мъ зара́зить и кꙋ своє́й мы́сли нєчи́стой потѧгнꙋть. и оубира́сѧ сѧ пи́лнє и малєва́ла… и смѣшки и жа́рты и сло́вы кгамра́цкими склонѧ́ючи єгѡ ср(д)цє к собѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 64); а будетъ кому жаль, и ты пиши за тѣмъ до двора его милости самому пану хоружему корунному, подъ которою властью и мыслью я и панъ Сливницкій, живущій въ Борановцѣ (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); **брати на мысль** – мати намір: Ѡбходь іоудо свѧ́та твои ѡ(т)дава(и) б͠гоу шлюби твои нєхай далѣ́й нє бєроу(т) на мы́сль абы сѧ мѣли вєрноу́ти на старыє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139 зв.); **водле мысли своєи (своєє)** – на свій розсуд: которую половицꙋ имє(н)ꙗ… маɛ(т) па(н) бра(т) мо(и)… са(м) дɛти и пото(м)ки ɛго мл(с)ти дɛръжа(ти) и вжива(ти) во(д)лɛ воли и мысли своɛи маɛ(т) (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 51 зв. – 52); Вольна бꙋдєть малжонка моѧ тыи вси рєчи; к рꙋкамъ своимъ мєти и тым владнꙋти и шаѳовати, водлє и мысли своєє записати, даровати и ѡтдати комꙋколвєкъ всхочєть (Городок, 1561 *AS* III, 63); **при доброй мысли** – під добрий настрій: бꙋдꙋчи в особѣцахъ ꙗко є(ст) звыча(и) при добро(и) мы(с)ли Панъ голꙋбъ словнє ѡфєрова(л)сє в рєчи з доброю приꙗ(з)ню свою панꙋ хлѣбовъскомꙋ (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2 зв.); Д͠нь… бы́лъ наро́жєньѧ Фараѡновово, кото́рый оучини́вшы вєли́кꙋю ꙋчтꙋ слꙋга́мъ свои́мъ. вспо́мнилъ при до́брой мы́сли на подча́шєгѡ и наста́ршєго надъ пе́карми (серед. XVII ст. *Хрон.* 65 зв.); **быти доброи (доброє) мысли, мысли доброє быти** *див.* **БЫТИ**; **по мысли ходити** *див.* **ХОДИТИ.**

5. Розум, інтелект: я маючи у сɛбɛ, от вɛля людɛи… залɛцону вяру, учътивост… и инъшии цноты… у врожоного Михаила Дчусу… который, будучи в писмɛ навъчоныи, усю мысл свою ку служъбɛ а хвалɛ божои склонил, дал тоɛ игумɛнъство и прɛложɛство в тым манастыру (Варшава, 1571 *ПІФ* 25); Нє ꙗвна ли рєчъ ꙗки(м) д͠хомъ и ꙗкою мл(с)тью тоє чи́нитъ, кгды(ж) на поча́ткꙋ ꙗкобы оука́зꙋєть выводы и притѧга́єть до зго́ды, а на оста́ткꙋ адꙋ аспи(д)ного по(д) ꙋстна́ми задєржати нє могъ, што ср(д)цє з мы́слью та(и)но укова́ло, тоє пєро з рꙋкою ꙗвно ꙋказа́ло (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); Таже, во евангелской проповѣди мысль напасши, и до прочих книг, богословию тезоименитых, касайся и всяко писание богодухновенное проходи (1608–1609 *Виш.Зач.* 203); Нє въ то́й єдна́къ матє́рїи, нє въ то́й зайстє правосла́внїи Хрїстїѧ́нє, въ кото́рой тєпе́ръ на(д) мы́сль, на(д) во́лю, и на(д) ѡчєкива́нє моє и ва́шє зъ слова́ми мои́ми найдова́тисѧ прихо́дитъ ми (Вільна, 1620 *См.Каз.* 5 зв.); што за слѣпота ѡны(х) часовъ, лю(д)скїи мыслы ѡсѣдала

(Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.); місл – animus (І пол. XVII ст. *Своб.* 23); **при доброй мысли** – при здоровому розумі: па(н) ива(н) пєтрови(ч) ка(л)усо(в)ски(и)… будучи в дому п҃на моєго в хрєновє при добро(и) мысли за поча(т)ко(м) звады слу(г) свои(х) способи(в)шисѧ з брато(м) свои(м)… самого п҃на моєго слу(г)… позбива(ли) и поранили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 76).

МЫСЛЬНО, МЫСЛНО, МЫСЛЪНО *присл.* (*цсл.* мысльно) **1.** (*у думках*) подумки: ѡ(в) бо и(з) мира изы(и)дє; и ко бѫ҆дѫщємꙋ вѣ҆кꙋ мыслїю пє(л)кˢгримꙋє: а По(д)голєнє(ц) вˢ ми(р) стра(н)ствꙋє(т), и ми́р мы́слъно вˢ собѣ ро(з)ширѧє(т), и множи(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 230 зв.); Ра(з)сꙋжда(и)тє ж, правосл(а)внїи хр(ст)їѧнє, на сє(и) погрє(б) мы́сльно зшє(д)шїєсѧ, ты́є выкрикана раѱака папы ры(м)ского (1599 *Виш.Кн.* 219 зв.); и мы вˢ тѣлѣ се́мъ на́шємъ смєртє́лˢномъ бꙋ҆дꙋчи, ꙗ҆ко бысˢмѡ вˢ корабли ꙗко(м) найдова́лисѧ и пла́ваємѡ, мы́слˢнѡ,… ꙗ҆́къ ты́и кото́рыи пла́ваю(т) по мо́рꙋ видо́момъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 102).

2. Духовно, духово: Пытаю тебѣ, Скарго, которая есть зазрость учителей грецких до славенскаго языка, коли нам, в первых, православную вѣру,… мученические подвиги и страдания, постнические борьбы с поднебесными воздушными духи мыслно борющимся, очищение и освящение тѣснаго пути слѣду, ведущаго в живот, проходити изволяющим,… то нам все учители грецкии подали (1608–1609 *Виш.Зач.* 217).

3. Однодумно: Бл҃го ѡ(т)ч҃є, сло́во бо́ изрє́клъ єси єдино, и ско́ро събра́сѧ многъ на́родъ мыслно (Львів, 1591 *Просф.* 64).

Див. ще **МЫСЛЕННО**.

МЫСЛЬНЫЙ, МЫСЛНЫЙ, МЫСЛЪНЫЙ *прикм.* (*цсл.* мысльнъ) **1.** (*який постає в думках, в уяві*) мислений, уявний; символічний: Ꙗ҆́кѡ тє́ды вˢ посрі́одкꙋ о́ногѡ жро́дла Бж(ст)вє́нны(и) Мѡѵсі́й дє́рєво вложи́лъ, и оусолоди́лъ єго: та́къ и Б҃ъ прєпровожа́ючїй на́съ прє́зˢ мы́слноє чєрво́ноє мо́рє, и вызволѧ́ючи на́съ ѡ(т) нєвиди́мого Фараѡ́на, животъ да́тєлнымъ дрє́вомъ ч(с)тнагѡ и животворѧ́щагѡ Кр(с)та, ѡсоложа́єтъ го́ркостˢ (Київ, 1627 *Тр.* 473); Нєвидо́мыхъ вѡ́дъ прєдѣлє́нїє, лє́чъ мы́сльныхˢ: то́ є́стъ крє́вкости вˢ Ада́мѣ ска́жєнои натꙋры, кото́рꙋю вы нога́ми во(з)дє́ржанїѧ и оуто(н)чєва́нїѧ тѣла, шєствꙋючи стєзє́ю за́повѣдїй Бж҃їихъ пєрєхо́дитє (Вільна, 1627 *Дух.б.* передм. 2 зв. ненум.).

2. Духовний, духо́вий: А што(ж) ино(к) нє вˢмѣє(т) бєсѣдовати с тобою а́лъбо єго пыта́є(ш) ѡ дїаво(л)ски(х) прилога(х). Альбо єго пытає(ш) ѡ бо(р)бѣ д҃ха с тѣло(м), и бє(з)прєста(н)но(м) мє(ч)танїи мысльно(м). алъбо єго пытає(ш) ѡ скоръбє(х) внꙋтръни(х), а́лъчи и жа(ж)ди (п. 1596 *Виш.Кн.* 237 зв.); нє мина(и) скорого(н)цє(м), ꙗко пꙋстоє коло вѣтръноє, ѡчи́ма пробѣгаючи ѡт мѣста // на мѣсто вˢпєрє(д) писан(н)ого алє застановлѧ́(и)сѧ на стꙋпєнєхъ ѡ лъжи і и́стинѣ рѣчєных сꙋдо(м) мысльны(м), и ꙋвидѣвши ꙗ҆́ко и́сти(н)на ѡ(т) лжи попира́єтъ(с) поги́бєлными сы́нами, жа́лꙋй, пропла(ч), и б҃оу сѧ пом҃ли (1599–1600 *Виш.Кн.* 202 зв.–203); так же и убогому иноку не до прѣния еретического упражнение, коли бѣси помыслы перевертают и тѣло на похоти грѣхолюбные разжигают, але до

своей бѣды тогда мыслная забава (1608–1609 *Виш.Зач.* 209); ꙋмный: Розꙋмный, мꙋдрый, ростро́пный, невиди́мый, дꙋхо́вный, мы́сльный (1627 *ЛБ* 139); И мы прєтѡ бра́тїє, котѡ́рыѣ на соло́номъ и го́ркомъ, а Ба́рзѡ бꙋрли́вомъ мо́ри житїꙗ сєгѡ плава́ємѡ, и в˹ мглѣ єсте́с˹мѡ мы́сл˹ной,… бѣдꙋємѡ, идѣмѡ до Х҃а, и нє ѡ(т)стꙋпа́ймо ѡ(т) не́го (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 443).

3. (*який має злі наміри*) зловмисний: Алє даючи́ при́кла(д), и́жъ мѣлъ та́къ створе́нїє рꙋкъ свои(х), кото́роє ве́лми бы́ло оугри́зєно ѡ(т) мы́сльного змїа́ дїа́вола, зєзво́ливши възне́сєнъ бы́ти на зна́мєнїє кре́стноє тѣломъ оуздоро́вити (Київ, бл. 1619 *О обр.* 54).

◊ **взрокъ мыслный внурати** *див.* **ВНУРАТИ; око мыслъноє (мыслноє)** *див.* **ОКО.**

Див. ще **МЫСЛЕННЫЙ.**

МЫСЛѢНЬЄ *с.* Мислення; думка: Мы́сль: мыслѣньє, помышле́ньє (1627 *ЛБ* 66).

Див. ще **МЫШЛЕНЄ.**

Пор. **МЫСЛИТИ.**

МЫСЛѦЧИЙ *дієприкм. у ролі ім.* Той, хто мислить, думає, міркує: ѡна [бл҃годать] бовѣ(м) на́съ мыслѧ́чихъ побоужаєтъ в грѣхахъ валаючи(х)сѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 179 зв.); чи(м) бо́лшъ бовѣ(м) тыє подобе́нства ва(м) пєрєклада́ю ты(м) бо́лшє ми мыслѧ́чомоу на па́мѧ(т) прихо́дѧтъ (Там само, 295).

Див. ще **МЫСЛѦЩИЙ.**

МЫСЛѦЩИЙ *дієприкм. у ролі ім.* Те саме, що **мыслѧчий:** мыслѧ́щємꙋ много рѡ́зны(х) срѡдковъ до того слоужи́ти мнѧ́щы(х)сѧ, на па́мѧть приходїло; ѡдна́къ жа́дєнъ нє бы́лъ такїй, кото́рымъ і(х) достате́чнє писмо своє ве́длє зда(н)ѧ своє́го обєз(ъ)пєчитисѧ бы́лъ сподѣва(л) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 2).

МЫТАРСКИЙ *прикм.* (*властивий митареві*) митарський: боу(д)тє днє(с) гото́выи. ꙗ́ко то́й мыта́рь ани́ в˹ ли(х)ва́хъ, ани в˹ драпѣ(з)ства(х) мыта́(р)ски(х) д˹ны свои проважа́йтє (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 308 зв.).

МЫТАРСТВО, МЫТАРЬСТВО *с.* **1.** (*випробування душі після смерті*) митарство: ѡканнии дьꙗволи. пишю(т) м(с)ци. дни и часы. наши(х) злыхъ согрєшѣнии. и написавшо принєсоу(т). ѡбличають дш҃ю ѡ дѣлє(х). и нє дадоу(т) єи. до пєрвого мытарьства взоити (1489 *Чет.* 356); дꙋшѣ повы́стю // з˹ тѣлъ быва́ютъ тꙋрбо́ваны и гамо́ваны на а́єрѣ, што по Славє(н)скꙋ называ́ю(т) воздꙋшныи мыта́рства дш҃ъ… а по Рꙋскꙋ мыче́нѧ… истѧза́нїа… д҃шъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 124–125); А дѣютъсѧ ты́и Мыта(р)ства а́лбо тꙋрба́цїи дꙋша́мъ ѡ(т) дꙋхѡвъ повѣтрнихъ, длѧ то́го жъ по Гре́цкꙋ ѳєоло́говє называютъ, ἐναέρια τελωνία, то́ єсть, въздꙋшныи а́лбо повѣтрныи мыче́нѧ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 157); Вто́роє мыта́рство: позира́нѧ очи́ма, и щоко́лвєкъ ѡ(т) спро́сного поглѧда́нѧ, и поро́жнаго, и нєповстѧгли́вого ѡзира́нѧсѧ, и мрꙋкга́нѧ очи́ма, и пожадли́востєй лꙋка́выхъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 268).

2. (*місце випробування душі після смерті*) чистилище: яко єсть иншое мѣсьце третее, межы небомъ и пекломъ, гдѣ бывають душы задержываны, ажъ бы заплатили до наменшого квадранта. А то посполите по нашо-

му зовутъ – мытарства (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); ѡ(т)ку(л) сѧ тыи нє(з)годы мєжи ними зачинали блудєчи тогды тыи которыи ту(т) сѧ ѳа(л)шиво(и) наѹци розумєю(т) або жи-(т)ю чл҃вка по(с)политого алє тыи єщє далє(и) ѡ(т) крису ѡ(т)блудилисѧ которыи… ꙗки(и)сь чистєць а по нашєму мыта(р)ства змы(ш)-лаю(т) (II пол. XVI ст. *КА* 307, на полях).

МЫТАРЪ, МИТАРЪ, МЫТАРЬ *ч.* **1.** (*збирач податків у новозавітній Юдеї, відлучений від релігійної громади*) митар: ст҃ыи ма(т)фѣи. былъ мытарь грѣшнныи. а коли хс҃ъ єго въвидєлъ. и позналъ рєкѹчи. поиди за мною. и ѡнъ мытницю полнѹ золота покиноулъ. и пошо(л) за нимъ (1489 *Чет.* 114 зв.); Пришˢли пакь до нєго и мытарє кр(с)титисѧ ѡ(т) нєго и рєкˢли ємоу оучитєлю што оучинимо (1556–1561 *ПЄ* 219); Христос рекл: “Фарисея возносливаго отвреци, а мытаря смиреннаго вознеси” (1608–1609 *Виш.Зач.* 221); А мы́таръ здалє́ка стóѧчи, и нє хотѧчи ни ѡчєй поднєсти на нб҃о; нó бї́ю́чисѧ вˢ пéрси свои мóвилъ: Б҃є мл(с)тивъ, бѹди мнѣ грѣшномѹ (поч. XVII ст. *Пчела* 16 зв.); Алє С҃тыи нє таковых спóсобо(в) вˢ покаѧ́нїи заживáли ꙗкѡ Ст҃ый ап(с)толъ пéтръ слєзáми ѡчи́стилсѧ, мáрїѧ ма(г)дали́ни и марїѧ єги́пєтскаѧ, цр҃ствѹющїй пророќъ Д҃вдъ, Ахáвъ, Митáръ, Разбóйникъ, Блѹ(д)ный сы́нъ и и́ныи мнóгїи во ст҃омˢ постѣ знайдѹючїисѧ, котóрїє прє(д) бонїфáцїѹшє(м) нє потрєбова(ли) ми́лостывих лѣтъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв)* 31); publican(us), митаръ (серед. XVII ст. *ЛС* 337).

2. (*великий грішник, користолюбець*) митар: Разбоинику за вѣрѹ раѧ ѡ(т)верзаешъ, блу(д)ницъ и мытареи з грѣховъ ѡцищаешъ (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 65); да бѹдє(т) ти ꙗко ꙗзы(ч)ни(к) и мыта(р) сирѣ(ч) ꙗко погани(н) и ꙗвно грѣшни(к) нє вѣрѹѧ бо сн҃у б҃жию нє ѹзри(т) живота но гнѣвь б҃жи(и) прєбыває(т) на нє(м) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); вл(д)ка всѣми владѣющїй: крóткїй понєвáжъ на зємли́; при бóкѹ єго бєзъпє́чнє сѣдѧ́тъ грѣшницы, мытáрїє, разбóйницы, блѹдницы гони́тєлѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 64 зв.); такїй голо(с) іѡа(н) кр(с)тлѧ бы(л). оустрашáючи многи(х) фарисєѡ́въ, и са(д)дѹкєѡ́въ, и мытáрєй ꙗ́ко мєдвє́довъ драпѣжны(х) (I пол. XVII ст. *УЄ* 29515, 347 зв.); Посади́лъ єси́ при бóкѹ своє́мъ // Грѣшникѡвъ, Разбѡ́йникѡвъ, Мытарє́й, ѡ(т)мє́тникѡъ (!), Гони́тєлєй, Блѹдницъ: и покаѧ́вшихˢсѧ, с тѣми ми(р)ствѹєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.–29).

Див. ще **МЫТНИКЪ.**

МЫТАРЬ *див.* **МЫТАРЪ.**

МЫТАРЬСТВО *див.* **МЫТАРСТВО.**

МЫТЕЛЬ *ж.* Купіль: зубове твои яко стадо овець, которыи жь суть вышли изъ мытели оумывальное, вси по двою ягнятокъ имуще, а яловое нѣтъ межи ими (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54).

МЫТИ *дієсл. недок.* (кого, що) **1.** *(очищати від бруду водою чи іншою рідиною)* мити: Рѣпѧ(к) є(ст) зѣлѧ добро и въжито(ч)но наваривши оу водѣ и главѫ мыи ни(м) и па(р)-хы // въсѣ выганаѥ(т). и въсѣ нєчи(с)то(с)ти вычищаѥ(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 8 зв.–9); лазнѧ лю́дїй мыєтъ а сáма вˢ калѹ стóитъ (поч. XVII ст. *Крон.* 66); А єсли сꙗ мꙗ дóткнєтъ своє́ю рѹкóю, Внє́тъ єи мы́єтъ, ꙗ́къ ѡ(т) смєрдѧ́чого гнóю (Київ, 1622 *Сак.В.* 50 зв.).

2. Зволожувати, орошати: Неха́й же вас хитро мир сей не полонить, ани пре́лесть до грєха не зъводить, Иже утѣкаєт, яко звѣрь из горы, и яко вода быстро мина́єт воскори И ска́лы и пѣски мыючи з высо́ка, так грѣшного сла́ва погибнет до вѣка (к. XVI ст. *Укр.п.* 80).

МЫТИСѦ *дієсл. недок.* Митися, купатися: тоу(т) соу(т) сп(с)си́тєлныє ба́нѣ и мы́лницѣ в кото́ры(х) мы́ются чи́стыи и зѹзан҄ны (поч. XVII ст. *Проп.р.* 175); тєлє́сный лѣкаръ, нє то(л)кѡ тогды до́бръ є́стъ, коли… в҄ Тєпли́ца(х), //… мы́тисѧ и́мъ позволѧ́єтъ: а́лє и ґды ѡ го́лодѣ и́мъ трва́ти роска́зѹєтъ, и ґды рѣжєтъ, и ґды го́ркїѣ трѹнки да́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 114–115).

МЫТИТИСѦ *дієсл. недок.* Сплачувати мито: на тых трєх коморах нєхай бы сѧ кождый ѡповєдал и мытил, и квиты брал (Вільна, 1536 *ТУ* 62); росказуєм, жєбы вси купцы, которыи з солю з Дрогобыча пойдут, нигдє индє нє мытилисѧ, толко у Володимєри (Там само).

МЫТНИКЪ, МИТНИКЪ, МИТНИКЬ, МЫТНИКЬ, МЫТЪНИКЪ *ч.* **1.** (*службова особа, що відповідає за стягнення митних і торгових плат*) митник: Князь Михайло, маршалокъ а Ивашко Сопѣга а Ивашко, подскарбій, взяли личбу у мытника // Луцкого и Берестейского у Лерина… со всихъ мытъ на тыи минутыи два годы (Краків, 1504 *АЛМ* I/2, 148–149); Бѡгданъ воєвода… даєм вашєи млсти знати, аж ишчє, коли бил пан исак, митником сѹчавским, а ѡн сѣ имил порѹкѹ коснара ѡт лїѡв за антонїѧ тиж от лїѡва, за л҃з злат ѹгръских, или по н҃з аспра за а҃ ѹѡрьс[кїи] (!), ѩк ходѧт на мито (Гирлов, 1513–1515 *Cost. DB* 509); Повєдил пєрєд нами кнѧзь Василєй Сонкгѹшковича… штож который мыта по имєнѧмъ своимъ ѡтчизнымъ с стародавна ѡн маєть, ино дєй мытники наши; ѡных мыт єго звєчистых по имєнамъ ѡтчизнымъ брати ємѹ нє допѹщають (Львів, 1537 *AS* IV, 89); тот цигань на имѣ Тоадєрь ѡн єго коупиль нашь вѣрнїи болєринь пань Дань портарь соучавскїи на свои правїи и питомїи пинѣзи ѡт Чолпань митникь и дал за нєго готовїи пинѣзи ѡ аспри (Васлуй, 1555 *DBB* I, 50); длѧ маɛ(т)ности вольныɛ ɛлɛмє́н҄та запрода́ны соу́т҄, доро́ги мы(т)ники арɛ(н)доу́ютъ. зɛмлѧ подѣлɛна є́стъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 126); Мы́тникъ в҄пра́вдѣ є́стъ, кото́рый мы́та ѡ(т) кнѧзє́й прїймѹєтъ и ты́и прє́з҄ ѡстатє́чнѹю нєсправєдли́вость кѹпѹєт҄, и ѡ(т)толѧ зы́скъ набыва́єтъ (Київ, 1627 *Тр.* 11); Мы(т)никь и дєся(т)ни(к) з боска Яцько дозорця панскыи… и вши(т)ко право было при томь (Одрехова, 1630 *ЦДІАЛ* 37, 2, 45 зв.); шляхетъный панъ Станислав Шелемъпецкий… протестовал противъко… //… Васкови Булбе Прилуцкому,… Хвескови писарови, Баюбе ковалеви,… Ясъкови… мытъникови Неродце… бурмисътрови Олекъсееви Масълянъце,… оные [подданые] под. часъ безкролевя, в року прошломъ… в маетности села Храскъ, Жолудзъкъ и инъшие приселки, до тыхъ добръ належачие,… // такъ вси сполъне з собою се намовивши… в тыхъ всих добрахъ розные кривъди и шкоди починили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 202–204); *У порівн.*: та́къ вла́снє ѩ́ко о́во ви́дишъ шнѹръ… до н҃ба досѧга́ючїй: гдє и дїа́вѡли при грѣхѹ ка́ждомъ присѣдатъ, ѩ́ко мы́тницы на комѡ́рахъ мы́тничи(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 125); *Образно*: та́къ и Дїа́воли

злы́и дꙋховє ꙗ́къ бы ꙗкі́и мы́тникѡвє, дш҃áмъ зˁ тѣ́лъ вы́шлымъ чи́нѧтъ трꙋдность, гамовáнѧ, и прєшкóды инстигꙋючи ѡ розмайтыи грѣхи, дꙋшꙋ обвинáючи, и óнꙋю порвáти хотѧчи (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 157).

2. Те саме, що **мытаръ** у 1 знач.: тамъ єсми знашолъ чл҃вка малого возрастомъ. имєнє(м) закхѣѧ. вчинилъ єсми єго тако(ж) мытнико(м) (1489 *Чет.* 322 зв.); Гдь на(ш) Іис Хс, котóрый є́стъ моцъ Бжаѧ и мꙋдрость:… намъ ѡ Мы́тникꙋ и Фарисє́и приповѣ(ст) прєкладає(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 2).

3. Те саме, що **мытаръ** у 2 знач.: Ѿ(т) того съ(т)рáшного глáсѫ засмѫтатсѧ вши(т)ци чл҃ци и бѫдѫ(т) ли́чбꙋ чини́ти. ко(ж)ды(и) ѡ(т) своєго шафовáнѧ… мы(т)ници, є́п(с)копи, и сщ҃ни́ци ѡ(т) своихъ ѡ́вєчо(к) рахѫ́но(к) ли́чбѫ бѫдѫ(т) чиниты (XVI ст. *УЄ* № 29519, 10 зв.); Мытáръ: Мы́тникъ, нєпрєлóжна вє́щъ є́стˁ лихоимѣ́нїѧ, и злобы, и нєпрáвды (1627 *ЛБ* 67).

4. Той, хто присуджує душі на митарство: кáждаѧ намѣ́тность дꙋшє́внаѧ, и кóждый грѣхъ, ѡсобли́во(г) мы́тника мáєтˁ, и выбадачѧ (Львів, 1642 *Час.Слово* 268 зв.).

5. Вл.н.: У Гриня Мытника: копъ дви грошей готовыхъ, сокиру, сермягу (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/І, 218);

у складі вл.н.: Врадъникъ… з боꙗры… вєлъ… ѡ(т) могилы го(н)чарыхи к вє(р)хомъ болота врочыща Мытника… ѿтъ мытника болота к нємировцє дꙋбровцє… //… кꙋ врочыщꙋ Бєломꙋ рꙋкавꙋ (1546 *ОГ* 92–92 зв.).

МЫТНИКЬ *див.* **МЫТНИКЪ.**

МЫТНИЦА, МИТНИЦА *ж. (місце, де збирають мито)* митниця: ст҃ыи ма(т)фѣи. былъ мытарь грѣшнныи. а коли хсъ єго въвидєлъ. и познал҃ъ рєкꙋчи. поиди за мною. и ѡнъ мытницю полнꙋ золота покиноулъ. и пошо(л) за нимъ (1489 *Чет.* 114 зв.); А пото(м) вы́шоль. и оуз(д)рѣль мы(т)ни́ка и́мєнє(м) лє́вїю, а ѡнъ сєди(т) нá мы(т)ници. ємоу (ж) гл҃á иди зá мною (XVI ст. *УЄ Літк.* 18); мимо идоучи оувидѣль чл҃ка прозвищє(м) лєвїю сн҃а алˁфєового. а ѡнь сѣди(т) на мытˁници (1556–1561 *ПЄ* 134); telonium, ми(т)ница (1642 *ЛС* 394).

МЫТНИЦКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується митниці*) митницький. ◊ **комора мытницкая** *див.* **КОМОРА.**

2. (*який належить митникові*) митників: Мы́тницкоє богáтство, згóла нє зˁ и́ншого чого зби́рано бывáєтˁ, ты́лˁко зˁ слєзъ оубóгихъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 726).

Див. ще **МЫТНИЧИЙ, МЫТНЫЙ.**

МЫТНИЦСТВО *див.* **МЫТНИЦТВО.**

МЫТНИЦТВО, МЫТНИЦСТВО *с.* **1.** (*збирання мит, податків*) митництво: Мы́тницкоє богáтство, згóла нє зˁ и́ншого чого зби́рано бывáєтˁ, ты́лˁко зˁ слєзъ оубóгихъ… Мы́тницˁство, єстъ ꙗкі́йсь стáрый квасъ, застарѣ́лаѧ нѣ́ѧкаѧсь злость єстъ, ꙗкъ и лáкомство, и гдє кóлвєкъ мѣ́стцє займꙋєтъ, оупáдокъ тамъ и знищє́нїє чи́нитˁ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 726); Нє тáкъ далє́цє зˁ потрє́бы мы́тництво держáлъ, зˁ ѡ(т)ца и зˁ мáтки богáтъ бꙋдꙋчи Закхє́й, ꙗкъ и(ж) срєбролюбєцъ и лáкомца былъ, на томъ бога(т)ствѣ нє пєрєставáлъ: а бóлшъ зóлота, и мáєтностїй

зобрáти хотачи, зˢ мы́тництва бóлшити и(х) старáлˢсѧ (Там само, 732).

2. (*випробування душі після смерті*) митарство.: Настꙋпатˢ бо на нáсъ… свѣтовлáдцы здра(д)ли́востей: Мы́тництвъ пєрвѣ́йшїи оурѧ́дники, и́ словéсъ бадачѣ (Львів, 1642 *Час. Слово* 267); Кóждоє бо мы́тництво ѡсобли́выи грѣхи принóситъ єи: óвоє ѡбмовиска,… и при́сѧги, и клѧтвопрєстꙋпства, и порóжнихъ мóвъ, и шкарáдыхъ, и мáрныхъ слóвъ, и ѡбжи́рства збы́тнѧго (Там само, 268); алє жа(д)ны(м) спóсобо(м) ви́дѣти нє мóжє(м), имѣ́(в)ши при сóбѣ мы(т)ни(ц)ство; гръдость, лáко(м)ство, нєнáвисть,… и иныи злы́и рѣчи (1645 *УЄ* № 32, 204 зв.).

Див. ще **МЫТАРСТВО.**

МЫТНИЧИЙ *прикм*. Те саме, що **МЫТНИЦКИЙ** у 1 знач. ◊ **комора мытничая** *див*. **КОМОРА.**

Див. ще **МЫТНИЙ.**

МЫТНЫЙ *прикм*. (*який стосується мита*) митний: За три кони, што покупилъ на потребу для сторожи мытное, 13 копъ грошей далъ (1521 *АЛРГ* 172); Котораѧ комора королєвой нашоє… и вєликоє кнѧгини Боны… длѧ сторожи и выбиранѧ мыт наших єсть поставєна, при которой и писар твой мытный мєшкаєт и ѡного мыта стєрєжєт (Краків, 1539 *AS* IV, 205); за чимъ врѧ(д)ни(к)… григорє(и) ѡку(ш)ко в то(и) рєчи крваво(и) котораꙗ сꙋду за(м)ковому звлаща з слугами мы(т)ными налєжи(т) знову постанови(в)ши на врѧдє нашо(м) в бєрє(ст)и пєрє(д)… пано(м) по(д)ка(н)цлєры(м) пору(ч)нико(в)… жалобу чини(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59);

2. Те саме, що **мытницкий** у 1 знач.: А єсли бы на трєтєм годꙋ нє дошла сꙋма нам пєнєзєй мытных и млыновых, которыисѧ мыта и млыны запродают…, а комꙋ бы ꙗ Загоровский тыє мыта и млыны на тот рок ѡстаточный запродал, тогды тот… маєт мнѣ и малжонцє моєй… ѡ запꙋстєх Филиповых всю сꙋмꙋ ѡтдати (Звиняче, 1553 *AS* VI, 9).

◊**комора мытная** *див*. **КОМОРА**; **цєхъ мытный** *див*. **ЦЕХЪ.**

Див. ще **МЫТНИЧИЙ.**

МЫТО, МИТО *с*. (*ствн*. muta, *нвн*. Maut) **1.** Плата, винагорода: А з наймитовъ, зъ их властного мыта, або наймꙋ, ѡт жон и дєтєй ихъ, пановє их с каждоє головы мають дати по три гроши (Вільна, 1566 *AS* VII, 88); А заслꙋжоноє, котороємъ…, королю Єго Милости,… цнотливє заслꙋжилъ на мытєхъ Волынскихъ юръкгєлтꙋ, зъ ласки Єго Милости господарскоє, по двѣстє золотыхъ, на кажъдый годъ, мнє постꙋплєноє,… жєбы водлꙋгъ листовъ… заплатить росказать (1577 *AS* VI, 75); Наймнѡ: Заплáта, мыто нає́мничєє (1627 *ЛБ* 69).

2. (*річний збір на храм*) податок: Єѵ(г)листа выписоуєть х҃во прєображєнїє. И илиино пришєствьїє. ты(ж) ѡ оуздоровлєнїи нємощи на мѣсѧчникоу. ты(ж) якь єсть моцˢна вѣра. и якь х҃с казаль дати мыто за сєбє и за пєтра (1556–1561 *ПЄ* 75 зв.).

3. Мито: Князь Михайло, маршалокъ а Ивашко Сопѣга… взяли личбу у мытника // Луцкого и Бєрєстєйского у Лерина… со всихъ мытъ на тыи минутыи два годы, што прошли (Краків, 1504 *АЛМ* I/2, 148–149); а мыто да

платѣть ѡ(т) своєго товара и торговли по(д)-лꙋ(г) того листꙋ привилного (Сучава, 1522 *ЦДІАЛ* 131, 335); Котораѧ комора королєвой нашоє; и вєликоє кнѧгини Боны; длѧ сторожи и выбиранѧ мыт наших єсть поставєна (Краків, 1539 *AS* IV, 205); Торъговъцы… // кажъды(и) с нихъ даєть старостє ѡбистки ѡтъ головы по грошꙋ а которыє листовъ бє(з)митнихъ нє мають тыє дають мыта ѡтъ копы по в҃ гроши (1552 *ОКан.З.* 22 зв.–23); ꙋказа(л) рєєстрѡ(м) правдївы(м) и(н) лꙋ(к)ꙗ(н):… за бочки бѡ(д)наро(м): фꙋръ, и мы(т) ѡ(т) бочо(к) 11… выдалъ злѡ(т) 606 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5); В то́мъ грѣхꙋ драпе́жного злодѣйства замыка́ютˢсѧ, кото́рыє мыта, пода́тковъ, дєсѧ́тинˢ нє пла́тѧтъ, а́лє ѡ́ныє бєрꙋть и собѣ привˢлаща́ють (Львів, 1645 *О тайн.* 109); vectigal, дан(ъ), мито (1642 *ЛС* 408); **зємълєноє мыто** – митний збір за товари, які перевозили суходолом: На томъ жє привильи зємълєноє и водєноє мыто г҃(с)дръ… всємꙋ мєстꙋ кромъ жидовъ ѡтъпꙋстити рачилъ (1552 *ОЛЗ* 180); **мыто болотноє** – ?: Ино в томъ привилью пишетъ, што жъ бы великий кнезь Витовтъ далъ якомусь жиду… тое именье Калусово… зъ землями пашными, и бортными, и зъ мытомъ гребельнымъ, и мостовымъ, и болотнымъ (Краків, 1511 *АЛРГ* 147); **мыто важъчоє** – митний збір за товари, які продавали на вагу: А по (в)симъ мєстомъ г(с҃)дрьскимъ, гдє єстъ мыто єго мл҃(с)ть то(р)говоє и важъчоє бирывали къ мыту г(с҃)дръскому (Берестя, 1526 *ТУ* 52); **мыто владычєє** – митний збір на користь владики: Мыто владычєє. А всихъ тыхъ мытъ дєрєваного мостового подорожъного помєръного мѧсного и солєного владыка маєть (1552 *ОВол.З.* 200); **мыто водєноє, водєноє мыто** – митний збір за товари, які сплавляли ріками: в рокꙋ прошлом пѧтдєсѧт ѡсмом; з обꙋ сторон кꙋ правꙋ были позвали сѧ; ѡ трєтюю част городища Чєтвєртєнского и ѡ трєтюю част мыта водєного (Дубно, 1559 *AS* VI, 42); а в Пєтриковичо(х) кнєгини Слу(ц)коє водєноє мыто и сухоє бєруть (Луцьк, 1545 *ТУ* 70); На томъ жє привильи зємълєноє и водєноє мыто г҃(с)дръ… всємꙋ мєстꙋ кромъ жидовъ ѡтъпꙋстити рачилъ (1552 *ОЛЗ* 180); **мыто возовоє** – митний збір від воза з товаром: Мыто возовоє ѡтъ воза по в҃ гроши… бєрє(т) мытникъ г(с҃)дръски(и) (1552 *ОВол.З.* 199 зв.); Мыто возовоє ѡтъ воза по 2 гроши. То бєрє(т) мытникъ г(с҃)дръски(и), а пє(р)во(и) и тоє мыто бирано на старосту (1552 *ТУ* 84); **мыто головноє (головъноє)** – митний збір за перевезення товарів через кордон держави або митних округів: Пришє(д)ши пєрє(д) мєнє… старосту крєманєцкого арє(н)да(р) пожитковъ замку єго мл(с)ти г(с)дрскѡ(г)… ѡповєдалъ и жаловалъ мнє ѡ томъ и(ж) дє(и) пєрво того за славноє памєти королєвоє… вєздє… мыто головноє… выбирано (Кременець, 1561 *ПИ* № 23); жєдала на(с) королєваѧ нш҃а и вєликаѧ кн҃гини єє мл҃(с)ти Бона, абыхъмо дали и дозволили є(и) мл҃(с)ти установити мыто вєликоє головъноє длѧ пожытъку єє мл҃(с)ти в замъку єє мл҃(с)ти Городє(ц)цкомъ (Радомль, 1529 *ТУ* 55); **мыто горщковоє** – митний збір за горщики для продажу: Нєбо(ж)чикъ ѡтє(ц) на(ш) змови(л) и сто(р)гова(л) у ни(х) мыто го(р)щковоє с трє(х) сє(л) (Луцьк, 1567 *ТУ* 122); **мыто господаръскоє** – митний збір на користь держави: А по (в)симъ мєстомъ г(с҃)дрьскимъ, гдє єстъ мыто єго мл҃(с)ть то(р)говоє и важъчоє

бирывали къ мыту г(с)дрьскому (Берестя, 1526 *ТУ* 52); **мыто гребельноє** (**гребелноє**, **гребелъноє**) – митний збір за перевезення товарів через греблю: ѧ староста нашъ крємянєцъки(и)… арєнъдовалъ и запродалъ… жыду володимє(р)скому… мыто грєбєльноє, торъговоє и я(т)ки (Вільна, 1560 *ТУ* 89); Которое млынарство у млыне Голешовскомъ с третею мерою и з грошомъ третим мыта гребелного, за куплею своею у пушкаря луцкого Олехна Скуйбеды… держал и вживал (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 270); записую… част подворя… зо всим домовством и спрятом домовым, з ставы, и з ставищами, з млыны, и з их вымелъками, з мыты гребелъными (Вовковиї, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 385); намєсникъ єго м(л). свинюски(и)… з ы(н)шими многими помочниками своими… и вытєгали на мнє мо(ц)ю кгвалтомь двоякоє мыто: ѡ(д)но на єго королєвскою мл(с)ть,… а другоє мыто грєбєлноє противь праву посполитому и волностямь шляхєтьскимь (Володимир, 1592 *ТУ* 221); **мыто грошовоє** – митний збір, який сплачували готівкою: а што сѧ дотычєть мыта грошово(г) и солєного с того тє(ж) єму трєтаꙗ часть (Краків, 1527 *Гр. СВ*); **мыто дереванoє** (**деревеноє**), **деревено мито** – митний збір за дерев'яні товари: Мыто дєрєваноє што на то(р)гꙋ бєрꙋть ѡтъ сꙋдовъ дєрєваныхъ ѡтъ лꙋчины ѡтъ санє(и) ѡтъ колєсъ ѡтъ сєна и ѡтъ ꙗринъ ѡгородныхъ (1552 *ОВол.З.* 199); Мыто дєрєваноє, што на то(р)гу бєруть ѡтъ судовъ дєрєваныхъ, ѡтъ лучины, ѡтъ санє(и), ѡтъ посєчъ, ѡтъ сєна… за то дають старостє на годъ по 12 ко(п) г(рши) (1552 *ТУ* 84); товары свои // ѡ(т)мыти(л), у мєщанина тутошнєго володимє(р)ского Пилипа, которы(и) тоє мыто дєрєвєноє… завєдає(т) (Володимир, 1569 *ТУ* 134–135); Czynim iawno tym naszym listom, iż tymi razy prodali iesmo komoru naszu łuckuiu y wołodymerskuiu woskowuiu y solenuiu… z derewenym mytom wołodymerskim (1531 *ZD* VI, 151); **мыто дровяноє** – те саме, що **мыто дереваноє**: А што жаловали намъ на твою милость о мыто дровяное и о сѣно и о колесо и о сани, ижъ кажешъ то въ нихъ моцно брати, ѣзъ на Черторіи въ нихъ отнимаешъ (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); **мыто замковоє** (**замъковоє**) – митний збір на користь замку: арє(н)да(р)… па(н) ꙗкубъ… жаловалъ мнє ѡ томъ и(ж) дє(и)… за славноє памєти королєвоє єє мл(с)ти… и за и(н)ши(х) арє(н)даро(в) прє(д)ковъ мои(х) мыто замковоє… в повєтє крємянєцкомъ вєздє… вибирано (1561 *ПИ* № 23); А такъ мы для пожы(т)ку Ска(р)бу нашого тыє доходы крємянєцъкиє…, то єстъ мыто замъковоє, млыны з вымєлъками всякими,… яко инъшыє арєнъдары нашы ѡ(т) на(с) ку пожытку нашому тоє дє(р)жывали (Вільно, 1560 *ТУ* 90); А то ест устава: мыто замъковое по два гроши от воза с товару простого (Кременець, 1569 *ПККДА* II (дод.) 557); **мыто звечистоє** – те саме, що **мыто стародавноє**: в Ко(р)цы на кнѧзя Корєцкого мыта звєчистого ѡ(т) воза по два гроши бирали, а тєпєръ с ко(ж)догo коня по (д)ва гроши бєруть, а ѡтъ звѣру косъматого в Ко(р)цы (ж) скопноє мыто бєруть (Луцьк, 1545 *ТУ* 66); **мыто копноє** – митний збір від копи товару: тыє мы(т)ники повєдили и(ж) дє(и) мы за росказа(н)ємъ… пна миколаꙗ ло(н)чи(н)ско(г)… которы(и) бы(л) дє(и) на(м) ро(с)каза(л) во(л)ности ва(м) нє дє(р)жати то є(с)мо чинили… мы на ва(с) мыта ко(п)но(г) нє бєрє(м) алє на(м) во-

зового да(и)тє (Володимир, 1582 *ЦДІАК* 28, 1, 15, 104); **мыто корунноє** – те саме, що **мыто господаръскоє**: А тыи подданыи мои повѣдили, же они зъ волы своими шли черезь Коруну Полскую и тамъ на мѣстцехъ звычайныхъ мыто Корунное сполна заплатили (1537 *РЕА* I, 208); **мыто кролевскоє** – те саме, що **мыто господаръскоє**: Скупили єсмо воло(в) три(д)-ца(т) и ѡ(д)ного, ѡ(т) которы(х), дє(и), дали єсмо мыто кролє(в)скоє на коморы Жєсла(в)-ско(и) мытнику жєсла(в)скому… на што и кви(т) по(д) пєча(т)ю єго в сєбє маючи показова(л) (Луцьк, 1562 *ТУ* 98); **мыто мостовоє** – митний збір за перевезення товарів, стягуваний на утримання мостів: И мы… за єго к нам вѣрнѹю, а пилнѹю слѹжбѹ и на жаданє всих панов рад наших то вчинили, тот дворъ нашь… потвєржаєм сим нашим листом, вѣчно ємѹ самомѹ… со всими людми того двора… с корчмами и з мытом мостовым (Берестя, 1516 *AS* III, 135); Мыто мостовоє ѡтъ воза гости(н)ного пополѹ грошъкѹ… бєрѹть мєщанє на ѡправѹ мєстъскѹю (1552 *ОВол.З.* 199 зв.); **мыто масноє** – митний збір за продаж м'яса: А всихъ тыхъ мытъ дєрєваного мостового подорожъного помєръного масного и солєного владыка маєть дєватѹю нєдєлю (1552 *ОВол.З.* 200); Мыто владычєє. А всихъ тыхъ мытъ – дєрєваного, мостового, подорожъного, помєръного, масного и солєного владыка маєть дєсатую нєдєлю… (1552 *ТУ* 84); **мыто новоє, новоє мыто** – підвищений митний збір на окремі товари: Присылали до на(с)… мєщанє мѣста нашє(г) киє(в)ского, жа(л)уючи ѡ томъ, и(ж)… вы дє(и)… вытєгаєтє в ни(х) на(д) листы и закла(ды)… ѡ(т) товаровъ и(х) мыта ново(г) кѹ кри(в)дє и шкодє и(х) нємало(и) (Варшава, 1570 *ЛНБ* 4, 11, 1136, 27); помєнєны(и) факто(р) при то(м) збо(ж)ю пн҃а своєго мє(л) прикладѹ своєго жита ку(п)ного бочокъ р҃к… ѡ(т) того пришло нового мыта ко(п) з҃ да(л) ко(п) ѕ҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 78); **мыто новоподвышоноє** – те саме, що **мыто новоє**: тоє всє дєрєво… факто(р) мєни(л) быти выроблєноє ѹ властивы(х) лєсє(х) имєнє(и) пн҃а своєго… на што ѡказа(л) минуту с кънигъ кгро(д)ски(х) хо(л)мъски(х) ѹчинєноє присєги своєє зачи(м) мыто новопо(д)вышоноє нє пришлоса (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 69); **мыто оргишовоє** – митний збір зі скота: И то его милость завелъ ему на оргишовомъ мытѣ Кіевскомъ: маеть онъ то собѣ заплатити съ половины мыта оргишового, а другую половину мыта оргишового маеть на его милость брати къ вѣрной руцѣ (Краків, 1508 *АЮЗР* II, 120); **мито погребелноє** – те саме, що **мыто гребельноє**: с которое то в кождый рокъ приходытъ аренды и з погребелнымъ митомъ копъ тридцятъ монеты литовское (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 299); **мыто подорожъноє** – митний збір за перевезення товарів через митницю: А всихъ тыхъ мытъ дєрєваного мостового подорожъного помєръного масного и солєного владыка маєть дєватѹю нєдєлю (1552 *ОВол.З.* 200); **мыто помєръноє** – митний збір з товару, що вимірювався мірами об'єму: Мыто мостовоє ѡтъ воза гости(н)ного пополѹ грошъкѹ а помєръноє на торъгѹ ѡтъ ко(р)ца по пн҃зю бєрѹть мєщанє на ѡправѹ мєстъскѹю (1552 *ОВол.З.* 199 зв.); **мыто рыбноє** (**рибноє**) – митний збір за вилов, продаж риби: Мыто рыбноє. Ѹхо(д)ники мозы(р)цы могилєвъцы,… и

и(н)шиє // чѹжоволостъцы которыє рыбѹ ловать нижє(и) києва тыє вси идѹчи наза(д) дають ѹ києвє воєводє мыта дєсатѹю рыбѹ (1552 *ОКЗ* 38–38 зв.); Мыто рыбноє Ѿтъ бочъки солоноє рыбы по в҃ г(р҃ши) (1552 *ОЖЗ* 123); А што ся дотычеть мыта рибного и соленого, мы тежъ тое мыто твоей милости привлащили къ замку (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 133); **мыто скураноє** – митний збір за перевезення, продаж шкур: тая комора мы(т)ная Дубровицкаа в собє маєт, з мыто(м) восковничимъ, со(л)ничи(м), воловымъ, скураны(м) и и(н)ши(ми) това(р)ми, которыи буду(т) проважоны // чєрєз комору мы(т)ную Дуброви(ц)кую, ѡкро(м) товаровъ ты(х), которыє бы во(д)лє звы(к)ло(го) ѡбычаа ку коморє головно(и) Лу(ц)ко(и) мєли бы(ти) проважоны (Луцьк, 1562 *ТУ* 93–94); **мыто солничоє** – те саме, що **мыто соляноє**: тая комора мы(т)ная Дубровицкаа в собє маєт, з мыто(м) восковничимъ, со(л)ничи(м), воловымъ, скураны(м) и и(н)ши(ми) това(р)ми, которыи буду(т) проважоны // чєрєз комору мы(т)ную Дуброви(ц)кую, ѡкро(м) товаровъ ты(х), которыє бы во(д)лє звы(к)ло(го) ѡбычаа ку коморє головно(и) Лу(ц)ко(и) мєли бы(ти) проважоны (Луцьк, 1562 *ТУ* 93–94); **мыто соляноє** (**соленоє, солѧноє**) – митний збір за право перевезення, продажу солі: Мыто солѩноє. Кгды соль идєть з низѹ хаживало старостє пєрво з дєсѩтка по ковъшѹ соли (1552 *ОЧерк.З.* 9); Мыто владычєє. А всихъ тыхъ мытъ - дєрєваного, мостового, подорожъного, помєръного, масного и солєного владыка маєть дєсатую нєдєлю… (1552 *ТУ* 84); Мыто соланоє. Гости. которыє вєзѹть соль чєрє(з) володимє(р) дають з воза старо(стє) ѡтъ большоє соли головажєнъ двєстє… а дробноє // старостє чотыриста (1552 *ОВол.З.* 199 зв.–200); **мыто спашъноє** – митний збір за право випасу худоби, яку переганяли на ярмарки: То за мыто за (с)пашъноє, жє на кгру(н)тє пасєтє, а до то(го) жє и квито(в) поборовы(х) нє маєтє (Володимир, 1628 *ТУ* 283); **мыто стародавноє** (**зстародавноє**) – традиційне торговельне мито: Заставил єсми кнѧзю Или… двє части… имѣньѧ моєго ѡтчизного… с корчмами мєдовыми и пивнымии… и з мытом стародавнымъ (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); мы по (и)мє(н)ямъ єго ѡ(т)чизнымъ мыта стародавныи на мє(ст)цо(х) врочи(с)ты(х), гдє пєрє(д) тымъ были бираны, єму потвє(р)дили (Львів, 1537 *ТУ* 63); Присылал до насъ кнѧзь Кѹзма…, жалѹючи ѡ томъ,… ино… дєй в тотъ часъ мытники Лѹцкии мыто ихъ зстародавноє, звєчистоє, на имѧ Даниловщинѹ ємѹ ѡтнѧли (Краків, 1538 *AS* IV, 169); **мыто староє, староє мыто** – те саме, що **мыто стародавноє**: Чинимъ явно тымъ нш҃имъ листомъ, ижъ што: пє(р)во сєго продали є(с)мо комору нш҃у Луцкую и Володимє(р)скую восковую… и мыто староє Луцъкоє и Володимє(р)скоє зо всими мыты нашими волынъскими (Вільна, 1547 *ТУ* 73); Кондра(т) пацєвичъ мєщанинъ ратє(н)ски(и) з ра(т)на до литви мєлъ лну камєнє(и) ї҃… А староє мыто ѡсобливє плати(л) (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 2 зв.); **мыто старостино** – митний збір на користь старости: Мыто старостино. Купъцы приєжъджиє дають старостє мыта ѡтъ копы по 2 гроши; продано мыто тоє єщє го(д) жиду за сємъдєса(т) копъ грошє(и) (1552 *ТУ* 83); **мыто сухоє** – митний збір за перевезення товарів по суші: а в Пєтриковичо(х) кнєгини Слу(ц)коє водєноє

мыто и сухоє бєруть (Луцьк, 1545 *ТУ* 70); **мыто торговоє (торъговоє)** – митний збір на користь старости або власника міста від кожного привезеного товару: и волно будет на ярмарки и торги тамошние купъцом и всимъ людем, обывателем панствъ наших, и чужеземцом с товарами всякими… торговати, продавати и куповати, плат(я) на князя Александра Вишневецкаго и потомковъ его, чия то повинность несетъ, мыто торговое по обычаю таковых местъ (Варшава, 1591 *Тр. ПАК* 53); ѧ староста нашъ крємянєцъки(и)… арєнъдовалъ и запродалъ былъ ку пожы(т)ку своєму по(д)даному нашому жыду володимє(р)скому… и жыдомъ нашымъ крємянє(ц)кимъ… мыто грєбєльноє, торъговоє и я(т)ки (Вільна, 1560 *ТУ* 89); **мыто ярмарочноє** – митний збір за право торгівлі на ярмарку: А та(к) мы для пожытку Ска(р)бу нашого тыє пожытки вє(р)ху мєнєныє, мыто грєбєльноє, то(р)говоє и ятки, кромъ я(р)маръковъ, и мыто всѧкоє я(р)марочноє ѡ(т) кони(и), бы(д)ла только, а нє головноє… и млынъ на мєстъцє млына вороновєцъкого лєпєсовъски(и) имъ єсмо запродали и арєнъдовали (Вільна, 1560 *ТУ* 89); **мыто ярмолочноє** – те саме, що **мыто ярмарочноє**: ѧ староста нашъ крємянєцъки(и)… арєнъдовалъ и запродалъ былъ ку пожы(т)ку своєму по(д)даному нашому жыду володимє(р)скому… мыто грєбєльноє, торъговоє и я(т)ки, ѡкромъ я(р)маръковъ, и мыто всякоє я(р)молочноє ѡ(т) конє(и) и ѡ(т) бы(д)ла только, а нє головноє (Вільна, 1560 *ТУ* 89); **поколодноє мыто** – митний збір за продаж збіжжя: и в тыхъ листехъ такъ нашли есмо, што жъ не выписано о дубасехъ, а ни о комягахъ, нежли мають давати поколодное мыто (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); **скопноє мыто** – митний збір за право продажу хутра: в Ко(р)цы на кнѧзя Корєцкого мыта звєчистого ѡ(т) воза по два гроши бирали, а тєпєръ с ко(ж)дого коня по (д)ва гроши бєруть, а ѡтъ звѣру косъматого в Ко(р)цы (ж) скопноє мыто бєруть (Луцьк, 1545 *ТУ* 66);

(*збір грошима або натурою на чиюнебудь користь*) побір: Для того: словесных пастырев никакоже обрѣсти нѣсть, точию по бруху и самолюбию на стол власти, еврейски, мытом и дѣрою, злодѣйски,… разбойнически, вздравшихся и стол начальства церковнаго мучительски оседлавших видѣти есть (1608–1609 *Виш.Зач.* 200);

(*право на митні збори*) мито: и мы дєй тогды з ласки нашоє за єго к нам вѣрнꙋю слꙋжбꙋ тоє мыто… вєрнꙋли ємꙋ и листъ свой на то ємꙋ дали (Вільна, 1506 *AS* I, 133); Маєтъ ѡн тоє мыто на сєбє дєржати и єго вживати водлє листꙋ брата нашого, королѧ… Алєксандра, по томꙋ, ꙗко и прєдки єго то дєржали (Краків, 1538 *AS* IV, 196); арендовали есмо добра наши нижей помененые… пану Авраму… местечко Коша(р)… селище Борзовая Черемшанка, з чиншами грошовыми, з млынами,… з // даню медовою, в том же месте мыто звыклое; з бояры и зо въсеми людми тяглыми (Горохів, 1593 *ПККДА* I-2, 157–158).

4. Дохід, прибуток: Жаловал нам кнѧзь Кꙋзма… ѡ том, штож… котораѧ половица мыта Ѡстрозского с прєдков єго на нєго прислꙋхаєт, ино… нєбожчик малжєнок твой,… тꙋю єго половицꙋ мыта в нєго ѡтнѧл и прєс нємалый час єго к рꙋкам своим дєржал и ємꙋ єго постꙋпити нє хотєл (Берестя, 1544 *AS* IV, 396);

(*право на дохід*) мито: Што братъ Нашъ… продалъ мыто Луцкое… на три годы за двѣ тысячи копъ и за чотыриста копъ грошей (Краків, 1507 *РЕА* I, 69); Котороєж… мыто на прєдкохъ нашихъ прєдки єго выслꙋжили (и здавна)… в покои (дєр)жали и вживали, а мытники Лꙋцкии николи сѧ в то нє встꙋпали (Краків, 1538 *AS* IV, 169); Гдєж по смєрти єго на тоє мыто лист брата нашєго,… кнѧзь Кꙋзма пєрєд нами вказывал, иж (съ)стародавна ѡного мыта Ѡстрозского половица на нєго идєт (Берестя, 1544 *AS* IV, 396).

5. (*місце, де збирали мито*) митна застава, митниця: напєрвѣй кн<ѧ>зю Андрѣю сѧ достало половица г<орода Каманѧ… зъ люд>ми з данники и з зємлєю пашною и бортною и съ сєножатми и съ ставомъ и з мытом (Кошир, 1502 *Арх.Р.*, фотокоп. 18 а); положили пєрєд нами лист ѡтца нашого,… королѧ… до ѡтца єго, кнѧзѧ Михайла ѡ том писаный на жалобꙋ людєй Смѣдинцов, иж ѡн на их ѡтчизнє посадил собє волю на Вижвє, на мостꙋ, на нашом мытє (Краків, 1538 *AS* IV, 179); братъ єго… того брата своєго, нє маючого смыслꙋ и розꙋмꙋ в сєбє мєл и єго живилъ, а имєньѧ, ꙗкъ свою половицꙋ, такъ и тꙋю єго половицꙋ Жєславълѧ, котороєбы мєло на нєго прийти и мыто Ѡстрозьскоє самъ на сєбє спокойнє дєржалъ (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); А єслибы на трєтєм годꙋ нє дошла сꙋма нам пєнєзєй мытных и млыновых, которыисѧ мыта и млыны запродают по стꙋ коп грошєй Литовских ѡт Богоѧвлєниѧ Господнѧ;… тогды тот… маєт мнѣ и малжонцє моєй… ѡ запꙋстєх Филиповых всю сꙋмꙋ ѡтдати (Звиняче, 1553 *AS* VI, 9); проси(м)… ра(ч)тє того… младє(н)ца… изь єго товарищє(м)… и пꙋ(т) пра(в) пока(з)у(и)тє и(м) и чєстꙋ(и)тє и(х)… на мытѣ(х) и на пєрєвозѣ(х) (Стрятин, 1565 *ЦДІАЛ* 129, 1, 39, 1 зв.); тоє… имє(н)є моє… з… бобровыми гоны з кгрꙋнто(м) зємлєнымъ с корчмами ши(н)ки мыто(м) и гости(н)цє(м)… //… продаю (Луцьк, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 1 зв.–2); Ꙗ Софрониꙗ Макаровичовна Ивашєнъцєвичовна… // маєтность… нашꙋ… продали… //… зо вшєлꙗкими пожытками доходами и приходами с тоє маєтности приходꙗчыми и прилєжачыми… з мытами (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 131 зв.–132 зв.).

МЫТЪНИКЪ *див.* **МЫТНИКЪ.**

МЫЧЄНЄ *с.* (*важкі переживання; страждання, муки*) митарство: А дѣютъсѧ ты́и Мыта(р)ства а́лбо тꙋрба́цїи дꙋша́мъ ѡ(т) дꙋхѡвъ повѣтрнихъ, длѧ то́го жъ по Гре́цкꙋ ѳєоло́говє называ́ютъ ἐναέρια τελωνία, то́ єсть, въздꙋшныи а́лбо повѣтрныи мыче́нѧ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 157).

МЫША, МИША *ж.* **1.** (*дрібний гризун*) миша: та трава силꙋ имѣє(т) ѡгнєнꙋю… мышы ѡ(т) нєꙗ ꙋмираю(т) (XVI ст. *Травн.* 424); жабы, миши и и(н)шиє зє(м)ныє звѣрꙗта, кгды(с) нѣ(л) рѣка вы(л)лє(т) на(и)дꙋю(т) в мулѣ живыє (1582 *Кр.Стр.* 73 зв.); а́лє ґды позрѣлъ надо́лъ, ѡ́бачилъ вєликїи двѣ мыши: єднꙋ чо́рнꙋю, а дрꙋгꙋю бѣлꙋю (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); Мы Рꙋсь, та(к) мови́мо з҄глꙋпа. самоло́в҄ка, ꙗко бы на мы́шы тыи ѡ(т)пꙋсты: ѡ(т) лю́дій сꙋт҄ // ꙋчинєныи а нє ѡ(т) га҃ ба҃ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 159 зв.–160); в те́бє мно́го пло́довь и жи́тницѣ просторо́нный. сто́ги гнію(т) мы́ши в҄ ни(х) жироу́ютъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515,

279 зв.); А ярина была зродила, тилко жъ щепъ знесла. Неподобная речъ, жебъ коли мышей было болше (1636–1650 *ХЛ* 81).

2. Вл. н.: Кгды-жъ есмо первыхъ воротъ пригородковыхъ пришли, тогды насъ сторожа у пригородокъ не пустили…, поведаючи, ижъ дей намъ кнегиня жадного человека, который бы толко былъ отъ пана Мыши, въ пригородокъ… пущати не казала (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 6/I, 51).

Див. ще **МЫШЪ.**

МЫШАСТЫЙ, МЫШАСЪТЫЙ *прикм.* (*про масть коней*) мишастий, сірий: и што дей ту жъ есми вамъ самым, як тобе, княгине, так сыном твоим и дочце твоей,… подавал, и особливе дей зъ езченя твоего кон мой мышастый здох, которого дей еси в мене на потребу свою… брала (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 146); Пахоло(к) па(н)фи(л) на нє(м) па(н)цє(р) пры(л)бица шаблꙗ та(р)чъ дрєво по(д) ни(м) ко(н) мыша(с)ты(и) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 87); Напєрє(д) ꙋзꙗли и пограбили… конє(и) троє, двє свєрєпы а трєти(и) ко(н) шє(р)стью гнєды(и) а (с)вєрєпа ѡ(д)на мыша(с)таꙗ а дрꙋгаꙗ рыжаꙗ (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 5); побєрєжъники и лєсъничыє Житомєръскиє, прєзєнътовали пєрєдъ урадомъ нинєшънимъ… конє(и) троє: одъного зполова мышасътого, рыжого (г)нєда и плєсънивого, – клячъ, засъ, ѡдъну гнєдую, бєлую (Житомир, 1650 *ДМВН* 214).

Див. ще **МЫШАТЫЙ.**

МЫШАСЪТЫЙ *див.* **МЫШАСТЫЙ.**

МЫШАТЫЙ, МИШАТЫЙ *прикм.* Те саме, що **мышастый**: Пахоло(к) шимє(к) мє(н)чи(н)ски(и)… ко(н) по(д) ни(м) мышаты(и) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 86); тамъ же есми у дому попа Острозского,… // засталъ есми коней три:… одного полового…, другого мышатого жеребца (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 99-100); взяли… клячу мишатую, купленую за пять копъ грошей (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 243); и коня шерстъю мышатого з седломъ и з уздою поймали (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* I/VI, 312).

МЫШИЙ *прикм.* Мишачий. ◊ **ушко мышеє** *див.* **УШКО.**

МЫШКА *ж. зменш.* (*дрібний гризун*) мишка. Вл.н., *ч.*: па(н) миха(л) мышка… на за(м)ку єго К(р) М которы(и) нємалы(м) кошто(м) єго К(р) М и рєчи посполитоє є(ст) ново збудова(н)… вєлє шкоды вчини(л) (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 7 зв.); пытали мене целники господаръские […] о том, если бых я мел быти помочным пану Михаилу Мышце (Склені, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 20); На врядє гдрскимъ житоми(р)скомъ пєрєдо мною, Симономъ Дєнискомъ Ма(т)фєєвски(м)… ѡповєдалъ єго мл(ст) па(н) Абрамъ Мышка Зварковичъ, столникъ зємли Волы(н)скоє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 72); А маючи у сєбє двор… нам правом дарованым от… пана Михаила Мышки Холонєвского… а вѣдаючи тєж… иж кажъдєму волному волно єст маєтностю своєю… яко хотєчи шафовати… с ким хотєчи змєняти… //… тот двор… уступили (Київ, 1625 *ПІФ* 147–148).

МЫШЛЕНЄ, МЫШЛЕНЬЄ, МЫШЛѢНЄ, МЫШЛѢНИЄ *с. (роздуми, міркування)* мислення: єсли бы ꙗки́мъ спо́собомъ бы́ть мо́гло, абы́смы вси ѡ(д)но, мо́вили, ѡ(д)но розꙋмѣ́ли, и ѡ(д)щєпє(н)ства сти́с-

нєны были: и Кнѧжáта(м) христиѧ(н)скимъ, ѡкáзыѧ ѡ(д)дáлєна была мы(ш)лéньѧ, ѡ сєбє самы́хъ оутискáнью: и по(д) ѡтримáньємъ набожéньства и вѣры (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 16); Смышлéнїє: сȣ(м)ма,… мышлє(н)є до понѧ(т)є чого рóзȣмо(м) розмышлє(н)є (1627 *ЛБ* 118); Мѫдровáнїє:… Вырозȣмѣвáньє, мȣдрость, мȣ(д)рова(н)є, мышлѣ(н)є, розмышлѧ(н)є (1627 *ЛБ* 66); **вѣтрьноє мышлѣниє** – легкодумність, легковажність: дв҃дъ пишєть въ псалъмѣ. в сѣти своєи оувѧзнє(т) грѣшни(к). какъ жє коли волна морьскаꙗ. вчинитсѧ ѡ(т) вѣтра высока. пришє(д)шии ѡ бєрєгъ вдаритсѧ. и ѡпѧ(т) розольєтсѧ. а сєбє погоублѧє(т) вѣтрьнымъ мышлѣниє(м) (1489 *Чет.* 54).

Див. ще **МЫСЛѢНЬЄ.**

Пор. **МЫСЛИТИ.**

МЫШЛЕНЬЄ *див.* **МЫШЛЕНЄ.**

МЫШЛѢНЄ *див.* **МЫШЛЕНЄ.**

МЫШЦА, МИШЦА *ж.* (*цсл.* мышьца) м'яз: bracchium, рамо, мышца (1642 *ЛС* 104); humerus, рамо, мишца (Там само, 220).

МЫШЪ, МИШЪ *ж.* Те саме, що **мыша** у 1 знач.: Гд҃нєє тѣло въ гробѣ нє бы́ло тлѣнно… По(д) часъ ты(ж) и ѡ(т) бєзакѡ(н)ныхъ рȣкъ и ѡ(т) мы́шїй и ѡ(т) рѡбáцтва многокро(т) нє ȣшановано и помєтано и рȣшано бывáє(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 201); зо всѝхъ звѣрѧ́тъ котóрїи хóдѧтъ на чоты́рєхъ ногáхъ нє чи́сто бȣ́дєтъ вáмъ лиси́ца и мы́шъ чєрєпáха,… бѣ(л)ка и ꙗ́щорка, всє то нє чи́сто éсть (серед. XVII ст. *Хрон.* 119); И выкипѣли сéлы и полѧ в посрéдкȣ óной крайны, и народи́лосѧ мы́шїй, и стáлосѧ вєли́коє замѣшáньє, смéрти вєли́кїи въ мѣстє (Там само, 202 зв.); trit, мишъ пищитъ (1642 *ЛС* 404).

Див. ще **МЫША.**

МЬЛЫННЫЙ *див.* **МЛЫННЫЙ.**

МЬНѢМАТИ *див.* **МНИМАТИ.**

МЬСТИТЕЛЬ *див.* **МЪСТИТЕЛЬ**.

МЬСТИТИ *див.* **МСТИТИ**.

МѢВАТИ, МЕВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) (*посідати що-небудь, володіти чим-небудь*) мати: а Бара(н) николи та(м) ѡ(б)рубу своєго ѡсо(б)ного в то(м) мє(ст)цу, мєжи границами Ласковскою, Народи(ц)кою и рєчищо(м) Глумо(в)ски(м) нє мєва(л) (Житомирщина, 1595 *ККПС* 65);

(*засновувати, утримувати*) мати: и позволили есмо… людямъ тамошнимъ корчмы въ домахъ своихъ, хто похочетъ, мѣвати и вшелякимъ напиткомъ тутошнимъ и чужестороннымъ шинковати водле воли и постановенья пречечоного княжати (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 286).

2. (що) (*одержувати, діставати*) мати: а там николи панове Дублян // жадьного вжитку в ставу Свищовском не мевали (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 29–30); На том жє плꙗ́цȣ тó(т) нáшъ Гєтманъ пострѣлéный, Прїи́халъ до Кїєва, нáполы ȣмéрлый: Гдє розмаи́ти(х) лѣкарствъ дóлгїй чáсъ заживалъ, На Доктóры ѡ(т) Кролꙗ самого коштъ мѣвалъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47 зв.); Ѡ(т)чє, Ѡ(т)чє… // в хорóбахъ тєбє єсмо за Патрóна мѣли, Твои́мъ дозóромъ, жадной скóрби нє тєрпѣли. Ѡво згóла за Ѡ(т)ц҃а тєбє смо всѣ знáли Кгды цвичéнїє, ѡдѣжȣ и жи́вность мѣвáли (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 12);

досягати (чого), здобувати (що): На то(т) ча(с) бѣсове триѹ(м)фы мѣваю(ть) Кгды православного въ ере(с) ѹловлаю(ть) Бѣсовскому кн҃зю радости приносать, и ѡ помо(ч) его конечную просѧть (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 104); Ѿ Кóпїє, ты в(ъ) Цр҃кви вѣчнє прєбывáєшъ, Ты нєпрїáтєль нáши(х) зáвшє побѣждáєшъ. Тобóю дїаволскїи пóлки прогонáємъ, Прєз(ъ) тєбє прєслáвноє звитáзство мѣвáє(м) (Львів, 1631 *Волк.* 31);

(*заслуговувати чого-небудь, заробляти що-небудь*) мати: вˢспóмнѣтє: Такїє нєха(и) оу тєбє мѣстцє мѣвають. Котóрыє нє рáди на всє зєзволáють. А котóры(м) ми(л)ша рóскошъ ниж(ъ) цнóта. Прє(д) такими кажи́ замыкáт(ъ) ворóта (Острог, 1587 *См.Кл.* 3); кгды́стє вˢ Цéркви зˢ хѹтˢю працовáли, ѩкъ гóйнє нагорóдѹ ѡ(т) нéго мѣвали (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 9);

пізнавати (що), зазнавати (чого): а иж є(м) ѩ… //… про(ч) втє(к) и тым є(м)… свого мл(с)тивого пн҃а на ла(с)цє которѹю(м) пєрє(д) ты(м) мєва(л) нарѹши(л) тогды што(м) чини(л) во всє(м) даюса винє(н) вашє(и) мл(ст҃)и (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 140–141);

(*бути наділеним чим-небудь*) мати: Але царь небéсный седить на столици, и пред ним трепещут аггел святій лици. И все созданіє тому ся кланяєт, от него бо живóт и духа мєваєт (к. XVI ст. *Укр.п.* 72).

3. (кого, що) (*мати в наявності*) мати: пан Балцер Мартишевский… дочку мою… кгвалтом за себе взял, которая дей про хоробу свою от давных часовъ и волосы свои паненьские на голове острыгла и николи их не мевала (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 435); Філаделфъ Крóлˢ Єгѵ́пєтскі(и) бы на смєртъ памѧталъ, Ѿбраз єи при свóємъ стóлѣ завшє мѣвалъ: При котóромъ гóловѹ ѩкого мєртвóго Кладєно, и волано на Крóлѧ живóго (Київ, 1622 *Сак.В.* 42); Пóмнышъ ѩ́кѡ прє(д) ты́мъ Рѡ́ссїа бывáла Слáвна, ѩкъ мнóго Патрóнѡвъ мѣвáла, Тєпéрь и́хъ мáло: тєбѣ хочєтъ мѣти, В Сармáтскомъ свѣти (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

4. (що) (*посідати певні властивості, якості*) мати: При то(м) жáлосно(м) áктѣ хочѹ оуказáти: четвертое, з вѣри пожиток маемо, иж в собѣ старого Адама заморяемо, и чистое и смѣлое сердце мѣваемо (Вільна, 1600 *Катех.* 80); хочѹ оуказáти: Ꙗ́кїи цнóты гєтманъ пови́нєнъ мѣвати. Бóазˢнь Бóжѹю пéрвѣй всєго нéхъ мѣваєтъ, А при нéй трéзвость, чѹйность, статéчность ховáєтъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 48 зв.).

5. (що) пред'являти, висувати, заявляти: бєрє(ш) доходы на сєбє з людє(и) єго манасты(р)ски(х) и людє(и) драпѣжишь хотачи то(т) ст҃ы(и) манасты(р) по(д) мо(ц) свою владычию вза(ти) манастырє(м) и игумєнѡ(м) справовати чого прєдо(к) тво(и) нє чини(в)аль ани вступовыва(л)са в то(т) манасты(р) и в лю(ди) манасты(р)скиє и до игумєна никотороє потрєбы нє мєва(л) (Новогородок, 1554 *ЛСБ* 18).

6. (кого) (*держати, тримати*) мати: Къ тому теж жаловали [воеводѣ Кіевскому], ижъ дей которые купцы… тамъ до Кіева пріѣзжчають, которыхъ они здавна… подъ присудомъ своимъ мѣвали и о всякіе рѣчи ихъ на ратушу суживали: на што и листъ… великого

князя Литовского передъ нами показывалы (Торунь, 1576 *АЗР* III, 197); **в моци мевати** *див.* **МОЦЬ.**

7. (що) (*дотримуватися чого-небудь, практикувати що-небудь*) мати: законъ Божій… людемъ духовнымъ бородъ неркучи, усовъ голити заказалъ, и сама… церковъ звичаю такового… не мѣвала (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 794).

8. (що) (*допускати, уможливлювати що-небудь*) мати: Слыши́те, слышите, всѣ ку́пно наро́ды, и со єретики не мєвайте згоды. Не в полатах златых господа шука́йте, але єго скоро з не́ба ожидайте (к. XVI ст. *Укр.п.* 85).

9. (що) (*виконувати певні обов'язки*) відбувати, нести: А мєвають сторожꙋ польнꙋю на мєстъцахъ ꙋрочистыхъ на тѧ(с)мєни ꙋ чагирина (!) въ ѡсми милѧхъ ѡтъ замкꙋ на голомъ тѧсмєни… ꙋ сугорєва кꙋргана… ꙋ вєлико(г) кꙋргана (1552 *ОЧерк.З.* 8).

10. (*вважати кого-, що-небудь за когось або щось*) мати: Зачимъ той синодъ правдиве енералнымъ естъ и за такіи отъ вшисткого христианства по всѣ часы мѣваный былъ и признаваный (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 754); Єлліни за́сь што нєчи́стыхъ и плюга́вшихъ людє(и) за бг҃и сєбѣ мѣва́ли. оуподобля́ючи и ровна́ючи и́хъ имєнамъ больши́хъ звѣздъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); **зазле мѣвати** – обурюватися, гніватися: Бо єсли пн҃овє зе́мныє за таковы́є кгва(л)товныє рѣчи за злє нє мѣва́ють. алє нб(с)ный нє вѣмъ єсли сѧ нє ро(з)гнѣва(л) (Острог, 1587 *См.Кл.* 14 зв.); **за малжонку мѣвати** – одружуватися: а єсли оу людїи то́лькаа є́стъ ми́лость, и то́лькоє пєрєбачє(н)є сла́вы, жє а́толи и в цно́тѣ зав҄стыжо́нꙋю в до́мъ поймоу́ют҄, и з нєво́лѣ вызволѧю(т) ѡ́ноє, и за вла́сноую ма(л)жо́нкꙋ мѣваю(т). дале́ко бо(л)шєй бг҃ъ то са́мъ чи́нитъ, на(д) дш҃ами кото́рыє з҄ за́цности нб(с)ного ро́доу за оусилова́н҄ємъ шата(н)ским҄ в҄ свѣ́та того плюга́вости оупа́ли (Острог, 1607 *Лѣк.* 59).

11. (що) (*брати з собою*) мати: и рєкль и(мь) абы ничого нє брали на дорогоу ни палицѣ ани мош҄ны або тор҄бы ани хлѣба. ани по двоє ѡдѣнѧ мѣваитє (1556–1561 *ПЄ* 253).

12. (що) (*займати, посідати*) мати: Который…, из своими послушники от порядку отлучился и на всходнюю свѣтлую церковъ райскую воюєт, всѣхъ до своєго послушенства ведучи, споминаючи собѣ первую зверхность, которую з другими посполу чиноночальными в порядку церковномъ мѣвалъ (Львів, 1605–1606 *Перест.* 46); **мѣсце (местце, местцо, местъце, месце, месцо, мѣстце) мати (мети, мѣвати, мѣти), мати (мѣти) мѣсце (местце, мѣстце)** *див.* **МѢСЦЕ**.

13. (що) (*бути вдягненим у щось*) мати, носити: Где тые бояры… мене,… с того везеня взявши,… клячами мужицкими подводными, от всее маетности моее, толко в одном саянику бурнатном двуличном, белками подшитомъ, што м на собе уставичне мевала,… и тут до йменя панее матки моее, до Девяткович… привезли мене (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 136).

14. (що) (*перебувати в стані, виконувати дію, на які вказує іменник*) мати: в дꙋбровы Ставєцкии люди твои ꙋєжчають…, и тєжъ дє́й в рєкꙋ, ꙋ Тꙋрю их нє впꙋщаєшъ,

в которꙋю жъ рєкꙋ дѣды и ѡтцы и ѡни сами вст ꙋпъ свой волный мєвали и єзы бивали и рыбꙋ ловливали (Краків, 1527 *AS* III, 310); а ты(х) двꙋ тонь ꙋ возєрє ѡрєховъско(м) никгды ꙗко жыво с корꙋны нє волочывали, ани жадъного ꙋстꙋпꙋ ꙋ тоє ѡзєро нє мєвали (1546 *ОГ* 17 зв.); пєрво сєго мєваючи єсми на сєбє частыи хороби и ѡбаваючи (!) сѧ, што и час смєрти, справил єсми тастамєнт, в котором ѡзнаймил волю мою и росписал, што комꙋ маєт быти по моєм животє (Городище, 1549 *AS* VI, 89); Што бовѣмь по(д) ча́съ фо(л)ґи и ѡ(д)почи(н)кꙋ нє мѣва́єтъ, то́ сѧ бє(з) ча́сꙋ пєрєсилѧ́єтъ, и ꙗ́къ лꙋкъ тꙋго натѧ́гнєный па́даєтъсѧ и ла́млє(т) (Вільна, 1627 *Дух.б.* передм. 4 зв. ненум.);

вести, провадити, здійснювати: заразь збѣг^ѕли сѧ до прєбєзакон^ѕнаго со(н)мища своєго, гдє (ж) проклѧтоую ра(д)у мѣвали (XVI ст. *УЄ Трост.* 77); тогды кнѧз Роман по колькокроть…, з Жєлєхом ѡчывистоє мовєнє пєрєд нами господарємъ ѡ тоє замордованьє брата своєго мєвал (Вільна, 1565 *AS* VI, 282); вра(д) зє(м)ски(и) крємѧнєцки(и) бачєчы, жє на ты(х) роко(х) ꙋ судꙋ, з стороны во(и)ского. крємѧнєцкого єщє бо(л)шє… листовъ ни(ж)ли пєрє(д) ты(м) кды справы тыє стороны з собою та(м) мєвали показано (Городно, 1585 *ЛНБ* 103, 20/Id, 1989, 83 зв.); судъ нашъ… позваному… Немыричу наказал присягнути на томъ, яко онъ спадковыхъ речей Андрея козака неякихъ у себе не мел, у себе ихъ не переховывалъ,… также и сполкованя жадного с козаками не меваль (Варшава, 1597 *ЗНТШ* XXXI–XXII, 29); А што слы(ш)но ѡ (м)нѣ и(ж) мѣваю ро(з)мовꙋ и(з) ипатиє(м) и писанѧ до сєбє посылаємо… нє є(ст) то подо(з)рє(н)є алє ꙋважє(н)є спра(в) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); в^ѕ Костє́лахъ за́сє в^ѕ дн҃и ст҃ыє, абы́мъ Ка́заньѧ мєва́лъ ча́сто кро́ть хотє́ли (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 5 зв.); з мꙋ(д)ры(м) и // добры(м) чл҃ко(м) досвѣ(д)чоны(м) ра́дꙋ мѣва(и) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 14–14 зв.); Андрѡ(н): мѣсц(є) гдє мꙋжє́вє мє(ш)каю(т), и бє́сѣды свои мѣва́ю(т) (1627 *ЛБ* 176);

(*про почуття*) (*бути сповненим, відчувати*) мати: Нє мо(л)чи, сн҃ѫ, алє промо(в) ꙗкоє слово слоужєб^ѕници своєи, понє(ж) в^ѕси(и) ма(т)ки // ѡбьвык^ѕли нємалоую оутѣхоу мѣвати послѣдни(м) слово(м) дѣтїи свои(х) (XVI ст. *УЄ Трост.* 71–72); Таковы́и а́бовѣмъ по(д) ча́съ на Чловѣка Жа́ли, смꙋтки быва́ютъ, жє ихъ и довѣка Лєдвє мо́жєтъ забы́ти а́лбо и нѣколи: Ґды мꙋ штодн҃ѧ но́выи в^ѕ ср(д)цꙋ ро́дѧтъ бо́ли, Рє́чїи, а́лбо Пєрсо́ны в^ѕ кото́рыхъ кохан^ѕє Своє мѣвалъ по Бѕ҃ѣ, любоє оуфанє (Вільна, 1620 *Лям.К.* 3).

◊ **в почести мѣвати** *див.* **ПОЧЕСТЬ.**

МѢД *див.* **МѢДЬ.**

МѢДЕНЪ *див.* **МѢДЕНЫЙ.**

МѢДЕНЫЙ, МЕДЕНЫЙ, МИДЕНЫЙ, МѢДЕНЪ, МѢДѢНЪ *прикм.* (*цсл.* мѣдьнъ) (*виготовлений із міді*) мідяний, мідний: помыслилъ цр҃ь дьꙗволимъ наоучѣниємъ. вчинити ко(т)ѣлъ мѣдєнъ. прєтєрши тѣло гєѡргиєво пилами. собравъши вложити в котѣ(л) (1489 *Чет.* 181 зв.); дв҃дъ цр҃ь пр(о)роч(с)твовалъ прєжє рєкучи. сокрушилъ єси ворота мѣдєна. и вєрєи жєлѣзныꙗ поломи(л). тогды пала грѣха нашє(г) с(м)р(т)ь (Там само,

207); две ляханки мѣденыхъ… а двои боты сафяновыхъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); кнѧзь ку(р)пъски(и) // побра(л)… ко(т)лы медєныє кꙋхє(н)ныє чотырє (1578 *ЖКК* I, 133–134); Што дей одно было ри(н)штунку моего: зброя, седло… котлы, горъшки меденые (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 130); У олтару: престолъ и жертовникъ,… банка глиненая зъ виномъ, банечка и гадка миденая, што воду носятъ, маленкие (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 183).

Див. ще **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДНИЦА *див.* **МѢДНИЦЯ.**

МѢДНИЦЯ, МЕДНИЦА, МЕДНІЦА, МЕДЪНИЦА, МИДНИЦА, МѢДНИЦА, МѢДНЬЦА, МѢДЪНИЦА *ж.* (*стп.* miednica) **1.** (*миска для умивання*) мідниця: і͠с… вʼзавʼши ленʼтиѡнь. полотно, лʼнаноє. и ѡпоясальсѧ. а потомь налиль воды въ оумывальницоу. в мѣдʼницоу. або вʼ лоханю. и почаль оумывати ногы ꙋч҃нкомь своимь (1556–1561 *ПЄ* 406); Срєбра в мисах и в талѣрах… Срєбра налѣвцє и в мєдницы (1558 *AS* VI, 214); кнѧ(з) ку(р)пски(и) // побра(л) то є(ст) мєновитє… ми(с) вєликихъ цыновыхъ… шє(ст) талєро(к) три тꙋзины нали(в)ка до ꙋмыванѧ рꙋ(к) из мє(д)ницєю (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 133–134); ѡдѣвало су(к)наноє чо(р)ноє простоє… два ла(н)цꙋхи двѣ па(н)ви ц͠рковны(х) и мѣдньца тоє всє видѣвши за(с) дали до рꙋ(к) ѡ(т)цꙋ леѡ(н)тїю (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); И опоранився Гедион на завтрее, и вытиснулъ руно, и вытекла роса из руна, полна мѣдниця воды (Вільна, 1600 *Катех.* 47); trulleum мє(д)ніца (І пол. XVII ст. *Своб.* 33); мѣдъницу и наливъку сребрную великую мою столовую и лихтаровъ середних столовых два, тое все при ризъници и той, а не инъшой, уховай Боже, церкви и мѣстъцу зоставую (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 624); Панъ Юрє(и) Макаровичъ… //… пограби(л)… //… чєпъцовъ два с пєрълами… канаковъ два… мєдъница срєбрънаѧ и наливъка срєбрєнаѧ з гє(р)бами протєстꙋючихъ (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II, 4060, 23 зв., 24 зв., 25); которо(и) сꙋмы готовоє было до сорокꙋ тисєчє(и) золоты(х) по(л)ски(х) при ты(м) всю маε(т)но(ст) рꙋхомꙋю золото срєбро ла(н)цꙋхи… чаръки кꙋбъки… ло(ж)ки наливки ми(д)ници (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 72); меду присного выкопали полбочъковъ чотыри,… котловъ пивных и горелчаных два, кун две, великую циновую, другую также великую медяную, медницу и наливку циновую (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 54).

2. (*дрібна монета*) мідниця: Ассáрїй, Лéпто(н), оволосъ:… Пѣнѧзь, гáрѣль. áбо шє(ст) по(л)ски(х) пѣнѧзі(и),… оволо(с), ꙋ аѳи́нѧ(н) вáжи(т) ѕ҃ мѣдни(ц), а мѣдница, ҙ҃ лéп(т) (1627 *ЛБ* 182); terunti(us), цята, мѣдница, ѡволъ (1642 *ЛС* 396).

МѢДНЫЙ *прикм.* (*з медом, на меду*) медовий: приготовмосѧ постомъ и м҃лтвою. вѣстєли. ѧко ѡ(т) пощѣниѧ вєлика польза єсть. сла(ж)ши бо сахара. и мѣдно(г) брашна болєє сє(д)мєрицєю (1489 *Чет.* 297 зв.).

МѢДНЬЦА *див.* **МѢДНИЦЯ.**

МѢДОВНЫЙ *прикм.* Медовий. ◊ **мѣдовноє слово** *див.* **СЛОВО.**

Див. ще **МЕДОВЫЙ.**

МѢДОВЫЙ *див.* **МЕДОВЫЙ.**

МѢДОНОСЕЦЪ *ч.* Той, хто носить мідні музичні інструменти: aerifer, мѣдоносєцъ (1642 *ЛС* 73).

МѢДЪНИЦА *див.* **МѢДНИЦЯ.**

МѢДЬ, МЕДЬ, МИД, МИДЪ, МИДЬ, МІДЬ, МѢД *ж.* **1.** (*метал червонуватого кольору*) мідь: к тому и купьци зє(м)ны(и) буду(т) плакати и нарєкати по нє(м) для того и(ж) товаро(в) и(х) жадє(н) нє купує(т) товару золота и сєрєбра… и всѧкого начи(н)ѧ з дєрєва на(ко)штовнє(и)шого и(з) мѣди и(з) жєлєза и(з) ма(р)муру (XVI ст. *КАЗ* 647); Евангелие оксамитомъ чорнымъ крыто, медю оправлено, позлотистое (Київ, 1554 *КМПМ* I (дод.) 7); а та(к) жадає(м) ва(с) абы є(с)тє стараньє ѹчинили и тои мѣди на(м) сто ка(н)тарє(и) купи(ли) а мы ва(м) пѣнєзи готовыи пошлємо (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); мѣди блꙗ(х) в҃ важа(т) камєнї в҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 20 зв.–21); ѡбразы в сєнатѣ на мѣдь або на ма(р)мори вы́разивши выставля́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 246 зв.); Kowacz midi: kotlarz (Жовква, 1641 *Dict.* 65); Сє́лла оуроди́ла Ѳовє́лѧ кото́рыи мо́лото(м) ро́битъ. и бы́лъ рємєснико́мъ всѧ́кои робо́ты ѡ(т) мє́ди и жєлѣза (серед. XVII ст. *Хрон.* 293); *У порівн.:* И гды(ж) бымь мо́виль, ꙗ́ко аг҃гль, а люб҃вє бы(х) нє има(л) бы(м) ты́ж ꙗко мѣ(д) д҃зви-нѣль, хо(т) бы(х) ма(л) на(д) лю(д) розѫ(м) и бы(х) ма́ль такѫю вѣрѫ жє бы(х) го́ры мо́гь пєрєставлꙗти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 219 зв.).

2. (*вироби з міді*) мідь: также золота, сребра, пенезей готовыхъ, ланъцуховъ, клейнотовъ, перелъ, шатъ,… тежъ цынь, мѣдь, олова,… все, отъ мала до веля, даю, дарую… менованому сыну моєму (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 30); пани Богдана Ѳєдоровна кнѧжна Чєтвєртєнскаѧ,… записала Єє Милости по животє своєм вси рѣчи рѹхомыє…, ꙗко золото, срѣбро, пєрла, шаты,… кѹхонныє рєчи, цынѹ, мѣдь и иншиє вси рєчи рѹхомыє (Суходоли, 1559 *AS* VI, 47); в ты(х) имє(н)ꙗхъ было прыви(л)ꙗ на имє(н)ꙗ ли(с)ты дє(л)чиє… злото срє(б)ро готовыє гр(ши) клє(и)ноты пє(р)ла ла(н)цухи шаты зъброю цєнъ мєдь (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III, 4071, 32 зв.); пограбили… цины, мидъ, пулмисковъ, приставокъ, фляшъ, шкатула за пятъдесять золотыхъ куплена (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137); до то(г) цынъ мѣди конє(и) бы(д)ла ѡвє(ц) свинє(и) ѡ(т) мала до вєлꙗ всє тоє цо(р)цє моє(и) зофии має(т) ѡна а(ж) до лє(т) доро(с)лы(х) в опєцє ѹ ма(т)ки своє(и) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 12 зв.–13); пограбили… яко гроши готовые золото, срибро, цын, мид, кони, быдъло, шаты… все от мала до велика ничого не зоставывши (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* V-3, 154); также и иншие вси речи мое рухомые, по мне // позосталые, яко стадо, быдло рогатое и нерогатое, и што бы колвекъ от сребра и золота, цинъ, мѣд, – ово зъгола, што бы се ено речъю рухомою назвати могъло, – то все,… милой цорце моей… дарую и вечными часы записую (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 86–87); которые такъ збожа въ гумьнах будучые молоченые и немолоченые, яко и быдла рогатые и нерогатые, свини, овце, куры, гусы, цын, мидь позабиравшы… дворъ и мешькане… огнем спалили и в попелъ обернули (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 535).

3. (*мідні монети, гроші*) мідь: И заказаль и(м), абы ничого нє брали на поу(т). тлъко

жезль єдинь. ани мошˢны, ани хлѣба. ани в чєрєсь мѣди (1556–1561 *ПЄ* 147); нє стєжитє злата ни срєбра ни миди (Дермань, 1602 *ПВКРДА* IV-1, 36).

МѢДѢНЪ *див.* **МѢДЕНЫЙ.**

МѢДЯНИЙ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДЯНЇЙ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДЯНОГЪ *прикм. у ролі ім.* (*міфічна істота з мідними ногами*) мідноногий: aeripes, мѣдяногъ (1642 *ЛС* 73).

МѢДЯНЪ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДЯНЫЙ, МЕДАНЫЙ, МИДЯНЫЙ, МѢДЯНИЙ, МѢДЯНЇЙ, МѢДАНЫЙ, МѢДЯНЪ, МѢДАНЪ *прикм.* **1.** (*який містить мідь*) мідний: bot[r]ytis, мѣдянїи помєти (1642 *ЛС* 104); cadmites, камε(н) мѣдяны(й) (Там само, 107); cadmia, жужєлїє мѣдяноє (Там само);

те саме, що **мѣденый**: росказа(л) бъ҃ з нб҃а абы(и) мѡv(и)сєй завѣси(л) оу́жа мѣданого на сто(л)пь. оу посрє(д)кѫ ста́но(в) жидо(в)ски(х) (XVI ст. *УЄ* 29519, 44); гаковъницъ старыхъ коротъкихъ… двѣ… Бꙋлава мєданаа вєликаа роботы старосвє(т)скоє (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); тамъ же… видели есми… ручъницъ три, рогатинъ две,… горьщъковъ мидяныхъ три, котловъ два, шабель пять,… съ попелу выгребеныхъ, колко копъ, а селце тое, Кобъче, все пустое (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 131); Панъ Жолковский былъ гетманомъ полнымъ; взялъ тогда Наливайка,… которого у Варшавѣ кроль казалъ на мѣдянуй кобылѣ возити (поч. XVII ст. *КЛ* 77); aereus, мѣдя(н) (1642 *ЛС* 73); панъ Бєлєцьки(и)… у Ивана Водяника… кгва(л)то(в)нε выдравъ…: конε(и) сεмъ, бахъмата строкатого власного протε(с)туючого, конε(в), мѣдяную ми(с)ци новыхъ тры,… талировъ шε(ст) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

2. *Перен.* Міцний, стійкий: былъ [Острожский] архіереевъ и священниковъ велце шануючій, оборонца вѣры… силный муръ мѣдяный, отъ Бога блгагочестію нашему поставленый въ Россіи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1137).

3. *Перен.* Непридатний для обробітку, твердий: И да́мъ ва́мъ нб҃о звє́рхꙋ ꙗ́кѡ жєлѣзо, а зє́млю мѣданꙋю, вˢни́вєчь по́йдє пра́ца ва́ша, нє да́стъ зємлѧ пожи́ткꙋ, ани дрєва дадꙋтъ овочо(в) и пꙋщꙋ на ва́сь звѣри полєвы́и, кото́рыи б поє́ли ва́съ и добы́токъ ва́шъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.).

4. *Перен*. (*кольору міді*) мідний: тогды бꙋдє(т) нб҃о какъ мѣдано. ни росы нє пꙋстить на зємлю. ни вѣтри возвѣють на всю зємлю (1489 *Чет.* 373); Юж нам небо мѣдяним ся стало, Котороє с първотъку з нас не голдовало (1648 *Елег.* 152).

МѢДАНИЦЯ *ж.* Те саме, що **мѣдниця** у 1 знач.: и много инˢши(х) рѣчїи є(ст) которыи прияли дръжати. оумывана сˢклѣниць и конˢвїи и мѣданиць и столˢцовь (1556–1561 *ПЄ* 152).

МѢДАНЪ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДАНЫЙ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢЗЕРЇА *ж.* (*лат.* miseria) (*вбогість, бідність*) мізерія: Бѣдство: мѣзє́рїа, а(л)бо сро́гостˢ, и тыжˢ потꙋжность вˢ мо́вѣ (1627 *ЛБ* 13).

МѢЗЕРНЕ *див.* **МИЗЕРНЕ.**

МѢЗЕРНИЙ *див.* **МИЗЕРНЫЙ.**

МѢЗЕРНОСТЬ *ж.* **1.** Мізерність, злиденність, убогість: ѡкаа́нїє, мѣзє(р)ность (1596 *ЛЗ* 86); Ѿкаа́нство: ѡкаа́нїє, мѣзе́рно(ст), не́ндза, оубо́зство, недоста́токъ, лихо́та (1627 *ЛБ* 151).

2. Нікчемність, негідність, мерзенність: ѡ ꙗ́къ широ́кїй ѡ по(д)лости лю(д)ской плачли́вый ла́менˀтъ. и ꙗ(к) вели́кїє чоловѣчеє мѣзе́рности оуказа(н)ѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 120).

МѢЗЕРНЫЙ *див.* **МИЗЕРНЫЙ.**

МѢЗЕРНѢЙШИЙ, МѢЗЕРНѢЙШЇЙ *прикм. в. ст.* **1.** Мізерніший, бідніший: Бѣднѣйшїй: Мѣзєрнѣйшїй (1627 *ЛБ* 13).

2. Мізерніший, ганебніший: Далєкѡ ба́рзѣй встыдли́вшаѧ и мѣзєрнѣйшаѧ є(ст) рє(ч), нє то́лко мо́вити, а́лє и само́ю ре́чˀю проника́ти и до́брє вѣ́дати свою нєдолжность, и то што вˀ не́й є(ст) нєнаꙋ̆че́ноє и нєвыцвиче́ноє (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 194).

3. Мізерніший, жалюгідніший: а єсли бы сѧ [блудний син] бы(л) ѡ(т)ча́ѧлъ своє́го живота, и з лєда́кимъ лєдаꙗко зєзво́лилъ ме́шкати на зємли чоужє́й, нє достꙋпи́лъ бы того чого достꙋпи́лъ. на ѡста́токъ го́лодомъ боу́дꙋчи змо́рєнъ, мѣзє(р)нѣйшꙋю на(д) всѣхъ по(д)на́лˀ бы смрть (Острог, 1607 *Лѣк.* 29).

МѢЗЕРНѢЙШЇЙ *див.* **МѢЗЕРНѢЙШИЙ.**

МѢЗИЛНЫЙ *прикм.* Мізинний. ◊ **мѣзилный перстъ** *див.* **ПЕРСТЪ.**

Див. ще **МѢЗИНИЙ.**

МѢЗИНЕЦЬ *ч.* **1.** (*найменша дитина в сім'ї*) мізинець: Мѣзинєць, оуписа(л), сєстричнꙋ свою. ѳєѡ(до)рꙋ (Київ, кін. XVI – поч. XVII ст. *Пом.Печ.* 32).

2. Вл.н.: гры(ц)ко мѣзинє(ц) з фо(л)ва(р)ку тє(р)навско(г) за ро(к) чиншꙋ (потрутивши прїво(з) сѣна чє(рн)цо(м) и хованє коровы по мана(с)ты(р)ско(и) зостало(и)) ѡстато(к) да(л) 8 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1049, 6 зв.).

Див. ще **МѢЗЫНЪ.**

МѢЗИНИЙ, МЕЗИНЫЙ, МИЗИНЫЙ *прикм.* Мізинний. ◊ **мезиный палецъ, палецъ мизиный (мезиный)** *див.* **ПАЛЕЦЪ; мѣзиний синъ** *див.* **СЫНЪ.**

Див. ще **МѢЗИЛНЫЙ.**

МѢЗЫНЪ, МИЗЫНЪ *ч.* Те саме, що **мѣзинець** у 2 знач.: Мѣзынъ Грынєцъ (1649 *РЗВ* 201); Анъдрушъко Мизы(н) (Там само, 207).

МѢЛЇОНЪ *див.* **МІЛЇОНЪ.**

МѢЛКИЙ, МѢЛЪКЪ *прикм.* **1.** Неглибокий, мілкий; невеликий: а ѡ(д) той слꙋдвѣ на мѣлкꙋю дєбрь на долинꙋ до дєбри названоє сꙋходолнаꙗ тою дєбрєю сꙋходолною идꙋчи за слнцє к полꙋ(д)ню в долинꙋ сꙋходолъ а… чєрє(з) дорогꙋ… до… сєла королю(в)ского идꙋчꙋю просто // до рѣчки липи на которо(и) рѣ(ч)цє изи, и стави манастырскиє сꙋ(т) (Унів, 1581 *ЛСБ* 61).

2. *Перен.* (*обмежений, примітивний*) неглибокий: Того жъ вечора дали такую отповедь съ кола оного посломъ короля его милости, ижъ то около зъедноченья церкви Грече-

ское зъ Латинъскимъ костеломъ // великии суть речи и глубокие, а у нихъ головы суть мѣлъки: вдаватсе въ нихъ не хочутъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 216–218);

незначний, недостатній: Що зась ма́ємѡ розꙋмѣти ѡ мѣлкой и сла́бой Архіере́ѡвъ нѣкоторыхъ оумѣе́тности, звла́ща вꙻ наꙋкахꙻ Бг҃осло́вски(х), ꙗ́къ могꙋтъ Херꙋви́мѡвъ презꙻ исполне́нїє оумѣе́тности в себѣ выѡбража́ти (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3 зв.).

3. *Перен.* (*уживається для підкреслення своєї меншовартості*) малий: ведлꙋгъ мѣлꙻкогѡ ро́зꙋмꙋ мое́гѡ, до цнѡ́тъ, вѣчны(х) твои́хꙻ ѡздѡ́бъ, пре(з) кото́рыи // ты на се́мъ зе́мномъ свѣтѣ по(д)не́слымъ ѡказа́лымъ че́стнымъ и сла́внымꙻ, а на о́номъ нб(с)номꙻ, пра́веднымъ и ст҃ы́мъ, за ла́скою добротли́вогѡ Бг҃а зоста́лесь, ѡголоше́нꙻѧ постꙋпꙋю (Вільна, 1620 *См.Каз.* 8–8 зв.).

МѢЛКО *присл.* (*на малі частини*) дрібно, мілко: киминъ… мѣлко толченъ и смѣше(н) з бе(л)ко(м) ꙗичнымъ и прикладывае(м) ко отокꙋ очномꙋ (XVI ст. *Травн.* 137); пре(ди)реченны… корень травно(и) мѣлко то(л)че(н)… в ноздри его пꙋскае(м) тогда чханїе твори(т) (Там само, 169).

МѢЛКОСТЬ *ж.* **1.** (*мілка частина водойми*) мілина: breuia, бро(д), мѣлко(ст) (1642 *ЛС* 104).

2. Крейда: Мѣлъ: Ва́пно, и ты(ж) кре́йда. а́лбо мѣлкость (1627 *ЛБ* 67).

3. *Перен.* Обмеженість, примітивність: Ꙗ те́жъ пра́ве на(д) си́лꙋ, и мѣлкость довтѣпꙋ Котры́й пе́вне не вмѣлъ бы здо́лати и цѣпꙋ. Цнѡ́ты твои, ѡ ѡ(т)че, ва́жилъ ѡписа́ти, чого (б) и са́мъ Ци́церо не мо́глъ доказа́ти (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16).

МѢЛКЫЙ, МЕЛКИЙ *прикм.* **1.** (*який складається з малих частинок*) дрібний: А тую со(л), которую справцы наши на скла(д) // купятъ, вси(м) потребуючимъ продавати будуть пови(н)ни такъ в толпахъ, яко и в ме(л)кую ровне тою жь вагою (Дісна, 1579 *ТУ* 177).

2. *Перен.* Дрібний, нікчемний: Ꙗко смѣти боу́демо,… титоу(л) сн҃въства… привлаща́ти… ґды и(х) прирожо́ное подо́бїе сво́ими ѡ(т)мѣнꙻками сво́ими мѣлкым(и) оумы́слꙻками, с тва́ри своее істрати́мо зма́жемо (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 204).

МѢЛТА *ж.* Толокно: прѧсло, мѣлта толокно (1596 *ЛЗ* 69); Прѧ́сло, Поровна́нье… Мѣлта, толокно (1627 *ЛБ* 103).

МѢЛЪКЪ *див.* **МѢЛКИЙ.**

МѢНА, МЕНА *ж.* (*угода про обмін*) міна: а е(с)ли бы(х) ꙗ або жона моꙗ або дѣти мои або бли(ж)ние мои тꙋю менꙋ рꙋшили тогды ꙗ заплачи (!) г(с)дрю королю тысѧчю ко(п) гро(ши) а городꙋ володимерьскомꙋ сто ко(п) грошеи (Володимир, 1508 *Арх.Р.,* фотокоп. 41); а с того спадкꙋ мели кнѧзю… наполнити тꙋю менꙋ, штобы за Степанскꙋю част стоѧло, водлꙋг того, ꙗк был кнѧзь… вчинил такꙋю ж менꙋ в тых же имѣнахъ з братаничомъ своимъ (Краків, 1519 *AS* III, 193); А естли я исъ тоей мѣны выступилъ, а любо нѣкоторый по мнѣ будучій теперъ и напотомъ а имѣлъ бы тую мѣну рушати и въ тое имѣнье… вступатися, тогды я а любо по мнѣ будучій королю двѣстѣ рублевъ заплатитъ (Луцьк, 1564 *АСД*

VII, 28); на которую мену и листы есмо записные на обѣдве сторонѣ межи собою один другому подавали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 281); И абы показа́лъ всѣ́мъ вˢ ꙗко́вой чти́ и поваже́ню ма́єть бы́ти мѣна ѡ(т) всѣ(х) с(т). Бж҃їа Црко(в) вєли́каꙗ и Ап(с)лскаꙗ Кѡнстантінопо́лскаꙗ, и и́ныи Всхо́дный С҃тый Бж҃їй Ц҃ркви, то́ єсть Алеѯандрійскаꙗ, Антіохі́йскаꙗ, и Ієр(с)ли́мскаꙗ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 227); Измѣ́на: фри́маркъ, мѣна (1627 *ЛБ* 46).

МѢНЄ, МѢНЬЄ, МѢНꙖ *с.* **1.** Благо; достаток: Сꙋ́тъ ты́жъ єщє пи́сма Гре́цкїи, ю́жъ ѡ(т)кри́тє проти́вныи Ц҃ркви всхо́днєй, ба и нѣ́што по(д)зо́рны(х) Слове́нскихъ, при́мѣшѡкъ до Блч(с)ти́выхъ Книгъ, те́ды… жє такїи жъ были, кото́рыи за посꙗгне́нїємъ Кѡнстантінопо́лꙗ… длꙗ доча́сного мѣнꙗ ѡ(т)-щєпилисꙗ // были ѡ(т) Ц҃ркве всхо́днєй (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 278–279); Прєимѣ́тє(л)ство: всє що на́звышъ и на(д)то вˢ выбо́рности, вˢ положє(н)ю и вˢ мѣ́ню (1627 *ЛБ* 94); Ѡскꙋдѣва́нїє: Нєдостава(н)є, нє до́сытъ мѣньє (Там само, 153).

2. Маєток, маєтність: А тоє мѣнꙗ лєжи(т) до(м) и горо(д) строна єдна ива(н) колибака друга строна ма(ка)ровскоє прє(д) даховы(м) домомъ (Львів, 1582 *Юр.* 3 зв.).

МѢНЕЯ *див.* **МИНЕЯ.**

МѢНИТИ *див.* **МЕНИТИ[1].**

МѢНИТИСЯ[1], МЕНИТИСЕ, МѢНИТИСꙖ *дієсл. недок.* **1.** (*змінюватися*) мінятися: Алє пото(м) ры(х)ло коли сє ѡбычає // лю(д)скиє мєнити и пого(р)шивати поча(ли). длꙗ прє(с)тꙋпства и зꙋфа(л)ства лю(д)ского, внєтъ тєжъ ста(р)ши(и) и мо(ж)нє(и)ши(и), мо(ц)ю, во(и)ною, и кгва(л)то(м) королє(в)ства и прєложє(н)ства вшєлꙗкиє станови(т) почали (1582 *Кр.Стр.* 25–25 зв.);

(*порушуватися*) змінюватися: Сло́во бо бж҃їє ни в чо́мъ нє мѣни́тсꙗ, Ро́дъ пра́вꙋхъ въ всємъ бл(с)ви́тсꙗ (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.).

2. (*про зміну фаз Місяця*) мінятися: Тогды и мѣсяцъ ся мѣнилъ на Великодне, и то не дармо: бо ляхи заразъ у великий постъ пошли на козаки на Вкраину, и Богданъ Хмелницкій, гетманъ запорозский, побилъ ихъ (1536–1630 *ХЛ* 79).

МѢНИТИСЯ[2] *див.* **МЕНИТИСЯ.**

МѢНИТИСꙖ *див.* **МѢНИТИСЯ[1].**

МѢНИХЪ *див.* **МНИХЪ.**

МѢНОВАНИЙ *див.* **МЕНОВАНЫЙ.**

МѢНОВАНЫЙ *див.* **МЕНОВАНЫЙ.**

МѢНОВАТИ *див.* **МЕНОВАТИ.**

МѢНОВАТИСꙖ *див.* **МЕНОВАТИСЯ.**

МѢНОВИТЕ *див.* **МЕНОВИТЕ.**

МѢНУТА[1], МѢНЮТА *ж.* (*лат.* minūta) мить, момент: розбо́йник… за то́лькꙋю мѣню́тꙋ що ко́львєкъ прє(з) оуве́съ вѣкъ грѣши́въ оулѣчи́въ. // и впро(д) на(д) ап(с)ловъ заслоу́ги коро́нꙋ ѡдє(р)жалъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 26–27); Ма́нїє: мгне́ньє о́ка, мо́цъ, ва́жностˢ, пова́га, досто́йность, го́дно(ст), скло́нно(ст), похи́лно(ст), хотли́во(ст), ча́сточка ча́сꙋ, мѣнꙋта (1627 *ЛБ* 62).

МѢНУТА[2] *ж.* (*стп.* minuta) (*копія документа з урядових книг*) випис: И до нового Кала(н)дарꙗ наро(д) нашъ рꙋ(с)ки(и) примꙋшали, на што мы таковому и(х) новозмышлен-

номꙋ вымыслꙋ нє хотѧчи ꙋчинили(с)мы ѡсвѣ(д)чєнѧ, и мѣнуты побравши по(з)вы на ни(х) положили (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); ѡ(т) мѣнꙋти щомъ вынѧ(л) на ратꙋши даломъ злоты(и) и зновꙋ ї҃ гро(ш) (Львів, 1607–1645 *РДВ* 4); За мѣнꙋтꙋ що бра(т)ствꙋ записа(л)-сѧ П: Лꙋка(ш) на сѣножати далємъ злоты(и) (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 4); ѡ(т) процєссꙋ и ѡ(т) тєстамє(н)тꙋ що(м) вынѧ(л) мѣнꙋты далє(м) злоты(х) три и гро(ш) в҃ (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 8); 40 мѣну(т) в справѣ журави(н)ско(г) староста по(д)пїса(л) и пїса(р) прїпєчата(л) ѡ(т) всє(г) з(л) 3 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1052, 6 зв.).

МѢНУЦІЯ *ж.* (*стп.* minucyje, *лат.* minutiae) річний календар, що містить відомості з астрології, поради й прогнози: И пишет Потей в тых же остатных книжках своих нынѣшных о новом календару,… хвалячи той богопротивный календар,… и нѣякого Лясота, который противъ нового календара мѣнуціи выдаєт, отповѣдаєте и до Рыму на науку єму радите ихати, абы ся тут клопоту рыхлѣ сего свѣта вызволилъ (Львів, 1605–1606 *Перест*. 45).

МѢНЬЄ *див.* **МѢНЄ.**

МѢНѢЯ *ж.* (*лат.* minium) (*фарба оранжево-червоного або червоно-брунатного кольору*) сурик: на старꙋю блѧ(хꙋ) мѣнѣю и покость г(рш) аҝ ковалєви ѡ(т) кр(с)та что на воротѣ(х) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3).

МѢНЮТА *див.* **МѢНУТА[1].**

МѢНЯТИ, МЕНЯТИ, МЕНѦТИ, МѢНѦТИ *дієсл. недок.* **1.** (що, що на що, що за що) (*віддаючи, одержувати натомість що-небудь; обмінювати*) міняти: волєнь єго мл(с)ть исправє(д)ливыи наслє(д)ки єго мл(с)ти то собѣ ро(з)ширити прибавити лю(д)ми ѡсадити мєнѧти даровати и ку своєму вжито(ч)номꙋ и лѣпшому ѡбє(р)нути (Луцьк, 1532 *Арх.Р.*, фотокоп. 13); Плєскачъ, мєщанинъ ѡстрозски(и)… нѣкоторыє рєчы… на товары мєнѧ(л) (Луцьк, 1565 *ТУ* 110); пани Макгдалена, як хотечи, по воли своей шафовати и такъ всю зараз, як теж и по частемъ розно кому хотя отдавати, продавати и меняти… волна будет (Шелвів, 1580 *АрхЮЗР* 8/ III, 320); обывателемъ панствъ нашихъ и чужоземцомъ, волно с товары всякими приеждчати, торговати,… товары за товары меняти, платечы на старосту черкаского… мыто торговое (Варшава, 1592 *ЧИОНЛ* XIV-3, 106);

(*давати що-небудь за плату*) вимінювати, міняти: Без покаянія святости повчають и отпу́сты свои за злото меня́ють І блу́ды и въбыйства людем разрешили, который бы им сребро приносили (к. XVI ст. *Укр.п.* 83).

2. Те саме, що **мѣнятися** у 1 знач.: а мєнѧ(л) єсми изь єго мл(с)тью вѣчно и нєпорꙋшно ꙋ ты(х) имѣньѧ(х) ничого на сєбє нє ѡставлѧючи (Володимир, 1508 *Арх.Р.*, фотокоп. 41); Жаловалъ намъ кнѧзь Михайло Роговицкий на кнѧзѧ Михайла Сонкгꙋшковича и на єго сыновъ,… ѡ томъ, штожъ ѡни сами своєю доброю волєю мєнѧли с нимъ имѣньємъ (Краків, 1510 *AS* III, 72); Мы… вызнаваєм сим нашим листом сами на сєбє, комꙋ бꙋдєт потрєб того вѣдати, або чтꙋчи слышати: Штож мѣнѧли єсми подвори ис кнѧзєм (Володимир, 1521 *AS* III, 207); Я, Ларіонъ, игуменъ Пересопницкій… мѣнялъ есми съ паномъ Петромъ Яновичемъ… тымъ своимъ

имѣньемъ… на имя Чемеринъ, вѣчно и непорушно, на его имѣнье на Дядковичи (Луцьк, 1564 *АСД* VII, 28).

3. (що) (*здійснювати обмін і розмін грошей*) міняти: и вошоль і͡с до їр(с)лима. и нашоль в҄ цр͡к҄ви тыи которыи тамь продавали волы ѡвьцѣ и голоубы а и пѣнѧѕи мѣнаючи сєдѣли (1556–1561 *ПЄ* 347 зв.).

4. (що) (*робити іншим, змінювати*) міняти: князь Иван… напротивну того рек князю Богушу: я дей, княже Богушу, о тое имене… с твоею милостю умолву маю меняти (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 24).

МѢНЯТИСЯ, МЕНАТИСА, МѢНЯТИСА *дієсл. недок.* **1.** (*робити взаємний обмін; обмінюватися*) мінятися: Жаловал намъ зєманин… Матфєй… ѡ томъ, штож дєй ты мєнал сѧ з нимъ имєнємъ своимъ, Ставровом, на имєнѧ єго, Красово (Краків, 1539 *AS* IV, 224); мо(и) кꙋбокъ пога(р) далєко єсть вєнкши(и) нижєли тво(и) мѣнꙗ(и)мыса тєды подобаєтьсѧ дай ми твой нє ꙋчыню ꙗ свой собѣ заховаю (XVI ст. *Розм.* 20); Гафичъ Іва(н) мѣня(л)ся лазомъ и(з) попы кални(ц)кыми (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XVI, 223).

2. (*зазнавати змін*) мінятися: тыхъ сло(в) живыхъ и животворѧщихъ, єѵ(г)лїстовє, ап(с)ловє, и вси истиннїи ꙋчитєлєвє, нѣкгды нє роздєлали, ани ѡ(т)мєнѧли, алє ꙗкъ пришло до римъского законодавца, нє толко слова, алє и самый ихъ скꙋтокъ мꙋсилъ сѧ мєнати, што вси єго наслѣдовницы мо(ц)но твєрдатъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 19 зв.).

МѢНЯТИСА *див.* **МѢНЯТИСЯ.**

МѢНА *див.* **МѢНЄ.**

МѢНАТИ *див.* **МѢНЯТИ.**

МѢНАЮЩИЙ *дієприкм. у ролі ім.* (*той, хто займається розміном грошей*) міняйло: Повѣсть о ѡслици изь ослѣтємь. и о народѣ крычащємь сп͡сєнїи сн͡оу дв͡довымь. О выгнанїи пѣнязѣ мѣнающи(м) з храмꙋ (1556–1561 *ПЄ* 89).

МѢРА, **МЕРА** *ж.* **1.** (*засіб, предмет для вимірювання, зважування*) міра: и не держи мѣру кривую, великую – куповати, а малую – продавати (XVI ст. *НЄ* 19); ꙋста(в)уємъ абы… в мєстє(х) н͡ши(х)… в торъго(х) збо(ж)є всѧкоє продавати мєра абы была… ро(в)на то є(ст) абы была по(в)на бо(ч)ка (1566 *ВЛС* 11); Та́кжє: снꙋръ Тєсє́лскїи, наꙋго́лникъ, мѣра, про́ба, рѧ́дъ, Ста́нъ, порѧ́до(к), а́лбо канѡ́нъ (1627 *ЛБ* 41); Рє́чъ або́вѣм҄ є́сть нєпристо́йнаѧ, и на(д) вшєлѧ́кꙋю Нєсправєдли́вость на́горшаѧ, Двѣ ва́зѣ, а́бѡ двѣ мѣры мѣти, єднꙋ бол҄шꙋю дрꙋгꙋю мє́н҄шꙋю, на зрадли́воє ошꙋка(н)є и кꙋ шко́дѣ Бли́жнєгѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 97); congius, го(р)щокъ, мѣра, го(р)нєцъ (1642 *ЛС* 135); грѣшть (!)… кото́рыє ваго́ю, мѣрою, и ло(к)тє(м) ѡшꙋкивають кꙋпцо́въ (Львів, 1645 *О тайн.* 107).

2. (*кількість, величина, об'єм, розмір чого-небудь*) міра: А бочки на тот попєл мают быти роблєни, ꙗкъ того ѡбычай єсть, в тꙋю ж мѣрꙋ, ꙗк ꙋ Кодни в пана Сопиги робѧт (Краків, 1539 *AS* IV, 214); Дєла два спижаныхъ старыхъ… кꙋлѧ до ѡбєюхъ ѡ(д)ноє мєры ѡколо на двє пѧди и на г͡ пальцы (1552 *ОКЗ* 35 зв.); а кꙋлѧ до вси(х) тыхъ са(р)патино(в) в о(д)нꙋ мєрꙋ ꙗкъ кꙋричєє ꙗ(и)цє (1552 *ООвр.З.* 98 зв.); Тыхъ всихъ городє(н) которыє на мостꙋ стырє сто шє(ст)дєсѧ(т) ѡдна городнѧ

а сами нє в о(д)нꙋ мєрꙋ (1552 *ОЛЗ* 176); А маю(т) пи(л)новáти встави(ч)нє вє(с)по(л) во всє(м); мѣры тєсанꙗ камєнꙗ… и мꙋрованꙗ статє(ч)ного мєжи всєю чєлꙗ(д)ю и ꙋчнꙗми и(х), та(к)жє и строны стосованꙗ вáпна и всєи матєрии що до роботы мꙋлꙗ(р)скоє налєжи(т) (Львів, 1598 *ЛСБ* 324); Съпротивоси́лный: Равноси́лный. Такóи жъ рóвнои ваги, мѣры, мóцы бꙋдꙋчїй (1627 *ЛБ* 128); нє самы́є ти(л)ко пóкармы, алє тéжъ и мѣра и́хъ вєли́каꙗ ѡ́стрыє ср(д)ца нарꙋшáє(т) и тꙋпи(т) (серед. XVII ст. *Кас*. 64 зв.); Дóлгость вѣка одногѡ бꙋдєтъ мѣла л҃. локóть, а ширóкость чоты́рє ровна бꙋдє мѣра всѣхъ вѣкъ (серед. XVII ст. *Хрон*. 103); Подˢ одноє́ю мѣрою оучинéны бꙋдꙋтъ вси опóны (Там само); **въ мѣру** – відповідно до: нєвѣста… дала оучини́ти зˢ мѣди óбразъ Х҃въ, вˢ мѣрꙋ взрóстꙋ Хв҃а (Київ, бл. 1619 *О обр.* 17); а мéртвы(и) Въскрéснꙋтъ єдини́мъ Вóзрастомъ, стáрыи; и молѡды́и; нє вє(д)лє лѣтъ свѡи́хъ; но вˢ мѣрꙋ възраста хв҃а (Чернігів, 1646 *Перло* 144 зв.).

3. (*одиниця вимірювання*) міра: маєть мєрєно быти ѡт Городєльца до Клєвєцка и ѡпать тꙋю мєрꙋ вымєривши и тою ж мєрою взꙗти мєрити ѡтъ рєки Тꙋрьи,… и ꙗкъ мєра стала…, такъжо долгаꙗ мєра маєть стати ꙋ дꙋбровꙋ…, гдє Бєрєзоваꙗ стрꙋга впала в Тꙋрю (Мизове, 1537 *AS* IV, 99); ꙋста(в)уємъ… абы была по(в)на бо(ч)ка в которо(и) бо(т)це (!) має(т) бы(ти) чотыри ко(р)цы мєры нашоє дво(р)ноє ро(в)ныє бє(з) вє(р)ху и трасє(н)ꙗ алє по(д) стры(х) котораꙗ мєра має(т) бы(ти) вымєрєна ꙋ ви(л)ни… а при собє має(т) мє(т) враꙗ(д) мє(ст)ски(и) (1566 *ВЛС* 11); а ланъ волны(и) шолътискии з обшаромъ к тому лану которы(и) то ѡбша(р) маєтъ бы(ти) на шєсть ѡтринъ тамошнєє мєри (Пиянь, 1592 *ЦДІАЛ* 131, 615); За ѕ҃ мѣ(р) су(к)на бризинъского по вї҃ гро(ш) мѣра (Львів, 1594–1595 *ЛСБ* 1041, 6); и броны су(т) до(л)го(ст) и широта и высоко(ст) єго и мѣри(л) му(р) єго сто и соро(к) и чотиры ло(к)ти мѣри чоловѣчєи (XVI ст. *КАЗ* 659); Грани́цєю обвєсти вˢ áркꙋшꙋ папѣрꙋ, Котры(м) до выличє(н)ꙗ нѣхтъ нє нáйдє(т) мѣрꙋ (Київ, 1618 *Вѣзер*. 16); Кóблъ, или кобéлъ: Корéцъ, мѣра (1627 *ЛБ* 53);

місцеві одиниці вимірювання сипких тіл: **Берестейская мѣра**: маю дати на тꙋю комагꙋ мꙋки корєц ржаноє Бєрєстєйскоє мѣры (Городище, 1551 *AS* VI, 108); **Володавская мѣра**: маю дати на тꙋю комагꙋ… корєцъ крупъ Володавскоє мѣры (Городище, 1551 *AS* VI, 108); **кієвская мѣра, мера києвская**: А тыи мнѣ люди давали осмъ вѣдеръ меду кіевское мѣры (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/ VI, 10); кнзъ Воронєцки(и)… взялъ… //… жита молочоного мєры києвскоє сто, проса мѣ(р) сорокъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 75–76); **мера житомирская**: збо(ж)я было: жита коло(д) три, пшєници по(л)торы колоды мєры житоми(р)скоє (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); **мера Ковелъская**: Продал Єго Милостъ мнє жита сто лаштов, а в кождый лашть по двадьцати и по пєти мацъ мєри Ковєлъской водлє ѡбычаю, ꙗко в мѣстє Ковєлскомъ мєраꙗт, маєтъ дати (Вільна, 1555 *AS* VII, 9); **мера Олыцкая**: а новинъ на пять мац мери Олыцкое, кгвалтовне поорали и тотъ кгрунтъ з посесыи спокойное… вытеснули (Луцьк, 1614 *АрхЮЗР* 1/VI, 445); **мера Торчинска**: И ѡ(т)да(в)ши єму на то(т) рокъ помєнєны(и) до рукъ єго тую всю

спо(л)на сто лашто(в) жита мєрою То(р)чи(н)скою, на кожьды(и) лаштъ по пє(т)надъцати мацъ, повинє(н) за(с) буду тоє всє жито на комягахъ своихъ вла(с)ны(х)… ѡ(т)провадити (Володимир, 1584 *ТУ* 205); **мѣра (мера) Володимирская** (**Володимерская**): а кꙋ томꙋ єщє мают ємꙋ дат ꙋ Володавѣ на комаꙿгꙋ по полтора корца мꙋки иржаной, мѣры Володимєрскоє (Володимир, 1545 *AS* IV, 421); маєт Єго Милость дати… по маци горохꙋ мєры Володимирскоє (Володимир, 1552 *AS* VI, 121); **мѣра Вѣницкая**: а дванадцать загородниковъ, которые ку огородомъ своими и роли маютъ, къ тому млынъ о дву колахъ, съ которого на кождый тыждень вымеру приходило збожья вшелякого по чотыри третинники, мѣры Вѣницкое (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 123); **мѣра Луцка**: выдалъ… тому жъ Богушеви… пшеничное муки две мѣри Луцкихъ (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 38); **мера Овруцкая**: на которых нивах засевается збожя меры Овруцкое ведер осмънадцат (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 289); **холмьская мѣра**: а дани в Сошнє ѡсмънадцат вєдєръ холмьскоє мѣри (Кошир, 1502 *AS* I, 148).

4. (*плата збіжжям за змелювання зерна*) мірка: А маєть ѡн тот замокъ… (дєржати)… зъ млыны и зъ их мєрами (Берестя, 1508 *AS* III, 56); Млыны ѡдинъ по(д) мєстомъ на рєцє богꙋ… дрꙋги(и) по(д) мєстомъ на рєцє вєницы… трєти(и) в сєлє мєзаковє… двє колє на мливо… идєть ѡтъ млива мєра дєсатаа с тыхъ… трєтаа млинарꙋ (1552 *ОВін.З.* 134); которое млынарство у млыне Голешовскомъ с третею мерою… за куплею своею у пушкаря луцкого… держал и вживал есми от часу на себе немалого (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 270); а в млыне нашом Селецком на потребу его дворную… без меры и черги пану Иваницкому, поколь тую заставу нашу держати будеть, молоти всякую пашню… волно (Сільце, 1580 *ПККДА* I-2, 156); в млине… в пятницу мѣра вся на манастыръ в кождом тыждне (Четвертня, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 477).

5. Міряння, вимірювання: а оттоль дубровою межи дорожкою, которая идеть с Подъгаец до Киверец,… праве по половицы дубровки пускаючи до проробков, а половицу к дорозе, посередине, якъ гдѣ мѣра вказала, копцы есмо покопали (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 368); тєра(з) жє мѣрмы бы намнє(и) ꙗ розꙋмѣю ѡ мѣри на твою вѣрꙋ з ѡхотою прєстанꙋ ѡзми ѡво твои гроши (XVI ст. *Розм.* 57); Аріѳмєтіка: Числи́тє(л)наа. хꙋдо́жєство ꙗ(ж) съчисла́ти число. Наꙋка ли(ч)бы. хи́тро(ст) мѣры. фо́ртє(л) рахова́на (1627 *ЛБ* 179); нє чини́тє ничо́гѡ прєвро́тногѡ… вˢ ва́зѣ, и вˢ мѣрє, ша́ли справєдли́вы и ро́вны нєха(и) бꙋдꙋ(т) (серед. XVII ст. *Хрон.* 123).

6. (*виміряна й зазначена на місцевості межа, границя*) міра: до того часу, ни(м) скутокъ сво(и) тая справа ѡ(з)мє(т), тыхъ кгру(н)товъ уживати поза мєру и копцы (1599 *ККПС* 112).

7. *Перен.* (*величина, сила вияву чого-небудь*) міра: и хочу то твоє(и) мл(с)ти таковою (ж) мѣрою приꙗзнью и послꙋгою бра(т)скою заслꙋгова(ти) в чо(м) са коли бꙋдꙋ по(т)рєби(з)нє твоєи мл(с)ти… годи(ти) (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); і҃с х҃с с҃нъ б҃жїй… тєпєръ ма́єтъ быти южъ пото(м) триоумфъ по(д)вышˢшєный та́къ ба́рзо, ижъ що́колвєкъ

бы́лъ оутратилъ двоа́кою мѣрою маєтъ бы́ти ємоу ѡ(т)да́но (поч. XVII ст. *Проп.р.* 113 зв.).

8. *Перен.* (*значення, вага, важливість*) міра: И Киприа́нъ вˢ ли́стє и҃. Кни́гъ .г҃. Сєбє ро́внє зˢ Стє́фа́номъ Єп(с)копомˢ Ри(м)скимъ, вˢ справова́нью цр҃кви, вагꙋ а́лбо мє́рꙋ дє(р)жати твєръди́ть (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 14 зв.); В гла́вѣ г҃ свѣ(д)чи(т). нє дивꙋйсѧ жє(м) ти рѣкль потрєбно є(ст) тобѣ абы(с) сѧ оуродиль з высокости. алє нє вѣдаєшь ѡ(т)ко(л) приходи(т) и далєко идє(т). ѡ вєликаго шалє(н)ства Макєдонˢскаго, и и(х) наслѣ(д)нико(в). ꙗко вѣдати могѫ(т) глꙋбинꙋ дх҃а ст҃го и мѣрꙋ исхождєнїѧ єго (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 49 зв.).

9. *Перен.* (*критерій оцінки людських учинків, справ*) міра; мірило: вˢ которꙋю мѣроу мѣритє ѡтмѣритсѧ вамъ (1489 *Чет.* 291); У котрую мѣру мѣрите, выдмѣритъ ся вамъ (XVI ст. *НЄ* 149); которою мѣрою боудєтє мѣрити ѡ(т)мѣритˢсѧ ва(м) (1556–1561 *ПЄ* 38 зв.); Которым бо судом соудітє судят вам а которою мѣрою будєтє мѣріти ѡ(т)мѣрітьца вам (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 49); тєды таковыи нєхай сѧ ты(ж) такои мл(с)ти ѡ(т) х҃а сн҃а бжїа надѣваєть абовѣмь котрою мѣрою мѣритє тоєю мѣрѫ ва(м) ты(ж) ѡ(т)мѣрать (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 59 зв.); и ꙗ́къ са́ми вы́слꙋхаємо, та́къ и вы́слꙋхани боудємо… кг(д)ыжъ ꙗко́ю мѣрою мѣришˢ, ѡ(т)мѣрєно боу́дєтˢ и тобѣ (Острог, 1614 *Тест.* 159); Пода́лєсъ на́мъ вˢ Рѡ́ссіи зна́ти вˢ ча́сахъ мѣрꙋ, Вˢ чо́мъ пока́жємъ ѡ(т)стꙋпнымˢ фалшъ и́хˢ и нєвѣрꙋ (Київ, 1632 *Євх.* 296); на́съ ѡбража́ють, вы́стꙋпки ѡ(т)пꙋска́ймѡ… Єсли́ жˢ мы нє ѡ(т)пꙋстимѡ, ѡ(т)пꙋщє́нїѧ тєжˢ нє достꙋпимѡ: Понєва́жˢ кото́рою мѣрою мы мѣримѡ, то́єю жъ и на́мъ ѡ(т)мѣрєно бꙋдєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 58); А́вва нєпостижи́мый, бг҃ъ прє(д)вѣчныхъ вѣкѡвъ, Розꙋмновѣчною всѣхъ ѡбда́рилъ чловє́кѡвъ Словє́сною дш҃єю; сˢ котро́и похо́дитъ Єдновла́сно(ст) всѣхъ смыслѡ(в), бовѣмˢ ѡна ро́дитˢ На́ймєншїє аффє́кта, ѡбоихъ стро́нъ мѣры (Львів, 1642 *Бут.* 4).

10. *Перен.* Взірець, зразок: Тꙋтъ тєды ста(в)ши вопроси(л) бы(х) ва(с), зго́дꙋ вѣры важꙋчи(х): что є(ст) стєпє(н) совє(р)шєнїѧ, ѡ которо(м) дєониси(и) рє(к). а́лє вѣмъ и(ж) нє то(л)ко ѡ(т)повѣдѣти ми си́лы совє(р)шєнїа мѣры нє можєтє, а́лє нє зна́ю самыє го́лыє слова дєѡни́сїє(м) рєчє(н)ныє, єсли коли вˢ книѕѣ єго проходили єстє (1598 *Виш. Кн.* 271 зв.); А нє то(л)ко ко блг(д)ти дх҃а ст҃го приво́дачи(х) пора(д)ка(х) мѣры, єсли ва(с) вопрошꙋ ѡ(т)повѣдити ми нє мо́жєтє, а́лє и ѡ(т) ты(х) па(т) тєлє(с)но ꙋзаконє́ны(х) стєпєнє(и), ѡ нєвыпо(л)нєню и(х), є́гда ва(с) вопрошꙋ, Соромѣтисѧ бꙋдєтє (Там само).

11. *Перен.* (*те, що визначене, відміряне як відплата за вчинки*) міра: а такˢ жє и сами собѣ // свѣ(д)читє. ижє єстє сн҃овє тыхь которыи побили пр(о)р(о)рки. выпо(л)нитє и вы такˢ жє мѣроу ѡ(т)ѻ҃цєвь (1556–1561 *ПЄ* 99 зв.–100).

12. (*певна вікова межа, рівень*) міра: А за́сь Х҃с… хотачи́ нась… оуча́стниками мѣти… но́вый ты́жъ на́мъ по́кармъ на́шємꙋ ѡ(т) рожєню присто́йный назначи(л), и ꙗ́кобы члч(с)во до доскона́лого мѣры възраста по́лности… могло́ тымъ… приходи́ти (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 177); Въ аравїи пи́шꙋ(т) Пта́ха єдино́го быти на свѣтѣ, фини́ѯа. Кото́рїи… ꙗко

хробачо(к) бѫ́де(т) напе́рвѣй. пото(м) ꙗко голоу́бокˢ, а(ж)… пріїйдетˢ ко своєй мѣрѣ. Бꙋ́деть ꙗко ѡре́лъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 44 зв.).

13. (*межа допустимого*) міра: Нехай же того Ѳилялетъ и жаденъ иный не твердитъ, абы Анътиохейский соборъ таковымъ умысломъ тотъ канонъ мелъ постановити, ижъ хотя бы ся што о Пасце и поблудило албо зъ меры // выкрочыло, жебы вже того поправити не годилося: шаленство бы то было великое – видечи явный блудъ, а не смети его поправити! (Вільна, 1599 *Ант*. 777–779); і псо́ты лю(д)скїи прєвы́сѧ(т) мѣрꙋ (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 31); Вѣ́дає(м) бо́вѣмъ и́жъ та́ѧ че́сть… //… само́мꙋ Бꙋ҃ приналє́житъ, ѡпро(ч) кото́рого и́ного Ба҃ нє зна́ємъ, анѣ хва́лимо богѡвъ чꙋжи(х), а́нѣ вˢ вєлбє́ню Сты҃́хъ… замѣрєныи грани́ци пєрєска́кꙋємо, а́лє мѣрꙋ вˢ то́мъ захо́вꙋємо (Київ, бл. 1619 *О обр*. 92–93); Та́кжє и зло́тникˢ а́лбо срєбродѣлца, вˢ пе́внꙋю мѣрꙋ го́рнъ розпала́єтъ, бо єсли збы́тнїй ого́нь бꙋ́детъ, розпꙋститˢсѧ и розплынє́тˢсѧ, и зги́нєтъ сре́бро и зло́то (Вільна, 1627 *Дух.б.* 232); **безъ (без) мѣры (мѣри) – а)** (*безмірно, у великій кількості*) без міри: Простє(р)ль ааронъ рꙋкꙋ на єѕєра и по́токи. а кг(д)ы та(к) вˢчини(л). повˢста́ли жабы бє(з) мѣры. и закри́ли вˢши(ст)кꙋ зємлю єгѵ́пє(т)скꙋю (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 18 зв.); Бо є́дны Пе́рла зˢ ко́штомъ нє ѡшацова́нымъ Нєсли Па́нꙋ пода́рокъ, зˢ ска́рбꙋ дарова́нымъ Хрѵсолі́сы, Смара́гды, Ꙗ҆спи́сы, Шафѣры, Дїаме́нты, Кора́лѣ нєсли та́мъ бєз мѣры (Київ, 1632 *Євх*. 304); **б)** (*надмірно, понад міру*) без міри: абовѣмь хто нєправ(д)ою ходи(т) то(т) вши(ст)ко злоє чини(т). нєпра(в)да хочє(т) чꙋжєи має(т)ности блоудꙋ прєлюбодѣйства оупїтисѧ без мѣри або исти (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 113 зв.); Що на(д) мѣрꙋ то грѣхъ: нє ви́нˢно вино. алє па́нство прокла́то. То́жъ розꙋмѣй ѡ мєдꙋ, малˢма́зїи,… и ѡ горѣлцѣ, и вса́кїй // напо́й, єсли бєз мѣры: то… калѣцтво… дꙋши, и тѣлꙋ тво́ємꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.–5); **бєз мѣрї** – (*безмірно, дуже сильно*) без міри: Нє оустала Побожность и сталость оу Вѣрѣ Хоть прєнаслѣдованьє а́х тєрпиш бєз мѣрї (Венеція, 1641 *Анаф*. 22); **въ (в) мѣру – а)** те саме, що **по мѣрѣ**: и за(с) длѧ того прѧ(ж)кою замыкає(т) чєрєво, стѧгнꙋвши мо(ц)но, да вˢ мѣрꙋ наладꙋє(т) тꙋю шкꙋтꙋ, или комѧгꙋ оутро́бнꙋю; бо кг(д)ы єє пєрєла(д)ꙋє(т), тогда оу(м) сно(м) и лѣностїю погрꙋжає(т)сѧ, и оу́тапає(т). а єгда в мѣрꙋ брємѧ наложи(т), тогда лацно плывати можє(т), то є(ст) мл҃тисѧ чита(ти), бє(з) заба́вы сна (п. 1596 *Виш.Кн*. 234); **б)** (*як годиться, як належить*) у міру: Прѣвъє оу́бо да бꙋ́дє(т) прочита́тє(л) искꙋсє(н) въ чте́нїи. бѣ́глы(и) и бы́стры(и) в зра́кꙋ. нє по(в)тарѧючи и заи(к)аючисѧ на ѡ(д)ной рѣчи двакро(т) или́ три, а́лє в мѣрꙋ ро(в)но слово(м) по пꙋти рєчєнїй изъѡбра́жєнˢны(х) да стꙋпає(т) (1599–1600 *Виш.Кн*. 201); **вышей мѣры** – понад міру: Велик єсть бог, судія грозный всему свѣту, пред которым ста́нут папы того вѣку, кото́рые смѣють Христова декрета велце зневажати для марного злата, ламлючи кано́ны и вызна́нье вѣры, и вла́сти шука́ють, яже вышей мѣры (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Вмѣсто власяни́ци царскіи поръфиры, одѣяніє их, яжє вышей мѣры (Там само, 83); **мѣру пребирати** – міру перебирати: Ла(т)восмо знашли таки́є лю́дє кото́риисѧ ѡ(т) покармовъ тꙋчачи(х)

тѣло… по(в)стагáли, нѣ́жъ… оуживáли… Лáтвѣй и ѡ такóвыє, котóрыє… всєго собѣ заборонѧ́ли; нѣжли ѡ такóвы(х) котóрыи бы в оуживáню пóкармо(в) з ѡкáзїи поратовáнѧ злóго здорóвѧ, а мѣры слꙋ́шнои нє прєбирáли (серед. XVII ст. *Кас.* 65 зв.); **мѣры не маючий (маючій, маючїй) –** безмірний: Нєпрєбы́тый абóвѣмˁ тáмъ пáдолъ; и мѣры нє мáючаѧ прóпастˁ (Львів, 1642 *Час.Слово* 273 зв.); бєзˁмѣрный, мѣры нє мáючій (1596 *ЛЗ* 29); Бєзмѣрный: Мѣры нє мáючїй (1627 *ЛБ* 6); **надъ мѣру – а)** безмірно: тыє гори которы(х) є(м) са(м) до(з)налъ вєликими на(д) мѣрꙋ снѣгами оплываю(т) (1582 *Кр.Стр.* 43 зв.); Ї҃сє нш҃ъ, ви́ж(д)ь враги лю́тыѧ нáдъ мѣрꙋ, Узбрóєны и на нáсъ, и на нш҃ꙋ Вѣрꙋ, И вы́бавъ нáсъ, и храни ѡ(т) всѣ́хъ и́хъ навѣ́тѡвъ (1625 *МІКСВ* 133); **б)** те саме, що **не въ мѣру**: Бынамнѣй нє бꙋдꙋ цєнити надъ мѣрꙋ повѣмъ скажꙋ тобѣ разъ даси сємна(д)ца(т) штибровъ и полъ єсли сѧ подобáєть (XVI ст. *Розм.* 27); Прєвъзложéнїє:… Гды пєрєймꙋ́ємо рéчъ словáми // на(д) мѣрꙋ, и на(д) подобéнство, тóєстъ, áлбо нáзбы(т) вєли́кꙋю, áбо нáзбытъ малꙋ́ю (1627 *ЛБ* 91–92); ґды жъ ты́и Гѵ́мны Цр҃кви вˁсхо(д)нєи… бꙋдꙋчою лáскою Дх҃а Пр(с)тáгѡ в ни́хъ што бы крóмѣ цнóты, лю́бо на(д) мѣрꙋ, любо мнѣй нижъ слꙋшна и пристóйна в чл҃кꙋ найдовáлосѧ, оугашáют, и всє в мѣрꙋ во(з)раста дх҃óвногѡ привóдѧтъ (Київ, 1631 *Тр.ц.* 2 ненум.); збꙋдовáлъ брáмы з кáмєньѧ надˁ мѣрꙋ высóкїи (серед. XVII ст. *Хрон.* 363); **не въ мѣру** – (*надмірно*) над міру: ꙗкъ бы́ пєрєстáть: бо вжє плáчємъ мнѡ́го. И нáдъ мѣрꙋ, нє вˁ мѣрꙋ, а єднáкъ ничóго Плачь н҃шъ… плáчˁ сирóтъ, вдовˁ, болю Нє оуимꙋ́ютъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 4); **по мѣрѣ –** (*помірно*) у міру: Нє борóни(т) на(м)… Ї҃с, ижь бы́(х)мо нє мáли старáтисѧ ѡ покармѣ тєлéсно(м), єдно и(ж) бы(х)мо чини́ли всє… по мѣрѣ… що ко(л)вє(к) чини дóброє єдˁно оу мѣрѣ и(ж) быстє б҃а нє прогнѣ́вали… вє(д)лє мо(ж)ности и си́ли роби́ти (1645 *УЄ* № 32, 80 зв.); **презъ мѣру** – те саме, що **не въ мѣру**: ѡ(н) стары(и) смо(к) ро(з)вѧза(н) бꙋдꙋчи, свои(м) фо(р)тєлє(м) дáвны(м) гóрдостю óного звѣ(л), котóрій ꙗко ада(м) в раи поча(л) прє(з) мѣрꙋ… на(д) всѣ(х) сѧ выноси́ти и ѡ(т)щєпи(в)ши(с) новы́и є́рєси… станови́ти (Вільна, 1596 *З.Каз.* 41); **черезъ мѣру** – те саме, що **не въ мѣру**: авксєнъ гл҃єть которы(и) чл҃къ чєрє(з) мѣрꙋ прїємлє(т) часто ко(м)ѳарꙋ… сѣдъ станє(т)… и ѡ(т) то(г) сє(ди)на скоро ꙗви(т)сѧ (XVI ст. *Травн.* 140); **у мѣрѣ –** те саме, що **по мѣрѣ:** Ла(т)восмо знашли таки́є лю́дє котóриисѧ ѡ(т) покармовъ тꙋ́чачи(х) тѣло… по(в)стагáли, нѣ́жъ… оуживáли… Лáтвѣй и ѡ такóвыє, котóрыє… всєго собѣ заборонѧ́ли; нѣжли ѡ такóвы(х) котóрыи бы в оуживáню пóкармо(в) з ѡкáзїи поратовáнѧ злóго здорóвѧ, а мѣ́ры слꙋ́шнои нє прєбирáли (серед. XVII ст. *Кас.* 65 зв.).

14. Підстава, причина: справа… пото(м) на рєлꙗции зоста(в)ши в лѣмѣтацию впала, в которꙋю то справꙋ и всѣ ро(з)ницы и зашътьє наши которыє мєжи нами зъ ꙗкоє кольвєкъ мѣры и въ ꙗко(м) кольвє(к) стопъню… были, и(з) єє всѣми поступками… на ꙋгодꙋ ро(з)-нꙗли (Острог, 1596 *ЛСБ* 307, 1); Тєды съ тоє мѣри розмаите ся // менуютъ: называютъ се ариянами, отъ нечестиваго оного Арія, иншии засъ Савелиянами отъ иншего геретика оного… Савелія (Єгипет, 1602 *Діал.* 52–53);

с тоє то(г)ды мѣры проси(л) ѹмоцованы(и) поводовъ абы длѧ такоє нєпора(д)ноє моцы бы(л) то(т) ѹмоцованы(и) // позваноє стороны ѡ(т) справы ѡ(т)тѧты(и) (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II, 4052, 29–29 зв.); плывѹчи бовѣ(м) з ва́ми на то(м) широ́ко(м) мо́ри, нє вѣдаю зˢ ѧки(х) мѣ(р) послизноу(в)шисѧ, на само́є вѣ(ч)ноє згибєли дно вы́па(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 13); з многи(х) мѣ(р) барзо того дохожѹ, и дорозѹмѣваюсѧ, жє є(с)ли коли ѧ(к) по(д) то(т) ча(с) проти(в)ко васъ право(с)лавны(х) ба(р)зо сѹровє пов̑стали: лє(ч) сподѣваюсѧ, и(ж) пн҃ъ Збавитє(л) нє ѡ(с)тави(т) Ва(с) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451); которыхъ то мы на томъ местцу зараз поймать не смели з тыхъ меръ, же они з ручницами поготовю были (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 81); до того вольныхъ паствискъ добыткомъ ихъ вшєлѧкимъ и подданыхъ ихъ… въ толоцє бѹдѹчихъ, и вольного мєльтѧ вшєлѧкого збожа ихъ бєзъ чєрги и мѣрочокъ въ млынахъ моихъ… єсли бы ихъ млынъ зъ ѧкои кольвєкъ мєры ваковати мєлъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 75); **въ (в) той мѣрѣ** – (*через те, у зв'язку з цим*) з тієї причини: Припомина́є(т) гъ҃… и(ж) єсмо сѫ(т) вˢ то́й мѣрѣ глоу́пˢшїи нѣ(ж)ли ты́и пˢти́цѣ (1645 УЄ № 32, 81); А я на то тобѣ откажу, ижъ мы в той мѣрѣ рыхлѣй помылитисе можемъ, бо Жыдове, водлугъ законного предания, пилне стерегутъ того мѣсяца первого, // справуючысе водлуг бѣгу лунного небесного, а не водлугъ личбы дней (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 143–144); понєва(ж) ѧ хѹ(л)ни(к) ѧвлѧюсѧ ва(м) кни(ж)нїци в той мѣрѣ жє ѡ(т)поущаю грѣхи. и що сєбє ро(в)но бг҃ѫ чиню ѡ(т)повѣжьтє ми. що є(ст) лѣпшєє. и поспѣшнѣишєє оучинїти то єсли жє бы(х) рѣ(к)ль ѡ(с)тавлѧю(т) ти сѧ грѣховє твои или оустань а ходи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 129 зв.); **съ (с) тых мѣръ** – те саме, що **въ той мѣрѣ**: И на о́ко видѣломъ то, же с ты́хъ мѣръ, хро́момѹ, за до́брє здоро́вого на за́водъ, нѣмо́мѹ за красомо́вцѹ на спо́ры, и ономѹ жабра́кѹ, чюжоу́ю кроле́вскѹю на своє лицє вклада́ючомѹ пєрсо́нѹ, ма́ломъ нє бы́лъ, або и бы́лъ подо́бный (Острог, 1598 *Отп.КО* 2 зв.); Слѹшнє те́жъ сˢ ты́хъ мѣръ и присто́йнє и тѹю мою Бе́сѣдѹ ѡ(т) Пла́чѹ зача́ти, и Пла́чѹ васъ оучи́ти. Ґды́жъ ба́рзосмы до смѣ́хѹ и свѣцки(х) крото́филь скло́нны и похо́пны (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 7); **съ (с) тоє (котороє) меры** – те саме, що **въ той мѣрѣ**: Где бы теж… шло о кгрунт альбо о потоптанье збожя и починенье якое шкоды,… теды тые мают быт за коштом нашим, а што бы с тое меры панове арендаре шкодовали, нагородити им будем повинни (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 163); Ку тому и лисъты четыры владыки Володимеръского, которые Ѳилялетъ положылъ былъ въ своихъ книжкахъ – съ которое меры уросли, и яко а на што одъписываны, достаточъней теперъ зъ моего писма, а нижъ зъ Ѳилялетовы баламутъны, зрозумети можешъ (Вільна, 1599 *Ант.* 663).

15. Вл. н., *ч.*: Жаданъ Мѣра (1649 *РЗВ* 164).

◊ **въ мере** – придатний до використання: Трєти(и) єстъ ставъ за (д)во(р)цомъ спѹстнымъ кг дѹнаєвѹ грєблѧ новаѧ высока вдолъжъ сто сажонъ нижъли на(д) двохъ мєстъцохъ нє заправълєно ѡдно форостомъ закидано. За тою жъ грєблєю к дѹнаєвѹ єстъ чєтвє(р)ты(и) ставъ спѹстны(и) которы(и) вжє в мєрє стоить (1552 *ОКр.З.* 153 зв.); **въ (в) таковой (той) мѣрѣ**

(мере, мери) – таким чином, таким робом: Што я к рукамъ своимъ вземши, а в томъ заховываючися подле звыклости и бѣгу в таковой мере правъ посполитыхъ земскихъ,… //… записую и оправую малъжонце моей… все внесене ее (Шумбар, 1552 *АрхЮЗР* 8/III, 28–29); кгды есмо твоей мил. дома не зостали, нашодчи твою мил. на рынку, хотели есмо с твоею милостю в той мери розмовити, але твоя мил., не слухаючи нас, шол до дому своего (Володимир, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 432); Намъ всѣ́(м) вˁ той мѣ́рѣ, приˁкла(д) до́брый сˁ се́бє пода(л): Абы ко́ждый зˁ ва(с) оучтиˁво(ст) ро́дичѡ(м) ѡ(т)да́лъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 87); Прожно теды въ той // мѣрѣ отступникове на святого Фотіа клевечутъ и кламливе въ томъ схисму задаютъ ему! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 736–737); **зо всѣхъ (вшелякихъ) мѣръ** – (*з будь-якого боку*) з усіх поглядів: не естемъ повиненъ зо вшелякихъ меръ отказовать, але, слышачи таковый позовъ, по мене поднесеный, почуваючися быть въ невинности своей,… не въ обычай правный, даю о собе справу (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 305); ꙗки́єсь зо всѣхъ мѣръ проти́вныє на́мъ гре́чєской рєлѣи людємъ… ча́сы настоупи́ли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 2); та́къ и б҃гъ, ты(х) кото́рыє сѧ на́збыть пого(р)шили, нє з вєли́кою при́кростю приво́ди(т) до полѣпшє(н)ѧ, // а́лє ти́хо и пома́лꙋ. догожа́ючи зо всѣ(х) мѣ́ръ абы нєба(р)зѣй наро́ушити, анѣ тє(ж) жєбы бо́льшей блꙋди́ли (Острог, 1607 *Лѣк.* 28–29); **зъ жадноє мѣры** – жодною мірою: Азажъ не видимо, же посполите духовные або кревныхъ, або захованыхъ приятелевъ, або слугъ своихъ на добра духовные такъ хутливе подвизаютъ, же тежъ иншій, хотя того годнѣйшій и способнѣйшій, толко же имъ зъ жадное мѣры не суть обвязани, до нихъ ся тиснути не могутъ? (1603 *Пит.* 29); **мѣра здрѣницъ очій** – здатність сприймати, розуміти: Ани всю глꙋбинꙋ сла́вы сво́єи показа́лъ: ле́чъ ꙗ́къ мно́гѡ змѣсти́ла мѣ́ра з(д)рѣницъ очі́й и́хъ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 124); **на мѣре своєй** – у належному стані; як і має бути: знати даємо и(ж) кды милостивы(и) бо(г) да(ст) и то(т) хра(м) божи(и) доко(н)чи(т)сꙗ и будє(т) на мѣрє своє(и) а вш҃а мл(с)ть смо(т)ритє и(ж) правило свєты(х) ѡтє(ц) кажє(т) што нє подобає(т) мꙋжє(м) вокупє зъ жєнами и съ дѣвками ꙋ во(д)но(м) мѣстци стоꙗ(ти) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); **по мѣрѣ (мѣри)** – **а**) настільки, наскільки: А на(д) таковꙋю ра́дость;… вˁ цр(с)твѣ Нб(с)номъ, оузрѧтъ Бг҃а; и́лє то́й са́мъ дастьсѧ имъ ви́дѣти; по мѣри ꙗкѡ мо́жє дꙋша́ створе́наѧ ви́дѣти: нєсворо́ногѡ… Бг҃а (Чернігів, 1646 *Перло* 161); **б**) відповідно до: Тако(ж) и до ва(с) про́сты(х) и нєславныхъ во моємъ цр(с)твѣ, мо́влю, а́щє па(д)ши покло́нитє ми сѧ, зна(и)дꙋ ѧ по вашє(и) мѣрѣ и простотѣ чи(м) ва(с) ѡбога́чꙋ, и вˁ пре́лє(ст) моєго вѣка оуплꙋтаю (1599–1600 *Виш.Кн.* 207); розˁшихова́лъ и́хъ на пѡ́лˁки, ꙗ́ко моу́дрий ге́тма(н) во́иско; и поста́вилъ и́хъ… по мѣрѣ дарова́ниѧ ко́ждо и́хъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3); **подъ тою мерою** – з такою умовою, із таким застереженням: панъ Сємєнъ Ѡлизаровичъ… записал тоє имєньє… к манастырꙋ к Дєрманю под тою мєрою: єстли бы хто ближний кнѧзѧ Юрєвъ хотєл за тоє имєньє пѣнѧзи ѡтложити… тогды бы тоє имєньє мєл к своєй рꙋцє мєти (Луцьк, 1511 *AS* III, 91); **съ кождое мѣри** – за всяку ціну: А наболшей гдѣ колвекъ одно естъ што скубсти, тамъ ся горнутъ, тамъ

ся тиснутъ, тамъ съ кождое мѣры старане чинятъ, якобы свои прапорцы ростягнути могли (1603 *Пит.* 95); **ув одной мере** – однаково; без змін: А так мы… на томъ листє ѡписѹємъ, иж кнѧзь Андрѣй… з родѹ, з молодости лєт своихъ… смыслѹ и розѹмѹ прирожєного, людского нє мєл и то никгды нє было, абы коли которого часѹ мєл к розѹмѹ прийти, алє завшє так ѹ в одной мєрє… бєзъ смыслѹ был (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); **жадною мѣрою (мерою)** *див.* **ЖАДНЫЙ**.

МѢРЕНЬЄ *с.* Міряння, вимірювання: на томъ єсмо ѡставили ѡ тыє зємли, ѡ которыхъ Ихъ Милости мєжи собою спор маютъ:… на ѡбєдвє сторонє ровно лыкомъ розмєрити и копцы закопати,… //… ино вжо ночь была и длѧ того єсмо ѡтложили тоє мѣрєньє до заѹтрѧ (Ковель, 1537 *AS* IV, 103–104).

МѢРЗЕНЫЙ *див.* **МЕРЗЕНЫЙ**.

МѢРИЛНЫЙ *прикм.* Мірильний, вимірювальний: agina, гво(з)дь мѣри(л)ны(й) или язычо(к) (1642 *ЛС* 75).

МѢРИЛО *с.* (*прилад для вимірювання*) мірило: aequamentum, мѣрило (1642 *ЛС* 72); bilanx, вѣсило, мѣрило (Там само, 102).

МѢРИТЕЛЬ, МИРИТЕЛЬ, МѢРЫТЕЛЬ *ч.* **1.** (*той, хто вимірює що-небудь*) міряльник: thalassometra, мѣритє(л) моря (1642 ЛС 397).

2. Землемір, мірник: ꙗрошѹ мѣрытєлю гр(ш) ма҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 16); Михаи(л) мѣри́тє(л) мѣста виза(н)тїи. або нова́го ри́моу показа(л) констан҃тинѹ ꙗ́ко ма́є(т) заклада́ти стѣноу єго (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 372 зв.).

3. *Перен.* Мірило, визначник: Тѹт жє оуважа́й собѣ ѡ чл҃вчє, дѡ́бра и да́ры бѡ(з)кїи, та́к вєли́кїи и ди́вныи. Нб҃ѡ сли́чнє и прєкра́сно звѣзда́ми оугафтова́ноє; покро́въ тєбѣ… А мѣсѧць ча́сѡвъ мири́тєль, и показа́тєль (Чернігів, 1646 *Перло* 4).

МѢРИТИ, МЕРИТИ, МЕРЫТИ, МѢРІТИ, МѢРЯТИ *дієсл., недок.* **1.** (що, чим і без додатка) (*визначати величину чого-небудь*) мірити, міряти: Єстли жъ преоръ не всхочетъ имъ верѣти, тогды мешчане маютъ жито подъ его сведомомъ в колоду мерыти, а не в его четвертку, и мыто отъ колоды давати (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); маєть мєрєно быти ѡт Городєльца до Клєвєцка и ѡпѧть тѹю мєрѹ вымєривши и тою ж мєрою взѧти мєрити ѡтъ рєки Тѹрьи (Мизове, 1537 *AS* IV, 99); Хто збожъє ꙗкоє жъ кольвєкъ мимо вєзєть ѡтъ воза по в҃ гроши А хто бы мєрилъ на мєстє продаючи ѡтъ чєтвє(р)тки по в҃ пєнази (1552 *ОЖЗ* 123 зв.); Продалъ Єго Милость мнє жита сто лаштов, а в кождый лашть по двадьцати и по пєти маць мєри Ковєлъской водлє ѡбычаю, ꙗко в мѣстє Ковєлскомъ мєрѧт, маєтъ дати (Вільна, 1555 *AS* VII, 9); єго помє(р)ники которыє кгру(н)ты ковє(л)скиє мєрили тоє дворищє єго ѹ волоки помєрили (Миляновичі, 1572 *ЖКК* I, 36); с па(в)ло(м) рымꙗнино(м) ма(и)стро(м) камє(н) мѣрєно что наша чєлꙗ(д) тєсала (Львів, 1593 *ЛСБ* 1039, 4 зв.); и мѣри(л) мѣ(с)то тро(с)тиною (XVI ст. *КАЗ* 658); вєлє є(ст) локтєй ѡбачышъ мѣрачи єсть локти(и) два(д)ца(т) и сємъ (XVI ст. *Розм.* 50 зв.); Безднѹ исче(р)пати когда неѹдобно, тобѣ же чл҃вче сие неподобно. Мѣрꙗти высотѹ нб҃ного крѹга изчитати лѣта безлѣтного

Бг҃а (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 112); которое болото идетъ до границы Клевецкое, которого вдолъжъ не мѣроно (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 329); То́тъ котрый пѧ́дю Нб҃о мѣритъ добротли́вый, Не́хъ вˢ Наꙋкахъ дарꙋєтъ поча́токъ щасли́вый (Київ, 1632 *Євх.* 297); libro, as, важу, мѣрю, вѣшу (1642 *ЛС* 254); мѣрꙋ metior (*Уж.* 1645, 66 зв.); **в локоть мѣрити** – займатися торгівлею, купецтвом: тє(ж) которыи ко(л)вѣ мє(ш)каю(т) в мѣстє киє(в)ско(м) ѡныи которыи торгѡ(м) сѧ ѡбыходѧ(т) и в бѣзмє(н) важа(т) и в локоть мѣрѧ(т) и на рѧ(д)у стоꙗ(т) тыи вси лю(ди) и тє(ж) наши маю(т) к ра(т)ушꙋ мѣста киє(в)скѡ(г) ѡни пла(т) давати (Київ, 1518 або 1533 *Арх.Р.* фотокоп. №29); **локтемъ мерити** – те саме, що **в локоть мѣрити**: А є(с)ли бы таковаꙗ нєвєста… бы потом пошла за про(с)того чл҃вка, … тогды таꙗ засє ꙋчтиво(ст) шлꙗхє(т)скую трати(т)… а дєтє(м) тымъ которыє бы с пєрвы(м) мужо(м) своимъ шлѧ(х)тичо(м) мєла, то прє(д)сѧ шкодити нє будє(т), то(л)ко бы рємєсло(м) а ши(н)ко(м) сѧ нє живили и ло(к)тємъ нє мєрили (1566 *ВЛС* 5 зв.).

2. (у що, чим) *перен.* (*оцінювати щонебудь за певними критеріями*) міряти: тою жь бо мѣрою которою мѣритɛ и вамь ѡ(т)мѣрɛно боудɛть (1556–1561 *ПЄ* 237); которою мѣрою будєтє мѣріти ѡ(т)мѣрітьца вам (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 49); Он… мудростию аристотелскую мѣрити и образовати пресущественное и непостижимое божество будеть (1588–1596 *Виш.Кн.* 130); У котрую мѣру мѣрите, выдмѣритъ ся вамъ (XVI ст. *НЄ* 149); кг(д)ыжъ ꙗко́ю мѣрою мѣришˢ, ѡ(т)мѣрєно боу́дєтˢ и тобѣ (Острог, 1614 *Тест.* 159); ꙗкѡво́ю ты нн҃ѣ ро(с)ко́шнїкꙋ // тогѡ свѣта; мѣрою мѣришъ: таково́ю тобѣ ваго́ю ѡ(т)ва́жатъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.–135).

◊ **мѣрити до цѣли, до цѣлю мѣрити** – (*мати на меті*) намірятися, націлюватися: Разсмощрѧ́ю, с, т: Оусмотрѧ́ю, мѣрꙋ до цѣли, гожꙋ, змѣрѧ́ю, розмышлѧ́ю (1627 *ЛБ* 106); В ты(х) тєды рєча(х) єсли до того цѣлю мѣритє, ꙗкобы(с)тє(сѧ) во всю(м) та(к) заховали, пишѣтє (ж) до насъ ꙗ́ко на(и)рыхлѣ(и), а мы // вєдлꙋ(г) мо(ж)ности на́шєи, в то(м) ва(с) ратовати, єстє(с)мы готовы (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2–2 зв.).

МѢРИТИСѦ, МЕРИТИСЯ, МѢРЫТИСѦ *дієсл. недок.*, *перен.* (*належно оцінювати себе*) мірятися: ◊ **своею пѧдью (пѧдию) мѣрытисѧ (меритися), своею мѣритисѧ пѧдю** *див.* **ПЯДЬ**.

МѢРІТИ *див.* **МѢРИТИ.**

МѢРКА, МЕРКА, МИРКА *ж.* **1.** (*одиниця вимірювання місткості, протяжності, площі або ваги чого-небудь*) мірка: сата, мѣрˢка (1596 *ЛЗ* 74); Мѣра: Вага, мѣра, мѣрностˢ, мѣрка (1627 *ЛБ* 67).

2. (*одиниця об'єму сипких тіл*) мірка: ꙋ подклѣтєх дей было жита шєстдєсѧт мѣрок (Вільна, 1546 *AS* IV, 474); а в друго(и) коморє… соло(д) пшєни(ч)ны(и) мєро(к) пѧ(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6 зв.); грєчки – мєрокъ чотыри (Житомир, 1584 *АЖМУ* 123); ꙋ стєпана а(н)дросовича взꙗто… пшєницы мє(р)ку (Київ, 1590 *ЦДІАЛ Лен.* 823, 1, 133, 73 зв.); броварщизны повиненъ заплатитъ грошей дванадцатъ и мерку солодовую во млыне (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 343);

засєꙗти добрє будꙋ повинє(н) ѡкро(м) того полꙗ на которо(м) мнє и(х) мл(с)ть засєвку ꙋ юсковца(х) дєсє(т) мѣрокъ пустили ѡ(т)мѣною за засєвокъ мо(и) (Кунів, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 106); Панъ Юрє(и) Макаровичъ… заграби(л)… //… ѡвъса молочєного мє(р) сє(м)дєсꙗтъ… ко(ж)дꙋю мє(р)ку шацꙋютъ по пєтидєсꙗтъ грошє(и) по(л)ски(х) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 27 зв., 29); взяли… засеяного жыта на полю мирокъ трыдцать (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405); **мерка киевская** – місцева одиниця виміру сипких тіл: забрали… пшеницу, которой цена была на онъ час мерки киевское по трыдъцати золотых (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405).

3. (*плата збіжжям за змелювання зерна*) мірка: На богꙋ млы(н) ѡ трєхъ колєхъ… два ставки з мꙋтвищами мє(р)ки с нихъ на замо(к) трєтѧѧ мєльникꙋ (1552 *ОБЗ* 145); В попа Чаруковского отняли его мѣрки, што ему зо млина приходили, и держали на себе полтора року (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 101); Къ томꙋ трєтѧѧ мєрка млына моєго Володимєрского маєтъ быть запродана, або арєндована (1577 *AS* VI, 78); вшакъ же то готового ставу и млына маютъ сполне уживати всѣ и мерками делитисе, поки своихъ ставовъ не побудуютъ, и млыновъ до шести лѣтъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 336); в млын тотъ, што водле монастыра на Стыру, волъное молотье и мирки бранъе одын ден въ кожъдый тыжден (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 234).

4. *Перен*. (*те, що відміряне, визначене*) міра: Алє во(д)лу(г) мѣрки и тала(н)тꙋ ѡ(д) того (ж) пн҃а бг҃а звєроного которы(и) са(м) єстъ свє(т)ко(м) трꙋ(д)но ꙋстави(ч)ноє працы хꙋти и щиро(с)ти нашоє абы пра(в)дивы(м) порꙗ(д)ко(м) дово(д)ны(м) трибо(м) пєро нашє собѣ го(с)тинє(ц) про(с)ты(и) торовa(ло) нє складаючи(с) влѣво ани вправо (1582 *Кр.Стр.* 15).

МѢРКОВАТИ[1], МЕРКОВАТИ *дієсл. недок*. (*думати, роблячи висновки; обмірковувати*) міркувати: єсмо пє(р)вє(и) сєго,… в то(и) справє,… //… достато(ч)нє ѡ томъ чинили и мє(р)ковали (1579 *ТУ* 175–176); а ѡ(т)то(л) оужє мѣркꙋй, ꙗкъ то ло́вчꙋю або щасливꙋю сѣткꙋ ты́є ри́мˢскїє ри́боловє ма́ю(т), и ꙗ́къ и(з) свои(х) ле́повъ и сѣтєй кото́рыє на чꙋжїє гро́ши порозˢставлѧли, зна́чный обло́въ ѡ(т)но́сѧтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр*. 172 зв.).

МѢРКОВАТИ[2] *дієсл. недок*. **1.** Установлювати міру; відбивати такт: pra(e)moderor, мѣркую (1642 *ЛС* 326).

2. *Перен.* (що) Уділяти (що), наділяти (чим): а пре́то ѡ(т) ты(х) кото́рыє грѣша(т) да́йсѧ з до́броти своєє оупроси́ти. и справєдли́вость ла́скою мѣркꙋй (Острог, 1614 *Тест*. 169).

МѢРКОВНЫЙ *прикм*. (*необхідний, відповідний*) помірний: Мѣрность во все́мъ была ємꙋ ꙗ́кобы приро(д)на: по́кармъ и на́пой скро́мный и во(з)де́ржный, со́нъ мѣрко́вный, бде́нїє штоно́чноє, пра́вило штоде́нˢноє: пла́чъ покꙋтный за́вжды, смѣхъ роспꙋстный нѣко́ли,… гнѣвъ бє(з)потре́бный нѣ́гды, жа́ртъ лєгкомы́слный нѣ в ˢ мы́сли (Вільна, 1620 *См.Каз.* 18 зв.).

МѢРНЄ *див.* **МѢРНО.**

МѢРНИКЪ, МЕРНИКЪ *ч.* (*стп.* miernik) **1.** (*той, хто вимірює що-небудь*) міряль-

ник: Я… положилε(м) по(з)вы два кгро(д)ски(х)… по εго м(л). пн҃а Ивана Бо(г)данови(ча)… ѡди(н) позо(в) ѡ нεвыважε(н)ε мε(р)ника вε(д)лε и(н)тε(р)цы(з)ы и(х) м(л). и ѡ заруку, в нε(и) ѡписаную (Житомир, 1609 *ДМВН* 155); передо мною…, буркграбим луцъким,… возный енерал… противъко подданым… месчаномъ места Четвертъни, меновите… Мисъкови мерникови,… //… Ясъкови шевъцови, Лесъкови слодовникови… сведчылъ и протестовалъ се (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 151–152).

2. Вл.н.: Фєско Мѣ(р)никъ (1649 *РЗВ* 400).

МѢРНО, МѢРНЄ, МѢРНѢ *присл.* **1.** (*у міру*) мірно; помірно: Повѣда́ютъ, вˢ лѣкарски(х) наоукахъ бѣглыи лю́дє, и́жъ мє(д) зˢ прирожє́ною своє́ю соло(д)костю ма́єтъ нѣꙗкоую мо́цъ мѣрнє при́кроую або бры́дкоую, та́кжє и полєроуючоую або чи́стачоую (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 184); Слоухай єщє, ꙗ́ко Іюстиніа́нъ Ца́ръ… по́стилъ. Пишєтъ Проко́пій Кєсарі́йскій, и́жъ два́ дни нѣчо́го нє ѣлъ, а трє́тєго рє́дковъ або цвє́клоу,… и то мѣрнє, нє доѣда́ючи (Київ, 1619 *О обр.* 174); єсли бы(с) ѡбѣда(л) мѣрнє, лєпѣй бы(с) южъ вєчєра(л), хотачи показа́ти, жє єсли́бы лѣпшій взгла(д) ѡ до́бра(х) сво́и(х) мѣ(л) нѣкды бы до тако́го нєща́ста нє пришо(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290 зв.); Ꙗ́къ гонъча́ръ, горщки до пє́чи вложи́вши, // мѣрнє єго а не на́збыть выпала́єтъ: жє́бы пєрєпа́лєныи боудоучи на(д) присто́йность, лю́бо нєдопа́лєный, вни́вєчъ нєѡбєрноулъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 231–232); Смѣрє́нѣ біє́тˢ: Мѣрнѣ ꙗзви(т) (1627 *ЛБ* 118); Ла(т)восмо знашли таки́є лю́дє кото́рии са ѡ(т) покармовъ тоучачи(х) тѣло… по(в)стага́ли, нѣжъ таковы(х) кото́рыи бы мѣрно оужива́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 65 зв.).

2. Поміркованo, стримано: оучѣтєса и вы ѡ(т) того философа ѡ марнотра́вцы, нєво́лники броуха, и ѡбжа(р)ства, ꙗкъ то мѣрнє постоупоуючи до́бра свои вцалє захова́є(т), а роспоу́снє живоучи всє ꙗкъ в пє́кло вкы́нєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290 зв.).

МѢРНОСТЬ *ж.* (*стп.* miernośċ) (*уміння стримувати себе*) поміркованість, стриманість: Мѣрность во всє́мъ была ємоу ꙗ́кобы приро(д)на: по́кармъ и на́пой скро́мный и во(з)дє́ржный, со́нъ мѣрко́вный, бдє́нїє штоно́чноє, пра́вило штодє́нˢноє: пла́чъ покоутный за́вжды, смѣхъ роспоустный нѣко́ли,… гнѣвъ бє(з)потрє́бный нѣꙉды, жа́ртъ лєгкомы́слный нѣ вˢ мысли (Вільна, 1620 *См.Каз.* 18 зв.); Въздєржа́нїє: Въздєржли́вость, встрємажли́вость,… на всє́мъ мѣрность (1627 *ЛБ* 19); Цѣломоудрїє: чє́стность, чи́сто(ст), мѣрность, ѡбыча́йность, ростро́пность, трє́звость (Там само, 155); оуважа́й покоутоючій чловє́чє єсли́сь вˢ кото́рый зˢ ѡ́нызˢ нє оупа́лъ, вˢспо́мни собѣ набо́жный чловє́чє єсли́сь ты(м) сєдми головны(м) грѣха(м) проти́вныхъ сє́дмъ цнотъ вы́полни(л), ꙗ́кѡ то Поко́роу, Щєдробли́вость, Чи́сто(ст), Ласка́вость, Мѣрностˢ, Тєрпли́вость (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 909); Чоты́ри цнѡ́ты головнѣ́йшїє, моудростˢ, а́лбо ростро́пность, справєдли́вость, моужность, мѣрность, албо встрємєжли́во(ст) (Львів, 1646 *Зобр.* 76 зв.).

МѢРНЫЙ[1], МѢРЪНЫЙ *прикм.* (*стп.* mierny) **1.** Належний, відповідний: Подобающій: Приналєжа́чій, присто(и)ны(и), мѣрны(и), припада́ючі(и) (1627 *ЛБ* 85); Повто́рє

наꙋка, прынáмнєй мѣрнаѧ, жéбы мóглъ розєзнáти грѣхъ смєрˢтéльный ѡ(т) повсєднéвного, и ѡколи(ч)ности грѣхóвъ (Львів, 1645 *О тайн.* 83).

2. У ролі ім. Помірний, -ого: И пáки раздѣлѧ́єтсѧ во(з)дꙋхъ нá троє; на мѣрˢноє, на стꙋдéноє, и горѧ́чєє: слнцє прóмєнѣ тéплыи ѡ зéмлю ѡпирáєтъ; и збы́тнєє зи́мно прогóнитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 11 зв.).

3. У ролі ім., *ч.* Мірний, -ого. Вл.н.: Иванъ Мѣръны(и) (1649 *РЗВ* 135).

МѢРНЫЙ[2] *див.* **МИРНЫЙ**.

МѢРНѢ *див.* **МѢРНО.**

МѢРНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Більш відповідний, доречніший: Ѿ плаща(х). а(л)бо манˢтиѧ(х)… Пото(м) оузкїє плáщики на вéрхꙋ нóсѧ(т)… догажáючи… на нéго мѣрнѣ́йшємꙋ наклáдови (серед. XVII ст. *Кас.* 6 зв.).

МѢРО *див.* **МИРО.**

МѢРОЧКА, МЕРОЧКА *ж.* Те саме, що **мѣрка** в 3 знач.: до того вольныхъ паствискъ добыткомъ ихъ вшєлꙗкимъ и подданыхъ ихъ… въ толоцє бꙋдꙋчихъ, и вольного мєлътꙗ вшєлꙗкого збожа ихъ бєзъ чєрги и мѣрочокъ въ млынахъ моихъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 75); хто ко(л)вє(к) до того млына молоти привє(з) бє(з) мєро(ч)ки звычайноє нє моло(л) (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1).

МѢРОЧЪНИКЪ, МЕРОЧНИКЪ *ч.* **1.** Мірошник, млинар: А ижъ млынаръ теперешний млына Понитовского маетъ суму на млыне петдесятъ золотыхъ Полскихъ, теды тую суму арендаръ, где бы му ся млынаръ непожиточный здалъ, оному отдавши, водлугъ уподобаня своего мерочника, ховатъ маетъ (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 343).

2. Вл.н.: ва(с)ко мєро(ч)ни(к) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 11); Ѿлифѣ(р) Мѣрочъникъ (1649 *РЗВ* 190).

МѢРЪ *див.* **МИРЪ**[1].

МѢРЪКОВАНЄ *с.* (*стп.* miarkowanie) міркування, судження: Доброе же ся ту рачилъ унести силокгисмъ чужий: аво тежъ и я повѣмъ и свой силокгисмъ противко оного заношу, то естъ правды мѣрънковане, и правдою самою, якъ ся въ собѣ маєшъ, фалшъ резоквовати буду (Єгипет, 1602 *Діал.* 67).

МѢРЪНЫЙ *див.* **МѢРНЫЙ**[1].

МѢРЫТЕЛЬ *див.* **МѢРИТЕЛЬ.**

МѢРЫТИСѦ *див.* **МѢРИТИСѦ.**

МѢРЯНИНЪ *див.* **МИРЯНИНЪ**.

МѢРѦТИ *див.* **МѢРИТИ.**

МѢСАЦЪ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСЕЦЪ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСЕЦЬ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСЕЧНЫЙ *див.* **МѢСЯЧНЫЙ.**

МѢСКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЕРНЕ *див.* **МИСТЕРНѢ.**

МѢСТЕРНЫЙ *див.* **МИСТЕРНЫЙ.**

МѢСТЕЧКО[1], **МЕСТЕЧКО**, **МЕСТЕЧЪКО**, **МЕСТОЧЪКО, МИСТЕЧКО** *с.* (*стп.* miasteczko) **1.** (*невелике міське поселення*) містечко: И҆(к) сѧ то ꙗ́сно показало въ сто(м) мєшканю єго ѡ́бра(л) сóбѣ за ѡ(т)чизноу оу́богоє мѣстє(ч)ко назарє(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519,

50); а іс҃ єщє быль нє пришоль до мѣстєчᶠка. алє єщє быль // на томь мѣсᶠци. гдє то по(т)кала єго марфа (1556–1561 *ПЄ* 396–396 зв.); до того доводꙋ поможє(т) ми рѣка либа и мѣстєчко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) ꙋ(с)тю тои рѣки (1582 *Кр.Стр.* 58); подъданыє є(г)… //… до… мѣстє(ч)ка ꙗсє-нєвщины про(ч) повтєкали (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 28 зв. – 29); того (ж) рокꙋ… далє(м) ѡчєви(с)то в рꙋки позо(в) зє(м)ски(и)… во имє(н)ю Єго М(л) п҃на Га(в)рили Ю(и)ско(г)… ми(с)тє(ч)ку Пꙋлина(х) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 32); Никострáта… пришє(д)ши на(д) рѣкꙋ тибєрь блѝзко мóрѧ. заложѝла мѣстє(ч)ко, гдє днє(с) ры(м). а тамь на горѣ ѡсѣла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 23); Была повꙋ(д) вєликаꙗ повши(т)кꙋ(м) свѣтѣ… много мѣс[т]єчокъ дворꙋвь… вода побрала (Пітрова, I пол. XVII ст. *Яв.ИЗ* 5); подалє(м) и положилє(м) позовъ… в мистє(ч)ку комаровє в брамє мє(ст)цко(и) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); набы(в)ши сєла, жадає(м) мѣстє(ч)ка. а ѡдє(р)жавши мѣстє(ч)ко, ѡ за(м)кꙋ и гóродѣ помышлѧє(м) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 6); Яко смо слышели отъ братіи,… же сте вси речи розно порозвожевали по Лубняхъ, по Прилукахъ и по иншихъ мѣстечкахъ и селахъ (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); месточъко само немал все огнемъ спалили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 361); панъ Бєлє(ц)ки(и)… маючи знаємостъ з… во(и)то(м) чєръни(ц)ки(м), з которы(м) змови(в)шися и нарадивъшися добрє, по(д)даныхъ… з мєстє(ч)ка Чє(р)ници, з сєла Бро(н)ник ч҃лка сто два(д)ця(т)… //… выпровади(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 192–193); **местечко (мистечко) садити** *див.* **САДИТИ.**

2. (*двір феодала із замком і міською адміністрацією при місті*) містечко: дозволили ємꙋ то(т) замочо(к) збꙋдовати… (в) мѣстє(ч)кꙋ єго (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. № 50); А маєть ѡн тот замокъ нашъ Володимир и з мєстєчкомъ нашимъ Литовижомъ… и со всими дворы нашими… (держати) (Берестя, 1508 *AS* III, 56); по(з)волꙗю…, и(ж) бы сыновє єго м(л) п҃на по(д)су(д)ка лꙋ(ц)ского… замочокъ и мє(с)тє(ч)ко… до моцы своє(и) взꙗли (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86 зв.); которыє на вм(лст) жалꙋю(т)… ѡ то и(ж)… замочо(к), мєстєчъко, и староє сєло борє(м)лъ, сєло новосє(л)ки… дє(р)житє и ꙋживаєтє (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 25 зв.).

3. (*мешканці містечка*) містечко: П҃нъ лащъ до Кієва шє(д)ши лисѣнку мѣстє(ч)ко на самы(и) д҃нь вєлико(д)ни(и) вши(ст)ко выстина(л) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

Див. ще **МѢСТО**[1]**.**

МѢСТЕЧКО[2] *с.* (*невеликий простір або площина, які можна зайняти чи розміститися на них*) містечко: М҃лтвами своѝми, в бѣдáхъ насъ вᶠспомóжєш. Причинѧ́йсѧ, молѝмъсѧ… о н҃шомъ пристрáстномъ дочáсномъ мєшканᶠю. О збавє́ньи, абы́хмо по рѝхломъ вєзвáнᶠю. Бы́ли годни мѣстєчка, хотѧй подᶠ стопóю нóги твоє́и (Вільна, 1620 *Лям.К.* 14).

Пор. **МѢСТО**[2]**.**

МѢСТИЦКИЙ *прикм.* (*який стосується міста*) міський: тыи… вси лю(ди)… маю(т)… пла(т) давати и во вси(х) мѣсти(ц)ки(х) поплатѣ(х) помо(ц)ни бы(ти) (Київ, 1528 або 1533 *Арх.Р.* фотокоп. №29).

МѢСТКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТНЫЙ *прикм.* **1.** (*розташований на визначеному місці в іконостасі*) намісний: Бо што́ ѡ(т) сєго до о́ного рꙋшатисѧ, и ѡ(т) того до пє́рвого пєрєходи́ти, мѣстноє роздѣлє́ніє пєрсо́нъ да́єтъ розꙋмѣти, хотѧ(ж) и ты нє хо́чєшъ признáти и вы́знати глꙋпства наꙋки встыда́ючисѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 281); **мѣстный образъ** – *див.* **ОБРАЗЪ[1]**.

2. (*який перебуває в одному місці*) непорушний: ꙗремъ Кр҃та Хр҃това,… //… во терпеніи взѧвши… и плоть и кровь поть и подвигомъ мысльнаго вниманіѧ во бдѣніи нощномъ, и дневномъ трезвѣніи и присѣдѣніи мѣстно(м) и бе(з)молвно(м) оувѧлити и изъсꙋшити (1599–1600 *Виш.Кн.* 114–115).

МѢСТО[1], МЕСТО, МЕСЪТО *с.* **1.** (*поселення замкнутого типу з особливими (міськими) правами, осередок ремісництва, торгівлі, культурно-освітнього життя*) місто: Москва сѣвѣръ зє́млю взѧла. пꙋти́вль дарогобꙋжє, торопє́цъ, і и́ншіи мѣста (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 126); хс҃ при(хо)диль к мѣстѫ ієр(с)ллимѫ из оуч҃нки своими (XVI ст. *УЄ* № 29519, 29 зв.); а ѡнь… стоупиль до капєрьнаоума мѣста галилєискаго (1556–1561 *ПЄ* 225); а был зь арімофєи. мѣста жідовског (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 84); Сїндѡ́нъ, с тонъко́го поло(т)на прости́рало, а́лбо ра(н)тꙋ(х). длѧ то́го та(к) на́(з)вано жє на́пє(р)вѣ(и) в мѣстѣ Сїдо́нѣ почáто то́є роби́ти (1596 *ЛЗ* 74); стрꙋтъ, збꙋрє(н)є мѣста а(л)бо лю́дꙋ побитьє (Там само, 79); Кій, заложи(л) мѣсто, и замокь на(д) рѣкою днѣпромь (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 45); Га́за: Скарбъ… є́сть ты(ж) мѣсто в Палєсті́нѣ (1627 *ЛБ* 25); Длѧ поро́жнєѣ сла́вы за́цныи домо́вства, мнѡ́гіи на́родѡвє, и вєли́кїѣ мѣста оупа́докъ ѡ(т)нєсли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4); в року прошломъ… под небытъность его в дому в месъце Дубне… козаки… всее месъто… спусътошыли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 150); А мѣсто о́ноє Вавило́номъ назва́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); **мѣсто (место) Бѣлоцерковскоє (Белоцерковскоє)** – Біла Церква: Бадовскій и его жона въ домѣхъ своихъ въ мѣстѣ Бѣлоцерковскомъ лежачихъ шинкъ вольный, медъ, пиво, горѣлку мѣти… маютъ (Варшава, 1572 *АЮЗР* II, 176); Пришєдъши до вряду…, по(д)даны(и) мєста Бєлоцє(р)ко(в)ско(г)…, жалова(л) и ѡповєдалъ на пна… тыми словы (Житомир, 1583 *АЖМУ*, 56); **место Браславскоє** – Брацлав: Ко всимъ мещаномъ места Браславского (Вільна, 1507 *АЛРГ* 128); **место Веницкоє** – Вінниця: чого ты имъ боронишъ и всє на торгъ до мєста Вєницкого возити имъ и людємъ ихъ вєлишъ (Вільна, 1546 *AS* IV, 457); **место Виленскоє** – Вільнюс: и надто єщє тєжъ записала ємꙋ подворє своє в мєстє нашомъ Вилєнскомъ (Краків, 1538 *AS* IV, 114); маетъ сынъ же мой князь Михайло Чорторыский… до церкви соборное светое Пречистое в месте Виленскомъ десетъ коп гроший (Сілець, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 47); **место Володимерскоє** – Володимир: Били намъ челомъ: войтъ, бурмистры, радцы и вси мѣщане места нашего Володимерского (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 28); тыхъ часовъ недавно минулыхъ, зъ допущенья Божого, все место нашо тамошнее Володимерскоє… и тежъ одно предмѣстье… погорѣли (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132); ꙗ… бы(л) єсми в томъ домꙋ ꙋ мєстє тꙋто(ш)нє(м) володимє(р)ско(м) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 28); **место Житомирскоє** – Житомир: мєща-

ни(н)… со(з)на(л), и(ж) прода(л) до(м) сво(и) вла(ст)ны(и), никому ничи(м) нє пє(н)ны(и), ани завєдєны(и), в мєстє Житоми(р)ско(м) лєжачи(и) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); **мѣсто (место) Києвскоє (Кієвскоє)** – Київ: А при томъ были и тому свѣдоми тыи люде добріи: дворянинъ господаря нашого… панъ Петръ Епимаховичь и Сенко Михайловичь, старшій войтъ мѣста Киевского (Київ, 1510 *АрхЮЗР*, 1/VI, 15); а при нас были люди добрые на имя Каленныкъ Диковский… а Яковъ Гуторъ кузнець з мѣста Кієвского (Київ, 1503–1509 *АрхЮЗР* 8/IV, 159); мы тыє пєнѧзи капщизныє з мєста Києвского…, ємꙋ дали (Вільна, 1541 *AS* IV, 269); Во(и)тъ бу(р)мистры и ра(д)цы мєста єго к(р) мл(с)ти киє(в)ского списа(в)ши тую копєю з листу є(г) мл(с)ти… дали єсмо мєщанинови киє(в)скомꙋ васи(л)ю фєдоровичу (Київ, 1570 *ЛНБ* 4, 11, 1136, 27); **мѣсто (мєсто) Ковелскоє** – Ковель: Продал Єго Милость мнє жита сто лаштовъ, а в кождый лаштъ по двадьцати и по пєти маць мєри Ковєлъской водлє ѡбычаю, ꙗко в мѣстє Ковєлскомъ мєрѧт, маєть дати (Вільно, 1555 *AS* VII, 9); кн҃зи и пановє кнѧзства лито(в)ского зе(м)ли волы(н)скоє та(к) тє(ж) и пановє полѧки… которыє дє(и) имє(н)ꙗ и ѡсєлости свои коло волости мєста моєго ковє(л)ского маю(т) (1566 *ЖКК* I, 1); **мѣсто (место) луцкоє (лꙋцъкоє)** – Луцьк: дали єсмо єй… ставищо пустоє, што вышєй гнидовского ставка… по вєликую дорогꙋ подлє мѣста н[а]шого луцкого (Вільна, 1503 *AS* I, 125); Старостѣ Луцкому, Маршалку Волыньское земли… и всимъ княземъ, и паномъ… и всимъ мѣщаномъ места Луцкаго (Краків, 1507 *РЕА* I, 69); Твоѧ бы Милость нє казал того мыта… в мєстє Лꙋцкомъ заборонѧти (Краків, 1539 *AS* IV, 191);); Домы кнзьскиє па(н)скиє зємѧ(н)скиє поповъскиє в мєстє лꙋцъкомъ которыє нє сꙋть в повинова(т)ствє жадъномъ з мєстомъ (1552 *ОЛЗ* 179); Хазко Есманович, жид места Луцкого, показал и положил перед нами лист заставный (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 114); **мѣсто (место) львовскоє (лвовскоє, ливовскоє)** – Львів: дали єсми сє(с) ли(ст) на(ш)… ꙋси(м) пано(м) и чє(с)никомь ра(д)цѧ(м) и ꙋси(м) кꙋпцє(м) з мѣста ливо(в)ского вєлики(м) и малы(м) прїѧтєлє(м) наши(м) милы(м) (Сучава, 1522 *ЦДІАЛ* 131, 335); ц҃ркви ꙋспєниꙗ прч(с)тоє бг҃омтри в мѣстє лво(в)скомъ му(р) роспадалсѧ (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13, 11); кды єстє поча(ли) будовати в мѣстє льво(в)ско(м) тую цє(р)ко(в) новую гдє розумєючи и(ж) сами тру(д)но мєли бы єстє тую цє(р)ков доко(н)чи(ти) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); ваша мл҃ть писа(т) рачили до насъ впєрє(д) ѡ манасты(р) свєтого ѡноѳрєꙗ ꙋ мѣстє лвовско(м) на пєрє(д)мѣстю (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123, 107); В бз҃ѣ прєвєлєбные намъ вєлцє ласкавыє пановє мєста лвовского Здоро(в)ѧ доброго и щастливого повожє(н)ѧ в҃м жычимъ (Устя, 1634 *ЛСБ* 521, 1); **место овруцкоє (вруцкоє)** – Овруч: дворищє в мєстє врꙋ(ц)комъ (1552 *ООвр.З.* 112 зв.); єсли бы(х) ꙗ и на то(т) ро(к) ты(х) п҃нзє(и)… в мє(с)тє ѡвру(ц)ко(м) в дому єго м(л) нє ѡ(т)да(л) А то(г) ѡ(с)трова сво(г) нє выкупи(л) тогды такжє другую пꙗ(т) го(д) має(т) дє(р)жати (Овруч, 1585, *ЛНБ* 5, II 4045, 82 зв.); **место складноє** – місто з правом мати склади для купецьких товарів: єго кролє(в)ска мл(ст) с паны радами своими кору(н)ными ꙋради(в)ши рачи(л) ѡ(б)дарити

пн҃а єго складо(м) ꙋ мєстє… та(р)нополю абы кажды(и) купє(ц) кору(н)ны(и) товары свои ѡ(т)ко(л) ко(л)вє маючи в та(р)нополю склада(ли) и потому сꙗ заховали ꙗко ѡбыча(и) є(ст) вє (л)вовє и в ы(н)ши(х) мєста(х)… // скла(д)ны(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 37–38); **мѣсто (место) столечноє, столечноє мѣсто** – столиця: мѣсто столєчноє Кѡнстантїнопо́ль (Київ, 1625 *МІКСВ* 127); тотъ податокъ до мєста нашего столе́чного Виленского ѡтнєсти (Вільна, 1566 *AS* VII, 89); На кото́роє мѣсцє пи́шꙋчи выклада́чє пи́сма ст҃о́гѡ пыта́ютсѧ, чомꙋ нє вˢ Ієр(с)ли́мѣ столе́чномъ мѣстѣ, а́лбо вˢ Вифлєє́мѣ, ꙗ́кѡ ѡ(т)чи́знѣ вла́снои, приказа́лъ Бг҃ъ Дв҃дꙋ столи́цꙋ свою мѣти (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 936);

(*центральна частина поселення, укріплена оборонними спорудами*) місто: кгˢды ишли прє(з) за(м)мокь (!) и прє(з) мѣсто. ты́(л)ко почали сходи́ти зˢ мѣста на мо́стъ кˢ шпита́лю. А ѡна нєзбо́жнаѧ. каре́тою… наѣхала на… люде́й на мостꙋ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131 зв.); мєщани(н) волод(ди)мє(р)ски(и) васко каплѧ в мєстє на ры(н)ку нє маючи до мєнє причины никоторoє бє(з)ви(н)нє зби(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 67); а ми(с)ко на тоє вызна(л). и зєлєную ро(з)ку ѡ(т)да(л), а тоє имѣнꙗ по(д)лє вороть к мѣстꙋ (Львів, 1597 *Юр.* 18); а около мѣста соломою все обволокивано, бервены зъ хатъ на штурмы барзо веле под острог навожено (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV–3, 152); Внѣ гра́да: За мѣстомъ (1627 *ЛБ* 16); Вънꙋтръ града: вˢ мѣстѣ (Там само, 21);

(*територія, яка належить до міста; міський простір*) місто: ꙗросла(в)ль гори́ль вˢ ꙗ́рмарок, вы́горѣло всє мѣсто и ꙗ́рмаро(к), с крама́ми, при шко́дѣ вєли́кой лю́дє ѡста́ли (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 130 зв.); Встану а обоиду мѣсто по рынцѣхъ, а по оулицахъ искати буду его (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); а жидовє которыи слухати нє хотѣли завидуючи набра(в)ши нѣкоторы(х) ѡшу(с)то(в)… и вчини(в)ши гу(к) збурили мѣ(с)то (II пол. XVI ст. *КА* 92); **место осаживати** *див.* **ОСАЖИВАТИ**; **место посадити** *див.* **ПОСАДИТИ**; **мѣсто осадити** *див.* **ОСАДИТИ; мѣсто (место) садити** *див.* **САДИТИ.**

2. Те саме, що **мѣстечко[1]** у 2 знач.: кн҃зю андрѣю достало… а половица мѣста з лю(д)ми данными и (з) зємлєю пашною и бортною и съ сѣножатми (Кошир, 1502 *Арх.Р.*, фотокоп № 18 а); даровал єсми сына моєго… всим Стєпанєм… ꙗко сѧ тот замок Стєпан и мѣсто и дворы…, сами в собѣ, в границах и ѡбыходєх своих мают (Острог, 1522 *AS* III, 237); што сѧ дотычєть замкꙋ ихъ ви(ш)нєвца єму ѡ(т) вси(х) братьи єго… досталасѧ на дєлу трєтѧꙗ часть И мѣста тє(ж) трєтѧꙗ часть (Краків, 1527 *Гр.СВ*); ино дєй ты и в мєстє нашомъ Мєлницы, которoє тых часовъ ново там сѧ садить в тот жє дєн торгъ встановил (Львів, 1537 *AS* IV, 89); а тєпєр дє(и) в мєстє кнг҃ни и(л)иноє… в ꙗнушполю гдє пєрвє(и) з стародавна бирано мыта замкового возового врѧ(д)ни(к) єє мл(с)ти ꙗнушпо(л)ски(и) брати нє допускає(т) (1561 *ПИ* № 23); в дєржаньє и вживаньє того замкꙋ и мєста Кошєра… на сєбє нє ѡставꙋючи, до рꙋкъ Их Милости панов ѡпєкꙋновъ постꙋпꙋю и постꙋпила (Мельці, 1571 *AS* VII, 392); и так замок и мѣсто Межиречъ, яко и всю волость, села, приселки, фолварки…

маєт… пани малжонка… держати и уживати (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 292); судья…, на(с)лавши слугъ свои(х)… до имєнъя моєго мєста Топорищъ, у по(д)даны(х)… мои(х)… воло(в) дєся(т)… покра(д)ши, и до имє(н)я єго Чє(р)нєхова ѡтогнали (Житомир, 1583 *АЖМУ* 57); возны(и) єнєра(л)… позо(в)… ꙋ ворота за(м)ковыє того мєста ꙋво(т)кну(л) (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 50); замокъ и мєсто воронинъ на(з)вани(и) Макаровъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 132); будучы на ѡ(н) ча(с) в маε(т)ности ε(и) м(л). панε(и) Кры(с)тины з Лого(и)ска Ти(ш)кεвичо(в)ны,… в мε(с)тε и в за(м)ку Во(и)славыча(х)… маε(т)но(ст) свою дεды(ч)ную… по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181); А створи́вши Г(с)дь бг҃ъ чл҃вка насади́лъ Ра́й на восто́цѣ во Єде́мѣ, ꙗ́кѡ за́мокъ надˁ мѣ́стомъ и пала́цъ ѡсо́бныхъ (серед. XVII ст. *Хрон*. 5).

3. (*населення міста*) місто: и посполъ зъ мѣстомъ велѣлъ его милость имъ платъ нашъ платити (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); И которые мещане зъ домы своими до васъ ся приказали и слуги ваши,… которые на местскихъ земляхъ живуть, тые вси повинны зъ местомъ платъ нашъ господарски, серебщизну и подводы, давати, и въ присуде права ихъ майтборского мають быти (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 33); На томъ жє привильи зємълєноє и водєноє мыто г(с)дръ… всємꙋ мєстꙋ кромъ жидовъ ѡтъпꙋстити рачилъ (1552 *ОЛЗ* 180); И напо(л)нилосꙗ всє мєсто замєша(н)ꙗ. и вто(р)гнули ѡ(д)носта(и)нє на рыно(к) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 134); А други(и) хлопε(ц)… на м[ε]сто утεкъ, на кгва(л)т вола(л) и *мєсту* зна(т) да(в) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51); потом иншие народы и мѣста приняли вѣру православную (Вільна, 1600 *Катех*. 71); Тогды всє́ сѧ мнѡ́жьство А҃гглѡвъ, вєсєли́ло, Мѣсто сѧ за́сь Каппадокійскоє смꙋти́ло (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); А былъ приставомъ и дозорцою до тои работы панъ Сызонъ Балыка, упрошоный от всего мѣста (поч. XVII ст. *КЛ* 83); ведлугъ упадку мещанъ Черниговскихъ, даю на поратунокъ усему мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 14);

(*міські потреби*) місто: И важницу и воскобойню зась абысте месту отдали и къ паркану черезъ то слугъ своихъ приставляти не маете (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 33); Платъ на мєсто. Постригa(л)ню а ѧ(т)кꙋ мѧснꙋю запродають в҃і копъ чинить а побарышъноє запродають по сто грошє(и) (1552 *ОЛЗ* 181а);

(*військові сили певного міста*) місто: а по тыхъ двохъ животѣхъ тотъ… Переяславль зо всими мѣсты… на насъ… пріити маетъ и приходитъ (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 288).

4. *Перен.* Царство небесне, рай: а нєвѣ(с)та которую є(с)ми видє(л) є(ст) ѡноє мѣ(с)то вєликоє котороє маε(т) королє(в)ство на(д) королѣ зє(м)ными (XVI ст. *КАЗ* 645); Възмѣмосѧ (ж) тεды ю́жъ за навεрнε(н)ε. бѣга́ймо до мѣста кото́роε εстъ на́ нεбѣ. до кото́рого εсте́смо и попи́саны. в кото́ро(м) и мε(ш)кати роска́зано на(м) (Острог, 1607 *Лѣк*. 76); възнє́слъсѧ в мѣсто зо́лото(м) оусла́ноє, са́мъ гра(д) зо́лото чи́стоє, вˁстꙋпи́лъ до па́лацꙋ цр(с)кого (поч. XVII ст. *Проп.р.* 102 зв.); **благословенноє Мѣсто Ієрусалимъ** – (*згідно з християнським ученням – Царство Боже*) Небесний Єрусалим: А звлаща та(к) благословє(н)нои ѡказыи Кгды тꙗ добро(т)ливы(и)

Гдъ бг҃ъ з высокости Своєє старою(т)новлєною твоєю Ст҃ынєю… з самого бл҃гословє(н)ного Мѣста Ієр(с)лмъ чꙋдовнє ꙋтѣшити рачы(л) (Київ, 1621 *ЛСБ* 483); **мѣсто небесноє** – те саме, що **благословенноє Мѣсто Ієрусалимъ**: зо всѣ(х) сторонъ зємлѣ и выспъ мо(р)скы(х) до ѡного мѣста нб(с)ного пристóупъ є(ст) пéвный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 238 зв.); **мѣсто святоє Ієрусалимъ** –те саме, що **благословенноє Мѣсто Ієрусалимъ**: мáло за(с) єстъ ты(х) которїи бы ѡ своє(м) збавєню моужєвъ… пытáли, …. мы́сль свою и рóзоу(м) и прáцѣ и старанѧ на рєчи мáрныє и мизєрныє того живота ѡворочаю(т) и ѡ(т)чизноу ѡнꙋю вѣчнꙋю мѣсто ст҃оє Ієр(с)ли(м)… запоминаючи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 214); **небесноє мѣсто ієрусалимъ** – те саме, що **благословенноє Мѣсто Ієрусалимъ**: Што(ж) ми за пожито(к) с того до(м)кꙋ // ко(ли) ѧ в палацꙋ нб(с)ного мѣста ієр(с)лима, сєдѣти нє бꙋдꙋ (1599–1600 *Виш.Кн.* 211 зв. – 212).

5. У складі вл.н.: ишли сщ҃éнници вси со кр(с)ты ѡ(т) зáмˢковои цр҃кви. до храмꙋ воскр(с)нїѧ хв҃а на нóвоє мѣсто. и людéй мнóжєство вєли́коє было (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131 зв.); Ѧ҃ iѡа(н) василиє(в)… ꙗвно чиню си(м) мои(м) писа(н)є(м)… ижє (м)… ѡ(т)чизнꙋ мою до(м) ꙋ рогатинѣ на старо(м) мѣсти… даю и дарꙋю брату моємꙋ гаврилию (Львів, 1594 *ЛСБ* 265, 1); Еще владыкове Кракова не доехали,… въ Новомъ Месте поткано ихъ зъ листы одъ его королевъское милости (Вільна, 1599 *Ант.* 641); Нєдѣлка з Нового Мѣста (1649 *РЗВ* 196).

МѢСТО², МЕСТО *с.* **1**. (*частина території, простору*) місце: другая нива на Летинской дорозе,… у другом мѣсти нив чтыри посполу поблизку места Овручого, межы дорогами (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 288); Аг҃глъ:… дш҃ꙋ твою по(р)вꙋтъ ѡныи стра(ш)ныи пєкє(лъ)нии дивови(с)ка, а по(р)вавши бꙋдꙋ(т) ю носити по мѣста(х) прикри(х) и пропа(ст)ны(х) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278); и тáкъ з нéгѡ дꙋшꙋ єгѡ; ґвáлтомъ видирáютъ, и нєсꙋтъ ю на мѣста тéмнїи, и мꙋчи́мїи (Чернігів, 1646 *Перло* 125 зв.); **адова мѣста** – пекло: х(с)ъ бг҃ъ… пришолъ моцно. въ адова мѣста в тꙋю тємность. пєкєльныи моци раздрꙋшилъ (1489 *Чет.* 48);

певне обмежене місце: А вѡ́ды засѧ ты́и, котóрїи зостáли подˢ твéръдїю // вˢ ни́зкости. Събрáлисѧ вˢ сѡ́нмы въ єдино мѣсто зéмноє, и стáлисѧ мóрємъ вєли́кимъ окиѧ́нски(м) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15–15 зв.); а одъ тоє грєбли до палꙗ при ричцє мєсто пꙗты убитаго, одъколь трактъ дꙋктꙋ того зачалсꙗ, пришєдши и границы тыє скончивши, дєржачи отъ мєсца до мєсца ꙗко сꙗ выжъ ограничило (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 71);

(*місцевість, край*) місце: капари(с) по латы(н)… та трава растє(т) по многимъ мѣсто(м) и листвїє своє простирає(т) по зємли (XVI ст. *Травн.* 152 зв.); сходи(в)сѧ тє(ж) лю(д) з околи(ч)ны(х) мѣ(ст)… приносѧчи нємо(ц)ны(х) (II пол. XVI ст. *КА* 24); и видѣвˢши и(х) коли то ишли. и позˢналї и(х) многыи. и изˢбѣглисѧ та(м) пѣшїи ѡ(т) всѣ(х) мѣсть. и оупєрєдили єго та(м) и зышˢлисѧ кˢ нємоу (1556–1561 *ПЄ* 149 зв.); Пєтръ воєвода… дали и потвєрдили єсми… Іѡнꙋ Гольи логофєт ꙋ нашєи Зємли Мѡлдавскои єдно сєлищє на имѣ Стожишчє ѡт къ въстокꙋ ꙋ

против тих сєлах, что сѣ имѣноуєт Голъєщи, гдє идєт мѣсто ꙋ Лꙋкачєвка (Ясси, 1576 *МЭФ* I, 92); до то(г) в ты(х) жє лєса(х) видє(л) є(с)ми бы(д)ла ѡвє(ц) и свинє(и) ста(д) нємало пасꙋчи(х)сє з ро(з)ны(х) мє(ст)цъ и має(т)но(ст)є(и) по(д)даны(х) Єго м(л) Крако(в)ско(г) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 35);

(*місцина, що характеризується певними особливостями*) місце: та трава растє(т) по камєнымь мѣсто(м) по высоки(м) горамъ (XVI ст. *Травн.* 156); Діптомꙋ(м) по ла(т)… //… растє(т) на стꙋдєны(х) мѣстє(х)… высоки(х) гора(х) на камєны(х) (Там само, 180 зв.–181); сисимбрию(м) по ла(т)… воданаа мата по рꙋ(с)… а ростє(т) при воданы(х) мѣстє(х) (Там само, 439 зв.); звѣздина… та трава ростєтъ… на твєрды(х) мѣстє(х); та трава ночи ѡ(т) сєбѧ лꙋчє даєтъ подобно звєздѣ (Там само, 478); рєкла м҃рїѧ до іѡ́сифа. иссади мѧ изь ѡслатє… // иссадиль є́и и рєкь гдє жь тѧ повєдꙋ съкры́ти, коли тѫ(т) пꙋстоє є́сть мѣсто, и знаишо́ль тамъ пєча́рꙋ, то є(ст) ꙗскиню и… вєль є́и та́мь (XVI ст. *УЄ* № 29519, 159 зв. – 160); анєктана́въ… Вы́шєдши з *мѣ́ста* на пꙋстоє мѣсто рва́лъ зє́льѧ кото́рыи о́нъ вѣ́далъ, а стє́рши и́хъ бра́лъ со́къ ѡ(т) нихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 396 зв.); **мѣсто бєзводноє** – пустеля: А колі нєчстый дух выйдє ис члка. проходит сквози мѣста бєзводнаꙗ. глꙗдаючі оу́покою. и нє найдуєт (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 71); Вєздєсы́й ꙗкѡ Б҃гъ на́шъ… // На́ н҃бси; и на́ зємли, и въ прєиспо(д)ныхъ, Въ глꙋбинахъ мѡ́рскихъ, и вˢ мѣстєхъ бєзвѡ(д)ныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 30 зв. – 31); **мѣсто огнистоє** – вулкан: алˢбо тыжъ ꙗ́ко нѣкото́рїи филозо́фы мо́вѧтъ, ижъ соу́тъ вˢ посрє(д)кꙋ зємлѣ мѣста ѡгни́стыи. рєчє́ныи вѫлˢка́ны (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13); **пустоє мѣсто** – пустеля; необжита земля, пустир: а коли южь быль дн҃ь вышоль и пошоль на поустоє мѣсто а наро(до)вє єго глѧдали (1556–1561 *ПЄ* 226 зв.);

рай, небеса: боудє(м) такы(ми) жрътвами оугажати бг҃оу. тєды нє толко ѡбыидємо галїлєю і юдєю за х҃мь… алє ѡнї вши(ст)кы мѣста ро(с)ко(ш)ныи и вє(с)лїи и потѣшливыи. то є(ст) въ цр(с)твѣ нб(с)номь доидємо и(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 107 зв.); ꙗ(ко) да готꙋєтъ поко(и), и мѣсто ѡ(т)починє(н)ѧ, мѣсто прохладноє, мѣсто поко(и)ноє, мѣсто зати́шноє (до 1596 *Виш.Кн.* 267 зв.); дарꙋ́й на́мъ прохла́дноє мѣсто; поко́ѧ вѣчногѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 158 зв.).

2. (*простір, пункт, де хто-небудь перебуває, що-небудь розміщене*) місце: в тым дей месте наши обадва береги црковныи стого Николы (Київ, 1560 *АрхЮЗР* 8/IV, 167); прїйдѣтє а ѡглѧдайтє тє мѣсто идєжє лєжа г҃ь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 41 зв.); Двѣ жє стихі́и, мєждꙋ собо́ю вра(ж)доу́ютъ, и ва́лˢкꙋ вєдоу́ютъ; вода́, и о́гнь: и длѧ того и́хъ прєм(д)рый съдѣтєль, розсади́въ на ро́зныи мѣста дале́ко ѡ(т) сєбє; вода ни́зко, ѡ́гнь высо́ко: воздꙋхъ жє посрєдѣ и́хъ ꙗ́ко пєрєгоро́да, и ми́ротво́рєцъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв.); а кг(д)ы за ни(м) пого́нѧ бы́ла, затво́ри(л)сѧ вˢ таємно(м) мѣстє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 68 зв.); Прє́то сѧ ѡни прѡти́вѧтъ ч҃лкови…; зазрѧтъ ч҃лвкови тогѡ мѣста, и щѧ́стѧ с кото́рогѡ вы́пали са́мы (Чернігів, 1646 *Перло* 6); **на одно мѣсто** – в одне місце; докупи: а тотъ двораринъ (!) нашъ въ ономъ монастыри мешкаючи, маетъ всѣ пла-

ты, доходы, пожитки, дани и иншїи живности на одно мѣсто збирати и то в цѣлости ховати (Краків, 1540 *КМПМ* I (дод.) 3); **от мѣста на мѣсто** – з місця на місце: Поступай, латинниче, от лжи в лжу, ибо ея свойство не стояти на одном мѣсту, зане нѣст сущая, но обходити страны и скитатися, от мѣста на мѣсто прескакуя и удивляя привидѣнием мечту своего, а не существом (1588–1596 *Виш.Кн.* 134).

3. (*простір, пункт, де що-небудь відбувається*) місце: а на то тыито словє… листы дадꙋ(т), на которыє де(н) и мѣсто того ма(л)жє(н)ства злꙋчєнїє має(т) быти (Люблін, 1506 *Cost.DB* 441); И мы за ними єдꙋчи по тым мѣстом границы поклали и копцы покопали (Ковель, 1519 *AS* III, 188); *Образно*: В тако́вой би́твѣ, тєа́трꙋмъ а́бо вѣдокъ є́стъ; мѣсто растоа́нїа, мєжи справєдли́выми люд҄ми // и грѣшными (Почаїв, 1618 *Зерц.* 28–28 зв.).

4. (*земельна ділянка*) місце: Тꙋтъ мєста пꙋстого до вєжи г҃ сажъни (1552 *ОЛЗ* 166).

5. (*певний пункт, приміщення, площина, призначені для кого-, чого-небудь*) місце: а то бы вш҃а мл(с)ть рачили вчинити дла своєго бг҃омольꙗ и дш҃евного спсє(н)ꙗ памєтаючи ст҃оє писа(н)є єжє рєчє г(с)ди бл(с)ви и ѡ҃свти любащи(х) бл҃голѣпиє домꙋ твоє(г) и мѣсто всєлєниꙗ славы твоєꙗ (Новогрудок, 1547 *ЛСБ* 13); За тымъ пуславъ другыи, и тыхь убили, якъ Исаію,… Єремѣю завергли у одно мѣсто калъное (XVI ст. *НЄ* 130); єстє поча(ли) будовати в мѣстє льво(в)ско(м) тую цє(р)ко(в) новую… штобы слу(ш)нє мѣло быти а (з)влаща ꙋ дни пра(з)нико(в) госпо(д)ски(х) вєлики(х) мѣли бы єстє приносы чинити и (в)си ꙋ єдино(м) *мѣсти* быти хвалꙗчи бога (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); lignile, дриво(т)ня, мѣсто дровъ (1642 *ЛС* 255); **лобноє (лобьноє, лъбноє) мѣсто** – лобне місце: И привєли єго на мѣсто гол҄гофоу. которое то назъвано лобноє мѣсто (1556–1561 *ПЄ* 193); Чулємъ ѡ(т) жидовъ, ижъ вєдєнъ будєтъ за мѣсто, И знаю добрє, ижъ готуютъ на нєго лобноє мѣсто (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 24); И прївєлі єго на мѣстѡ҆ голгофу. которое то названно лобьноє мѣсто (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 67); ш҆є́стои жє го́дины на лѣ́бнѣ(м) мѣстѣ быль (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10); **мѣсто святоє (свѧтоє)** – святе місце, святиня: Да проклѧти бꙋдꙋтъ вл҃дки. аръхима(н)дри(ти), і игꙋмєни. которїє манастирѣ позапꙋстѣвали. і фо(л)варъки собѣ з мѣстъ ст҃ы(х) починили (до 1596 *Виш.Кн.* 263 зв.); ѡтнѧл бог стѣну крѣпости благодати своея ѡт греков и дал их на разграбление Турчину и мѣста их свѧтые (поч. XVII ст. *Вол.В.* 87); и тогда́ ста́нєтъ ѡбридли́вость на мѣстѣ ст҃омъ (Чернігів, 1646 *Перло* 139).

6. (*пристановище, осідок*) місце: мы безчесныи до нынѣшъняго часа, и терпиме голодъ и безьвудя, и биты есме, ни одного мѣста не имали есме спочивного и мучилися есме, робячи руками нашими (XVI ст. *НЄ* 40); ѡ то(ж) которїй сѧ того оувъимє(т) а побо(ж)нє боудє(т) жити тєды ты(ж) аг҃гльскоє мѣсто събѣ чини(т) албо мєшканѧ, а то(ж) нє можє ю(ж) прєити з мѣсцѧ на и(н)шєє. є(д)но ꙗкобы пропа(ст) ꙗкꙋю събѣ ископа(л) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 213 зв.); В но́вой // засьла́сцє… наидова́лисѧ тако́выи обо́єго по́лꙋ и вшєла́кого ста́нꙋ и взро́стꙋ лю́дє, кото́рыи ачъ тꙋ(т) на свѣтѣ мѣста кꙋ мєшка(н)ю нє ма́ю-

чи и мѣти нє хо́тѧчи, алє о́ного го́рнєго… шꙋка́ючи (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 1–2 ненум.); *Образно*: А Василий Великий молвит: «Инок, аще не отбѣгнет от человѣк и не вселится в пустыню, не толко не имѣет что притупити от добродѣтелей, але еще ни единое страсти не свободен и не имѣет мѣста, гдѣ добродѣтель вселити, альбо напечатлѣти, яко на воосску (!), доколѣ первых страстных образов не истрыет (!) и не изгладит» (1615–1616 *Виш. Поз.мисл.* 241); Таже паки Василий Великий по оном вску и напечатанию на нем, затрившы страсти добродѣтелми, показует мѣсто, гдѣ се тое справовати имѣет (Там само).

7. (*частина поверхні чого-небудь*) місце: ꙋ двꙋ мєстєхъ гора сѧ сопъсовала (1552 *ООвр.З.* 100 зв.); Прє(д)рєчєннаа трава… смѣшєна с мꙋкою пшєничною…то прикладыває(м) к прокажєнномꙋ мѣстꙋ (XVI ст. *Травн.* 169); **нѣсть мѣста цѣлаго** – місця живого немає: нѣсть мѣста цѣлаго, ѡ(т) грѣховного нєдꙋга. всє стрꙋ(п), всє рани (до 1596 *Виш.Кн.* 266 зв.).

8. (*фрагмент тексту*) місце: Дѣля того берѣтъ собѣ на розумъ гораздъ, котрымъ кѣпомъ годитъ ся хрестіанинови постити, кулко фелю посту находиме у святумъ писмѣ, за што у писмѣ святумъ у у(!) многыхъ мѣстохъ находиме (XVI ст. *НЄ* 13); Да пытал бых тебѣ тут на том мѣстѣ, проповѣдниче науки христовы, которая богатшая Русь, выкупивши, попалила тѣ книжки (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 160); Той же зась въ бесѣдѣ 18… въ мѣстѣ ономъ тайномъ… указуетъ дванадцать брамъ и дванадцать фундаментовъ – апостоловъ быти и пророковъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 367); **от мѣста на мѣсто** – з місця на місце: нє мина(и) скорого(н)цє(м) ꙗко пꙋстоє коло вѣтръноє ѡчи́ма пробѣгаючи ѡ(т) мѣста // на мѣсто вʼпєрє(д) писан(н)ого (1599–1600 *Виш. Кн.* 202 зв. – 203).

9. (*суспільне становище; роль, значення*) місце: Напродъ Хрістосъ апостоломъ… заказалъ, абы ся о продседане мѣста промєжъ себе не сварили, и обычаемъ княжатъ свѣта сего не пановали (1582 *Посл. до лат.* 1134); **мѣсто первосѣдноє** – місце особи, якій належить вирішальний голос у прийнятті рішень: бо так Христос сыном Заведѣовым, прагнучим и мѣста первосѣдного и чести славное, рече (1608–1609 *Виш.Зач.* 227); **перъвоє мѣсто** – те саме, що **мѣсто первосѣдноє**: Посоу́ла на сꙋдєхъ пе́ръвоє мѣсто засѣда́єтъ, и пра́вдꙋ оубо́гихъ изъида́єтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 29 зв.);

(*служба, посада*) місце: То ли и Х(с)а дꙋрны(м) и нєпожито(ч)нє до Ієр(с)лима пришє(д)шаго нарєчєтє, которы(и) выдѣвши Арʼхиєрє́є и пастырѣ бє(з)плодныє, мѣста цє(р)ковныє в широки(х) рєвєрєнда(х) позасѣдалыє… зʼ ѿны(х) дх҃овє(н)ство дх҃овноє цє(р)ко́вного строєнїѧ и ра́дꙋ зодра(в)ши, на про(с)ты(х) сѣтоткатєлє(и) рыболо́во(в) вложи(л) (1598 *Виш.Кн.* 289); Та(к) жє и вы пановє би(с)кꙋпи, сѣдитє на мѣста(х) єп(с)пъски(х), а́лє на достои(н)ствѣ и ꙋчтиво(с)ти нє сѣдитє (Там само, 290).

◊ **в одно место** – в одні руки: А если бы… дѣти, братя, сестры и близкие моее, поведили, ижъ бы тая была оправа, которую м я еи, малжонце моей, на третей части именей моихъ вчинилъ, звыше, нижъ и тая третяя част, тогды маютъ всѣ именя мое в одно место

спустити и зровновати в третюю част (Вільна, 1555 *АрхЮЗР* 8/IV, 31); **до сихъ мѣстъ** – досі, до цього часу: Где жъ они тое вольности, отъ Насъ имъ даное, черезъ чотыри годы ажъ до сихъ мѣстъ уживали (Вільна, 1564 *РЕА* II, 131); **до тыхъ мѣстъ** – доти, до тих пір: то(т) дє(л) мєли єсмо мєжи собою в доброи воли в право нє вст(у)поуючи Ӥ ива(н) т(у)(р) до ты(х) мѣстъ маю тыи имѣнѧ дє(р)жати покы пани скыпорєваѧ ѡ(т)да(с)ть мнѣ жоны моєє вѣно (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. № 5); **мѣста не мати** – (*недоречно*) не місце: нн҃ѣ ѡ то(м) до́во(д) широкїй чинити мѣста нє ма(ю), абовѣ(м) ѡ ѡчищєнїи цр҃квє на́шєй православно(и) сѧ рѣ(ч) зачала, и далєй то-чи́ти б(у)дє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 225); **мѣста не мѣти** – те саме, що **мѣста не мати**: И церковъ єго яко дѣвица чиста єст. Яко на небесехъ и в раю, такъ и в церкви грѣхъ мѣста не мѣєт (Львів, 1605–1606 Перест. 47); **мѣсто имати** – бути, міститися: Или нє вѣ́дає(ш), и(ж) в ты(х) многи(х) миса(х) по(л)мисъка(х) приставъкахъ. чоръны(х) и шары(х), чи(р)во́ны(х) и бѣлы(х) юха(х)… //… мєдо(х), и пи́ва(х) ро(з)маиты(х); то(т) смы́слъ єщє мѣста нє имаєє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 237 зв.–238); **отъ сихъ мѣстъ** – відтепер, від цього часу: отъ сихъ мѣстъ почєнши, игумену Пустынскому и всей о Христѣ братьи старцомъ Пустынскаго манастыря тамъ имъ своихъ людей съ неводы посылати, озеръ волочити (Київ, 1512 *АЮЗР* I, 45); А отъ сихъ мѣстъ вже намъ самимъ въ тотъ… островъ Кучуковскій и въ тую землю бортную Мутишинскую не вступатися (Пінськ, 1517 *АЮЗР* I, 56); **до мѣста ся ставити** *див.* **СТАВИТИСЯ**; **не имѣти мѣста на отвѣт** *див.* **ОТВѢТЪ**; **мѣсто содержати** *див.* **СОДЕРЖАТИ**; **стояти на одном (єдном) мѣстѣ (мѣсту)** *див.* **СТОЯТИ.**

МѢСТО³, МЕСТО *прийм.* (*указує на заміну кого-, чого-небудь кимось або чимось іншим*) замість: На вє(р)х(у) вал(у) того вєликого по краємъ вывєдє(н) валъ мє(н)ши(и) мєсто тарас(у) (у) вышъки (1552 *ОЧерк.З.* 16 зв.); Ѡнъ, дє(и), мєсто вчинє(н)я справє(д)ливости то(г)[о] сна моєго з о(ч)ю зогна(л), зъсоромоти(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); Бо и ба(р)вѣръ кгды бы хо́ро(г) во єди(н) днь лѣчи(л) а в др(у)ги(и) занєдба(л). мѣсто злѣчє(н)ѧ в болшую бы хороб(у) єго припра́ви(л) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); Посло́вє што с ты(м) до митрополи́та ході́ли, с ф(у)рї́єю то́лко а зъ в(ъ)згá́рдою бє(з) вшєлѧ́кого кгр(у)нто(в)ного ѡ(т)вѣт(у), до на́съ соу́ть ѡ(т)пра́влєни. то́є то́лко мѣсто ѡ(т)вѣт(у) ѡ(т)нє́сши, жє на то́є посє(л)ство жа́днаѧ ѡ(т)повѣдь дана нє б(у)дєтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 13 зв.); то єстъ потрєба намъ мѣсто вєсла вѣрѫ дръжати твръдѫю (XVI ст. *УИ* 1911/2, 74); Только по волну и молоко до нас єздили альбо посилали, а место покою непокой и мѣчъ межи дѣти зкидали (Львів, 1605–1606 *Перест.* 42); там же, мѣсто нагороды, по зв роценюсе з експедицыи тое… порозумевшисе з помененою Марушею… малжонкою протестуючого, оного з дому своего од жоны его власное одогналъ (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 8/III, 573); Мл҃тва на вєчєрни мѣсто Єкте́нїю (Київ, 1636 *МІКСВ* 318); Фѡ́рм(у) засъ вла́сн(у)ю а́лбо совєршє́нїє, по всѣ́хъ помазова́нѧхъ на ѡста́тк(у), мѣсто про́стои Мл҃твы поло́жєно (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 9).

МѢСТОИМЕНІЄ *с.* (*цсл.* мѣстоимєниє) займенник: Штось зась дотычетъ мѣстоименія "мы", то ся и так розумѣти можетъ, же Іисусъ Христосъ… овцами называетъ Ізраилчиковъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 434).

МѢСТСКИЙ, МЕСКИЙ, МЕСКІЙ, МЕСТКИЙ, МЕСТСКИЙ, МЕСТСКІЙ, МЕСТЦКИЙ, МЕСТЪСКИЙ, МЕСТЪЦКИЙ, МЕСЦКИЙ, МИСТЪСКИЙ, МИСЪКИЙ, МѢСКИЙ, МѢСТКИЙ, МѢСТЦКИЙ, МѢСТЦКІЙ, МѢСТЦЬКЫЙ, МѢСТЬСКИЙ, МѢСТЬСКЫЙ, МѢСЦКІЙ, МѢСЦЬКИЙ, МѢСЦЬКІЙ, МѢСЦЬКЫЙ, МѢСЦЬСКИЙ, МѢСЦЬСКЫЙ, МѢЩСКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується міста*) міський: А для лѣпшого потверженья и помноженья мѣста… даровалъ… вси клѣтки и ятки мясные, которые нынѣ суть и напотомъ могутъ причинены быти, къ полѣпшенью мѣстскому (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); И тые пенези на оборону местскую оборочати имъ велелъ (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29); ви(н)ность мєстъскаа пашъню пахати мєщанє и волощанє… ѡрꙋть на лєтє дє(н) ѡди(н) а жати тєжъ дє(н) а косити полътрєта дна и посꙋшити и попратати сєно были ви(н)ни (1552 *ООвр.З.* 101 зв.); муж мой… // позволил, занехавши противенства *месцкого*,… под юрисдицию мисцкою, до моего дому з оного,… прийти (Володимир, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 581–582); Гражда́нство, жи́тєлство: мѣстскоє жи́тло, ѡбы́чност҄, а́лбо смѣхотво́рство,… трєфни́цтво (1627 *ЛБ* 28); а до пречоного войта нашого… нихто справы не мает мѣти ни в чом, толко мы сами, взглядом которого уряду тому ж войту для обыйстя, его з ласки нашое гетманское даемо млинок Лопатинский… а на мѣскую потребу перевоз и озера и в дозор млыни подаемо, до мѣста належачие (Київ, 1649 *Тр.ЧАК* 146);

(*який міститься, розміщений на території міста*) міський: маєть онъ и его жона… тыи имѣнья… держати со всими людми, и зъ дворомъ… мѣстьскимъ у Володиміри (Вільна, 1514 *АЮЗР* I, 47); и казали єсмо ємꙋ в тых замко наших ѡсмотрѣти… всѧкого бꙋдованѧ замкового и парканов мѣстьских (Краків, 1540 *AS* IV, 232); Мостъ чєрє(з) рєкꙋ сты(р) почовъши ѡтъ броны мєстъцкоє… до бєрєга (1552 *ОЛЗ* 170 зв.); и(н)шиє плацы зємѧ(н)скиє и мє(ст)скиє и попо(в)скиє поро(ж)ни (1552 *ООвр.З.* 98 зв.); мають мѣщане… мостъ меский… будовати (Вільна, 1556 *РЕА* II, 53); іс҃… сѧ южь приближиль к҄ воротомь мѣсцьскымь (1556–1561 *ПЄ* 240 зв.); розгнѣвал҄сѧ домоу вл(д)ка. и рєкль слоуга(м) своимь. выйдѣтє (ж) борзо… на оулицѣ мѣст҄цькыи (Там само, 285 зв.); на тых же валѣх з мѣста перекопаны вси три валы, и стежка учинена до фолварковъ мѣстскихъ (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); А тоє имѣнѧ… ѡгоро(д) на гру(н)тѣ ст҃ою(р)ско(м) єдна строна… гру(н)ть мѣсцкіи другаа строна лаври(н) ѡлѣаръ (Львів, 1582 *Юр.* 2 зв.); млы(н) по(д) баштою мє(ст)скою спалєно зовси(м) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 110); а (з) ѡсобна в҃ штꙋ(к) на ры(н)вы по(д) мѣ(с)цкіи мꙋры (Львів, 1592 *ЛСБ* 1039, 1); на вино до мє(ст)коє цє(р)кви далє(м) по(л)тора гроша (Львів, 1594–1595 *ЛСБ* 1041, 5 зв.); Васи́лєи кнѧ́зь ѡстро́зкій… до мѣскихъ церко(в) маєтности нада́лъ (1509–1633 *Остр.л.* 128 зв.); Небожчик муж

мой,… погордивши мешканцем моим и домом мѣщским моим, купил на кгрунте Бискупей горы од Колбаски свитлицу (Володимир, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 581); во(з)ны(и) єнєра(л)… ꙋчини(л)… и(ж)… позовъ… в мистє(ч)ку комаровє в брамє мє(с)цко(и) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); Ти́тоу(с)… зровна́лъ и(з) зємлє́ю мꙋры мѣсцъкїє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 84 зв.); А коли ходи́ли надⷢ пєрєко́помъ мѣсткимъ, рє́клъ анєктана́въ: снꙋ алєѯа́(н)дрє погла́дай на звѣзды (серед. XVII ст. *Хрон.* 398 зв.); Чве(р)тина поля которая е(ст) на кгру(н)тѣ мѣ(с)тско(м) межи межами П. Федора Ждана з єднои, а з другои П. Василїа Кобца (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); менованые принъципалове… межы фолъварками мисъкими… протестанъта с компаниею его… з мушкетовъ стреляти… почели (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 46);

(*який живе, працює, служить у місті*) міський: Милостию божию Гедеон епископъ галицкии лвовскии и Каменца Подолскаго богомолцом нашим священикомъ всѣмъ лвовским мѣсцъким ознаимуемъ (Львів, 1586 *MCSL* I-1, 136); ꙗжє ꙋбо єго королє(в)скоє м(л) листъ ꙋмоцованы(и), попо́ви нашєму мѣстскому ѡповѣдали єсмы, и ч(с)тно в рꙋки ємꙋ в цє(р)кви подали и бы(л) чита(н) прє(д) всѣмъ народо(м) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); слꙋга(м) мѣ(ст)цкїмъ гр(ш) г҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 4–4 зв.); **люди местскиє** *див.* **ЛЮДИ**;

(*пов'язаний з управлінням і самоврядуванням міста*) міський: ты(х) вси(х) рємєсникѡ(в)… ѡни вси маю(т) робити которы(х) ко(л)вѣ будєть потрѣба бє(з) всѧкоє мѣстьскоє вымови (Київ, 1518 або 1533 *Арх.Р.* фотокоп. № 29); Ѝ а(н)дрє(и) нємирови(ч) воєвода киє(в)скый вызнаває(м) си(м)… листѡ(м) воиту и бурмистрѡ(м) и рѧ(д)ца(м) и вси(м) мѣщанѡ(м) мѣста киє(в)скѡ(г) мовили на(м) ѡ ты(и) врѧды мѣстьскыи которыи(ж) пєрво сєго и(х) за(м)кꙋ вживали (Там само); Справꙋють сѧ мєщанє правомъ нємєцъкимъ ма(и)дєбо(р)скимъ пєрє(д) врѧдомъ своимъ мєстъскимъ (1552 *ОКЗ* 33 зв.); Сторожа *мєстъскаѧ* ꙋ воротъ ѡстроговыхъ на(и)мꙋють сторожо(в) мєщанє жъ з доходо(в) мистъскихъ (Там само, 37); ꙗ(н) поко(в)ски(и) ѡжалова(л) на врѧдє мє(ст)ско(м) матиса пострыгача и и(н)ши(х) мєща(н) володи)мє(р)ски(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 73); Кгды (ж), дє(и), єму нє хочєно придати возно(г)[о] з уряду, взявши… з ратуши мєща(н) присяглы(х) с писарє(м) присяглымъ мє(ст)скимъ и вознымъ ратушны(м), которыє то прися(ж)ници, ѡглєдавши и списавши раны и… побитє, та(к) жє и шкоды, которыє ся стали (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118); па(н) дє(и) во(л)ски(и) мови(л) имъ абы ѡ нємъ повєдили врѧ(д)никꙋ тамошнємꙋ ковє(л)скомꙋ або во(и)тꙋ мєстъскомꙋ (1572 *ЖКК* I, 42); маютъ мещане Александровские того права во всихъ артикулехъ его уживати и оных во всих справах завжды належне судити и рядити, такъ въ ярмарки и торги, яко и под каждым часом, перед // урядомъ своим местским (Варшава, 1591 *Тр.ПАК* 52–53); Котрый то Листъ Таки(и) за доводо(м) Нань ꙋрꙗ(д) Городє(ц)ки(и) Замъковы(и) И мѣсцъки(и) Скасовали (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1 зв.); половица пошацу(н)комъ прє(з) ꙋра(д) мє(ст)ский Киє(в)ский в сумє пєвной до вєчистоє

посє(с)сии подана и до сєго часу в споко(и)-но(и) посє(с)сии добръ ѡны(х) зоставала(сє) ꙗко запи(с) дєкрєта (Київ, 1644 *Гр.Посох.* 1); хто бы… важи(л)сє… ѹрꙗ(д) мєски(и) знєва-жати и до шкоди ѹбоги(х) людє(й)… приво-дити, таковы(и)… на го(р)лє кара(н) бѹдє(т) (Ірклїів, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1); **книги мескиє (месткиє)** *див.* **КНИГА**; **мѣсцькоє (местъскоє) право** *див.* **ПРАВО**; **местцкая печать, печать мѣстская (меская, мест-ская, мѣстцкая)** *див.* **ПЕЧАТЬ.**

2. (*який відбувається у місті*) міський: Архитáсъ ѡ(н) тарєнтиноу(с) моу́дрый, и в рє́ча(х) бѣ́глы(и) над которо́го ростропнѣ́й-шого в рєча(х) мѣсцъкыхъ // грє́чєскаѧ зємлѧ нє ви́дѣла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 288 зв.–289); [Варлаам] изъ нѣкото́рыми мѣстами розмо́вѹ мѣти примѹшаный // бѹдѹчи, а ни та́къ прєхо-ди́лъ зѕ пѹсты́нного своє́го цвичє(н)ѧ сѧ, на мѣсцкїи заба́вы (Київ, 1627 *Тр.* 395–396).

3. (*який збирає, одержує місто*) міський: а мы нє маємъ вжо болший тоє волости и сєла комѹ ѡтдавати ѡт того замъкѹ, ани платовъ мєстских, ани данєй жадныхъ ѡт нєго ѡтни-мати, ани их комѹ ѡтпѹщати (Берестя, 1508 *AS* III, 57); имъ… не надобе на войну ходи-ти, только мають они платы местскіе платити и подводы давати по давному (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 30); Росъходъ пн҃зє(и) на замокъ Што платитъ королєваѧ єє мл(с)ть с тыхъ жє доходовъ и волостныхъ и мєстъскихъ (1552 *ОКр.З.* 156 зв.); Сторожа мєстъскаѧ ѹ воротъ ѡстроговыхъ на(и)мѹють сторожо(в) мєщанє жъ з доходо(в) *мистъскихъ* (1552 *ОКЗ* 37); Чєлѧди дворноє заплата маєт быти з мєст-цких панщизных пинѧзєй (1567 *AS* VII, 119).

4. (*який стосується певної місцевості*) місцевий: А зъ винъ мѣстскихъ взялъ его ми-лость на себе по два гроши, а войтъ зъ винъ и тежъ зъ ятокъ третій грошъ (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); в тот час в том дворе было:… сукна сермяжного местского петдесят локот (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 163); **ручка местъскаѧ** *див.* **РУЧКА.**

5. *У ролі ім.* Містянин, городянин: принци-палове,… з добытою шаблею на коню высла-ли Сидора…, который то Сидор, прибегши на поля наши…, поведил: "иж дей я естемъ присланый от пана войта, бурмистров и все-го посполства на то, абых плуги ваши с пол ваших позганялъ и своим мѣсцъским орати казал" (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 409).

МѢСТЦЕ *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСТЦКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЦКЇЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЦО *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСТЦЬКЫЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЪЦЕ *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСТЫСКО *с., зневажл.* (*населений пункт*) місто: а ґды хотѣ(л) єдно гдє мѣсто ра-зорити, ꙗ́ко о́ноє пло́хоє мѣстыско єрихо́нъ, прѣвѣй з҃ дн҃їй… каза́лъ ѡбходи́ти вколо мѣ-сто (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 213).

МѢСТЬСКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЬСКЫЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЬЦЕ *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСЦЕ, МЕСТЦЕ, МЕСТЦО, МЕСТЪ-ЦЕ, МЕСТЪЦО, МЕСТЬЦЕ, МЕСЦЕ,

МЕСЦО, МЕСЪЦЕ, МИСТЦЕ, МИСЦЕ, МѢСТЦЕ, МѢСТЦО, МѢСТЪЦЕ, МѢСТЬЦЕ, МѢСЬЦЕ *с.* **1.** (*частина території, простору*) місце: Але ижъ се молимо за усопшыхъ, и жертвы за нихъ приносимо, и памети имъ творимъ, муситъ быти, яко есть иншое мѣсьце третее, межы небомъ и пекломъ, гдѣ бываютъ душы задержываны, ажъ бы заплатили до наменшего квадранта (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); поневаж вѣру святую… святии богоносниии отцеве соборне ухвалили; для того… соборною вѣрою называется; а таа, а ни до *мѣсця* нѣкоторого, а ни до персоны яковое особное не ест привязана, але вес свѣтъ ей месце (Вільна, 1600 *Катех.* 69); Страшны(и) то заправды голодъ былъ ижъ нє на єдны(м) толко мѣсцꙋ, алє по вшыткꙋмъ… свѣтї власть свою ростѧгалъ (Маркова, 1619 *Позд.бр.* 214); И та́къ почалъ Палємо(н) ли́ба; ѡныхъ На́родѡвъ приводи́ти до дѡ́брыхˢ ѡбычає(в), а змоцни́вшиса на ѡ́номъ мѣсцꙋ; розмно́жилъ и ро(з)ши́ривъ грани́цѣ свѡи (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. ненум.); **мучныє мѣстца** – пекло: Лѧка́юсѧ розмышлѧ́ѧ дн҃ь о́ный страшли́вый нєпрєдарова́ного сꙋди́лища … //… Боюсѧ нєꙋбѣгнучи(х) мꙋчныхˢ мѣстцъ; Бою́сѧ мꙋки конца нєимꙋщєи (Львів, 1642 *Час.Слово* 266–266 зв.); **мѣстца пекелнїи** – пекло: И пєрєхрєстивши на три части, в той часъ ворота и ланцꙋхи сокрꙋшиша сѧ и входитъ Хр҃(с)тосъ во пєкло и ѡсвѣщаєтъ ѧснымъ своимъ промєнємъ… всѣ мѣстца пєкєлнїи и кропитъ водою и Дх҃омъ ст҃им (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 30); **мѣстца Райскиє** – рай, небеса: Понєва́жъ Малжє́нскїй станъ ѡ(т) само́гѡ Бг҃а всєдєржи́тєлѧ є́стъ вы́найдєный на мѣстца(х) Ра́йски(х), а нє на ѧки́хˢ и́нши(х) закꙋтны(х) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 917); **мѣсце вѣчного покоѧ** – Царство Небесне: Прїйдѣтє бѡ́дрїи дѣла́тєлѣ виногра́да мо́єгѡ,… вˢнїйдѣтє вˢ ра́дость Гд҃а свое́гѡ… //… и бо вы сподѡбистєсѧ: на́ зємли живꙋщи; ви́дѣти мнѡ́гꙋю и ди́внꙋю прємоу(д)рость мою́ Нб(с)нꙋю,… мѣсцє вѣчногѡ поко́ѧ и ра́дости; зґото́ванѡ ва́мъ (Чернігів, 1646 *Перло* 160–160 зв.); **мѣстце высокоє, высокоє мѣсце** – небеса: Зоста́въ Мꙋзо похва́лꙋ на мѣстцꙋ вы́со́ко(м), Гдє Бг҃ъ ста́лъ звѣтѧ(ж)цєю на(д) пєкєлны(м) смо́комˢ (Київ, 1632 *Євх.* 302); та́къ и то(т) кото́рый х(с)ви слоу́жи(т), и ѡ(т) кло́потовъ свѣ(т)ских и наво́лностєй єго сєбє вы́зволивъ, сѣди(т) на бєзпє́чно(м) и высо́комъ мѣсци (Острог, 1607 *Лѣк.* 113); **мѣсце мучимоє** – те саме, що **мучныє мѣстца**: мови(л) ты(ж) то(т) бога(ч). ѡ(ч) авраамє прошꙋ жєбы є(с) посла(л) в до(м) ѡца моєго. абовѣмь маю та(м) є҃ брато(в) жєбы є(ст) заповѣди(л) и(м) жєбы ѡнї нє чинїли та(к) и(ж) бы нє пришли на тоє мѣ(с)цє моучимоє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 213 зв.);

(*місцина, місцевість, яка характеризується певними особливостями*) місце: А так ѧ водлє… листꙋ господарского… вєлєлъ имъ тоє имєньє Свинꙋхи… дꙋбровꙋ Свинꙋскꙋю, ѧко сѧ в собє маєть панꙋ Михайлꙋ ѡграничити по тымъ мєстцомъ и врочищамъ, покꙋл тоє имєньє на королѧ…, к замкꙋ Володимєрскомꙋ было дєржано (Володимир, 1513 *AS* III, 104); кнѧзь Василєй зємли и сєножати свои… имъ ѡповєдалъ и водилъ // ихъ по тымъ всимъ мєстцамъ, покꙋл зємли и сєножати єго сꙋт (Краків, 1536 *AS* IV, 62–63); а от того озера лугом до леска, который лесокъ и долина впала в речку Котовку, которое местцо зовет-

ся врочищомъ Козий Брод (Київ, 1571 *ЗНТШ* XI, 16); И ю́жъ доро́ги нє ма́ло ѡ(т)пра́вивши, бли́зко боло́тного того мѣсца пришли (Київ, 1631 *Син.Тр.* 813); **мѣстце (местьце) порожънеє (пустоє), пустоє (пусто) мѣсце (местъце)** – пустка, пустище: Тамъ жє за ѡказованъємъ и ѡбвожєнъємъ рꙋдъника єго Адама виделъ єсъми на вързочищꙋ вєрьхъ рєчьки Рыхъты прозываємоє Галолобатютинъ мєстьца порожъныє нємалыє гъдє знать было рꙋды нємало выдобълєноє (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 28 зв.); Бачачи мы въ панствахъ нашихъ коронныхъ на Украини, при границахъ посторонныхъ, досыт немало мѣстецъ пустыхъ, а ку будованью замковъ… умыслили есмо тамътыи мѣстца пустыи будовати (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 284); Єдинъ ты(ж) пога́ни(н) ѡбночлѣгова́лъса въ пога(н)ско(м) Косте́лѣ, а боа́чи́са, ꙗ́ко то на пꙋсто́мъ мѣсци, оузбро́илъса зна́мєнїємъ Кр(с)та (Київ, бл. 1619 *О обр.* 79); За тою горо(д)нєю пꙋсто мєстъцє нє могли єсмо довєдєти чиа бы горо(д)на была (1552 *ОЛЗ* 167); **местъца урочистыє, врочыстыє местца** – (*природна межа*) урочище: А мєвають [козаки] сторожꙋ польнꙋю на мєстъцахъ ꙋрочистыхъ на тꙗ(с)мєни ꙋ чагирина (!) (1552 *ОЧерк.З.* 8); на тыхъ чотырє(х) мєстъцахъ ꙋрочистыхъ дє(р)живали мєщанє сторожовъ (1552 *ОБЗ* 142 зв.); иванъ ꙗцыничъ ѡ(т) людє(и) вєликого кнꙗзства… //… по тымъ врочыстымъ мєстцамъ ѡказывали знаки, грани старыє, и но(выє) ꙋ многомъ дєрєвью на ѡбє сторонє ꙋрꙋбываныє и заро(с)лыє (1546 *ОГ* 15–15 зв.);

певне обмежене місце: нєха(и) са збєрꙋ(т) во́ды до єдно́го мѣсца, нєха(и) боудє(т) соу́ша (поч. XVII ст. *Проп.р.* 212); Мєжда́: Мєжа́, ꙋлочка, а́лбо мѣсцє мєжи двома рє́чами поро́жнєє (1627 *ЛБ* 62); Бо ꙗкъ оужъ, ґды би́тъ быва́єтъ, всє тѣло своє выставꙋєтъ, го́ловꙋ зась ꙗкъ мо́жєтъ хова́єтъ, //… И ꙗ́къ оужъ тѣсным ꙗки́м мѣсцєм пєрєсмыка́ючиса, здира́єт з сєбє старꙋю лꙋскꙋ: так и мы Хрїстїа́нє, тѣсно́ю доро́гою хо́дачи, з звєтша́лого чловє́ка вызꙋва́тиса ма́ємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 339–340).

2. (*простір, пункт, де хто-небудь перебуває, що-небудь розміщене*) місце: которою мєстцо зємла кнаѕа Порыцкого з нашою зємлєю… скончила, а гдє зємла кнаѕа Коширского з моєю са зємлєю снала, тꙋт тєж копєцъ єстъ вчинєн (Львів, 1537 *AS* IV, 84); А въ дрꙋгомъ мєстъцы тамъ жє по(д)лє тоє шофы в цєгєльницы накладєно цєглы выпалєноє жъ вдолъжъ цєгєльницы д҃і сажо(н) (1552 *ОКЗ* 37); записую им, брати моей милой, то есть напервей домъ, у месте Луцкомъ лежачий, межи домы Михайлушковымъ и Милушинского и местца шпиталного, никому ничимъ не пенный и не заведенный (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 33); и як знак и местце, где фолварок был, так и знаки границ того острова показалъ подле дороги копец и знак дороги старое на болото, поведаючи, иж дей сухого лета туды дорога лежить с Фалимич до Коилна (1579 *АрхЮЗР* 8/IV, 449); Пото(м)… побигли ε(с)мо до сєнъ и, тамъ,… нашли ε(с)мо, то(л)ко мєстъцє, гдє сєно было…, и на томъ мєстъци будка (Житомир, 1583 *АЖМУ* 48); в тамътомъ мєстъцꙋ ꙋ вє(р)бокъ то(л)ко тро(х) кгрꙋнъто(в)… нарожники сє сходꙗ(т) (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054,

103); Єсли ты Свѩтитєль потрєбє(н) жадъноє ѡказыи и мѣстца нє ѡпꙋща(и) (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.); Ба́рзо піє(н)кноє та́мъ є(ст) Н҃бо, мѣсцє само́є ро́зныи наса́жєно дрє́вами (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812); А коли прота́гнꙋлъ Мѡѵсе́й рꙋкꙋ проти́вкѡ мо́рꙋ, вороти́ла сє вода на пе́ршомˢ свита́нью на пе́рвоє мѣстцє (серед. XVII ст. *Хрон.* 92 зв.); ничого згола нє заста(л) вє (д)ворє: ани быдє(л), ани збожъ, ани спрату домового, ты(л)ко видє(л) мє(с)тъца, гдє, знатъ, будованя были, а тєпєръ су(т) чєрє(з) своєволю коза(ц)кую розобраныє (Житомир, 1650 *ДМВН* 197); **зъ (з) мѣсца (мѣстца) на мѣсце (мѣстце) –** з місця на місце: Посла́нїє бовѣ(м) ѡноє нє жадный пєрєхо(д) з мѣсца на мѣсцє зˢ собо́ю приноситъ, алє з бо(з)ского ѡного єстєства, кото́рого ви́дѣти и ѡгладати нє можно єго ви́димоє при́стѧ и притомно(ст) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 137 зв.); Та́жкаѧ запра́вды е́стъ ре́чъ, тєрпѣти хо́ромꙋ, жєбы бы́лъ но́шєнˢ зˢ мѣсца на мѣсцє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 107); и тєпє(р)… грѣшны(х) дш҃ѣ сами бє(з) тѣла вˢ огнѣ полєро́вно(м) мѣли(с) мꙋчити. и(з) мѣсца на мѣсцє пєрєходи́ти (Вільна, 1596 *З.Каз.* 6 зв.); О земле, якож-єсь их не загорнула И знагла ораз живо всѣх не полкнула? Що ж теды за скарги на Пана вносили: И на горло пред судомъ, дужо просили,… И зъ мѣстца на мѣстце Пана отводили (Львів, 1630 *Траг.п.* 163).

3. (*простір, пункт, де що-небудь відбувається*) місце: Такжє и молилсѧ оув огоро(д)ци. на мѣсци ѡсобно(м). а(ж) до крыва́вого потꙋ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 92 зв.); на томъ мєстъцꙋ съвоихъ рꙋдъниковъ посътавили и ѡнꙋю рꙋдꙋ и до сихъ часовъ бєрꙋтъ (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 38); Я, А(н)дрє(и) Бєрє(н)чє(в)ски(и)… видєло(м) мє(ст)цо, гдє то(г)[о] Су(п)руна имано ув ы(и)мє(н)ю (!) пана Григо(р)я Кє(в)лича (Житомир, 1609 *ДМВН* 141); пла́мєнь… выпꙋще́ны(и) вєлики(м) вырвавшысѩ пꙋдо(м)… взго́рꙋ възно́сы(т)сѩ и ажъ на самы(м) на́вышшы(м) повѣтрны(м) мѣсцꙋ па́нство и влада(р)ство своє ростѩгає(т) (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 287 зв.); я, возный, оного злочынцы пыталомъ: ежели такъ естъ, яко поведаешъ? – на што поведелъ, же такъ естъ а не иначей: месце и знаки, на которомъ ся зышли, оказовалъ (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/І, 460); А заборо́нєны бы́вши [агари́новє] ѡ(т) жєлѣзногѡ ланцꙋха́, кото́рый є(ст) прота́гнєны(и) ѡ(т) Гала́ты а́жъ до са́мого мꙋрꙋ мѣсцкого, занєсєны быва́ютъ на мѣсцє назва́ноє Сѡстє́нїой, и та́мъ гды́ вѣтръ полно́чны(и) повста́лъ сро́гїй, всѣ и́хъ чолны́ оузбро́єныхˢ напо́лнєныи розєрва́лисѧ и затонꙋли (Київ, 1627 *Тр.* 682); а одъ тоє грєбли до палѩ при ричцє мєсто пѩты убитаго, одъколь трактъ дꙋктꙋ того зачалсѩ пришєдши и границы тыє скончивши, дєржачи отъ мєсца ѩкосѩ выжъ ограничило (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 71); Виѳлеє́мˢ… ємꙋ мѣсцємˢ былˢ нарожє́нѧ, Назарє́тˢ єго вы́ховалˢ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 394); **мѣсце (местъце, мѣстьце) судовоє –** місце, де відбувається суд: пилать, коли оуслыша(л) тоє слово. вывєль ї҃са на дворь, // а самь сѣль на мѣсˢци литостротонь. то єсть на мѣсци соудово(м) а по-жидовˢскы гаваѳа (1556–1561 *ПЄ* 430 зв.–431); былемъ на вряде местскомъ, въ ратушу, на местъцу судовомъ, при врядникохъ въ месте… Луцкомъ, славетныхъ панохъ: Богушу…, Матфею Трушевичу, бурмистру,…

тамъ же судъ потребный ведле права майдеборского былъ гаенъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 473); рєк имъ пїлат которог хочєтє. з мєджї тых двох ѡ(т)пущу вам. варраву їлї ї҃са нарєчєньног х҃а. бо вєдал шьто для завєсти выдалї єг и колї вьжо ѡн сєдѣлˢ на мѣстьцу судовомˢ. прїслала к нєму жона єг рєксучї (!) (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 52).

4. (*окрема земельна ділянка, площа*) місце: Из дозволєнємь господарѧ нашого… дал єсми кнѧзю Андрѣю… мѣсца своєго цєрковного городского ꙋ подовъжь сєми сажєн (Володимир, 1513 *AS* III, 103); на которомъ мистци, на ниве роспаши, земъли Скочъковъское седилъ отецъ нашъ небожчикъ дворомъ (Овруч, 1551–1559 *АрхЮЗР* 3/I, 324); ѳєдо(р) юшковичъ… на… мє(с)цꙋ волномъ в ры(н)кꙋ кра(м)ницꙋ збꙋдовалъ (Київ, 1638 *ПИ* № 30).

5. (*певний пункт, приміщення, площина, призначені для кого-, чого-небудь*) місце: в цр҃ква(х)… двѣ мѣ(с)ца мáю(т) в олтари бы́ти, жєртóвни(к) // и прєсто(л) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 41 зв.–42); невѣста одна… зъ сего свѣта зешла,… и гдѣ бы была похована мѣстце указовано (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 472); Трє́бищє, трє́бникъ: Ѻлтаръ, жєртóвникъ, ѡфѣрóвникъ. Мѣстцє доколє(н)ѧ або рѣза(н)ѧ лю́бъ палє́нѧ ѡфѣръ (1627 *ЛБ* 133); за згодою всѣ(х) п(н). п(н). ста(р)шы(х) и моло(д)шы(х)… казали мꙋровати на(д) шъколою длѧ поставлєнѧ дрꙋка(р)нѣ Абы дѣтє(м) ѡны(х) та(к)жє и посторо(н)ны(м) было мѣсцє длѧ наꙋки и мє(ш)канѧ дидаскалови (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5); Передо… бурмистрами одностайне заселыми на местцу звыкломъ в ратушу… Иванъ Пустовойтенко… призналъ в тые слова (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 20); Засѣ(в)ши тєды зараз кождо (!) на своє(м) мѣсци и радили вотовали и згодили сѧ всѣ єдинодушно на ты(х) п҃ чєтыро(х) ста(р)шы(х)… вєспо(л) маю(т) провѣдоваты сумою цє(р)ковною на вшє(л)ки(и) пожыто(к) цє(р)кви ѩко и(х) гд҃ь уразуми(т) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 69); **мѣсце лобноє, лобноє мѣсце –** лобне місце: А коли пришˢлї на мѣсцє названоє лобˢноє… и тáмъ роспѧли є(г)[о] (1556–1561 *ПЄ* 327 зв.); Крáнїєво мѣсто: Лóбноє мѣсцє, лы́саѧ гора (1627 *ЛБ* 55); **мѣстце роспустныхъ –** публічний дім, дім розпусти: Блꙋди́лищє:… мѣстцє роспꙋстныхъ (1627 *ЛБ* 10); **мѣсце (местце, местъце, мѣстце) святое (светое), святое мисце** – (*храм, монастир, освячена територія*) святе місце: любóвнє ѩ(к) прирожóны(и) оц҃ъ жи́лъ на тóмˢ мѣсцꙋ ст҃о(м) зˢ нáми Мнíхами, и ѡ(т)чєскѡ промышлѧ́лъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 25); Кгды отвороные ворота засталъ, не седаючи с коний перед броною, яко звычай єстъ, яко их милост панове воеводове приезджючи звыкле се заховыват, чинечи местцу светому пошанованъе (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 588); подъ который часъ одъбиванъя колодокъ, кгды челядникъ панее Корсаковое Миколай Иваницкій реклъ тобе, комъпринъципале Мужиловскій, и вамъ инъшимъ вышъ помененымъ комъпринципаломъ при вышей менованыхъ возныхъ, абысте колодокъ не одъбияли, теды вы, не ушанововъши местъца светого, оного обухами нелютостиве у воротъ цминтаровыхъ // побили (Київ, 1633 *КМПМ* I (дод.), 542–543); И чого колвекъ и потымъ до мѣстца святого на фундованье и розширенье хвалы Божои будетъ потреба, охотно и ласкаве ставитися обѣцую

(Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 71); мало нє вє(з)дє є(с) скажєно и поспꙋстошєно є(д)на(к) жє єго гп(дс)кои мл(с)ти намовили є(с)ми аби и тоє стоє ми(с)цє занєхати нє рачи(л) (Сучавиця, 1598 *ЛСБ* 321, 1).

6. (*пункт призначення*) місце: А коли пришли на мѣсцє. рєкˢль имь. молѣтєсѧ, абы єстє нє во(ш)ли в напа(ст) (1556–1561 *ПЄ* 321); Мы рады дикгнитарє… ѡбрали єсмо спосро(д) сєбє братъю ншꙋ которыє маютъ и повинни бꙋду(т) єхати вси ту(т) жє ѡписаны на єлєкъцыю на ѡбира(н)є пна на мєстцє назначоноє по(д) ва(р)шавꙋ до Камєнѧ (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 48); и зьєжьчатисѧ намъ всѣ(м) и всємꙋ дховє(н)ствꙋ на пє(в)ны(и) ро(к) и насъ на мєстъцє ѡ(т) всѣ(х) насъ єдиноста(и)нє ѡбраноє в мѣстє єго ко(р) мл(с)ти в бєрєсть лито(в)скомъ в кождо(м) рокꙋ м(с)ца июнꙗ кд днꙗ водлꙋгъ старого калє(н)дарꙋ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); кнзь ꙗнушъ миколаєвичъ збаразски(и)… слугъ… тамошни(х)… з жонами з дєтми… до нємирова а пото(м) до и(н)шы(х) имєнє(и) свои(х) и на розныє мє(ст)ца гдє(с) выпровадил (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); Где якось прудко… тотъ неприятел Хмельницкий с потугою своею,… наступил, скол тотъ же неприятел и по розъныхъ местцахъ загоны свои росъпушъчалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 617).

7. (*пристановище, осідок*) місце: И рєкль оучнкомь свои(м)… идоу абыхь вамь зˢготоваль мѣсцє (1556–1561 *ПЄ* 411); Зємлѧ котра́ѧ мѣстцємъ была длѧ выгна́нцѡ(в), Та́ѧ спосо́бна є́стъ длѧ нб(с)ныхъ мєшка́нцѡ(в) (Львів, 1616 *Бер.В.* 81); Ѡбщина, Кінóвїа, монастиръ: Посполи́тоє мѣстцє гдє сˢ посполи́тогѡ добра́ живꙋтъ (1627 *ЛБ* 150); Згинулыхъ овецъ, хотячи позыскати: И имъ у себе якъ пастырь мѣсце дати (Львів, 1630 *Траг.п.* 166); Прєто(ж) квѣтнєш и в славно(м) тꙋ градѣ Вєнєцко(м) даю цнота цны́м мѣсцє и в панствѣ тꙋрє(ц)ко(м) (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); Тог(д)а ты́мъ самѡвла́стїємˢ на́шимˢ, достꙋпимѡ ла́ски Бжєй вѣчнои, и живота ра́достного, оу Цр(с)твѣ Нб(с)номˢ; и ѡ́ноє мѣсцє прєсла́вноє заса́дємѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 6); *Образно*: гдє живота нє достаєт(т), та(м) смєр(т) мєстцє осєдає(т) (Острог, 1587 *См.Кл.* 19).

8. (*певна частина будівлі, споруди*) місце: Ѡколо замъкꙋ на нєкоторыхъ мєстъцахъ дири по(д) стєнꙋ што ко(т)ка або тє(ж) и пєсъ по(д) стєнꙋ влєзти можєть (1552 *ОЖЗ* 117 зв.); Три высоки пєрєкопы мєжи нихъ алє дальши(и) валъ на многи(х) мєстъцахъ попсовань роскопанъ (1552 *ОВол.З.* 198); даєм(м) ва(м) зна(ти) и(ж) слыша(ли) єсмо и та(к) разумєє(м) што(ж) црквъ наша нєдобрє покрита и каплє(т) на ко(л)ко мѣсцє(х) (Ясси, 1566 *ЛСБ* 42); а в самуи церкви подле того окъна мисце голое, на которим коберецъ был прибитый турский (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 492).

9. (*частина поверхні тіла людини*) місце**:** Єго Королєвскаѧ Милость намъ росказати рачилъ, абыхмо и раны на тєлє нєбожчика кназа Ꙗрослава ѡглєдали, въ котороє мєстцє и члонокъ нєбожчикъ пострєлонъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 259); ꙗ возны(и) за ѡказа(н)ємъ пана пєрєвєского видє(л) єсми зата єго пана ивана посника тꙋровицкого на смє(р)ть спо(л)гакꙋ забитого ꙋ пє(р)си рꙋкꙋ лєвꙋю и ногꙋ правꙋю ѡ(т)татꙋю прочъ головꙋ ꙋ дво(х)

мє(ст)цахъ розьтѧто мало нє наполы (Володимир, 1585 *ЖКК* I, 270); то пакъ дей той помененый панъ Григорей Болобанъ, на той доброволной дорозе, догнавши того Феофана епископа… самъ окрутне збилъ, змордовалъ и окрутне зранилъ чеканомъ, у колко местцахъ (Берестя, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 271); **местца здорового не было, не было мѣстца здороваго** (на кому, на чому) – місця живого не було (не залишилось): раны тые,… и самого протестуючого барзо збитого,… якъ колода спухлого, синего, кровю сплыненого, же тела и местца здорового на мней не было, барзо хорого видел и огледалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 538); на́ всє(м) пре́бл(с)ве́нно(м) тѣлѣ нє бы́ло мѣстꙿца з(д)ороваго такь мно́го гдє мо́гль игло̑ѫ тꙿкнѫти… кто ви́да(л) кто слыха́ль ѡ(т) вѣка на́ которо(м) чл҃кꙋ то́лꙿко ра́нь бы́ло (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 15 зв.).

10. (*фрагмент тексту*) місце: и дано ємоу книги їсаїа пр(о)р(о)ка. а ѡнь ѡтворивꙿши книги нашоль мѣсцє гꙿдє то было написано (1556–1561 *ПЄ* 223); Про́тожъ и́ншїи мѣсца с конститꙋции за́разъ тоу́тъ припишꙋ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 22 зв.); и да́но ємоу кни́гы ісаіа пр(о)рока. и ѡ(н) ѡ(т)во́ривꙿши кни́гы, и на́шоль мѣстꙿцє, гдє бы́ло написа́но (XVI ст. *УЄ Літк.* 11); е́стъ мѣсцє вꙿ ѡ́смой главѣ ѡ прє(д)назначе́нью ст҃ыхъ, гдє ижъ ма́єтъ бы́ти розꙋмѣнъ, ба́рзо чи́стый вы́рокъ вы́далъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 21 зв.); Слꙋшность тєжъ сама́ѧ нє позволѧ́єтъ, оуважа́ючи и́жъ то сѧ ма́єтъ положи́ти на то́мъ мѣстцꙋ вꙿ Проскомидїи, што слꙋжитъ до инте́нцїи ѡ(т)правова́нѧ (Київ, 1639 *МІКСВ* 217); Писмо ст҃оє на розꙿмаи́тыхъ ме́стꙿцахꙿ д҃. такі́є грѣхи вꙿспоминаєть: Доброво(л)ноє мꙋжєбо(и)ство, содо́мїа, оутисненїє // оубо́гихъ и сиро(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 57–58); То́тꙿ жє и на и́номъ мѣстцꙋ та(к) мо́ви(т): Жєнѣ жє оучи́ти нє повєлѣва́ю, ни владѣти мꙋжємъ, но бы́ти въ бєзмо́лвїи (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 920).

11. (*суспільне становище; роль, значення*) місце: Маєт ѡн… сѧ заховати и мєстцо своє,… мєжи паны радами нашими…, водлє давного ѡбычаю маєт мєти (Краків, 1542 *AS* IV, 326); Сѣда́ти маю(т) ко́жды(и) на мѣстцы своє(м) пєвно(м) назна́чєно(м) ве́длє наꙋки. кото́ры(и) болшє ꙋмѣєть сѣдѣти будє(т) вы́шшє (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 2 зв.); [Римляне] Мѣстца апостолов мнять ся съдержати, а их обычаєв не любять хова́ти (к. XVI ст. *Укр.п.* 74); И такъ єго королевская милость коштом своим оных до Рыму випровадилъ, обецавши им тоє все достоинство и в радѣ месце, яко и рымскіє бискупы мают (Львів, 1605–1606 *Перест.* 32); Здало́сѧ ми те́жъ е́щє ѡ то́мъ припомнѣти, На ꙗко́мъ Бг҃ъ зєзво́лилъ прєложоны(м) мѣти Мѣсцꙋ: тєбє ѡ Ѡ(т)чє, цнѡ(т) высоколе́тныхъ, Кото́рого ѡбло́ки пре́чъ мина́ю(т) ле́стны(х) (Київ, 1618 *МІКСВ* 15); И аффе́ктꙿ то́й Прєвєле́бности ва́шой ст҃обли́вый, хотѣлъ бымъ нє ты́лко на свѣтъ вꙿ ꙗ́во пода́ти, а́лє и до нб҃а вы́нєсти, а́бы мѣлъ ꙗ́сноє мѣсцє мєжи плане́тами (Львів, 1642 *Бут.* 3); **мѣстце первоє, першеє (перъвоє, перъшеє, пръвоє) мѣсце (местце, мѣстъце)** – (*першість, першенство, вищість*) перше місце: пѧты(и)… засѣда(л) мѣстце пе́рвоє гордостю и ла́комꙿствомъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 11); особли́вє тобѣ то признава́ю, жє

сѧ о то́є пе́ршеє мѣсцє, и пєрвосѣда(н)є на сино́дѣ(х) всѧ́кимъ спо́собомъ а и́ногды нє бє(з) фώртєловъ ри́мˢскіє би́скѹпы ста́рали (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 147); Ра́дѹйтєсѧ пе́рвои Гєра́рхіи съжи́тєлѣ, Вы ди́внои сла́вы Бж҃єи ꙗ́снω зри́тєлѣ …Вы таковы́й да́ръ ω(т) Бг҃а ма́єтє, ꙗ́ко пе́рвоє мѣсцє заст ѹпа́єтє (Чернігів, 1646 *Перло* 40); постановляемъ: абы по Рымъской церъкви, которая… надъ всими иными порадное власти маетъ зверхъность, яко то мати… веруючыхъ и учытельница… столица перъвое… местце… маетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 513); пастырєвє мѹсєли опѹстити заходъного костєла вожа. Который ачъ бѹдѹчи з нами в єдности и зъгодє, пръвоє мѣстъцє засєда(л) (Острог, 1587 *См.Кл.* 18); **мѣсце переднѣйшеє** – те саме, що **мѣсце первоє:** в напо(д)лѣ(и)шихъ навє(т) рємєслахъ таꙗ цнота послѹшє(н)ство мѣсце и пєрє(д)нѣ(и)шєє маєтъ, поготовю в наѹкахъ вызволєны(х), которыи всѣ иныє наѹки кѹ(н)шта, и рємєсла нєро(в)но пєрєвышаєтъ (Луцьк, 1624 *ПВКРД* I–1, 85);

(*служба, посада*) місце**:** И такимъ обычаемъ мають осажати местъцо судовное въ небытности своей (1554 *РИБ* XXX, 263); До чого узвавши есми черезъ прозбы мое его милость пана Миска Петничанского, войского Веницкого,… пан мой милостивый, местце свое старостинское се зде, у Веницы, в небытности своей, злецети рачил, сесь тестамент мой оповедал и о записане до книг замковых Веницких его милости есми просил (Вінниця, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 143); **мѣстцо духовноє –** владицтво, єпархія: По зеистью съ сего свѣта каждого и которого-кольвекъ зъ насъ епископа, кому его королевская милость рачитъ отдати тые мѣстца духовные, ижъ бы были посвящаны, по обычаю стародавному, отъ митрополита кіевского (Новогородок, 1594 *MCSL* I-2, 556); **першеє мѣсце** – керівна посада: Прє(д)сѣда́тєль: Ста́роста, оурѧ(д)никъ, То́тъ кото́рый на пє́ршеє мѣсцє засѣда́єтъ (1627 *ЛБ* 93); **святоє мѣсце** – те саме, що **мѣстцо духовноє**: Помина́ймо того Ѡ(т)ца на́шего, кото́рый на сє́мъ ст҃о́мъ мѣсцѹ и сло́вомъ и пра́цєю, и ко́штомъ всє до́броє и всє́й цр҃кви пожитє́чноє знамєни́тє справова́лъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 166).

12. Відомство, інстанція: а гдѣ бы была того потрєба, тогды властнє сами ωчєвистє прєд каждым мѣстцом и станом сознати хочєм, иж ωн єст таким, ꙗк єсмо єго в листє ωзнаймили (Вільна, 1546 *AS* IV, 451); Ѡ димидє(ц)кого Іѡ҃на дѹхнина Сн҃а Лвовчика Привилє(и)ну Єсли сꙗ гдє с ним Покажѹтъ, Пи(л)но Памꙗтати, А тоє Наганити ижъ онъ Прифо(р)мовавши Собѣ рѹкѹ свою вє(д)лє рѹки Кролꙗ Стєфана Баториа, Права И Привилєиꙗ, На ро(з)ныє Мѣсца давалъ, Іѡ҃ко бы с по(д)писо(м) рѹки Єго К(р) М(л) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1 зв.).

13. (*перший момент вияву якого-небудь явища*) начало, початок: Ка́їнˢ заби(л) А́вєлѧ бра́та своє́гω, и такъ см҃ртˢ и живо(т) зˢ єдно́гω мѣсца повста́ли (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 938);

(*вихідна точка, початок чого-небудь*) місце; витік: То́є мѣстцє поча́ткомъ всѣхъ вώдъ є́стъ глѹбо́кихъ, Зˢ нє́го плынѹтъ всѣ рѣки до кра́євъ широ́кихъ… Ѡ(т)толь вода прі́йму-єтъ вˢ плытю своєму можно(ст) (Київ, 1632 *Євх.* 297).

14. *У ролі присл.* **мѣсцами (местцами, местъцами, месцами, мѣстцами, мѣстцы) –** (*у деяких місцях, де-не-де*) місцями: и боудоуть великы(и) трасєнѧ по землямь, мѣ(с)цами. голодовє, а моровє боудоу(т) (1556–1561 *ПЄ* 314); кнѧзь а(н)дре(и)… є(и) ве(р)нꙋти нє хочє(т)… //… кꙋбковъ тꙋзи(н) мє(ст)цами позлоти(с)ты(х) в ко(ж)до(м) кꙋбкꙋ по по(л)торы гри(в)ны (Володимир, *ЖКК* І, 149–150); и за оказанем протестанта видилъ рану тятую,…, и знову тело его въсе тамъ по хребте, по боках, по рукахъ, по ногах синее, збитое и местъцами кровъю набегълое (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532); кнгнѧ ма(р)ꙗ... ꙋ мєнє заставила... кєлихи вєликиє срєбрєныє мє(с)цами позлотистыє (Ковель, 1578 *ЖКК* І, 118); Іаковъ те́ды набра́вши прꙋто(в) полєвы́хъ, зєле́ныхъ, и микгда́ловыхъ, и ꙗровыхъ, облꙋпи́лъ и́хъ, мѣстцами, и оде́рши ско́рки, и ста́ла в то́мъ ба́рва ѡ(т)мѣнна (серед. XVII ст. *Хрон.* 46 зв.); анєктана́въ… вы́налъ… табли́цꙋ оучинє́нꙋю з мосажꙋ, и з ко́сти слоно́вой мѣстцы прєдѣле́нную зо́лотомъ и срєбро́мъ (Там само, 396).

◊ **дати мѣстце (местце), мѣсце (мѣстце) дати** (кому, чому) – **а)** поступитися першістю: То(т) Кле́йнотъ нєвысло́вный да(н) є(ст) за Ге́рбъ домꙋ Плєтєнє́цки(х): кѡтры́и впро(д) нѣкды нѣко́мꙋ В вѣрѣ, цно́тѣ и мє(н)зствѣ, житю стобли́во(м), Мѣстца нѣкгды нє дали, рє(ч)ю и тє(ж) дѣло(м) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); **б)** показати, виявити (що): Пєвєнє(м) є(ст) жє вм лю(д)ми тыми бꙋдꙋчи которыє слынєтє розꙋмо(м) и старанє(м) ѡ добрє посполито(м) цєрковно(м) бꙋдєтє хотѣли дати мѣстцє розꙋмови в то(м), и(ж) вшелкоє посполитоє добро в нєсноска(х) поєдинковы(х) албо розны(х) мнимана(х) стати нє можє(т) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); **в)** допустити, дозволити (що): А до того, правду хотячи почтити, а похлѣбству мѣсце не дати, нѣсть у нашее руским и в дружествѣ стояти и нѣсть от кого пользовати (1608–1609 *Виш.Зач.* 200); **г)** вважати правочинним (що): А естли бы хто-жъ кольвекъ,… противку пана… Малинского… што ку тому листу причинивши, малжонка моего,… за тым описом до права позвати и с тым листом в суду показатися смел, тогды суд,… тот лист, або иншие листы… покажут, не даючи всѣмъ тым листом моцы а местца (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 253); **ґ)** (*прийняти за істину*) повірити: каждый тогды вѣрный мает знати Бога, иж ест и який ест; также мает дати мѣстце во умыслу своем и слову Его святому и обѣтницям Его (Вільна, 1600 *Катех.*9); Мꙋжь лєгковѣрны сло́вѡмъ е́й да́лъ мѣстцє (серед. XVII ст. *Хрон.* 64 зв.); **мѣсце (местце, местцо, местъце, месце, месцо, мѣстце) мати (мети, мѣвати, мѣти), мати (мѣти) мѣсце (местце, мѣстце) – а)** існувати, траплятися: ва́сни замова́нья ѡ(т)повѣди бꙋнты мѣсца нє мѣли, а всѣ въ поко́ю па́на бга хвали́ли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 25 зв.); Тꙋтъ ра́да, тꙋтъ рострóпность мѣстцє своє ма́єтъ И ꙗкъ на́ нєбѣ мѣсяць з звѣзда́ми сїа́єтъ (Єв'є, 1616 *На г.Вол.*, тит.); Бо и якъ же тамъ любовъ маетъ мѣстце мѣти, гдѣ нѣтъ единости вѣры христіянское (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 165); тая унѣа у Греческомъ народѣ и въ Московскомъ царствѣ не маеть мѣстца, и брѣдятся ею вѣрные христіане (бл. 1626 *Кир.Н.* 14); **б)** бути прийнятним, можливим: ни ѡднакаѧ таковаѧ вымова твоѧ мєстца в нас мєти нє можєть

(Вільна, 1541 *AS* IV, 297); Коли́ хто́ з҃ нєво(л)-ницєю ожє́ни(т)сѧ, ѡ нєво́ли єє ничо(г) нє вє́-даючи, ро(з)во́дъ мє́стцє своє в҃ таково́мъ припа́дкꙋ ма́єтъ (Львів, 1645 *О тайн.* 165); А видишъ, же тыи твои примовки, которими то на нашу церковъ валишъ, жебы мѣла быти не-плодна и неужиточна, тутъ мѣстца не маютъ (1603 *Пит.* 10); **в)** вважати доречним: а́лє тєпє(р) забა́вꙋ ѡ то(м) чинити мѣсца нє маю, то(л)ко пꙋтє(м) повѣсти иды(и) ѡ стєпєнѧ(х) єv(г)лъски(х) рє(ч) совє(р)шити (1598 *Виш. Кн.* 274); **г)** бути правочинним, мати право: А листы выписы // и ѡповєда(н)ꙗ и (в)сє тоє право и доводы. которыє поводоваꙗ сторона проти(в) ѡбжалованоє стороны в то(м) правє мєла. маю(т) проти(в) которому засту(п)цы ити и (в)права мє(с)цє мєти (1566 *ВЛС* 9–9 зв.); таковоє ѡповєда(н)є и повола(н)є врѧдо(в)нє записова(н)ныє має(т) ꙋ права вє(з)дє мє(с)цо мєти и при(и)мова(н)но быти (Там само, 104 зв.); тєды ꙋрꙗдь рꙋскы(и) зрозꙋми(в)ши рѣчь быти барзо затрꙋднєнꙋю которы(и) рѣчи в дны пꙋстны(и) вправѣхь мѣстца мѣти нє могꙋть прєто тꙋю справꙋ ѡбо(х) сторонь ѡ(т)ложили до пє(р)во(и) сєрєды (Каменець, 1577 *ЛСБ* 1201); панъ Войтехъ Станишовский,… поведилъ, же тотъ мниманый повод местъца у суду мети не мо-жетъ, кгды ж ест банитом с контроверсии оче-вистое через декретъ короля его милости, што зараз указавши декретомъ короля его мило-сти, домовялся, абы яко банит до справы не былъ припусчонъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 260); Которыи ж листы нє мают вжо жадъноє моцы и мєстца пєрєдъ кожъдымъ правомъ мєти (Краків, 1539 *AS* IV, 220); **на всякомъ (каждомъ, кождомъ) мѣсци (местцу, мѣст-цу) – а)** (*скрізь, усюди*) на кожному кроці: а заплативши заруку,… //… сес мой листъ,… в кождого права и на всякомъ местцу при моцы зостати… быти мает (Київ, 1571 *ЗНТШ* XI, 16–17); Нє за́вжды або́вѣмъ по́стити,… лє́чъ на ко́ждо(м) мѣстцꙋ, и ко́ждогѡ часꙋ, мо-ли́твы ꙗ́кѡ найгарто́внѣ(и)шєє збро́ѣ и всєѡрꙋжєства, на вшєлѧкїѣ проти́вности, сна́днє, ла́твѡ, и присто́йнє зажи́ти мо́жє(м) (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); **б)** раз у раз, постій-но: На котороє постановєнъє бєзстуднє и бєзъчєстнє блюзнитє на станъ патриаръшє-ски(и) вєсъдє и на всє постановєнъє єго вєсъдє и на каждомъ мѣсци и на судѣхъ ꙗкъ сѧ показало прєд нами в нн҃ѣшнємъ соборѣ нашємъ бєрєстє(и)скомъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); Всю́ды на ко́ж҃до(м) мѣсци пока(з)ує(т)-сѧ ла́ска и мл(с)ть га҃ (1645 *УЄ* № 32, 84 зв.); **на малыхъ мѣстцехъ** – зрідка, іноді: Нама́лѣ: Зрѣдка, на малы́хъ мѣстцєхъ (1627 *ЛБ* 69); Цр҃ковъ зась на́ша Правосла́внаѧ, горливостю дозна́нною Вм(с)... на мно́гихъ мѣсцахъ ѡ ѡборо́нꙋ свою, вєли́цє контєнтꙋєт҃сѧ: про-сѧчи поко́рнє, абысь ѡноѣ примножа́ти часъ ѡ(т) ча́сꙋ ра́чилъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7); **на многихъ мѣстцехъ** – здебільшого, у багатьох випадках: На мно́зѣ: Множи́цєю… на мно́гихъ мѣстцєхъ (1627 *ЛБ* 69); **на тоє местце** – нато-мість: то(т) запи(с) сво(и) скасовала, ино,… на тоє мє(ст)цє гроши копъ шє(ст)дєся(т) то(и) дочцє своє(и) дала (Житомир, 1584 *АЖМУ* 151); **на мѣсце (местце, местцо, месъце, мѣстце, мѣстцо)** (кого, чого, чиє) – замість (когось, чогось): на мѣ(с)цє июды… жєрєбє(и) па(л) на ма(т)ѳєѧ (II пол. XVI ст. *КА* 1); На мѣсцє ѡр҃га́нъ и троу́бъ, в҃ кото́рыє при ѡфѣрахъ игровано. пѣсни и спѣва(н)є дх҃ов-

ноє вы́бралъ (Дермань, 1604 *Охт.* 7); пани Овдотя Тихновая Порванецкая,… ку праву сама не стала и никого ку отказу… на местцо свое не присылала (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/III, 43); пєрєдо мъною, Алєксанъдромъ Сєрєбрисъкимъ, яко на тотъ часъ субъдєлєкгатомъ на мєсъцє урожоного… Яна Шидъловъского засажонымъ у [!] субъдєлєкгованымъ ѡчєвисъто становъши ѡозъны(и) // Анътонє(и) Трубєлъски(и) для записанъя до книгъ нинєшъних кгродъскихъ… доброволънє созъналъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 214); Децкий… ку праву не сталъ и никого на свое мѣстце не присылал (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); Ты бы тамъ кꙋ тым зємлѧм и границамъ напротивкꙋ кнѧзю Жєславскомꙋ сама выєхала, або кого з боѧръ своихъ, людей добрых на своє мѣстцо там выслала (Краків, 1542 *AS* IV, 319); **такъ маєтъсѧ мѣсце** − річ ось у тому: А та́къ сѧ ма́єтъ мѣсцє: Нѣкоторыи повѣда́ютъ, нє Дх҃а да́лъ, а́лє спосо́бныхъ и́хъ принѧтю дхнє́нїємъ оучини́лъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 240); **на местцу (месцу, местцы)** (кого, чиєму) − те саме, що **на мѣсце**: и пыта(л) єсми хто бы бы(л) на мєстцꙋ пановъ ѡбодєнски(х) ту(т) ꙋв ы(л)инца(х) тогды повєди(л) мнє… и мєнова(л)сꙗ врꙗ(д)нико(м), и(л)инъски(м) ниꙗки(и) фєдо(р) лисичєнко (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 139); съ печатю и подписомъ руки урожоного пана Ивана Грибовского, на местцу моимъ, яко писать неумеючого (Житомир, 1650 *ЧИОНЛ* VIII-3, 20); тыє то насланъцы… //… на Сєло и дворъ протєсътꙋючого власны(и)… въ сєлє бородꙗ(н)цє бꙋдꙋчи(и) наєхавъши… и прочъ с того домꙋ сынови протєстꙋючого ꙋрожономꙋ Его м(л) Пн҃ꙋ Алєксанъдрꙋ Ѡлєкшичови Кгєрано(и)скомꙋ, которы(и) тамъ ѡтъ протєстꙋючого на мєсцꙋ єго былъ зоставлєны(и)…, прочъ вы(и)ти росказавъши… протє(с)тꙋючо(г) с тыхъ добръ выбили (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103–103 зв.); па(н) юрє(и)… ѡповєда(л) што (ж)… ѡ(т)єха(л) єсми бы(л)… пєрє(д) мѧсопусты… на по(д)лѧ(ш)є… зостави(в)ши… на мє(ст)цы своє(м) боꙗрина… ивана городє(н)ско(г) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 62); **на (томъ) мѣстцу (местце, местцу, местъцу, месце) – а)** відразу, тут же: постановив(ши) мєнє поводовє просили… абы(м) ꙗ юри(с)дыцыю ꙋрꙗдꙋ моєго по(д)комо(р)ского фꙋ(н)дова(л) ѡнꙋю публикова(т) наказа(л) которꙋю ꙗ… на томъ мєстъцꙋ… ѡбволати наказа(л) (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 101); а што є́стъ цє́ль на то́мъ мѣстцꙋ жєбы зви́тѧзство на́дъ нє́прїѧтєльми внꙋтрными и позвѣрхо́вными дарова́ти (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); и отчизне въ часъ потребы на помочи станете... и за тую... митрополита знову и епископовъ, *на местце* отъ светое апостолское Констентинопольское, албо Цари-городское столицы отпалыхъ, на тое местце благочестивыхъ и отъ насъ посвещеныхъ… привилями змоцнитъ и обваруетъ (поч. XVII ст. *КЛ* 89); за у(с)тною и ѡчєви(с)тою про(з)бою тєшчи моєє… имєнє(м) єє и на мє(ст)цу, яко писа(т) нє умиючою, по(д)писуюся… рукою вла(с)ною (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 219); ѡ(т)мєнити чотыри а(р)тыкулы в ро(з)дєлє то(м) сємо(м)… и правє и(х) на сторонꙋ ѡ(т)ложити, и на мє(с)цє то(т) нижє(и)написаны(и) встановити и (в) стату(т) вложити (1566 *ВЛС* 81 зв.); **не мѣсце** (чому) – (*недоречно*) не до місця: Иванъ Бѣлдога ска(р)жилъ сꙗ… на Никифора Сага(и)да(ч)ника, ижъ єго Никифо(р)

споткавши на прє(д)мѣстю краковскомъ прє(д) броною нєви(н)нє сромотилъ и ѡбє(л)жилъ… и о солонинꙋ… припомина(л), кото-ро(и) справѣ нє было та(м) мѣсца… пановє братство… дєкретъ… на Никифора выдали, абы… сваровъ… нє чинилъ анѣ на кгрунтѣ црковномъ бун(т)овъ нє строилъ (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); **не єсть мѣсце (мѣстце) –** не місце: А называ́ютˢсѧ головны́ми, длѧ то́го, жє сꙋтъ ко́рєнємъ, и жро́дломъ и́ншихъ мнѡ́гихъ грѣхѡ́въ. ѡ кото́рыхъ тꙋтъ выводи́ти, нє є́стъ мѣсцє (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 4 зв.); Нужъ, еще гды пойдемъ до… его [Острожского] живота, до милосердныхъ учинковъ до щедробливости надаванья на церкви… выписати всего // нынѣ не естъ мѣстце (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1138–1139); **першеє (пръше) мѣсце – а)** (*перший за рахунком*) перше місце: Пєршєє мѣсцє ма́єтъ та́йна Крєщє́нїѧ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 901); **б)** (*найважливіше значення*) перше місце: Єдинъ многы(х) зви́тѧжи(л) зна́чнє и ꙗ́снє пи́смо на пръшо(м) мѣсцꙋ кладє(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 150); **на єдином мѣсци стояти** *див.* **СТОЯТИ; на местцу постояти** *див.* **ПОСТОЯТИ**; **на мѣсци своємъ стати** *див.* **СТАТИ; на одном местцу положитисѧ** *див.* **ПОЛОЖИТИСѦ; осадити на мѣсцѣ** *див.* **ОСАДИТИ; стати на одном мѣсцу** *див.* **СТАТИ; тоє жъ мѣсце чекаєть** *див.* **ЧЕКАТИ.**

Див. ще **МѢСТО².**

МѢСЦКЇЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЪКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЪКЇЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЪКЫЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЪСКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЬСКЫЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЬЦЕ *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСЯЦЕСЛОВЪ *ч.* (*цсл.* мѣсѧцєсловъ) (*церковна книга з переліком святих і церковних свят у календарному порядку*) Місяцеслов: Цє(р)ко(в)ныє книги друкованыє в нашо(и) друка(р)нѣ упросилили (!) продаваты и ѡ(т)дали п҃ андрєю стрєлє(ц)кому трєфоло(и), м(с)цєсловы служєбники псалтыры катєхизмы (Львів,1645 *ЛСБ* 1043, 69 зв.).

МѢСЯЦЪ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСЯЦЬ, МЕСЕЦЪ, МЕСЯЦЪ, МИСЕЦЪ, МИСЕЦЬ, МИСЯЦЬ, МИСАЦЪ, МѢСАЦЪ, МѢСЕЦЪ, МѢСЕЦЬ, МѢСЯЦЪ, МѢСѦЦЪ, МѢСѦЦЬ *ч.* **1.** (*небесне тіло, супутник Землі*) місяць: х(с)ъ… // … м(с)ць по своємꙋ подобию поставилъ володѣти нощию (1489 *Чет.* 22–22 зв.); И боудоуть знамєнїа. на сл҃нˢци, и на м(с)ци. и на зв(ѣ)зда(х) (1556–1561 *ПЄ* 315 зв.); сл҃нцє ѡбє(р)нєтсѧ въ тє(м)но(ст) а мѣсєць въ кро(в) (к. XVI ст. *КА* 8); Въ том же року 1620, дня 9 грудня по заходе слонца страшное затмение месяца было, которое было годинъ две (поч. XVII ст. *КЛ* 90); Слонцє ꙗснѣйшоє мѣсєца (*Уж.* 1645, 77); Ѡдѣва́єтъ сл҃нцє свѣтлостю, и М(с)ца съ звѣздами просвѣща́єтъ, а Н҃бо ѡблаками ѡдѣва́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 58 зв.); *У порівн.*: Которая есть то та южь, ся береть яко заря пооустоваючи, красна яко мѣсяць, выборна яко солнце, грозная яко спица къ бою зряженаа? (поч. XVII ст. *Песн.п.* 55); **нова (новъ) мѣсяца** – те саме, що **новый мѣсяць**: Новомѣсѧчїє: Но́въ

м(с)ца… или но́ва м(с)ца (1627 *ЛБ* 78); **новый мѣсяцъ** – молодий (щербатий) місяць; молодик: Повѣда́єтⸯ ѡ окрꙋ́тно(м) мордова́нⸯюсѧ єгѡ… и́жъ На но́вый мѣ́сѧцъ бѣснꙋ́єтⸯсѧ, и окрꙋ́тнє сѧ мордꙋ́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 139–140); **полня мѣсеца** – (*повний місяць; місяць уповні*) повня: Присмотрисе жъ тому пилне: напервѣй, ижъ Жыдове свою пасху подъ полню мѣсеца первого, то естъ четвертогонадцать дня луны звыкли отправовати (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 141);

2. (*одиниця обчислення часу*) місяць: прєставилъсѧ ст҃ыи никита. в нинєшнии дєнь. м(с)ца сє(н)тєбрїꙗ (1489 *Чет.* 36); <Писанъ> в Кошєрѣ, м<и>с<ѧ>ца август<а> аі҃ (Кошир, 1502 *AS* I, 149); Тыє люди… //… на кожъды(и) мєсєцъ дають чє(р)гою з дворища по н҃ грошє(и) (1552 *ОЛЗ* 184–184 зв.); Писанъ на Крылосѣ, мисяця марта, кв҃ дня, року божего а҃фп҃s (Крилос, 1586 *MCSL* I-1, 135); ходилъ до шко́лы… ѡколо шєсти мѣсєцє́й (к. XVI ст. *Розм.* 9); Року тисеча пятьсотъ осмъдесятъ четверътого, мисеца июня осмогонадцятъ дня (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 3/I, 14); И поймали єсте того попа и вывели єсте єго вон из мѣста и дали єсте єго всадити… на колько мѣсацей (Львів, 1605–1606 *Перест.* 44); кнѧ́зь… цръковъ бѫдєтъ дєржа́ти вⸯ нєбрєжє́нїи бє́зъ сщ҃є́нника три мѣ́сѧцѣ (Львів, 1614 *Вил.Соб.* 16); Май м(с)ць, а́бо Тра́вєнь (1627 *ЛБ* 170); Того жъ року и неврожай былъ, бо на вѣснѣ три мѣсяцы дожду не было (1636–1650 *ХЛ* 80); Къ тому вси месъчане ровенъские… през три мисеци октобра, новембра и декабра… дерева сосънового,… //… на чотырдесятъ тысечей… вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117–118).

3. (*геральничний знак*) місяць: Ви́дитъ вⸯ то́мⸯ Клєйно́тѣ, свой Клєйнотⸯ Ц҃рквъ на́ша,… Бо стрѣла и Ко́твица сⸯ Кр(с)томⸯ сѧ скꙋпи́ли, Мєчъ, острый Мѣ́сѧци и Грѡ́ты сѧ зⸯѧви́ли (Київ, 1637 *На г. Стетк.,* тит.зв.); На Гєрбъ Пано(в) Брыгаллѣровъ Слꙋ́шнєсѧ вⸯ Гєрбѣ мѣсєцы Знайдꙋ́ють (Париж, 1645 *На г. Брич.* 5).

МѢСЯЧНИЙ *див.* **МѢСЯЧНЫЙ.**

МѢСЯЧНИКЪ *ч. бот.* (Lunaria L.) місячниця: lunaria, a(e), мѣсячникъ трава (1642 *ЛС* 259).

МѢСЯЧНЫЙ, МѢСЕЧНЫЙ, **МѢСЯЧНИЙ, МѢСѦЧНЫЙ** *прикм.* **1.** (*який стосується Місяця*) місячний: а понеже в времени и обыходѣ солнечном и мѣсечном, ради несогласия, премѣну еси сотворити ухитрил… единости с православными не имаши (1588–1596 *Виш.Кн.* 140); И длѧ тогѡ бовѣ́мъ захова́лъ бг҃ъ надⸯ твє́рдїю. то є́сть надⸯ нб҃омъ во́ды. абы сѧ оупалє́ньємъ слн҃чнымъ, мѣ́сѧчнымъ, и звѣ́зднымъ нє ростопи́ло. и́жъ є́сть лєдова́то (серед. XVII ст. *Хрон.* 2); *Образно*: То́є тєды вѣ́даючи, нѣ́кг(д)ы в до́брыхⸯ спра́вахъ нєоустава́ймо. анѣ́сѧ тръво́жмо. анѣ тє(ж) кг(д)ы до со(л)нє́чноє ꙗсности а́льбо мѣ́сѧчноє прїйти нє мо́жємо, ю́жъ и ѕвѣзⸯдною пого(р)жа́ймо (Острог, 1607 *Лѣк.* 93); **мѣсячный кругъ** *див.* **КРУГЪ**.

2. (*який триває місяць*) місячний: В то(м) новозачато(м) рокꙋ сє(с)сиꙗ мѣсꙗчнаꙗ была (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 37); Днꙗ єі҃ ноєврыꙗ сє(с)сиꙗ мѣсꙗчнаꙗ бєла (!) цалаꙗ (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63 зв.).

3. Щомісячний: Сє(с)сиꙗ чєтирынєдѣлнаꙗ была, при которо(и) братиꙗ скла(д)ку мѣсꙗч-

нꙋю ѡ(т)дали до скрынъки бра(тс)коє (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 34 зв.); Зшє(д)ши сѧ панове братиꙗ на мѣсцє и(м) звы(к)лоє на кгрꙋн(т) цє(р)ковны(и) ѡ(т)дали г҃ мѣсѧ(ч)ныи скла(д)ки до скрынки братє(р)ско(и) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 70 зв.).

4. Менструальний**.** ◊ **кровь мѣсѧчна** *див.* **КРОВЪ**; **мѣсѧчная болесть** *див.* **БОЛѢСТЬ**; **мѣсячний недугъ** *див.* **НЕДУГЪ**; **очищеньє мѣсачноє** *див.* **ОЧИЩЕНЬЄ**; **плыненьє мѣсачне** *див.* **ПЛЫНЕНЬЄ**.

◊ **минея (минеа, мѣнея) мѣсячная (мѣсѧчная)** *див.* **МИНЕЯ**; **мѣсячний камень** *див.* **КАМЕНЬ**; **хороба мѣсѧчна** *див.* **ХОРОБА**.

МѢСАЦЪ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСАЦЬ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСАЧНИКЪ[1] *ч.* Лунатик, сновида: и пошˢла повѣсть єго по вˢсєи сирыи. тогды принєсли к нємоу вˢсѧ болѧщаа, разˢличˢными нєдоугы. а нємоцами поражєныи. и ты(х) которыи дꙋ(х) нєчистыи мѣли. И мѣсѧчˢники… и исцѣлиль и(х) всѣ(х) (1556–1561 *ПЄ* 29 зв.–30); Єѵ(г)листа выписоуєть хв҃о прєображєнїє. И илиино пришєствїє. ты(ж) ѡ оуздоровлєнїи нємощи на мѣсѧчникоу (Там само, 75 зв.).

МѢСАЧНИКЪ[2] *ч.* (*церковно-богослужбова книга, що містить тексти змінних частин богослужінь нерухомих церковних свят за місяцями та днями*) Мінея місячна: Ма́єтъ те́ды Мєнєи То́є(ст) мѣсѧчника Сѵнаѯа́ръ на сє(д)мой пѣсни напєрє́дъ ꙗкъ є(ст) звы́чай чита́тисѧ (1627 *Тр.* 8).

МѢСАЧНЫЙ *див.* **МѢСЯЧНЫЙ.**

МѢСАЧОКЪ *ч.* Підвісок до ікони у формі місяця: на то(м)жє ѡ́бразѣ кри́жико(в) срє́брны(х) два. и гривєнька, або мѣсѧчокъ срє́брны(и) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I–1, 263).

МѢТ *див.* **МѢТИ.**

МѢТА *див.* **МЯТА.**

МѢТАНИЄ *с.* (*поклін перед іконами як вияв покаяння*) метанія: Плоти и крови не свлечеш, в которой страстѣй гнѣздо жилище имѣет, тѣмже и павлову плоть и кровь – царствия божия не наслѣдиш; рече: “В том же и вѣтхий человѣк подвигом постничества, труда и плача, в молитвѣ дѣйствуемого, отлагается и вново по исцелѣнию страстей одѣвается”. Сему же наболший ходатай – бдѣние нощное, Псалтырь и мѣтание (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 245).

МѢТЕЛКА *ж.* **1.** Різка або віник: scopula, мѣтє(л)ка (1642 *ЛС* 364).

2. *Перен.* Кара, покарання: нє новина то жє кто са́мъ на сєбє мѣтє́лку зготоу́єтъ. нє новина́ и мона́рхѡмъ, жє́ сами́ жъ нє кꙋ пожи́ткꙋ своємꙋ сє́ймы склада́ютъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 71 зв.).

МѢТИ, МЕТИ, МИТИ, МѢТ *дієсл. недок.* **1.** (що) (*посідати що-небудь, володіти чим-небудь*) мати: дали ємꙋ имѣнѧ… на имѧ Оуймꙋ, а Цєвєличи, што мєл зрадца наш, Василєй Глинский, которыє ж имѣнѧ дали были єсмо дворѧном нашим (Вільна, 1514 *AS* III, 116); тогды жона моѧ… маєт сєдити на всих имѣньѧх моих тых, которыи ꙗ маю мѣти по половицы з братом моим мєншим…

ѡтчизных и выслꙋжоных и кꙋплєных ѡт ѡтца нашого (Острог, 1539 *AS* IV, 207); а ѡнь засмоутивˁшисѧ с тои мовы пошоль прочь зˁ жалосˁти. бо много богатьсˁтва мѣль (1556–1561 *ПЄ* 116); ты самъ // альбо хто ѡ(т) тєбє… пєрєлє(з)ши в нашу суплє(т)ную и сумє(с)ную зємлю на бо(р)тномъ дєрєвє знамє твоєє ѡ(т)чины внє(с)ти тає(м)нє а того ты нє покажє(ш) абы(с) што на сє(и) сторонє в суплє(т)нои зємли з нами *мєти* мє(л) (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П*-216, 2–2 зв.); **въ рукахъ (своихъ) мѣти, мѣти въ рукахъ (своихъ)** *див.* **РУКА**; **до рукъ (своихъ) мети** *див.* **РУКА**; **къ (ку) (своєй) руце (руцѣ) мѣти (мети)** *див.* **РУКА**; **къ (ку) (своимъ) рукамъ мѣти (мети)** *див.* **РУКА**; **мѣти подъ рукою** *див.* **РУКА;**

(кого, що) (*розпоряджатися, послуговуватися ким-, чим-небудь*) мати: с ты(х) вси(х) рємєсникѡ(в)… г(с)дрь на(ш) на замо(к) свои вынѧ(л) по два рємєсники мѣ(ти) к за(м)кꙋ (Київ, 1518 або 1533 *Арх.Р.* фотокоп. 29); кнѧзь Роман Ѳєдорович Сонкгꙋшковича,… послал и просил нас, абыхмо почтꙋ слꙋг єго нє роздєлѧючи, ꙋвєсь тот поч(о)тъ слꙋг их… на послꙋзє ж… при нєм… мєти дозволили (Вільна, 1562 *AS* VI, 224); ко(ж)ды(и) можєть собє прокꙋратора… и нє ѡсєлого мєти и ѡ(т) сєбє ꙋстановити (1566 *ВЛС* 35 зв.); Ко(ж)ды(и) маєть ѡколо добы(т)ку своєго сторожꙋ або пастꙋха мєти чєрє(з) всє лѣто (1566 *ВЛС* 98); Єстли бы тє(ж) пригодилосѧ члвкꙋ слєпому тастамє(н)тъ чинити, таковы(и)… має(т) мєти ѡ(с)мъ свєтко(в) (1566 *ВЛС* 77 зв.); Хотє(л) бы(х) мѣти и ко(л)ко ѡсобъ з в м(с) братии длꙗ намовы напєрє(д) ꙋ дво(х) (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); и прєто мови(л) хс… ꙗ хочоу таковы(х) слоу(г) мѣти. жєбы… мнѣ слоужили (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 134); А гетманъ ихъ облогъ, бо войско мѣлъ потужное: козаковъ было по пять кроть сто тисячей, а татаръ съ царемъ ганомъ и беемъ было по три кроть сто тисячей (1636–1650 *ХЛ* 80); **мѣти за собою** (кого) − відчувати підтримку (від кого): Нѣ ма́шъ зайстє… нѣчо́го такˁ потаѐмногѡ, што́бы сѧ нє ѡбˁѧвило тогды… Што(ж) тогды оучи́нимѡ, ґды южъ стра́шный оный Трибꙋна́лъ засѧ́дєтˁ… коли рѣка огни́стаѧ потєчє́тъ… коли напро́тивъ дє́крєтꙋ нѣчо́го мо́вити нє взмо́жємѡ… коли жа(д)ного нє бꙋ́дємѡ мѣти за собо́ю причи́нцы, нѣ помо(ч)ника (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 43); **мѣти подъ собою** (кого) − (*розпоряджатися ким-небудь*) мати під своєю рукою: а звлаща тєбє найста́рши(м) оучи́тєлє(м) браньѧ посꙋлъ ма́ючи, кото́рый сꙋди́ти єго ѡ́то ви́нєнˁ бы́лъ нє ты́лько са(м) посоу́лы бра́ти боу́дє(т), а́лє и и(н)ши(х) // кото́рыхъ боу́дєтъ мѣти по(д) собо́ю то́єжъ чини́ти наоу́читъ (Острог, 1614 *Тест.* 163–164); **мѣти при собѣ** (кого) − (*оточувати себе ким-небудь*) оточуватися (ким): пото(м) кгды вє(д)лꙋ(г) своє(г) ѡбычаю, на (ж)мои(д)ски(х) трꙋба(х) на(д) вы(л)но сомє(ш)каючи гравали, кє(р)нꙋ(с) котори(и) бы(л) єщє ꙗ(к) кнжа ꙗзыка сро(с)ко(г) и лати(н)ско(г) мєжи народо(м) грꙋбы(м) до ко(н)ца нє (з)мєни(л) а шлꙗ(х)тичє(в) мѣл при собѣ нємало з народу (1582 *Кр.Стр.* 86);

(кого, що) (*влаштовувати; засновувати, утримувати*) мати: Тє(ж) бы(х)мо в то(м) Єго мѣстє(ч)кꙋ дозволили торгъ мѣти в нєдѣлю а ꙗрмаро(к) в ка(ж)дый годъ на ча(с) которыи ѡнъ собѣ ѡбєрєть (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); А торгъ… далъ… добро-

волный,… а къ тому далъ его милость имъ ярмарокъ въ томъ мѣстѣ мѣти, на святого Николы день, у-въ осень (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); Билъ намъ чоломъ воєвода…, абыхмо дали и дозволили Єго Милости в замъкꙋ… мѣсто садити и корчмы мѣти (Вільна, 1529 *AS* III, 341); и дрꙋка(р)ню мѣти и всꙗкоє дѣло цє(р)ковноє добрє строити (Новогородок, 1590 *ЛСБ* 127); Та́къ те́жъ шко́лꙋ собо́рнꙋю Бра(т)скꙋю в ме́стє Льво́вє… мѣти хо́чємъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); ꙗ… умыслыламъ… монастыр… здꙋбоваты (!) и при нємъ законниковъ чєрнцовъ… //… мєти (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 64–65);

(що) (*держати, використовувати*) мати: а панъ Кгесинский… и потомкове… не мают ся в тот ставъ… вступовати, челнов на том ставу Свищовском не мети, рыбъ сѣтми и утками, вятерми, кошами, неретами и не жадными // иншыми вловками ловити не мают (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 30–31).

2. (що, що од кого) (*одержувати, діставати*) мати: а тымъ Єго Милости нє маєт ꙋспирати, иж бы мєл мовити напротив Єго Милости, што Єго Милост бꙋдєт который пожиток *мєти* с того нашого сєлища и з ставов (Острог, 1514 *AS* III, 113); єсли Ваша Милост рачиш зостати на слꙋжбє ѡной, тєды и прывилєй на гєтманство лацнєй Ваша Милост мѣти бꙋдєш (Варшава, 1568 *AS* VII, 306); А вже дей ми то не ставаетъ, штожъ маетность мою всю и именечко мое, село Кобче, которое есми милъ на выховане отъ его велможное милости, княжати Марка Сокольского… тое ми палятъ и пустошатъ (Луцьк, 1583 *Ив.* 271); Такъ возлюбил Богъ мир, же Сына своєго єдинородного послалъ, абы кождый, вѣруючи в него, не погинул, але абы мѣлъ живот вѣчный (Львів, 1605–1606 *Перест.* 49); показа́лъ вши́стки(м), ꙗкꙋю че́сть и оушанова́ніє пови́нна мѣти ѡ(т) всѣ(х)… Цр҃ко(в) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 149); И шпита́лныи, го́рко, ꙋбо́гіи пла́чтє, ѡпєкꙋна́ своє́го, слєза́ми ꙋра́чтє. То́й ва́мъ за́вшє промышла́лъ мѣти поживєнꙶє, То́й сѧ ста́ралъ ѡ ва́шє дꙋшноє спасє́нꙶє (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 9); Помы́сли коли́кїй свѣтъ ди́вный и многѡви(д)ный; ст҃ы́и бꙋдꙋтъ мѣти въ цр(с)твѣ Нб(с)номъ (Чернігів, 1646 *Перло* 165 зв.); С которыхъ протє(с)туючи(и) жа(д)ного пожи(т)ку мєти нє могу(т) с по(д)даны(х) до роботы… чи(н)ши и и(н)шиє пода(т)ки… нє налєжънє повыбира(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208);

(що од кого) (*бути наділеним чим-небудь*) мати: ѡ(т) г҃а б҃а Ми и здравиє и дш҃є(в)ноє сп҃сє(н)є на часы до(л)гиє и лѣта нєзамѣрониє и вшєлꙗки(х) радостны(х) потѣ(х) ѡ(т) х҃а б҃а ꙗко сн҃о(м) цє(р)квє во(с)то(ч)ноє вм҃тꙗ(м) вѣрнє мѣти зычимо (Жовчів, 1609 *ЛСБ* 424); Прїиди́ люби́маѧ моѧ; ѡгляда́й сла́вꙋ мою; кото́рꙋю мѣлємъ оу Ѡ(т҃)ца моє́гѡ Нб(с)ногѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 161);

(що) (*користуватися правом на щонебудь*) мати: дозволили ємꙋ то(т) замочо(к) збꙋдовати в имѣньи єго оу во(р)тєли на старѡ(м) городищи на ѡстровѣ и(в) мѣстє(ч)кꙋ єго котороє подъ ты(м) жо єго замъко(м) на имѧ лє(в)ковꙋ дає(м) на вѣки право нѣмєцкоє маи(т)борьскоє мѣти (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50).

3. (кого, що) Мати в наявності: а не мѣл єсми своеи печати и я просил пана Дмитра а

пана Олехна о их милости печати (Вінниця, 1506 *АрхЮЗР* 8/IV, 175); и приехавши мне с Украины, // не мелом нигде мешканя и выхованя; и его милост княз Солтан дядко мой взял мене в дом свой (Луцьк, 1555 *АрхЮЗР* 8/VI, 48–49); молодость, а дєтиныє лєта ихъ… потрєбꙋютъ мєти при них сєрдоболного приꙗтєлꙗ, который бы ихъ нє толко покормомъ тєлєснымъ ꙋскормивалъ, алє и добрыхъ нороововъ ꙋставичнє приꙋчивалъ (1577 *AS* VI, 72); За которою забавою попъ вашъ часу волного до науки нигды мѣти не можетъ (1603 *Пит.* 84); А зажъ Пановє ра(и)цы Лвовскиє, И цєховє Лвовскиє цо(с) бо(л)шого На(д)то Сєбє быты розꙋмѣютъ, жє на(с) Народꙋ рꙋского При боку свє(м) мѣти Нє хотꙗ(т), Алє С пото(м)ствы на(с) выгꙋбиꙗютъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421); Уважай же, ижъ Павелъ одину толко причину мѣлъ до Петра ити, то есть абы познался зъ нимъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 459); Ча(с) мѣвши, ꙗко напрꙋ(д)шє могу, ѡбачитисꙗ, будєтє (ж) рєзолю́цию да́ти, нє ѿмєшкаю (Острог, 1633 *ЛСБ* 519); До вѣдомости доноси(м) и(ж) ѡказатє(л) сєго ли(с)ту нш҇ого… ѡ(т)цъ Киприꙗ(нъ)… мѣючи до мєнє свѣдѣтє(л)ноє писа(н)є ѡ(т)… а(р)хиєп҇па а(р)хидо(н)скаго и(з) зє(м)лѣ тꙋрє(ц)коє… ꙋтѣкає(т)сꙗ до… єго ца(р)ского вєличє(с)тва (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34);

(що) (*характеризуватися якими-небудь ознаками*) мати: тє(ж) при(ш)литє до на(с) чотыри диꙗки млодє(н)ци добрыи… што бы мєли голосы добрии (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); а то чєтвєро звєра(т) ко(ж)доє з ни(х) мѣло по шє(с)ти кры(л) (XVI ст. *КАЗ* 606);

(що) (*держати, тримати*) мати: Вшо́лъ тє́ды Іѡ́сифъ до до́мꙋ своєгѡ́ и да́ли ємꙋ да́ры которїи мѣли въ рꙋка́хъ свои́хъ: и поклони́лисѧ ємꙋ ажь до зємли́ (серед. XVII ст. *Хрон.* 70); А ґды ѡтвори́въ вто́рꙋю Пєча́ть, тогда́ ви́шє(д) Ко́нь чєрвонофарбо́ваный. А що сдѣлъ (!) на нє́мъ; мѣлъ мѣчꙿ вꙿ Рꙋка́хъ ѡбнажє́нїй (Чернігів, 1646 *Перло* 133).

4. (кого за кого, що за що) *(вважати когось, щось ким-, чим-небудь)* мати: Прото (ж) вш҇ы(м) м҇(л) ꙗко сн҇омъ цєрквє св҇тои… до вѣдомости тоє доношу ѡповєдаючы и ꙋпоминаючы в҇(ш) м҇(л) жєбыстє… за попа єго нє мѣли ꙗко того которы(и) противлꙗє(т)сѧ св҇тому бл҇гочєстию (Львів, 1594 *ЛСБ* 250); Гото́вишся єго [антихриста], як Христа, пріяти и послуша́ніє оному отдати, сына погибели, церковного врага, которого злыи мѣтимуть за бога (к. XVI ст. *Укр.п.* 83); ѿны(х) тєды мѣй за до́кторовъ правди́выхꙿ, кото́рыє ѡ(т) тѣла хоро́бы ѡ(т)далаю(т) оумѣє(т)нє (Острог, 1614 *Тест.* 172); соборъ Сардікійскій не естъ повшехный, гды его церков Христова нѣгды за такого не мѣла… але естъ помѣстный, и межи помѣстными естъ полѣченъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 575); Слꙋшнє ѡ то́мъ Гєтманѣ ка́ждый дєржа(т) мо́жє, Жє бы(л) пра́вый Гєтма(н), да́й мꙋ вѣчный поко(и) Б҇є. За вєли́кꙋю собѣ мѣлъ то нагоро́дꙋ, Кгды зꙿ нєво́лѣ вы́зволилъ кого на свобо́дꙋ (Київ, 1622 *МІКСВ* 40); А єсли бы тє(ж) хто́ схотѣлъ мѣти собѣ за патро́нꙋ М҇тръ Бж҇їю прч(с)тꙋю Дв҇ꙋ Ма́рѣю, нєха(и)жє по(х)ва́лꙋ єи чита́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 8 зв.нен.); **за зло мити** – те саме, що **мѣти зазле**: братии ва(ш) мл(с)ти в послꙋзє ст҇ои цр҇кви подлꙋ(г) прєможєниѧ слꙋжилє(м): а и(ж) сє в ти(м) замє(ш)кало прошꙋ нє ра(ч)тє за зло мити, бо то нє ꙗкои нєхꙋти: алє

дилѣ нєдо(с)та(т)кꙋ (Сучава, 1603 *ЛСБ* 320, 1); **мѣти (мети) зазле; зазле (зазлѣ) мѣти (мети)** – (*сприймати що-небудь негативно*) гніватися: прєтожъ прошꙋ абы(с) нє мѣлъ за злє и пришли ми ѡбликгацїи цєрокграфъ которы(и) тобѣ далє(м) мѣйсѧ добрє (XVI ст. *Розм.* 67 зв.); Прєто, дє(и), нє мє(и)тє на(м) за злє, мусимъ чинити досы(т) писанью и росказанью єго м(л). п҃на своєго (Луцьк, 1592 *ТУ* 225); а и(ж) нє має(т) па(н) Микола(и) листу єго господа(р)ско(и) мл(с)ти до в҃ши(х) мл(с)тє(и) нє ра(ч)тє ємꙋ за тоє за злє мѣти, бо за скваплєны(м) выи(з)до(м) мои(м) тоє сє стало (Кам'янець, 1606 *ЛСБ* 405); В то(и) жє рєчи тогъды дє(и) и(х) мл(с)ть на мєнє зазлє мєли а потомъ дє(и) тогожъ дн҃ѧ в҃ша мл(ст) п҃нє по(д)старости(и) до того возного… цєдꙋлꙋ свою писа(л) (1581 *ЖКК* I, 219); я,… за то вашей милости господарю моему милостивому покорнѣ низко чоломъ бью, жебы ваша милость не рачилъ на мене въ томъ зазлѣ мѣти, ижъ есми такъ черезъ долгій часъ омѣшкалъ и здоровья вашое милости черезъ листъ и посланца моего не навѣдилъ (Київ, 1559–1567 *АЮЗР* I, 146); **не мѣти ни за што** – мати за ніщо: то(т) то є(ст) камє(н) ѡны(и) которого є(с)тє собѣ нє мѣли ни за (ш)то вы которыи будꙋєтє которы(и) сѧ ста(л) головою ꙋглꙋ (XVI ст. *КА* 17); **на прикладъ мети** *див.* **ПРИКЛАД;**

(кого) (*бачити кого-небудь якимось*) мати: хотѧчи Єго Милость ѡхотнєйшого и пилнєйшого в болших слꙋжбах своих мети, з ласки своєй пожаловал… ємꙋ имєньє в Києвском повѣтє (Краків, 1519 *AS* III, 191); Прото ꙗ хотєчи ємꙋ то 10 нагородити и єщє є(г) впєрє(д) собѣ ѡхо(т)ни(и)шого кꙋ служба(м) свои(м) мєти… даю дарꙋю записую на ѡ(т)чи(з)номъ по животѣ моє(м) имє(н)ю своє(м) чє(р)ньчичо(х)… двє тисєчи золоты(х) по(л)ски(х) (Буремль, 1591 *ЛНБ* 5, II 4049, 68); повшехній епископъ, яковымъ отступникове Рымского епископа мѣти хотятъ, той ся розумѣетъ, которому бы нѣчого на всемъ свѣтѣ не было не поддано, але бы все отъ конца до конца свѣта было ему подлегло и поддано (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 680).

5. (*бути повинним)* мусити: Ино што мѣлъ намъ дати двѣстѣ золотыхъ на сіе Запусты минулые, тую двѣстѣ золотыхъ вжо намъ заплатилъ (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 115); а што бы звышъ ста копъ пєрєнєсло, ѡписалъ єси листом своим, иж то маєт быти всє до скарбꙋ нашого давано, а єстли бы тєж што мєнъший ста копъ вчинило, то мєло к рꙋкам твоим приходити (Вільна, 1540 *AS* IV, 261); з тоє матєриє вєжꙋ мы(с)ли(ли) бꙋдова(ти) котороє бы голова и да(х) нєба досєгнути мѣла (1582 *Кр.Стр.* 23 зв.); ѡни загрози(в)ши и(м) пу(с)тили и(х) нє нашо(д)ши ꙗкобы и(х) мѣли карати длѧ людє(и) бо всѣ хвалили б с҃а за тоє што сѧ стало (II пол. XVI ст. *КА* 19).

6. (*означає можливість дії, вираженої інфінітивом*) могти: грєбрѣ порва́ло. млыны́ позноси́ло. и вси мѧсни́ци ты́и тєпло́ бы́ло. ю(ж) них҄то нє сподѣвавсѧ. жєбы зима́ мѣла бы́ти (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 130); Ино госпожє кнѧгинє, нєвѣстко нє рач Ваша Милость того по мнѣ довнимана быти, жєбы то мѣло з моимъ дозволєнємъ быти (Полонне, бл. 1520 *AS* III, 203); хто бы пєрєхова(л) в сєбє ꙗки(х) людє(и) бє(з) слꙋжбы або слу(г)

бєзъ прика(з)у ѡ(т) которы(х) бы сѧ // мєли шкоды або заби(и)ства дєꙗати в сусє(д)ствє… тогды то(т) хто таковы(х) пєрєховываєть… винє(н)… сторонє жалобливо(и) кꙋ правꙋ ставити (1566 *ВЛС* 108 зв.); ты самъ // альбо хто ѡ(т) тєбє… пєрєлє(з)ши в нашу суплє(т)ную и сумє(с)ную зємлю на бо(р)тномъ дєрєвє знамє твоєє ѡ(т)чины внє(с)ти тає(м)нє а того ты нє покажє(ш) абы(с) што на сє(и) сторонє в суплє(т)но(и) зємли з нами мєти *мє(л)* (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П*-216, 2–2 зв.); Ви(ди)тє ли, ꙗко лжéтє на патрїа(р)хꙋ, ꙗко бы нєславно и нєпожито(ч)но приєхати мѣ(л) и нєму(д)ро в своє(м) приєз(д)ѣ собѣ постꙋповалъ (1598 *Виш.Кн.* 289 зв.); А мы почуваємося, жесмо ничого такового не учинили, чим бысмо мѣли горло заслужити (Львів, 1605–1606 *Перест.* 42); Ꙗ҆кожъ тєды побóжнє мóжєтъ сѧ мóвити, áлбо нáвє(т) помы́слити, абы́ сѧ мѣло розꙋмѣти, // жє дáный áлбо водхнéный на то(т) часъ даръ дꙋхóвный мóжєтъ довóдомъ бы́ти (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 238–239); Днéсь нáмъ зємлѧ стáласѧ Нб҃омъ, нє длѧ тóгѡ, жєбы Звѣзды з҃ Нб҃а нá зємлю мѣли з҃пáсти, áлє жє, Ап(с)тлѡвє вы́шє Нб҃съ взышли (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127); єстъ єдинá бáйка напи́сана в҃ кни́гахъ нашихъ рꙋскихъ, ꙗкѡ́бы анти́христъ мѣлъ сѧ народи́ти въ єр(с)ли́мѣ с чєрни́цѣ, алє то ба(и)ка (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.);

(*бути спроможним, бути в стані*) могти: тєразъ тєпє(р) допѣро? што жъ бы(м) мѣла продати такъ рано? (XVI ст. *Розм.* 25 зв.); Нижли нихто не отозвалсе, абы его мелъ знать и ведать, откуль былъ (Луцьк, 1596 *Ив.* 283); к(д)ы нагабанѧ маю(т) людє простыє ѡ(т) иновѣрєцъ тєды жєбы мѣли и(м) ѡ(т)повѣсти (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 182 зв.); жа(д)ного нѣ ма(ш) кꙋпцá абы длѧ є(д)нóго рáзꙋ потопéньѧ и страчє(н)ѧ товáрꙋ, мѣ(л) пєрєстáти плáвати (Острог, 1607 *Лѣк.* 96); Якъ бовѣмъ матка, матокъ всѣхъ перехожу: Такъ и над всѣ матки въ болю ся нахожу, По сыну, якого не было слыхати: Жебы ся кгды, безъ отца, мѣлъ показати (Львів, 1630 *Траг.п.* 167); єсли гь҃ бъ҃ сътвори(л)… адáма з болóта и из҃ зємлѣ, крóмѣ жа(д)ной спрáвы мѫжа и жєны. чємоу(ж) бы и втóрого адáма сътвори́ти нє мѣ(л) ѡ(т) чи́стои кръви дв҃чьскои (1645 *УЄ* № 32, 312).

7. (кого) (*про існування родичів*) мати: А Рєвéка мѣла брáта и́мєнємъ Алвáна (серед. XVII ст. *Хрон.* 38);

(*кого, що*) (*народжувати, ростити*) мати: Ꙗ҆ Марѧ… Ѡмєлꙗнскаѧ… сознаваю… ижєть ꙗ нє мєла єсми дєтєй з мꙋжом моим (Острог, 1508 *AS* III, 55); ино вжє сєстра наша вмєрла, а дєтєй з нимъ нє мєла (Вільна, 1522 *AS* III, 240); [ꙗ] пото(м)ства… з нєю нє мє(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 39); фрасовли́ваѧ рéчъ мѣти дѣти (Острог, 1607 *Лѣк.* 111); [Иѡсиф] дєтє(и) нє мѣ(л) (II пол. XVI ст. *КА* 31).

8. (кого) (*приймати, гостити*) мати: мєли єсмо ѡ(т) ва(с) по(с)ла вашєго бо(г)дана в рєча(х) ваши(х) ѡколо будова(н)ꙗ а довє(р)шє(н)ꙗ тои цє(р)кви (Завадини, 1559 *ЛСБ* 30); Теды и того явне Богъ скаралъ: гды жена его сытила медъ къ Рожеству Пресвятои Богародици, хотѣла мѣти поповъ въ себе на обѣде ведлугъ давного звычаю и мѣла сполечность показувать костела римского исъ церковю восточною, але не допустилъ костелъ (поч. XVII ст. *КЛ* 79).

9. (що) (*переживати певний досвід*) зазнавати (чого): И Их Милость, ѡбадва ȣрѧдники в том ми слюбили пєрєд паном Грицком Сєнютою, а пєрєд тыми, вышє писаными паны, иж нє имѣю мѣти жадной сказы ѡт Єго Милости, господарѧ нашєго (Ляхівці, 1546 *AS* IV, 438); Кы(д) і҃с х҃с мѣ(л) ити на смрътъ. а ѡ(т)повѣдиль тыи слова до ȣ҃чнїковъ свои(х) мовѧчи та(к) до ни(х), и(ж) оу свѣ(т) то(м) многїи бѣды мѣти хочȣ алє вы бȣ(д)тє сталыми (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 81); а и(ж) мєнє ꙗко п҃на дєдичного ѡного лаврєнтиꙗ помєнєныє бра(т)ꙗ просили абы(м) то ли(с)то(м) мои(м) потвє(р)дилъ … пото(м) ѡ(т) пото(м)ковъ мои(х) и врꙗдънико(в)… трȣдъно(с)ти… нє мєли (Острог, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 47); Оучини́вши бовѣмъ з вѣкоу моє́го всєго́ дє́нь єді́нъ, в кото́ромъ мѣлємъ то́лько пєрємѣ́нъ и́лє в дє́нь годи́нъ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 23); жадного клопотȣ и трȣ(д)ности в м(л) мѣти нє бȣдєтє (Білий Камінь, 1620 *ЛСБ* 474).

10. (кого) (*утримувати; поневолювати*) тримати: татари(н). и ко(ж)ды(и) бєсу(р)ма(н)… хрє(с)тиꙗ(н) в нєволи мєти нє маєть (1566 *ВЛС* 94 зв.); ꙗ дє(и) ты(х) людє(и) смєди(н)ски(х)… самы(х) пєти чоловєкъ а клѧ(ч) дєвєтєро… загамовати казалъ и до ты(и) днѧ при собє мєлъ ѡжидаючи абы тую суму п҃нзє(и) к҃нзю ку(р)пскому… // заплатили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78–79); **въ везенью мети** (кого) – тримати в ув'язненні: церковъ всю постреляли, всходы, двери поламали, оного, зъ челядю тамъ на церкви будучою, колко дний, облегши неприятелскимъ способомъ, голодомъ морили и въ везенъю мели, вшелякими утисками, задаючи сромотные слова, трапили (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/VI, 380).

11. (що) (*містити, крити в собі*) мати: А то́ мо́влю, нє и́жбы дово́ды Никола́євы мѣли ꙗкȣ́ю глȣбо́кость (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 187); Та(к)жє бє(н)ка́рты, и вси которыє сѧ нє роди́ли сꙿ пора(д)ного ма(л)жє́нства, ѡ(т)тѧ́тыє сȣть ѡ(т) того ста́нȣ, або́вє(м) та(к) сѧ годи(т), а́бы ты́є кото́ры(х) посщ҃ають, ничо́го таково́го в собѣ нє мє́ли, длѧ чого бы лю́ди лє́гко и(х) собѣ ва́жити, и горъди́ти и́ми моглли (Львів, 1645 *О тайн.* 144);

(*бути опанованим чим-небудь*) мати: и бы́ль вꙿ со́борищи єди́нь ч҃лкъ ко́торыи то мѣ́ль доу́хъ бѣ́са нєчи́стого. и за́крычаль го(л)сомь вє́лики(м) (XVI ст. *УЄ Літк.*13).

12. (що) Пред'являти, висувати, заявляти: вє(ч)нє єго мл(с)ть тымъ дарую нє зоста(в)уючи сєбє ниꙗкого права на то а вжо до того права моєго ꙗ сама и сы(н) мо(и)… и п҃ни ма(т)ка и ни(х)то с прыꙗтєлє(и) и з блискихъ моихъ ничого мєти нє маѥ(м) алє вє(ч)ными часы того мо(л)чати повы(н)ни будємъ (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 33).

13. Важитися, насмілюватися; намірятися: хто бы мѣл с них зрȣшивати т<отъ дѣлъ, тотъ заплатить…> тисачȣ коп грошєй, а брат брату пѧт сотъ коп грошєй, а нам дѣлчим сто коп грошєй (Кошир, 1502 *AS* I, 147); хто бы ми(л) сию книгȣ глаголємȣю ѡ(т) того храмȣ ѡ(т)дали(т) такови(и) бȣдє(т) мати сȣ(д) на (с)трашномъ сȣдѣ прє(д) нєлицєми(р)нимъ сȣдиєю (XVI ст. *УИ* 1911/2, 14); Зємъли на є҃ миль людє(и) нєтъ бобровыє гоны и звєриныє ловы а хто бы мєлъ тамъ с пчолою стоꙗти або

звє(р) ловити тотъ повинєнъ панꙋ кꙋницꙋ дати чимъ ꙋє(д)наєть (1552 *ОВін.З.* 138 зв.); А иж тепер дали нам знат, же бы козацы им примере и сполную приязнь нашу зъ цесаремъ турецким в земли его вриватсе и шкоды немалые чинит мели (Краків, 1605 *ЧИОНЛ* XV-3, 130).

14. (що) Становити, налічувати: Всѧ́ ва́га лєхтарѧ́ зо вси́мъ начи́ньємъ єгѡ́ бꙋ́дє мѣла тала́нтъ зо́лота начи́стшагѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 103); Пѧтьдєсѧ́тъ пєтли́цъ опо́на бꙋ́дєтъ мѣла по обо́хъ сторона́хъ (Там само); Тала́нтъ зо́лота, посполи́тый тала́нтъ ꙗ́кѡ нѣ́которі́и пи́шꙋтъ, мѣлъ фꙋнтовъ ѯ҃. а цр҃ковный рк҃ фꙋнто(в) (Там само);

(*про вік*) (*минати, сповнюватися*) мати: мꙋ(ж)чи(з)на має(т) мєти зупо(л)ныє ѡ(с)мъна(д)ца(т) лє(т) (1566 *ВЛС* 66 зв.); Іѡа(н) кр(с)ти́тєль… Толко пѧ(т) лѣ(т) мѣ(л) ꙗ́къ мно́гаѧ ча(ст) ѡ(т҃)цєвъ ст҃ы(х) свѣ(д)читъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 254 зв.); **лѣта (лета) мѣти (мати), мати (мѣт) лѣта (лета)** *див.* **ЛѢТО.**

15. (що) (*про стосунки*) (*вести, підтримувати*) мати: хотечи… вы йменяхъ своих во всей отчизне поровнане и покой вечный вделати, иж бы по животе моемъ спокойное // и вечное мешкане промежку собою мели,… пишу тот тастамент мой (Єловичі, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 63–64); Мо́вять, ижъ «соборъ свои у Берестью мели и одъправили»… Не зъ особами, до собору належачими, але зъ… геретыками и зъ выволанцами, и съ посторонныхъ иныхъ королевствъ збегами, и зъ выклятыми сполки мели (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 318–320); А если иначей, теды слушне церковъ Восточнаа и пастыреве ее зъ онымъ сполечности и товариства мѣти не хотятъ (1603 *Пит.* 33); Ѿ(т) нємалого часꙋ всѧ православнаѧ ц(р)ковъ россі́йскаѧ бꙋдꙋчи ѡ(т)… Апостатовъ в вєлико(м) прєслѣдован(и)ю нє могла при(и)ти до того, абы во(л)ковъ драпѣ(ж)ны(х) ѡ(т)далити ѡ(т) сєбє ꙗко бы православныи и послꙋшныи сн҃овє цє(р)кви восточной з ними жа(д)ноє конвє(р)сацыи взглꙗдо(м) рєлѣє(и) нє мѣли (Городок, 1640 *Гр.Мог.* 1).

16. (по кому) (*вимагати виконання чого-небудь*) очікувати (від кого): прєто хочємо то по ва(с) мѣти, хто бы єноко(л)вє(к) по датє сєго ꙋнѣвєрсалꙋ ѡ(т) на(с) мєщано(м) нѣжински(м) даного важи(л)сє на(д) слушно(ст) и звича(и) бꙋдꙋчи виси(л)кою и мимоиздо(м) прикрос(т) чини(т)и, ꙋрꙗ(д) мєски(и) знєважати и до шкоди ꙋбоги(х) людє(и) в нѣжинє мє(ст)є приводити, таковы(и)… на го(р)лє кара(н) бꙋдє(т) (Ірклій, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

17. (*одружуватися з ким-небудь*) брати (кого): Знать, ижъ Ѳилялетъ геретикъ: бо не только единое жоны, але и тройженъцовъ тутъ огуломъ боронитъ, бо у геретиковъ вольно и до десятка, (одну по другой,) если бы мерли, мети (Вільна, 1599 *Ант.* 741); **жону мѣти, мѣти жону** – бути жонатим: ино ꙗ… записꙋю… тоє имѣньє сєстрєнцꙋ своємꙋ рожєномꙋ… и єго счадком, нижли єстли бых жонꙋ мѣлъ а с нєю дал бы ми б[о]гъ дѣти (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); Папежникъ: И я розумѣю, же у васъ для того пастырове и казнодѣи учоные быти не могутъ, же однымъ дозволяете жоны мѣти, а кгды першая умретъ, то и другую волно ему взяти въ малженство (1603 *Пит.* 84);

бо то є(ст) вєлики(и) зна(к) нєпо(в)стє(ж)ливо(с)ти мѣти жо(н) много заразомь… а мєжи тыми которы(и) ѡ дву жу(н) або бо(л)шє(и) бывали и тии до ни(х) маю(т) быти приличоны которыи ѡ(д)ну жону лѧда с причины покинувши другую по(и)мую(т) такїи ма(л)жєньства срого заказаны (II пол. XVI ст. *КА* 508, на полях); **за собою мети** (кого) – те саме, що **жону мѣти**: Дєржитъ дєй ѡнъ имєнє, близкость нашꙋ… длѧ того, ижъ ѡнъ сєстрꙋ нашꙋ за собою мєлъ, пани Аннꙋ (Вільна, 1522 *AS* III, 240); **мети за собою в малженстве** – те саме, що **жону мѣти**: зємєни(н) г(с)дрски(и)… па(н) рома(н) васи(л)єви(ч) ма(р)ко(в)ски(и) ѡповєда(л) и вызна(л) што мє(л) за собою в ма(л)жє(н)ствє до(ч)ку п(н)а ѳєдора гарѧина зємєнина (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 36); **мужа мѣти** – бути заміжньою: вóдꙋ живꙋю самарáнцѣ кто давалъ, и строфова(л) єй, жє пáт мꙋжéй мѣла (Київ, 1625 *Сур.сл.* 125 зв.); **мѣти за жону** (кого) – те саме, що **жону мѣти**: Єсли бы хто звѣлъ пáннꙋ єщé нє пошлюблéнꙋю, и спалъ бы з нєю дастъ єй вѣно и дидрáхмъ срєбрá и бꙋдє єй мѣлъ за жонꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.).

18. (що) (*у спол. з ім.*) (*перебувати в стані, виконувати дію, на які вказує іменник*) мати: Передо мною Кондратом Сеновичомъ… Пархомом присежъным, ставшы очевисто Тишко Хромый поведив тими словы: "ижъ што дей есми мев спор о ниву свою власную з Андреемъ, Войтеховымъ братомъ, которую упорне поорав и посеяв (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 8); ѡ́нъ нє мѣлъ сúлы, здорóвьѧ, и грошїй (Київ, 1622 *Сак.В.* 41); Прето повагою коммисіі сее, владзою гетманства моего и всего войска срокгo росказуемъ, абысте кождый из вас в кгрунтъ помененого монастыря Печерского вступу жадного не мелъ и в лис без воли и листу его милости отца архимандрита и ногою не вступовалъ (Київ, 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 10); Твоє ѡ тѡ́мъ старა(н)є, в꙾ тóмъ твоѧ забáва: Ꙗ́къ бы мѣла ѡздóбꙋ Рѡссíйскаѧ слáва (Київ, 1633 *Евфон.* 309); абы жадєнъ з бли(з)кихъ кровъныхъ моихъ жадъно(г)[о] свару, ту(р)баци[и] пра(в)ноє и при(с)тупу до нєє [ма(л)жонъки] нє мєлъ (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); **бачность (на бачности) мѣти (мети), мѣти бачность** *див.* **БАЧНОСТЬ; борбу мати (мѣти), мѣти борбу** *див.* **БОРБА; боязнь передъ собою мети** *див.* **БОЯЗНЬ; валку мети** *див.* **ВАЛКА; врядъ мѣти** *див.* **УРЯДЪ; вѣру мѣти, мѣти вѣру** *див.* **ВѢРА; дбалость мети** *див.* **ДБАЛОСТЬ; кривду мети** *див.* **КРИВДА; мѣти волю** *див.* **ВОЛЯ; мѣти въ боазни** *див.* **БОЯЗНЬ; мѣти на мысли** *див.* **МЫСЛЬ;**

(*про почуття*) (*бути сповненим, відчувати; виявляти, виказувати*) мати: в нє(м) лю(д) нáдѣю мѣль, и вси в ср(д)ца(х) свои(х) мы́слили, о іѡаннѣ (XVI ст. *УЄ Літк.* 7); нє такъ намъ тѧжки(м) быти пристои́ть… абыхмы мѣли политованє взаємноє ꙗко богъ намъ росказа(л) (XVI ст. *Розм.* 33 зв.); а пєрєдь ты(м), вєликꙋю нєнависть мѣли мєжи собою (1556–1561 *ПЄ* 325 зв.); и(ж) зара(з) стали архиєрєйє (!) жидо(в)скыи зави(ст) мѣти абы хⷭ҇а поймати (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 38); мóжє(т) ли кто похвали(т)сѧ из мєжи вáсъ. áбы мѣ(л) нєѡблꙋ(д)нꙋю любо(в) до бли(ж)нєго своє(г) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 37 зв.); а прє(д)сѧ єго бⷢ҇ъ нє карáлъ, // алє єщє мѣ(л) на(д) нúмъ

тє(р)пли́вость (Острог, 1607 *Лѣк.* 23–24); Гды бы добрыми сынами были и мѣли въ очахъ встыдъ, а въ сердцу побожность, не чинили бы того и зъ припадковыхъ выступковъ не натрасали бы ся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 744); Вы мѹжéвє мѣ́йтє дóсытъ на своихˢ жѡнъ чи́стой любви (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 93); Мѣ́йтє ли́тость на(д) оубóгими, оукри́вжєныхъ заступа(й)тє (Там само).

◊ **границы мѣти** – обмежуватися: ꙗ вˢ мóлодисти (!) мóєй, чáсѹ згромажéнˢѧ мóєѡ, то єстъ, добродѣтєлєй, грани́цы нє мѣлємъ, áлє вшєлѧ́кїй чáсъ погóжїй ми былъ до згромажéнˢѧ (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 196); **мало на томъ мети** – не задовольнятися вчиненим: то пакъ тот же Аврамей Янчинский, мало на томъ мелъ, переехавши того то моего визничку, кгвалтом без жадного враду збил, змордовал и кони мои власные отобрал (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 1/VI, 58); **мѣти (мети) досытъ, досытъ мѣти – а)** заспокоюватися, втрачати пильність: Нє мѣ́ймо(ж) тєды дóсы(т) на пє(р)во(м) прихóдѣ, áлє и дрѹго(г) ожидаймо (Вільна, 1596 *З.Каз.* 1 зв.); **б)** (*одержувати в достатній кількості*) вистачати: Розѫмѣю тєды ижь вы которыи писма розѫмѣти хватаєтєсѧ, бѫдєтє мѣти досы(т). нє даваючисѧ зводити фальшивы(м) оучитєлє(м) исхождєнїє дх҃а прєсватѣйшаго (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 51); **в)** задовольнятися: А па(н) фєдо(р) сєнюта нє хотѧ(чи) мє(ти) на то(м) досы(т) и проси(л) са(м) ѡ(т) сєбє и имєнє(м) пн҃єи ма(т)ки своєє абы чєрєзь ми(ст)ра ѡ(д)но(г) с ты(х) по(и)маны(х) ми(с)ка бы(ло) ѡпытано розумєю(чи) єго бы(ти) ви(н)нє(и)ши(м) в заби(т)ю брата своє(г) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 21 зв.); малжонка моѧ и ꙗ сам за посаг вжє ѡт Єго Милости кнѧзѧ Дмитрєѧ и ѡт брати Єго Милости зо всєє ѡтчизны Их Милости на том досыт мѣти и пєрєстати маєм (Звиняче, 1553 *AS* VI, 9); **въ чєсти мѣти** *див.* **ЧЕСТЬ; мєти моц** *див.* **МОЦЬ; мѣста не мѣти** *див.* **МѢСТО²; мѣти фаворъ** *див.* **ФАВОРЪ**; **на сердцу мѣти** *див.* **СЕРДЦЕ.**

МѢТИСЯ, МЕТИСЕ, МЕТИСѦ, МІТИСЕ, МІТИСЯ МѢТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (за кого) (*вважати себе ким-небудь*) матися: Єсли хóчє(ш) присто(и)нє стоѧ́ти и постѹповáти, нє мѣ(и)сѧ тѹ на зє(м)ли за дѣдича, мѣ(и)сѧ рачє(и) за вы́гна(н)ца або гóстѧ на зє(м)ли (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 21).

2. (*містити в собі*) включати: А дали єсмо… [имєнє] кнѧзю… и єго справєдливымъ // наслєдкомъ и потом бѹдѹчим их счадкомъ вѣчно и нєпорѹшно, зо всим правомъ и панством, так долго и широко и крѹгло, как здавна… ѹ своих границах (сѧ) мѣл(о) (Городно, 1507 *AS* III, 49–50); дворянинъ нашь… придалъ и записалъ къ той церкви Божей къ святому Николѣ селищі, выслугу свою, нижей Черкасъ, на Днѣпрѣ, на имя Климятинъ, со всимъ сътымъ, какъ тое селищо здавна въ собѣ ся мѣло (Вільна, 1514 *АЮЗР* I, 46); Ꙗ Фенна… Краєвскаѧ… Продала, єсми… часть свою ѡтчизнѹю… з рєками, с потоками,… и со всими пожитки такъ широко и долго, ꙗкъ сѧ съ стародавна и з вєка таѧ часть моѧ,… сама в собє и въ своихъ границахъ мєла и маєть (Горохів, 1588 *AS* IV, 162).

3. (*почувати себе*) матися: Ot ták sia ia w nebi miłem Ná bánkiety sczo tám byłem (Яворів, 1619 *Гав.* 22); Tebe z Mikitoiu oddáiu Bisu. A menie sie tepierże mity k lisu (поч. XVII ст.

Траг.фотокоп. 3); поки тє(р)пѣти тꙗ(ж)ко є(ст) и ꙋтѣка́ти шꙋка́є(ш), по́ти злє сѧ бꙋдє(ш) мѣ(л) и по(и)дє за тобою всюды ꙋтрапєнѧ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 7); до которое справы невестъ две обвинено и кождое зъ нихъ зъ особна пытано: если же суть причиною задания тое трутизны его милости пану Вишневскому, пану своему, за которою трутизною барзо се зле мелъ? (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/I, 449); **мѣтися (мѣтисѧ) добре, добре (добрѣ) мѣтися** – матися гаразд: при то(м) сꙗ мѣ(и)-тє добрє (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); Мѣйсѧ добрє ꙗ прєчъ идꙋ Г: иди жъ тєды и мѣйсѧ добрє (XVI ст. *Розм.* 6 зв.); мѣисѧ добрє и бꙋдь ласкавъ (Там само, 66 зв.); Обо дай (!) же ся се добре мѣлъ, мой сын, же толи такъ мудре… отповѣдашъ? (Єгипет, 1602 *Діал.* 35); Повѣдь же мне сыну, бодай есть ся добрѣ мѣлъ зъ вѣншованя моего, що то за мѣсто по оной сторонѣ от ночи? (Там само, 51); "былъ той часъ, гди речи наши квѣтнули и добре ся мѣли" (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 323).

4. (*вдаватися до певних дій*) братися: лечъ они, затвердѣлого гордостію сердца будучи, до покуты ся не мѣли, але имъ далѣй, тимъ болше блудовъ причиняли, якъ о томъ взнѣченіи отъ нихъ блуды правятъ, о которыхъ я… нижей (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 772); О, якесь небо, и ты солнце стерпѣло: И до перунова ся луку не мѣло. Звысока на такихъ зухвалцовъ змѣряти: И стрѣлами просто въ сердца ихъ трафляти (Львів, 1630 *Траг.п.* 162); О небо, якесь зъ высокости стерпѣло: И до земсты ся над такими не мѣло (Там само, 163).

5. (до чого) Долучатися, приєднуватися: тєды // є́сли сѧ на́продъ до ѡвча́рнѣ цр҃квє каѳоли́цкоє навє́рнєшъ, и до ѡ́ныхъ… ѡ́бычаєвъ и подані́й… мѣтисѧ боу́дєшъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 34 зв.).

◊ **мѣтисѧ на осторожности** *див.* **ОСТОРОЖНОСТЬ; мѣтисѧ осторожне** *див.* **ОСТОРОЖНЕ; речь мѣється** *див.* **РѢЧЬ.**

Див. ще **ИМАТИСѦ², ИМѢТИСѦ, МАТИСЯ**.

МѢТЛА *ж.* **1.** Мітла, помело: Комєта на нб҃ѣ на кшталтъ мѣтлы была видѣна (Крехів, I пол. XVII ст. *ЗНТШ* LXII, 2).

2. В'язка прутів: А Пила(т),…, росказа(л) жо(л)нѣрє(м) і҃са… бити нємл(с)тивѣ кіййми, шипˁчинами, мѣтлами (XVI ст. *УЄ Трост.* 67); ѡ́нь… каза(л) і҃са… би́ти нємл(с)тивˁно доу́бци с щи́пчинѧ(м) и мѣтлами (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 9); тобѣ… повєдаємо. абы є(с) сѧ оучи(л) моу(ж)ствоу. а то ти посыла́ю, мѣтлоу, мє́чъ. а золоты(х) мѣшо(к). мѣтлꙋ, абы тѧ оучє́но а морска́но (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 61 зв.).

3. *Перен.* (*небесне тіло*) комета: disceus, мѣтла на нб҃си, комєта (1642 *ЛС* 166).

4. Вл.н., *ч.*: Матвѣй Мѣтла (1649 *РЗВ* 134 зв.); Ѡлєксѣй Мѣтла (Там само, 144 зв.); Гаврило мѣ(т)ла (Там само, 184 зв.).

Див. ще **МЕТЛА.**

МѢТОВАТИ *дієсл. недок., перен.* (що) (*вилучати з тексту; викреслювати*) викидати: книга… прєзъ та́къ мнѡ́го лѣтъ пєрєпи́сована боудꙋчи, пришла до таково́є ро́зници, жє́ ся єдна з дроуго́и въ нѣкоторыхъ рє́чахъ нє згожа́ла. Ѡ прєстро́ности сꙋмнѣньѧ жєбы мѣлъ быти кто тако́вый, абы то що́ сѧ ємоу нє

подоба́ло мѣлъ бы мѣтовати, а щó сѧ ты(м) здало ркóмо потрє́бноє, придава́ти (Острог, 1606 *Нал.Мол.* 2).

МѢХИРЪ *ч.* Пухир, міхурець: Мώѵсїй і аа́ро(н) вˢзали́ по го(р)сти попє́лꙋ с коми́на. а врьгли вˢ нб҃ѡ́ прє(д) фа́раѡно(м). заразо(м) сѧ по лю́дє(х) ꙋчини́ли мѣхи́рѣ на́дꙋтыи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.).

МѢХОВАТИЙ *прикм. у ролі ім., перен.* Грошовитий, -ого: follitus, мѣховати(й), кожни(й) (1642 *ЛС* 200).

МѢХОВНИКЪ *ч.* Той, хто виготовляє вироби зі шкіри: Оусмошвє́цъ: Мѣховни(к), щó зброи по(д)шива́є(т), тлꙋмóки рóби(т). За́мшникъ, ры́марь, швє́цъ (1627 *ЛБ* 141).

МѢХОНОСЕЦЪ *ч.* Водонос: amphorarius, мѣхоносєцъ (1642 *ЛС* 81).

МѢХЪ, МЕХЪ, МИХ, МИХЪ *ч.* **1.** (*вмістище з грубої тканини для сипких тіл і різних речей*) міх, мішок: шаѳа(р) пн҃а прусино(в)ско(г)... тоє всє жито в мєха(х) до тоє шопы зложи(л) до вєдомости пана своєго (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 43); побрати казалъ... серповъ десять – шестнадцать грошей коштовали; миховъ осмъ – мих по чотыри гроши (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 98); В ты(х) жє по(д)даны(х) мои(х) узѧли... мєхо(в) шє(ст)... сокє(р) три (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 7–8 зв.); *У порівн.*: Днє(с) тѣло є́го... котроє на óкрѫ(т)ной моу́цѣ бы́ло. ꙗ(к) мѣ(х) здєрты(и) тѣло єго здра́паноє (XVI ст. *УЄ* № 29519, 46 зв.); длѧ того сѧ смѣю, и(ж) каптуръ, и́ли страшило на головѣ носи(т): што мы зовємо клобꙋкъ // зась смѣюсѧ, и(ж) волосѧ до(л)гоє и нє по(д)голи(в)сѧ. И (з)а́сь: прóстоє ѡдѣ(н)є носи(т). шито нєкˢш(та)(л)товнє, ꙗ(к) в мѣ(х) ѡболо(к)сѧ (п. 1596 *Виш.Кн.* 228 зв); А ѡ ѡдєжды, и(ж) нєкˢшта(л)товноую, и ꙗ(к) мѣ(х) вˢшитꙋю ино(к) носитъ (Там само, 231); **не утаитъся шило въ меху, шило в мѣху не затаитсѧ** *див.* **ШИЛО;**

(*кількість чого-небудь сипкого, що наповнює це вмістище)* мішок: брохо(в)скиє пѧ(т) чоловѣко(в) єздили до Залозє(ц) и... змєнѧ(ли) на... збо(ж)є своє по мєху соли (Луцьк, 1561 *ТУ* 93); от миха соли грошей пенезей пят (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II (дод.) 559); татаре... на голову нашихъ побили; а для личбы у каждого трупа одно ухо отрѣзовали, и такъ десять меховъ ушю нарѣзали (поч. XVII ст. *КЛ* 73);

у ролі присл. мішкувато, мішком: ты(м) ѡбычає(м) таковы(и) властєли(н), Кро(л) или кнѧ(з) спа(с)ти́сѧ мóжє(т) приложивˢши до доброго житїа соу(д) и пра́вˢдꙋ, и нє на свою добродѣтє(л) ми́(р)скꙋю, а́лє на ты(и) сиромахи, съ хвостами ка(п)тꙋровыми ходѧчїє, и мѣхо(м) ши́тоую одє(ж)дꙋ,... нóсѧчїє... и оуфа́(н)є пєвноє маючи (п. 1596 *Виш.Кн.* 240 зв.).

2. Бурдюк, міх: и ни́кто ты(ж) нє́ вливає(т) ви́на нóваго въ мѣхы вєтхы (XVI ст. *УЄ Літк.* 19); алє новоє вино має(т) быти въ мѣхы новыи зˢливано (1556–1561 *ПЄ* 135 зв.); lagena, laguncula, мѣхъ, чванъ, ла(г)вица (1642 *ЛС* 249); поткáютъ тєбє́ та́мъ три́ мꙋжєвє идꙋчи́ до бг҃а до Вєфи́ль: оди́нъ нєсꙋчи́ троє́ козлѧ́тъ, а дрꙋ́гїи три́ бохоны хлѣба, а иншїи нєсꙋчи́ мѣхъ вина́ (серед. XVII ст. *Хрон.* 208); *Образно*: а в пла́чу нє ба́чꙋ Достꙋпимъ ли оутѣхи: хтó подста́витъ мѣхи По(д) зрєни́цы крва́выи (1620 *Лям.К.* 8).

3. (*простий одяг із грубої тканини*) веретище; волосяниця: царь... уставъ изъ стулця своего, и повергъ одежу свою из себе, и оболокъ ся у мѣхы (XVI ст. *НЄ* 26); царь... закликавъ на Ниневыи,… що бы ся одѣлы у мѣхы люде и добытокъ и кликали ко Богу вытъ усеи силы (Там само); Ѿрига: рѧ(д)но грѹбоє, мѣ(х), саакъ, ѹгорски (1627 *ЛБ* 161); ѡнь црь оуставши и(з) майстатѹ своєго... и ѡблєкьсѧ ѹ мѣ(х) и сѣль оу попєлѣ (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 8 зв.); *У порівн.*: солньцє было чо(р)но ꙗко мѣ(х) волосєны(и) (XVI ст. *КАЗ* 612).

◊ **мѣхи надути** – зробити кого-небудь пихатим, бундючним: Ви(ди)тє ли ꙗ(к) дѹ(х) а(н)тихристо(в) ваши мѣхи надѹ(в), и ѹсты го(р)до дыхає(т), и рыгає(т) (1598 *Виш.Кн.* 287).

МѢЧНИКЪ *див.* **МЕЧНИКЪ.**

МѢЧЪ *див.* **МЕЧЪ.**

МѢШАНЕЦЪ *ч.* Заколотник, бунтівник; єретик: И Духови Св., якъ ся видѣти даетъ, тыи на все смѣлыи мѣшанцы въ томъ разѣ не зборговали, гды вырокы его… на вселенскихъ соборахъ ферованыи, зневажити поважилися (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 689).

МѢШАНИНА, МЕШАНИНА *ж.* Заворушення, неспокій: страшно помышлѧти. єсли таѧ мѣшанина далєи бѹдєтъ тръвати (Острог, 1587 *См.Кл.* 16 зв.); ꙗко сѧ вєрнѹтъ до старого, заразъ нєрѧдъ и мѣшанина прєстанє(т) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 50 зв.); Грєцкїє зась црькви покоусами… та(к) тєжъ мєшанинами єрєтичєскими пєрєстєрєжєны, жє были осторѡ(ж)ными (Там само, 182–182 зв.); въ церкви Христовой о вѣры вызнане безконечнаа мѣшанина быти мусѣла бы (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 736); мы… маємѡ на сєбє… нєпрїѧтєлєй и противникѡ(в) наши(х), которыѣ вꙿ на(с) што дє(н) мѣшанины чинатꙿ… приказа(н)ѧ Х(с)вы выконывати на(м) заборонѧючи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 136).

Див. ще **МѢШАНІЄ.**

МѢШАНІЄ, МѢШАНЇЄ *с.* (*цсл.* мѣшанию) **1.** (*сполучання чого-небудь різнорідного*) змішування, поєднання: Повторє абысмѡ тымъ мѣшанїємꙿ воды зꙿ виномъ, двѣ натѹрѣ сп(с)тлю нашємѹ, бозскѹю и людскѹю выразили (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 11 зв.).

2. Те саме, що **мѣшанина**: Сѹть нѣкоторыхъ… которыи… вꙿ ты(х) жє писмахъ вꙿ мнѡгихъ пѹнкта(х) ѡстро натираю(т) на Латинникѡ(в), а вꙿ нѣкоторыхъ ѡслабѣлє, и ѡбоѧтноє мѣшаніє (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 278).

МѢШАНЇЄ *див.* **МѢШАНІЄ.**

МѢШАНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У ролі прикм.* Різнорідний, мішаний: Рольи твоєй нє ѡсѣвай мѣшаны(м) насѣньємъ, шаты котораѧ з двохъ рєчїй єсть оуткана нє ѡблєчєшъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 122 зв.).

2. *У ролі прикм.* (*неспокійний, тривожний*) турботний: Власнє тєпєрєшнѧа ваша мѣшанаѧ колотливаѧ згода ѡномѹ бабєлю подобна, жє єє своєю дѹмою вꙿ нбо выставити оусилѹєтєсѧ (Острог, 1598 *Отп.КО* 7); С таки(м) орѹжїє(м) идѹ оуважати и строфовати єп(с)па, оного, и… прочи(х) его єдиномыслꙿнико(в), нєро(з)соу(д)ны(и) и лє(г)комыслꙿный постоупо(к) мѣшанои а вихроватой и бѹрливой згоды. придаю до того стосованꙿє а оуважєнꙿє порѧ(д)ко(в), въсточной црькви

старожи́тны(х), с пора(д)ками ри(м)скими (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 202).

3. *У ролі ім.* (*прихильник унії*) уніат: Чого павєлъ ап(с)лъ посвє(д)чаючы написалъ, староє мимо пошло, а ото всє са стало ново. Ꙗкожъ вѣрнымъ пєвнє ново, алє тымъ мѣшанымъ нє вѣмъ ꙗково (Острог, 1587 *См.Кл.* 17).

МѢШАТИ, МЕШАТИ, МЕШАТІ *дієсл. недок.* **1.** (що) (*перемішувати що-небудь*) мішати: а до гако(в)ницъ копысть жєлєзнаа што спижꙋ мєшають (1552 *ОКр.З.* 146);

порушувати; збурювати: агг҃лъ з нб҃а схо́даchи мѣша́лъ во́дꙋ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 68 зв.–69);

(що, чим) (*з'єднувати разом*) мішати (що, із чим): Та́к жє и в҄ напо́ахъ лаꙁꙋючихъ ба́рзо присто́йнє // и го́жє того мѣша́ю(т), а то́ дла ро́зности квѣтѡ(в), з҄ кото́ры(х) бєрє́тъса, розмаи́тꙋю и ди́внѣйшꙋю ты(ж) ма́єтъ ꙗко́вость (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 184–185); aquatus – водо(м) мєшані (I пол. XVII ст. *Своб.* 26); commisceo мєшаті (Там само, 33); Лꙋна́…, про́мєнѣ своѣ з҄ сєбє выпꙋска́єтъ, кото́рыѣ… вѣлго́тности в҄ тѣлѣ замотыва́ютъ и мѣшаютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 144).

2. (що, з чим) (*поєднувати що-небудь несумісне; безпідставно об'єднувати*) змішувати: ѡ(т)щєпє(н)цами стаю(т)са. и правосла́вїє з҄ єрєти́чєство(м) мѣша́ютъ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 21); ѡ́нꙋю згодꙋ, вѣры таи(н)ство, со бє(з)вѣр҄ство(м) тосꙋючи, мѣша́єтє и споиваєтє (1598 *Виш.Кн.* 269); Оува(ж)тє (ж) до́бро ли є́(ст) зло́то и(з) ржє́ю мѣшє́но, нє шкодли́въ ли є(ст) мар҄ципа́нъ з трꙋти́зною приправны(и), добра ли мл(с)ты́н(я) ѡ(т) рꙋки грабле́нїа (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227); chaos мєшаті (I пол. XVII ст. *Своб.* 33).

3. (кого) (*вважати одним цілим*) об'єднувати: ѡсо́бы тро́ици ст҃оє нѣ ма́ютъ бы́ти мѣшаны (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 24 зв.); Бг҃а в҄ трѡ́хъ пєрсѡ́нахъ, абы́хмы вызнава́ли: И пєрсо́нъ ты(х), в҄ єдноу ѵпо́стас҄ нє мѣша́ли (Львів, 1616 *Бер.В.* 92).

4. (що) (*доповнювати чим-небудь*) додавати, примішувати: и́сповѣдь ма́єть бы́ти про́стаа, щы́раа, бє(з) вымо́вокъ нє мѣша́ючи ба́сєн҄ ꙗки(х), а́льбо исто́рїй (Львів, 1645 *О тайн.* 80).

5. (що з чим) (*плутати, не розрізняти*) сплутувати: Ꙗко(ж) Никола́й, и кото́рыи з҄ ни(м) нє завстыда́ю(т)са, // кото́рыи нє признава́ю(т) ро́зности в҄ то(м), и похожє́нїє з҄ посыла́нїємъ мѣша́ютъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 245–246).

6. Збурювати, колотити: Нєхай жє(с) тѫ(т) розмышлаю(т). ꙗко(с) тїи вѫмовла(т) прє(д) гм҃ъ бг҃о(м) кото́рыи ты(х) нєща́сны(х) часо(в) на́ши(х) оу цр҃ква(х) мѣшаю(т). звѣрхности жа(д)ной зна́ти нє хота́(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 57 зв.).

7. Перекручувати, спотворювати: Потрє́бно здало́ ми са ѡ ди́вный ѳєо́дѡрє, повста́ти з҄ Бг҃омъ, на збитїє Никола́євы(х) щи́тѡ(в) и слѡ́въ, кото́рыхъ, з҄ Бг҃омъ пра́вдꙋ лю́бачи, и щи́рє ѡказа́ти бꙋдꙋ ва́житиса, а нє прєхи́рство(м) анѣ хитла́нє, ꙗ́кѡ о́нъ всю́ды оуказꙋєтъса чи́начи ла́пачками ма́рного и доча́сного свѣта того глꙋпства ра́чєй а нє мꙋдрости, щи́рость и нє помѣшаноє Бо(з)ски(х) Д҃ха с(т). слѡ́въ вышпоча́ючи и мѣша́ючи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 235).

8. (кому, чому і без додатка) Заважати, перешкоджати: нє мєша(и) мови(т) чого нє мє́шать, златоѹ(ст) (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 46 зв.); И а́кжє нє Савєлїа́нско розѹмѣючи зна́йдѹтъсѧ, Ꙗ́ко тъ́и кото́рыи мѣша́ютъ помѣша́ню нєпо(д)лє́глыи вла́сности привлаща́ючи Ѡц҃ѹ и Сн҃ови; Нє та́къ годи(т)сѧ дєржати ѡ Никола́ю, нє та́къ ѡ прєна́вышшой Ст҃ой Тр(о)ци (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 251); Покощѹ: Пєрєшкажа́ю,... мѣша́ю, стра́шѹ, мѹчѹ, колочѹ (1627 *ЛБ* 80); любыл єси тоє… ижъ… мѣлъ… слѹгъ много и ѹрѧдниковъ… которїи к волѣ тєбѣ свѣтомъ мѣшали и ѡ (т)вои пожи(т)ки або ѡ зискъ або ѡ ѹтратѹ пилᶜноє стара(н)є чинили (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); **с порохомъ мѣшати** *див.* **ПОРОХЪ.**

МѢШАТИС *див.* **МѢШАТИСЯ.**

МѢШАТИСЯ, МЕШАТИСЯ, **МЕШАТИСѦ, МИШАТИСѦ, МѢШАТИС, МѢШАТИСѦ** *дієсл. недок.* **1.** (що, що з чим) (*з'єднуватися, зливатися*) змішуватися: Добре рекл еси, езовито, признаваю ти, яко еретическия вѣры ся мешают, отменяют и уставляют (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 185); тои фѹндамєнтъ нє тєрпитъ на собѣ бѹдова(н)ѧ з соло́мы, // з тро́сти…, и ничо́го сѧ з нимъ боло́тливого нє мѣша́єтъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3–4 ненум.); и въ францоу(з)ской зємли єстъ рѣк(а) рода́нъ, которой така́ѧ єстъ мо́цъ и ґвалто́вность: жє лєма́нъ єзєро пєрєхо́дѧчи нѣкды з єго вода́ми… нє мѣшаé́тсѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174);

(із чим) (*бути сумісним*) поєднуватися: Грѣха́ бовѣмъ цно́та нє тєрпитъ, анѣ сѧ з нимъ мєша́єт (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4 ненум.); дш҃ѣ живоутъ в то(м) мизєрно(м) тѣлѣ нє мѣша́ючисѧ з ро́скошами и соуєто́ю свѣта того (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174).

2. (межи кого) (*розташовуватися впереміш із ким-небудь*) мішатися: и гдє га(и)вороны лєтѧтъ та(м) сѧ тєжъ кавки крѹки вороны мєжи ни(х) мѣшаю(т) (1582 *Кр.Стр.* 47);

(чим) обмінюватися: было мѣсто вєли́коє Єнѡ(х), гига(н)то(в), Кото́рїи вши(ст)комѹ свѣтѹ си́лою пано́вали… вши(ст)ки знєволили лю(ди). лю́ди ѣли з ма(т)ка́ми. з дѣтᶜка́ми. и добы(т)ко́мъ сѧ мѣша́ли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 5 зв.).

3. (*утворювати одне ціле*) поєднуватися: андрого́нє… сполѹ сѧ́ мѣша́ю(т). и ма́ю(т) пра́воє пєрси моу(з)чи(н)скоє. а лѣвоє жє(н)скоє. гєрмофроди́тє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

4. (у що) втручатися, встрявати: во свєцᶜкїє забавы миша́тисѧ нє потрєба. ани налєжи́тъ (1598 *Розм.пап.* 24); Которымъ, ведле потребы, если хто догодити хочетъ, во свѣцкіє забавы ему мѣшатися не потреба (1603 *Пит.* 34); Жадаємо в҃(ш) мл҃(с)то(в) пано(в) приѧтє(л) нш҃и(х)… абыстє… того нє допѹска(ли) никомѹ мѣшати(с) в Памє(т)кѹ нш҃ѹ (Кам'янець, 1612 *ЛСБ* 499); Дѹхо́вны єсь чловє́къ… нє мѣша́йсѧ вᶜ спра́вы свѣцкїѣ тобѣ нєналє́жныѣ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 2 зв.).

МѢШАТИСѦ *див.* **МѢШАТИСЯ.**

МѢШКАНЕЦЪ *див.* **МЕШКАНЕЦЪ.**

МѢШКАНЄ *див.* **МЕШКАНЄ[1].**

МѢШКАНЬЄ *див.* **МЕШКАНЄ[1].**

МѢШКАТИ *див.* **МЕШКАТИ[1].**

МѢШОКЪ, МЕШОКЪ, МИШОКЪ *ч.* **1.** Те саме, що **мѣхъ** у 1 знач.: Гаковницъ П҃ кꙋль до ни(х) сємъсотъ жєлєзны(х) ѡловомъ ѡ(б)литы(х) форъмъ до ни(х) ѕ҃ мєшъковъ на кꙋльки І҃ (1552 *ОВін.З.* 131); в мє(ш)ку всєго камєнє(и) ѯ҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.*10 зв.); речи дей крамные мои лежали на ташу, у мешку завязане (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/1, 218); ꙗ да(х)но бꙋ(т)римо(в)ски(и)… сознаваю… и(ж)… видєл єсми пилипа ба(р)зо збитого и (з)ранєного… ꙋ которо(г) дє(и) конꙗ взꙗ(л)… сє(р)мꙗгꙋ новꙋю сокирꙋ з мє(ш)ком (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 9).

2. (*шкіряний мішок для грошей*) гаман, калита: ꙋ мєшку дє(и) было двє копє грошє(и) (Київ, 1501 *ЦНБ* ІІ 21039, 1); в того Їѡна мєшок ѡборвавши взꙗли, в котором было двѣ коп грошєй (Дубно, 1559 *AS* VI, 52); которых дей всѣхъ пенезей было тринадцат мешков немалых (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 176); а то ти посылáю, мѣтлоу, мéчъ… мѣшо(к) злоты(х). абы є(с) ма(л) на стрáвꙋ додóмꙋ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 61 зв.); Вълагáлищє: Мѣшóкъ, мошéнка, скры́ночка, тáбличка (1627 *ЛБ* 20); Вéдлꙋгъ свѣта абовѣ́мъ жєбрáкъ нашéдши мѣшóкъ зóлота пóлный, прємáрност҄ свою починáєт҄ кричáти: нашóлємъ, нашолéмъ мѣшóкъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 256); [слꙋги] пограбили... // …ꙋ грицька рꙋдого... мєшокъ з грошъми (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III, 4063, 33–33 зв.); pasceolus, мѣшокъ, тоболєцъ (1642 *ЛС* 302); тому жъ готовых пинязей, што уторговалъ былъ, золотых тринадцеть з мишъкомъ з кишени взялисте (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 465);

(*матеріальні цінності; гроші*) гаман: И мещаном лвовским и виленским, церковному братству, и теж берестейским мещаном далистеся знати; вѣдает то их хребет и мѣшокъ (Львів, 1605–1606 *Перест.* 45).

3. Орган тіла у вигляді мішечка: ѡдна(к) жє плáстрѡв҄ до ра(н), а илє длꙗ оулѣчéн҄ꙗ приклáданы(х), ани тє(ж) помазáн҄ꙗ оурáзѡ(в) на мѣшкꙋ, єслѝ бы сꙗ ѡ(т)та(м) то(л) отворѝти и оулѣчіти могло, оумы́сльн(є) або оупóрнє ѡ(т) кидáти, нє єсть рéчъ призвойта, хтó бы собѣ того нє зы́чилъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 19 зв.); folliculus, мѣшокъ, кожица (1642 *ЛС* 200).

4. (*ковальський пристрій для роздування вогню*) міх. *У порівн.*: По и́номꙋ жє ви́дꙋ, воздоу́хъ слоу́жи(т), трéмъ чоу́въствомъ нáшимъ тєлéснымъ; або смы́слѡмъ: та(к) звѣрємъ, пти́ца(м),… привлачи́мъ воздꙋхъ; то є(ст) плю́цами, ꙗ́ко мѣшкáми кова(л)скими; и в҄ сéбє в҄бирáємъ, и зáсꙗ выпꙋскáємъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 11).

МѢЩАНИНЪ, МЕСЧАНИНЪ, МЕСЪЧАНИНЪ, МЕШЧАНИНЪ, МЕШЪЧАНИНЪ, МЕЩАНИНЪ, МЕЩАНИНЬ, МѢЩЕНИНЪ *ч.* Містянин, городянин: И здєсє были в нас зємꙗнє полонскии и мѣщанє и люди волосныи и жаловали нам на тєбѣ, штож дєй ты им вєликии кривды чиниш (Мельник, 1501 *AS* I, 146); коли привезуть которыи мешчане киевскии жито до Киева рекою, або сухимъ путемъ, и будеть преоръ ихъ поведанью верити, колко будеть в суднѣ колодъ (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); Билъ намъ чоломъ воєвода…, абыхмо дали и дозволили Єго Милости в замъкꙋ… мѣсто садити и корчмы мѣти и котороибы мєщанє в томъ мѣстє… сєдѣли, абыхмо имъ дали справовати сꙗ Майтбарскимъ правомъ (Вільна, 1529

AS III, 341); и повѣдил дей тот мѣщенинъ, иж войту дал шест золотых за то, же дозволил ему на томъ валѣ лазню будовати (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); роко(у) бжиа а҃фп҃ѕ м(с҃)цѧ маѧ кг҃ днѧ пришє(д) прє(д) на(с) славє(т)ны(и) андрє(и) ахєла мєщанинь лво(в)скы(и) показа(л) намь писаниє по(д) пєчатю ꙋрѧдꙋ бє(л)зьского мѣсцького (Львів, 1586 *Юр.* 16 зв.); Ч(с)тноꙋрожє(н)ни(м) и(х) мл(с)ти мє(с)чано(м) Лиѡ(в)ски(м). бра(т)ста ст҃го и ч(с)тна(г) храма ꙋ(с)пєниє пр(с)той и прч(с)тѣи бц҃ѫ налєжи да(н) (Устя, 1600 *ЛСБ* 353); Тогожъ рокꙋ… ѡ(д)нє(с)ломъ по(з)во(в)… в личъбє чотыры до мє(с)та Коро(с)ты́шєва и ты́є по(з)вы въ ворота ба(к)шты замъкꙋ тамє(ш)но(г) по(д)ты́ка(л) и сторожови та(к)жє и мєшъчаномъ тамо(ш)нымъ тыє позъвы ѡказалъ (Київ, 1646 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 14 зв.); противъко славетным Федорови Линъцы, Костантышу Слизъневи... и инъшимъ всимъ райцомъ, бурмистромъ, лавъникомъ, месъчаном места его кор. мил. луцъким кгрецкое релии...//... помененый ксендзъ Янишевъский… сведчил и протестовал се (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 155–157); Всѣмъ вобецъ, и кождому зособна, кому о томъ // будетъ вѣдати потреба, ижъ ведлугъ упадку мещанъ Черниговскихъ, даю на поратунокъ усему мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 13–14); **мещанє бискупиє** – категорія населення, залежна від церковної (єпархіальної) юрисдикції: Мєщанє бискꙋпиє… ѡлєксєєць воро(т)ни(и) ѡлєшъко щапранъ (1552 *ОКЗ* 37 зв.); **мещанє городовыє** – категорія населення, що жило в містах і належало до міських громад: Мєщанє городовыє которыє з мєстомъ нє тѧгнꙋтъ стацию и по(д)во(д) нє даю(т) закриваючисѧ старостою (1552 *ОЧерк.З.* 13 зв.); **мещанє господаръскиє** – дрібна шляхта, яка володіла землями і зобов'язувалася відбувати військову службу: а в томъ мєщанє гдръскиє зꙋбожоны знищєны ижъ ѡни только сами тѧгнꙋть и носѧть бєрємѧнь мєстъскиє (1552 *ОВол.З.* 200); **мещанє замъковыє** – категорія населення, яка підлягала державній (воєводській або старостинській) адміністрації: Мєщанє замъковыє: Данило карътавы(и) ѡлєкъсє(и) кравєць… єско постригачъ… бєли(к) сокольникъ (1552 *ОКЗ* 40 зв.); **мещанє земѧнскиє (земѧныє)** – те саме, що **мещанє господарскиє**: мєщанє зємѧ(н)скиє… ѧковъ макидоновоє мꙋжъ… гринь рꙋды(и) (1552 *ОКЗ* 41 зв.); Камє(н)є… дє(р)жати… повинъни мєщанє… зємѧныє (Там само, 32 зв.); **мещанє манастыръскиє** – категорія населення, звільнена від господарських повинностей і залежна від монастирської юрисдикції: мєщанє манастыръскиє а софє(и)скиє (1552 *ОКЗ* 41); **мещанє тѧглыє** – власники дрібних земельних ділянок, зобов'язані платити панові податок: мєщанє тѧглыє и которыє стацыи по(д)воды и иньшиє тѧглы по(д)нимають… на слꙋжъбꙋ польнꙋю є(з)дити нє пови(н)ни (1552 *ОКан.З.* 21 зв.); **мєщанє цєръковъныє** – феодально залежні міщани, які підлягали церковній юрисдикції: Камє(н)є слоны колодины кꙋ ѡборонє на бланъкахъ и вєжахъ и водꙋ дє(р)жати тамъ повинъни мєщанє вси ѧко г(с)дръскиє такъ цєръковъныє и зєманыє (1552 *ОКЗ* 36 зв.).

МѢЩАНКА, МЕЩАНКА *ж.* Містянка, городянка: мѣщанка теж володимерская Стасевая Марушка Остаповна зъ сыномъ

Карпомъ… вызнала, иж… войт володимерскій… сына ее Яска… самъ рукою своею забил и до смерти замордовал (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 60); Иваниха Смолдыровна мещанка Барышполская… продала ниву свою (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 21).

Див. ще **МѢЩКА.**

МѢЩАНСКИЙ, МЕШЧАНСКИЙ, МЕЩАНСКИЙ, МЕЩАНЪСКИЙ, МЕЩАНЬСКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується містянина*) міщанський: Церка мєщанъскаꙗ в цнотѣ ѡсоблива та(м) жє панꙗ(н)ка поцтиваꙗ … ꙋпала тка(н)ка є(и) спала (1636 *Лям. о приг.* 9 зв.).

(*належний містянинові*) міщанський: и поставєно тамъ ꙋ рово(х) халупы бровары и солодовъни мещаньскиє (1552 *ОВол.З.* 197); Домовъ мєща(н)скихъ ꙋ мєстє... двєстє и сорокъ и три (Там само, 199 зв.); иньшиє и на зємълахъ... боѧ(р)скихъ поповъски(х) и мєщанъски(х) сєдѧть (1552 *ООвр.З.* 106 зв.); домо(в) в осторозє зємꙗ(н)ски(х), и мєща(н)ски(х) пє(т)дєсꙗ(т) (1616 *ООЗ* 1 зв.).

2. (*який стосується жителів міста*) міщанський: в мешчанскихъ привилеяхъ великого князя Швитрикгайла… и в нашомъ привилеи тежъ выписуетъ, штожъ имъ, мешчаномъ володимерскимъ, мыта не давати у Володимерскомъ повете (Краків, 1511 *АЛРГ* 147); Слꙋжъба и повиновато(сть) мєща(н)скаѧ (1552 *ОКЗ* 37 зв.); Домовъ подъ мѣщанскимъ присудомъ замковымъ какъ христіанскихъ такъ и еврейскихъ 243 (1552 *РЕА* II, 26); З винъ мєща(н)скихъ старостє идє(ть) в҃ гроши (1552 *ОВол.З.* 200); ѡ(н) нє повинєнъ жа(д)ного платꙋ платити ани пови(н)ностє(и) мєща(н)скихъ дєлати (Миляновичі, 1572 *ЖКК* I, 36).

3. (*належний місту*) міський: старостє Лꙋцкомꙋ и єго потомком,… дали єсмо войтовство Лꙋцкоє, зо всими доходы, к войтовствꙋ прислꙋхаючими, то єст три домы войтовских, двѣ лазни,… а к томꙋ плат з лазєн мєщанских (Берестя, 1544 *AS* IV, 401).

МѢЩЕНИНЪ *див.* **МѢЩАНИНЪ.**

МѢЩКА *ж.* Те саме, що **мѣщанка**: Граждáнка: Мѣщка (1627 *ЛБ* 28).

МѢЩСКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МЮДЪ *див.* **МЕДЪ.**

МЮРЪ *див.* **МОРЪ.**

МЯГКИЙ *див.* **МАКИЙ.**

МЯГКО *див.* **МЯКО.**

МЯГКОНОГИЙ *прикм.* (*який повільно ходить, рухається*) в'ялий, млявий: mollipes, мягконоги(й) (1642 *ЛС* 271).

МЯКЕНЪКЫЙ *прикм. у ролі ім.* М'якенький. Вл.н., *ч.*: Игна(т) Мꙗкєнъкы(и) (1649 *РЗВ* 321 зв.).

МАКИЙ, МЯГКИЙ, МЯККИЙ, МЯККЫЙ, МЯКЪКЫЙ, МАККИЙ, МАККЫЙ, МАКЪКИЙ *прикм.* **1.** (*який угинається від натискування*) м'який: моє ложко є(ст)… доброє и мꙗккоє (к. XVI ст. *Розм.* 44 зв.); [диаволъ] на мѧ(к)ких постéлѧ(х) спи(т). и бє(з)фрасоу(н)ливꙋю жи́знь живє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 253);

(*про тканину*) (*тонкий, делікатний*) м'який: дрꙋжє Бж҃ий …//… ризъ мѧ(къ)ких нє

брѣглъ. ни ѡдра ни тра(пє)зы (1489 *Чет.* 38–38 зв.); с҃тыи иванъ… ни хлѣба имѣ(л) того ради. ни вина. ни трапєзы. ни слоугъ. ни маки(х) ризъ (Там само, 270 зв.); нж чого приш҄ли єстє видѣти. ч҃лка в҄ макоє одѣна ѡболочєна (1556–1561 *ПЄ* 53); Сє тїи которїи в шáты мáк҄кы прибирáютса в домо(х) цр(с)-кы(х) соу(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 255 зв.); Зѣл҄є выносúло мáккоє и шквúтоє розмаитого рожаю квѣточки мáючєє, до пóкармѡ(в) по-житéчноє (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812);

(*позбавлений грубості, різкості*) м'який: Ѡсказанїє(мъ) твоимъ лѹчшєй єси дотикал҄са мгаки(х) рѣчєй, нѣжєли ѡстри(х) // постовъ (Чорна, 1629 *Діал о см.* 274).

2. М'який, в'ялий**:** viet(us), мягки(й), сла-би(й), сухи(й) (1642 *ЛС* 413);

3. (*який легко пережовується*) м'який**:** Знáлъ часъ, мѣ́рѹ, осóбѹ, комѹ коли хлѣ́ба. Комѹ мáккихъ потрáвокъ лéгкихъ было трєба (Віль-на, 1620 *Лям.К.* 13); Мáнна,... гды са с҃лнцє по(д)ношáло ѡ(д) прóмєнїй тéплыхъ тєплѣ́ла, и маккою ставáласа (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4).

4. *Перен.* (*добрий, чуйний, сердечний*) м'який: lenis макы. до(б)ро(т)лївыї (І пол. XVI ст. *Своб.* 35);

5. *Перен.* Дохідливий, зрозумілий: дѣти малые… потребуютъ наукъ мяккихъ, про-стыхъ и съ фабулками змѣшаныхъ (1603 *Пит.* 107).

6. *У ролі ім.* Вл.н., *ч.*: Фєдо(р) Мя(к)кы(и) (1649 *РЗВ* 441 зв.); Ӥцько Мгакъки(и) (Там само, 321 зв.).

Див. ще **МАКЧИТЕЛЕНЪ.**

МЯККИЙ *див.* **МАКИЙ.**

МЯККО *див.* **МЯКО.**

МЯККЫЙ *див.* **МАКИЙ.**

МЯККОСТЪ *див.* **МЯКОСТЬ.**

МЯКО, МЯГКО, МЯККО, МАККО, МАКО *присл.* **1.** Витончено, делікатно: тые трупи так же ли мякко и коштовне убирали, яко ж и вы (1598 *Виш.Кн.* 105).

2. *Перен.* Ласкаво, ніжно, сердечно: Бл҃гоѹгодúтєлнѣ: Лáскавє, мáкко, тúхѡ (1627 *ЛБ* 9); mollis мако (1642 *Своб.* 35); tener мгако (Там само); indulgenter, мякко, лєгко (1642 *ЛС* 234); molliter, мягко (Там само, 271).

3. *У ролі присудк. сл.* (*добре, хороше*) со-лодко: А тымъ, що ся зостали, не было мякко, горше одъ татаръ (1636–1650 *ХЛ* 81).

МЯКОСТЬ, МЯККОСТЪ, МАККОСТЬ *ж.* **1.** М'якість, нетвердість: Ґды(ж) гакъ Жєлѣ́зо, Ѻлов҄, Зóлото, áлбо Срéбро, в҄ огóнь вкúнєноє тратать твéрдость натѹры своéи, ѡ(т)мѣнúвшиса на ма(к)кост҄ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 36); lentitia, а(е), мя(к)ко(с)т(ъ), лє(п)-костъ (1642 *ЛС* 253).

2. (*витонченість, делікатність*) м'якість: Прєсыщéнїє, слáсти,… сластолю́бїє, по-живáньє… áлбо збытокъ в҄ ѣ́дѣнью в҄ питю, в҄ шáтахъ ты(ж) мáккость, сѹптéлность (1627 *ЛБ* 96).

3. Ласка, пестливість: Сладострастїє: Рóскош҄, охолода…, пєщота, мáккость, лáгодность, похлѣ́бнаа а мúлаа мóва (1627 *ЛБ* 166).

4. Сумирність, покірність: король… ко(р)чмы… по(с)тановы(л), вѣрꙗчи ижъ ты(м) мѣ(л) ѡкрꙋтныє и(х) ꙋмы(с)лы змꙗ(к)чити, в чо(м) сꙗ нє ѡмили(л) абовѣ(м) врихлѣ кꙋ та(к) вєлико(и) пешъчєно(и) мꙗко(с)ти пришли (1582 *Кр.Стр.* 54 зв.).

5. *Перен.* Розпуста, розбещеність: Мала́кїа: Ма́кко(ст), нєчистота, блꙋдъ рꙋчный, псотли́вост˟ (1627 *ЛБ* 62).

Див. ще **МЯКОТА.**

МЯКОТА, МАККОТА *ж.* **1.** Те саме, що **мякость** у 1 знач.: Бꙋма́га: Ба́во(л)на, Папѣръ, а́лбо вса́каа маккота (1627 *ЛБ* 12).

2. Вл. н., *ч.*: Стєпанъ Мякота (1649 *РЗВ* 368 зв.).

МЯКУХА *ж. Перен.* Макуха, вайло. Вл. н., *ч.*: Прокопъ Мякꙋха (1649 *РЗВ* 422).

МЯКЪКИЙ *див.* **МАКИЙ.**

МЯКЧИТИ, МАГЧИТИ *дієсл. недок.* (що) (*розм'якшувати, пом'якшувати*) м'якшити: Дїа́мєнтъ, а́бо твєрды́й, нєꙋжи́ты(и), алма(з), мос(к): дорогі́й ка́мєнь. а кро́вь ко́злїа єго ма(г)чи(т) (1627 *ЛБ* 172); pra(e)molli(o), is, мя(к)чу, прємя(к)чаю (1642 *ЛС* 326).

МЯКЧѢТИ *дієсл. недок.* М'якшати, слабіти: lenteo, lento, as, мякчу, мякчѣю, младѣю (1642 *ЛС* 253).

МЯНОВАНЫЙ, МАНОВАНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У ролі прикм.* Згаданий, названий: на што и особный привилей зъ канцелярии од его кролевской милости мянованому его милости отцу Пузыне естъ даный (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673).

2. *У ролі прикм.* (*не підтверджений документально*) імовірний: ѡ(н), прєпомънивъши повинъности своє(и) купє(ц)ко(и),… подъ ча(с) яръма(р)ку зборового… крєдитъ пн҃а єго за якимъсъ мянованымъ цєрокграфомъ, якобы ѡдъ пана єго єму,… даны(и), нарушилъ (Володимир, 1613 *ТУ* 253).

3. *У ролі ім.* Приречений, -ого: Про́то прика́зꙋємы, кгды́ до ва(с) тоє писа́ньє прі́йдєтъ... ѡныхъ манова́ны(х)... на см҃рть го́днꙋю и на стра(х) нєслы́ханый до на́съ пошлѣтє (Острог, 1598 *Отп.КО* 9 зв.).

МЯНОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mianować) (кого) (*згадувати, перелічувати*) називати: Было тежъ и въ Россіи… дидаскаловъ много, а которыи писма зоставили, не вспоминаючи старихъ, новыхъ мяную… монахъ Стефанъ Зизаній,… блаженный Леонтій Карповичъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 913).

Див. ще **МЕНОВАТИ.**

МЯНОВАТИСЕ *дієсл. недок.* (*вважати себе ким-небудь*) називатися: панъ во(и)тє(х) Соколовски(и)... жаловалъ…, и(ж) ꙗко сє ѡ(н) мꙗнує быть игумєно(м) кири(л)ски(м) и капитулє кири(л)ско(и) тыми словы ижъ ѡ(н) днꙗ сєго(д)нєшнєго надатє ви(ш)писаного июлꙗ чоты(р)надцатого взꙗвши пєрє(д) сєбє нєпристо(и)ны(и) ꙋмыслъ… сохи порꙋбали, паробко(в) побили (1608 *ЛСБ* 1203).

МЯНОВИТЕ *спол.* (*стп.* mianowicie) (*пояснювальний*) (*уживається перед переліком*) (*у сполуч.* **а мяновите**) тобто, саме: зачимъ отъ него на тыхъ местъ хутливе и ласкаве былъ принятый, и постановенье певное, по чому пречечоному за послуги

его мелъ платить, посполу с тымъ то паномъ Ярошомъ, братомъ своимъ, учинилъ, а то мяновите: на кождый рокъ зособна золотыхъ полскихъ шестьдесятъ, барву фалюндишовую и хутро лисее мелъ давать, и надто есче обетницами розмаитыми убезпечилъ и // упевнилъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/IV, 274–275); просилъ абы сторона поводоваꙗ всѣ контєнта в позвє мєнованыє показала А мꙗновитє протєстацию и ѹвєсъ процєсъ в то(и) справє зачаты(и) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 65 зв.).

Див. ще **МЕНОВИТЕ.**

МЯНТОВАНЄ *с.* (*рятунок від вічних мук у загробному житті*) спасіння: тоты люде не знали, коли ся очистили, смотрѣли и ждали выдъ Христа мянтованя (XVI ст. *НЄ* 101).

Пор. **МЯНТОВАТИ.**

МЯНТОВАТИ, МЯНЪТОВАТИ *дієсл. док.* (*уг.* ment) (кого, що) (*визволити від вічних мук у загробному житті*) спасти, врятувати: Третяя наука: ну, якъ розумѣеме: кто хочетъ душу мянтовати, погубитъ еи? (XVI ст. *НЄ* 33); "не буй ся напередъ лиця ихъ, чомъ я съ тобовъ емъ, што быхъ тя мянътовавъ // мовивъ Господь" (Там само, 207–208).

Пор. **МЯНТОВАНЄ.**

МЯНЪТОВАТИ *див.* **МЯНТОВАТИ.**

МЯНЪТОВАТИСЯ *дієсл. док.* (*визволитися від вічних мук у загробному житті*) спастися, врятуватися: а дяволы тогды ненавиділи Христа и гадали якъ боржѣе пуйти спереду него, чомъ были увійшли дѣля того, што бы погубили тоты люде а коли прійшли [дяволы] передъ Христа, видишъ, чомъ ся мянътовали, и тоты люде не знали, коли ся очистили, смотрѣли и ждали выдъ Христа мянтованя (XVI ст. *НЄ* 101).

МЯСНЫЙ, МЕСНЫЙ, МѦСНЫЙ *прикм.* **1.** (*який стосується м'яса*) м'ясний: тлустостей мясныхъ въ потравахъ заживали (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1094); **запусты великиє мясныє** *див.* **ЗАПУСТЪ[2]**; **пущанє мясноє** *див.* **ПУЩАНЄ**;

(*призначений для продажу м'яса*) м'ясний: А для лѣпшого потверженья и помноженья мѣста… даровалъ… вси клѣтки и ятки мясные (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); Пострига(л)ню а ѧ(т)кѹ мѧснѹю запродають вї копъ (1552 *ОЛЗ* 181 а); тотъ Долматъ… знашодши дей мене въ рынку тутъ у Володимери, на яткахъ месныхъ седячого, збилъ, змордовалъ и шкодливе зранилъ (Володимир, 1578 *АрхЮЗР* 6/I, 106); *Образно*: А пастыры зась старшіе, которые бы того догледати и той явной и великой шкодѣ забѣгати мѣли – то радою, то наукою, то писанемъ своимъ, ничого о то не дбаютъ, а праве само хоть стадо Христово месные ятки выдаютъ (Вільна, 1596 *Ун.гр.* 113); **мыто мѧсноє** *див.* **МЫТО**.

2. (*про тіло людини*) м'ясистий: іѡа(н) тѣло та́къ тонкоє соуптє́лноє и по́сто(м) змордова́ноє мѣлъ, ижъ нє мѧ́сноє ани пло(т)скоє алє повѣтрнєє и з҄ ѡболокѹ оукшталтова́ноє здава́лосѧ быти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 247 зв.).

МЯСО, МЕСО, МѦСО *с.* **1.** (*частина туші, яку вживають як їжу*) м'ясо: ащє хто хр(с)тьꙗнъ чисто соблюдєть. да нє ꙗсть мѧсъ.

и млѣка. причтєнъ боудєть в лицєхъ ст҃хъ пр(о)ркъ (1489 *Чет.* 338); А што з Володавы мѣлъ Єго Милост до Кгданска страву дават, ино ꙗ на тую страву дал тринадцат полтий мѧса и сєм (Володимир, 1545 *AS* IV, 421); да(ст) г҃ь // вáмъ мѧ́со, ꙗ́сти (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 215–216); до соленя меса полци корито едно (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); богáтыи… мѧ́са… оубóгому нє дáсть (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 202–202 зв.); имає(т) то(т) ѡ(т)ложити мꙗса по(л)тє(в) два(д)ца(т) сє(м) (1616 *ООЗ*-2, 1–1 зв.); petaso, nis, свин(н)оє мясо, свинина (1642 *ЛС* 313); єдны мѧ́са ꙗдѧ́ть, а другїє ри́бу (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв)* 26); до котлѡ́въ свинíхъ мѧ́съ, в҆ работу грѣхá; в҆ нєвóлю бѣсѡ́вскую, абы ꙗ́кжє нє пáли трупы душъ вáшихъ: на пустынѣ вѣка сєгѡ на растєрзáнїє л҆ву пєкéлному (Чернігів, 1646 *Перло* 168 зв.);

(*м'яка м'язова частина тіла риби*) м'ясо: Вси ры́бы морскїи руцѣ вáшєй под҆даны суть, и тому́ тéды дозвóлилъ имъ, абы ѡ(т) тогѡ́ чáсу звѣрѧ́чоє, птáшоє, и ры́бьє мѧ́со éли и поживáли (серед. XVII ст. *Хрон.* 16 зв.);

(*м'яка м'язова частина тіла людини*) м'ясо: Ка(м)балє(с). тоты лю(д)скоє мѧ́со ѣда(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26); *У порівн.*: Земля якъ мясо бо ч҃лкъ маетъ тѣло мѣсто землѣ. ко(с)ти мѣсто камѣня (серед. XVII ст. *Луц.* 538); **мѧсо дикоє** – хворобливий наріст біля рани, яка довго не загоюється: листвїє кипарисново дрєва… мѧсо дикоє истрєблѧєтъ и раны заживаю(т) (XVI ст. *Травн.* 134 зв.–135).

2. (*організм людини*) тіло: д҃хъ за(с) гóрѣ вытагнутиса с того мѧ́са ищє(т). áлє єго то(т) гной и сласти тєлєсныѧ свѧзали, и нє пущаю(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 252 зв.); **мѧсо людскоє** – людина: И тєпéръ єщє оустави(ч)нє грѣшимѡ;… нѣколи мѧ(с) лю(д)скихъ сурóвє ѣсти нє пєрєставаючи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 469).

МЯСОЄДЪ, МЯСОИДЪ, МѦСОЄДЪ *ч., зневажл.* **1.** (*той, хто споживає м'ясо*) м'ясоїд: томоу нє дивуйсѧ, áбовѣ(м) подви(г) и бо(р)ба є(ст) жизнь тáѧ, котороє ты нє знає(ш): бо єщє єси на во(и)ноу нє выбра(в)сѧ. éщє єси… крóвоє(д), мѧсоє(д) (п. 1596 *Виш.Кн.* 249); На тое вам коротко отповѣм, и от искуса глаголю, а не от самофалки: за единого, в горах и пещерах сѣдящего руского инока тысячю домолѣжных и в полатах упокоевающихся миролюбцев, мясоедов, роскошных мнихов латынских не промѣнил бым (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 244).

2. Вл.н.: Ва(с)ко Мꙗсоє(д) (1649 *РЗВ* 71); Мясоидъ (Там само, 312 зв.).

МЯСОИДЪ *див.* **МЯСОЄДЪ.**

МЯСОПРОДАЛИЩЕ *с.* М'ясна ятка: laniariu(m), мясопродалищє (1642 *ЛС* 250).

МЯСОПУСТНЫЙ, МѦСОПУСНЫЙ, МѦСОПУСТНЫЙ *прикм.* М'ясопусний. ◊ **мясопусный пятокъ** *див.* **ПЯТОКЪ**; **мѧсопустнаѧ (мѧсопусная) неделя, неделя мясопустная (мѧсопусная, мѧсопустная)** *див.* **НЕДѢЛЯ**; **мѧсопустная субота** *див.* **СУБОТА.**

МЯСОПУСТЪ, МЕСОПУСТЪ, МѦСОПУСТЪ *ч.* (*цсл.* мѧсопустъ) (*мн.* **мясопусты, месопусты, мѧсопусты**) **1.** (*м'ясопусний тиждень*) М'ясопуст: Єди́ны по стáрому мѧсопу́сты ѡ(т)прáвїли, другíє по новому.

алє по ста́ромꙋ вє(л)кꙋ ноцъ з на́ми обходи́ти позво́лїли (Острог, 1587 *См.Кл.* 16); в року нинешнем… в мясопусты посту великого,… перед тым за старанем моим… кнегиня Соколская… девку свою… за мене… дати мела (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 8/III, 453); А то есть на Светой недѣли,…, потомъ по Новомъ лѣтѣ, еще на недѣли передъ мясопустами, на злость Арцыуромъ, то есть Ормяномъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 218).

2. Вл. н.: князь Михайло Ружминскій… и зъ иншими козаками,… прислали черезъ посланцовъ своихъ: черезъ Олексея Орла а Войтеха Мясопуста козаковъ одиннадцять Запорожскихъ, окованыхъ (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 3/I, 16).

◊ **месопусты филиповы** – Різдвяний піст, Пилипівка: на минулые месопусты Филиповы, семои годины в ноч… замочок его милости Межирецкий ест запален (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 125); **мясопустъ (мѧсопустъ) великій** – Великий Піст: Року 1585… Белзъ погорѣлъ въ мясопустъ великій (поч. XVII ст. *КЛ* 76); Движі́мїи пра(з)ники называ́ю(т)сѧ, Па́сха, Възнєсє́нїє, Сошє́ствїє ст҃го Дх҃а. За котры́ми идє(т) Мѧсопу(ст) вє҃(л), Ст҃а́а м҃ ца, и По́стъ ст҃ы́хˁ ап҃то(л) (Острог, 1612 *Час.Туп.* 308 зв.); **мясопусты светого Спаса** – Успенський піст, Спасівка: его милость сам… и з некоторыми помочниками своими, в пятницу рано, перед мясопусты светого Спаса,… //… побил и поранил,… тивуна Буремецкого Иева… а слуг путных (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 47–48).

МЯСОЧРЕВОХОТНЫЙ *прикм. у ролі ім., зневажл.* Той, хто любить споживати м'ясо: а то чини(т) ѡ(д)но длѧ мѧ́сочрєвохо(т)ного, // и дрꙋгоє длѧ тꙋрькинѣ красноє да на мѧ(к)ки(х) постє́лѧ(х) спи(т). и бє(з)фрасоу(н)ливꙋю жи́знь живє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 252 зв.–253).

МЯСОѢДНЫЙ *прикм.* М'ясоїдний. ◊ **часъ мясоѣдный** *див.* **ЧАСЪ.**

МЯСОЯДЕНІЄ *с.* Споживання м'яса: О постехъ и о мясояденіи. Се бо слышимъ нѣкихъ глаголющихъ, яко онсице еvангельскихъ сынъ ни среды, ни пятка и ни коего поста требуетъ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 159).

МЯСТЕЧКО *с.* (*стп.* miasteczko) (*невелике місто*) містечко: оную мою маетность мястечко Высоцкъ, Дубровицу и села, до нихъ належачие, сплюндровали и въ нивечъ обернули (Житомир, 1613 *АрхЮЗР* 3/I, 189); гдє тєжъ ѡсобъливє привилєє цєніє, посєсыє,… и и(н)шиє справы, которыхъ протє(с)та(н)съ на то(т) ча(с) и памєтати нє можє,… на Михало(в)-мястє(ч)ко и на поля Восчєни(н)скиє погинуло (Житомир, 1650 *ДМВН* 198).

Див. ще **МѢСТЕЧКО.**

МЯТА, МѦТА *ж.* (Mentha L.) (*трав'яниста рослина*) м'ята: Горє вамь кˁнижˁници и фарисєє лицємѣрˁници. ижє даєтє дєсѧтиноу зˁ мѧты, и копроу, и кˁминоу (1556–1561 *ПЄ* 99); Бѣда вам фарісєом. ижє даєтє дєсꙗтины з мꙗты и пігана з руты (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 72); Та(к) жє коли комоу из изѡ(р)та вънаѥ(т) гризи мату на(д)щєср(д)цє поранѫ (XVI ст. *УТ фотокоп.* 8); Мáтва: Мѧ́та (1627 *ЛБ* 62); **воданаа (воданаѧ) мата** – (Sisymbrium L.) сухоребрик: мєнтастрꙋ(м)

по ла(т).… воданаа мата по роу(с) (XVI ст. *Травн.* 290 зв.); сисимбрию(м) по ла(т)н. …воданаа мата по ру(с).… а ростє(т) при воданы(х) мѣстє(х) (Там само, 439 зв.); **мата огороднаа** – (Mentha spicata L.) м’ята городня: мата огороднаа… духо(м) блговонна (XVI ст. *Травн.* 290 зв.); **мата полскаа** – (Mentha arvensis L.) польова м’ята: мєнтононъ одорїѳєро… по ла(т)нски… а по ру(с). мата по(л)скаа (XVI ст. *Травн.* 312 зв.); **мята червоная** – (Cardamine L.) жеруха: cardamine, мята чє(р)воная (1642 *ЛС* 112).

Див. ще **МЯТВА, МАТКА.**

МЯТВА *ж.* Те саме, що **мята**: hediosmos, мя(т)ва (1642 *ЛС* 215).

Див. ще **МАТКА.**

МЯТЕЖНИКЪ, МАТЕЖНИКЪ *ч.* Бунтар, заколотник: матє́(ж)ни(к), бу(н)то́вни(к), спра(в)ца трво́ги (1596 *ЛЗ* 57); tumultuari(us), мятєжникъ (1642 *ЛС* 405); Матє́жникъ: Бунто́вникъ, Коло́тникъ (Львів, 1642 *Жел.П.* 7 зв.).

МЯТЕЖНЫЙ *прикм.* **1.** Метушливий, тривожний, неспокійний: А того не вѣдает пан Юрко, что святии над всѣ чюдотворства спасти кому себѣ (не толко в градѣ забавном, мятежном и многомолвном, але и в самой пустыни, в памяти несмутной и отлученной будучи от мира) покладают (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); На многихъ мѣсцяхъ въ Писмѣ Святомъ читаем, же ся тая кровная матка наша святая Восточная церковъ кораблемъ на мору свѣта сего мятежного называет (бл. 1626 *Кир.Н.* 24).

2. Бунтівливий, ворохобний: а оны за тое отъ господаря короля и отъ пана воеводы Киевского и наместниковъ его тымъ были пожалованы тогда и въ потомные часы, жебы отъ мятежныхъ и бурливыхъ на церковъ Божию еретиковъ во вшелякомъ покою на тот часъ мешкали (поч. XVI ст. *КЛ* 84).

МЯТЕЖЪ, МЯТЕЖЬ, МЯТѢЖЪ, МАТЕЖЪ *ч.* (*цсл.* матєжь) **1.** Неспокій, хвилювання, тривога: и сїю… кни́гу… к лучшєму пооучє́нїю… да́ли… а наипа́чє жє в ны́нєшнїй матє́жъ ми́ра сєго (Заблудів, 1568 *УЄ* № 552, 1 зв.); ꙗ… твою мы́сль в бѣдѣ, нєво́ли, скор̾би, ма́тєжи… погрє́бу (1599–1600 *Виш.Кн.* 47); в таковых же мятѣжах есми, яко ничто жь велико от пустыни сея ползуем, яко жь бо творити подобает откуду либа (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 238).

2. Незгода, чвари, ворожнеча: К тому тыжь чинитє мєжи чиномь духовнымь и посполитымь чл҃вкомь мꙗтєжи (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); та́къ матє́жи, ростырки го́ру // вы́нєсли (Острог, 1598 *Іст.фл.син.* 56–56 зв.); тая унѣа христіанскій родъ въ мятежъ привела и ненависть межи Русь и Поляковъ учинила (бл. 1626 *Кир.Н.* 17); ма́тєжъ,… сматє́нїє,… ро́стыркъ (1627 *ЛБ* 164).

3. Безладдя, нелад: длꙗ чого вы такую смєлость и своволєнство взꙗвши кгвалть црквы свто(и) и мꙗтєжь в законє ст҃омь чинитє (Львів, 1588 *ЛСБ* 103).

МЯТЕЖЬ[1] *ж.* Те саме, що **мятежъ** у 2 знач.: вєликаꙗ мꙗтє(ж) бунты и вражды мєжи посполитыми людми по мѣстє(х) и

нєкоторы(х) сєлє(х) дѣю(т)сѧ (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101).

МЯТЕЖЪ[2] *див.* **МЯТЕЖЪ.**

МЯТѢЖЪ *див.* **МЯТЕЖЪ.**

МАГЧИТИ *див.* **МЯКЧИТИ.**

МАККИЙ *див.* **МАКИЙ.**

МАККО *див.* **МЯКО.**

МАККОСПАЛЪ *ч., зневажл.* Той, хто любить спати на м'якому: єщє єси пєриноспа(л). ма(к)коспа(л), подꙋшˁкоспа(л) (п. 1596 *Виш. Кн.* 249).

МАККОСТРОЙНЫЙ *прикм.* (*приємний на дотик*) м'який: коштóвныи шáты, постє́лѣ макˁкострóйныи (Львів, 1642 *Час.Слово* 270–270 зв.).

МАККОСТЬ *див.* **МЯКОСТЬ.**

МАККОТА *див.* **МЯКОТА.**

МАКО *див.* **МЯКО.**

МАКЦИЙ *прикм. в. ст.* (*приємніший на дотик*) м'якший: слышьтє вѣрнии. што ст҃ии ѡци дѣлали. мало ꙗдшє. и мало пьющє. а всє оу сла(в)у бж҃ию творащє. ни на макцєи постєли лєжащє (1489 *Чет.* 300 зв.).

Пор. **МАКШИЙ, МАКИЙ**.

МАКЧЕ *присл.в.ст.* М'якше: овє(с) равно ро(с)тє(т) ка(к) и пшєница но солома овсана(а) макчє нє(жє) пшєни(ч)наа (XVI ст. *Травн.* 35 зв.).

Пор. **МЯКО**.

МАКЧИТЕЛЕНЪ *прикм.* Пом'якшувальний, послаблювальний: бобъ свѣжє(и) прїато є(ст)во(м) ѡ(н) є(ст) холодитєлєнъ и макчитєлєнъ (XVI ст. *Травн.* 210 зв.).

МАКШИЙ *прикм.в.ст.* М'якший, податливіший: тó штó на(д) Вóскъ бы́ло мáкшєє, на(д) Жєлѣзо моцнѣйши(м) зостало (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128).

Див. ще **МАКЦИЙ.**

МАКЪКИЙ *див.* **МАКИЙ**.

МАКЫ *див.* **МЯКИЙ**.

МАНОВАНЫЙ *див.* **МЯНОВАНЫЙ**.

МАНОВИТЕ *присл.* (*стп.* mianowicie) (*понад усе; найбільше, найбільшою мірою*) особливо: А ґды сє(д)мїй Агг҃лъ... скончáєтˁ Тáйнꙋ гнѣвꙋ Бж҃єгѡ, тóй ви́лїєтъ Чáшꙋ гнѣвꙋ Бж҃єгѡ, на чти́ри стихі́и… На воздꙋхъ манови́тє, В тóй чáсъ стáнєсѧ стрáшноє блискáнѧ, грѡ́мы, и пє́рꙋны оубивáтєлнїи, и бли́скавица пожигáтєлнаѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 142).

Див. ще **МЕНОВИТЕ.**

МАРТВЫЙ *прикм.* (*стп.* miartwy) **1.** Мертвий, неживий: ст҃ыи ѡсифъ. ѡдинъ былъ ѡ(т) соима жидовъско(г). //…. пришо(л) к пилатоу. молитсѧ ємоу ѡ мартво(м) тѣлє (1489 *Чет.* 326–326 зв.).

2. *У ролі ім.* Мертвий, -ого; мрець: даєть г(с)ь ст҃ую свою дш҃ю. в роуцє нєвидимо(г) оц҃а… и на нб҃са пото(м) возыидє. алє пото(м) приидє(т) со славою сꙋдити живымъ и мартвы(м). и дати имаєть кождомꙋ по дѣломъ є(г) (1489 *Чет.* 325 зв.).

Див. ще **МЕРТВЫЙ.**

МАСНЫЙ *див.* **МЯСНЫЙ.**

МАСНИЦИ *мн.* (*період літургійного року, що триває від свята Богоявлення Господнього до початку Великого Посту*) М'ясниці: грєбрѣ (!) порвáло. млыны позносúло. и вси масни́ци ты́и тєпло было (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 130).

МАСО *див.* **МЯСО.**

МАСОЄДЪ *див.* **МЯСОЄДЪ.**

МАСОПУСНЫЙ *див.* **МЯСОПУСТНЫЙ.**

МАСОПУСТНЫЙ *див.* **МЯСОПУСТНЫЙ.**

МАСОПУСТЪ *див.* **МЯСОПУСТЪ.**

МАСОЯСТНЫЙ *прикм.* М'ясопусний. ◊ **масоястная неделя** *див.* **НЕДѢЛЯ.**

МАСЦЕ *с.* М'ясце: масцé… дȣрнєйкий (Львів, 1591 *Адел.* 49).

МАТА *див.* **МЯТА.**

МАТЕЖИТИ *дієсл. недок.* Непокоїти, переслідувати: обавáмыса, абы́стє мѣсто потѣхи дх҃овнои, о котóрой дѣєпи́съ повєдáєть, // нє шȣкáли потѣхи тєлєсной, тó єсть, абы́стє на(д) нами свѣцкими грéчєской рєлѣй лю(д)ми, пєрєводи́ти нáсъ прáвомъ матéжити, трáпити, ни́щити, и оубóжити могли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 202–203).

МАТЕЖНИКЪ *див.* **МЯТЕЖНИКЪ.**

МАТЕЖЪ *див.* **МЯТЕЖЪ.**

МАТИТИСА *дієсл. недок.* Радіти, веселитися. ◊ **матитиса на сєрдци** *див.* **СЕРДЦЕ**.

МАТКА *ж.* Те саме, що **мята**: Мáтва: Мáтка (1627 *ЛБ* 67).

Див. ще **МЯТВА**.

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 18

МОВА –МѦТКА

Затвердила до друку Вчена рада Інституту українознавства
ім. І. Крип’якевича НАН України

Відгуки й побажання
просимо надсилати на адресу:
вул. Козельницька, 4
Відділ української мови
Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України
79026 – Львів